

E-ISSN:
2147-2971
P-ISSN:
2148-4163

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

YEAR: 14 - NUMBER: 88
WINTER / 2021

EDITOR
Assoc. Prof. Dr. Serdar BULUT

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Academic Social Science Studies dergisi yılda dört dönem yayın yapan uluslararası hakemli bir dergidir.

Academic Social Science Studies dergisinde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukûki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.jasstudies.com'a aittir.

Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Gönderilen yazılar iade edilmez.

The Journal of Academic Social Science Studies, Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergidir.

The Journal of Academic Social Science Studies is an international peer-reviewed journal that is published four terms per annum.

Language, science and the law of liability of all the articles published in the Journal of Academic Social Science Studies belong to their authors www.jasstudies.com.

The published articles partially or completely in any way cannot be printed, reproduced without the written permission of the publisher.

Editorial Board is absolutely free whether to publish or not publish all the articles send to journal. Submitted papers will not be returned to the authors.

The Journal of Academic Social Science Studies, is an international peer-reviewed and indexed journal.

e-ISSN: 2147-2971 / p-ISSN: 2148-4163

**Firat University Faculty of Education Turkish Education Department Elazig-
TURKEY**

31 / 12 / 2021

Number: 88 – Winter 2021

*The Journal of Academic Social Science Studies
International Journal of Social Science*

JASSS

*The Journal of Academic
Social Science Studies*

JASSS

International Journal of Social Science

Editor

Dr. Serdar Bulut

E-mail: info@jasstudies.com

Web: <http://www.jasstudies.com/>

Adress: *Firat University Faculty of Education Turkish Education Department Elazig-TURKEY*

The Journal of Academic Social Science Studies

Year: 14 Number: 88 - Winter 2021

ACADEMIC SOCIAL SCIENCE STUDIES

Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of Academic Social Science Studie

Editör / Editor

Dr. Serdar Bulut

Alan Editörleri / Field Editors

Dr. Ahmet AĞCA	Accounting and Finance	Dumlupınar University
Dr. Ali M. BAYRAKTAROĞLU	Photography	Trakya University
Dr. Ayça Can KIRGIZ	Product Management/Marketing	Yeditepe University
Dr. Barış TOPTAŞ	Music	Adiyaman University
Dr. Bayram TAY	Social Sciences Education	Ahi Evran University
Dr. Bulat SIBGATOV	Language and Literature	Tatarstan Academy of Sciences-Russia
Dr. Douglas KELLNER	Philosophy	University of California Los Angeles-USA
Dr. Elbrus VELIYEV	Philology	Nakhchivan State University-Azerbaijan
Dr. Erfumiye ERTEKİN	History	Mersin University
Dr. Erkan Turan DEMİREL	Business and Economics	Firat University
Dr. Fatih ÖZEK	Turkish Language and Literature	Firat University
Dr. Fatma Ebru İKİZ	Psychological Counseling and Guidance	Dokuz Eylül University
Dr. Fevzi RENÇBER	Theology	Şirnak University
Dr. Gözde EMEKLİ	Geography	Ege University
Dr. Guzalya KHAZIEVA	Language and Literature	Tatarstan Academy of Sciences-Russia
Dr. H. Sibel ÜNALAN	History of Art	Adnan Menderes University
Dr. Hanife Nalan GENÇ	French Language and Education	Ondokuz Mayıs University
Dr. Hilal Oytun ALTUN	Turkish Studies	Jagiellonian University-Poland
Dr. İbrahim Halil ÇANKAYA	Sociology	Uşak University
Dr. İbrahim ÜNAL	Science Education	İnönü University
Dr. Işıl TANRISEVEN	Primary Education	Mersin University
Dr. Julia BARTHA	Folklore and Ethnography	University of Debrecen-Hungary
Dr. Konrad HIRSCHLER	History	Freie Universität Berlin-Germany
Dr. Kürşat Yusuf AYTAÇ	Physical Education	Adiyaman University
Dr. Lütfiye CENGİZHAN	English Language Teaching	Trakya University
Dr. Mahmut ÖZTÜRK	Painting Job Training	B. A. I. Baysal University
Dr. Mehmet KURUDAYIOĞLU	Turkish Language Teaching	Abant I. Baysal University
Dr. Menent SHUKRIEVA	Philologia	Shumen University-Bulgaria
Dr. Mete Yusuf USTABULUT	Turkish Education	Presidency of The Republic of Turkey
Dr. Mümin DAYAN	Marketing	Arab Emirates University-United Arab Emirates
Dr. Mümin DAYAN	Marketing	U. Arab Emirates University
Dr. Murat SUNKAR	Geography	Firat University
Dr. Mustafa AKDAĞ	Educational Sciences	Erciyes University
Dr. Mustafa ŞENEL	Turkish Language	Kafkas University
Dr. Sabri SİDEKLİ	Education Classroom Teacher	M. Sitki Kocman University
Dr. Şebnem SOYGÜDER	Radio Television/Broadcasting	Ege University
Dr. Seda TAŞ	English Language and Literature	Trakya University
Dr. Sedat CERECİ	Radio Television/Broadcasting	Mustafa Kemal University
Dr. Selim YILMAZ	Linguistics	Marmara University
Dr. Şenay Sezgin NARTGÜN	Educational Sciences	A. İzzet Baysal University
Dr. Soyalp TAMÇELİK	International Relations	Gazi University
Dr. Süleyman KARACELİL	Religious Education	Mustafa Kemal University
Dr. Suzana CANHASI	Linguistics	Universiteti i Prishtinës-Kosovo
Dr. Türkan ERDOĞAN	Sociology	Pamukkale University
Dr. Yusuf GENÇ	Social Work	Sakarya University

Danışma Kurulu / Board of Advisory

Dr. Ahmet BURAN	Firat University
Dr. Alexandre KALACHE	Oxford University
Dr. Erdal ZORBA	Gazi University
Dr. Gloria GUTMAN	Simon Fraser University, Vancouver / Kanada
Dr. Güner GÜLSEVİN	Ege University
Dr. Han-Woo CHOİ	Dışişleri Kore Üniversite Araştırmaları / Güney Kore
Dr. Hassan ALİ	Maldivler Ulusal University / Maldivler
Dr. Horst UNBEHAUN	Robert Gordon University, Nürnberg / Almanya
Dr. İlhan GENÇ	Düzce University
Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Dr. Jürgen NOWAK	Uygulamalı Bilimler Alice Salomon University / Berlin
Dr. Kim Hyo JOUNG	Dışişleri Busan University Çalışmaları / Güney Kore
Dr. Monika DOHNANSKÁ	Teknoloji, Slovakya Dubnica Enstitüt
Dr. Muammer ÇETİNGÖK	Tennessee Knoxville, ABD University of
Dr. Nurşen ADAK	Akdeniz University
Dr. Özden TEZEL	Eskişehir Osmangazi University
Dr. Remzi OTO	Dicle University
Dr. Ronald A. FELDMAN	Columbia University / ABD
Dr. Shannon MELİDEO	Marymount University, Arlington / ABD
Dr. Woo Duck CHAN	Busan University Yabancı Çalışmaları / Güney Kore

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Abdullah ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart University
Dr. Bülent Cercis TANRITANIR	Yuzuncu Yil University
Dr. Çavuş ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart University
Dr. Faruk ÖZTÜRK	Kilis 7 Aralık University
Dr. Mustafa ÇOLAK	Birleşik Arap Emirlikleri University
Dr. Nadir İLHAN	Ahi Evran University
Dr. Nazmi ÖZEROL	Adiyaman University
Dr. Sevil H. MEHDİYEVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Dr. Tarık ÖZCAN	Firat University
Dr. Yücel YÜKSEL	Istanbul University

İndeks Sorumluları / Personsfor Index Process

Dr. Mehmet BAYANSALDUZ	M. Sitki Kocman University
------------------------	----------------------------

Hukuk Danışmanı / Legal Counselar

Av. Gürhan CANPOLAT	Istanbul Barosu Baro Sicili: 25490
---------------------	------------------------------------

Yabancı Dil Uzmanları / Foreign Language Specialist

Dr. Ozan Deniz YALÇINKAYA Dicle University
Lect. Özlem ALADAĞ BAYRAK Trakya University
Lect. Alize CAN Trakya University

Redaktörler / Redactors

Lect. Cihat BIÇAKCI Giresun University
Lect. Mehmet Akif KARA Giresun University
Lect. Osman ALBAYRAK Giresun University

Dış Temsilciler Koordinatörü / General Coordinator of Foreign Editor

Dr. Zafer DANIŞ Sakarya University

Sosyal Paylaşım Ağları Sorumlusu / Social Sharing Nets Principal

Ress. Assist. Hasan KIZILDAĞ Ondokuz Mayıs University

Derginin Tarandığı Dizinler / Indexes

- *Directory of Open Access Journal (DOAJ)*
- *CABI Cab Direct*
- *EBSCO*
- *GIGA German Institute of Global and Area Studies*
- *SOBİAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini)*
- *ROAD (Directory of Open Access Scholarly Resources)*
- *Base Biefeld Academic Search Engine*
- *EZB (EZB Electronic Journals Library)*
- *OpenAIRE*
- *Ulricsweb*
- *Microsoft Academic*
- *Europub*
- *ROOTINDEXING*
- *Scilit*
- *MLA Index*
- *Mendeley*
- *Index Copernicus - ICI World of Journals*
- *OAJI (Open Academic Journals Index)*
- *DRJI*
- *ESJI (Eurasian Journal Index)*
- *SHERPA/ROMEO*
- *Academic Keys*
- *TEİ (Türk Eğitim İndeksi)*
- *İSAM*
- *Sparc Indexing*
- *Scientific Indexing Services*
- *Journal Index*
- *Akademik Dizin (Akademik Türk Dergileri İndeksi)*
- *MIAR (Information Matrix For The Analysis of Journals)*
- *Infobase Index*
- *Systematic Impact Factor*
- *Scholar Article Journal Index*
- *Research Bible*
- *ASOS*
- *ARASTIRMAX*
- *Journal Seek*
- *Advanced Science Index*
- *Acar İndeks*
- *Science Library Index*
- *Genamics*
- *CyberLeninka*
- *OUCI (Open Ukrainian Citation Index)*
- *US Library of Congress*
- *Chronos Hub*
- *Naver Academic*
- *Baidu Scholar*
- *ASI (Advanced Scientific Indexing)*
- *British Library*
- *TIB – Leibniz Information Centre for Science and Technology and University Library*
- *World Wide Science*
- *WorldCat*
- *Stanford Libraries*
- *Glasgow Caledonian University Sir Alex Ferguson Library*
- *University of Huddersfield*
- *London School of Economics and Political Science*
- *Robert Gordon University Aberdeen*
- *University of Birmingham*
- *University of York YORSEARCH*
- *Royal Holloway University of London*
- *Newcastle University Library*
- *Northumbria University Library*
- *Edingburg Napier University Library*
- *Sheffield Hallam University Library Gateway*
- *University of Strathclyde Glasgow Library*
- *University of Bath*
- *University of California Riverside*
- *University of College London Library*
- *Imperial College of London*
- *University of Sheffield Star Plus*
- *University of Edinburg DiscoverEd*
- *University of Surrey Surrey Search*
- *MetSearch*
- *ExLibris*
- *The National Library of Wales*
- *London School of Hygiene and Tropical Medicine*
- *University of Westminster Library*
- *Bangor University Library and Archives*
- *Linguistic Bibliography Online*
- *Locate*
- *Semantic Scholar*
- *Mir@bel*

İÇİNDEKİLER / CONTENTS
YEAR: 14 – NUMBER: 88 / WINTER 2021

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

EĞİTİM BİLİMLERİ, FEN BİLİMLERİ, MATEMATİK VE ÖĞRETMEN
YETİŞTİRME / EDUCATIONAL SCIENCES, SCIENCES, MATHEMATICS AND
TEACHER TRAINING

Ali Kolomuç, Sibel Açışlı Çelik

Covid-19 Döneminde Yapılan Online Sınavlarda Test Bitirme Süresi ile Test Başarısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi - *Investigation of the Relationship Between Test Completion Time and Test Success in Online Exams During the Covid-19 Period* 1-12

Sema Sağlık, Cemil Kurt

A Proposed Model to Develop Social Responsibility Awareness in Primary School: "School Social Service Program" - *İlköğretimde Sosyal Sorumluluk Bilincini Geliştiren Bir Model Önerisi: "Okul Sosyal Hizmet Programı"* 13-28

Semih Topal, Musa Çifçi

Türkçe Dersi 7. Sınıf Kazanımlarının Öğretmen Görüşlerine Göre Güçlük Düzeyi - *Difficulty Level of Turkish Course 7th Grade Achievements According To Teachers Opinions* 29-44

Elif Ademoğlu, Fatma Bilge Emre, Sultan Tibet Akyürek

Effectiveness of STEM Education on Students' Science Course Success: A Meta-Analysis Study - *FETEMM Eğitiminin Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersi Başarısı Üzerine Etkililiği: Bir Meta Analiz Çalışması* 45-60

FİLOLOJİ / PHILOLOGY

Ömer Aytaç Aykaç, Nevzat Ağçakaya

Bir Edebi Gazetecilik Örneği Olarak Bir Savaş Vardı - *Once There Was A War As An Example of Literary Journalism* 61-74

Muhammet Furkan Yılmaz

Eski Uygur Türkçesinde Nezaket İncelemesi: Aç Bars Hikâyesi - Politeness Study in Old Uighur Turkish: The Aç Bars Story 75-88

GÜZEL SANATLAR / FINE ARTS

Nazan Düz, Sema Yayla Boza

Sanatsal Bir Bakışın Odağında Beden ve Kimlik Analizi: Marc Quinn - Analysis of Body and Identity in the Focus of an Artistic Perspective: Marc Quinn 89-106

Burcu Burçak Erdal, Aziz Erkan

Modern Resim Sanatında Portrenin Serüveni - The Adventure of Portrait In Modern Painting 107-122

Ceren Tekin Karagöz

Sanatta Kadın Bedeni ve Maksat - Women's Body and Purpose in Art 123-138

İLÂHİYAT / THEOLOGY

Abdulvahid Sezen

2023 Eğitim Vizyonu ve Yeni Bir Öğretim Modeli Önerisi: İmkân ve Güçlükler - 2023 Education Vision and A New Education Model Proposal: Opportunities and Challenges 139-152

Hasan Çetinel

Çocukla İnanç Esasları Üzerine Konuşmanın İmkânına Dair Bir İçerik Analizi - A Content Analysis of the Possibility of Talking to the Child on the Principles of Faith 153-166

Hasan Bulut, Musa Güler

Âyetlerin Anlamına Etkisi Açısından Mefâtihu'l-Gayb Adlı Tefsir'de Kıraat Farklılıkları - Recitation Differences In The Tefsir Named Mefâtihu'l-Gayb In Terms of The Meaning of The Verses 167-182

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER /
SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Ali Cenap Yoloğlu

Üniversite Öğrencilerinin Ruh Sağlığını Etkileyen Sosyoekonomik Faktörler: Mersin Üniversitesi Örneği - The Socioeconomic Factors Affecting Mental Health of University Students: The Case of Mersin University **183-210**

Nurfeddin Kahraman, Volkan Dede

Çamlıçatak Höyüğü ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi - The Geomorphology of Çamlıçatak Mound and Its Surroundings **211-223**

Yakup Ayberk, Hasan Hüseyin Taylan

Değişen Aile Yapısında Aile İçi Sorunların ve Aile Aidiyetinin İncelenmesi (Cizre Örneği) - Investigation of Family Problems and Family Belonging in Changing Family Structure (Example of Cizre) **225-242**

Mehmet Şükrü Nar

Dijital Gazetelerde Cinayet Haberlerinin Sunumu: Türkiye Özelinde Bir Araştırma - The Presentation of Murder News in Digital Newspapers: A Study Specific to Turkey **243-258**

Emel Yıldız

Van Gölü Çevresi Hıristiyan Dini Mimarisi Taş Bezemelerinde "Mukarnas" Kullanımı: Van ve Bitlis İli Örnekleri - The Use of "Muqarnas" in the Stone Decorations of the Christian Religious Architecture Around Lake Van: Examples of Van and Bitlis Provinces **259-284**

Nadire Karademir

Abdurrahim Karakoç'un Şiirlerinde Coğrafi Ögeler - The Effectiveness of Ombudsman in United Kingdom: A Qualitative Study **285-300**

Osman Karlangıç

Arşiv Belgelerine Göre Keferdiz Nahiyesi (1516-1969) - Keferdiz Township in the According to Archive Documents (1516-1969) **301-320**

Zeynep Şehidoğlu

On Sekizinci Yüzyıl Avrupası'nda Aydınlanmanın Basın Yayın Alanındaki Sansür Uygulamalarına Etkileri: Habsburg İmparatorluğu Örneği - *The Effects of Enlightenment On The Practices of Censorship In The Field of Press In Eighteenth-Century Europe: The Case of The Habsburg Empire (1740-1790)* **321-336**

Ömer Cihan Karabulut

Kalkınmacı Devlet Anlayışına Bir Örneğ: Güney Kore'de Sanayi ve Teknoloji Politikalarının Rolü ve Önemi - *An Example of The Development State Approach: The Role and Importance of Industrial and Technology Policies In South Korea* **337-350**

Abdurrazzak Polat

Türkiye'de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Çözüm Önerileri - *The Problem of Child Labor in Turkey and Suggestions for Solutions* **351-363**

ÇEVİRİ MAKALELERİ / TRANSLATION ARTICLES

FİLOLOJİ / PHILOLOGY

Gülşah Halıcı (Çevirmen)

Çek Çingenelerinin Mitleri - *Myths of the Czech Gypsies*

365-372

Editörden;

Merhaba;

The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS) dergisinin 2021 yılı Kış sayısı ile karşınızda olmanın mutluluğunu yaşadığımızı bilmenizi isteriz. Yoğun bir makale başvurusu bulunmasına rağmen editöryel ekip ve hakemlerimizin gayretleri sonucunda makale yayın süreçlerinin çok uzamadığını düşünüyoruz.

Yayınlanan makalelerin öğrenme ve öğretme sürecinde tüm akademisyenlere faydalı olmasını umuyoruz. Derginin hem elektronik hem de basılı ortamda yayınlanması sürecinde katkı sağlayan, yol gösteren, bakış açısı kazandıran herkese teşekkür ediyorum.

Yeni bir sayıda görüşmek dileğiyle...

Doç. Dr. Serdar Bulut
Editor of JASSS

From the Editor;

Hello;

We want you to know that we have the happiness of being with you with a year 2021 Winter issue of The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS). Despite the presence of an intense article application, we think that the editorial team and the referees put great efforts to shorten the publishing processes.

We hope that the published articles will be useful to all academicians in the process of learning and teaching. I would like to thank everyone who contributed, guided, and provide perspective in the process of publishing of the journal in both electronic and printed media.

Hope to see you in a new issue...

Assoc. Prof. Dr. Serdar Bulut
Editor of JASSS

YAYIM VE YAZIM KURALLARI

Genel İlkeler

1. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)*, uluslararası hakemli bir dergi olup yayın yeri Elazığ-Türkiye'dir. Yılda 4 (dört) sayı olarak yayımlanır. Gerekli durumlarda bu sayıların dışında özel sayılar ve ek sayılar yayımlayabilir.

2. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)*, Eğitim Bilimlerinin tüm alanları, İlahiyat, İktisadi ve İdari Bilimler Alanı, Resim, Müzik, Beden Eğitimi, Tarih, Sanat Tarihi, Coğrafya, Dilbilim, Edebiyat gibi sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla ilgili bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazıları vb. çalışmaları yayınlayan akademik bir dergidir.

3. Bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazılarının dergi sistemine eklenmesi, yazının yayınlanması için başvuru olarak kabul edilir ve yazı hakem sürecine gönderilir.

4. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)* gönderilen yazıların bütün telif hakları dergiye ait olup, JASSS dergisinden izin alınmaksızın başka bir yerde yayınlanamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Ayrıca yazılardan doğabilecek herhangi bir yasal sorumluluk yazarlarına aittir. Editöryel ekip yazı üzerinde istediği değişikliği yapma hakkına sahiptir.

5. *Jasss'ın (The Journal of Academic Social Science Studies)* yayın dili Fransızca, Türkçe, İngilizce, Rusça ve Almancadır. Ancak gerektiği takdirde diğer dillerde de yazı kabul edilebilir.

6. Makalenin başında en az 200 kelimeden oluşan Türkçe (özet) ve İngilizce (Abstract), 5 kelimelik Türkçe (Anahtar Kelimeler) ve İngilizce (Key Words); Türkçe ve İngilizce başlığa yer verilmelidir. Bu şartları yerine getirmeyen yazılar hakem sürecini tamamlasalar bile yayımlanmazlar.

7. *Jasss'a (The Journal of Academic Social Science Studies)* gönderilen yazılar hakem sürecine gireceği için, sisteme eklenen yazıların içine isim veya yazarın kimliğini deşifre edici bilgiler konulmamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazar veya yazarlar ile ilgili bilgiler makaleye editör tarafından eklenecektir.

8. *Jasss'ta (The Journal of Academic Social Science Studies)* makale sisteme yazar tarafından yüklendikten sonra aşağıdaki süreçler gerçekleşmektedir. Yüklenen makale editör/editör yardımcıları tarafından yayım ve yazım kurallarına uygunluk kontrolü yapılmaktadır. Editör onayı tamamlandıktan sonra yazı hakemlere yönlendirilmektedir. Editör onayından geçen her makale için dört hakem atanmaktadır. Bu hakemlerden biri yabancı dil özet hakemi, biri yazım ve kaynakça kontrol hakemi iken diğer iki hakem ise ilgili anabilim dalında uzman akademisyenlerden oluşmaktadır. Yazar kendi ana sayfasından makalesinin hakem sürecini takip etmelidir.

9. *Jasss'ta (The Journal of Academic Social Science Studies)* makaleler, e-posta adresi ve parolayla girilen kişisel sayfadan gönderildikten sonra, aynı sistemden makalelerin hakem süreci takip edilebilir. Bu aşamadan sonra, düzeltmelerin yapılması için, bütün hakemlerden (1 yabancı dil, 1 yazım ve kaynakça kontrol ve 2 alan hakemi) raporların gelmesi beklenmelidir. Çünkü yazarlar, sisteme bir kez düzeltme ekleyebilmektedirler. Bir hakemin istediği

düzeltilmeyi yapıp yazı sisteme eklendiğinde, sonraki aşamada ikinci bir hakemin de düzeltme istemesi durumunda istenen düzeltmeler yapılamayacaktır.

10. Dergi sistemine eklenen yazılar daha önce başka bir yerde yayımlanmış olmamalıdır. Sempozyum bildirileri ise, durumun makale içinde belirtilmesiyle yayınlanabilir.

11. Metnin sonunda **KAYNAKÇA** başlığı altında atıf yapılan eserler, yazar soyadı sırasına göre yazar soyadı büyük adı küçük yazılmış bir şekilde düzenlenmelidir.

12. *Jasss'a (The Journal of Academic Social Science Studies)* yazar veya hakem olarak üye olunurken istenilen bütün bilgiler eksiksiz olarak doldurulmalıdır. Özgeçmiş başlığında yazarın/hakemin çalışma ve ilgi alanları sıralanmalıdır. Anabilim dalı başlığında ise önce anabilim dalı sonra da bilim dalı yazılmalıdır. Örn: İşletme/Yönetim ve Organizasyon; Türk Dili ve Edebiyatı/Yeni Türk Dili.

13. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)*, % 15'in üzerinde intihal oranına sahip olan makaleleri yazarlarına iade etmektedir.

Covid-19 Döneminde Yapılan Online Sınavlarda Test Bitirme Süresi ile Test Başarısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*

Doç. Dr. Ali Kolomuç

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1059-5752>

Artvin Çoruh Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, Artvin – TÜRKİYE

Doç. Dr. Sibel Açışlı Çelik

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1144-2563>

Artvin Çoruh Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı, Artvin – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 22.10.2021

Kabul: 22.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Test Bitirme Süresi

Covid-19

Online Sınavlar

Başarı

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı alınmıştır.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.53941>

Öz

Bu araştırmanın amacı Covid-19 pandemi döneminde yapılan online sınavlar da öğrencilerin sınavı bitirme süresi ile başarılarını karşılaştırmak ve online sınavlar hakkındaki düşüncelerini araştırmak amacı ile yapılmıştır. İki ve daha fazla sayıdaki değişken arasında ilişki var mı veya derecesini belirlemeyi amaçlayan ilişkisel tarama modelleri içerisinde yer alan ilişkisel tarama (korelasyon) modeli kullanılarak araştırma yapılmıştır. Araştırma 2020-2021 eğitim-öğretim yılı güz döneminde öğretim ilke ve yöntemleri dersini alan toplam 125 öğrenci ile yürütülmüştür. Bu çalışma da kullanılan sorular Google classroom üzerine yerleştirilmiştir. Sınav sırasında sorular her öğrenciye farklı sırada gelmiştir ve her soru için şıkların yerleri sistem tarafından karıştırılmıştır. Öğrencilerin kalan süreyi her an ekranda görmeleri mümkündür. Öğrenciler sorulara farklı sürelerde yanıt vermişlerdir. Sınav sonucunda her bir öğrenciden elde edilen sınavı bitirme süresi ve sınavdan alınan puan verileri toplanmıştır. Öğretmen adaylarının online sınavlarda çoktan seçmeli testlerde harcadıkları süre ile sınavdan aldıkları puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre sınavlarda harcanan süre ile alınan puanlar arasında yapılan “Pearson” korelasyon hesaplamalarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Öğrencilerden testi erken bitirenin daha az puan veya testi geç bitirenin daha fazla puan alması ile ilişkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Cinsiyet açısından da sınavlarda harcanan süre ile başarı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Online olarak yapılan mülakattan öğrencilerin online sınavlar hakkındaki düşünceleri alınmıştır. Bulgulardan elde edilen veriler ışığında alanyazındaki sonuçlarla ilişkilendirilmiştir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Kolomuç, A. ve Açışlı Çelik, S. (2021). Covid-19 Döneminde Yapılan Online Sınavlarda Test Bitirme Süresi ile Test Başarısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 1-12.

*Investigation of the Relationship Between Test Completion Time and Test Success in Online Exams During the Covid-19 Period**

Assoc. Prof. Dr. Ali Kolomuç

Artvin Coruh University, Faculty of Education, Department of Classroom Education, Artvin – TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Sibel Açışlı Çelik

Artvin Coruh University, Faculty of Education, Department of Science Education, Artvin – TURKEY

Article History

Submitted: 22.10.2021

Accepted: 22.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Test Completion Time

Covid-19

Online Exams

Success

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.53941>

Abstract

The purpose of this research was to compare the success of the students in the online exams during the Covid-19 pandemic period and to investigate their thoughts about online exams. The research was conducted using the relational screening (correlation) model, which is included in the relational screening models aiming to determine whether there is a relationship between two or more variables or its degree. The research was conducted with a total of 125 students who took the teaching principles and methods course in the fall semester of the 2020-2021 academic year. The questions used in this study were placed on the Google classroom. During the exam, the questions came to each student in a different order and the places of the choices for each question were mixed by the system. It is possible for students to see the remaining time on the screen at any time. Students answered the questions at different times. As a result of the exam, the time to finish the exam and the score data obtained from each student were collected. It was examined whether there is a statistically significant relationship between the time teacher candidates spend on multiple choice tests in online exams and the scores they get from the exam. According to the results obtained, no statistically significant difference was found in the "Pearson" correlation calculations made between the time spent in the exams and the scores obtained. It was concluded that there was no relationship between the students who completed the test early, getting less points, or those who completed the test late getting more points. In terms of gender, there was no statistically significant difference between the time spent in exams and success. The opinions of the students about the online exams were taken from the online interview. In the light of the data obtained from the findings, it has been associated with the results in the literature.

GİRİŞ

Konuların ne kadar anlaşıldığı eğitimde önemli noktalardan biridir (Çiğdem&Tan; 2014). Eğitim ortamlarında kazanımların ne kadar kavrandığı ölçme değerlendirmeyle belirlenir. Öğretim sürecinde, yapılan ölçme ve değerlendirme işlemleri öğrencilere ne kadar öğrendiklerini sunarken, eğitimcilere yapılan öğretimin ne kadar etkili olduğu hakkında bilgi vermektedir (Gronlund, 1985; Çiğdem&Tan; 2014). Ölçme ve değerlendirme için birçok yöntem kullanılmaktadır. Son yıllarda alternatif ölçme değerlendirme tekniklerine de önem verilmektedir. Yapılan uygulamalarla öğrencilerin başarılarını gözden geçirmek ve eğitimcilerin öğrencilerini nasıl değerlendirdiğini belirlemek amacıyla kullanılan tekniklerden biridir (Atabek Yiğit, Balkan Kıyıcı & Çetinkaya, 2014). Eğitimciler tarafından ünitenin sonunda test şeklinde uygulanan online sınavlar en sık kullanılan yöntemlerin başında gelmektedir. Bu şekilde bir ünite için yapılan testlerle, öğrencilerin bir öğrenme ünitesiyle ilgili olarak kazanması gereken kazanımların veya ünitenin kazanımlarının ne derece öğrenildiğinin belirlenmesini sağlanmaktadır.

Sınıf içinde kısa sınavların uygulanması, puanlanması ve değerlendirilmesi sınıf etkinliklerinin zamanını almaktadır. Bu durumda yapılacak olan online sınavlar etkinliklere daha çok zaman ayrılmasına neden olabilir.

Covid-19'un ortaya çıkmasıyla yüz yüze eğitimden vaz geçilmiş ve elektronik ortamda eğitim öğretime geçilmiştir. Bilgi teknolojileri bu dönemde önemli bir hal almıştır. Bu gelişmeler sonucunda online eğitim geleneksel yüz yüze sınıfların yerine geçmiş veya destekleyicisi olarak ortaya çıkmıştır (Çiğdem & Topçu, 2013). E-öğrenme yöntemi, birçok eğitim kurumu tarafından online veya yüz yüze eğitimde destek olarak kullanılmaktadır. (Allen & Seaman, 2007). Covid-19 döneminde öğretim ortamlarının değişmesi gibi ölçme değerlendirme de değişmiş ve online sınavlar ortaya çıkmıştır (Kaya & Tan, 2014). Son zamanlarda bilişim teknolojilerin gelişmesiyle online ölçme ve değerlendirme sınavlarda kolaylıklar sağlamış, online sınav hazırlama ve sınav sonuçlarını otomatik nota dönüştürme (Llamas-Nistal, Fernandez-Iglesias, Gonzalez-Tato, & Mikic-Fonte, 2013) daha kolay hale getirmiştir. Araştırmacılar e-öğrenme ortamlarında online sınavların kullanılmasının eğitimde olumlu sonuçlara yol açtığını belirtmektedir (DeSouza & Fleming, 2003; Grimstad & Grabe, 2004; Johnson & Kiviniemi, 2009; Yalman ve Kutluca, 2013).

Online sınavların eğitimde birçok faydası vardır. Sınıf içinde yapılan sınavlara göre zaman tasarrufu sağlamakta, sınav sonuçlarını sınav bitiminden sonra açıklaması, farklı kaynaklardan ölçme değerlendirme sorularına ulaşımı, ulaşılan soruların kaydedilmesi ve saklanması ile değerlendirme yöntemlerini geliştirici özelliğindedir (Bull & McKenna, 2004; Morris, 2008). Eğitim kurumlarının birçoğu online sınavları, hızlı sınav oluşturmak, uygulamak ve yönetmek amacıyla tercih etmektedir (Llamas-Nistal, Fernandez-Iglesias, Gonzalez-Tato, & Mikic-Fonte, 2013). Bu çalışmada yapılan e-sınav Google Classroom üzerinden yapılmıştır. Online sınavlarda öğrenciler istedikleri yerden, istedikleri zamanda ve istedikleri sayıda sınavlar yapılabilir ve değerlendirme sistem tarafından öğrencilere ve öğretmenlere anında dönüt verir (Zakrzewski & Bull, 1998). Online sınavlar için hazırlanan kısa sınavların kayıtları otomatik olarak saklanır birçok defa kullanılabilir. Online sınavlar yapılırken sınav esnasında sistem tarafından sorular her öğrenciye farklı sırada gelir ve her sorunun şıklarının yerleri değiştirilmektedir. Öğrenciler sorulara farklı sürelerde yanıt verebilir. Online sınavlarda öğrenciler sınavı sonlandırdıktan sonra sistem öğrencinin cevaplarını değerlendirerek öğrencilere puanını ve yanlış yapmış olduğu soruları ve doğru cevabı öğrenciye bildirebilir. Online sınavlar dersin amacına ve öğrencilerin özelliklerine bağlı olarak, geleneksel yöntemler kadar başarılı olabilmekte ve birçok durumda öğrencilerin öğrenmesini geliştirmektedir (Tümer, Şahin & Aktürk, 2008).

Online sınavlar için birçok çalışma olmasına rağmen bu sınavlar konusunda öğrencilerin düşüncelerini araştıran araştırmaların sayısı oldukça düşüktür. Sorensen (2013) yapmış olduğu

araştırmasında online sınavların öğrencilerin öğrenmelerine katkıda bulunduğunu belirtmiştir. Dermo (2009), üniversite öğrencileriyle yapmış olduğu araştırmasında öğrencilerin büyük bir kısmı online yapılan sınavlardan alınan notların şeffaf olduğunu ve öğrenmeye katkı sağlayabileceğini belirtmiştir (Dermo, 2009). Alan yazına bakıldığında online sınavların öğrenmeye olan etkilerinin araştırıldığı görülmektedir. Bunlardan bazıları kurumların online sınavları nasıl uygulayacağı (Zakrzewski & Bull 1998), online sınavlarda güvenli sınav yapılması (Zakrzewski & Steven 2000; Ricketts & Zakrzewski 2004; Harwood & Warburton 2004) araştırılan konulardan bazılarıdır. Bazı çalışmalarda, uzaktan eğitim uzmanlarının, öğrenme uzmanlarının ve eğitim teknolojilerinin online yapılan sınavlara yönelik tutumları da incelenmiştir (Bull & McKenna, 2004; Warburton & Conole, 2003). Ferrao (2010) öğrencilerin online sınavlar hakkında görüşlerini incelemiş ve öğrencilerin bütün derslerde online sınavların kullanılmasını istediklerini belirtmiştir. Öğrencilerin bilgisayar ve online sınavlara yönelik tutumu, yaş ve cinsiyet, bilgisayar kullanım yılı ve bilgisayar sahipliği, internet erişimi gibi birçok değişkenden etkilenmektedir (Teo, 2008; Chen & Chang, 2006).

Alinyazındaki araştırmaların paralelinde bu araştırmanın amacı; covid-19 döneminde yapılan çoktan seçmeli sınavın bitirme süresi-sınav başarısı arasındaki ilişkinin araştırılması ve çevrimiçi sınavlar hakkında öğrenci görüşlerini belirlemektir. Bu temel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

1. Öğrencilerin, online sınavlarda testi teslim etme süresi ile başarı arasında anlamlı farklılık göstermekte midir?

2. Öğrencilerin, uygulanan çevrimiçi sınavlara yönelik görüşleri nedir?

YÖNTEM

Online sınavlarda test bitirme süresi ile başarı arasındaki ilişkinin incelenmesini amaçlayan bu araştırmada tarama modelleri içerisinde yer alan ilişkiyel tarama (korelasyon) modelinde bir araştırmadır (Karasar, 2002). Değişkenler arasında ilişkinin olup olmayacağını araştıran bir modeldir (Ary, Jacobs ve Razavieh, 1996).

Çalışma Grubu

Bu çalışma, 2020-2021 eğitim öğretim döneminde, Artvin Çoruh Üniversitesi öğretim ilke yöntemleri dersini alan 125 öğrenciyle yürütülmüştür.

Ölçme araçları

Bu çalışma kullanılan sorular Google classroom üzerine yerleştirilmiştir. Sınav sırasında sorular her öğrenciye farklı sırada gelmiştir ve her soru için şıkların yerleri sistem tarafından karıştırılmıştır. Öğrencilerin kalan süreyi her an ekranda görmeleri mümkündür. Öğrenciler sorulara farklı sürelerde yanıt vermişlerdir. Öğrenciler sınavı bitirdikten sonra sistem öğrencinin cevabını değerlendirerek dönüt vermiş ve doğru cevabı öğrenciye bildirmiştir. Sınav için 25 adet çoktan seçmeli soru hazırlanmıştır. Her bir soru maddesine dört puan verilerek puanlama yapılmıştır. Sınav soruları eğitimcilere gösterilerek öğrencilere uygunluğu sağlanmıştır. Sınav süresi 40 dakika olarak belirlenmiş ve o sürede teslim etmeleri istenmiştir. Sınav bittikten sonra öğrencilerin sınavı teslim etme süreleri ve aldıkları puanlar sistem tarafından otomatik olarak hesaplanmıştır. Öğrencilerin sınavı teslim etme süresi ve sınav başarıları arasındaki ilişki SPSS 19 paket programında incelenmiş ve elde edilen veriler bulgular bölümünde belirtilmiştir.

BULGULAR

Araştırmanın birinci alt amacı ilgili bulgular

1. Öğrencilerin, online sınavlarda testi teslim etme süresi ile başarı arasında anlamlı farklılık göstermekte midir?

Tablo 1 de öğrencilerin testi teslim etme süresi ile sınavdan aldıkları puan arasında yapılan

istatistiki sonuçlar belirtilmiştir. Kız ve erkek öğrenciler birlikte incelenmiştir.

Tablo 1: Öğrencilerin Zaman-Puan Arasındaki Korelasyonu

		Zaman	Puan
Zaman	Pearson Correlation		,049
	Sig. (2-tailed)		,587
	N	125	125
Puan	Pearson Correlation	,049	1
	Sig. (2-tailed)	,587	
	N	125	125

Tablo 1 de görüldüğü gibi öğrencilerin testi teslim etme süresi ile aldıkları puanlar arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (**Sig. (2-tailed)>0.05**).

Tablo 2 de öğrencilerin testi teslim etme süresi ile sınavdan aldıkları puan arasında yapılan istatistiki sonuçlar belirtilmiştir. Kız ve erkek öğrenciler ayrı ayrı incelenmiştir.

Tablo 2: Kız ve Erkek Öğrencilerin Ayrı Ayrı Sınavdan Aldıkları Puan Ve Zaman Arasındaki Korelasyon

Cinsiyet			Zaman	Puan
Kız	Zaman	Pearson Correlation	1	-,043
		Sig. (2-tailed)		,711
		N	75	75
	Puan	Pearson Correlation	-,043	1
		Sig. (2-tailed)	,711	
		N	75	75
Erkek	Zaman	Pearson Correlation	1	,165
		Sig. (2-tailed)		,252
		N	50	50
	Puan	Pearson Correlation	,165	1
		Sig. (2-tailed)	,252	
		N	50	50

Tablo 2 de görüldüğü gibi kız ve erkek öğrencilerin testi teslim etme süresi ile aldıkları puanlar arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (**Sig. (2-tailed)>0.05**).

Tablo 3 de T Testi yapılarak, kız ve erkek öğrencilerin puan-cinsiyet ve zaman-cinsiyet arasındaki ilişkisi incelenmiştir.

Tablo 3: Grup İstatistiği

	Cinsiyet	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Puan	Kız	75	67,9600	13,10296	1,51300
	Erkek	50	67,4400	14,70271	2,07928
Zaman	Kız	75	30,0133	7,55072	,87188
	Erkek	50	30,6600	8,23534	1,16465

Tablo 3. de *T* Testi sonuçlarına göre puan-cinsiyet ve zaman-cinsiyet arasındaki istatistiksel olarak ilişki bulunamamıştır (**Sig. (2-tailed)**>0.05). Tablo 3'e bakıldığında öğrencilerin sınav ortalamalarının ve sınavı teslim etme sürelerinin birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Araştırmanın ikinci alt amacı ilgili bulgular

2. Öğrencilerin, uygulanan çevrimiçi sınavlara yönelik görüşleri nelerdir?

Öğrencilerin online sınavlar hakkındaki mülakat sorularına vermiş oldukları cevaplar aşağıda tablo 4 de belirtilmiştir.

Tablo 4: Mülakattan Elde Edilen Veriler

Mülakat Soruları	Öğrencilerin mülakat sorularına vermiş oldukları cevaplar	Frekans (f)	Yüzde (%)
1-Çevrimiçi sınavların iyi yönleri hakkında ne düşünüyorsunuz?	İyi yönü yok gibi sadece biraz daha rahatız, Stres yapmadan sınav oluyoruz.	18	14
	Salgından dolayı evlerimizden çevrimiçi sınavlar daha sağlıklı oluyor, Gerilmeden, daha rahat düşünmeye fırsat tanıyor.	35	28
2- Çevrimiçi sınavların kötü yönleri hakkında ne düşünüyorsunuz?	Çok iyi bildiklerimizi aktaramadığımız zamanlar oluyor.	20	16
	Kopyaya çekiliyor, haksız kazanç elde edilebiliyor ve çalışma olmuyor.	32	26
	Çoğu derslerin sınavında sürenin kısıtlı olması yüzünden bazı soruları daha okuyamadan sınavı bitirmek zorunda kalınıyor.	40	32
	Zaman zaman internet sıkıntısı yaşıyoruz.	42	34
	Zaman kısıtlaması: Sebepleri arasında kopya çekilecek düşüncesiyle böyle bir önleme gidilmektedir. Bu yön heyecan faktörü ve dikkat bozukluğu olan öğrencilerde doğru bir tutum olmamaktadır.	22	18
	Ezbere dayalı ve sınıf geçmek için çalışma yapıldığından ileriki akademik hayatı başarısız yönde etkileyeceğini düşünüyorum.	8	6
	Sisteme girip girememe, süre sıkıntısı ve devamında sınavın hocaya ulaşip ulaşmadığı kaygısı.	26	21
	Bildiklerini unutabilmeye yetiştirememe kaygısına sebebiyet olmaktadır.	15	12
Sınavlardan pek verim alınmıyor, odaklanma sorunu artıyor.	6	5	
3- Yüz yüze yapılan sınavların iyi yönleri	Adaletli not dağılımı oluyor herkes çalıştığı ve hak ettiğini alıyor.	25	10

yönleri nelerdir?	Süre yetmeyecek diye bir kaygının olmaması, Sınavda herhangi bir sorun olduğunda karşımızda bir muhatap görme.	18	14
	Asla kopya çekilmiyor herkes emeğinin karşılığını alıyor ve süre yüz yüze eğitimde gayet iyi veriliyor ve öğrenciler daha rahat oluyor.	21	17
	Elinde kalem ve kâğıtla yapılan sınavlar her hâlükârda elektronik ortamdaki çok çok daha iyi.	10	8
	Sınıf ortamının olmasından dolayı kopya çekilmesinin önüne geçilmesi.	24	19
	Daha güvenilir olması ve gerçekten emek verenlerin geçtiği bir sınav olması daha rahat bir sınav ortamı oluşturuyor olması.	30	24
4- Yüz yüze yapılan sınavların kötü yönleri nelerdir?	Anlamadığım derslerin ve ezbere dayalı derslerin sınavlarının klasik yapılması, test olsa en azından zihnimde fikir oluşur.	5	4
	Stres yapıp bazen bildiklerimizi de yapamadığımız zamanlar da oluyor.	15	12
	Zamanı yetiştiremiyoruz çoğu zaman, ne kadar çok çalışmış olursam olayım yine de heyecan ve stres yaşıyorum.	18	14
5- Online sınavların yapılması ile ilgili önerileriniz nelerdir?	Sınavlar daha çok yoruma dayalı olabilir.	7	6
	Süreyi daha uzun tutmalarını istiyorum.	30	24
	Bazı sınavların çoktan seçmeli bazı derslerin klasik olmasına özel gösterilmeye devam edilmesini istiyorum.	6	5
	Sürelerin arttırılması, zaten herkes internet gider mi sınav dosyası açılır mı diye sıkıntı strese giriyor bir de sürenin az olması soru sayısının fazla olması daha çok strese sokuyor.	12	10
	Hocaların öğrencileri de bu süre içinde anlaması gerekir soruyu sorarken soru ve cevaplama arasında puanlama için gerekli süre vermesi.	8	6
	Hocaların sınav sürelerini kısa tutup kopya ile kul hakkına giren öğrencileri sınırlandırması gerekir.	4	3
	Online sınav çok hızlı ve pratik bilgi istiyor o yüzden daha çok bilgi birikimi gerekiyor yani daha fazla çalışmak gerekir.	6	5
	Online sınavlar zaten olması gerektiği gibi yapılıyor ama sürede sıkıntı yaşıyor.	8	6
6- Online sınavların güvenliği hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?	Güvenlik yok, yok denecek kadar az.	40	32
	Bence sınavlar gayet güvenli oluyor.	6	5
	Maalesef ki kopya çekilebilmesi yüz yüze eğitimden daha kolay.	16	13
	Güvenlik yok, kopya çekmek isteyen yüz yüze de çeker online iken de çeker insanın içinde Allah korkusu yoksa kul hakkına girerim diye düşünmezse ne yapılırsa yapılsın kopya çekilir.	15	12

	Daha iyi bir güvenlik ağı olabilir, online eğitimde hiçbir sınavı güvenli bulmuyorum hocalarımızda güvenli bulmadığı için az süre veriyor ama bu çok yanlış çalışan birinin dahi düşünme payı olmuyor.	8	6
	Uzaktan eğitimde yapılabilecek hiçbir uygulama kopya çekimini engelleyeceğini düşünmüyorum, bana göre sınavın güvenli olup olmaması kişinin vicdanına kalan bir olaydır.	16	13
7- Kâğıt üstünde ve online yapılan sınavlar hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?	Kâğıt üstünde soru hakkında süresi belli sınavı yapmak daha iyi, dakika ne kadar kalmış ne kadar soru var paniği olan öğrenciler için online sınavlar kötü.	10	8
	Kâğıt üstünde yapılan sınavlarda sorular daha basit olsa da online sınav daha rahat.	8	6
	Kâğıt üstünde bazen kendimizi ifade edemiyoruz ama online derste genel olarak test yapılmasıyla net cevaplar verebiliyoruz.	9	7
	Kâğıt üstünde sorular önümüzde oluyor yanlış yazınca silip düşünceleri toparlayıp tekrar yazabiliyoruz ama telefon ya da bilgisayardan sınav olmak hızlı yaşamayanlar için epey sorun oluşturuyor.	12	10
	Kâğıt üstünde yapmak bilgilerimizi daha iyi aktarmamızı sağlar.	18	14
	Kâğıt üstünde her şey daha iyi ancak online öyle değil çünkü telefon donukluk yapabiliyor ve internet veya sistemsel hatadan dolayı sorular geç ulaşmış soruları yetiştiremeyebiliyoruz.	20	16
	Kâğıt üstüne yapmak tabii ki de en güzeli bana göre çünkü eleme yapmak istiyorsun mesela kâğıtta üstünü çizebilirken bilgisayar üzerinde bu olmuyor bu sefer soruyu 2 defa okumak zorunda kalıyorsun bu da bana göre zaman kaybına yol açıyor, Online üzerinde yapmak bazı derslerimizde test olduğu için çok zorlanmadım kâğıtta daha çok zorlanıyordum klasik olması açısından.	4	3
	Yanya'na bile gelemezler kâğıt üstünde yapılan sınav hep bir adım ötede olur benim için.	16	13
	Kâğıt üstünde teknolojik aksiliklere uğramadan, strese girmeden rahat bir şekilde tüm bilgilerimi aktarabiliyorum.	24	19
	Sınavı kâğıt üzerinde yapmak sınav açısından daha sağlıklı ve rahat fakat online sınav aşırı bir stres sınavı yetiştiremem korkusu çok var ve internetten kaynaklanan sorunlar olabiliyor bu yüzden sınava odaklanmak yerine daha çok sınavın gidip gitmediğine odaklanmak durumunda kalıyoruz böyle olunca amaç yüksek not almak yerine yalnızca geçmekle yetinmek oluyor.	18	14

	Klasik sınavları kâğıt üzerine yazmak daha iyi oluyor test sınavlarını da online yapmak iyi oluyor, benim için çok şey fark etmiyor sadece kâğıtta klasik olunca yetiştirmem korkusu oluyor.	8	6
8- Çevrimiçi sınavların değerlendirilmesi, yüz yüze yapılan değerlendirme yöntemleri kadar güvenlidir (Evet, Hayır)	Evet	80	64
	Hayır	25	20
	Yorum yok	12	10
9- Çevrim içi sınavları yüz yüze yapılan sınavlara tercih ederim (Evet, Hayır, Kararsızım).	Hayır	88	70
	Evet	30	24
	Kararsızım	14	11

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Birinci Alt Probleme İlişkin Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin çoktan seçmeli testlerde sınavı bitirme süresi ile başarı arasında cinsiyet açısından ve genel olarak öğrencilerin başarıları arasında ilişkinin olup olmadığını belirlemektir. Bu amaçla yapılan "Pearson" korelasyon hesaplamalarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (Tablo 1). Öğrencilerden testi erken bitirenin daha az puan veya testi geç bitirenin daha fazla puan alması ile ilişkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Nitekim Baştürk (2009) da yapmış olduğu çalışmada benzer sonuç açıklayarak erkek öğretmen adayları için yapılan "Pearson" korelasyon analizlerinde ara sınav olarak kullanılan çoktan seçmeli sınav için harcanan süre ile alınan puanlar arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Fakat Lawrance (1993) ve Bridgeman, Cline ve Hessinger (2004)'de yaptıkları çalışmada standart başarı testleri ile testlerde harcanan süreler arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler elde etmişlerdir. Yapılan bu çalışmada erkek veya kız öğrencilerin testlerde harcadıkları süre alınan puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Başka bir ifadeyle online test sınavlarında süre ne olursa olsun alınan puanlar değişmemektedir. Yapılan mülakat sorularında birçok öğrenci online sınavlarda zamanın yetmediği ile ilgili ifadelerde bulunmuşlardır. Bu çalışmanın ve alan yazındaki çalışmaların sonuçları öğrencilerin ifadeleriyle örtüşmemektedir. Bu ders için bir önceki dönemde yapılmış olan yüz yüze test sınavı ortalaması 61 iken online yaptığımız sınav ortalaması 60 olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlara bakıldığında online veya yüz yüze yapılan test sınavları arasında başarı açısından veya zaman açısından herhangi bir farkın olmadığını söyleyebiliriz. Çevrimiçi sınavlar öğrencilere zaman baskısı ve hız ölçüsü getirebilir, dolayısıyla sınavın zorluğunu artırabilir (Lindner vd., 2018; Perlini vd., 1998; Stadler vd.,2021). Online sınavlar oluşturulurken bu durum dikkate alınabilir. Uzaktan çevrimiçi değerlendirmenin oldukça zor olduğu ve öğrencilerin çevrimiçi testlerdeki performansının adilliğini ve geçerliliğini haklı çıkarmada başarısız olabileceği görülebilir. Bu durum için alternatif değerlendirme uygulanabilir.

Yüz yüze yapılan test sınavları veya yazılı sınavlarda bu durum böyle olmayabilir. Baştürk (2009) da yapmış olduğu çalışmada yazılı sınavda erkek öğretmen adaylarının harcadıkları süreyle aldıkları puanların arttığını belirtmiştir. Hale'nin (1992) yaptığı çalışmada da benzer duruma rastlamıştır. İngilizce yazılı sınavında ilave süreler ile alınan puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki elde etmiştir. Bu sonuçlara bakıldığında sınav süresi ile başarı arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı test ve yazılı sınavlara göre veya öğrenci cinsiyetine göre de bu durum değişebilir.

İkinci Alt Probleme İlişkin Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmanın diğer bir araştırma alt başlığı öğrencilerin online sınavlar hakkındaki düşüncelerinin ne olduğu araştırmaktır. Öğrencilere online sınavlar ile ilgili sorular sorularak onların düşünceleri belirlenmiştir. Sorular birleştirilerek maddeler halinde aşağıda tek tek incelenmiştir.

1- Çevrimiçi sınavların iyi ve kötü yönleri hakkında ne düşünüyorsunuz?

Bu soru ile ilgili olarak öğrencilerin çoğunluğunun online sınavların iyi yönü olmadığını, bazı öğrenciler yüz yüze yapılan sınavlardaki gibi sınav stresi olmadığını belirtmişlerdir. Öğrencilerin büyük kısmı kopya çekilmesi, sınav süresinin yetişip yetişmeyeceği, alınan puanların haksızlıklarından bahsetmişlerdir. Öğretim üyelerinin kopya çekilmesini önlemek için sınav süresini kısa tuttıklarını ve sınavı yetiştiremediklerini belirtmişlerdir. Öğrenciler online sınavlar alınan puanlarda adaletsizliklerin olduğunu belirtmişlerdir. Bazı öğrencilerin bilgisayar, tablet veya telefonu kullanmadaki yetersizliklerin olması, internete ulaşmada sıkıntıların olması sınavda strese girmelerine sebep olmakta sonuçta sınavı yetiştiremediklerini ve düşük puan almalarına neden olduğunu belirtmişler bu da sınavda alınan puanların adaletsizliği ortaya çıkarmaktadır. Alan yazın da benzer problemlerin varlığından bahsedilmektedir. E-sınav sisteminin uygulanması konusunda en büyük problemin öğrencilerin bilgisayarlarının ve internete erişim imkânlarının kısıtlı olması şeklinde dile getirilmiştir (Usta & Mahiroğlu, 2008; Türker & Yaylak, 2011; Başol vd.2017). Başol vd., 2017 de yaptıkları çalışmada katılımcılardan birisi online sınavlarda benzer sorunları belirterek süre sıkıntısı yaşadıklarını süre bitti bitecek diye strese girdiğini belirtmiştir.

2- Yüz yüze yapılan sınavların iyi ve kötü yönleri nelerdir?

Online yapılan sınavların tersine öğrencilerin çoğunluğu yüz yüze yapılan sınavların daha adil bir sınav olduğunu, kopya çekilmesinin online sınava göre olmaması ve alınan puanların adaletli olduğunu, zamanın yetişip yetişmeyeceği ile ilgili kaygılarının olmadığını ve strese girmediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca öğrenciler kâğıt ve kalemle yapılan sınavların online sınava göre daha avantajlı olduğunu belirtmişlerdir. Açık uçlu soruların sorulmasını olumsuzluk olarak belirtmişlerdir. Öğrenciler yüz yüze yapılan sınavlara alışık olduklarından online sınavları savunuyor olabilir. Benzer sonuçlara alan yazında rastlanılmıştır (Başol vd., 2017)

3- Online sınavların nasıl uygulanması ve sınav güvenliği ile ilgili önerileriniz nelerdir?

Öğrenciler genellikle sınav süresinin uzun tutulması gerektiğini belirtmişlerdir. Öğrencilerin online sınavlarda daha çok sınavın yetiştirip yetiştiremeyeceğini endişe ettikleri ve bu da öğrencilerde sınav stresi yarattığını belirtmişlerdir. Sınav güvenliği ile ilgili öğrencilerin çoğunluğu sınavı güvenli bulmadıklarını hocaların sınavı güvenli yapmak için zaman açısından sınavı zaman olarak kısa tutmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir.

4- Çevrimiçi sınavların değerlendirilmesi, yüz yüze yapılan değerlendirme yöntemleri kadar güvenlidir. (Evet, Hayır)

Online sınavlarda elde edilen puanların konusunda öğrencilerin çoğunluğu güvenilir bir sınav olduğunu çok az kısım öğrenci değerlendirmenin güvenilir olmadığını belirtmişlerdir.

5- Çevrim içi sınavları yüz yüze yapılan sınavlara tercih ederim. (Evet, Hayır, Kararsızım).

Çevrim içi sınavı mı yoksa yüz yüze yapılan sınavları mı tercih etmeleri sorulduğunda çoğunluğu yüz yüze sınavları tercih ederken bir kısımda online sınav yapılmasını tercih etmişlerdir. Öğrenciler genel olarak bilgisayar tabanlı sınavları tercih etmelerinin sebebi sınava kendilerini hazır hissettiklerinde başlamaları ve sınavı tamamladıktan sonra sınav sonucunu o anda öğrenebilmeleridir (Bugbee & Bernt, 1990; Yağcı, 2012).

Sınavlarda harcanan süre ile alınan puanlar arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı ölçme ve değerlendirme uzmanları tarafından detaylı incelenmesi gereken önemli bir araştırma konusudur. Bu ilişki online sınavlarda farklı yüz yüze yapılan sınavlarda farklı olabilir. Bu konu ile ilgili elde edilen bilgiler, öğrencilerin genel olarak sınavlarda cevaplama sürelerinin ideal olarak ne kadar olması gerektiği ile ilgili hesaplamalar ve uygulamalar alan yazına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülebilir.

Bu araştırmadan elde edilen sonuçlara dayalı olarak aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- Bu çalışma Artvin Çoruh Üniversitesi öğrencileri ile yapılmıştır, diğer üniversite veya farklı fakülte öğrencileri ile geniş kapsamlı bir araştırma yapılabilir.
- Bu çalışmada online sınavlara yönelik yapılmıştır. Online ve yüz yüze sınavlar karşılaştırabilen çalışmalar yapılabilir.
- Cinsiyet faktörü yerine farklı değişkenlerde kullanılabilir.
- Sınavlarda geç bitirmenin psikolojik bir durum olup olmadığı ile ilgili çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Allen, I. E. & Seaman, J. (2007). Online Nation: Five years of growth in online learning. Survey report, The Sloan Consortium, USA. Retrieved from http://www.sloan-c.org/publications/survey/online_nation.
- Ary, D., Jacobs, L. C. & Razavieh, A. (1996). *Introduction to Research in Education*. (5th Ed.). Harcourt Brace & Company. Orlando, FL.
- Atabek Yiğit, E., Balkan Kıyıcı, F. & Çetinkaya, G. (2014). Evaluating the Testing Effect in the Classroom: An effective way to retrieve learned information. *Eurasian Journal of Educational Research*, 54, 99-116.
- Başol, G., Kocadağ Ünver, T. & Çiğdem, H. (2017). Ölçme Değerlendirme Dersinde e-Sınav Uygulanmasına İlişkin Öğrenci Görüşleri", *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(8), 111-128.
- Bridgeman, B., Cline, F. & Hessinger, J. (2004). Effect of Extra Time on Verbal and Quantitative GRE Scores. *Applied Measurement in Education*, 17(1), 25-37.
- Bugbee Jr., A.C. & Bernt, F.M. (1990). Testing by computer: Findings in six years of use 1982-1988. *Journal of Research on Computing in Education*, Vol. 23 Issue 1, 87-101.
- Bull, J. & McKenna, C. (2004). *Blueprint for Computer-Assisted Assessment*. London, UK: Routledge-Falmer.
- Chen, J. & Chang, C. (2006). Using Computers in Early Childhood Classrooms: Teachers' Attitudes, Skills and Practices. *Journal of Early Childhood Research*, 4(2), 169-188.
- Çiğdem, H. & Topçu, A. (2013). Students' Perception of e-learning in The Technical Vocational School. *Science Journal of Turkish Military Academy*, 23(2), 1-19.
- Çiğdem, H. & Tan, Ş. (2014). Students' Opinions on Administering Optional Online Quizzes in a two-year College Mathematics Course, *Journal of Computer and Educational Research* 2(4): 51-73
- Dermo, J. (2009). E-assessment and the Student Learning Experience: A survey of student perceptions of e-assessment. *British Journal of Educational Technology*, 40 (2), 203-214.
- DeSouza, E. & Fleming, M. (2003). A comparison of in-class quizzes vs. online quizzes on student exam performance. *Journal of Computing in Higher Education*, 14, 121-134.
- Ferrao, M. (2010). E-assessment Within the Bologna Paradigm: Evidence from Portugal. *Assessment & Evaluation in Higher Education*, 35 (7): 819-830.
- Grimstad, K. & Grabe, M. (2004). Are Online Study Questions Beneficial? *Teaching of Psychology*, 31(2), 143-46.
- Gronlund, N.E. (1985). *Measurement and Evaluation in Teaching* (5th Ed.). New York: Macc Millan Publishing Company.
- Hale, G. A. (1992). *Effects of Amount of Time Allowed on the Test of Written English*. (ERIC No: 385 569).
- Harwood, I. & Warburton., B. (2004). Thinking the Unthinkable: Using project risk management when introducing computer-assisted assessments. *Proceedings of the 8th International Computer Assisted Assessment Conference, July 6-7, in Loughborough*. Retrieved from http://www.caaconference.com/pastConferences/2004/proceedings/Harwood_Warburton.pdf.
- Johnson, B. C. & Kiviniemi, M. T. (2009). The Effect of Online Chapter Quizzes on Exam Performance in an Undergraduate Social Psychology Course. *Teach Psychology*, 36 (1), 33-37.
- Karasar, N. (2002). *Bilimsel Araştırma (11. Baskı)*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaya, Z. & Tan, Ş. (2014). New trends of measurement and assessment in distance education. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 15 (1), 206-217.

- Kutluca, T. (2010) Investigation of Teachers' Computer Usage Profiles and Attitudes Toward Computers. *International Online Journal of Science*, 2(1), 81-97.
- Lawrence, I. M. (1993). *The Effect of Test Speededness on Subgroup Performance* (ERIC No: 171 793).
- Lindner, M. A., Mayntz, S. M. & Schult, J. (2018). Studentische Bewertung und Präferenz von Hochschulprüfungen mit Aufgaben im offenen und geschlossenen Antwortformat [Students' evaluations of and preferences in exams with open-ended and closed-ended questions in higher education], *Zeitschrift Für Pädagogische Psychologie*, 32(4), 239–248. <https://doi.org/10.1024/1010-0652/a000229>
- Llamas-Nistal, M., Fernández-Iglesias, M. J., González-Tato, J. & Mikic-Fonte, F. A. (2013). Blended e-Assessment: Migrating classical exams to the digital world, *Computers & Education*, 62, 72-87.
- Morris, D. (2008). Economics of Scale and Scope in e-Learning. *Teaching in Higher Education*, 33(3), 331–343.
- Perlini, A. H., Lind, D. L. & Zumbo, B. D. (1998). Context Effects on Examinations: The effects of time, item order and item difficulty, *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne*, 39(4), 299–307. <https://doi.org/10.1037/h0086821>
- Ricketts, C. & Zakrzewski, S. (2004). How do the Risks of a web-based CAA system differ from those of a closed network system? *Proceedings of the 8th International Computer Assisted Assessment Conference*, July 6–7, in Loughborough. Retrieved from <http://www.caaconference.com/past-Conferences/2004/proceedings/Ricketts2.pdf>.
- Sorensen, E. (2013): Implementation and Student Perceptions of e-assessment in a Chemical Engineering Module. *European Journal of Engineering Education*, 38(2), 172-185
- Stadler, M. Kolb, N. & Sailer, M. (2021). The Right Amount of Pressure: Implementing Time Pressure in Online Exams, *Distance Education*, 42:2, 219-230, DOI: 10.1080/01587919.2021.191162
- Teo, T. (2008). Assessing the Computer Attitudes of Students: an Asian perspective. *Computers in Human Behavior*, 24(4), 1634–1642
- Tümer, E., Şahin, İ. & Aktürk, A.O. (2008). Online Sınav Sistemi ve bu Sistem ile İlgili Öğrenci Görüşleri. *5th International Educational Technologies Symposium*, Anadolu University, Eskişehir.
- Türker, H. & Yaylak, E. (2011). İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretiminde İnternet Tabanlı Öğretim Yönteminin Ders Başarısına Etkisi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 162-177.
- Usta, E. & Mahiroğlu, A. (2008). Harmanlanmış Öğrenme ve Çevrimiçi Öğrenme Ortamlarının Akademik Başarı ve Doyuma Etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2).
- Warburton, B. & Conole, G. (2003). CAA in UK HEIs – The State of the Art. *Proceedings of the 7th International Computer Assisted Assessment Conference*, July 8–9, in Loughborough. Retrieved from <http://www.caaconference.com/pastConferences/2003/proceedings/warburton.pdf>
- Yalman, M. & Kutluca, T. (2013). Matematik Öğretmeni Adaylarının Bölüm Dersleri İçin Kullanılan Uzaktan Eğitim Sistemi Hakkındaki Yaklaşımları. *Dicle University Journal of Ziya Gökalp Education Faculty*, 21.
- Yağcı, M. (2012). Çevrimiçi Sınav Ortamlarının Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisi, *e-Journal of New World Sciences Academy*, 7(1), 331-339.
- Zakrzewski, S. & Bull, J. (1998). Computer-Assisted Assessment: Suggested guidelines for an institutional strategy. *Assessment & Evaluation in Higher Education* 23, (3): 283–94.
- Zakrzewski, S. & Steven, C. (2000). A Model for Computer-Based Assessment: The Catherine Wheel Principle. *Assessment & Evaluation in Higher Education* 25, (2): 201–15.

A Proposed Model to Develop Social Responsibility Awareness in Primary School: "School Social Service Program"*

Dr. Sema Sağlık

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3737-2196>

Ministry of National Education / Yalova Provincial Directorate of National Education, Yalova – TÜRKİYE

Cemil Kurt

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0691-3372>

Educational Sciences Specialist / Sakarya Provincial Directorate of National Education, Sakarya – TÜRKİYE

Article History

Submitted: 09.09.2021

Accepted: 06.11.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Education

Primary Education

Social Responsibility

Social Work

School Social Work

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52595>

Abstract

This study was conducted to evaluate the effects of the School Social Work Program on students' social behaviors in terms of learning outcomes. In the study, there is a program prepared with the aim of creating a model for the implementation of "School Social Work" practices in Turkey. The universe of the study is a secondary school determined by the District Directorate of National Education in Sakarya; and the study sample is 125 students at the 5th, 6th, 7th grade levels. The data of the study were collected with the Social Behavior Observation Form developed by the researcher. Before the School Social Work Program was implemented, a Social Behavior Observation Form, which was required to be filled in for each student, was distributed to the teachers. The program designed by the researcher was implemented for 6 months, and after the completion of the program, the Social Behavior Observation Form was distributed to the teachers again. In practice, it was observed that there was a significant difference at the beginning and end of the program in Social Behavior Observation Form measurements. With the data analyzed using the experimental model, one of the quantitative research methods, an increase was observed in students' social sensitivity, social responsibility and effective communication skills. The program has shown that students create positive attitudes in their social behaviors including doing good and they gain awareness about social problems. In this context, it is thought that the School Social Work Program improves the social responsibility awareness of the students and will contribute positively to the students' ability to create their plans for the future. At the end of this study, it has been suggested that school social work practices, which focus on the well-being of the student on the axis of problem-needs, aiming at the social development of the student as well as academic success, should be started in Turkey, so that students can gain experience by living, be aware of their individual differences, and benefit the society.

Reference Information / Atıf Bilgisi

Sağlık, S. and Kurt, C. (2021). A Proposed Model to Develop Social Responsibility Awareness in Primary School: "School Social Service Program". *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 13-28.

İlköğretimde Sosyal Sorumluluk Bilincini Geliştiren Bir Model Önerisi: “Okul Sosyal Hizmet Programı”*

Dr. Sema Sağlık

Milli Eğitim Bakanlığı / Yalova İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Yalova – TÜRKİYE

Cemil Kurt

Eğitim Bilimleri Uzmanı / Sakarya İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Sakarya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 09.09.2021

Kabul: 06.11.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Eğitim
İlköğretim
Sosyal Sorumluluk
Sosyal Hizmet
Okul Sosyal Hizmeti

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52595>

Öz

Bu çalışma, Okul Sosyal Hizmet Programı'nın, öğrencilerin sosyal davranışları üzerindeki etkilerini kazanım boyutunda değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Çalışmada “Okul Sosyal Hizmeti” uygulamalarının Türkiye’de uygulanmasına yönelik bir model oluşturması amacı ile hazırlanan bir program bulunmaktadır. Çalışmanın evreni Sakarya’da İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü’nün belirlemiş olduğu bir ortaokul; çalışma örnekleme ise 5., 6., 7., sınıf düzeyindeki 125 öğrencidir. Çalışmanın verileri araştırmacının geliştirdiği Sosyal Davranış Gözlem Formu ile toplanmıştır. Okul Sosyal Hizmet Programı uygulanmadan önce, her öğrenci için ayrı doldurulması istenen bir Sosyal Davranış Gözlem Formu öğretmenlere dağıtılmıştır. Araştırmacı tarafından tasarlanan program 6 ay süre ile uygulanarak, programın tamamlanmasından sonra öğretmenlere tekrar Sosyal Davranış Gözlem Formu dağıtılmıştır. Uygulamada, Sosyal Davranış Gözlem Formu ölçümlerinde programın başında ve sonunda anlamlı fark oluştuğu gözlenmiştir. Nicel araştırma yöntemlerinden deneysel model kullanılarak çözümlenen veriler ile öğrencilerde, toplumsal duyarlılık, sosyal sorumluluk ve etkili iletişim kurma becerilerinde artış gözlenmiştir. Program, öğrencilerin iyilik yapmayı içeren sosyal davranışlarında da olumlu tutumlar meydana getirdiklerini ve sosyal sorunlar karşısında farkındalık kazandıklarını göstermiştir. Bu bağlamda Okul Sosyal Hizmet Programının öğrencilerin sosyal sorumluluk bilincini geliştirdiği ve öğrencilerin geleceğe ilişkin planlarını oluşturabilmelerine olumlu katkı getireceği düşünülmektedir. Bu çalışmanın sonunda, öğrencilerin yaşayarak tecrübe edinmeleri, bireysel farklılıklarının farkında olarak topluma fayda sağlayacakları, akademik başarının yanında öğrencinin sosyal gelişimini hedefleyen problem-ihyaç ekseninde öğrencinin iyilik haline odaklanan okul sosyal hizmeti uygulamalarının Türkiye’de başlatılması önerilmiştir.

INTRODUCTION

Education is evaluated not only as knowing and learning to do, but also as a process that includes learning to live together. According to Şentürk (2008), education is a process that affects social life. In this process, education creates a deliberate change in the behavior of the individual through his own life (Yeşilyaprak, 2006: 18). From pre-school to higher education; schools have great responsibilities in realizing it within the framework of scientific principles, universal values and secular education in line with national education goals.

In schools, the architects of the future, who are the most important element of the education system and affect the whole society, are raised. Therefore, the School Social Work Program is important. Social work focuses on meeting human needs and developing human resources (United National, 1999: 7). This situation also means interest in social events and social awareness. It could be argued that the greatest negative impact of developing technology is on social relations. Children of the computer age are experiencing socialization problems, and a generation is growing up unaware of social events. This situation has changed the definition of school, curriculum, teachers, parents and even students in today's society.

Along with the changes that took place in the 21st century, radical changes have also occurred in the educational paradigm. The new educational paradigm now includes human rights education, social life education, peace education and intercultural education. This change in the understanding of education necessitates giving more importance to the development of social responsibility awareness of students. As it is known, besides the education and training activities of the schools, there is also the task of developing the awareness of social responsibility in the students. As one of the institutions that contribute to the enrichment of social life (Aksoy, Çetin, & Sönmez, 2009), schools have the primary duty of ensuring the development, renewal and continuity of the society.

Social Responsibility in Educational Institutions

The issue of social responsibility in educational institutions in Turkey is evaluated in two dimensions. In the first dimension, students work in social responsibility projects and develop social responsibility awareness. The second dimension is to ensure that they take part in social responsibility projects during their study years. It is thought that including social responsibility projects in schools will contribute to both the development of students and the corporate culture.

Social responsibility can be defined as the contribution of the individual in kind and in cash to contribute to the solution of the problems observed in the society. As a concept that emphasizes both individuals and institutions in the literature, social responsibility definitions seem to emphasize the responsibility of institutions. Social responsibility defined as the responsibility of schools towards the environment they are in (Şencan, 1987) is also accepted as a requirement for schools. In this context, it is possible to say that schools are a laboratory in which the most important responsibilities are acquired due to their key role in the process of students' gaining social responsibility (Köknel, 1997).

According to Çankaya (2010: 83-89), social responsibility is the aspect of human being towards social life. According to Staub (1979), social responsibility is the production of appropriate behaviors, including prosocial behaviors, for the needs of others.

The concept of educational social responsibility in the literature is stated as the voluntary activities of schools for social development and increasing the quality of life (Bhagat, 2011). Recently, the concept of social responsibility has become more common in universities, with the widespread view that university students have an obligation to raise socially responsible individuals. Universities have a duty to "integrate all their services and activities with the needs of the society by actively participating in the society in an ethical and transparent manner aiming to meet the expectations of all stakeholders" (Vazquez et al., 2014). In the Social Activities Regulation of the Ministry of National Education, Primary

and Secondary Education Institutions, "Community service activities are included in order for students to grow up as individuals who are sensitive to their family, environment and society, have the awareness of voluntary work, solve problems and produce solutions, and have developed their skills to work in cooperation with official, private, non-governmental institutions and organizations" (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/01/20050113-5.htm>, Retrieved: 25.06.2021). Students who act with a sense of social responsibility in their projects also take into account the effects of their behavior on society or the environment. Developing students' awareness of social responsibility will enable them to act with a sense of responsibility in social life. In this context, while the education process continues, it is important to create and develop social responsibility awareness.

Raising individuals with the knowledge, skills, values, attitudes and behaviors required by the global world also requires schools to develop a new vision. For this reason, an education that gives importance to the individual, focuses on the learner, is based on human and universal values, and provides the knowledge, skills and behaviors required by the global world gains importance. This is only possible with new training programs. The School Social Work Program applied in the research is a program designed in the light of this consideration.

Learning to learn through experiences gained in life will undoubtedly leave permanent marks on the students. Moreover, the spiritual satisfaction that the studies will create can positively affect students in many ways. It is stated that the School Social Work Program has a positive effect on the academic achievement of students (Schmidt et al., 2006). Democratic citizenship practices can provide important benefits in the education of youth by giving them a sense of "social responsibility" and instilling a confidence that they can change their environment.

In this context, in addition to today's teaching programs, the necessity of having a School Social Work Program emerges. In the understanding that the School Social Work Program is a core element in an education system, the most important features appear to be that it is practical, develops the social aspect of the student, strengthens the interaction with the society, and educates intellectual and conscious youth who fulfill the requirements of modern education.

Lessons such as Community Service Practices and Social Responsibility Project were started to be given in schools and the number of social responsibility club activities increased. However, these activities, projects and in-class activities aimed at providing students with social responsibility sensitivity, awareness and active working skills have not yet become sufficiently systematic, effective and widespread. Although there are many studies on social responsibility in the literature, these studies are generally social responsibility activities of institutions and organizations. At the same time, it is possible to state that there are studies on social responsibility activities in universities, but the number of social work activities aimed at developing social responsibility awareness in primary and secondary education levels is much less.

When the relevant literature is reviewed, many studies recently conducted in Turkey (Aksoy, Çetin, & Sönmez, 2009; Coşkun, 2009; Çuhadar, 2008; Dinçer, 2006) and abroad (Allen, 1997; Owen, 2000) have emphasized service practices that developed social responsibility awareness of students and the importance of educational institutions in raising conscious students. This could be observed in some secondary schools in Europe, such as the American School in London (<http://www.asl.org/page.cfm?p=311Volunteer>. Accessed on: 06 July 2021; Dinçer, Ergül, Şen and Çabuk, 2011: 22)

Students are asked to carry out social work application projects in order to discover and develop their talents, and it is seen that conscious youth creation practices are started at an earlier age. In this context, it is seen that educational institutions train students with a developed sense of social responsibility. It is thought that the School Social Work Program developed in this context will

contribute to the students.

In this study, first of all, the concept of social responsibility is mentioned, and social responsibility projects in schools are exemplified. Then, the results of the research carried out on the School Social Work Program within the scope of Community Service will be presented, and suggestions will be made for the implementation of the program that was carried out in order to develop social responsibility awareness in primary education.

Research Problem

The inadequacies of schools in social development are among the educational problems in many developed countries (Oliner & Oliner, 1988). In the studies conducted, programs supporting social skills were created (Schaps & Battistich, 1991; Battistich et al., 1991; Watson, Battistich & Solomon, 1997; Kusche & Greenberg, 1993; Stone & Dillihunt, 1978) and the contribution of these programs to the development of students in the future were observed to be sustainable. (Caplan, Weissberg, Grober, Sivo, Grady, & Jacoby, 1992). In our country, Turkey, it has been seen that programs related to social development have been implemented on a project basis in schools in recent years (Yeşilkayalı, E., and Meydan, S., 2017; Alptekin, K., Erdoğan, B., Akbaba, O. Eroğlu, Z., Yeğin, K., 2019).

In this context, the idea of "life experience" and "being a democratic citizen" (Çuhadar, 2008) that schools are expected to bring to students indicates that the *School Social Work Program* will fill an important gap. Setting out on similar examples in the world and as a result of various studies, the "School Social Work Programme", based on the opinions of teachers who spend a great amount of time with students, know them, know their needs and are responsible for developing their social behaviors and skills, was established to determine the level of realization of skills.

With the School Social Work Program, students are aimed to create transformations that leave positive and permanent traces in the society they live in, and at the same time to increase the social sensitivity of the students themselves. It also aims to develop and expand the potential of producing solutions and providing services at an earlier age.

Purpose of the Research

In this study, the effects of the School Social Work Program (SSWP) applied to 5th, 6th and 7th grade students are aimed to be examined on students' social behaviors. In line with this purpose, within the scope of the main problem as "What is the effect of the School Social Work Program on the social responsibilities of primary school students?", answers to the following sub-problems were sought:

1. Will SSWP create environments for students to develop positive social behaviors?
2. Will SSWP enable the use of peers as role models in the development of social behaviors?
3. Will SSWP strengthen social behaviors with positive reinforcers and ensure permanence in student behaviors?

Importance and Rationale of the Research

In the developing world, schools must ensure that students grow up as citizens who fulfill their social responsibilities since schools provide structured times that allow students to develop their experiences (Avaroğulları, 2009). The Ministry of National Education argues that the theoretical infrastructure on which the curricula are based should be based on a constructivist and applied understanding, not on rigid memorization (Çepni & Çil, 2009).

The School Social Work Program will be important to discuss and convey the value of pluralist and participatory democracy, "democratic state, state of law, social state" qualities as determined in the Turkish Main Constitution, and civil society and non-governmental organizations. The purpose of the School Social Work Program, which will be built on such a theoretical ground, will not be perceived as a kind of "philanthropy", but as contributing to democracy and participation.

With the School Social Work Program, the level of realization of social responsibility awareness

that students should have in primary education will be determined. Within the framework of this main purpose; local and global practices that support the social development of students in educational institutions are exemplified, and then the research and results of the School Social Work Program in a primary school are presented. Finally, the implementation details of the School Social Work Program and insightful suggestions are shared.

Method

Experimental model, one of the quantitative research methods, was used in this study. The experimental model is aimed at determining cause-effect relationships and is a research model in which data is produced under the control of the researcher (Karasar, 1999: 87).

"Uncontrolled Pre-Test and Post-Test Design" of the experimental model was preferred. In this model, which does not have a control group, the research group or groups are taken, and the success is determined by giving the test to the subjects before starting the experiment. After the experiment is over, the group or groups are tested again and the result of the experiment is evaluated according to the difference between these two tests (Kaptan, 1998: 81). The basic condition for a research to be experimental is that the subjects are determined by the random technique (Büyüköztürk, 2001: 4).

The Universe and the Sample

The universe of the research includes 220 students aged 12, 13, 14, studying in the 5th, 6th and 7th grades, studying in the spring semester of 2011-2012 academic year. Due to the difficulty of reaching the total number of students in the universe, the sample of the study consists of 125 students determined by the random (unbiased) sampling technique.

Data Collection Tool

Social Behavior Observation Form (SBOF) consisting of 35 items was used in the study. The purpose of the development of this form is to enable teachers to evaluate social behaviors of the students such as sensitivity to society, social responsibility, effective communication, awareness of social problems, and doing good deeds. Before developing the form, the "School Practices Handbook" (Baştürk and Kızılkaya, 2002: 46) was examined in order to provide students with appropriate behaviors. In addition, the opinions of the teachers about the social behaviors they deem deficient in the students were taken by the researcher. The target and behavior, which was determined through taking the opinions of the curriculum development experts, were given its final shape. In the form, critical behaviors, which are signs of learning levels, will be examined in line with the goals expected to be developed in that period (Özçelik, 1981: 40). Within the framework of the opinions received, questions were developed regarding social behaviors. A draft form consisting of 50 questions was prepared in line with expert opinions. The prepared form was applied to the students who did community service work in the social activities regulation and to the other group of students who did not do any community service work. Questions consisting of 35 items were prepared by taking the difficulty index of the items as .50 and the discrimination index of .40. This form was brought to the desired level by making calculations to be applied to other students. The Kuder Richardson formula (Bruning and Kintz, 1993: 275) was used to estimate the difficulty level of each item in the form and the reliability of a test. Cronbach-alpha value in the reliability analysis of the form (KR-20) was found to be 0.86.

Study Process

The study started with the distribution of 125 Social Behavior Observation Forms to the classroom teachers of the students. The implemented program lasted for 6 months. Before the program, each student's form was filled by the classroom teachers. After the program was over, the teachers evaluated the students with a new form. At the end of the study, two SDGF scores were formed for each student, at the beginning and at the end. While the teachers were filling out the forms for the second time, they did not take into account whether the students they evaluated participated in the program or

not. It was specifically stated to the teachers that they should fill in the forms according to the student's recent behavior, not according to the student's position in the program.

School Social Work Program

Coordinated with the community by a primary school, secondary school, higher education institution or a social work program, the School Social Work Program is a program designed to meet the needs of a community where students and participants learn and develop civic responsibilities through active participation. It is a well thought-out and organized program.

Content of School Social Work Program

The School Social Work Program has three basic principles. These can be listed as:

- Creating environments for students to develop positive social behaviors,
- Enabling them to use their peers as role models in the development of social behaviors,
- Strengthening social behaviors with positive reinforcements.

In line with these goals, the aim is to teach and develop social responsibility awareness in students.

The program covers various social services carried out in different places. Some of these services require students to participate in activities outside of the school. Examples of services included in the program include assisting a teacher in any course, helping those working in the school's lost-and-found office, working at charities, hospitals, orphanages on weekends. Each service includes hourly points that vary in difficulty. For example, helping the teacher in the classroom is worth 1 point/hour, while volunteering at a hospital on the weekend is worth 4 points/hour.

Within the scope of the program, the maintenance and needs of an elderly person in the village, the afforestation of the school garden, the maintenance of the trees, the recycling of the garbage, the collection of waste batteries from the household, the guidance of the illiterate elderly, the reading skills support for the first grade students with reading difficulties under the guidance of their teachers, organizing activities for the parents and hanging the prepared posters in certain places in the village, making awareness-raising activities on addiction issues, determining book reading days for the parents, reading newspapers or educational stories for the elderly once a week, garbage collection, care or visits of the lower class students. Services such as helping with lectures, homework and project work, and establishing a library by organizing a book campaign were also included.

The School Social Work Program will generally enable students to integrate with the society, in particular, it is thought that it will contribute to the students' awareness of social responsibility and to the development of fulfilling their civic duties on the way to being a good person.

Implementation of School Social Work Program

One week before the start of the program, a detailed letter stating the content of the program to be implemented was distributed to all students in the group.

The social services performed by the students in the experimental group were documented by the responsible persons in the departments where the service was carried out. Documents were collected by the school's guidance service. Each week, the student's scores were collected and organized and exhibited at the school by being included in one of the honor lists. In this way, students participating in the program became role models for others. The duties of the teachers involved in the program in the research were limited to completing the SBOF for each student.

Analysis of Data

In this study, in order to determine the behavioral changes caused by the School Social Work Program on students, the pre-test was administered before the program implementation and the post-test was administered after the implementation. This aimed to reveal whether the change in student

behavior following the program was meaningful or not.

This kind of pattern, which is defined as the repeated measures, can be said to have a single factor (Büyüköztürk, 2002: 64). Therefore, mean (X), standard deviation (S) and "t" test (Paired Samples T-Test) applied for related samples were used in data analysis. The significance of the obtained data was tested at the 0.05 significance level. The data obtained from the findings were analyzed using the SPSS 24 statistical analysis program.

Results

The pretest and posttest data of the program applied to the students in this study are tabulated and interpreted as in the following:

The by-gender comparison of the 5th, 6th and 7th grade students of the school in which the School Social Work Program was implemented is shown in Table 1.

Table 1. Demographic Distribution of Students

Gender	Frequency(f)	Percent
Male	53	42,4
Female	72	57,6
Total	125	100
Age	Frequency (f)	Percent
12	27	21,6
13	45	36,0
14	43	34,4
Total	125	100
Grade Level	Frequency (f)	Percent
5. grade	26	20,8
6. grade	49	39,2
7. grade	40	32,0
Total	125	100

According to the findings in Table 1;

It was determined that 42.4% (f=53) of the students participating in the study were boys and 57.6% (f=72) were girls; 21.6% (f=27) were 12 years old, 36.0% (f=45) were 13 years old and 34.4% (f=43) were 14 years old; It was seen that 20.8% (f=26) were at the 5th grade level, 39.2% (f=49) were at the 6th grade level, and 32.0% (f=40) were at the 7th grade level.

Table 2: T-test Results of Pretest and Posttest Mean Scores of Behavioral Changes to Increase Sensitivity to Society

SENTOSOC	N	X	S	t	p
(SENTOSOC) Pretest	125	17,6880	2,70429	-36,671	,000*
(SENTOSOC) Posttest	125	27,7360	1,93501		

In Table 2, it was observed that there was a significant increase in the positive behavioral changes related to the sensitivity of the students to the society after the School Social Work Program [t(124)= -36.671, *p<.001]. While the average of the pretest scores of the students before the program was X=17,6880, the average of the posttest scores increased to X=27,7360 after the program implementation. According to this finding, it was determined that the "School Social Work Program" caused positive

behavioral changes on students in activities aimed at increasing their sensitivity to society.

Table 3: T-test Results of Pretest and Posttest Scores Related to Social Responsibility Activities

SOCIALRESP	N	X	S	t	p
(SOCIALREPS) Pretest	125	2,0000	,96720	-8,936	,000*
(SOCIALRESP) Posttest	125	2,9840	,82290		

In Table 3, it was observed that there was a significant increase in the positive behavioral changes related to social responsibility following the implementation of the School Social Work Program. [t(124)= -8,936, *p<.001]. While the average of the pre-test scores of the students about orientation and explanations before the program implementation was X=2,0000, the average of the posttest scores increased to X=2,9840 after the program. According to this finding, it was determined that the "School Social Work Program" caused positive behavioral changes on students in activities aimed at increasing their social responsibility.

Table 4: T-test Results of Pretest and Posttest Scores Related to Effective Communication Skills

COMMSKILLS	N	X	S	t	p
(COMMSKILLS) Pretest	125	1,8960	,94889	-14,731	,000*
(COMMSKILLS) Posttest	125	3,2960	,67231		

In Table 4, it was observed that there was a significant increase in the positive behavioral changes related to the effective communication skills of the students after the implementation of the School Social Work Program [t(124)= -14,731, *p<.001]. While the average of the pretest scores of the students related to the questioning exercises before the program was X=1,8960, the average of the posttest scores after the program increased to X=3,2960. According to this finding, it was determined that the "School Social Work Program" caused an increase in students' behaviors related to effective communication skills.

Table 5: T-test Results of Pretest and Posttest Scores on Developing Positive Attitudes in Social Behaviors Including Doing Good

DOINGGOOD	N	X	S	t	p
(DOINGGOOD) Pretest	125	2,4320	,97828	-12,311	,000*
(DOINGGOOD) Posttest	125	3,5280	,62959		

In Table 5, it was observed that there was a significant increase in the positive behavioral changes related to the positive attitude of the students in social behaviors including doing good after the implementation of the School Social Work Program [t(124)= -12,311, *p<.001]. While the average of the pretest scores of the students related to social behaviors including doing goodness before the program was X=2,4320, the average of the posttest scores after the program increased to X=3,5280. According to this finding, it was determined that the "School Social Work Program" created positive attitudes in social behaviors including doing good.

Table 6: T-test Results of Pretest and Posttest Scores on Raising Awareness of Social Problems

AWARENESS	N	X	S	T	p
(AWARENESS) Pretest	125	1,8560	1,01365	-13,543	,000*
(AWARENESS) Posttest	125	3,0880	,85209		

In Table 6, it was observed that there was a significant increase in the positive behavioral changes of the students related to gaining awareness about social problems after the implementation of the School Social Work Program [$t(124) = -13,543$, $*p < .001$]. While the average of the pretest scores of the students related to awareness raising activities against social problems before the program was $X = 1,8560$, the average of the posttest scores increased to $X = 3,0880$ after the program. According to this finding, it was determined that the "School Social Work Program" caused a behavioral change on students in activities related to raising awareness about social problems.

Table 7: T-test Results of Pretest and Posttest Scores Related to Activities to Increase Self-Efficacy Skills

SELF-EFFICACY	N	X	S	t	p
(SELFEFFICACY) Pretest	125	1,6800	,98865	-12,645	,000*
(SELFEFFICIAACY) Posttest	125	3,0960	,77693		

In Table 7, within the scope of the study, it was observed that there was a significant increase in behavioral changes in studies aimed at increasing students' self-efficacy skills after the School Social Work Program [$t(124) = -12,645$, $*p < .001$]. While the average of the pretest scores of the students related to planning and sequencing the activities before the program was $X = 1.6800$, the average of the posttest scores after the program increased to $X = 3,0960$. According to this finding, it was determined that the "School Social Work Program" caused behavioral changes on students in activities aimed at increasing their self-efficacy skills.

Discussion

In this study, which was carried out within the scope of the program prepared for the implementation of the School Social Work Program, the aim was to examine the effects of the intervention program on the social behaviors of primary school students at school. For this reason, the results of the study under this title will be discussed in the context of the relevant literature. As a result of the analyzes conducted in this study, it is seen that the School Social Work Program positively affected students' perceptions of social responsibility and students have gained awareness.

According to Varış (1998), the criteria that determine the content of a program are to target academic success, contribute to the individual development of the student and provide social benefits. Considering these criteria, the necessity of a program such as school social work practices comes to the fore. The results support the findings of Ayvacı and Akyıldız (2009: 102-119). Sağlık (2021) doctoral dissertation titled "Examination of the Opinions of Managers, Teachers and Guidance Teachers on the Necessity of School Social Work in Secondary Education: Mixed Pattern Research" explains the necessity of school social work, which will increase the quality of education and ensure the academic and psychosocial productivity of the secondary education generation. Positive results could be seen in the case of Yalova in terms of pointing out school social work practices in secondary education examined through this study. In this respect, the study overlaps with the literature.

Another study is the "School Social Work Practice" implemented in Konya between 2017 and 2019. As a result of the "School Social Work Project" carried out in a primary school, two secondary schools and a vocational high school, it was found that schools mediated to increase student and society interaction. Another remarkable finding is that communication progresses more rapidly in primary school students whereas it progresses more slowly as the age of the students increases (Alptekin,

Erdoğan, Akbaba, Eroğlu, Yeğın, 2019: 102). As a result of the research, it was stated that the family-school relationship was stronger in primary school and the family-school unity decreased at the end of secondary school. In this context, an important mission was attributed to school social work practices in order to strengthen the family-school bond. These results are supported by other findings of this study.

Yeşilkayalı and Meydan (2017) carried out a pilot project in order to create a model for the implementation of the "school social service" system in our country. It was found that the students in the secondary school where the research took place did not develop socio-culturally and had problems outside their own environment.

When the findings of this study on social awareness are supported by the above studies, it can be stated that the majority of secondary school students increase their social awareness through school social work practices.

A similar program to the School Social Work Program is Community Service Practices. In our country, it is seen that community service practices take place in university-level programs. However, when we look at the practices abroad, it is known that community service practices are applied in education from pre-school to university. In this context, when the relevant literature is reviewed, it is observed that there are many studies on community service practices (Arkün and Seferoğlu, 2010; Dinçer et al., 2011; Sour and Cinoğlu, 2012; Talaş and Karataş, 2012; Haktanır, Akgün, & Duman, 2013; Ergül et al. Kurtulmuş, 2014; Shirtless and Kılınc, 2015; Çelebi, 2016; Korkmaz & Küçüköğlü, 2017; Kınter, 2017; Aydın & Dilmaç, 2018; Zülküfoğlu & Soydan-Yılmaz, 2019).

Research reveals that community service practices increase social awareness. Kesten, Köçer and Egüz (2016) found that community service practices are very important in terms of raising social awareness in their study called "The Effect of Community Service Practices Course on Raising Social Awareness". The fact that 58 studies in the field of Community Service Practices show that community service practices are given great importance (Noyan & Kesten, 2020). On the other hand, research indicates that community service practices support the development of self-confidence, self-control and problem-solving skills in individuals (Çoban, Kuşkaya, & Ağırbaş, 2010; Gökçe, 2011). In this context, it is possible to say that community service practices bring important values to teacher candidates.

Researches on Community Service Practices indicate that service practices stand out in institutions providing teacher education. In addition to educational institutions, studies were also conducted in non-governmental organizations and social responsibility clubs. However, it is not a desirable situation for the practices to be limited to the institutions providing teacher education in order to achieve the expected gains. It is necessary to carry out studies on community service practices at primary and secondary education levels.

In addition to the information gathered through SBOF in the study, it was observed that the teachers and school administrators in the experimental group verbally expressed a number of positive changes in the attitudes of the participants such as increase in self-confidence in girls and empathy skills in boys. Another interesting finding is that SSWP is more effective on 13 and 14 years old (6th and 7th grade) than 12 year old (5th grade) subjects. This supports the findings in the literature that helping behaviors are better internalized in older ages (Rushton, 1982). Helping and benevolence behaviors are learned in different ways at different stages of development. In parallel with this situation, it was observed that among the students who actively participated in the social work program in the study, older students in terms of age benefited more from the program.

Conclusion and Recommendations

When the findings of this study are evaluated together with the results of the literature research on the subject, it is concluded that the School Social Work Program has a positive effect on the attitudes and behaviors of the students. After the School Social Work Program, it was found that there was a

significant increase in the behavior changes related to the awareness of the students towards the society, social responsibility, non-governmental organizations around them, and consciousness for the social problems and social events discussed in the environment and throughout the country. According to the findings of the research, it was observed that the School Social Work Program increased the positive social behaviors of the students including helping, empathy, social awareness and doing good. The findings support the hypothesis that social behaviors and positive attitudes can be developed and promoted with appropriate education.

In addition to the findings, it was observed that the subjects exhibited some unexpected positive behaviors in the information received from institutions and organizations and other school officials. During the 6-month program, students were strictly informed that they would not be able to get extra points even if their weekly point quota was met. Accordingly, it was observed that some students continued their helping behavior after they had filled their quotas. For example, after the program ended, some students continued with the social services they liked best. However, it was observed that some students did not want their names to be included in the lists and stated that they did not need to receive an award as a reason for their desire to be kept anonymous. Although this seems to contradict the psychological reinforcement principle underlying the program at first glance, it actually reveals the philosophy of education. Students who took the program were not forced to do good. On the contrary, this program helped made them realize human issues and situations that they had not seen before or they had underestimated in the past.

The findings demonstrate that school social work should be implemented within the framework of activities by keeping the cognitive processes of the students in the foreground in order for students to gain the foundations of social responsibility awareness at an early age and to raise them as individuals sensitive to social problems.

As stated earlier, this study was implemented in one semester of the academic year. As the study results suggest, schools with social responsibility programs are of great contribution when they are organized and carried out with activities that can reach high social standards.

The period in which students develop their consistency in their behavior and their sensitivity towards society is primary education period. When the findings of this study and the findings of other studies in the related literature are correlated, it underlines the potential impact of community service programs on primary school youth in our country.

It unearths that in order to use the School Social Services Program effectively, it should be applied to groups over the age of 12. However, in order to generalize these findings to the general population, more detailed studies are required in groups over 13 years of age. The findings of this study though suggest that different programs designed and developed can also be used to improve the social skills of children under the age of 13.

This program has a greater effect on 13 and 14 years old (7th and 8th grades), and these age groups are in the preparatory period for Anatolian, Science High Schools or private high schools. Due to the stress involved in this challenging examination process, there is a possibility that self-efficacy skills will be negatively affected. In this study, it was observed that 6th and 7th grade students benefited more from the School Social Work Program, although they were under greater academic pressure. Significantly increased positive social behaviors during this period may indicate that the School Social Work Program has created some form of protection against the destructive effects of competition in the educational environment. There is a need for more comprehensive research on the stress levels and program effects on this developmental period.

If the School Social Work Program is carried out in accordance with the purpose in educational institutions, the students in the schools where the program is implemented will become community

service volunteers. It has been concluded that the objectives will be achieved.

It was stated that the students in the school where the School Social Work Program was carried out tended to develop positive self-esteem and self-confidence. Educational programs that include community service will help students realize their potential to help and do good, as they begin to look more realistically at their personal problems. In summary, such volunteer activities encourage students to be more productive and participate more in society. The above-mentioned findings show that such education has significant effects. Curriculum development specialists and education administrators in Turkey should create educational programs that will contribute to the development of positive social behaviors, and adapt these programs according to student characteristics such as age group, socioeconomic status, and environmental problems.

The structure and content of this research is limited to the interpretations aimed at improving the social behaviors of primary school secondary school students in our country. However, as seen in the findings, if such programs are implemented, they can have very important effects on the Turkish education system, therefore, more research is needed. The effects of the School Social Work Program on students are also important in terms of revealing the deficiencies of the value system related to education in Turkey. It is considered necessary that these shortcomings should motivate future studies to resolve them and that the philosophy behind the education processes in our country should be reconsidered.

From this point of view, it is necessary to act with an understanding of education that encourages critical and creative thinking, is based on cooperation and volunteerism through showing sensitivity to social needs as in the School Social Work Program. School social work should be started in Turkey in order to activate the domestic resources of the society and to lead further social projects.

REFERENCES

- Aksoy, B., Çetin, T., ve Sönmez, Ö. F. (2009). *Topluma Hizmet Uygulamaları [Community Service Practices]*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Allen, R.F. (1997). School-based community service learning: Developing civic commitment through action. *The Social Studies*, 88(5), 196.
- Alptekin, K., Erdoğan, B., Akbaba, O. Eroğlu, Z. ve Yeğin, K. (2019). *Okul Sosyal Hizmeti Uygulaması [School Social Service Practice]*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Amerika Üniversiteler ve Yüksekokullar Birliği [Association of Universities and Colleges of America], 2012.
- Arkün, S. ve Seferoğlu, S. S. (2010, Nisan). Topluma hizmet uygulamaları dersinin işlenişine yönelik bir örnek uygulama ve sürece ilişkin öğrenci görüşlerinin değerlendirilmesi [A sample application for the teaching of community service practices and evaluation of students' views on the process.]. *Gençlere Topluma Hizmet Bilinci Kazandırma Çalışmaları: Üniversiteden Örnek Uygulamalar*. 7. Eğitimde İyi Örnekler Konferansı, Sabancı Üniversitesi, İstanbul.
- Avaroğulları, M. (2009). Yurt Dışında Topluma Hizmet Uygulamalarına Genel Bakış [Overview of Community Service Practices Abroad]. Editör: Aksoy B, Çetin T, Sönmez, Ö. F. *Topluma Hizmet Uygulamaları*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Aydın, Y. ve Dilmaç, O. (2018). Görsel sanatlar öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamaları dersine yönelik görüşlerinin incelenmesi [Examination of visual arts teacher candidates' views on the course of community service practices]. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 8(2), 276-296.
- Ayvacı, H. Ş. ve Akyıldız, S. (2009). Topluma hizmet uygulamaları dersinin bireye ve topluma kazandırdıkları ve toplumun beklentileri [Gains of the community service practices course to

- the individual and society and the expectations of the society]. *Milli Eğitim Dergisi*, 184, 102-119.
- Battistich, Victor, Watson, Marilyn, Solomon, Daniel, Schaps, Eric & Solomon, Judith. (1991). The Child Development Project: A comprehensive program for the development of prosocial character. In William M. Kurtines and Jacob L. Gewirtz (Eds.), *Handbook of moral behavior and development*. Vol. 3. Application. Hillsdale, NJ: Erlbaum, pp. 1-34.
- Bhagat, L.N. (2011). Educational Social Responsibility. *Siddhant*. 11, 258-264.
- Bruning, J.L. & Kintz, B.L. (1993). *İstatistik[Statistics]*. Çev: Ali Dönmez. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş. (2002), *Veri Analizi El Kitabı (1. Baskı) [Handbook of Data Analytics (1. Edition)]*, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Caplan, M., Weissberg, R. P., Grober, J. S., Sivo, P. J., Grady, K. & Jacoby, C. (1992). Social competence promotion with inner-city and suburban young adolescents: Effects on social adjustment and alcohol use. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 60(1), 56-63. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.60.1.56>.
- Çankaya, İ. (2010). Öğrencilerin Sosyal Sorumluluk Düzeylerinin Artırılmasında Okulun Rolüne İlişkin Yönetici Görüşleri[Managers' Views on the Role of the School in Increasing Students' Social Responsibility Levels]. *Çağdaş Eğitim Dergisi*. 35, 17-25.
- Çelebi, M. (2016). Eğitimde rekreasyon program uygulamaları (topluma hizmet uygulamalarında yaşayarak öğrenme[Recreation program practices in education (learning by experience in community service applications)]. *International Journal of Social Science Research*, 5(1), 33-44.
- Çepni, S., & Çil, E. (2009). Fen ve Teknoloji Programı (Tanıma, Planlama, Uygulama ve SBS'yle İlişkilendirme) 1. ve 2. Kademe Öğretmen El Kitabı[Science and Technology Program (Recognition, Planning, Implementation and Association with SBS) 1st and 2nd Level Teacher Handbook]. 1.Baskı, Ankara: PegemA Yayınları.
- Çuhadar, A. (2008). Topluma Hizmet Uygulamaları Aracılığı ile Yurttaş Öğretmen Yetiştirmek[Educating Citizen Teachers through Community Service Practices]. *VII. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Sempozyumunda Sunulan Bildiri, Çanakkale*.
- Dinçer, Ç., Ergül, A., Şen, M. ve Çabuk, B. (2011). Bir topluma hizmet uygulaması örneği: "haydi kavram oyuncaklarıyla oynayalım" [Example of a community service practice: "let's play with concept toys]. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 9(1), 19-38.
- Duman, N. (2000). *Ankara Liselerinde Çeteye Katılma Potansiyeli Olan Öğrenci Grupları ve Okul Sosyal Hizmeti*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) [Student Groups with Potential to Join the Gang and School Social Work in Ankara High Schools. (Unpublished PhD Thesis)] Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Ankara.
- Ekşi, Z., ve Cinoğlu, M. (2012). Topluma hizmet uygulamaları dersinin değerlendirilmesi[Evaluation of the community service practices course]. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 3-22.
- Ergül, H. F., ve Kurtulmuş, M. (2014). Sosyal sorumluluk anlayışının geliştirilmesinde topluma hizmet uygulamaları dersine ilişkin öğretim elemanlarının görüşleri[Opinions of the instructors about the social service practices course in the development of social responsibility understanding]. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(49), 221-232.
- Gömlüksiz, M. N. ve Kılınç, H. H. (2015). Ortaokullarda sosyal kulüp etkinlikleri kapsamında yapılan toplum hizmeti çalışmalarına ilişkin öğretmenlerin görüşleri[Opinions of teachers on community service activities within the scope of social club activities in secondary schools]. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(3), 495-512 DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7978>.
- Greenberg, M. T., & Kusche, C. A. (1993). *Promoting social and emotional development in deaf children: The*

- PATHS project. Seattle: University of Washington Press.
- Haktanır, G., Akgün, E., Duman, G. (2013). "Topluma hizmet uygulamaları dersi" ve "MEB mobil anaokulu projesi"nin birlikte yürütülmesi ile çocukların gelişimlerinin desteklenmesi: Peçenek köyü örneği[Supporting the development of children by carrying out the "Community service practices course" and the "MEB mobile kindergarten project" together: The example of Peçenek village]. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(1), 69-82.
- Heinzel & U. Gei-ling (2017). *Demokratische Perspektiven in der Pädagogik* (S. 127-141). Wiesbaden: VS.
- Kaptan, S. (1988). *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*[Scientific Research and Statistics Techniques]. Ankara: Tekışık Web Ofset Tesisleri.
- Karasar, N. (1999). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*[Scientific Research Method]. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kesten, A., Köçer, M. ve Egüz Ş. (2016). Topluma Hizmet Uygulamaları Dersinin Toplumsal Bilinç Kazandırmadaki Etkisi[The Effect of Community Service Practices Course on Raising Social Awareness]. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27(2): 393-410.
- Kımtır, N. (2017). DKAB öğretmen adaylarının topluma hizmet uygulamaları dersine ilişkin algıları[Perceptions of teacher candidates about the course of community service practices]. *İlahiyatta Akademik Araştırmalar*, 61-84.
- Korkmaz, Z.S. ve Küçükoğlu, A. (2017). Topluma hizmet uygulamalarının öğretmen adaylarının değer kazanımlarına etkisi[The effect of community service practices on teacher candidates' value acquisition]. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(16), 341-356.
- Köknel, Ö. (1997). *Kişilik*[Personality]. İstanbul; Altın Kitapları.
- Kusche, C. A., & Greenberg, M. T. (1993). *The PATHS (Promoting Alternative Thinking Strategies) Curriculum*. Deerfield, MA: Channing-Bete Company.
- MEB (2005). Millî Eğitim Bakanlığı ilköğretim ve orta öğretim kurumları sosyal etkinlikler yönetmeliği[Ministry of National Education primary and secondary education institutions social activities regulation]. : Erişim Tarihi: 25.03.2012
- MEB (2013). İlköğretim Kurumları (İlkokullar ve Ortaokullar) Fen Bilimleri Dersi (3,4,5,6,7 ve 7. Sınıflar) Öğretim Programı[Primary Education Institutions (Primary and Secondary Schools) Science Course (3,4,5,6,7 and 7th Grades) Curriculum]. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- Noyan, M., & Kesten, A. (2020). Türkiye'de Topluma Hizmet Uygulamaları Konulu Çalışmalar Üzerine Bir İnceleme[A Study on Studies on Community Service Practices in Turkey]. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 50, 207-227.
- Oliner, S. P., & Oliner, P. M. (1988). *The altruistic personality: Rescuers of Jews in Nazi Europe*. New York: Free Press.
- Owen, D. (2000). Service learning and political socialization. *PS: Political Science and Politics*, 33(2000), 639.
- Özçelik, D. A. (1981). *Okullarda Ölçme ve Değerlendirme*[Measurement and Evaluation in Schools]. Ankara: ÖSYM Yayınları.
- Rushton, J. P., & Teachman, G. (1978). The effects of positive reinforcement, attributions, and punishment on model induced altruism in children. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 4, 322-325.
- Sağlık, S. (2021). *Ortaöğretimde okul sosyal hizmetinin gerekliliğine dair yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenlerin görüşlerinin incelenmesi: Karma desen araştırması*[Examining the opinions of administrators, teachers and counselors about the necessity of school social work in secondary education: Mixed design research. (PhD Thesis)]. (Doktora Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Schaps, E., & Battistich, V. (1991). *Promoting health development through school- based prevention: New approaches*. In E. Goplerude (Ed.), *Preventing adolescent drug use: From theory to practice*, OSAP Prevention Monograph No. 8 (pp. 127-181). Washington, D.C.: U.S. Department of Health and Human Services.
- Schmidt, N.B., Richey, J.A., & Fitzpatrick, K.K. (2006). "Discomfort intolerance: Development of a construct and measure relevant to panic disorder". *Journal of Anxiety Disorders*, 20, 263–280.
- Sliwka, A. (2004). Räume und Formen demokratischen Sprechens in der Schule: Kooperatives Lernen - Deliberation im Klassenrat - Deliberationsformen (S. 127 - 142), in: Heinzl, F. und Geiling, U. (Hrsg.), *Demokratische Perspektiven in der Pädagogik*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
- Staub, E. (1979). *Positive social behavior and morality: Vol. 2. Socialization and development*. New York: Academic Press.
- Şencan, H. (1987). İşletmelerin Sosyal Sorumlulukları ve Sosyal Sorumluluk Biriminin Örgütlenmesi [Social Responsibilities of Businesses and Organization of Social Responsibility Unit]. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 2, 119–129.
- Şentürk, Ü. (2008). Enformasyon Toplumunda Eğitimin Yeri [The Place of Education in the Information Society]. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(3), 487-506.
- Talas, M. ve Karataş, A. (2012). Çevre bilincinin geliştirilmesinde topluma hizmet uygulamaları dersinin önemi: Niğde üniversitesi sınıf öğretmenliği programı örneği [The importance of community service practices in developing environmental awareness: Niğde university classroom teaching program example]. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 4(1), 107-124.
- United Nations (1992). *Teaching and Learning about Human Rights: A Manual for Schools of Social Work and the Social Work Profession*, s.7. New York.
- Varış F. (1998). *Eğitimde Program Geliştirme: Teoriler, Teknikler (6. Baskı) [Curriculum Development in Education: Theories, Techniques (6th Edition)]*. Ankara: Alkım
- Watson, M., Battistich, V., & Solomon, D. (1997). Enhancing students' social and ethical development in schools: An intervention program and its effects. *International Journal of Educational Research*, 27, 571-586.
- Yeşilkayalı, E., ve Meydan, S. (2017). Bir Ortaokul Özelinde Okul Sosyal Hizmeti İhtiyacının Belirlenmesi [Determining the Need for School Social Service in a Secondary School]. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(53): 206-221.
- Yeşilyaprak, B. (2006). *Eğitim Fakülteleri ve topluma Hizmet İşlevi Çalıştayı [Education Faculties and Community Service Function Workshop]*. Yayına Hazırlayan F. Çağlayan. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Zülfüoğlu, Ö., ve Soydan, Y. N. T. (2019). Topluma hizmet uygulamaları dersinin maliye bölümü öğrencilerinin erdemli mal ve hizmetlere bakış açısı üzerindeki etkisi [The effect of the public service practices course on the viewpoint of the students of the department of finance on virtuous goods and services]. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 41(1), 278-296.
- Resmi Gazete [Official Gazette]. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/01/20050113-5.htm>, Retrieved: 25.06.2021.
- 1739 Sayılı "Milli Eğitim Temel Kanunu", (1973), MEB Mevzuat Bankası [MoNE Bank of Guidelines], <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/88.html> (08.05.2012)
- <http://www.asl.org/page.cfm?p=311> The American School in London. Volunteer. Retrieved: 06 Temmuz 2021.

Türkçe Dersi 7. Sınıf Kazanımlarının Öğretmen Görüşlerine Göre Güçlük Düzeyi*1

Semih Topal

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5954-6006>

Doktora Öğrencisi / Uşak Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Uşak – TÜRKİYE

Prof. Dr. Musa Çifçi

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3758-7170>

Uşak Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Kütahya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 13.07.2021

Kabul: 01.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Türkçe
Yedinci Sınıf
Kazanım
Güçlük

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma, Uşak Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 08.07.2021 tarih ve 2021-151 sayılı kararı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52088>

Öz

Çalışmanın amacı, ilköğretim 7. sınıf Türkçe dersinde öğretmenlerin kazandırmakta güçlük yaşadıkları kazanımları tespit etmektir. Çalışmanın deseni nicel araştırmalara ait tarama desenidir. Çalışma grubu 50 Türkçe öğretmeninden oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Ankette kapalı uçlu sıralama sorularından yararlanılmıştır. Araştırmada 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda 7. sınıfta yer alan kazanımlar belirlenmiştir. Kazanımlar; dört temel beceri olan dinleme, konuşma, okuma, yazma becerileri ve dil bilgisi başlığı olmak üzere toplam beş öğrenme alanında değerlendirilmiştir. Ardından çalışma grubundaki alan öğretmenlerinin görüşüne başvurularak bu beş öğrenme alanında yer alan kazanımlardan, kazandırılmasında en çok güçlük çekilen ilk üç kazanımı, güçlük çekme düzeylerine göre en yüksekte düşüğe olacak biçimde sıralamaları istenmiştir. Verilerin analizinde betimsel istatistik kullanılmıştır. Güçlük çekilen kazanımların, katılımcıların mesleki hizmet süresi ile ilişkisini incelemek için Spearman korelasyon analizi, eğitim düzeyi ile ilişkisini incelemek için Mann-Whitney U Testi kullanılmıştır. Elde edilen veriler ışığında, 7. sınıfta en çok güçlük çekilen kazanımların dinleme alanında %19,3 oranında “Dinlediklerinin/izlediklerinin içeriğini değerlendirir.”, okuma alanında %21,3 oranında “Metnin ana fikrini/ ana duygusunu belirler.”, konuşma alanında %29,3 oranında “Hazırlıksız konuşma yapar.”, yazma alanında %21,3 oranında “Bilgilendirici metin yazar.”, dil bilgisi alanında %20,6 oranında “Basit, türemiş ve birleşik fiilleri ayırt eder.” kazanımı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca güçlük çekilen bazı kazanımlar ile mesleki hizmet süresi, eğitim düzeyi gibi değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı incelenmiş ve alanda yapılan diğer çalışmalarla benzerlikler tespit edilmiştir. Elde edilen veriler ışığında TDÖP’te açıklayıcı bilgilere daha fazla yer verilmesinin; kazanımların sınırlarının daha net çizilmesinin; ders kitaplarının dil biliminin kılavuzluğunda gözden geçirilmesinin; ders kitabı, program ve merkezi sınavlar arasındaki uyumsuzluğun giderilmesinin, ders esnasında farklı yöntem ve tekniklerden yararlanılmasının yaşanan güçlüğü giderilmesine katkı sağlayacağı ve alan öğretmenlerine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Atf Bilgisi / Reference Information

Topal, S. ve Çifçi, M. (2021). Türkçe Dersi 7. Sınıf Kazanımlarının Öğretmen Görüşlerine Göre Güçlük Düzeyi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 29-44.

¹ Bu çalışma, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Doktora Programı dâhilinde yürütülmekte olan “Zihin Haritası Tekniğinin Dil Bilgisi Öğretimine Katkısı” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

*Difficulty Level of Turkish Course 7th Grade Achievements According To Teachers Opinions**

Semih Topal

PhD Student / Usak University, Institute of Educational Sciences, Department of Turkish Education,
Usak – TURKEY

Prof. Dr. Musa Çifçi

Usak University, Faculty of Education, Department of Turkish Education, Usak – TURKEY

Article History

Submitted: 13.07.2021

Accepted: 01.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Turkish
Seventh Grade
Achievement
Difficulty

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. This study was prepared with the approval of Usak University Social and Human Scientific Research and Publication Ethics Committee.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52088>

Abstract

The aim of the study is to determine the achievements that teachers have difficulty in gaining in the 7th grade Turkish lesson in primary education. The design of the study is the screening design of quantitative research. The study group consists of 50 Turkish teachers. Questionnaire was used as data collection tool. Closed-ended ranking questions were used in the survey. In the research, the achievements in the 7th grade in the 2019 Turkish Language Curriculum were determined. Achievements; it was evaluated in a total of five learning areas, namely listening, speaking, reading, writing skills and grammar, which are four basic skills. Then, taking the opinions of the field teachers in the study group, they were asked to rank the first three acquisitions in these five learning areas, which were the most difficult to achievement, from the highest to the lowest according to the level of difficulty. Descriptive statistics were used in the analysis of the data. Spearman correlation analysis was used to examine the relationship between the difficult achievements and the length of professional service of the participants, and the Mann-Whitney U Test was used to examine the relationship with the education level. In the light of the data obtained, the most difficult achievements in the 7th grade were "Evaluating the content of what they listened/watched" by 19.3% in the listening area, 21.3% in the reading area "Determines the main idea / main emotion of the text.", in the speaking area % 29.3% "Makes an impromptu speech", 21.3% "Writes informative texts" in writing, 20.6% "Distinguishes simple, derived and compound verbs" in grammar has been found. In addition, it was examined whether there was a significant relationship between some of the achievements that were difficult and variables such as professional service time and education level, and similarities with other studies in the field were determined. In the light of the data obtained, it is necessary to include more explanatory information in TDÖP; clearer demarcation of achievements; review of textbooks guided by linguistics; it is thought that eliminating the incompatibility between the textbook, the program and the central exams, and using different methods and techniques during the lesson will contribute to the elimination of the difficulties experienced and will help the field teachers.

GİRİŞ

Dil eğitimi, okullardaki eğitimin temelini oluşturmaktadır. Dilin toplumsal ve bireysel yaşamımızda hem bir araç hem de amaç olması bize bu anlayışın doğruluğunu göstermektedir (Flowerdew, 2013; Hall, 2015; Halliday, 1999; Hatch; 2001; Kemal, 1934/2005; Özdemir, 1983/2018). Buna karşın ülkemizde Tanzimat Dönemine kadar örgün bir eğitim sistemi içerisinde Türkçe öğretimi yapıldığını söyleyemeyiz. En yaygın eğitim kurumu olan sıbyan mekteplerinde Kur'an öğretimi için Arap alfabesi öğretilir ve bu alfabeyle Türkçe yazılar da okunup yazılırdı. Ardından 1913 yılındaki Mekâtib-i İbtidaiyye Ders Müfredatı ile bu konu ele alınmış ve 1922, 1924, 1927, 1929, 1938, 1949, 1962, 1981, 2006, 2015, 2017 yıllarında çeşitli değişimler geçirerek 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı (TDÖP) adıyla bugünkü hâlini almıştır (Benzer, 2017; Çifci, 2017; Göğüş, 1983/2018).

“Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçları” ve “Türk Milli Eğitiminin Temel İlkeleri” esas alınarak hazırlanan 2019 TDÖP, belirtilen genel ve özel amaçlar doğrultusunda alan bilgisi, eğitim bilimleri, diğer disiplinlerin işbirliği içerisinde hazırlanmıştır. Programda genel, özel amaçlar; kazandırılmak istenen değerler ve yetkinlikler; uygulamada dikkat edilecek hususlar; ölçme değerlendirme yaklaşımı, öğrenme ve öğretme yaklaşımı gibi başlıklar altında öğretmenlere rehberlik edecek genel bir çerçeve çizilmiştir. Özel amaçlar bölümünde Türkçe dersinde öğrencilerin temel dil becerilerinin geliştirilmesi; Türkçeyi bilinçli, doğru ve özenli kullanmalarının sağlanması; dil zevki ve bilincine ulaşmalarının sağlanması; okuma yazma sevgisi ve alışkanlığının kazandırılması; duygu ve düşüncelerini sözlü ve yazılı olarak etkin bir biçimde ifade etmelerinin sağlanması; araştırma, keşfetme, yorumlama ve yapılandırma becerilerinin geliştirilmesi; bilgiye erişme, düzenleme, kullanma, sorgulama ve yorumlama becerilerinin geliştirilmesi; eleştirel bir bakış açısı kazandırılması; Türk ve dünya kültür eserleriyle estetik ve sanatsal değerleri fark etmeleri ve benimsemelerinin sağlanmasının amaçlandığı belirtilmiştir (MEB, 2019a). Ayrıca belirlenen temalar hakkında bilgilendirme yapılmış, sınıf düzeyine göre hedeflenen kazanımlar tablo ve listeler aracılığıyla gösterilmiştir (Karahana, 2011; MEB, 2019a).

İlk Türkçe dersi öğretim programı 1924 yılında hazırlanmıştır. Daha sonra 1926 ve 1930 yıllarında “İlk Mektep Türkçe Müfredat Programı” olarak hazırlanmıştır. Altı yıl sonra “İlkokul Türkçe Programı” olarak hazırlanarak 1948 ve 1968 yıllarında bu program güncellenmiştir. 1981 yılına gelindiğinde “Temel Eğitim Okulları Türkçe Öğretim Programı” adıyla hazırlanmıştır. 2005 yılından itibaren de “Türkçe Dersi Öğretim Programı” olarak hazırlanmış ve 2009, 2015, 2017, 2018 ve 2019 yıllarında yapılan düzenlemelerle günümüze kadar ulaşmıştır (Kalaycı ve Yıldırım, 2020). Hazırlanan her programla önceki programlardaki eksiklikler giderilmeye ve değişen şartlara ayak uydurulmaya çalışılmıştır. Ancak yapılan düzenlemelere, köklü değişikliklere rağmen programların uygulayıcısı olan Türkçe öğretmenlerinin programların uygulanması noktasında bazı güçlükler yaşadıkları görülmüştür. Programdaki eksiklikler, dersin işlenişine ilgili araç-gereç eksikliği, sınıfların kalabalık olması, hazırlanması istenen belge ve raporların çokluğu gibi sorunlardan dolayı Türkçe öğretmenlerinin bazı kazanımlara ulaşmada güçlük yaşadıkları görülmüştür (Gün, 2008; Peköz, 2008; Sami, 1928/2005). Ülkemizin PISA’da (Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı) aldığı sonuçlar incelendiğinde, okuma becerileri yeterli düzeyinde birçok ülkenin gerisinde kaldığı görülmektedir. PISA sonuçlarında öne çıkan Singapur, Finlandiya, Kanada gibi ülkelerin öğretim programlarında özellikle uygulamaya, yaparak öğrenmeye ve öğrenme süreci sonunda yaratıcı bir ürün ortaya koymaya vurgu yapıldığı söylenebilir (Erkek, 2020; MEB,2019b). TDÖP’de de aynı anlayışın benimsenmiş olmasına rağmen elde edilen sonuçlarda bu denli fark olması Türkçe öğretmenlerinin hedeflenen kazanımlara ulaşmada güçlükler yaşadıklarını göstermiş ve bizi bu çalışmaya sevk eden temel sebep olmuştur.

Çalışmanın amacı, 7.sınıf düzeyi Türkçe dersinde kazandırılmasında güçlük çekilen kazanımları öğretmen görüşlerine göre tespit etmektir. Ayrıca kazandırılmasında güçlük yaşanan kazanımların, öğretmenlerin mesleki hizmet süresi ve öğrenim düzeyleri ile ilişkisinin olup olmadığı

araştırılmıştır. Araştırmanın bu yönüyle bazı kazanımların edindirilmesinde yaşanan güçlüğü giderilmesine katkı sağlayacağı ve alan öğretmenlerine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Bu amaçla “Öğretmen görüşlerine göre Türkçe Dersi Öğretim Programı 7.sınıf düzeyinde kazandırılmasında en çok güçlük çekilen kazanımlar hangileridir?” sorusuna yanıt aranmıştır.

Bu bağlamda çalışmanın alt problemleri şunlardır:

1. Kazandırılmasında güçlük çekilen ilk üç dinleme/izleme kazanımı hangisidir?
2. Dinleme/izleme alanında güçlük yaşanan kazanımlar ile mesleki hizmet süresi veya eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Türkçe öğretmenlerinin en çok güçlük yaşadığı üç konuşma kazanımı hangisidir?
4. Konuşmada güçlük yaşanan kazanımlar ile mesleki hizmet süresi veya eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
5. Türkçe öğretmenlerinin en çok güçlük yaşadığı üç okuma kazanımı hangisidir?
6. Okumada güçlük yaşanan kazanımlar ile mesleki hizmet süresi veya eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
7. Türkçe öğretmenlerinin en çok güçlük yaşadığı üç yazma kazanımı hangisidir?
8. Yazmada güçlük yaşanan kazanımlar ile mesleki hizmet süresi veya eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
9. Türkçe öğretmenlerinin en çok güçlük yaşadığı üç dil bilgisi kazanımı hangisidir?
10. Dil bilgisinde güçlük yaşanan kazanımlar ile mesleki hizmet süresi veya eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Çalışmanın deseni nicel araştırmalara ait tarama desenidir. Gerçekliği araştırmacıdan bağımsız gören, kendi dışında olan gerçekliğin de nesnel olarak gözlenip, ölçülüp analiz edilebileceğini kabul eden pozitivist görüş nicel araştırmaları tanımlamaktadır. En basit anlamıyla nicel verilerin toplanmasını ve analizini gerektiren çalışmalardır. Araştırmacının genelleme yapmak, tahminlerde bulunmak ve nedensellik ilişkisini açıklamak gibi amaçları vardır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2012; Fraenkel ve Wallen, 2006).

Tarama modelleri, geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Önemli olan bilinmek isteneni uygun biçimde gözleyip belirleyebilmektir (Karasar, 2012).

Çalışma Grubu

Çalışma grubu 50 öğretmenden oluşmaktadır. Katılımcıların tamamı Türkçe öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Katılımcıların % 44'ü 5-10 yıl arasında, % 40'ı 10-15 yıl arasında, % 8'i 15 yıl ve üzerinde mesleki tecrübeye sahiptir. Ayrıca % 68'i lisans, %32'si yüksek lisans mezunudur.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Ankette kapalı uçlu sıralama sorularından yararlanılmıştır. Anketler günlük hayatta en sık karşılaşılan ölçme araçlarından biridir. Anketlerde düşünce, görüş, sıklık veya düzey gibi farklı özelliklerde bilgi toplanabilmektedir (Özer Özkan, 2019a).

Kapalı uçlu soru cevaplayıcıya olası cevap seçeneklerinin verildiği soru türüdür. Yapılandırılmış sorular ismiyle bilinen bu tür sorularda cevaplayıcı, soruları güvenilir ve hızlı bir şekilde cevaplar, araştırmacı da soruları hızlı ve güvenilir bir şekilde analiz eder (Büyüköztürk vd., 2012).

Hazırlanan anketin birinci bölümü mesleki hizmet süresi ve eğitim düzeylerinin sorulduğu

bölümdür. İkinci bölüm dinleme/izleme, konuşma, okuma, yazma ve dil bilgisi olmak üzere beş öğrenme alanı altında sınıflandırılmıştır. Soruların hazırlanmasında Türkçe Dersi Öğretim Programı (2019a)'ndan yararlanılmıştır. Programda yer alan kazanımlar, ilgili öğrenme alanının altında sıralanmış ve katılımcılardan her başlık altında ayrı ayrı bu kazanımlar içerisinde en çok güçlük yaşadıkları üç kazanımı güçlük yaşama düzeylerine göre sıralamaları istenmiştir. Üç alan uzmanının görüşü doğrultusunda, verilerin sade ve puanlayıcılar için karmaşıklığından uzak olması için sıralamaları istenen kazanım sayısı üç ile sınırlandırılmıştır.

Verilerin Toplanması

Çalışmada katılımcılardan araştırmacı tarafından oluşturulan anket formunu doldurmaları istenmiştir. Anketin birinci bölümünde katılımcıların mesleki hizmet süresi ve eğitim düzeyine ilişkin bilgiler toplanmıştır. Ardından ikinci bölümde yer alan kazanımlardan edindirilmesinde en çok güçlük yaşadıkları ilk üç kazanımı belirlemeleri istenmiştir. Güçlük yaşama düzeyine göre en zorlanılan üç olacak biçimde üçten bire doğru puanlamaları istenmiştir. Katılımcılar bu puanlamayı ikinci bölümdeki beş öğrenme alanının her biri için ayrı ayrı tekrarlamışlardır.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde betimsel istatistik kullanılmıştır. Betimsel istatistik gözlem sonuçlarını bazı istatistiki ölçülerle betimlemeyi konu edinen istatistik teknik ve yöntemleri kapsamaktadır. Bu veri analizi genellikle çok sayıda birimden elde edilen verileri özetlemeyi ve verileri niteliklerine göre ayırmayı, sınıflamayı amaçlar (Arıcı, 1997; Büyüköztürk vd., 2012).

Elde edilen verilerin analizinde SPSS 18.0 (Statistical Package for the Social Sciences) paket programı kullanılmıştır. Betimleyici verilerde frekans (f) ve yüzdelik (%) değerler kullanılmıştır. Katılımcıların mesleki hizmet süreleri ile güçlük yaşanan kazanımlar arasında ilişki olup olmadığını belirlemek için Spearman korelasyon analizi kullanılmıştır. Eğitim düzeyi ile güçlük yaşanan kazanımlar arasında ilişki olup olmadığını belirlemek için ise Mann-Whitney U Testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar araştırmacı tarafından yorumlanmıştır.

Çalışmanın etik kısmında yapılan çalışmanın gönüllülük esasına dayandığı ve verilerin muhafaza edileceği, üçüncü şahıslarla paylaşılmayacağı ifade edilmiştir. Uşak Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 08.07.2021 tarih 2021-151 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

BULGULAR

İlköğretim 7. sınıf Türkçe dersinde kazandırılmasında güçlük çekilen kazanımları tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada elde edilen bulgular araştırmacı tarafından alt problemlere uygun olarak tablolar aracılığıyla sunulmuştur.

Dinleme/ İzlemeye İlişkin Bulgular

Tablo 1: Dinleme/ İzleme Kazanımlarının Güçlük Düzeyi

Kazanım	f	%
Dinlediklerinin/izlediklerinin içeriğini değerlendirir.	58	19,3
Dinlediklerinin/izlediklerinin ana fikrini/ ana duygusunu belirler.	40	13,3
Konuşmacının sözlü olmayan mesajlarını kavrar.	38	12,6

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların en çok “Dinlediklerinin/izlediklerinin içeriğini değerlendirir.” kazanımında güçlük yaşadıkları görülmektedir. Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda (TDÖP) bu kazanım yoluyla medya metinlerindeki örtülü anlamın belirlenmesinin, medya metinlerinin

hedef kitlesi ve amacının sorgulanmasının sağlanması amaçlanmaktadır (MEB, 2019a). Yıldırım ve Er (2013) tarafından yapılan çalışmada sekizinci sınıf düzeyinde katılımcı öğretmenlerin bir kısmı dinlediklerinin içeriğini değerlendirme kazanımında güçlük yaşadıklarını belirtmişlerdir. Durukan (2013) tarafından yapılan bir diğer araştırmada ise öğretmenler, dinlediklerini değerlendirme kazanımının açıklık, uygulanabilirlik, ölçme ve değerlendirmeye uygunluk açısından kısmen uygun olduğunu belirtmişlerdir. Bu yönüyle elde edilen verilerin diğer çalışmalarla paralellik gösterdiği ve sorunun farklı sınıf düzeylerinde de yaşandığı yorumu yapılabilir. Asar ve Gülerer (2021) de aynı soruna değinerek medya metinlerinin sorgulanması ve ikna edici iletişimin, alana ve amaca göre farklı özellikler gösterdiğini belirtmiş, çalışmalarında Türkçe dersinde uygulanabilecek etkinlik önerilerine yer vermişlerdir. Karadağ (2012), yapmış olduğu eleştirel bir çalışmada bu kazanımın daha açık bir hâle getirilerek kazanımlaştırılması gerektiğini savunmuş, aksi hâlde kazanımın bu hâliyle ölçülebilirlikten uzak olduğunu ifade etmiştir. Katılımcılar ikinci sırada dinlediklerinin/ izlediklerinin ana fikrini/ ana duygusu belirlemeye ilişkin kazanımda güçlük yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Ana fikri belirlemenin, metni içerik yönünden değerlendirmenin bir parçası olduğundan dolayı öğretmenlerin en çok güçlük yaşadıkları bu iki kazanımın birbiriyle ilişkili olduğu düşünülmektedir (Yılmaz ve Korkmaz, 2017).

Dinleme alanında öğretmenlerin güçlük yaşadıkları kazanımlar içerisinde üçüncü sırada ise konuşmacının sözlü olmayan mesajlarını kavramaya ilişkin kazanım yer almaktadır. TDÖP (MEB, 2019a)'te bu kazanım altında bir açıklama yapılmadığı ve bu kazanımla neyin amaçlandığının belirsiz olduğu görülmektedir. 2006 TDÖP (MEB, 2006)'te "Dinlediğinin içeriğini değerlendirir." ve "Dinlediklerinin/izlediklerinin ana fikrini/ ana duygusunu belirler." kazanımları olduğu hâlde konuşmacının sözlü olmayan mesajlarını kavramaya yönelik bir kazanımın programda yer almadığı görülmektedir. 2015 TDÖP (MEB, 2015)'te ise "Konuşmacının sözlü olmayan (jest, mimik ve beden dili vb.) mesajlarını anlar." kazanımının ilkökul düzeyinde olduğu ancak ortaokul düzeyinde buna yer verilmediği görülmüştür. İlkokul düzeyinde yer alan kazanıma ilişkin ise bir açıklama yapılmamıştır. 2017 TDÖP (MEB, 2017)'te ise bu kazanım ilköğretimin bütün sınıf düzeylerinde yer almaktadır. Ancak açıklama yapılmamıştır. Bu veriler ışığında katılımcıların, bu kazanım ifadesiyle amacın tam olarak ne olduğu konusunda emin olamamaları güçlük yaşama sebeplerinden biri olarak yorumlanabilir. Ayrıca kazanımın öğrenciye kazandırılmasına yönelik belirli bir plan, yöntemin olmaması ve öğretmenlerin kendi tecrübelerine göre birtakım çalışmalarla bu kazanımı vermeye çalışmalarından dolayı öğretmenlerin bu kazanımda güçlük yaşadıkları yorumu yapılabilir.

Tablo 2: Mesleki Hizmet Süresi ile Dinleme/ İzleme Kazanımlarının Güçlük Düzeyi İlişkisi

		Mesleki Hizmet Süresi
Dinlediklerinin/ izlediklerinin konusunu belirler.	Korelasyon katsayısı	-,396
	Sig.	,004

Uygulanan Spearman Testi sonucunda bireylerin mesleki hizmet süreleri ile "Dinlediklerinin/izlediklerinin konusunu belirler." kazanımı arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($\rho = -.441$ Sig. < 0.01). Diğer kazanımlar ile katılımcıların meslekte geçirdikleri süre arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir (Sig. > 0.01).

Tablo 3: Eğitim Düzeyi ile Dinleme/ İzleme Kazanımları Güçlük Düzeyi İlişkisi

	Dinlediklerinde/izlediklerinde tutarlılığı sorgular.
Mann-Whitney U	130,000
Asymp. Sig.	,000

Mann-Whitney U Testi verileri incelendiğinde katılımcıların eğitim düzeyi ile “Dinlediklerinde/izlediklerinde tutarlılığı sorgular.” kazanımı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (U=.130 Sig.< 0.01). Bu kazanımda yüksek lisans mezunlarının daha fazla güçlük yaşadığını ifade ettikleri görülmüştür. Diğer kazanımlar ile katılımcıların eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Sig. >0.01).

Okumaya İlişkin Bulgular

Tablo 4: Okuma Kazanımlarının Güçlük Düzeyi

Kazanım	f	%
Metnin ana fikrini/ana duygusunu belirler.	32	21,3
Metindeki yardımcı fikirleri belirler.	30	20
Metnin içeriğini yorumlar.	22	14,6

Tablo 4, dinleme/ izlemeye ilişkin Tablo 1 ile kıyaslandığında benzer kazanımların verilmesinde güçlük yaşanıldığı görülmektedir. Özellikle her iki alanda da metnin içeriğine ve ana fikrine yönelik kazanımlarda güçlük yaşanması dikkat çekicidir. Katılımcılar okumaya ilişkin en çok ana fikri/ ana duyguyu belirlemeye, ardından da yardımcı fikirleri belirlemeye dair kazanımda güçlük yaşanıldığını belirtmişlerdir. Mentеше ve Gündoğdu (2016) yapmış oldukları çalışmada TDÖP ile ilgili öğretmenlerin görüşlerine başvurmuş ve programın amaçlarına ulaşamadığını belirten katılımcılardan birçoğunun (%16) anlamaya ilişkin ana fikri belirlemeye yönelik kazanımda zorlandıklarını ifade ettiklerini belirtmiştir. Bu iki çalışmanın bulgularının benzerlik gösterdiği söylenebilir. Öğretmenlerin farklı yöntemleri kullanmalarının, sorunun çözümünde yararlı olacağı düşünülebilir. Yapılan araştırmalarda okuduğunu anlama becerisinde KWL, KWHL, PQRS, zihin haritası gibi farklı yöntem ve tekniklerin kullanımının okuduğunu anlama başarısına katkısı olduğu görülmektedir (Duran ve Özdil, 2019; Maltepe ve Gültekin, 2017; Tokgöz ve Işık, 2020).

Dinleme alanında “Dinlediği/ izlediği metnin içeriğini değerlendirir.” ile okuma alanında “Metnin içeriğini yorumlar.” kazanımlarının güçlük yaşanan kazanımlar arasında her iki alanda da öne çıkması, içerikle ilgili öğrencilerin değerlendirme ve yorumlama yapmalarını sağlamada güçlük yaşandığını göstermektedir. TDÖP’te “Metnin içeriğini yorumlar.” (MEB, 2019a) kazanımının açıklamasından da yola çıkılarak okuma becerisinde öğretmenlerin yazarın olaylara bakış açısının tespit edilmesi, metindeki öznel ve nesnel yaklaşımların tespit edilmesi, metindeki örnek ve ayrıntılara atf yapılmasının sağlanmasında güçlük yaşadıkları yorumu yapılabilir.

Tablo 5: Mesleki Hizmet Süresi ile Okuma Kazanımlarının Güçlük Düzeyi İlişkisi

	Mesleki Tecrübe
Metindeki yardımcı fikirleri belirler.	Korelasyon katsayısı - ,389
	Sig. ,005

Spearman korelasyon analizi sonucunda Tablo 5'teki veriler incelenmiştir. Öğretmenlerin meslekte geçirdikleri süre ile "Metindeki yardımcı fikirleri belirler." (MEB, 2019a) kazanımı arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($\rho = -.389$ Sig. < 0.01). Öğretmenlerin mesleki hizmet süreleri arttıkça bu kazanımı aktarmada daha az güçlük yaşadıkları görülmektedir. Dolayısıyla öğretmenlerin edindikleri deneyimlerin kazanımlarda yaşanan güçlükleri aşmada etkili olduğu yorumu yapılabilir. Diğer kazanımlar ile katılımcıların meslekte geçirdikleri süre arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Sig. > 0.01). Diren (2010) tarafından yapılan çalışmada ise Türkçe öğretmenlerinin okuma alanına ilişkin genel görüşlerinin mesleki hizmet süresine göre farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu açıdan tamamen aynı olmasa da benzerlik arz eden bu çalışmanın bulguları ile farklılaşma olduğu görülmektedir. Buna neden olarak Diren (2010)'in çalışmasının kazanım odaklı olmadığı, okuma becerisine ilişkin bütüncül görüşlere dayanması gösterilebilir.

Tablo 6: Eğitim Düzeyi ile Okuma Kazanımları Güçlük Düzeyi İlişkisi

	Metindeki söz sanatlarını tespit eder.	Okuduklarını özetler.
Mann-Whitney U	204,000	204,000
Asymp. Sig.	,003	,003

Tablo incelendiğinde katılımcıların eğitim düzeyleri ile "Metindeki söz sanatlarını tespit eder." ve "Okuduklarını özetler." (MEB, 2019a) kazanımları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($U = 204$ Sig. < 0.01). Her iki kazanımda da güçlük yaşadığını belirten katılımcıların yüksek lisans mezunu oldukları görülmüştür. Diğer kazanımlar ile katılımcıların eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Sig. > 0.01).

Konuşmaya İlişkin Bulgular

Tablo 7: Konuşma Kazanımlarının Güçlük Düzeyi

Kazanım	f	%
Hazırlıksız konuşma yapar.	88	29,3
Konuşma stratejilerini uygular.	76	25,3
Hazırlıklı konuşma yapar.	54	18

Tablo 7'ye göre konuşma kazanımlarında yaşanan güçlük konusunda farklılaşmanın diğer becerilere göre daha az olduğu görülmektedir. Bu alandaki kazanım sayısının diğer becerilerdeki kazanım sayılarından az olmasının, farklılaşmanın azlığındaki başlıca sebep olduğu düşünülebilir. Konuşma becerisi Türkçe dersinde sıklıkla ihmal edilen bir beceridir. Hâlbuki bireyin kendini ifade etmesi ve düşüncelerini en etkili biçimde aktarmasının günümüz için ne kadar önemli bir beceri olduğu düşünüldüğünde bu ihmalin öğrenciler üzerinde olumsuz etkiler göstermesi kaçınılmazdır (Baş, 2012). Tablo 7 incelendiğinde katılımcıların belirgin bir biçimde "Hazırlıksız konuşma yapar." (MEB, 2019a) kazanımında güçlük yaşadıklarını göstermektedir. Kazanım ilk olarak TDÖP (MEB, 2017)'de yer almıştır. TDÖP (MEB, 2019a)'te konuşma stratejileri ve hazırlıklı konuşmaya yönelik açıklamalarda bulunulmasına karşın "Hazırlıksız konuşma yapar." (MEB, 2019a) kazanımı altında bir açıklama yapılmamıştır. Bu belirsizlik durumu TDÖP (MEB, 2019a)'te ilköğretimin tüm sınıf düzeylerinde görülmektedir. Her sınıf düzeyinde yer almasına karşın hangi sınıf düzeyinde bu kazanıma ilişkin hangi becerilerin kazandırılmasının amaçlandığı açıklanmamıştır. Bu kazanım birinci sınıftan sekizinci sınıf düzeyine kadar her sınıf düzeyinde yer almasına rağmen birinci sınıf ile sekizinci sınıf düzeyinde

beklenen davranışların farklı olduğu mutlaklıdır. Bu nedenle kazanımın altında bir açıklamanın yapılmamış olmasının öğretmenler açısından bir belirsizlik oluşturduğu ve kazanımda güçlük yaşamalarına sebep olduğu yorumu yapılabilir.

TDÖP'te "Konuşma stratejilerini uygular." (MEB, 2019a), kazanımına ilişkin açıklamada konuşma stratejilerinden kastın yaratıcı, güdümlü, empati kurma, tartışma, ikna etme ve eleştirel konuşma gibi yöntem ve teknikler olduğu görülmektedir. İlköğretimdeki öğretmenlerin özellikle konuşma stratejilerini uygulamada güçlük yaşamalarının, hazırlıksız ve hazırlıklı konuşmaya ilişkin kazanımlarda güçlük yaşamalarına sebep olduğu yorumu yapılabilir.

TDÖP'te "Hazırlıklı konuşma yapar." kazanımı altında "Öğrencilerin düşüncelerini mantıksal bir bütünlük içinde sunmaları, görsel, işitsel vb. destekleyici materyaller kullanarak sunu hazırlamaları sağlanır." (MEB, 2019a) açıklaması yapılarak belirsizliğin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Ancak öğretmenlerin buna rağmen ilgili kazanımda güçlük yaşadıkları görülmektedir. Durukan (2013) tarafından yapılan bir araştırmada, katılımcıların benzer bir şekilde "Hazırlıklı konuşma yapar." (MEB, 2006) kazanımının açıklık, uygulanabilirlik, ölçme ve değerlendirmeye uygunluk bakımından kısmen uygun olduğu yönünde görüş belirttiği sonucuna ulaşılmıştır. Mentеше (2013) tarafından yapılan çalışmada ise katılımcıların sadece %5,1'i "Hazırlıklı konuşma yapar." (MEB, 2006) kazanımını öğrencilere tam bir şekilde kazandırdığını ifade etmiştir. Bu yönüyle bulguların farklı illerde, farklı yıllara yapılmış çalışmalarla benzerlikler gösterdiği ve yaşanan sorunların benzer olduğu yorumu yapılabilir. 2006 TDÖP incelendiğinde bu kazanımın altında hedef beceriler, etkinlik önerileri, uygulama ve değerlendirme safhalarına yönelik açıklamalar yapıldığı görülmüştür. Buradan yola çıkarak programlarda kazanımlara ilişkin yapılan açıklamalarda birkaç cümlelik açıklama yerine daha detaylı, öğretmene uygulama/değerlendirme aşamalarında yardımcı olacak daha kapsamlı açıklamalar yapılmasının yararlı olacağı ve öğretmenlerin daha zengin ve üretken düşünmesini sağlayacak yönerge ve uygulama örneklerine ihtiyaç duyduğu düşünülmektedir (Baş, 2012).

Spearman korelasyon analizi ve Mann-Whitney U Testi verileri incelendiğinde katılımcıların güçlük yaşadıkları konuşma kazanımları ile meslekte geçirdikleri süre ve eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (Sig. >0.01).

Yazmaya İlişkin Bulgular

Tablo 8: Yazma Kazanımlarının Güçlük Düzeyi

Kazanım	f	%
Bilgilendirici metin yazar.	64	21,3
Yazdıklarını düzenler.	34	11,3
Şiir yazar.	32	10,6

Tablo 8 incelendiğinde Türkçe öğretmenlerinin yazma becerisinde en çok "Bilgilendirici metin yazar." (MEB, 2019a) kazanımında güçlük yaşadıkları belirgin bir biçimde görülmektedir. TDÖP'te bu kazanım aracılığıyla öğrencilerin bir konu ve ana fikir etrafında giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluşan bir metin taslağı hazırlamaları; gelişme bölümünde düşünceleri geliştirme yollarının kullanmaları, kanıtlar sunmaları; sonuç bölümünde ise düşüncelerini uygun bir biçimde sonuca bağlamaları ve yazılarında günlük hayattan örnekler sunmaları amaçlanmaktadır (MEB, 2019a). Akdin (2019), Bilgin (2018), Mentеше (2013) tarafından yapılan çalışmalarda katılımcıların bilgilendirici metin uygulaması yaptırma ve bilgilendirici metin türlerinin özelliklerini kavratmada güçlük yaşadıklarını belirttikleri görülmüştür. Öğretmenler uygulama yaptırma esnasında özellikle özgüven sağlama ve hayâl dünyalarını harekete geçirmede güçlük yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılar tarafından bu

noktada güçlük yaşanmasına başlıca sebep olarak öğrencilerde düzenli bir okuma, yazma alışkanlığının olmaması ve öğrencilerin bu konuda isteksiz olmaları gösterilmiştir. Ayrıca Batur ve Asar (2019) yapmış oldukları çalışmada, ortaokul öğrencilerinin yazılı anlatımda düşünceyi geliştirme yollarını kullanım oranının çok düşük olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle belirtilen beceride yaşanan güçlüğü yedinci sınıf düzeyiyle sınırlı olmadığı ve diğer sınıf düzeylerinde de güçlük yaşandığı yorumu yapılabilir.

Yazma alanında güçlük yaşadıkları diğer kazanımlar arasında ise birbirine yakın yüzdelere sahip “Yazdıklarını düzenler.” ve “Şiir yazar.” (MEB, 2019a) kazanımları yer almaktadır. TDÖP’te yapılan açıklamada yazdıklarını düzenlemenin yazım, noktalama kuralları ve anlama dayalı anlatım bozuklukları ile sınırlı tutulması, hataların düzeltilmesinin sağlanması istenmiştir (MEB, 2019a). Program incelendiğinde bu kazanımın dördüncü sınıf düzeyinde de anlatım bozukluğu, yazım ve noktalama kuralları ile sınırlandırıldığı; ikinci sınıf düzeyinden itibaren de her sınıf düzeyinde var olduğu görülmektedir. Bu açıdan kazanımın birden fazla beceriyle ilişkili ve oldukça kapsamlı olması sebebiyle öğretmenlerin güçlük yaşadıkları şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 9: Mesleki Hizmet Süresi ile Yazma Kazanımlarının Güçlük Düzeyi İlişkisi

		Mesleki Hizmet Süresi
Yazılarında uygun geçiş ve bağlantı ifadelerini kullanır.	Korelasyon katsayısı	,425
	Sig.	,002

Spearman korelasyon analizi sonucunda Tablo 9 incelendiğinde öğretmenlerin meslekte geçirdikleri süre ile “Yazılarında uygun geçiş ve bağlantı ifadelerini kullanır.” (MEB, 2019a) kazanımı arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($\rho=0.425$ Sig.< 0.01). Diğer kazanımlar ile katılımcıların meslekte geçirdikleri süre arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Sig. >0.01).

Dil Bilgisine İlişkin Bulgular

Elde edilen veriler ışığında katılımcıların dil bilgisinde en çok güçlük yaşadıkları kazanımların sıralaması şu şekildedir:

Tablo 13: Dil Bilgisi Kazanımlarının Güçlük Düzeyi

Kazanım	f	%
Basit, türemiş ve birleşik fiilleri ayırt eder.	62	20,6
Ek fiili işlevlerine uygun olarak kullanır.	58	19,3
Çekim eklerinin işlevlerini ayırt eder.	38	12,6

TDÖP’te 7.sınıf düzeyinde konuşmaya ilişkin yedi kazanımın, dil bilgisine ilişkin beş kazanımın olduğu görülmektedir (MEB, 2019a). Katılımcıların dil bilgisine ilişkin kazanımlar arasında en çok “Basit, türemiş ve birleşik fiilleri ayırt eder.” (MEB, 2019a) kazanımında güçlük yaşadıkları görülmektedir. Bu kazanımların edindirilmesinde güçlük yaşanmasının sebeplerinden birinin sınav odaklı çalışma, zaman yetersizliği gibi çeşitli nedenlerle öğretmenlerin işlevsel dil bilgisi öğretimi yapamaması olduğu düşünülebilir. Dil bilgisi öğretiminde düz anlatım, tümünden gelim yoluyla öğretim yerine dildeki kuralların sezdirilmesi ve dilde var olan örneklerden hareket edilmesi öğretmenlerin yaşadıkları güçlükleri aşmalarına yardım edebilecektir (Aydın, 1999; Güven, 2011; Kaygusuz, 2006; Mete, 2017). Ayrıca Akın (2015), Çeçen ve Mete (2011) yapmış oldukları çalışmalarda dil bilgisine ait

etkinliklerin, öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeylerinin yetersiz olduğunu ve bu durumun da öğretmenlerin kazanımları aktarmada güçlük yaşamalarına sebep olduğunu belirtmişlerdir. Aydın (1999)'a göre dil bilgisi betimlemeleri ve bu betimlemeler doğrultusunda ders kitaplarının gözden geçirilmesi, bunu yaparken de dil biliminin kılavuzluğuna başvurulması yaşanan güçlüğü giderilmesine katkı sağlayacaktır.

Katılımcıların mesleki hizmet süreleri ile güçlük yaşadıkları kazanımlar arasında ilişkinin olup olmadığını belirlemek için Spearman korelasyon analizi uygulanmış olup elde edilen veriler şu şekildedir:

Tablo 14: Mesleki Hizmet Süresi ile Dil Bilgisi Kazanımları Güçlük Düzeyi İlişkisi

		Mesleki Hizmet Süresi
Çekim eklerinin işlevlerini ayırt eder.	Korelasyon katsayısı	,450
	Sig.	,001
Ek fiili işlevlerine uygun olarak kullanır.	Korelasyon katsayısı	-,455
	Sig.	,001

Spearman korelasyon analizi sonucunda bireylerin mesleki hizmet süreleri ile “Çekim eklerinin işlevlerini ayırt eder.” (MEB, 2019a) kazanımı arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir ($\rho=0.450$ Sig.< 0.01). “Ek fiili işlevlerine uygun olarak kullanır.” (MEB, 2019a) kazanımı arasında negatif yönlü anlamlı ilişki tespit edilmiştir ($\rho=-0.455$ Sig.< 0.01). Diğer kazanımlar ile meslekte geçirilen süre arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir (Sig. >0.01). Şahinci (2011) ve Erdem (2007) tarafından yapılan farklı çalışmalarda öğretmenlerin dil bilgisine yönelik genel görüşlerine başvurulmuş ve öğretmenlerin dil bilgisine yönelik görüşlerinde mesleki hizmet süresine göre farklılaşma olmadığı belirtilmiştir. Bu nedenle farklı yıllarda değişen öğretim programlarıyla birlikte bulgularda farklılaşma olduğu yorumu yapılabilir.

Mann-Whitney U Testi verileri incelendiğinde katılımcıların eğitim düzeyleri ile güçlük yaşadıkları dil bilgisi kazanımları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Sig. >0.01). Erdem (2008) de yapmış olduğu çalışmada sekizinci sınıf dil bilgisi kazanımlarını aktarmada öğretmenlerin eğitim düzeylerinin güçlük yaşanan konu üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmada ilköğretim 7.sınıf kazanımları içerisinde, kazandırılmasında güçlük yaşanan kazanımlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu yolla 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programında 7. sınıfta yer alan kazanımlar belirlenmiş ve çalışma grubundaki alan öğretmenlerinin görüşüne başvurularak farklı öğrenme alanlarında yer alan kazanımlardan, kazandırmakta en çok güçlük yaşadıkları ilk üç kazanımı güçlük yaşama düzeylerine göre en yüksekten düşüğe olacak biçimde sıralamaları istenmiştir.

Elde edilen bulgular ışığında katılımcıların en çok zorlandıkları kazanımların dinleme alanında %19,3 oranla “Dinlediklerinin/izlediklerinin içeriğini değerlendirir.”, okuma alanında %21,3 oranla “Metnin ana fikrini/ana duygusunu belirler.”, konuşma alanında %29,3 oranla “Hazırlıksız konuşma yapar.”, yazma alanında %21,3 oranla “Bilgilendirici metin yazar.”, dil bilgisi alanında %20,6 oranla “Basit, türemiş ve birleşik fiilleri ayırt eder.” kazanımları olduğu tespit edilmiştir. Akdin (2019), Bilgin (2018), Durukan (2013), Menteşe (2013), Menteşe ve Gündoğdu (2016), Yıldırım ve Er (2013) tarafından yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. Bu yönüyle bulguların farklı illerde ve farklı yıllarda yapılan çalışmalarla benzer sonuçlar gösterdiği söylenebilir.

Çalışmada öğretmenlerin mesleki hizmet süreleri ile edindirilmesinde güçlük yaşanan kazanımlar arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek için Spearman Testi kullanılmıştır.

Elde edilen veriler doğrultusunda katılımcıların mesleki hizmet süreleri ile güçlük yaşadıklarını belirttikleri “Yazılarında uygun geçiş ve bağlantı ifadelerini kullanır.”, “Çekim eklerinin işlevlerini ayırt eder.” (MEB, 2019a) kazanımları arasında pozitif yönlü; “Dinlediklerinin/ izlediklerinin konusunu belirler.”, “Metindeki yardımcı fikirleri belirler.”, “Ek fiili işlevlerine uygun olarak kullanır.” kazanımları arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışmadaki mesleki hizmet süresine yönelik bulgular ile okuma becerisinde Diren (2010)’in elde ettiği bulgular ve dil bilgisine ilişkin Şahinci (2011) ve Erdem (2007)’e ait bulgular arasında farklılaşmanın olduğu gözlemlenmiştir. Bu farklılaşmanın nedeninin çalışmalarda ele alınan TDÖP’lerin farklı olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Çalışmada öğretmenlerin eğitim düzeyleri ile güçlük yaşadıkları kazanımlar arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığını belirlemek için Mann-Whitney U testine başvurulmuştur. Analiz sonucunda, katılımcıların eğitim düzeyleri ile güçlük yaşadıklarını belirttikleri “Dinlediklerinde/izlediklerinde tutarlılığı sorgular.”, “Metindeki söz sanatlarını tespit eder.”, “Okuduklarını özetler.” (MEB, 2019a) kazanımları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Eğitim düzeyinin etkisine ilişkin bulgular ile Erdem (2008)’in yapmış olduğu çalışmada dil bilgisi alanında elde edilen bulguların benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Kalaycı ve Yıldırım (2020) yapmış oldukları çalışmada, 2015 yılındaki programda öğrenme ve öğretme süreçleri yer alırken 2017 ve 2019 programında buna yer verilmediğini belirtmiş, programın öğretmenlere yol gösterici olması gerektiğini, bunu programdaki bir eksiklik olarak gördüklerini ifade etmiştir. Bu eksikliğin de bazı kazanımlarda belirsizliklerin oluşmasının, kazanımın kapsamının tam olarak bilinmemesinin öğretmenlerin güçlük yaşamalarının sebeplerinden biri olduğu düşünülmektedir. Yapmış oldukları çalışmada bazı kazanımların altında çok kısa açıklamalar bulunmasına rağmen, 2009 programında olduğu gibi kazanımların hangi etkinliklerle yapılacağı, evde veya okulda mı yapılacağı, bireysel ya da grup etkinliği mi olduğu bilgisi gibi kapsamlı ve ayrıntılı bilgilere yer verilmediğini belirtmiştir. Baş (2012) da bu hususta Türkçe öğretmenlerinin daha zengin ve üretken düşünmesini sağlayacak uygulama örneklerine ihtiyaç duyduklarını söyleyerek programda buna yer verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Programların sahip olduğu temel yaklaşım programın hangi yaklaşım doğrultusunda bilgi sağladığının bilgisini verdiği gibi aynı zamanda programın uygulayıcısı olan öğretmenlere süreç hakkında izleyecekleri yol hakkında bilgi verir ve düzenleyecekleri içerik hakkında yol gösterici bir özelliğe sahiptir. 2009 programında bunun için ayrı bir bölüm yer alırken 2017 ve 2019 programlarında buna yer verilmediği görülmüştür. Bu durumun öğretmenlerin belirsizlik yaşamalarına sebep olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle programlarda hangi yaklaşımın benimsendiğinin belirtilmesi gerekmektedir (Kalaycı, Yıldırım, 2020).

2009 programında yazım, noktalama ve dil bilgisi için ayrı bir başlık bulunurken 2019 programında bunlara ilişkin kazanımlara diğer alanlar içerisinde yer verildiği görülmektedir (Kalaycı, Yıldırım, 2020). Ayrıca Yıldız ve İzalan (2016) tarafından Türkçe öğretmenlerinin görüşleri alınarak yapılan çalışmada Türkçe öğretmenlerinin dil bilgisi kazanımlarının net olmadığı, kapsamının belirsiz olduğu yönünde görüş bildirdikleri ifade edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında kazanımların altında açıklamaların az olmasıyla birlikte yazım, noktalama ve dil bilgisinin diğer alanların içine yerleştirilmiş olmasının öğretmenler açısından var olan belirsizliği daha da arttırdığı yorumu yapılabilir.

Öğretmenlerin özellikle dil bilgisinde bazı kazanımlarda zorlanmalarının sebeplerinden

birinin de ders kitabı olduğu söylenebilir. Benzer (2019)'e göre 7.sınıf ders kitabında dilbilgisine ait her kazanıma ilişkin etkinlikler vardır. Ancak bu etkinlikler sayıca yetersiz ve işlevsellikten uzaktır. Ortaokul seviyesinde kazanımların merkezî sınavlara yansımaları bakımından incelendiğinde ise en düşük oranın %30 ile 7.sınıf düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu da bizlere 7.sınıf düzeyinde dil bilgisine ilişkin kazanımların %70 gibi büyük oranının merkezî sınavlarda ölçülmediğini göstermektedir. Ayrıca öğretim programlarında belirlenen kazanımların işleve ve anlamaya dönük olmasına rağmen ders kitabındaki etkinliklerin bu yaklaşımdan uzak olarak ezbere dayandığı görülmektedir. Bunların sonucunda merkezî sınavlar ile öğretim programı, ders kitabı arasındaki bu uyumsuzlukların, öğretmenlerin belirtilen kazanımları edindirmede yaşadıkları güçlüğü sebebi arasında olduğu söylemek mümkündür.

Sonuç olarak Türkçe öğretmenlerinin, edindirilmesinde güçlük yaşadıklarını belirttikleri bazı kazanımlarda yoğunlaşma olduğu görülmüştür. Elde edilen veriler ve alanda yapılmış olan diğer çalışmalar incelendiğinde yaşanan güçlüğü giderilmesinde TDÖP'te yer alan "Konuşmacının sözlü olmayan mesajlarını kavrar." (MEB, 2019a), "Hazırlıksız konuşma yapar." (MEB, 2019a) gibi kazanımlardaki belirsizliklerin giderilmesi için kapsamlı açıklamalar yapılması, öğretmenlere yol gösterici olacak biçimde programda örnek çalışmalara yer verilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Aksi hâlde kazanımların ölçülebilirlikten uzak olması kaçınılmaz olacaktır (Karadağ, 2012). Bıçak ve Alver (2018) yapmış oldukları çalışmada, katılımcı olan Türkçe öğretmenlerinin neredeyse tamamının öğretmen kılavuz kitabı uygulamasının kaldırılmaması gerektiği yönünde görüş bildirdiğini belirtmiştir. Katılımcıların zorlanmış oldukları ana fikri belirlemeye yönelik kazanımlar için ise KWL, KWHL, PQRS, zihin haritası gibi farklı yöntem ve teknikler kullanmanın öğrencilerin metni anlamalarına ve ana fikri tespit etmelerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Duran ve Özdil, 2019; Maltepe ve Gültekin, 2017; Tokgöz ve Işık, 2020). Ayrıca dil bilgisinde yaşanan güçlüğü giderilmesinde bazı dilbilgisi betimlemelerinin ve bu betimlemeler doğrultusunda ders kitaplarının gözden geçirilmesi, bunu yaparken de dil biliminin kılavuzluğuna başvurulması katkı sağlayacaktır (Aydın 1999).

Elde edilen veriler ışığında TDÖP'te öğretmenler için daha fazla açıklayıcı bilgiye yer verilmesinin; kazanımların sınırlarının daha net çizilmesinin; ders kitaplarının gözden geçirilmesinin; ders kitabı, program ve merkezî sınavlar arasındaki uyumsuzluğun giderilmesinin, ders esnasında farklı yöntem ve tekniklerden yararlanılmasının yaşanan güçlüğü giderilmesine katkı sağlayacağı ve alan öğretmenlerine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Etik Kurul Onay Bilgileri

Çalışmanın etik kısmında yapılan çalışmanın gönüllülük esasına dayandığı ve verilerin muhafaza edileceği, üçüncü şahıslarla paylaşılmayacağı ifade edilmiştir.

Kurul adı: Uşak Üniversitesi

Etik Kurulu Karar Tarihi: 08.07.2021

Karar Sayısı: 2021-151

KAYNAKÇA

- Akın, E. (2015). Türkçe Çalışma Kitaplarındaki (6, 7 ve 8. Sınıflar) Dil Bilgisi Etkinliklerinin Çeşitli Açılardan Değerlendirilmesi. *Turkish Studies, C/S*. 10 (15): 19-34.
- Akdin, E. (2019). *Deneme ve Makale Türlerinin Öğretim Güçlükleri ve Öğrenilme Düzeyleri (11. Sınıf Örnekleme)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Trabzon.

- Arıcı, H. (1997). *İstatistik: Yöntemler ve Uygulama*. Ankara: Meteksan.
- Arhan, S. (2007). *Öğretmen Görüşlerine Göre İlköğretim Okulları İkinci Kademe Konuşma Eğitimi (Ankara İli Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Asar, A., ve Gülerer, S. (2021). An Application for Persuasive Communication Instruction in Turkish Education. *International Journal of Education and Literacy Studies*, 9(3), 137-146.
- Aydın, O. (1999). Ortaokullarda Dil Bilgisi Öğretimi Üzerine Öğretmen Görüşleri. *TÖMER Dil Dergisi*, S. (81): 23-29.
- Balcı, A. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma* (8. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Baş, B. (2012). İlköğretim Türkçe Programına Sözlü ve Yazılı Kültür Temelli Bir Eleştiri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C/S. 20 (1): 271-290.
- Batur, Z. ve Asar, A. (2019). Ortaokul Öğrencilerinin Yazılı Anlatımda Düşünceyi Geliştirme Tekniklerini Kullanım Durumları (Zonguldak Örneği). *Milli Eğitim Dergisi*, C/S. 48(1): 129-147.
- Benzer, A. (2017). Cumhuriyet Dönemi Karşılaştırmalı Ana Dili Öğretim Programları. Güzel, A. (Ed.), *Başlangıçtan Günümüze Türkçenin Eğitim-Öğretim Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Akçağ.
- Benzer, A. (2019). Dil Bilgisi Öğretiminde Öğretim Programı, Ders Kitabı ve Merkezî Sınav Çıkmazı. *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 76: 291-323.
- Bıçak, N. ve Alver, M. (2018). 2018 Türkçe Öğretim Programına İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C/S. 7 (4): 2480-2501.
- Bilgin, S. (2018). *Türkçe Öğretmenlerinin İlköğretim Türkçe (6-8.Sınıflar) Öğretim Programı'nda Yer Alan Yazma Yöntem ve Tekniklerini Uygulama Durumları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Büyüköztürk, Ş.; Kılıç Çakmak, E.; Akgün, Ö.; Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (11.baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Çeçen, M.A. ve Mete, G. (2011). 6-8. Sınıflarda Dil Bilgisi Etkinliklerine İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C/S. 3 (5): 47-62.
- Çifci, M. (2017). 13.Yüzyılda Türkçe Eğitimi ile İlgili Çalışmalar. Güzel, A. (Ed.), *Başlangıçtan Günümüze Türkçenin Eğitim-Öğretim Tarihi Araştırmaları*. Ankara: Akçağ.
- Diren, E. (2010). *Türkçe Öğretim Programı 8.Sınıf Okuma Alanı Kazanımlarının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi (Ankara İli Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Duran, E. ve Özdil, Ş. (2019). Metin Özetleme Becerisinin Geliştirilmesine Yönelik Bir Eylem Araştırması: PQRST Tekniği, *Millî Eğitim*, C/S. 48 (221): 215-230.
- Durukan, E. (2013). Öğretmen Görüşleri Açısından Türkçe Dersi Öğretim Programları. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, C/S. 5 (8).
- Erdem, İ. (2007). *İlköğretim İkinci Kademe Dil Bilgisi Öğretiminin Sorunları Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Erdem, İ. (2008). Öğretmen Görüşlerine Göre Dil Bilgisi Konularının Öğretilme Güçlükleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C/S. 6 (1): 85-105.
- Erkek, G. (2020). *Ortaokul 8. Sınıf Öğrencilerinin Eleştirel ve Yaratıcı Dinleme Becerilerinin Geliştirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uşak.
- Flowerdew, J. (2013). *Discourse in English Language Education*. Abingdon: Routledge.
- Franenkel, J. R., and Wallen, N. E. (2006). *How to Design and Evaluate Research in Education* (6. baskı). San Francisco: Mc Graw Hill.
- Göğüş, B. (2018). Anadili Eğitim Programlarının Niteliği. *Türk Dili* 47(379-380): 40-48. (İlk baskı. 1983).
- Gün, M. (2008). İlköğretim Okullarında Yapılandırmacı Eğitim Modeli'yle Türkçe Öğretiminde

- Karşılaşılan Zorluklar. Güzel, A. (Ed.), 1. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Bilgi Şöleni (Sempozyumu). Ankara: TDK.
- Güven, A.Z. (2011). İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Dersi Öğretim Programına İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. (29): 121-133.
- Hall, G. (2015). *Literature in Language Education* (2th ed.). London: Palgrave Macmillan.
- Halliday, M.A.K. (1999). The Notion of Context in Language Education. Ghadessy, M. (Ed.), Text and Context in Functional Linguistics. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Hatch, E. (2001). *Discourse and Language Education* (6th ed.) New York: Cambridge University Press.
- Kalaycı, N ve Yıldırım, N. (2020). Türkçe Dersi Öğretim Programlarının Karşılaştırmalı Analizi ve Değerlendirilmesi (2009-2017-2019). *Trakya Eğitim Dergisi*, C/S 10(1): 238-262.
- Karadağ, Ö. (2012). Anlama Becerileri Açısından Türkçe Öğretim Programı (6,7,8. Sınıflar)'na Eleştirel Bir Bakış. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C/S. 36(1): 97-110.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (23. baskı). Ankara: Nobel.
- Karahan, L. (2011). Dil Bilgisi Öğretiminde Bütün Parça İlişkisinin Önemi. Güzel, A. (Ed.), 1. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Bilgi Şöleni (Sempozyumu). Ankara: TDK.
- Kaygusuz, T. (2006). *İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Kemal, A. (2005). Dil Çocuklar Nasıl Öğrenir?, Yetiş, K. (Ed.), Atatürk ve Türk Dili 3, (s.1812-1821), Ankara: TDK (Özgün eser 1934 tarihlidir).
- Maltepe, S. ve Gültekin, H. (2017). Zihin Haritası Tekniğinin Ortaokul Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama ve Yazma Becerilerine Etkisi. *HAYEF: Journal of Education*, C/S. 14 (2): 79-92.
- Mete, G. (2017). Ortaokul Türkçe Dil Bilgisi Öğretimine Yönelik Öğretmen Görüşleri. *International Journal of Language Academy*, C/S. 5 (3): 306-328.
- MEB, (2006). *İlköğretim Türkçe dersi öğretim dersi (6,7,8. Sınıflar) öğretim programı*. www.alonot.com
- MEB, (2015). *Türkçe dersi (1-8. sınıflar) öğretim programı*. web.deu.edu.tr
- MEB, (2017). *Türkçe dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 1,2,3,4,5,6,7 ve 8.sınıflar)*. web.deu.edu.tr
- MEB, (2019a). *Türkçe dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 1,2,3,4,5,6,7 ve 8.sınıflar)*. www.meb.mufredat.gov.tr
- MEB, (2019b). *PISA 2018 Türkiye Ön Raporu*. Ölçme ve Değerlendirme Sınav Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Menteşe, H. (2013). *Türkçe Dersi Öğretim Programının Öğretmen Görüşlerine Göre İncelemesi (Aydın İli Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Menteşe, H. ve Gündoğdu, K. (2016). Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programının Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi. *Turkish Studies*, C/S. 11 (3): 1723-1752.
- Özdemir, E. (2018). Anadili Öğretimi. *Türk Dili* 47(379-380): 18-30. (İlk baskı. 1983).
- Özer Özkan, Y. (2019). Problemin Çözümü İçin İhtiyaç Duyduğum Verileri Nasıl Elde Edeceğim. Turan, S. (Ed.), Eğitimde Araştırma Yöntemleri. Ankara: Nobel.
- Peköz, B. (2011). İlköğretim (1-5) Türkçe Kitaplarında Ortak Sorunlar ve Uygulamaları Öneriler. Güzel, A. (Ed.), 1. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Bilgi Şöleni (Sempozyumu). Ankara: TDK.
- Sami, K. (2005). Türkçenin Tedrisi. Yetiş, K. (Ed.), Atatürk ve Türk Dili 3 (s.1767-1773), Ankara: TDK (Özgün eser 1928 tarihlidir).
- Şahinci, C. (2011). *İlköğretim İkinci Kademe Dil Bilgisi Konularının Öğretimine İlişkin Türkçe Öğretmenlerinin Görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

- Tokgöz, D. ve Işık, A.D. (2020). KWL Stratejisinin İlkokul 3.Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Başarılarına Etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, C/S. 18 (1): 57-84.
- Yıldırım, F. ve Er, O. (2013). Türkçe Dersi Öğretim Programı Dinleme / İzleme Alanı Amaç ve Kazanımlar Boyutunun Öğretmen Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C/S. 2(2): 231-250.
- Yıldız, D. G. ve İzalan, Z. (2016). 2005 Türkçe dersi öğretim programı ve 2015 Türkçe dersi öğretim programının karşılaştırılması. 15. Uluslararası Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla. Erişim adresi: <http://usos2016.com/usos2016-bildiri-ozet-kitabi.pdf>.
- Yılmaz, M. ve Korkmaz,C. (2017). 1-5. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin İçerik Açısından Değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C/S. 14 (38): 111-130.

Effectiveness of STEM Education on Students' Science Course Success: A Meta-Analysis Study*

M.Sc. Elif Ademoğlu

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2919-8164>

Teacher / Diyarbakir – TURKEY

Ress. Asst. Dr. Fatma Bilge Emre

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2972-5596>

Inonu University, Faculty of Education, Department of Science Education, Malatya – TURKEY

Asst. Prof. Dr. Sultan Tibet Akyürek

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7720-9329>

Inonu University, Faculty of Education, Department of Science Education, Malatya – TURKEY

Article History

Submitted: 08.10.2021

Accepted: 29.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

STEM
Academic Achievement
Meta-Analysis
Effect Size
Science Education

Research Article

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı alınmıştır.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.54118>

Abstract

The main aim of this study was to reveal the effect of science, technology, engineering and mathematics (STEM) education in the science course on the academic success of students compared to the traditional method using the meta-analysis method. The study included all master's theses, doctoral theses and articles that examined the effect of STEM education on the academic success of students compared to the traditional method between 2010-2020 and were published in our country in accordance with the determined criteria. As a result of the literature review, 28 studies that could be included in the meta-analysis were found. As a result of the study, the overall effect size value of STEM education on students' academic success compared to traditional methods was calculated as 1.010 (95% confidence interval). This value corresponds to a very high effect level according to the classification of Cohen et al. (2007 cited by Saraç, 2018). How the effect sizes of the studies included in the study differed according to the target group, sample size, learning domain and the application time moderators was examined. As a result of the moderator analyses, a significant difference was found in favor of the studies with 50 and more samples between the sample sizes of the studies examined. A significant difference was found in favor of the effect size of the "Physical Events" learning domain between the effect sizes of the learning domains. When the distribution of students' grade level and experimental application time in terms of effect sizes in the studies examined was examined, no statistically significant difference was found. This study is important in that it attempts to understand how effective STEM education practices are in science education in our country compared to traditional methods and current science curriculum. Furthermore, it will contribute to our literature in terms of examining the studies on STEM from a holistic perspective.

Reference Information / Atıf Bilgisi

Ademoğlu, E; Emre, F. B. and Akyürek, S. T. (2021). Effectiveness of STEM Education on Students' Science Course Success: A Meta-Analysis Study. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 45-60.

FETEMM Eğitiminin Öğrencilerin Fen Bilimleri Dersi Başarısı Üzerine Etkililiği: Bir Meta Analiz Çalışması

M.Sc. Elif Ademoğlu
Öğretmen / Özel Eğitim Kurumları, Diyarbakır - TÜRKİYE

Arş. Gör. Dr. Fatma Bilge Emre
İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı, Malatya – TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Sultan Tibet Akyürek
İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı, Malatya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 08.10.2021
Kabul: 29.12.2021
On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

FETEMM
Akademik Başarı
Meta-Analiz
Etki Büyüklüğü
Fen Eğitimi

Araştırma Makalesi

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.54118>

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, öğrencilerin fen bilimleri dersinde fen, teknoloji, mühendislik ve matematik (FETEMM) eğitiminin, geleneksel yöntemlere göre öğrencilerin akademik başarısına etkisini meta analiz yöntemiyle ortaya koymaktır. Araştırma, 2010-2020 yılları arasında FETEMM eğitimlerinin geleneksel yöntemlere göre öğrencilerin akademik başarısına etkisini inceleyen ve belirlenen kriterlere uygun, ülkemizde yayımlanmış tüm yüksek lisans tezleri, doktora tezleri ve makaleleri içermektedir. Literatür taraması sonucunda meta analize dâhil edilebilecek 28 çalışmaya ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda, FETEMM eğitiminin geleneksel yöntemlere göre öğrencilerin akademik başarısı üzerindeki genel etki büyüklüğü değeri 1,010 (%95 güven aralığı) olarak hesaplanmıştır. Bu değer Cohen ve arkadaşları (2007 akt. Saraç, 2018)'nın sınıflandırmasına göre çok büyük etki düzeyine tekabül etmektedir. Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların etki büyüklüklerinin; hedef grup, örneklem büyüklüğü, öğrenme alanı ve uygulama süresi moderatörlerine göre nasıl farklılaştığı incelenmiştir. Moderatör analizleri sonucunda, incelenen çalışmaların örneklem büyüklükleri arasında 50 ve üzeri örnekleme sahip olan çalışmaların lehine anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiştir. Öğrenme alanlarının etki büyüklükleri arasında ise "Fiziksel Olaylar" öğrenme alanının etki büyüklüğünün lehine olacak şekilde anlamlı farklılaşma tespit edilmiştir. İncelenen çalışmalarda öğrencilerin sınıf düzeyi ve deneysel uygulama sürelerinin etki büyüklükleri açısından dağılımına baktığımızda istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu çalışma, ülkemizde yapılan fen eğitiminde FETEMM eğitimi uygulamalarının, geleneksel yöntemlere ve mevcut fen bilimleri öğretim programına göre ne kadar etkili olduğunu anlamaya çalışma açısından önemlidir. Ayrıca FETEMM ile ilgili yapılan çalışmaları bütüncül bir bakış açısıyla inceleme açısından alan yazınımıza katkı sunacaktır.

INTRODUCTION

The reason why the countries of the world compete scientifically and technologically is that they want to be stronger economically. As a result of technological advancements and economic developments since the industrial revolution, the definition of qualified person of the 21st century competitive world has also changed. The need for individuals with high communication skills, who can work in multidisciplinary fields, who are prone to group or team work rather than individual works, and who have critical and creative thinking skills has also increased (Yıldırım, 2019). The developments in the world of science and technology have led to the opening of new business areas (Yıldırım, Şahin and Tabaru, 2017). Individuals who can work in these fields should have the 21st century skills. As a result of the reflection of developments in science and technology in the field of education, education systems all over the world have been reinterpreted according to the needs, which has led to the development of new approaches (Karakaya, Ünal, Çimen and Yılmaz, 2018). Emphasizing the facts and definitions in science education unfortunately cannot provide effective learning. Mastery learning is possible by stimulating students mentally and emotionally. Keeping students' innate sense of curiosity alive, and feeling the pleasure and excitement of discovering by the student facilitates the pursuit of knowledge. Because, as Plutarchus stated, "the mind is not a vase to be filled, but a fire to be lit" (Loxley, Dawes, Nicholls and Dore, 2016: 41)

With the increasing importance attached to science education, especially since the second half of the 20th century, it has become inevitable to review science curricula (Ozan and Uluçınar Sağır, 2019). The countries have revised their education systems and turned to different education models to raise individuals with the 21st century qualifications. One of these education models is the STEM education (Yıldırım et. al., 2017).

At this point, STEM is the newest approach to science education. Although there are many definitions of STEM education in the literature, it is generally defined as a new course consisting of the integration of science, technology, mathematics and engineering (Dugger, 2010).

The approaches used by teachers also determine the effectiveness of the teacher factor on course success. Although there are many parameters involved in the increase in students' school success, Sarier (2016) argued in his meta-analysis study that academic achievement within these parameters was directly associated with the students themselves, and their families and teachers. Although the concept of academic achievement or success in education can usually be measured by test scores, grades, or both of them, it is not just comprised of these numbers. Academic achievement enables students to grow up as individuals equipped for professional and social life and shapes their future (Sarier, 2016). It has been concluded that science lessons taught by STEM education have positive effects on students' academic achievement (Gazibeyoğlu, 2018; Nağaç, 2018; Çimentepe, 2019) and their attitudes towards science (Yamak, Bulut and Dündar, 2014).

Researchers have indicated that the solution of a problem cannot be possible with a single study, but scientific knowledge can be achieved by the harmony of the results of experimental studies conducted by various researchers (Çarkungöz and Ediz, 2009). The quantitative data obtained from these studies can be statistically collected by the meta-analysis method. Meta-analysis is briefly called as the analysis of analyses (Ayaz, 2015). In other words, it refers to obtaining a general result by statistically combining the results of different studies on the same subject (Dinçer, 2014).

Research Problem and Sub-Problems

With this study, it was aimed to combine the studies that met the inclusion criteria related to STEM education through meta-analysis and to reach an overall effect size. In line with this aim, answers to the following questions were sought.

The sub-problems determined based on this problem are as follows:

1. When the grade levels (5th grade, 6th grade, 7th grade and 8th grade) in which the studies included in the research were conducted are examined, is there a relationship between the effect sizes of STEM education according to the grade levels?

2. Science course learning areas include "Physical Events", "Matter and Nature", "Living Things and Life" and "Earth and the Universe". One of the studies included in the research applied STEM education by designing activities for all three of the subject areas of "Physical Events", "Matter and Nature", "Living Things and Life". Since this study covers the general learning domains, it was considered under the category of "General". When the learning domains in which the studies were conducted ("Physical Events", "Matter and Nature", "Living Things and Life", "Earth and the Universe" and "General") are examined, is there a relationship between the effect sizes of STEM education according to the learning domains?

3. When the studies included in the research are analyzed according to sample sizes, is there a relationship between the sample sizes of STEM education and the effect size?

When the studies included in the research are examined according to the application time, is there a relationship between the effect sizes of STEM education according to the application time of the studies?

METHOD

Research Model

In the study, meta-analysis method was used to determine the effectiveness of STEM education for science course on students' academic achievement.

Data Collection

The studies to be included in the study consisted of articles, master's and doctoral theses published in scientific journals that met the inclusion criteria related to "STEM Education Approach" in Turkey between 2010-2020.

Master's theses made in Turkey were reviewed in both Turkish and English from the website of council of higher education (YÖK) National Thesis Center between 02.12.2019 and 29.07.2020. In the review, the words "FETEMM", "Akademik başarı" in Turkish and "STEM", "STEAM", "STEM+", "academic achievement", "academic performance", "academic succes" in English were searched in the titles and keywords. YÖK thesis database, ULAKBİM database, Google Academic web pages and the electronic library of İnönü University were used to determine these studies. As a result of the literature review, 63 studies containing at least two of the relevant keywords (e.g., STEM and Academic Achievement, etc.) were found. 37 studies without data conforming to the coding protocol were eliminated. As a result of the reviews, 26 studies that met the inclusion criteria were included in the analysis. The data contained in 2 studies out of the 26 included studies include both t-test results for academic achievement multiple choice test scores and t-test scores for open-ended questions measuring academic achievement. Therefore, the effect sizes of both t-test results in this study were included in the meta-analysis. In conclusion, the total number of studies included in the meta-analysis reached 28.

Acceptance/Inclusion Criteria

The criteria used for the studies included in the research are as follows:

- The study must have been conducted between 2010 and 2020,
- The study must measure academic achievement,
- The study must have been conducted with secondary school 5th, 6th, 7th and 8th grade students,
- The study must have been published in a master's theses, doctoral theses and peer-reviewed scientific journals in Turkey or abroad, the full texts of which can be accessed,

- Lessons must have been taught by traditional teaching methods in the control group of the study and by STEM education in the experimental group,
- The study must include the groups' mean scores on academic achievement, sample sizes and standard deviations, t-score and p-scores.

Exclusion Criteria

- Studies that did not meet the inclusion criteria,
- Studies conducted with highly gifted students or students with special learning difficulties,
- Qualitative studies,

Apart from these criteria, studies that did not contain sufficient numerical data to calculate the effect size were also excluded from the meta-analysis.

Coding of Data

A Coding Form (Annex-1) was prepared in accordance with the aim of the study in order to determine the compliance of the studies with the inclusion criteria in the meta-analysis and to compare the studies with each other. The coding form is the grouping of individual studies within the framework of the research question or hypothesis determined by the researcher (Dinçer, 2014). Some of the features in the coding form are the name of the study, the name of the author, the year of publication, the type of publication, the person who prepared the scale, education level of the students who participated in the study, statistical data used in the study, and the effect size of the study.

Based on the data obtained in the study, the necessary calculations were made using the demo version of the Comprehensive Meta Analysis (CMA) program. Based on the effect size of the individual studies saved in the program, the overall effect size of all studies was calculated according to both the fixed effects model and the random effects model. Since it was found out that the distribution of the effect sizes of the studies was not homogeneous according to the results of the heterogeneity test, analyses were performed using the random effects model. The significance value (p) was determined as 0.05 in the study.

RESULTS

In this section of the study, the statistics obtained from the studies conducted to determine the effect of STEM education on academic achievement in science courses are given in tables.

Results on the Effect Size of the Study

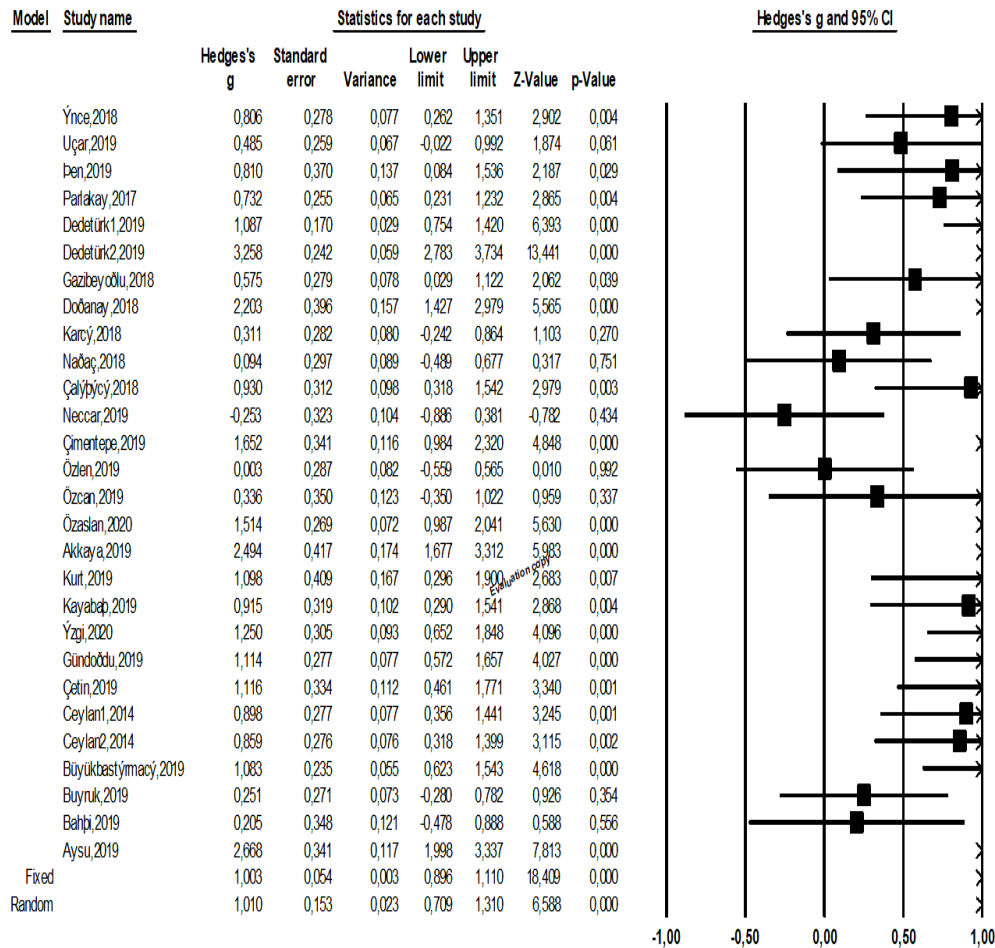
Table 1: Results on Effect Sizes According to Fixed and Random Effects Models

Model	N	Standard error	Heterogeneity				Overall Effect Size	95% Confidence Interval	
			Q	df	p	I ²		Lower Limit	Upper Limit
Fixed Effects	28	0.054	208.884	27	0.000	87.074	1.003	0.896	1.110
Random Effects	28	0.153		27			1.010	0.709	1.310

Before calculating the effect size of the studies, we should first perform homogeneity test according to the fixed effects model in order to determine which effect model we will use. According to the fixed effects model of the studies included in the study, the homogeneity value was calculated as Q=208.884. Based on the χ^2 table, it was determined that the corresponding value for df= 27 at a significance level of 95% was 40.113. The distribution of the effect sizes of the studies has a

heterogeneous structure and the analyses should be performed according to the random effects model. The calculation of the overall effect size as +1.010 according to the random effects model indicates that the effect of the applications is in favor of the experimental group. According to this result, while STEM education has a strong effect on the academic achievement of students in science courses according to Cohen, Manion and Morrison (2007 cited by Saraç, 2018), it has a very large effect on it according to the classification made by Thalheimer and Cook (2003 cited by Bakioglu and Özcan, 2016).

Şekil.6: Figure 1. Forest plot of the distribution of effect sizes of the studies examining academic achievement according to Hedge's g

When the table given in Figure 1 was examined, the effect size values of the studies included in the meta-analysis were calculated as 2.668 (Aysu, 2019) as the highest and -0.253 (Neccar, 2019) as the lowest.

Results on the Publication Bias of the Study

In this study, Funnel Scatter Plot, Duval and Tweedie (2000) Trim and Fill Method, Orwin's Error Protection Number methods were used to determine the publication bias.

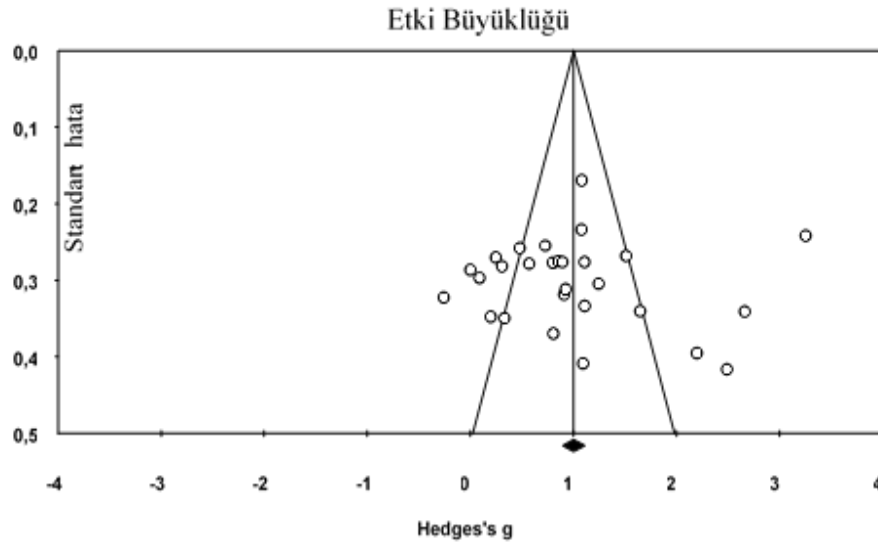

Figure 2. Funnel plot of Hedges g values corresponding to standard error

When the funnel plot was examined, it was found out that the individual studies were distributed close to symmetry, which indicated that there was no publication bias, however, other tests were performed to reach more precise results. In meta-analysis studies, the overall effect size is shown with a solid black diamond at the bottom (Borenstein, Hedges, Higgins and Rothstein, 2009). When the funnel plot was examined, it was observed that the symbol in the form of a solid diamond at the end corresponded to a value of approximately 1. The overall effect size value calculated according to the random effects model was +1.010, which was consistent with the results of our meta-analysis study.

51

Table 2: Duval and Tweedie Analysis Results of Effect Sizes

Excluded Study	Fixed Effects			Fixed Effects		
	Effect Size.	Lower Limit.	Upper Limit.	Effect Size.	Lower Limit.	Upper Limit.
0						
Observed values	1.00292	0.89614	1.10970	1.00980	0.70936	1.31024
Corrected values	1.00292	0.89614	1.10970	1.00980	0.70936	1.31024

According to the results of Duval and Tweedie Analysis, no virtual study was added or removed to correct the publication bias, which is another indicator of the absence of publication bias.

Table 3: Orwin Protected N Number for Effect Sizes

Element	Values
Standard Mean Difference in the Studies with Values Observed	1.00292
Standard Mean Difference for the "Insignificant" Value	0.01000
Standard Mean Difference Mean in Lost Studies	0.00000
Number of studies required to bring the Standard Mean Difference to less than 0.01	2781.00000

When Table 3 is examined, the error protection number obtained from this meta-analysis study is 2781. This number indicates that there should be 2781 more studies contrary to the results of this

study in the literature so that the results of our study, which consists of 28 studies, to be eliminated. In the literature, there are 26 studies with the features that can be included in the meta-analysis. Since it will not be possible to find 2781 more studies, we can say that there is no publication bias in the results of this study.

Results on the Subgroup Analyses of the Study

Table 4: Effect Size Differences by Learning Domains

Learning Domains	N	Standard error	Heterogeneity				Overall Effect Size	95% Confidence Interval	
			Q	df	p	I ²		Lower Limit	Upper Limit
Living Things and Life	3	0.170	0.857	2	0.000	0.000	0.890	0.557	1.224
Earth and the Universe	2	0.189	0.717	1	0.397	0.000	0.634	0.263	1.005
Physical Events	17	0.224	162.282	16	0.000	90.141	1.268	0.829	1.707
Matter and Nature	5	0.237	12.657	4	0.013	68.398	0.514	0.050	0.978
General	1	0.348	0.000	0	1.000	0.000	0.205	-0.478	0.888
Q _w **			176.514	23	0.000				
Q _B ***			9.742	4	0.045*				

* $p < 0.05$, ** Q_w = Intra-Group Heterogeneity Value, *** Q_B = Intergroup Heterogeneity Value

The studies included in the meta-analysis consisted of the learning domains of "Living Things and Life", "Earth and the Universe", "Physical Events" and "Matter and Nature". However, one of the studies was included in the analysis under the general category since it contained the studies on three different learning domains ("Living Things and Life", "Matter and Nature", "Physical Events"). When the effect sizes were compared according to the learning domains, it was observed that the highest effect size belonged to the learning domain of physical events (ES=1.268). It was observed that the smallest effect size value belonged to the general (ES=0.205) category. When we applied the intergroup homogeneity test, the equivalent of the degree of freedom in the χ^2 table at a significance level of 95% was found to be 7.815. The homogeneity value between learning domains was $Q_B = 9.472$. Since the intergroup homogeneity value was greater than the critical value, there was a heterogeneous distribution between the effect sizes of the groups. Since the p value was less than 0.05, there was a significant difference among the effect sizes of the learning domains of the studies included in the study in favor of the learning domain of "Physical Events".

Table 5: Effect Size Differences by Sample Size

Sample Size	N	Standard error	Heterogeneity				Overall Effect Size	95% Confidence Interval	
			Q	df	p	I ²		Lower Limit	Upper Limit
1≤N≤50	13	0.170	65.606	12	0.000	81.709	0.868	0.434	1.303
51≤N<	15	0.209	134.211	14	0.000	89.569	1.123	0.714	1.532
Q _W **			0.701	1	0.403				
Q _B ***			199.817	26	0.000*				

*p<0.05, **Q_W= Intra-Group Heterogeneity Value, ***Q_B= Intergroup Heterogeneity Value

When the overall effect sizes were compared according to the sample sizes, it was observed that the overall effect size of the groups with a sample number of greater than 50 (ES=1.123) was higher compared to the groups with a sample number of less than 50 (ES=0.868). When the intergroup homogeneity test was examined, the degree of freedom (df=26) was found to be 38.885 at a significance level of 95% from the χ^2 table. The intergroup homogeneity value created according to the sample number was Q_B =199.817. Since the Q_B value was higher than the critical value in the χ^2 table, the groups had a heterogeneous distribution among themselves. Since the p significance value was less than 0.05, a significant difference was found between the effect sizes of the sample sizes of the studies included in the study. Effect sizes differed in favor of groups with 50 or more samples.

Table 6: Effect Size Differences by Target Groups

Grade	N	Standard error	Heterogeneity				Overall Effect Size	95% Confidence Interval	
			Q	df	p	I ²		Lower Limit	Upper Limit
5 th Grade	3	0.156	1.837	2	0.399	0.000	0.62	0.319	0.933
6 th Grade	9	0.398	129.816	8	0.000	93.837	1.466	0.686	2.247
7 th Grade	10	0.173	30.302	9	0.000	70.299	0.922	0.584	1.261
8 th Grade	6	0.183	11.555	5	0.041	56.728	0.68	0.325	1.041
Q _W **			173.510	24	0.000				
Q _B ***			4.899	3	0.179				

*p<0.05, **Q_W= Intra-Group Heterogeneity Value, ***Q_B= Intergroup Heterogeneity Value

When we compared the overall effect sizes according to the target groups, it was determined that the highest effect size was obtained with the applications performed with the 6th grade students (ES=1.466). It was observed that the lowest effect size was obtained from the lessons taught with the 5th grade students (ES= 0.626). The intergroup homogeneity value was calculated as Q_B = 4.899. The value of the degree of freedom (df=3) was found to be 7.815 at a significance level of 95% from the χ^2 table. There was a homogeneous distribution between the overall effect sizes of the target groups since the intergroup homogeneity value Q_B was less than the critical value. Since the p significance value was greater than 0.05, the studies included in the analysis did not differ significantly in terms of effect sizes.

Table 7: Effect Size Differences by Application time

Applicaton time	N	Standard error	Heterogeneity				Overall Effect Size	95% Confidence Interval	
			Q	df	p	I ²		Lower Limit	Upper Limit
1-4 weeks	16	0.228	165.152	15	0.000	90.917	0.997	0.551	1.443
5-10 weeks	12	0.184	43.099	12	0.000	74.477	1.014	0.653	1.374
Q _W **			208.250	26	0.000				
Q _B ***			0.003	1	0.955				

* $p < 0.05$, ** Q_W = Intra-Group Heterogeneity Value, *** Q_B = Intergroup Heterogeneity Value

When we compared the overall effect sizes by application time, it was determined that the overall effect size of the applications that lasted between 5-10 weeks (ES=1.014) was higher compared to the applications that lasted between 1-4 weeks (ES=0.997). The intergroup homogeneity value was calculated as $Q_B = 0.955$. The value of the degree of freedom ($df=1$) was found to be 3.841 at a significance level of 95% from the χ^2 table. The fact that the intergroup homogeneity value was smaller than the Q_B critical value indicated that the intergroup effect sizes had a homogeneous distribution. Since the p value was greater than 0.05, it was concluded that there was no significant difference between the effect sizes of the studies included in the study.

CONCLUSION, DISCUSSION AND RECOMMENDATIONS

While 11.53% of the studies investigating the effect of STEM education on students' academic achievement in science course were conducted with the secondary school 5th grade students, 30.76% of them were conducted with the 6th grade students, 38.46% of them were conducted with the 7th grade students, and 19.23% of them were conducted with the 8th grade students. In the studies conducted at various grade levels, it was observed that STEM education did not differ significantly in terms of students' academic achievement in science course. Nevertheless, less number of STEM studies conducted with the 8th grade students compared to other grades, 8th grade students' preparation for LGS (High School Entrance Exam), and students' intense study along with courses or private lessons in addition to school during the exam preparation process may have an effect.

While 11.53% of the studies investigating the effect of STEM education on the academic achievement of students in science courses included activities suitable for STEM education for the learning domain of "Living Things and Life", 23.07% of them included activities suitable for STEM education for the learning domain of "Matter and Nature", 53.84% of them included activities suitable for STEM education for the learning domain of "Physical Events", 7.69% of them included activities suitable for STEM education for the learning domain of "Earth and the Universe", and 3.84% of them included activities suitable for STEM education for all three learning domains of "Matter and Nature", "Physical Events" and "Living Things and Life". When the results of the subgroup analyses were examined, a significant difference was found between the effect sizes of the learning domains in the categories of "Living Things and Life", "Matter and Nature", "Physical Events", "Earth and the Universe" and "General" in terms of affecting the academic achievement of the students. In the study conducted by Eroğlu and Bektaş (2016), it was concluded that teachers associated the activities suitable for STEM education with physics subjects. Similarly, as a result of this study, it was observed that the activities related to the "Physical Events" learning domain were prepared in 53.84% of the studies included in the meta-analysis. In the study conducted by Çolakoğlu and Günay-Gökben (2017), it is

necessary to increase the competencies of teachers in the field of STEM with in-service training and seminars (Herdem and Ünal, 2018).

When the sample numbers of the researchers in the experimental groups were examined, it was determined that while the sample consisted of 50 and less students in 50% of the 26 studies, the sample consisted of 50 and more students in 50% of them. In the subgroup analyses, it was observed that the effect sizes of the groups formed according to the number of samples differed significantly in terms of affecting the academic achievement of the students, which was due to the fact that the overall effect sizes of the studies with a sample number of 51 and above were higher compared to the studies with a sample number of 50 and less. In experimental studies, the number of subjects is important in terms of both internal and external validity (Büyükköztürk 2016). It is recommended to conduct studies with larger student groups in the future in order to determine the overall effect size most accurately.

When the experimental application times of the studies were examined, while lessons were taught with STEM-based activities for 2 weeks in 3.84% of the studies, they were taught for 3 weeks in 11.53% of them, for 4 weeks in 38.46% of them, for 5 weeks in 11.53% of them, for 6 weeks in 19.23% of them, for 7 weeks in 3.84% of them, for 8 weeks in 7.69% of them, and for 10 weeks in 3.84% of them. When we examined the subgroup analyses, it was observed that the effect sizes of the experimental application times of the studies did not differ significantly in terms of affecting the academic achievement of the students.

Since all of the studies constituting the data set of the study were conducted in Turkey, the overall effect value found as a result of this study is valid for Turkey.

As a result of this meta-analysis, it was concluded that STEM education was more effective in increasing the academic achievement of students in science courses compared to traditional teaching method. Therefore, teachers and pre-service teachers should be encouraged to enrich the course content by using STEM education activities more frequently while teaching science courses.

The multidisciplinary nature of STEM education and inadequate education of science teachers about other fields other than their own fields cause teachers to have difficulties in preparing STEM-based activities (Eroğlu and Bektaş, 2016). It is recommended to provide teachers and pre-service teachers with effective in-service training for the solution of these problems (Öner, Navruz, Biçer, Peterson, Capraro and Capraro, 2014; Öner and Capraro, 2016).

Many countries have started to develop different STEM programs under the influence of the STEM movement that started in the USA. However, the difference in interpretation in STEM programs has led to diversity in applications (Akgündüz and Ertepinar, 2015). Drawing the framework more clearly in the prepared STEM education programs can eliminate the question marks and confusion in the minds of teachers and students in the process of producing STEM-based activities.

In experimental studies, students in the experimental group can get much higher scores than the students in the control group since they are under the influence of innovation. The fact that both the experimental and control groups were trained by the same teacher is also effective in the emergence of this situation. Careful examination of all aspects of the studies included in the meta-analysis and the inclusion of studies above certain standards in the analysis in terms of features such as objectivity, consistency, construct validity and reliability are recommended for a higher quality meta-analysis study.

REFERENCES

Studies marked with * were included in the meta-analysis.

Akgündüz, D., Ertepinar, H. (2015). *STEM Eğitimi Türkiye Raporu. Günün Modası mı Yoksa Gereksinim mi?*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.

Akkaya, M.M. (2019). *Kuvvet ve Hareket Ünitesinde Uygulanan STEM Etkinliklerinin 6.Sınıf Öğrencilerinin Başarı, Tutum ve Görüşleri Üzerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Ayaz, N., (2015). *Probleme Dayalı Öğrenme Yaklaşımının Öğrencilerin Fen Bilimleri Derslerindeki Akademik*

- Başarılarına ve Tutumlarına Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elâzığ.
- Aysu, G. (2019). *Probleme Dayalı Öğrenme Tabanlı STEM Uygulamalarının Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Öğrendikleri Bilgilerin Kalıcılığına Etkisinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Niğde.
- Bakioğlu, A., Özcan, Ş. (2016). *Meta Analiz*. Ankara: Nobel Pub.
- Borenstein, M., Hedges, L.V., Higgins, J.P.T., Rothstein, H.R. (2013). *Meta Analize Giriş*. (Çev.: S. Dinçer), Ankara: Anı Pub.
- Borenstein, M., Hedges, L.V., Higgins, J.P.T., Rothstein, H.R. (2009). *Introduction to Meta-Analysis*. New York: Wiley Pub.
- Buyruk, B. (2019). *FETEMM Eğitiminin Öğrenci Başarısı ve Bazı Değişkenler Üzerindeki Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Amasya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Amasya.
- Büyükbastırmacı, Z. (2019). *7.Sınıf Kuvvet ve Enerji Ünitesinde Kullanılan STEM Uygulamalarının Başarı, Tutum ve Motivasyon Üzerindeki Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). *DeneySEL Desenler*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Ceylan, S. (2014). *Ortaokul Fen Bilimleri Dersindeki Asitler ve Bazlar Konusunda Fen, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik (FETEMM) Yaklaşımı ile Öğretim Tasarımı Hazırlanmasına Yönelik Bir Çalışma*, Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Cohen, J., Manion, L., Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education* (6th Edition). New York: Routledge Publishing.
- Çalışıcı, S. (2018). *FETEMM Uygulamalarının 8.Sınıf Öğrencilerinin Çevresel Tutumlarına, Bilimsel Yaratıcılıklarına, Problem Çözme Becerilerine ve Fen Başarılarına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çarkungöz, E., Ediz, B. (2009). Meta Analizi. *Uludağ University Journal of the Faculty Veterinary Medicine*, 28(1), 33-37.
- Çetin, S. (2019). *STEM Eğitiminin Ortaokul Öğrencilerinin Akademik Başarılarına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çimentepe, E. (2019). *STEM Etkinliklerinin Akademik Başarı, Bilimsel Süreç Becerileri ve Bilgisayarca Düşünme Becerilerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Niğde.
- Çolakoğlu, M. H., Gökben Günay, A. (2017). Türkiye'de Eğitim Fakültelerinde FETEMM (STEM) Çalışmaları. *İnformel Ortamlarda Araştırmalar Dergisi*, 3, 46-49.
- Dedetürk, A., Kırmızıgül Saylan, A., Kaya, H. (2020). "Ses" Konusunun STEM Etkinlikleri ile Öğretiminin Başarıya Etkisi. *Pamukkale University Journal of Education* 49, 134-161.
- Dinçer, S. (2014). *Eğitim Bilimlerinde Uygulamalı Meta-Analiz*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Doğanay, K. (2018). *Probleme Dayalı STEM Etkinlikleriyle Gerçekleştirilen Bilim Fuarlarının Ortaokul Öğrencilerinin Fen Bilimleri Dersi Akademik Başarılarına ve Fen Tutumlarına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kastamonu.
- Dugger, W. E. (2010). *Evolution of STEM in The United States*. 6th Biennial International Conference on Technology Education Research, Gold Coast, Queensland, Avustralya.
- Duval, S., Tweedie, R. (2000). Trim And Fill: A Simple Funnel-Plot- Based Method of Testing and Adjusting For Publication Bias in Meta Analysis. *Biometrics*, 56, 455-563.
- Eroğlu, S., Bektaş, O. (2016). STEM Eğitimi Almış Fen Bilimleri Öğretmenlerinin STEM Temelli Ders Etkinlikleri Hakkındaki Görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi - Journal of Qualitative Research in Education*, 4(3), 43-67.

- Gazibeyoğlu, T. (2018). *STEM Uygulamalarının 7. Sınıf Öğrencilerinin Kuvvet ve Enerji Ünitesindeki Başarılarına ve Fen Bilimleri Dersine Karşı Tutumlarına Etkisinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kastamonu.
- Gündoğdu, K.F. (2019). *Ortaokul 8. Sınıf Fen Bilimleri Dersindeki "Yaşamımızdaki Elektrik" Konusunda STEM Yaklaşımı ile Öğretim Tasarımı Hazırlanması Ve Uygulanması*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Herdem, K., Ünal, İ. (2018). STEM Eğitimi Üzerine Yapılan Çalışmaların Analizi: Bir Meta-Sentez Çalışması. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 48, 145-163.
- İnce, K., Mısır, E. M., Küpeli, M.A., Fırat, A. (2018). 5. Sınıf Fen Bilimleri Dersi Yer Kabuğunun Gizemi Ünitesinin Öğretiminde STEM Temelli Yaklaşımın Öğrencilerin Problem Çözme Becerisi ve Akademik Başarısına Etkisinin İncelenmesi, *Journal Of STEAM Education Bilim, Teknoloji, Mühendislik, Matematik ve Sanat Eğitimi Dergisi*, 1(1), 64-78.
- İzgi, S. (2020). *Fen Bilimleri Dersi Elektrik Enerjisinin Dönüşümü Konusuna 5E Modeli ile Temellendirilmiş Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik (STEM) Yaklaşımının 7. Sınıf Öğrencilerinin Akademik Başarı ve Bilimsel Süreç Becerilerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Hatay.
- Karakaya, F., Ünal, A., Çimen, O. & Yılmaz, M. (2018). Fen Bilimleri Öğretmenlerinin STEM Yaklaşımına Yönelik Farkındalıkları. *JRES*, 5(1), 124-138.
- Karcı, M. (2018). *STEM Etkinliklerine Dayalı Senaryo Tabanlı Öğrenme Yaklaşımının (STÖY) Öğrencilerin Akademik Başarıları, Meslek Seçimleri ve Motivasyonları Üzerine Etkisinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Kayabaş, T.B. (2019). *Probleme Dayalı Okul Dışı STEM Etkinliklerinin Öğrencilerin Akademik Başarılarına ve Karar Verme Becerilerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- Kurt, M. (2019). *STEM Uygulamalarının 6. Sınıf Öğrencilerinin Akademik Başarılarına, Problem Çözme Becerilerine ve STEM'e Karşı Tutumlarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Loxley, P., Dawes, L., Nicholls, L., Dore, B. (2016). *İlköğretimde Eğlendiren ve Anlamayı Geliştiren Fen Öğretimi*. (Çev.Ed.:Türkmen, H., Sağlam, M.,Pekmez Şahin, E.) Ankara: Nobel Pub.
- Nağaç, M. (2018). *6. Sınıf Fen Bilimleri Dersi Madde ve Isı Ünitesinin Öğretiminde Fen, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik (FETEMM) Eğitiminin Öğrencilerin Akademik Başarısı ve Problem Çözme Becerilerine Etkisinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Hatay.
- Neccar, D. (2019). *Fen Bilimleri Dersinde STEM Etkinliklerinin Ortaokul Öğrencilerinin Başarısına, Fene İlişkin Tutumlarına ve STEM'e Yönelik Görüşlerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ozan, F., Uluçınar Sağır, Ş. (2019). Kuvvetin Ölçülmesi ve Sürtünme Ünitesine Yönelik FETEMM Etkinlikleri Geliştirilmesi. *Araştırma Temelli Etkinlik Dergisi (ATED) / Journal of Inquiry Based Activities (JIBA)*, 9(1), 52-66.
- Öner, T.A.,Navruz, B.,Biçer, A., Peterson, A.C., Capraro, R. M., Capraro, M.M. (2014). Teksas-FETEMM Okullarının Akademik Performanslarının İlişkili Oldukları Eğitim Servis Merkezlerine Göre İncelemesi: Boylamsal Bir Çalışma. *Turkish Journal of Education*, 3(4), 40-51.
- Öner, T.A., Capraro, R. M. (2016). FETEMM Okulu Olmak İyi Öğrenci Başarısı Anlamına Mı Gelir?. *Eğitim ve Bilim*, 41(185), 1-17.
- Özaslan, S. (2020). *İşışın Kırılması ve Mercekler Ünitesine Yönelik STEM Yaklaşımına Göre Geliştirilen Etkinliğin Öğrencilerin Akademik Başarısına ve Tutumuna Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü

- Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Özcan, H., Koca, E. (2019). STEM Yaklaşımı ile Basınç Konusu Öğretiminin Ortaokul 7. Sınıf Öğrencilerinin Akademik Başarılarına ve STEM'e Yönelik Tutumlarına Etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 44(198), 201-227.
- Özlen, S. (2019). *Sekizinci Sınıf Düzeyinde Basit Makineler Konusunda Tasarım Temelli STEM Etkinliklerinin Geliştirilmesi ve Etkilerinin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Salman Parlakay, E. (2017). *Fetemm (STEM) Uygulamalarının Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Sorgulayıcı Öğrenmelerine, Motivasyonlarına ve "Canlılar Dünyasını Gezelim ve Tanıyalım" Ünitesindeki Akademik Başarılarına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Hatay.
- Saraç, H. (2018). The Effect of Science, Technology, Engineering and Mathematics-STEM Educational Practices on Students' Learning Outcomes: A Meta-Analysis Study. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 17(2).
- Şen, N. (2019). *7. Sınıf Elektrik Enerjisi Ünitesinde FETEMM Yaklaşımına Dayalı Tasarlanan Öğrenme Ortamının Fen Bilimleri Eğitimine Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Uşak.
- Uçar, R. (2019). *Argümantasyonla Zenginleştirilmiş STEM Etkinliklerinin 7.Sınıf Öğrencilerinin "Güneş Sistemi Ve Ötesi" Ünitesindeki Akademik Başarılarına, Astronomi'ye Yönelik Tutumlarına, Eleştirel Düşünme Eğilimlerine ve STEM Kariyer İlgilerine Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Aydın.
- Sarıer, Y. (2016). Türkiye'de Öğrencilerin Akademik Başarısını Etkileyen Faktörler: Bir Meta-Analiz Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3), 609-627.
- Thalheimer W., Cook S. (2003). How to Calculate Effect Sizes from Published Research: A Simplified Spreadsheet, Erişim Tarihi: 29 Eylül 2006, http://www.work-learning.com/white_papers/effect_sizes/Effect_Sizes_Spreadsheet.xls
- Yamak, H., Bulut, N., DüNDAR, S. (2014). 5. Sınıf Öğrencilerinin Bilimsel Süreç Becerileri ile Fene Karşı Tutumlarına FETEMM Etkinliklerinin Etkisi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(2), 249-265.
- Yıldırım, B. (2019). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının STEM Eğitiminde Biyomimikri Uygulamalarına Yönelik Görüşleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(1), 63-90.
- Yıldırım, B., Şahin, E. ve Tabaru, G. (2017). STEM Uygulamalarının Öğretmen Adaylarının Bilimin Doğası İnançları, Bilimsel Araştırma ve Yapılandırmacı Yaklaşımına Yönelik Tutumları Üzerindeki Etkisi, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 8(28), 606-709.

Annex 1. Coding Form

- Number of the study:
- Theme of the study:
- Name of the study:
- Author's Name:
- Year of Publication:
- Type of Publication:
- Course Domain:
- Applied Grade Level:
- Analyses Used in the Study:
- Scale Type:
- Province where the Study is Applied:
- Application Time:
- Experimental Group Sample Volume:
- Control Group Sample Volume:

	Experimental group	Control Group
Pre-test mean score		
S.D.		
Post-test mean score		
S.D.		

59

- p* Value:
- Effect Size
- Cohen's *d*:

Annex 2. Number, Mean and Standard Deviation Values of the Experimental and Control Groups of the Studies Combined with the Meta-Analysis Method

Item No	Author	Date	N (e)	X (e)	Sd(e)	N(c)	X(c)	Sd (c)
1	Study İNCE et al.	2018	28	30.10	5.08	30	26.30	4.51
2	Study UÇAR	2019	30	31.46	3.43	30	28.30	4.51
3	Study ŞEN	2019	15	46.73	21.41	15	31.60	14.07
4	Study PARLAKAY	2017	33	63.17	18.86	31	47.90	22.324
5	Study DEDETÜRK et al.	2019	74	14.82	3.54	84	9.93	5.35
6	Çalışma DEDETÜRK et al.	2019	74	33.72	4.95	84	12.35	7.95

7	Study GAZİBEYOĞLU	2018	26	16.46	3.658	26	13.92	4.939
8	Study DOĞANAY	2018	20	82.80	5.81	20	65.50	9.19
9	Study KARCI	2018	28	20.82	3.54	22	17.77	5.73
10	Study NAĞAÇ	2018	24	12.7	5.8	20	10.9	6.1
11	Study ÇALIŞICI	2018	22	27.86	5.24	22	22.13	6.76
12	Study NECCAR	2019	19	71.84	19.66	18	76.66	17.573
13	Study ÇİMENTEPE	2019	23	17.26	3.36	22	12.59	1.99
14	Study ÖZLEN	2019	23	8.173	1.945	24	8.1667	2.973
15	Study ÖZCAN and KOCA	2019	20	148.6	12.75	13	142.3	24.618
16	Study ÖZASLAN	2020	36	75.61	12.8	34	66.33	13.5
17	Study AKKAYA	2019	20	13.80	4.323	20	5.500	1.605
18	Study KURT	2019	13	0.71	0.15	13	0.55	0.12
19	Study KAYABAŞ	2019	20	12.90	4.23	22	9.55	2.74
20	Study İZGİ	2020	25	23.52	4.63	25	16.24	6.44
21	Study GÜNDOĞDU	2019	29	27.28	9.584	30	15.27	4.076
22	Study ÇETİN	2019	20	24.85	0.930	20	18.900	1.370
23	Study CEYLAN	2014	28	17.46	4.11	28	12.89	5.79
24	Study CEYLAN	2014	28	29.82	12.22	28	19.64	11.13
25	Study BÜYÜKBASTIRMACI	2019	41	12.61	0.432	41	8.951	0.600
26	Study BUYRUK	2019	30	5.80	3.08	24	4.96	3.57
27	Study BAŞI	2019	18	12.88	4.18	14	12.07	3.54
28	Study AYSU	2019	32	17.68	2.33	32	12.59	1.29

Bir Edebi Gazetecilik Örneği Olarak *Bir Savaş Vardı**

Arş. Gör. Ömer Aytaç Aykaç

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6466-1989>

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van – TÜRKİYE

Arş. Gör. Nevzat Ağcakaya

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4606-9279>

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 25.10.2021

Kabul: 29.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

John Steinbeck

Gazeteci

Edebi Gazetecilik

Bir Savaş Vardı

Savaş

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.54865>

Öz

Yunan filozofu Herakleitos, var oluşu, karşıtlıkların savaşı üzerine kurgular. Ona göre hem evrenin varlığı hem de en güzel uyumun yakalanması ancak bu savaşla mümkün olabilir. Öyle ki, savaşı her şeyin babası ve kralı olarak görür. Tarih boyunca çok büyük savaşlar yaşamış dünya halklarının bu karşıtlıkları, epik, şiir, drama ve roman anlatılarına konu olmuştur. Eski Çağ Yunan anlatılarında da Orta Çağ Avrupa edebiyatının büyük bölümünde de yazıların temelinde savaş vardır, hatta çoğu zaman tek temadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin en önemli savaş anlatıları ise I. ve II. Dünya savaşlarından beslenir. Kıtaya ilk ayak basılması ile başlayan yerliler ile mücadele dışında ABD'nin yaşadığı en büyük savaş deneyimleri olan bu iki dünya savaşı, 20. yüzyılda önemli edebiyatçıların yazın dünyasında merkezi bir yer kaplamıştır. Bu edebi figürlerden biri de Amerikalı gazeteci-edebiyatçı John Steinbeck'tir. Yitik Kuşak olarak bilinen savaşa şahitlik etmiş bir edebiyat çevresinin de mensubu sayılan yazar, çağdaşları gibi savaşa dair birden fazla eser kaleme almıştır. Bir muhabir olarak katıldığı savaşlarda gazeteler için kaleme aldığı makalelerini savaş sonrasında, *Bir Savaş Vardı* adlı eseri romana dönüştüren Steinbeck'in yazdıkları bu yönüyle de önemli bir röportaj anlatısı örneği olarak da bilinir. Bu çalışma, Steinbeck'in hem gazeteciliğini hem de edebiyatçılığını harmanladığı *Bir Savaş Vardı* adlı eserinde edebi gazeteciliğin izdüşümlerini incelemeye çalışacaktır.

Atf Bilgisi / Reference Information

Aykaç, Ö A. ve Ağcakaya, N. (2021). Bir Edebi Gazetecilik Örneği Olarak Bir Savaş Vardı. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 61-74.

*Once There Was A War As An Example of Literary Journalism**

Ress. Asst. Ömer Aytaç Aykaç

Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Literature, Department of English Language and Literature,
Van – TURKEY

Ress. Asst. Nevzat Ağcakaya

Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Literature, Department of English Language and Literature,
Van – TURKEY

Article History

Submitted: 25.10.2021

Accepted: 29.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Portrait
Modernism
Original
Cubism
Ekspression
Cezanne
Picasso

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.54865>

Abstract

Greek philosopher Heraclitus constructs existence on the war of opposites. According to him, the existence of the universe and the attainment of the most beautiful harmony can only be possible through this kind of war. Such that he sees war as the father and king of everything. These oppositions of the peoples of the world, who have experienced great wars throughout history, have been the subject of epic, poetry, drama and novel narratives. In both ancient Greek narratives and most of the medieval European literature, war is the basis of the writings, and it is often even the only theme. The most important war narratives of the United States are fed from World War I and World War II. These two World wars, which were the biggest war experiences of the USA apart from the struggle against the natives, which started with the first step on the continent, occupied a central place in the literary world of important literary figures in the 20th century. One of these literary figures is the American literary-journalist John Steinbeck. The author, who is also a member of a literary circle known as the Lost Generation, who witnessed the war and he wrote more than one work about the war like his contemporaries. He participated the war as a reporter and published his articles in the newspapers and after the war he turned this articles in to a novel named *Once There Was a War*, also revealed his literary journalism with this aspect. This study will try to examine the projections of literary journalism in Steinbeck's work *There Was a War*, in which he blended both his journalism and his literary work.

GİRİŞ

ABD'nin gazeteci kökenli, Yitik Kuşak (Lost Generation) yazarları içerisinde önemli bir yere sahip olan romancılarından birisi olan John Steinbeck, kurgularında önemli ölçüde gerçek olaylardan beslenir. Sadece kurgu yazmak ile sınırlı kalmayıp edebi gazetecilik olarak sınıflandırılan bir türe örnek olabilecek eserlere de imza atmış olan yazar, içtimai meseleleri, siyasi olayları, gezip gördüğü yerleri ve önemli olaylara çokça yer ayırmıştır. Hatırı sayılır sayıda kişisel deneme ve gazete yazıları yazan Steinbeck, ağırlıklı olarak işçi yaşamları, toplumsal ağırlıklı konuları yazması ile biliniyor. Gazap Üzümleri'nin temelini oluşturan işçi meselelerini bir gazete muhabiri iken yazan Steinbeck, daha sonra bu yazıları kurgu bir anlatım ile bir araya getirmiş ve Nobel Edebiyat ödülüne giden yolda önemli bir aşama oluşturmuştur. Nobel ödülü aldığı 1962 yılına kadar çok sayıda kült esere imza atan Steinbeck, tek bir türde öne çıkan bir yazım sürecinin değil çok farklı tarzdaki eserleri ile kategorize edilebilecek bir yazardır. Romanları, gezi kitapları gibi eserleri ile daha fazla bilinir olsa da Steinbeck esasında muhabir olarak başladığı kariyerinde gazeteler için yazdığı yazılarının arka planını oluşturduğu eserleri ve savaş dönemi boyunca yazdıkları ile de çok müstesna bir yerde durmaktadır.

Edebi gazetecilik bağlamında fazlaca ele alınmayan Steinbeck, muhabir olarak başladığı kariyeri boyunca gazeteci olarak çok önemli eserlere imza atmış ve ülke genelinde tanınır hale gelmiştir. Öyle ki gazeteci edebiyatçılığı ele alındığında çok kıymetli yorum ve eleştirilere mazhar olmuştur. Bu yorumlardan birisi Jay Parini'nin Gore Vidal'e verdiği söyleşilerden birisinde ortaya konulmuştur. 1993 senesinde Steinbeck'in hayatının ele alındığı eser için Parini, "Şu bir gerçek ki, Steinbeck hakikaten de özünde bir gazeteciydi. En iyi eserlerinin tümü, günlük meselelerden ve halihazırdaki koşullardan ilham aldığı için gazetecilikti. O bir şeyleri 'icat' eden değil ama onları bulan birisiydi" (Whitt, 2006: 41) ifadelerini kullanır. Steinbeck'in gazeteciliği ve edebiyatçılığı üzerine yapılan en etkili değerlendirmelerden biri olarak bilinen Parini'nin bu yorumu, yazarın bu türdeki üslubunu özetler niteliktedir. Steinbeck, çağdaşı ve aynı zamanda Yitik Kuşak yazarlarından birisi olan John DosPassos'un aksine anlatımda yeni şeyler icat etmek gibi yöntemlere başvurmamıştır. Bunun yerine savaş ile ilgili yeni bir yöntem ile yazmak onu yeni bir şeyler üreten yazarlar kadar önemli kılmaya yetmiştir.

Bu çalışmanın da odağında bulunan 'savaş' teması, Steinbeck'in kendine has bir üslup ve yöntem ile anlattığı en önemli konulardan birisidir. Çünkü savaş, Gertrude Stein'in, Steinbeck ve çağdaşlarının birçoğunun 'Yitik Kuşak' olarak tanımlamasının temel sebebidir. Çünkü küresel çapta ilk büyük savaş olan I. Dünya Savaşı, bir neslin hayatında büyük değişiklikler ve çöküntüler yaratmıştır. Bu çöküntüleri çok ağır bir şekilde yaşayan düşünür ve yazarlar, fiziki olarak aldıkları yaralardan kurtulmuş olsalar da mental yaralarını bir türlü iyileştirememiştir. Bu yaralar onları amaçsızlığa ve umutsuzluğa itmiştir:

Scott Fitzgerald, Ezra Pound, Gertrude Stein ve daha başkaları Avurpa'daydılar; zaman zaman yazı yazarak geçiyorlar, çok içip garip eğlencelerle vakit geçiriyorlardı. Ahlak bozulmuştu. Savaştan önce uyulan sıkı kurallar artık anlamını kaybetmişti ama hem savaş hem barış sırasında geçerli olacak yeni kurallar bulmak kolay değildi. İşte bu amaçsızlıkla sürüklenen, yurtlarından sürgün yaşayan Amerikan yazarları ve eski savaşçılar 'inancını yitirmiş bir kuşak' meydana getiriyordu. (Bastett, 2020: 20)

Bu değerlendirmede olduğu gibi Stein'in Yitik Kuşak ile söylemleri edebi yazınında önemli bir yere sahiptir. Stein, bu yönüyle yazdıklarından ziyade yaptığı tanımlama ve çizdiği çerçeve ile geleneksel kurgunun ötesine geçen ve Yitik Kuşak diye tanımladığı birçok esere ilham kaynağı olmuş bir yazardır (Tanrıtanır, 2019: 198). Stein'in işaret ettiği Kayıp Kuşak, Birinci Dünya Savaşı sonrasını gören yetişkin

neslin adıdır. Bu nesil bir başka ifadeyle 'yönünü şaşırmuş, başıboş dolaşan, yön­süz' bir nesil olarak görülür. Yoğunluklu olarak bu şekilde olumsuz sıfatlar ile tanımlanan Yitik Kuşak Yazarları'nın yitkiliğinin temel sebebi II. Dünya Savaş'ın 'yıkıcılığı'dır. Steinbeck ve çağdaşlarının arasında bulunduğu bu yazarlar o savaşı gören nesil olarak aynı dışavurumları ortaya koymasalar da bu tanımlamada aynı kategoride yer almışlardır. Öte yanından tanımlama esasında sadece bir yazar grubu için yapılan bir tanım olmanın ötesinde bir çıkış hikayesine sahiptir. Ortaya çıkış serüveni ise oldukça ilginçtir.

Bu terimin, romancı Gertrude Stein'in tanık olduğu ve bir Fransız oto lastik tamircisinin sahibinin genç çalışanına alaycı bir şekilde "Hepiniz kayıp bir nesilsiniz" dediği gerçek bir sözlü alışverişten geldiğine inanılıyor. Stein, bu ifadeyi meslektaş ve öğrencisi Ernest Hemingway'e tekrarladı; bu, terimi 1926 tarihli klasik romanı Güneş de Doğar'a bir epigraf olarak kullandığında popüler hale getirdi. (Longley, 2020)

Bu travmalar bir yandan kuşak yazarlarının yaşamları ve dünyaya bakış açılarında üzerinde derin etkiler bırakırken, bir yandan da farklı anlatı türlerinin oluşmasına kaynaklık etmiştir. Bu yazarların birçoğu, şahit oldukları bu acı olayları aktarma aracı olarak çok mutadışı eserler ortaya koymuşlardır. Kimisi arketipik temelleri olan anlatılar arasına bu olayları serpiştirmiş, kimisi mitolojik bağlantılar yapmış, kimisi de farklı bir türü de işin içerisine dahil ederek yeni bir anlatım dili geliştirmiştir. Bu neslin bir kısmının anlatılarında yabancılaşma ile birlikte içki, seks gibi temalar ve aşırılıklar öne çıkmıştır. Bohem yaşantı şekli romanlara, kurgulara da konu edilir. Öte yandan bir kısım yazarlar ise çareyi doğaya kaçmakta, tüm yitirilmişliği doğadaki arayış ile minimize etmeyi tercih eder. Steinbeck ve Hemingway gibi yazarlar çareyi yaşadıkları coğrafyayı ve hiç görmedikleri toprakları dolaşmakta arayanlar grubundadır. 'Yol'un ve yolcu olma eyleminin geçmişten bugüne 'Amerikalı' halka özgü bir eylem olduğu da düşünüldüğünde bu isimler Amerikan geleneği izlediklerini söylemek yanlış olmayacaktır: "Doğa ile ayrılmazlığı ve bütünlüğü atalarından taşıdıkları düşünülünce Amerikan yazarların birçoğunda bu durumun yansımaları apaçık görülmektedir" (Tanrıtanır, 2009: 47).

Steinbeck, Hemingway ve diğer dönem yazarlarının doğada arayış peşine düştükleri anlatıları oldukça fazladır. Fakat önünde sonunda bu anlatıların içerisine eleştirel ve toplumsal meseleler dahil edilmiş veya bunlara göndermeler yapılmıştır. Örneğin, Karavanına Don Kışot'un atı Rosinante'nin adını takıp köpeği Charley ile Amerika'yı gezen ve yaptığı kayıtları *Köpeğim Charley ile Amerika Yollarında* adlı röportaj anlatısı adı altında kitaplaştıran Steinbeck'in bu eseri, bir gezi anlatı olmasının yanında ülkeye ve ülke insanına dair nitelikli eleştiriler ve tespitler paylaşır. Her gittiği yerde ve gördükleri üzerinden mesajlar verir. Göndermeler yapar. Bu durum diğer dönem yazarlarında da çok görünürdür. Aynı şeyi Hemingway'in Güneş De Doğar adlı gezi yazısında görmek mümkündür. Boğa güreşlerine gidip bu gezisini anlattığı kitabında Hemingway, Yitik Kuşak'ın öfke krizini ustalıklı ele almış ve anlatısında dönemin ruhunu çok iyi bir şekilde yansıtmıştır.

Bu çıkarımlardan hareketle, Steinbeck'in gazeteci kökenli bir romancı olarak savaşı tanımlamasıyla ilgili detaylara geçmeden önce önemli bir hususa dikkat çekmekte fayda var: Steinbeck'in gerçek meziyeti, toplumun herkes tarafından görülen ve sıradanlaşan kesimlerini değil, bunlardan geriye kalanı, birçoğlarının göz ardı etmeyi seçtiği insanları görmesidir. Bu röportaj anlatısında da benzer şekilde tezahür eder. II. Dünya Savaş'ını anlattığı *Bir Savaş Vardı* eserinde de. Steinbeck, kurgularında, romanlarında ve seyahatnamelerinde gerek savaş gerekse zor koşullarla yüzleşmenin onları iyileştirmenin ilk adımı olduğu inancıyla okuyucularını hayatın acımasız gerçeklerine bakmaya davet eder. Gazap Üzümleri'nde olaya en can alıcı ve trajik yönüyle bakarken, *Bir Savaş Vardı* da daha alışılmamış bir yöntem benimser. Savaşın şiddet ağırlıklı tarafını sunmak

yerine, bilinen savaş manzaralarını en arka plana atan bir kurgu söz konusudur. Böyle bir tavır ortaya koyarken hataları, başarısızlıkları ifşa etmekten de geri kalmaz. Bu anlatımıyla savaşı, silahlar, ölümler ve yaralanmalar üzerinden anlatmasa bile savaşın yıkıcı yüzünü şiddet ağırlıklı herhangi bir savaş romanından daha net bir şekilde hissettirir. Böylece Steinbeck'in nevi şahsına münhasır olarak tanımlanabilecek ve sonraki yıllarda onunla özdeşleşecek olan savaş anlatı sanatı ortaya çıkar. Bu çalışma da bu anlatım türünü, onun gazeteciliğinin anlatıları üzerindeki etkisini *Bir Savaş Vardı* üzerinden detaylandırmayı amaçlamaktadır. Bu yönüyle eser, bir edebi gazetecilik bağlamında 'savaş'ın da hâkim olduğu bir gerçeklik ile incelenecektir.

Tarihsel Arka Plan

Amerika Birleşik Devletleri'nin dahiliyle beraber savaş I. Dünya Savaşı olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Birçok ülkenin kendince adlandırdığı, genel anlamda ise daha çok 'Büyük Savaş' olarak görülen I. Dünya Savaşı'na dahiliyle çok şey değiştiren ABD, II. Dünya Savaşı'nda da dengeleri değiştiren ülke olmuştur. I. Dünya Savaşı, ABD dahil olana kadar Avrupa Savaşı olarak yorumlanmış, ABD sonrası İttifak ve İtilaf adıyla cephe ve taraflar oluşmuştur. ABD ilk olarak savaşın dolaylı destekçisi, ardından en güçlü taraflarından birisi haline gelmiştir. İlerleyen zamanlarda Almanya'nın sert tavrı ile savaşa yönelimi pekişen ABD, İkinci Dünya Savaşı'na ise Japonya'nın saldırı ise dahil olmuştur. Japonya'nın 7 Aralık 1941'de gerçekleştirdiği Pearl Harbor saldırısı ABD'nin yeniden savaşa dahil olma ve savaşın yeniden 'dünya' savaşı adıyla anılma sebebidir. Üstelik bu savaş ilkinde kıyasla ABD'nin daha etkin rol aldığı bir savaş olarak kayıtlara geçer. Pearl Harbor saldırı sonucunda ABD, savaşa katılma yönündeki arzusunu meşru bir zeminde halkın da dahil ettiği bir noktaya çekmeyi başarmıştır. Dolaylı desteklerine rağmen bilfiil savaşta yer almayan ABD, bir anda uğradığı saldırı ile mağdur taraflardan birisi olmuştur. Büyük kayıplar vermiş, donanmasındaki kayıpları ve zayıyatı büyük olmuştur. ABD, halkın desteğini almayı başarmış, tüm ülkenin savaşa girmesinin meşru olduğu yönünde icazet verdiği bir zemin bulmuştur. Tüm kesimlerin desteğini alarak savaşa dahil olan ABD, Steinbeck'in de aralarında bulunduğu yazarların, fikir adamlarının da desteğini alarak dahil olmuştur:

Japonların Amerika topraklarına yaptıkları bu saldırıyla savaşın en temel ilkelerinden birini çiğnemiş olduklarına şüphe yoktur. Bir krala vuruyorsan öldüresiye vur, denilmiştir. Pearl Harbor saldırısı Birleşik Devletler Pasifik filosunu saf dışı bıraktı, fakat Birleşik Devletler'i savaşın dışında tutamadı. Aksine, başka hiçbir şeyin yapamayacağı şekilde bu ulusu birleştirdi, bütün kaynaklarını ve enerjisini savaşa bağladı, geniş üretim kapasitesini en üst noktaya ulaştırdı, halkında zafere kadar bitmek bilmeyen savaşıma isteğini uyandırdı. (Nevins, Allan-Commager, Henry Steele, 2016: 503)

Bu saldırının üzerinden çok geçmeden ABD savaş güçleri Japonları çok büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Pearl Harbor'daki uçak gemilerinin vurulması, donanmasının bertaraf edilmesi ile büyük yara alan ABD, o zamana kadarki en büyük zayıyatı vermiştir. Akabinde ise, bir intikam alma yönündeki bir hamle olan Hiroşima saldırısı ile ABD tarihin en büyük saldırılardan birini gerçekleştirmiştir. Dünya tarihinin tek nükleer saldırısı olan bu olay, tarihin akışı değiştirmekle kalmamış, bugünün tartışma dünyasında halen güncelliğinin koruyan bir mesele olmayı sürdürmüştür. II. Dünya Savaşı'na destek veren yazarlar ve entelektüeller ilk saldırı sonrası nasıl vatansız bir tavır güderken, bu saldırıdan sonra tam aksi yönde bir tepki koymaya başlamışlardır. Bu isimlerden birisi Steinbeck'tir, O'na göre bu saldırının haklı görülebilecek hiçbir makul yanı yoktur: *"Bu bomba hakkında bilgim yok ve kuşkusuz kullanılmasıyla da bir ilgim yok ama dehşet içindeyim, utanıyorum ve tanıdığım hemen herkes aynı duyguları paylaşıyor."* (Steinbeck, 2017: 456) Steinbeck, buna ek olarak; *"Öfke içinde bağıra bağıra Hiroşima ve*

Nagazaki'yi haklı göstermeye çalışanlar var; içimizde en çok utanması gereken onlardır." (456) diyerek bu konudaki net tavrını altını çizerek vurgular.

Steinbeck'in Savaşa Katılma Süreci

Amerika Birleşik Devletleri, İkinci Dünya Savaşı'na girdiğinde, John Steinbeck özellikle bir kurgu yazarı olarak formunun zirvesinde olan bir yazardır. İkinci Dünya Savaşı başlayana kadar Gazap Üzümleri gibi önemli bir eseri kaleme almış, Pulitzer başta olmak üzere birçok ödülü almış ve böylece dünya kamuoyunda tanınırlığı artmıştır. Toplumsal konulara odaklanması, dönemin önemli meselelerinde 'adil' ve 'vicdani' bir duruş sergileyen Steinbeck, büyük bir kesimin hayranlıkla takip ettiği yazarlardan birisi haline gelmiştir. 1930'lu yılları büyük yokluk içinde geçiren yazar, kült eserlerinin yayınlanması sonrasında takribi süreçte refaha kavuşmaya başlamıştır. Savaşa kadar olan 10 yıla yakın süreçte ise hem maddi olarak iyi bir noktaya varan hem de yazdıkları ile belli bir doyumluğa ulaşan bir Steinbeck profili oluşmuştur. Buna rağmen, toplumsal konuları yazmaktan vazgeçmeyen Steinbeck, savaşı da dahil olması, anlatması gereken olgulardan birisi olarak görmüştür. İhtimai meseleleri büyük gazetelerin ilgi gösterdiği yazılar olan Steinbeck, yine dönemin önemli gazetelerinden New York Herald Tribune gibi prestijli bir gazete ile savaşın yolunu tutmuştur. Savaşta bulunma ve savaşı yazma süreci Steinbeck için gazetecilik kadar yeni ve deneyim yaşamadığı bir süreçtir. Buhran döneminde tanıştığı muhabirlik ile çok nitelikli işler çıkaran bir gazeteci haline gelen Steinbeck, savaşa dair anlatılarında da onu tanıyan kesimleri şaşırtmayan bir tarzın öncüsü olmuştur. Şüphesiz bu noktadaki en büyük soru onun savaşta fiili olarak bulunma sebebidir. Dönemin diğer gazetecileri gibi savaşa gitmeden, savaşı uluslararası kaynaklardan okumak varken, savaşa doğrudan katılması birçok kesimin de anlam veremediği bir hal almıştır. Diğer yazar ve entellüktüellerin aksine bir tavır sergileyen yazarın bu yöndeki yönelimini Mark Bowden (2019: 7) *Bir Savaş Vardı* kitabının ön sözünde net bir şekilde açığa kavuşturmuştur. Tüm herkesin merak ettiği, "Bu adam savaşa neden gitti?" yönündeki soruyu soran Bowden, Steinbeck'in savaş girmedeki ilk nedeninin vatanseverlik olduğunu söyler. Bu makul gerekçeye rağmen en can alıcı sebep ise ikincisidir. Bu sebep onun gerçek bir gazeteci olmasıdır ve gazeteci refleksi ile davranmasıdır. Bowden, konuyla ilgili şu yorumları paylaşır:

Belki de derinde yatan sebep o yıllarda yaşayan çoğu insanın hissettiği olayın içinde olma, çağın bu büyük tarihi dramına tanıklık etme isteği idi. Dünya müthiş bir sarsıntıyla şekil değiştiriyordu ve bu değişime seyirci kalmak geleceğin dışında kalmak gibi bir his uyandırıyor. (8)

Savaşa katılımı öncesinde savaşa dair yazılıp çizilenleri hazırlayan, hükümetin tavrını belirleyen isimlerden birisi olan, bir başka deyişle hükümetin 'akıl' isimleri arasında yer alan Steinbeck, dönemin ABD başkanı Franklin D. Roosevelt'in propaganda yazıları yazan ekibinin de içerisinde yer almıştır. Yazdıklarıyla, sadece ülkesindeki kitleleri yönlendirmekle kalmamış, diğer birçok ülke halkını da direniş konusunda cesaretlendirmiş ve harekete geçirmiştir. Bir propaganda anlatısı olan Ay Batarken adlı eseri, ülkesi faşist işgalciler tarafından işgal edilen bir Avrupa ülkesindeki küçük bir kasabayı konu alır (Birçok yorumcuya göre bu ülke Norveç'tir). Eserde bu küçük kasabadaki belediye başkanı ve yakın çevresi üzerinden kasaba halkının direnişi anlatılır ve direniş öyle bir hal alır ki işgali gölgede bırakır seviyeye gelir. Öyle ki, işgalci birlikleri bir süre sonra paranoyak hale gelir ve psikolojik üstünlüklerini kaybederler. İşgalcilerin makinelerle, topla, tüfekle girilen ilçedeki fiziki savaş kazanılsa da mental olarak kaybedilir. Bu eser o dönemde birçok Avrupa ülkesindeki sembol anlatılardan birisi haline gelir. Yasaklı olmasına rağmen gizli gizli basılıp dağıtılan bir yol haritası kitabı olarak etkisi dünyaya yayılır. Steinbeck burada ülkesi ABD'nin toplumsal çıkarlarına uygun bir eser ortaya koymuştur. Onun ortaya

koyduğu bu direniş öyküsü, tıpkı ABD başkanını destekler nitelikteki yazıları kadar önemli bir amaca hizmet etmiştir. Öte yandan tüm bu fedakârlık ve işlevselliğe rağmen, Steinbeck'in bizatihi savaşın içinde bulunma talebi hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Gazap Üzümleri gibi toplumsal hareketleri merkeze alan yazıları yüzünden defalarca 'komünist' damgası yiyen ve bu kategoride değerlendirilen Steinbeck, savaşa katılmak için başvurduğu askerlik şubesinden de benzer bir damga yer. "Steinbeck'in istihbarat subayı olma talebini Gazap Üzümleri'nin yazarının güvenlik riski sayılmasına yetecek kadar 'komünist' olduğu söylentisi ve şüphesiyle geri çevrildi." (8) Kendisi için tam bir yıkım olan bu olaya rağmen yolundan dönmeyen Steinbeck, 'olayların içinde olma' konusundaki kararlılığını bırakmamıştır. Gazeteciliğinin avantajını umudun tam tükendiği anda kullanmış ve New York Herald Tribune'nin muhabirlik davetini kabul ederek, onların muhabiri olarak II. Dünya Savaşı'na katılmıştır. Böylelikle asker olarak olmasa da muhabir olarak Steinbeck, her halükarda savaşa katılmış olmaktadır.

Steinbeck ve Gazetecilik

Steinbeck kariyerinin ilk dönemlerinde uzunca bir süre gazetecilik yapmış ve bu deneyim onun en önemli eserlerinin oluşmasında önemli bir arka plan sağlamıştır. Bu çalışmalar çevrelerce büyük övgü toplamıştır. Buna rağmen Steinbeck, gazetecilik yönüyle ilgili her fırsattatemkinli açıklamalar yapmayı tercih etmiştir:

Kendisine gazetecilik ile ilgili sorulan bir soruya, "Gazetecilikle ilgili ne söyleyebilirim ki? Gazetecilikte en yüce erdemi ve en büyük kötülüğü yan yana görebilirsiniz. O bir diktatörün kontrol altına alacağı ilk şeydir. O hem edebiyatın anası hem de bir süprüntü yığındır. Birçok durumda sahip olduğumuz tek tarihtir ama yine de kötü insanların elinde oyuncaktır. Buna rağmen uzun yıllardan beri ve belki de en çok insanın ürünü olduğu için, gazetecilik belki de yaptığımız en temiz iştir." (Steinbeck, 2017: 8)

Dönem itibariyle bakıldığında da gazetelerin özellikle araştırma ve inceleme haberlerinde görevlendirdiği isimler genelde Steinbeck gibi edebiyatçı isimler olarak dikkat çekmiştir; bu dolaylı olarak o ve onun çağdaşları için de müthiş bir arka plan oluşturmuştur. Gazetecilik yaparken de roman yazarken de tedbirli bir yazar olan ve dikkati hiçbir zaman elden bırakmayan Steinbeck, titiz çalışma prensibini gazetecilikte de sürdürmüştür. Gittiği her haber için büyük zaman harcayan Steinbeck, gözlem gerektiren haberlerde uzunca zaman harcamıştır. İstediklerini alana kadar, aylarca kalması gerekse bile dosya haberi için buna katlanmayı tercih eden Steinbeck, bu nizami çalışma alışkanlığından çok ciddi kazanımlar elde etmiştir. Gazap Üzümleri'nin temellerini oluşturan o gözlem yazılarını gazetesine yazmak için gittiğinde aylarca göçmenlerle beraber kalan bir muhabir olmuştur. Habere konu ettiği isimlerle haftalarca kalması onun, tarım göçmenlerini en iyi anlatan yazıyı yazan muhabir-yazar olma şansını vermiştir. Bu kazanımlarına rağmen Steinbeck, her zaman kolay yazı yazmadığını, her anlattığında çok zorlandığını sürekli tekrar edip durmuştur:

Bir çırpıda yazıp bitirdiği bir gazete yazısı yok gibiydi, çünkü Steinbeck her zaman romancıydı; karakterler, sahneler ve konuşmalar kurguluyor, düzenliyor ve yaratıyordu; yer yer boşluklar yaratıyor ya da fantastik öğeler katıyordu. Steinbeck'in hem makale ve denemeleri hem de haber yazıları her zaman edebi kurguyla düzyazı sınırında dolaşır. (10)

Steinbeck bu yönüyle postmodern anlatımın de kullandığı birçok kullanımı anımsatacak türden teknikler ortaya koymuştur. Örneğin edebi gazeteciliğin getirdiği bir anlatım tekniği olan kurgu ile gerçeklik arasındaki çizgiyi iyice belirsiz hale getiren anlatım üslubu, Postmodern eserlerde de

kendisine yer bulur. Bilindiği gibi Postmodernizm de gazetecilik, kurgusal olmayan anlatı, film gibi başka edebi türleri de dahil ederek, birbiriyle ilişkisi kurulan ve iç hayatları bağlanan karakterler yaratmada ısrar eder (Tanrıtanır ve Candan, 2021: 36). Bu yansımanın benzeri Steinbeck ve çağdaşlarında da sıkça rastlanmaktadır. Kurgusal olmayan anlatılar edebi gazeteciliğin temeli olarak görülür fakat bu anlatılarda kurgu ile gerçekliğin ayırt edilemeyen bir buluşması vardır. Yazarlar, eserlerine sadece kitap kapağındaki isimleriyle değil, farklı isimler adı altında da olsa, meslekleri ve diğer benzer karakteristik özellikleri ile dahil olur. Bu yönüyle de edebi gazeteciliğin postmodern anlatıyı anımsatan bazı hususiyetleri barındırdığı açıkça görülmektedir.

Öte yandan Steinbeck'in gazeteciliğini dahil ettiği en önemli anlatıları Gazap Üzümleri ile *Bir Savaş Vardı* çalışmalarıdır. Gazap Üzümleri'nde büyük bir çaresizliği haber yapan Steinbeck, *Bir Savaş Vardı*'da savaşın ortasında bir gazeteci olarak çok çarpıcı izlenimler aktarır. O dönem gazetesine gönderip peyderpey yayınlattığı bu yazıların içerisinde hareketlere yönelik bilgiler, belgeler ve rotalar yoktur. Yine eleştiriler ve tepkiler de yoktur. O dönemin yazılarına sansür uygulandığından, Steinbeck, bu yazıları yazarken çok temkinli ve akıllıca bir yöntemle başvurur. Olayları farklı bir cepheden anlatır. Askerlerin savaşa giderken içinde olduğu ruh hallerini yazar. Ya da onların botları ve kıyafetleri üzerine uzun uzadıya tasvirler ortaya koyar. Okur her haliyle savaşı gözlemler ve savaşın detaylarına hâkim olur:

Romancıyla birlikte biz okurlar da savaşın tam içinde, diğer milyonlarca askerle birlikte sürükleniyoruz sadece. Yine diğerleri gibi, okurken deneyimlediklerimizin büyük kısmı ne heyecan ne de acı verici. Steinbeck çoğu asker için savaş deneyiminin büyük ölçüde genellikle bilinmedik ve rahatsız yerlerde aynı durumdaki bir sürü adamla birlikte uzun uzun oturup beklemekten oluştuğunu anlamıştı. (Bowden, 2019: 9)

En nihayetinde kitaba yansıyan edebi gazetecilik anlatımı o zamana kadar yapılan en büyük savaş anlatılarından birisi olarak görülür. I. Dünya Savaşı sırasında yazılan Hemingway'in Silahlara Veda adlı eseri yazılmış en iyi romanlardan birisi olarak görülürken (Baskett, 2020: 24) bu eserle birlikte Norman Mailer'in Çıplaklar ve Ölüler, Tolstoy'un Harp ve Sulh, Stendhal'ın Kırmızı ve Siyah adlı romanları da bu esere muadil olarak gösterilir (24). Öte yandan II. Dünya Savaşı anlatıları arasında ise *Bir Savaş Vardı* başka bir yere konulur ve en güçlü anlatımlardan birisi olduğu yorumuyla öne çıkar: "Bu hikayeler büyük bir sanatçının taslaklarıdır. Mizahi olanlar Mark Twain'in gençliğinde yazdığı gazete yazıları kadar değerli, ciddi olanlarsa İkinci Dünya Savaşı'nda yazılan en iyi muhabirlik yazılarıyla boy ölçüşebilecek nitelikte." (Bowden, 2019: 14)

Edebi Gazetecilik Örneği Olarak Bir Savaş Vardı

Savaş öncesi dönemde gazeteci olarak toplumsal meselelere duyarlı bir duruş sergileyen Steinbeck, bu döneme dair yazıları ile ciddi de bir okuyucu kitlesi kazanmıştır. ABD'nin o döneme kadar yaşadığı en büyük buhranlardan birisinin en önemli tasvirlerini kaleme alan bir gazeteci olarak sivrilen Steinbeck, buna rağmen romancılığını da korumaya çalışan bir tavır gütmüştür. Sahip olduğu edebi dil nedeniyle gazeteye yazdıkları ile dikkatleri toplayan bir anlatı gazeteciliği yaratan ve bu yazıların kitlesini oluşturan Steinbeck, daha sonra da bu arka plan ile önemli bir roman yazarı olmayı başarmıştır.

Gazetede yayınlanan makaleleri daha sonra bir araya getiren, eklemeler yapan Steinbeck, bu eseriyile sadece savaşa değil uluslararası politikaya dair de satır aralarında çarpıcı bilgiler paylaşmış bunları kurgusal olmayan bir anlatıya konu etmiştir. Savaşın edebi röportajı anlatısı olarak da

sayılabilecek anlatıyla ilgili bir değerlendirme paylaşan Whitt, onun savaşı anlattığı bu eseri ile ilgili kendisinden referans göstererek yaptığı değerlendirmesinde şöyle bir alıntıyı paylaşmıştır: “5 Temmuz 1943 tarihli bir makalesinde, bir Newsweek muhabiri Steinbeck’in savaş haberini övdü ve Steinbeck’in ‘soğuk gri gözlerinin hiçbir numarayı kaçırmadığını, neredeyse hiçbir not almayla bilgiyi sünger gibi emdiğini, çok şey yazdığını’ söyledi.” (Whitt, 2006: 41).

Parini’ye göre savaş muhabirliği yaptığı dönemde Steinbeck, gazetecilik mesleği ile en çok yakınlaştığı zamanları yaşamıştır. Bazı dönemlerde uzaklaşıp roman yazmanın, haber koşturmacasının dışında olmanın daha evla olduğunu vurgulayan ifadelerine rağmen, kimi zaman uzaklaşmayı tercih ettiği gazetecilik, savaş döneminde onun gururla yaptığı ve yazdığı bir meslek olmuştur (Whitt, 2006, s. 45). Hem gazeteciliği hem edebiyatı zirveye taşıdığı bir çalışmanın ürünü olduğu için de bu kitaba konu olan anlatılar önemli anlatılar olarak öne çıkar: “Kitaptaki yazılar birer rutin savaş haberi veya resmi kaynakların verdiği raporlardan derlenen sıradan metinler değildir.” (Güzel, 2021: 62) Sullivan’a atfı yapılarak bu savaş yazılarının aynı zamanda kısa öyküler olabileceği gibi yorumlar yapılır. O savaşa dair ister gerçek ister kurgu hikayeler olarak görülsün, Steinbeck, *Bir Savaş Vardı* ile savaşa ilgili çarpıcı bir anlatım ortaya koymuştur. Kitap boyunca savaşa ilgili şiddet ve kan içerikli sahneleri yazmaktan olabildiğince kaçınmıştır. Aksiyonu bol savaş sahnelerini sunmak yerine anlatımda kendi latif ve zeki bir dil ve üslup kullanıp anlatısına farklı bir boyut kazandırmıştır. Şiddet sahneleri kullanmadan, patlamaların yıkıcılığında söz etmeden, ölen askerlerin parçalanmış cesetlerinden söz etmeden bir savaş anlatısı oluşturmayı başarmıştır. Bunu yaparken, kimi zaman kendi yaşadığı acı ve korkuları bile saklamayı ve görmezden gelmeyi seçmiştir:

Nitekim birkaç gazeteci dostunun ölümü de gözleri önünde olmuştu. Tüm bunlara rağmen Steinbeck savaşı anlatmamayı seçmiş. Savaş tanıklığı sürecince kesin bir mekân bilgisi vermemesinin altında da aynı neden yatıyor. Savaş yerine savaşımların, ölüm yerine ölümü ensesinde hissedenlerin, emir verenler yerine emirlerin ne olduğunu bilmeden yerine getirilenlerin öyküsünü anlatıyor. (Büke, 2009)

Savaş muhabirliğinin I.ve II. Dünya Savaşı’nda önemli bir misyon yüklendiğini ifade eden Büke, günümüzde savaşları canlı yayında televizyonda izleyen bir kitlenin aksine o dönem barut kokusunun kâğıt üzerinde duyulduğunu, ailelerin savaştaki askerlerden bu yazılar aracılığı ile haber aldıklarını söyler. Üstelik bu yazarların şiirsel olarak anlatıldığını, bir edebi anlam ile sunulduğu yönünde bir değerlendirme paylaşıp bu anlatımı eski çağlardaki savaş anlatıları ile kıyaslar:

Eski çağlarda büyük kumandanlar savaşa giderken, yanlarında yazar ve şairleri de götürürlermiş. Savaş meydanı sadece devlet kayıtlarını tutanlar tarafından değil, o günlerin büyük yazarları tarafından da kâğıda dökülürmüş. Savaşta sıradan olan bir şey olmadığını bilir kumandanlar. Basit bir hata yüzlerce genç askerin hayatına mal olabileceği gibi, bir hayat kurtarmak da büyük bir kahramanlık hikâyesi barındırabilir içinde. Daha sonraki çağlarda yazarlar savaş meydanına muhabir olarak gittiler. Gazetelere yazdıkları haberlerden ve yayınlanan savaş günlüklerinden, memlekette haber bekleyen, savaşımlar çocuklarını ve sevdikleri erkekleri merak eden onca kişi umutla okuyordu. (Büke, 2009)

Savaşı binlerce kilometreden izleyenler için *Bir Savaş Vardı*’yı oluşturan o gazete yazıları dönemin sıra mektupları işlevi de görür. Bu yazılar umutla beklenen haberlerin/hikayelerin uzaklardan geldiği yazılardır aynı zamanda. O dönem birçok farklı kaygı, hassasiyet ve temayüle dikkat ederek yazan Steinbeck, *Bir Savaş Vardı*’yı kitap haline getirdikten yazdığı önsözde yaşadıklarını yeniden gözden

geçirme fırsatı bulur. Savaşı hatırlarken, bir sorgulama içerisine girer ve kendisi de bir savaş anlatısını hazırlamasına rağmen bazı savaşların unutulması gerektiğini söyler:

Belki kazaları unutmak doğru ve hatta gereklidir. Savaşların da türümüzün teşne olduğu bir kaza çeşidi olduğu kesin. Eğer kazalarınızdan ders alabilseydik anıları canlı tutmak iyi bir fikir olabilirdi. Ama ders almıyoruz. Antik Yunan'da en azından yirmi yılda bir savaş olması, çünkü her neslin savaşın nasıl bir şey olduğunu bilmesi gerektiği söylenirdi bize. Bize gelince, bizler savaşı unutmak zorundayız, yoksa bu kanlı saçmalığa bir daha hiç bulaşamayız. (Steinbeck, 2019: 17)

Steinbeck savaşların unutulması gereken olaylar olduğunu söyler ama bir yandan da onları konu edinmenin bir tür sorumluluk olduğunu farkındadır: *"Evet, savaşın yalnızca bir yüzünü yazıyorduk ama o saralar bunun yapabileceğimiz en iyi şey olduğuna gönülden inanıyorduk."* (24) Bu noktada bir temayülden söz eden Steinbeck, bu hususta alanda bulunan gazeteciler arasında resmi olmayan bir ahit olduğuna da vurgu yapar. Bu anlaşmalardan birisi gazetecilerin anlatım yaparken sürekli olarak kendilerinin de korktuğunu hissettirmesi gerektiği yönündeki bir anlatımı benimsemesi yönündedir. Bunun bir yönüyle askerlerin ne kadar cesur olduğunu vurgulamaya yönelik hassas bir nokta olduğuna dikkat çeker. Öte yandan kendisinin bunu yapma sebebinin ise bir zorunluluk değil, gerçek manada bir korku olduğunun altını çizer. Çok sayıda arkadaşını savaşta kaybetmiş, gazeteci arkadaşlarının ölümünü görmüş Steinbeck, gerçek manada korktuğu çok olaya tanıklık etmiştir. Bunun gibi sayısız hassasiyet, vurgu ve tecrübeye şahitlik eden Steinbeck, savaş yazılarına geçmeden önce okuyucuyu bir konuda yazdıklarının tam manasıyla gerçek olduğu konusunda da ikna etmeye çalışır. Anlattıklarına inanmayacak tek bir okuyucu bile ikna etmeden o yazıları okutmak istemeyen bir yazar edasıyla sözlerini şu şekilde noktalar:

Bu kitaptaki yazılar baskı ve gerilim altında yazıldılar. Baştan okurken aklıma gelen ilk şey eğri bögürü cümleleri düzeltip değiştirmek oldu, onlara çekidüzen verip tekrarları atmak oldu. Ama şimdi öyle geliyor ki bu eğri bögürülük yazıların dolaysızlığının bir parçası. Bu yazılar kötü kalpli cadıyla iyi kalpli peri ne kadar gerçekse o kadar gerçek; hepsi diğer bütün mitler kadar doğru, ancak onlar kadar denenmiş ve elden geçmiş. Bir varmış bir yokmuş, eskiden bir savaş varmış. (Steinbeck, 2019: 25)

İngiltere, İtalya, Afrika gibi ana başlıklarla bölümler eayrılan kitapta farklı ülkelerdeki yazılar da yine bu ülke ve şehirlerden oluşan kategorileri içerisinde verilir. Steinbeck anlatıya, *"İngiltere'de bir yer, 20 Haziran, 1943"* (31) cümlesiyle başlar. Bu cümlemin ardından da savaşa giden gemideki askerler ile ilgili uzun uzun tasvirler yazacağı o makalesine giriş yapar. Savařa giden askerlerin ruh halini, gemi içerisindeki tuhaf hallerini, yatmalarını, kalkmalarını, yemelerini kaleme alan Steinbeck, askerlerin yaşadığı tedirginliği en net haliyle paylaşmayı başarır: *"Rıhtımda askerler sessiz. Pek konuşulmuyor, hiç şarkı söylenmiyor, alacakaranlık giderek kararırken askerler sečilmez oluyor. Başlar öne düşüyor yorgunlukla."* (31).

Beş gün süren bir gemi yolculuğu serüvenini kısımlar halinde gazete makalesine konu eden Steinbeck, karaya varılan günü 25 Haziran 1943 olarak not ediyor. Ondan sonraki makalelerde yerleşmiş, fiili olarak savaşın içinde yer alan ve ölüme atılmayı bekleyen askerlerin hikayeleri verilir. Savaşla ilgili ilk detayı bekleyen okurlara uçakların bombardıman anlarından, havaya uçurduğu bölgelerden bahsetmek yerine uçağın ismi üzerine yaptığı bir değerlendirmeyi sunar. Bir bombardıman uçağı üssünde yazdığı yazısında Mary Ruth adlı bir uçağın tuhaf hikayesini anlatır. Askeri nizamda

uçak ve diğer savaş araçlarının ismiyle ilgili anekdotlardan söz eder. Bahsettiği uçağın isminin ne zaman ve nasıl verildiğini bilmediğini, bunu değiştirmenin de bir tür uğursuzluk olduğuna değinir. Uçak, savaş anlatısı dışına çıkarılıp anlamlar yüklenen bir meta haline getirilir. O andan itibaren savaş bir yıkım aracı değil, bir büyük asker yığınının etrafında toplandığı bir birleştirici güç haline gelir. Daha sonra kamera bu uçağın mürettebatına çevrilir. Mürettebat ile ilgili detaylar verilir. Ne yedikleri ne içtikleri, neler yaşadıkları anlatılır. Steinbeck, yatakhanedeki askeri düzenden bahsederken, askerler arasında temayüle dönen bazı alışkanlıklardan, aslı astarı belli olmayan bazı yaşanmış olaylardan da söz eder. Burada ve bazı diğer bölümlerde okuyucuya satır arasında askerler arasında da yaygın bir geleneğe dönüşen efsaneler anlatır. Dinleyen herkese tanıdık gelen bu efsanevi hikayeler savaşın kan dondurucu tarafını unutturan bir sakinleştirici etkisi görür. Okuyucu tam anlamıyla savaş kavramından uzaklaştığında ise duygusal yoğunluğu üst noktaya taşıyan bazı duygusal anlatılar devreye girer. Mesela, göreve gitmeden önce askerlerin yataklarını toplamadan operasyona gittiğini, bunun yeniden geri geleceğiniz anlamı taşıdığından söz eder:

Koşullarda askerler kulaklarına çalınan altıncı his hikayelerini anlatıyorlar birbirlerine. Mesela telsizcilerden biri bir sabah yatak takımını katlayıp yatağının üstüne düzgünce koymuş, üstüne de yastığını yerleştirmiş. Sonra da dolabını boşaltıp giysilerini paketlemiş. Daha önce böyle bir şey yaptığı hiç görülmemiş hiç. Tam o gün vurulmuş adamcağız. (54)

Savaş alanından yapılan bu raporlamalar günler, haftalar, aylar boyunca sürdürülür. Kimi zaman uçakların gerçek manadaki saldırıları anlatılır. Operasyona giden uçağın geri dönüşünün heyecanı, o bekleyişin yarattığı gerilim satırlara dağıtılır. Kimi zaman da okuyucunun bile canını sıkacak kadar uzayan bir bekleyiş süreci verilir. Okuyucu da mürettebat gibi uçağın dönmesi için an saymaya başlar. Bu gerginlik içerisinde odak noktası bir anda yine değişir. Uçak üssündeki bir köpek bir anda anlatımın merkezine yerleşir. Steinbeck, dikkati köpeğe çekmeye çalışarak savaştaki askerlerin, köpekle kurduğu duygusal bağı ön plana çıkarmak ister. Bir başka canlının savaş alanında nasıl büyük bir sabır ve rahatlama unsuruna dönüştüğünü göstermek ister. Bazen de gidilen kentlerdeki sosyal yaşama dair detaylar verilir. Askerlerin eğlence mekanlarındaki hallerinden, kadınlarla olan münasebetlerinden söz edilir. Bir gün önce savaş uçağı ile gidip bir başka kentteki bombardıman alanından sağ dönen askerler, ertesi gün bir eğlence mekânında sanki hiç o anları yaşamamış şekliyle resmedilir. Bu minvaldeki anlatılar farklı kentlerde, farklı bölgelerde devam edip 13 Aralık 1943 tarihli son anlatıya kadar sürer.

Bu eserin edebi gazetecilik bağlamında ele alınma sebeplerinden birisi de onun aynı zamanda edebi anlatı ya da röportaj gazeteciliği olarak da adlandırılan bir yöntem olarak kullanılmış olmasıdır. Röportaj anlatısında gidilen yerler ve insanlara dair çok geniş tasvirler yapılır ve detaylı gözlemler sunulur. Yazar aylar boyunca yaptığı gözlemleri, kayda alıp birebir anlatma tekniği kullanmak yerine önce onları hafızasına alır daha sonra da yorumlayarak okuyucu ile paylaşır. Bu nedenle onların tamamını harfiyen kaydetme ve tüm detayları ile sunma gibi bir zorunluluk içine girmez. Aksine, yorumlarıyla anlatısını daha okunur kılar. Bu noktada askerlerin savaştaki zihinsel durumunu aktardığı bölümleri de incelemeye değer taraflardan birisidir. Medyada çok güçlü ve cesur kahramanlar olarak tasvir edilen askerlerin esasında savaş arenasında nasıl büyük tedirginlikler ve korkular yaşadığını anlatmaktan geri durmaz: *“Asker saldırıyı zihninde tasarlarlarken yalnızdır ve herkesten kopmuştur. Ay ışığında yalnızdır ve çevresindeki kalabalık adamlar bu sefer birer yabancıdır.”* (111) Savaş arenasında büyük bir yabancılaşma ve yalnızlık içerisine düşen askerlerin duygu durumlarını ustalıkla anlatan Steinbeck, bu anlatımı ile edebi gazeteciliğin önemli uygulamalarından birisini gerçekleştirmiş olur.

Öte yandan kitaba dair dikkat çekici detaylardan ve edebi gazetecilik bağlamında incelenmesine temel oluşturan taraflarından birisi de yazılanların tamamında Steinbeck görünmüyor

olmasıdır. Onun anlatıdaki bu şekildeki duruşu bir gazetecinin bilinmeyen kişi olması ile alakalıdır. Bu durum gazetecilikte de böyledir. Muhabir oluşturmak için günlerini, bazen aylarını verdiği habere imzasını attıktan sonra haber, tıpkı yazarın ölümü diye tabir edildiği gibi eserinden bağımsız kılınır. Haberi yapan gazete, haberi yazan muhabirden daha çok konuşulur. Eğer haberin girişinde bir gazeteci imzası varsa, varlığı bu imzadan ibarettir, bunun dışında gazete okuru ile bir diyalog kurma şansı bulunmaz. Günümüz gazeteciliği ile bir karşılaştırma yapıldığında ise bu pozisyon tam anlamıyla 'kamera arkası' olarak tanımlanır. Tüm güzel ve özel görüntülerin arkasında iyi bir göz vardır fakat bu göz hiçbir zaman bilinmez, konuşulmaz ve görüntüye yansımaz. Anlatılarda Steinbeck tam bir gazeteci, muhabir ve hiçbir zaman görülmeyen o gözlemcidir. Savaşta yer alan isimleri uzun uzun dinleyen, gözlemleyen, onlara dair tahliller yapan ve bunları daha sonra en iyi yansıtacak şekilde ele alan gözlemcidir. Savaşa gitmeden önce uyuyup uyumadıklarına dikkat etmiş, operasyon sabahında hangi askerin nasıl davrandığını izlemiş, yanlarında yürümüş, dinlemiş, kaydetmiştir. Makale yansıyan insani detaylar, bu yönüyle birkaç dakikanın değil günlerin, ayların kaydı ve anlatısıdır. Tüm bunlar bir araya getirildiğine, gazeteci gözüyle yapılan değerlendirmelerde Steinbeck iyi bir gazetecilik ortaya koyduğu için övgüye mazhar olurken, edebi anlatımı bağlamında ise savaşı en farklı bağlamıyla anlatan edebiyatçı ve yetenekli bir yazar olarak tanımlanan değerlendirmelerdeki özel isim olur.

Bir Savaş Vardı'nun bir diğer özelliği de tarihroman şeklinde nitelendirilecek bir tür içerisinde yar alabilecek tarihsel tarafı da bulunan bir anlatım olmasıdır. Steinbeck'in gazetelerde yayımlandıktan sonra bu kitapta romanlaştırılan savaş anlatıları, bir tarihsel kayıt niteliği taşımasa da dönemin canlı tanıklığını yapması, insanların yaşadığı psikolojik travmaları aktarması, savaşın görünmeyen tarafının savaşı görmeyenler ile paylaşılması yönüyle alışılmışın dışında bir anlatı olmuştur. Klasik bir savaş anlatısından ayrılarak bir savaş gemisinin imha edebileceği hedefi, bombardıman kapasitesini, silah taşıma durumunu tartışmak yerine bir savaş gemisinin savaşa taşıdığı askerlere neler yaşatabileceğini tartışmayı ve konuşmayı yeğlemiştir. İngiltere'den Kuzey Afrika'ya doğru akan bir seyahat sürecinde, sadece savaşın gerilimli anlarını paylaşmamıştır. Bir savaş uçağı pilotunun bombardımana gidip neler gördüğünü anlatmak yerine umutla saatler, günlerce onu bekleyen koğu arkadaşlarının neler hissettiğini, hangi endişeleri yaşadığını konu etmeye çalışmıştır. Bir edebi anlatı ürünü olarak bir karargâhta bir saldırının başladığından bitişine kadarki süreci teknik bir dil ile değil, psikolojik bir tahlil ile ele almıştır.

Bir Savaş Vardı eserinden bağımsız olarak şu yoruma da varılabilir: Gazetecilik kökeniyle anlatılarını taçlandırılan bir isim olmasında gazeteciliğin payı yadsınamaz bir isim olan Steinbeck, gazeteciliğin koşuşturma yüklü tarafından ziyade edebiyatın dinginliğini tercih eden taraf olmuştur. Gazeteciliğin o koşuşturmalı, yoğun tempolu, çok emek gerektiren tarafına alışmak konusunda zaman zaman sıkıntılar yaşadığını sürekli olarak ifade etmiştir. Buna rağmen dünya savaşlarında, gezi yazılarında ve anlatı eserlerinde bu arka planı kullanmayı hiç eksik etmemiştir. Gazeteciliğin muhabirlik yanından ziyade edebi gazetecilik/röportaj gazeteciliğinin iyi bir örneği olarak sınıflandırılabilir Steinbeck, Yaşar Kemal'in Türkiye'de yaptığı gibi gidilmeyen yerlerin kâşifi, anlatılmayan meselelerin anlatıcısı olmayı başarmıştır. Kendisi gibi Amerika'yı bildiğini düşünen ama olması gerekenden fazla yabancı kalan insanlara Amerika'yı yeniden anlatan bir isim olan Steinbeck, bu anlatı yazılarında sadece bir tasvir yapmakla yetinmeyip röportaj anlatılarında hicivli göndermeler yapmayı da ihmal etmemiştir. Özellikle Amerika ve Amerikalılar adlı eserinde Amerika'ya dair o tarihe kadar yapılmamış kapsamlı bir eleştiri ve yorumdan oluşan makalelerin yaratıcısı olarak öne çıkan Steinbeck, ülkesini artı ve eksi yönleriyle ele aldığı bu edebi anlatıdan oluşan makalelerinde ülkesinin geleceğini şekillendirmesi yolunda da ders niteliğinde tespitler paylaşmıştır. *Bir Savaş Vardı* adlı roman bir yönüyle bir röportaj anlatısı kategorisinin de dahil edildiği bir eser olarak görülebilir. Yazılanlar her ne kadar savaşa dair de odakta yine insanlar, insanların yaşadıkları coğrafyalara ve bu ikisine dair

geniş tasvirler vardır. Savaş alanındaki gözlemler, savaşın önüne geçen *Bir Savaş Vardı*'da dünyanın farklı kentlerinden bölgelerin anlatıldığı gezi yazısı tadında çokça bölüm vardır. Savaş unsuru çıkarıldığında *Bir Savaş Vardı* edebi ve anlatı gazeteciliğinin bu tarafına da hizmet edebilen bir eser olarak görülebilir.

SONUÇ

John Steinbeck'in *Bir Savaş Vardı* adlı eserinden yola çıkarak, edebi gazeteciliği bağlamında kaleme alınan bu çalışmada, Steinbeck'in roman yazarlığı ile kıyaslandığında daha az bilinen tarafı olan gazeteciliği merkeze alınmıştır. II. Dünya Savaşı'na New York Herald Gazetesi muhabiri olarak katılıp aynı gazete için makaleler yazan, daha sonra bu makaleleri *Bir Savaş Vardı* adlı eserde buluşturan Steinbeck'in günümüz alternatif gazeteciliğinin önemli örneklerinden biri sayılan bu eserine bir roman olmanın ötesinde, bir röportaj anlatısı, edebi anlatı olması yönüyle bakılmıştır.

Steinbeck'in az bilinen gazeteci yönü ve edebi röportaj haberciliğinin özelliklerinin belirgin olduğu bu eser nezdindeki inceleme, onun kariyerinin zirvesinde olmasına rağmen, fildişi kulelerde kalmayı tercih etmeyip büyük bir savaşa gözünü kırpmadan atıldığını gerekçeleri ile ortaya koyar. Kurmaca yazmaya meydan okuyup kurgu ile gerçeklik arasında, kurmaca olmayan anlatı olarak da tanımlanan edebi gazetecilik türünde bir eser ortaya koyan Steinbeck, adeta gazeteciliğe meydan okumuştur. Büyük bir değişim ve dönüşümlerin yaşandığı süreçte medya endüstrisinin basamaklılığını kırıp hikâye tadında yazılarla savaşın öteki yüzünü anlatan Steinbeck, rutinleşmiş savaş yazılarına yeni bir soluk getirmiştir. Çok yıkıcı bir savaşın yaşandığı dönemde yazılan bir eser olan *Bir Savaş Vardı* adlı eserde, bu yıkıcılığa kayıtsız kalamayan Steinbeck'in, kendisini dönemin toplumsal ruhunu yansıtmaya adanarak savaştaki yıkıcılığını değil, toplumsal hatta bireysel yıkıcılığı üzerinde durmuştur. Sadece Büyük Buhran dönemi yazarlarından birisi olması değil, aynı zamanda savaş dönemini gören isimlerden birisi olması dolayısıyla savaşın koşullarının Steinbeck'i bu nedenle alışılmamış bazı belli temaları yazmaya itmiştir.

Steinbeck, savaş öncesinde deneyimlediği edebi gazetecilik yönüyle ele aldığı Gazap Üzümleri gibi eserler ortaya koyduktan sonra, II. Dünya Savaşı'nda da benzer bir edebi kaygı ile yazmayı tercih etmiştir. Dönemin önemli gazetelerine yazdığı yazılarda, şiddet içerikli savaş yazıları yazmak yerine edebi-gazetecilik bağlamında nitelendirilebilecek yazılar yayınlamayı seçmiş, yayıncılara ve okuyucularına bu tarzı kabul ettirmeyi başarmıştır. Eserde anlatı gazeteciliği, yazarın görünmez kılınması, kurgusal olmayan bir anlatım türü adı altında kurgu ile gerçek arasında bir yerde konumlandırılması gibi yönler çok bariz bir şekilde görünür kılınmıştır. Tüm bu yönleriyle ele alındığında Steinbeck'in söz konusu çalışmasında hem gazeteciliğe hem de roman anlatısına alternatif bir misyon yüklemeyi başarmıştır. Dönemin yaşadığı değişimde edebiyatın payına düşen değişimde kendisine bu tür anlatılar ile önemli bir rol biçen Steinbeck'in gazeteciliğinin sonraki yıllarda yaşayacağı değişime, söz konusu eseriyle yön veren isimlerden birisi olmuştur birisi olmuştur.

KAYNAKÇA

- Baskett, Belma Ötüş. (2020). Sonsuza Dek Hemingway. Bilgi Yayınevi. Ankara.
- Bowden, M. (2019). Giriş. J. Steinbeck, *Bir Savaş Vardı* E. Ersavcı, (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Büke, Asuman Kafaoglu. (2009) John Steinbeck: Yıllarca korku tarafından sömürüldük biz, sadece ve sadece korku tarafından. Radikal Kitap.
- Güzel, Mehmet. (2021). John Steinbeck'in Gazeteciliğine Bugünden Bakmak. Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi, Yıl/Year: 2021, Sayı/Issue: 37, ss/pp. 53-71.
- Longley, Robert. (2020). TheLostGenerationandtheWritersWhoDescribedTheir World.

- Nevins, Allan-Commager, Henry Steele. (2016). ABD Tarihi. (Çeviren: Halil İnalçık). Doğu Batı Yayınları. Ankara.
- Steinbeck, John. (2017). Ben Bir Devrimciyim. Sel Yayıncılık. İstanbul.
- Steinbeck, John. (2019). Bir Savaş Vardı. Sel Yayıncılık. İstanbul.
- Tanrıtanır, Bülent Cercis – Candan, Muhammed İkbâl. (2021). Thomas Pynchon'ın Nidası. İksad Yayınevi.
- Tanrıtanır, Bülent Cercis. (2019) Paul Auster ve Arketip Eleştiri. Hiper Yayın.
- Tanrıtanır, Bülent Cercis. (2019). GertrudeStein'in Üç Yaşamı'nın Sanatçı Olarak Atipik Yapısı. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt.12, ss.194-199, 2019 (Diğer Kurumların Hakemli Dergileri).
- Whitt, Jan. (2006). To Do Some Good and No Harm: The Literary Journalism of John Steinbeck. The Steinbeck Review, Fall 2006, Vol. 3, No. 2 (Fall 2006), pp. 41-62 Published by: Penn State University Press.

Eski Uygur Türkçesinde Nezaket İncelemesi: Aç Bars Hikâyesi*

Muhammet Furkan Yılmaz

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4504-1108>

Yüksek Lisans Öğrencisi / Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı, Sakarya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 13.07.2021

Kabul: 28.10.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Edimbilim

Nezaket

Brown ve Levinson

Eski Uygur Türkçesi

Aç Bars

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45190>

Öz

Bu çalışma nezaket ifadelerinin, dildeki yansımalarını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Nezaket algısı çok yönlü bir algı olmakla birlikte, en ilkel kabileden en gelişmiş topluluğa kadar kendine has nezaket durumları veya ifadeleriyle kendini hissettirmektedir. Nezaketin, konuşmanın seyrini olumlu veya olumsuz olarak etkilediği gerçeği yadsınmamaktadır. Bir ifadenin nezaket değeri aslında o ifadenin anlam değerinde de önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Nezaket, yazılı bir kural değildir; fakat bu yazısız olan davranışlar, toplumlarda en az yazılı kurallar kadar önem arz etmektedir. Birtakım nezaket, görgü kurallarınca hareket etmek toplumdaki konumumuza da doğrudan etki edebilmektedir. Bunların yapılmaması sonucunda bir yaptırım cezası ile karşı karşıya kalınmasa bile toplum tarafından dışlanması, kabul görülmemesine sebebiyet verebilmektedir. Ters halinde ise nezaket, ahlak sahibi kişilerin de o toplumda yüceltilebileceği görülmektedir. Yaşamımızın her alanında önemli bir kavram olan nezaket, günlük hayatta ilişkilerimizi düzenleyen önemli ve gerekli bir unsur olarak görülmektedir. Bundan dolayı, bu önemli unsurun Türkçenin eski şivelerinden olan eski Uygur Türkçesindeki görünümünün ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu konunun Türkçenin eski dönemlerinde de nasıl işlendiğini görmek adına, eski Uygur Türkçesi şivesine ait olan "Aç Bars" hikâyesi örneğinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu eser örneklemeden hareketle, yazılı dildeki nezaket incelemesi, Brown ve Levinson'a ait olan bir nezaket kuramı yöntemi ile incelenmeye çalışılmıştır. Bu kuramın seçilmesindeki ana sebep ise birbirinden farklı ve uzak üç dil (Tzeltal dili, Tamil dili ve İngiliz dili) üzerinden oluşturulmuş olmasıdır. Bu birbirinden uzak üç dilde dahi ortak olgular bulunması ve çok farklılıklar görülmemesi, nezaketin evrenselliği noktasında önemli tespitler içermektedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yılmaz, M. F. (2021). Eski Uygur Türkçesinde Nezaket İncelemesi: Aç Bars Hikâyesi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 75-88.

Politeness Study in Old Uighur Turkish: The Aç Bars Story*

Muhammet Furkan Yılmaz

Master Student / Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature,
Sakarya – TURKEY**Article History**

Submitted: 13.07.2021

Accepted: 28.10.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Pragmatics

Politeness

Brown and Levinson

Old Uighur Turkish

Aç Bars

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.45190>**Abstract**

This study aims to reveal the reflections of politeness expressions in the language. While the perception of politeness is a multidimensional perception, it makes itself felt with its own politeness or expressions from the most primitive tribe to the most advanced community. The fact that politeness affects the course of speech positively or negatively cannot be denied. It is known that the politeness value of an expression actually plays an important role in the meaning value of that expression. Politeness is not a written rule; however, these unwritten behaviors are as important as the written rules in societies. Certain politeness and etiquette can directly affect our position in society. Even if they are not faced with a sanction penalty as a result of not doing so, their exclusion by the society may cause inadmissibility. Otherwise, it is seen that politeness and moral people can be glorified in that society. Politeness, which is an important concept in every area of our lives, is seen as an important and necessary element that regulates our relations in daily life. Therefore, it is aimed to reveal the appearance of this important element in the old Uighur Turkish, which is one of the old dialects of Turkish. In order to see how this subject was handled in the old times of Turkish, it was tried to be explained in the sample of "Aç Bars" story belonging to the old Uighur Turkish dialect. Based on this work sample, politeness examination in written language was tried to be examined by a politeness theory method that belongs to Brown and Levinson. The main reason for choosing this theory is that it was created through three different and distant languages (Tzeltal language, Tamil language and English language). The fact that there are common facts even in three distant languages and that there are not many differences involves important determinations in the universality of politeness.

GİRİŞ

Nezaket, toplumlar arasında bireylerin bir arada sağlıklı bir şekilde iletişim kurabilmesi için gerekli ve zorunlu bir olgudur. Bu olgu yüzyıllardır her toplumda farklı şekillerde de olsa bir şekilde varlığını korumuştur. Çalışmamızda, nezaket kavramı bir yöntem dahilinde ele alınıp eski dönemdeki Türklerin dilindeki nezaket ifadelerinin yazıya nasıl yansındığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmamızın birinci bölümünde; nezaket ile ilgili tanımlar ve temel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümünde; Uygurlar, eski Uygur Türkçesi ve *Aç Bars* (2015) hikâyesi hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde; Brown ve Levinson (1987)'a ait olan, "*Politeness: Some Universals in Language Usage*" kitabındaki nezaket kuramına yer verilmiş olup, dördüncü bölümde, kuram dahilinde *Aç Bars* hikâyesi incelemeye tabi tutulmuştur. Beşinci bölümde ise, sonuç kısmı bulunmaktadır.

1. Nezaket

Nezaket, yaşamımızı kolaylaştırmak ve insanlarla olan ilişkilerimizin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için temel ve belirleyici bir unsur durumundadır. Nezaket, Türk Dil Kurumunun güncel sözlüğüne göre, "Başkalarına karşı saygılı ve incelikle davranma, incelik, naziklik" (<https://www.sozluk.gov.tr>) olarak tanımlanmaktadır. Nezaketin sözlükte verilen tanımından hareketle, kişinin bir başka kişiye karşı yaptığı hâl, hareket ve sözlerden oluştuğu söylenebilir. Burada eklenilebilir bir nokta olarak, nezaketin sadece kişiden kişiye değil kişinin de kendisine bulunduğu davranışların, sözlerin de kendisine karşı ince veya kaba olabileceğidir. Türkiye Türkçesinde nezakete muadil en çok kullanılan kelimeler arasında: "İncelik, görgü, edep, âdap, zarif, âdab-ı muaşeret" gibi kelimeler yer almaktadır.

Nezaket kişiler arasındaki düzeni, birliği, anlaşmayı esas aldığı için her konuma, sosyal statüye göre farklı nezaket ölçütleri dikkat çekmektedir. Nezaket kuralları, toplumdan topluma bazı farklılıklar taşısa da aslında her toplumun kendine has nezaket ölçütleri vardır.

Türk kültüründe, iletişim sırasında hal-hatır sormak, önemsiz konular hakkında konuşmak normal ve samimi karşılanabiliyorken; Alman kültüründe, kabalık olarak görülebilmektedir. Bazı kültürlerde ifadelerin direkt olarak söylenmesi, kaba olarak görülmezken bazı kültürlerde ise kaba olarak kabul edilmektedir. Asya kültürü bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir. Asya ve Yakın Doğu kültürlerinde fikirlerin direkt söylenmesi, muhataba bir eleştiriymiş gibi algılanıp nezaketsizlik olarak değerlendirilmesine karşılık, Avrupa kültüründe bu durum, nezaket eksikliği olarak görülmemektedir (Dereli, 2008: 25).

Kutadgu Bilig'de de nezaket ile ilgili bazı unsurlara değinilmiştir. İletişim güzel davranış olarak gösterilen güler yüz, mütevazılık, tatlı dil gibi davranışlar ve sözler yüceltilmekte, bunların zıttı olan asık surat, kibir, kötü sözler eleştirilmektedir. Davranışlarında ve sözlerinde doğru, dürüst ve içten olan insanların her iki dünyada da huzurlu ve mutlu olacağı aktarılmaktadır (Uçar, 2012: 3054).

Kutadgu Bilig'de, yemek ve sofrada adabıyla ilgili nezaket kurallarından da bahsedilmektedir. Uçar (2012) konu ile ilgili: "*Öğdilmiş'in Odgurmuş'a Ziyafete Gitmek Âdâbını Söyler*" bölümünde sofralarda yapılması uygun olan veya yapılması uygun olmayan hâl ve hareketlerin ayrıntılı olarak anlatıldığını aktarmaktadır. Kutadgu Bilig'de yemek ve sofrada adabını anlatan ifadelerde, yemeğe başlarken önce yaşça büyük kimsenin başlaması, yemeğe besmele ile başlanması ve yemeği yerken sağ elin kullanılması, çok fazla yemeğin tüketilmemesi ve yemeğin adabıyla yenmesi, bunlara göre hareket eden insanların sıhhat bulacağı ve mutlu olacağı ifade edilmektedir (Uçar, 2012: 3056).

1.1. Nezaket Tanımları

"Osmanlı Türkçesinden beri dilimizde yer edinmiş olan nezaket sözcüğü her ne kadar alıntı bir sözcükmüş gibi düşünülse de aslında Osmanlı Türkçesinde üretilmiş, bu bakımdan da Türkçe bir sözdür ve Farsça nâzük 'ince; hafif' kelimesinden kökenlenmektedir. Osmanlıcada fa'il yapısında çokça

bulunan kâtib, câhil, sâ'ik, zâ'ik gibi '... yapan, ...eden' (ism-i fail) anlamlı türemiş sözlere benzetilerek önce nâzik şekline değişen bu sözcüğün bir köke bağlanması gerektiğinden Osmanlı Türkçesinde fa'alet yapısında nezâket sözü üretilmiştir" (Arslan, 2019: 205).

Goffman (1967) için yüz (face) kavramı önemlidir. İletişimin asıl gayesi olarak da muhatapların yüzünün korunmasını istemektedir. Yüzün zedelenmemesi ona göre nazik davranış olarak kabul edilmektedir (Goffman, 1967; Aktaran: Dereli, 2008: 26).

Yule (2010) ise, nezaketi genel olarak; insanların, diğer insanlara karşı düşünceli, mütevazı ve hoş olmak gibi fikirlerle ilgili olduğunu düşünmektedir. Bununla beraber nezaketin en alakalı kavramının, "yüz" olduğunu belirtmektedir. Edimbilimde; "yüzün", kendimizin genel bir imajını yansıttığını söylemektedir (Yule, 2010: 135).

Watts (2003)'a göre nezaketin anlamı hakkında farklı görüşler vardır. Bazıları için nezaket, saygılı olmak bazıları içinse yerinde davranma, iyi konuşma olarak görülmektedir. Ayrıca nezaket başkalarına saygı duyma dilidir. Nezaket dili, dildeki saygı ifadeleri olan "beyefendi, hanımefendi, rica ederim, teşekkür ederim vb." ifadelerle de elde edilebilmektedir (Watts, 2003; Aktaran: Keser 2018: 129).

Brown ve Levinson (1987); inceliği resmî, diplomatik bir protokol olarak görmekte ve iki taraf arasında, iletişimi mümkün kılan bir unsur olarak belirtmektedirler (Brown and Levinson, 1987: 1).

Nezaket için verilen bazı tanımlardan hareketle, genel olarak nezaketin; iyi, güzel, mütevazı davranışların sergilenmesi, konuşmacı ve muhataplar arasındaki sağlıklı, etkili iletişimin sağlanması için gerekli bir olgu olduğu konusunda birleşilmektedir.

2. Uygurlar

Uygur adı ilk kez 716 yılındaki olaylar sırasında Bilge Kağan abidesinde, Uygur İlteberi'nin isminin anılmasıyla geçmektedir. Ayrıca Uygur adına "Karabalgasun, Şine Usu, Tez II, Suci, İyme I, ve Şivet Ulan" yazıtlarında da rastlanmaktadır. 787-843 yılları arasında Tibet'e gidip gelen Uygur elçilerinin raporlarında da Uygur adı Tibetçe "Ho-yo-hor" şeklinde belirtilmiştir. Uygur adı için de çeşitli görüşler bulunmaktadır. Uygur adının anlamının "şahin gibi hızla hücum eden, birbirleriyle yardımlaşan, uymak", ifadelerinden türediği ve "kendi kendine yeter" anlamında kullanıldığı çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir (Gömeç, 2011: 29-30).

Uygurlarla ilgili bilgilerin büyük bir çoğunluğu Çin kaynaklarından elde edilmektedir. Uygurlar, Kuzeydoğu Asya'nın uç köşelerinden sayılan Selenge Nehri ile Yenisey Nehri bölümüne kadar hakimiyetleri altına almışlardır. 606 tarihinde Köktürk Devleti'nin boyunduruğu altındaydılar. 745'te Köktürk Devleti yıkılınca Uygur hânedânı başa geçmiştir. 745 tarihinden 840 tarihine kadar Moğolistan'da yaşamakta olan Uygurların başkenti Ordubalık idi. Ötüken Uygur Devleti, 840 yılında Kırgızların 100.000 kişilik ordusu ile başkent Ordubalık'a saldırması üzerine Ötüken Uygur Devleti'ni yıkarak Uygur hükümdarı Koşan Tekin'i öldürmüşlerdir. Böyle Ötüken Uygur Devleti (745-840) sona ermiş oldu (Akar, 2005: 99).

Devleti yıkılmış olan Ötüken Uygurları, vatanlarından ayrılmak üzere Çin sınırına yakın, "Turfan" ve "Tarım" taraflarına doğru göçlerini gerçekleştirmişlerdir. Çin sınırlarına giden Uygur topluluğu kağan olarak Uku Tekin'i seçmiştir. Fakat Gobi bölgesinde Kırgızlar ile Çinliler arasında yapılan savaşta Uku Tekin öldürülünce (846) Sarı Uygurlar, Çin'in Kansu bölgesine yerleşerek Kansu Uygur Devleti'ni kurmuşlardır (Akar, 2005: 101).

Sarı Uygurlar, büyüüp çok güçlü bir askerî güç kuramadıkları için, dış politika olarak Çinliler ile iyi geçinmeyi yeğlemişlerdir. Fakat önce Kitanların (940), daha sonra da Tangutların (1028) denetimi altına girmişlerdir. 1226 yılında Moğollarla anlaşarak Moğol İmparatorluğu'nun sınırlarında kalmışlardır. Sarı Uygurlar, bugün Çin'in Kansu yerleşkesinde yaşamlarını idame ettirmektedir (Akar,

2005: 101-102).

Turfan tarafına giden Uygurlar ise “Kara Uygurlar” adını almıştır. Kara Uygurlar, Mengli’yi kağan olarak seçmesinin ardından Çin’in egemenliğini kabul etmişlerdir. Çin’de “Tang” soyunun sona ermesinin ardından Doğu Türkistan’da Uygur Devleti’ni kurup bağımsızlıklarını ele almışlardır (906). Üzerinde buldukları ticaret yolları sayesinde ticarete oldukça gelişmişlerdir. Aynı şekilde sanatı ve edebiyatı da ileri seviyeye taşımışlardır. Kara Uygurlar, önce Karahitaylara, akabinde Moğol İmparatorluğuna bağlanmışlardır (1209). Kara Uygurlar, ilerleyen zamanlarda Çin’de hakimiyet kurup başa geçen “Ming” hânedânlığı tarafından yıkılmıştır (Akar, 2005: 102).

Kaynaklarda, Uygurların kullandığı alfabeler: “Köktürk Yazısı, Uygur Yazısı, Mani Yazısı, Soğd Yazısı, Brahmi Yazısı ve Tibet Yazısı” olarak belirtilmektedir (Akar, 2005: 103-104).

Caferoğlu (1984) Uygurlarla ilgili olarak fikir hayatının önemsendiğini ve kültürlerinin yüksek bir seviyeye ulaştığını söylemektedir. Çin kaynaklarından da bu bilgileri doğrulayan bilgilerin var olduğunu ve hükümdarların saraylarında yerli tarihçilerin, şairlerin, sanatkârların yanında yabancılarının da bulunduğu ve onlara saygı gösterildiği bilinmektedir. Çin gezginlerinin, bu konuyla ilgili olarak mürebbiyelerin, şehzadelere ve yüksek tabakadaki ailelerin çocuklarına ders verdiklerini, şiir yazacak kadar bilgi birikimine sahip olduklarını ve çok sayıda kütüphanelerin de bulunduğunu aktarmaktadırlar. Uygur şehzadelerinin mükemmel derecede iyi kopuz çalıp şarkı söyledikleri de yazılı belgelerde belirtilmektedir (Caferoğlu, 1984: 151-152).

Köktürklerin taşa kazıyarak eser vermesinin arkasından ilk defa kağıdı kullanan ve Tüklük bilimine Sekiz Yükme, Irk Bitig, Huastuanift, Prens Kalyanamkara ve Papamkara (İyi Kalpli Prens ile Kötü Kalpli Prens Hikayesi), Altun Yaruk, Maytınsimit gibi ölümsüz eserler kazandıran Eski Uygurlar, özellikle Toharca ve Soğdçadan hem dil hem de edebiyat noktasında fazlasıyla etkilenmişlerdir. Manihaizm ve Budizm dinlerini benimseyen ve edebiyat ile dil çevresini de bu dinlerin etkisine bırakan Eski Uygurların eserlerinde din içi ve din dışı birçok konu ve olay mevcuttur (Bulut, 2018: 564). Eski Uygurlardan kalan bu eserler, vaaz kitapları, hikâyeler, fal kitapları... vs. gibi alanlarda değerlendirilebilir ve bu eserler günümüze kadar ulaşmıştır. Ercilasun (2015), eski Uygurlardan kalan eserleri dört grup halinde aktarmaktadır:

A) Manici Çevreye Ait Metinler

Irk Bitig, Huastuanift, İki Yıldız Nom (İki Kök Kanunu) bu gruba giren eserlerdendir.

B) Burkancı (Budist) Çevreye Ait Metinler

Burkancılığa ait kutsal kitaplar “üç sepet” adı altında toplanmıştır. Bunlar:

i) Vinayalar

Vinayalar, Budist rahip ve rahibelerin hayatını, günlük yaşamlarını düzenleyen kuralları anlatan eserlerdir. *Karmavâcana, Pravâranâ...* gibi eserler bu gruba örnektir.

ii) Sûtralar (Uygurca: Sudur)

Uygurcada “nom, nom sudur, nom bitig ve sudur” adı verilen bu kutsal kitaplarda, gerek tarihî gerekse Budaların vermiş olduğu inanılan vaazların toplandığı kitaplardır. Eski Uygur Türkçesinde çevrilmiş olan en hacimli sudur Altun Yaruk’tur. Sekiz Yükme (Sekiz Tomar), Kuşaş İm Pusar (Ses İşiten İlah), Yitiken Sudur... gibi eserler de bu bölüme örnek verilebilir.

Sudurların içinde yer alan ve Uygurların çatik dediği jataka türü olan uzun masallar da mevcuttur. Bazen de sudurlardan ayrı olarak yazılan bu masallar, Budaların hayatlarından kesitler sunmaktadır. Bu masallarda asıl gaye iyi insan olmayı öğütlemek, kötülüklerden uzak durmayı anlatmaktır. Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi (Edgü Ögli Tigin ile Ayıg Ögli Tigin), Şehzade ile Aç Pars Hikâyesi, Çaştani Beğ... gibi eserler çatiklere örnek olarak gösterilebilir.

iii) Abidarmalar

Abidarmalar, Budizm’in metafizik yönünü işleyen eserlerdir. Dili ağır ve üslubu sıkıcı, kuru bir

yapıya sahip olan abidarmalar, Türkçenin, ilim ve felsefi dili bakımından da kullanıldığını kanıtlar boyuttadır. Abidarmalara örnek olarak “Abidarım Kınlık Koşavarti Şastir” adlı eser örnek verilebilmektedir.

Diğerleri

Budist Uygurlardan kalan eserler arasında önemli bir yeri olan “Küentso (Hüen-Tsang) Biyografisi” adlı eserde, Küentso adında Çinli bir Buda rahibinin 630-645 yılları arasında Türkistan’dan Hindistan’a yaptığı seyahati ve Çin’deki hayatını anlatan bir gezi yazısı ve biyografisidir. Sıngku Seli Tutung tarafından 10. asrın ilk yarısında, Uygurcaya çevrildiği düşünülmektedir.

C) Hristiyan Çevreye Ait Metinler

Eski Uygurlarda, Budizm ve Maniheizm’den başka Hristiyanlığın Nesturî kolu da bulunmaktaydı. Turfan civarlarında İncil’den eski Uygur Türkçesine çevrilen bazı parçalar bulunmuştur. “Aziz Georg’un çektiği ölüm acılarını anlatan bir parça Le Coq tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca Yedisu bölgesinde bulunan ve 13-14. yüzyıllardan kalan bazı mezar taşlarında da Süryanî yazılı Türkçe satırlar bulunmaktadır.

D) Müslüman Çevreye Ait Metinler

13. yüzyıldan itibaren Hoço ve civarında Müslümanlığın hızla yayılmaya başladığı bilinmektedir. O dönem Müslüman Uygurlardan da bazı şiirler kalmıştır. Reşid Rahmeti Arat tarafından *Eski Türk Şiiri*’nde yayımlanan bu şiirler, şekil bakımından Maniheist ve Budist şairlerin şiirlerinden daha düzenli haldedir (Ercilasun, 2015: 226-260).

2.1. Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur’dan Aç Bars Hikâyesi

Aç Bars hikâyesi, üç kardeş prens ile bir aç kaplan arasında geçen olayları ele almaktadır. Hikâye, en küçük prens olan Mahâsattva’nın, yedi gün önce yavrulamış olan ve yaralanmış olduğu için yavruları ile kendisine yiyecek bulamayıp hayatta kalabilmek için kendi yavrularını yemek üzere olan aç bir kaplanı ve onun yavrularını kurtarmak için kendisini kaplana yem olarak kurban etmesini anlatır. Hikâyenin temelinde, Budizm’in Mahâyâna mezhebinin temel ilkelerinden olan “önce canlıları sonra kendini kurtarmak” anlayışı yatmaktadır (Gulcalı, 2015: 29-30).

3. Brown ve Levinson’ın Nezaket Kuramı

Brown ve Levinson (1987)’in nezaket modeli, “yüz (face)” odaklı bir yaklaşımdır. Onlar yüz kavramını Goffman (1967)’dan ve utanç, aşağılanma ya da “yüz kaybetme” kavramlarıyla ilişkilendirilen İngiliz halk teriminden elde etmişlerdir. Bu yüzden yüzü, duygusal olarak yatırım yapılan, kaybedilen, sürdürülebilir ya da geliştirilebilir ve etkileşime sürekli olarak katılması gereken önemli bir şey olarak görürler (Brown and Levinson, 1987: 61).

Brown ve Levinson (1987) yüz kavramını, “olumlu yüz, olumsuz yüz” olmak üzere ikiye ayırmaktadır:

Olumsuz Yüz: İletişimde, muhatapların birbirlerinin eylemlerini, düşüncelerini, etkilememe isteğidir. Başka bir deyişle bir kişinin olumsuz yüzü ile kastedilen, muhataplar tarafından bir düşüncenin dayatılmaması, hareket özgürlüğü olması ve bağımsız olma ihtiyacıdır. Buradaki “olumsuz” ifadesi “kötü, menfi” anlamında değildir. Bunu bir kutup olarak düşündüğümüzde bu kutbun, saygı ve sosyal mesafe tarafını temsil eden kısmına olumsuz nezaket adı verilirken; birlikteliği, yakınlığı temsil eden tarafa ise olumlu nezaket adı verilmektedir.

Olumlu Yüz: Konuşmacının isteklerinin (en azından bazı isteklerinin), muhataplar tarafından da istenmesidir. Yani bir nevi kabul edilme isteğidir. Böylelikle konuşmacı, isteklerinin muhataplar tarafından paylaşıldığını bilir. Olumlu yüzde esas olan ortaklık, birlikteliktir. Muhataplar arasında istenilecek bir durumun, diğer muhataplar için de faydalı olacağı bundan dolayı da birliktelik anlamları aktarılmaktadır (Brown and Levinson, 1987: 62-64).

3.1. Dolaysızlık

Bu başlıkta, ifadelerin doğrudan, dolaysız bir biçimde aktarımı söz konusudur. Asıl gaye direkt olarak mesajı karşıya iletmektir. Bundan dolayı da bu tür kullanımlar kibarlık değeri taşımazlar (Brown and Levinson, 1987: 94-101).

3.1.1 Yüz Tehdidinin Minimize Edilmediği Durumlar

Büyük aciliyet durumlarında, çaresizliklerde, önemli bir konu öncesinde yapılan vurgular, talimatlar, teselliler... gibi konular örnek gösterilebilmektedir.

“Dikkat et!”, “Yardım”, “Bakın, mesele şu ki...”, “Kırmızı ışıktadır!”, “Üzülme”

3.1.2 Yüz Tehdit Edici Eyleme Yönelik Durumlarda Dolaysızlık Kullanımı

Karşılaşmalar, vedalar, teklifler veya öneriler. Konuşmacı, bu konularda ısrar ettiği zaman dinleyicinin olumlu veya olumsuz yüzüne bir ihlal gerçekleştirebilir ve telafi gerektirebilir.

3.2. Olumlu Nezaket

Olumlu nezaket, muhatabın olumlu yüzüne yönelik bir düzeltmedir. Muhatabın talep ettiği (hareketler, edinmeler, bunlardan kaynaklanan değerler) daimî istekleri arzu edilebilir olarak düşünülmesi. Düzeltme, kişinin kendi isteklerinin (ya da bazılarının) bazı açılardan muhatabın isteklerine benzer olduğunu ileterek, bu arzuyu kısmen tatmin etmekten oluşur (Brown and Levinson, 1987: 101-129).

3.2.1. Ortak Bir Nokta Talep Etme

Yöntem 1: Dinleyiciye Dikkatini Vermek (Onun ilgilerine, isteklerine, ihtiyaçlarına, eşyalarına)

“Elbiseniz çok iyi, kendiniz mi yaptınız?”

Yöntem 2: Abartma (İlgi, onay, dinleyici ile yakınlık kurma)

“Ne harika bir bahçeniz var!”

Yöntem 3: Dinleyiciye İlgini Yoğunlaştırmak (Konuşmacılar arasında çarpıcı bir şekilde yapılan abartma, konuşmaya ilginin artırılmasına hizmet edebilir)

“Hiç böyle bir sıra görmedim!”

Yöntem 4: Grup İçi Kimlik İşaretçileri Kullanımı

“Kardeşim, o koltuğu bir arkadaşım için tutuyordum.”

Yöntem 5: Anlaşmaya çalışmak (Tekrar yapmak, hem birini doğru bir şekilde duyduğunu gösterir hem de anlaşmanın vurgulanmasını sağlamaktadır)

“K: Eve giderken lastiğim patladı.

D: Lastiğin mi patladı? Nasıl oldu?

Yöntem 6: Anlaşmazlıktan Kaçınmak (Muğlak ifadelerle yer verilmemesi)

“K: Sakarya yaşadığın yer mi?

D: Evet, Sakarya doğduğum yer.”

Yöntem 7: Ortak Noktayı İleri Sürmek/Çoğaltmak/Varsaymak

A-) Empati Kurarak (Muhataba onu anlıyormuş gibi hissettirilmesi)

“K: Bu kesik çok açıyor anne

D: Evet canım, biliyorum, çok acıyor.”

B-) Özne Birleştirilmesi

“İlaçlarımızı aldık mı?” (Doktor, hastasıyla konuşurken)

Yöntem 8: Şaka Yapmak

“Bana bu hurda yığınının ödünç vermeye ne dersin?” (Konuşmacının, dinleyicinin yeni aldığı arabası hakkında konuşması)

3.2.2 Konuşucu ve Dinleyicinin İş Birliği İletimi

Yöntem 9: Dinleyicinin İstekleri İçin Konuşmacının Bilgisi ve İlgisinin Varsayımı (Konuşmacı ile dinleyici arasındaki geçen konuşmada, konuşmacının muhatap hakkında bir istek, talep, rica, özür

gibi durumlarda, bu durumları belirtmeden öncesinde dinleyici hakkında bildiği şeyleri söylemesi)

“Gülleri sevdiğini biliyorum ama çiçekçide hiç yoktu, ben de onun yerine sana sardunyalardan getirdim.”

Yöntem 10: Teklif, Söz Verme

“Arabayı akşam 5’e kadar getireceğim merak etme.”

Yöntem 11: İyimser olmak

“Bir dakika bekle, saçlarını taramadın!” (Karısı, kocası evden çıkarken söylemektedir. Kocasının iyiliğini düşünerek iyimser bir uyarıda bulunur)

Yöntem 12: Bir Etkinliğe Hem Konuşucunun Hem de Dinleyicinin Dahil Edilmesi

“O zaman hadi kurabiye yiyelim.”

Yöntem 13: Sebepler Vermek (ya da sormak)

“Neden deniz kıyısına gitmiyoruz?”

Yöntem 14: Karşılığını Belirtmek ya da Varsaymak

“Ben senin için süt getireceğim ama sen de benim için yemek yapar mısın?”

3.2.3 Dinleyicinin İsteğini Yerine Getirme

Yöntem 15: Dinleyiciye Hediyeler Vermek (Eşya, İlgi, Anlayış, İş Birliği)

Bu strateji, dinleyiciye sadece somut hediyeler vermek değil aynı zamanda insan ilişkilerinden doğan soyut hediyeleri de kapsamaktadır. Bunlar: Beğenilme istekleri, takdir, önemsemek, anlayış... gibi davranışları içermektedir.

“Tebrikler, sınavı başarıyla geçtiniz.”

3.3. Olumsuz Nezaket

Olumsuz Nezaket, muhatabın olumsuz yüzüne hitap eden telafi eylemidir. Muhatabın dikkatinin engellenmemesini ve onun hareket özgürlüğünün kısıtlanmamasını ister. Bu nezaket, saygı davranışının merkezidir. Genelde çıktılar, sosyal mesafe için faydalı şekillerdir. Olumsuz nezaket, bir konuşmacı etkileşiminin seyri üzerine sosyal bir fren koymak istediğinde kullanılabilir (Brown and Levinson, 1987: 129-211).

3.3.1 Doğrudan, Açık Olmak

Yöntem 1: Geleneksel Olarak Dolaylı Olmak (Bu stratejide geleneksel olarak kurulan dolaylılık, aslında doğrudan olmaya sebebiyet vermektedir)

Birinin bir tarağa ihtiyacı var ve muhatabında da bu nesnenin olduğu biliniyor fakat ihtiyacını geneliğinde var olduğu şekliyle dolaylı yoldan ister gibi aslında doğrudan bir sezdirimle isteyebilir

“Tarağımı bulamıyorum ya...” (Konuşmacının tarağa ihtiyacı var ve bulamadığını dolaylı olarak imalı bir şekilde doğrudan ifade etmektedir. Muhatabın da bunu dikkate alarak anlaması beklenmektedir)

3.3.2 Varsaymamak

Yöntem 2: Sorular, Dolaylılıklar

“Acaba Ahmet dışarı çıktı mı?”, “Eğer istersen yürüyebiliriz?”, “Onun sinirli olduğu söyleniyor.”

3.3.3 Dinleyiciye Baskı Yapmamak

Yöntem 3: Kötümser Olmak

“Hiç kağıt zarfın yok, değil mi?”, “Belki bir asansör çağırırsın?”, “Parayı buraya getiremezsin, değil mi?”

Yöntem 4: Dayatmayı En Aza İndirmek

“Sadece bir dakikalığına uğradım.”, “Birazcık yoğurt alabilir miyim?”

Yöntem 5: Saygı Göstermek

“Geldiniz mi?”, “Haklısınız efendim.”, “Tam istediğiniz gibi...”

3.3.4 Konuşmacının, Dinleyiciyi Etkilememe İsteği

Yöntem 6: Özür Dilemek

“Eminim çok meşgul olmalısın, ama...”, “Size rahatsızlık vermekten çekiniyorum, ama...”, “Seni rahatsız ettiğim için özür dilerim.”

Yöntem 7: Konuşmacıyı ve Dinleyiciyi Kişiselleştirmemek (“Ben” ve “sen” zamirlerinin kullanımından kaçınmak)

Kurabiyeleri kimin bitirdiğini tahmin edemiyorum.

Yöntem 8: Yüz Tehdit Edici Eylemi Genel Bir Kural Olarak İfade Etmek (Yüz tehdit edici eylemin, bazı genel sosyal kuralların, düzenlemelerin veya yükümlülüklerin bir isteği olarak belirtilmesi)

Üzgünüm, ama geç kalanlar bir sonraki araya kadar oturamaz.

Yöntem 9: İsimleştirmek (Konuyu, isimleştirdiğimizde, cümlenin daha formel, daha resmî olacağından bahsedilmektedir)

(a) Sınavlarda iyi performans gösterdiniz ve biz de çok etkilendik.

(b) Sınavlarda iyi performans göstermeniz bizi çok etkiledi.

(c) Sınavlardaki iyi performansınız bizi çok etkiledi.

Resmiyet, (a) öncülünden (c) öncülüne doğru artmaktadır.

3.3.5 Dinleyicinin Diğer İsteklerini Karşılama

Yöntem 10: Borçlanmada Dolaysızlık veya Dinleyiciyi Borçlu Olmama gibi Göstermek (Konuşmacı, açıkça dinleyiciye borçlu olduğunu iddia etmesi veya konuşmacıya, herhangi bir borcunun olmadığını dile getirilmesi)

Eğer yaparsanız, size sonsuza kadar minnettar olurum. (Borçluluk göstergesi)

Hiç sorun olmaz; zaten oraya gideceğim. (Borçsuzluğun dile getirilmesi)

3.4. Dolaylılık

Eğer bir konuşmacı, yüz tehdit edici bir eylem yapmak istiyor, ancak bunu yapmaktan sorumlu olmak istemiyorsa, bunu kayıt dışı yapabilir ve nasıl yorumlanacağına karar vermek için muhatabına bırakabilir. Bu tür kayıt dışı ifadeler aslında dilin dolaylı kullanımlarıdır (Brown and Levinson, 1987: 211-227).

3.4.1 Konuşma Sezdirimlerine Neden Olmak

Yöntem 1: İmalarda Bulunmak

Burası soğuk oldu (Pencerenin kapatılmasını ima etmek)

Yöntem 2: Çağrışım İmaları Vermek (İki muhatap arasındaki ilişkiden doğan uzak imalardır)

Evim çok uzakta değil. (Lütfen gel beni ziyaret et anlamında)

Yöntem 3: Varsayım (Muhataba eleştirel bir ima hissettirme söz konusudur)

Arabayı, bugün yine yıkadım. (“Yine” kelimesi ile, arabayı bugün birden fazla yıkadığını söyleyip, muhataba eleştirel bir ima hissettirir. Muhatabı, arabayı ikinciye yıkanmasının sebebiyetini düşündürmeye, sevk eder)

Yöntem 4: Olduğundan Küçük Göstermek

O biraz sıcak. (Yemek veya içmek için olan bir şeyi olduğundan az gösterilmektedir)

Yöntem 5: Abartmak

Seni yüz kez aramaya çalıştım, ama asla cevap alamadım.

Yöntem 6: Totolojiler (Gereksiz Tekrarlar) Yapmak (Konuşmacı, bir totoloji söyleyerek dinleyiciyi, bilgilendirici olmayan ifadenin, bilgilendirici bir yorumunu aramaya teşvik eder)

“Onu vermeyeceğim demek, vermeyeceğim demektir.”, “Savaş savaştır.”

Yöntem 7: Çelişkiler Kullanmak (Konuşmacı birbiri ile çelişen iki şeyi ifade ederek, doğruyu söylemeyeceğini gösterir. Böylece dinleyiciyi, iki çelişkili öneriyi uzlaştıran bir yorum aramaya teşvik

eder)

“Çok iyi, Ahmet hem burada hem burada değil.”

Yöntem 8: İronik (Alaycı) Olmak (Konuşmacı kastettiği şeyin karşıtını söyleyerek, onun istediği anlamı dolaylı yoldan iletebilir)

Çok güzel hava, değil mi? (Yağmurlu, rüzgarlı bir havada söylenmektedir.)

Yöntem 9: Metaforlar (Mecazlar) Kullanmak

Harry gerçekten bir balık gibidir. (Harry'nin bir balık gibi yüzmesini ifade etmek için bu imaya başvurulmuştur)

Yöntem 10: Cevabı Beklenmeyen Sorular Sormak

Ben hastanedeiken bir kere olsun ziyarete geldin mi?

3.4.2 Belirsiz veya Çok Anlamlı Olmak

Yöntem 11: Çok Anlamlı Olmak

“Ahmet'in kurabiyesi çok tatlı olmuş.” (Tatlılık ile şekerli oluşu mu kastedilmektedir; yoksa güzel, nefis oluşu mu? Çok anlamlılık bulunmaktadır)

Yöntem 12: Belirsiz Olmak

Görünüşe göre birisi çok fazla uyumuş.

Yöntem 13: Aşırı Genelleştirmek

Olgun insanlar bazen bulaşıkları yıkamaya yardım eder. (Bir genelleme ile aslında hedef alınan bir kişiye dolaylı yoldan, genel bir kuralmış gibi hissettirilmeye çalışılmıştır)

Yöntem 14: Dinleyiciyi Değiştirmek

Bir ofiste, iki sekreter bir müdür olduğu varsayılıyor. Sekreterlerden birisi zımbayı isteyecek, ama zımbaya yakın kişi müdürdür. Doğrudan olarak, müdürden istemek yüz tehdit edici eyleme sebebiyet verebilmesi ihtimaline karşılık, muhatabını değiştirerek diğer sekreterden rica ederken, müdürün de bunu fark edip ona vermesini ummaktadır.

Yöntem 15: Eksiltili Cümle Kullanma (Eksiltili cümlede ifade tam tamamlanmamış olduğu için, muhataba yorumlama seçeneği sunulabilir ve ifadenin muhatap tarafından sezdirilmesi amaçlanır)

“Eğer bir kimse, çayını sallanan masanın üstüne bırakırsa ...”, “Peki seni görmediysem...”

4. İnceleme

“anı uluğu mahabale teğin körüp inçä tep tedi, ay irinç tişi bars änüklägäli yeti kün bolmış yedi änükläri avıp män yumşak tilägü ok täginç bulmayukka anın açmak suvsamak ämgäk üzä sıkılıp yanturu yänä öz änüklärin yegäli kılınur, montada kâz irinç tınlıg bolgay mu” (Gulcalı, 2015: 79-80)

“Bunu büyük prens Mahabala görüp şöyle dedi: “Ey zavallı dişi kaplan, yavruyalı yedi gün olmuş, yedi yavrusu (onu) kuşatıp, yiyecek isteyip de bulamayınca, açlık susuzluk eziyetinden sıkılıp, yine dönüp kendi yavrularını yemek üzeredir, bu kadar zavallı (bir) canlı olur mu?” (Gulcalı, 2015: 110)

Burada büyük prensin bir sözcüsüne yer verilmiştir. Büyük prens âdeta yakınma ve acıma duygusunu aynı potada eritmiştir. “Ey zavallı dişi kaplan” ibaresi ile “zavallı” kelimesi hem olumlu hem de olumsuz (küçültücü, aşağılayıcı) olarak kullanılabilirdiği gibi buradaki görevi kaplana yapılan bir acımayı netleştirici bir sözcük görevindedir. Kaplanın içinde bulunduğu durumu da net bir şekilde ifade etmesiyle de bu anlaşılabilir. Sözcüsünü ise dolaylı yoldan cevabı beklenmeyen bir soru ile bitirmektedir. Buradaki asıl gaye sorunun cevabı zaten soruyu soran tarafından bilinmesine rağmen, dinleyiciye bunu dayatma olarak aktarılmama isteğidir. Yani, “bu kadar zavallı bir hayvan daha yoktur” gibi eminlik, kesinlik ifadesinden kaçınıp muhatabın olumsuz yüzüne bir ihlalde bulunmama isteğidir. Soru bu şekilde havada bırakılarak muhataba düşünce özgürlüğü tanınması olarak da açıklanabilir.

“bo savıg aşidip mahasatve tegin ötrü eçisi teginkä bo bars nägü yeyür uzatıki aşı nägü ol tep ayıtdı, eçisi tegin inçä tek kikinç berti barsnıñ irbis(ş?)niñ manunıñ arslannıñ böriniñ tilküniñ aşı ärsär yalañuz yintäm isig ät kan ärür, montada adın takı öñi aş içgü yok, kim bo alañurmış aç barsıg tırgürgülük” (Gulcalı, 2015: 80)

Bu sözü işitip Mahasattva prens sonra ağabeyi prene: “Bu kaplan ne yer, her zamanki yiyeceği nedir?” diye sordu, ağabeyi prens şöyle cevap verdi: “Kaplannın, parsın, vaşağın, aslanın, kurdun, tilkinin yemeği ise sadece sıcak et (ve) kandır, bundan başka yiyecek, içeceği yoktur ki bu zayıflamış aç kaplanı diriltsin.” (Gulcalı, 2015: 110-111)

Bu sözcede Mahasattva prensin: “Bu kaplan ne yer, her zamanki yiyeceği nedir?” sorusuna karşılık olarak verdiği cevap: “Kaplannın, parsın, vaşağın, aslanın, kurdun, tilkinin yemeği ise sadece sıcak et (ve) kandır...” cevabında, iletişimin maksimum etkiyle gerçekleşebilmesi için gerekli ilkelerden, “miktar ilkesinin” bir ihlali söz konusudur (Brown – Levinson, 1987, 95). İlke; “gerektiğinden azını söylememek ve gerektiğinden fazlasını söylememeyi” istemektedir. Kaplan için sorulan bir soruya ise diğer hayvanların da eklenmesi bu ilkeyle ters düşmektedir. Ayrıca önerdiği, “sıcak et (ve) kan” dan sonra, “bundan başka yiyecek, içeceği yoktur ki bu zayıflamış aç kaplanı diriltsin” ifadesiyle de bir dayatma söz konusudur. Sadece bunlar o hayvan için iyi gelir başka bir şey olamaz iması ile dinleyicini olumsuz yüzüne bir ihlal söz konusudur.

“... ötrü iki eçilärinä azkıya öñrä yorıyu turzunlar män una basa yetdim tep ötüñüp...” (Gulcalı, 2015, 88)

... sonra iki ağabeyine: “(siz) azıcık ileri yürüyüverin, ben hemen yetişirim.” diye rica edip... (Gulcalı, 2015: 114)

Sözcede geçen, “azıcık” kelimesi ile dolaylı iletim sağlanmıştır. Bu dolaylılık muhatabın olumsuz yüzüne karşı ihlali en aza indirmek sebebiyle yapılabilir. Bu şekilde yapılan dolaylılık, konuşmacının, dinleyici üzerindeki yükümlülüğünü azaltmaya hizmet etmektedir. “Azıcık” ile kastedilen aslında 3-5 adım olmayıp, gözden kayboluncaya kadar uzaklaşılmasının ima edilmesidir. Bu durumda muhataba belirli bir rakam, sayı verilip bir dayatma söz konusu olmadan ona bu ifadenin ima ettirilmesi, sezdirilmesi istenmektedir. Konuşmanın ardından, konuşmacının rica ettiğinin söylenmesiyle de cümlenin, nezaket derecesi yükseltilmiştir.

Diğer bir nezaket unsuru ise metinde geçen “ötünüp” ibaresidir. Statü olarak daha alt katmanda olan bir kişi, üst katmanda bulunan bir kişiden bir istekte, talepte bulunacağı zaman bazı özel filleri tercih ederek ifadenin nezaket değerini arttırabilmektedir. Böylece konuşmacı, kendisini dinleyici karşısında alçaltırken dinleyici de yüceltmış olacak ve isteğinin yerine getirilmesi için zemin hazırlayacaktır. Eski Türkçede bu fillerden biri de “ötün- (arz etmek, saygı ile istemek)” fiilidir. Esas itibarıyla “öt-“ fiilinden türeyerek dönüşlü bir fiil olarak kullanılmaktadır (Yaylağül, 2005: 156). Böylece olumsuz nezaket bölümündeki sekizinci yöntem olan “saygı göstermek” yöntemini açıkça görebilmekteyiz.

“ol üdüñ mahasatve teginniñ tapıgçılardı teginimiz kaçdı tep kaçan bartı yorınlar kanda ol istälim tep teşdilär” (Gulcalı, 2015: 96)

O zaman Mahasattva prensin hizmetçileri: “Prensimiz gecikti, nereye gitti, hadi gidelim, nasıldır o arayalım.” diye konuştular. (Gulcalı, 2015: 118)

İfadede, “prens” değil de “prensimiz” şeklindeki kullanım birçok yerde olduğu gibi burada da saygı ifadesi olarak önümüze çıkmaktadır. Aynı zamanda “+miz” ekiyle sağlanan aidiyetlik de hem

saygı hem de bir sahiplenme, sevgi anlamıyla bütünleşmiştir. Sözcenin devamında, “hadi gidelim nasıldır o arayalım” ibaresine dikkat edilirse, bir etkinliğe davet vardır. Olumlu inceliğin bir gereği bir etkinliğe muhatabı da dahil etme isteği ve bu isteğin aslında ortak bir payda altında olup, prensi aramanın “hepimizin yararına” olacağı şeklinde bir sezdirim vurgulanmaktadır.

“ol üdüñ ol hatunnun bir tapıgçı kızı taştın turur ärkän kıyça ärtär yolki kişitin teginig tiläp takı bulmaz ärmış tep sav äşidti nä monı äşidü birlä ök ürküp bäliñläp ötrü ordoka kirip hatunka inçä tep ötündi hatun uka yarlıkadı mu äрки taştın bir antag sav turur teginig tiläp takı bulmaz tep bo nä sav äрки tep tedi” (Gulcalı, 2015: 98)

O esnada o kraliçenin bir hizmetçi kızı dışarıda duruyorken yoldan geçen kişiden: “Prens aranıp henüz bulunamamış.” diye söz işitti. Bunu işitince (hizmetçi kız) korkup hemen saraya girip kraliçeye şöyle arz etti: “Kraliçe işittiler mi acaba, dışarıda böyle bir söylenti var: “Prensi arayıp hâlâ bulamadılar.” diye, bu ne demek acaba?” (Gulcalı, 2015: 119)

Bu paragrafta dikkat çeken güzel bir nokta hizmetçi kızın, duyduğu bir bilgiyi, kraliçeye gelip, “kraliçe işittiler mi acaba, dışarıda böyle bir söylenti var” derken “acaba” kelimesini kullanmaktadır. Bu kelimenin cümleye kattığı nezaket anlamına bakılacak olursa, “olumsuz nezaket” başlığı altında bulunan, “varsaymamak” alt başlığına hizmet ettiği görülmektedir. Yani konuşmacının bu kelimeyi kullanmasının altında dinleyicinin bu bilgiyi duymuş olmama ihtimalini de düşünerek onun olumsuz yüzüne bir ihlal yapmama isteği yatmaktadır. Bu kelime bir nevi, dinleyici üzerindeki baskının azaltılmasına hizmet etmektedir.

Diğer bir göze çarpan ifade ise, duyumsamanın belirtilmesidir. Hizmetçi kızın, kraliçeye gelip, “... böyle bir söylenti var” diye belirtmesindeki amaç ise, ifadenin doğruluğu ya da yanlışlığı üzerindeki sorumluluğu üzerinden atmasıdır. Konuşmacı bunu belirterek aslında, “ben sadece bunu böyle duydum, doğruluğunu ya da yanlışlığını ispatlayamam, dolayısıyla üzerimde sorumluluk olmamalı” alt anlamını da vurgulamak ister.

“tözünüm a sän näñ busma busrulma män amtı kamağun ünüp amrak ögüklärimin tiläyin barın yokın biläyin...” (Gulcalı, 2015: 99-100)

“Ey azizim! Sen hiç üzülme, ben şimdi hepsiyle beraber çıkıp sevgili çocuklarımı arayayım, varlığını yokluğunu bileyim...” (Gulcalı, 2015: 120)

Paragrafta hitap kelimesi olarak, “tözünüm” ibaresinin seçilmesi de güzel bir nezaket ifadesidir. Temel olarak alt katmandan birinin, üst katmandan biri için kullanıldığı bi hitap şekli paragrafta, hükümdar eşi için kullanması dikkate değerdir. Yaylagül’e göre, “üst katmandan kişilere hitapta kaganım “kağanım”, ädgülärim “iyilerim”, tüzünüm “asilim” sesleniş biçimlerinin de geniş kullanım alanı vardır. Sesleniş biçimlerinin çoğu zaman 1. teklik iyelik ekiyle oluşturulması bağlılığı ve saygıyı göstermek içindir (Yaylagül, 2005, 155).” “Tanrılara yönelik seslenişlerde, anne ve babayı karşılayan akrabalık adlarının sonuna sevgi ve iyelik eklerinin getirildiği durumlar da vardır. Bazen bu kelimelerden sonra gelen a ünlemi seslenişe kuvvet kazandırır (Yaylagül, 2005: 155).”

Konuşmada geçen, “sen hiç üzülme...” ibaresi dolaysız bir strateji ile tercih edilmiştir. Dolaysız stratejilerde kullanım yerine göre nezaket değeri taşımayan ifadelerdir. Bu strateji bir ifadeyi doğrudan, dolaysız bir şekilde karşı tarafa aktarılması gereken anlarda kullanılır. Kullanım alanları, ifadenin aciliyeti var ise, bir uyarı, bir konuya dikkat çekilmek istendiği zaman veya bir tesellide bu tür stratejilerin kullanılması yerindedir. Buradaki kullanım itibarıyla de bir teselliği direkt olarak aktarıp içini rahatlatmak amaçlanmıştır.

“Bäg aña ay buryuk a amrak atayım mahasatve kanta ärmiş tep ayıtu yarlıkadı ol buryukı bo yarlıgıg äşidip közintä işig yaşı tökülü busuşlug kadgulugin yıglayu agızı kurup tili tamgakı katıp sav sözläyü umatın kikinç bermädin şük turdu anı körüp elig bäg hatunı birlä aşukup inçä tep ayıtdı tärkin sözlänj buryuk a kiçiği oglum kanta ärmiş ät özüm busurkanur buşrulur ootka ürtänip köyär täg ögümin köñülümün ıçkımp munkul bolup bilinmäz män kılmanj mäniñ köküzümin yarılıguluk singuluk tep tedı” (Gulcalı, 2015: 102-103)

“Ey kumandan, sevgili yavrum Mahasattva nasılmış?” diye sordu. O kumandan bu emri işitince gözlerinden sıcak yaşlar dökülerek hüznle ağlayarak ağzı kuruyup, dili damağına yapışıp söz söyleyemedi, cevap veremedi, sessizce durdu. Bunu görüp hükümdar ve eşi acele ederek şöyle sordu: “Çabuk söylesene ey kumandan! Küçük oğlum neredeymiş (nasılmış), canım yanıyor ateş içinde yanıyorcasına; aklımı (ve) kalbimi kaybedip, şaşkına dönüp (ne yapacağımı) bilemiyorum; benim kalbimi parçalamayın, kırmayın!” dedi. (Gulcalı, 2015: 121)

Paragrafta, kumandan emri işitince, “gözlerinden sıcak yaşlar dökülerek hüznle ağlayarak ağzı kuruyup, dili damağına yapışıp söz söyleyemedi, cevap veremedi, sessizce durdu” ibaresindeki kumandanın davranışı iletişimde dolaylı bir stratejidir. Konuşmacının bunu yapmasındaki ana sebep, kötü bir haberin doğrudan olarak iletiminde muhatabın yüzünde aniden oluşacak olumsuz etki ve hüznü arttırmak istememesidir. Bir nevi ima yoluyla yavaş yavaş bu haberin kötülüğünü onaylar ve o haberin dolaylı yoldan iletimi gerçekleştirilir.

Muhatapların da (hükümdar ve eşi) bu dolaylı kullanımı hissedip, akabinde alelacele bir şekilde, “çabuk söylesene ey kumandan! Küçük oğlum neredeymiş (nasılmış)...” diye doğrudan, dolaysız bir strateji ile sorusunu iletmektedir. Dildeki dolaysız kullanımlar çoğu zaman nezaketsizlik olarak değerlendirilmemektedir. İletilecek acil bir durum, hızlı olunması gereken anlarda veya yüksek mertebeden birisinin söylediği doğrudan sözler hatta atasözlerinde dahi bulunan emir kipindeki ifadeler bile nezaketsiz, kapa olarak algılanmaz; çünkü onlardaki asıl gaye kibar, ince olmak değil, iletilecek mesajın en iyi ve en iyi şekilde maksimum etki ile iletmektir. Bu sözcede de durumunun aciliyet ve önem taşıdığı da görülmektedir.

SONUÇ

Çalışmamızda, eski Uygur Türkçesine ait olan “Altun Yaruk” kitabının içerisinde bulunan ve bir çatık olan, “Aç Bars” hikâyesi üzerinde, Brown ve Levinson’a ait olan dilde nezaket kuramı ile incelenmeye çalışılmıştır.

Nezaket, her milletin her dönemi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Nezaket olgusu iletişimde net, sağlıklı bir şekilde karşı tarafa aktarılmasında ve anlaşmazlıkların engellenmesi adına önemli bir yer tutmaktadır. Toplumlarda nezaket kuralları farklılık gösterse de aslında ulaşılan nokta itibari ile farklılık arz etmemektedir. Her toplum kendi dünya algısı, sosyal yapısına göre bu olguyu, kendisine göre şekillendirmektedir. Nezakete gidilen yol farklı kollardan ilerlese de sonuç olarak insanların gayesi ortak olmaktadır. Bu olgu, Türkçenin takip edilebilir eski yazılı eserlerinde bile kendini hissettirmektedir. Bizim de incelemiş olduğumuz, eski Uygur Türkçesine ait olan “Aç Bars” hikâyesinde, nezaket, ince bir şekilde âdeta bir kuyumcu titizliği ile dikkat edilen önemli bir unsur olduğu sonucuna varılmaktadır.

Aç Bars hikâyesinde, nezaketin sadece hiyerarşik olarak üstte bulunduğu muhataba karşı değil, kendine eş statülerde (abi, kardeş, eş...) hatta kendinden hiyerarşik olarak alt konumda (hükümdarın askeri gibi...) olan bir muhataba bile kaba, nezaketsiz sayılabilecek bir ifade dahi kullanılmaması göze çarpan bir durumdur. Türklerin nezakete, saygıya vermiş oldukları önemi, her eserde görülebileceği şüphesizdir. Bundan dolayı Türkçenin eski dönemlerine ait eserler, bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde çok ince ifadeler gün yüzüne çıkabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akar, Ali. (2005). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Arslan, Begüm. (2019). "Türk Dilinde Soru ve Nezaket". *Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı*. Ed. Doç Dr. Mustafa Aça. 204-210. Çanakkale: Toplum ve Kültür Araştırmaları Derneği Yayınları.
- Aydemir, Adem. (2014). Divanü Lûgati't- Türk'e Göre İnsanlar Arasındaki İlişkilerde Nezaket. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(3), 14-36.
- Aysal, Beyhan. (2018). *Bir Eğitim ve Araştırma Hastanesinde Görev Yapan Hemşirelerin Nezaket Kavramına İlişkin Görüşlerinin Belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Okan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Brown, P. – Levinson, C. Stephen. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bulut, S. (2018). Eski Uygur Türkçesinde Türkçe Bitki Adlandırmaları -1: Yiyecek-İçecek Olarak Kullanılan Bitkiler. *TÜRÜK-Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 562-588.
- Caferoğlu, Ahmet. (1984). *Türk Dili Tarihi I. 2 Cilt (3. Basım)*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Culpeper, Jonathan. *Impoliteness: Using Language to Cause Offence*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Dereli, Sevgi. (2008). Sözlü İletişimde Nezaket Stratejileri, *Türkbilig*, 0(15), 24-52.
- Ercilasun, A. Bıcam. (2015). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi* (16. Basım). Anlara: Akçağ Yayınları.
- Goffman, Erving. (1967). *Interactional Ritual: Essays on Face-to-face Behavior*. New York: Anchor Books.
- Gömeç, Saadettin. (2011). *Uygur Türkleri Tarihi* (4. Basım). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Gulcalı, Zemire. (2015). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikâyesi* (2. Basım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karamanlıoğlu, A. Fehmi. (2002). *Türk Dili* (5. Basım). İstanbul: Beşir Yayınları.
- Kádár, D. Zoltán – Haugh, Michael. (2013). *Understanding Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keser, B. Meliha. (2018). Nezaket, Nezaket Teorileri ve Türkçede Kullanılan Nezaket Kavramları. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 127-138.
- Leech, Geoffrey N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Leech, Geoffrey N. (2014). *The Pragmatics of Politeness*. Oxford: Oxford University Press.
- Nazlı, Ece H. (2018). Türkçe Özür İfadelerinin Toplumdilbilimsel Analizi (Dicle Üniversitesi Örneği). *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(21), 143-159.
- Ortaköylü, Hale. (2019). *Türkçe ve İngilizce Rica Etkileşimlerinde Kibarlık ve Kabalık Görünümleri*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Onursal Ayırır, İrem. Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözcükler: Nezaket Kuramı Açısından Edimbilimsel Bir Değerlendirme. *Millî Folklor*, 126 (Yaz 2020), 86-98.
- TDK, Türk Dil Kurumu. "Nezaket". Erişim 20 Mayıs 2020. <https://sozluk.gov.tr>
- Uçar, İlhan. (2012). Kutadgu Bilig'de Beden Dili. *Turkish Studies*, 7/4, 3045-3058.
- Uçar, Melike. (2016). Aç Bars Hikâyesinde Bütün, Hepsi, Tam, Anlamlarına Gelen Kelimelerin Eşanlamlılık Dizilimi. *Türkbilig* 31, 97-108.
- Yaylagül, Özen. (2005). Eski Türkçede Nezaket İfadeleri. *Milli Folklor*, 17(68), 151-165.
- Yule, George. (2010). *The Study of Language* (4.Edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Watts, Richard J. (2003). *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sanatsal Bir Bakışın Odağında Beden ve Kimlik Analizi: Marc Quinn*¹

Doç. Dr. Nazan Düz

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2799-8328>

Uşak Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, Uşak - TÜRKİYE

Sema Yayla Boza

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5920-5439>

Yüksek Lisans Öğrencisi / Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı, Uşak - TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 26.10.2021

Kabul: 28.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Beden

Birey

Et

Marc Quinn

Süreç Sanatı

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.54763>

Öz

Yüzyıllardır toplumun sorunlarına ve bireyin düşüncelerine odaklanan sanat, insanın yaşadığı her yüzyılda, kendisini bir mesele etrafında konumlandırmış ve bu meseleyi odak noktasına alarak, kendisini ifade etme serüveninde var etmiştir. Sanatın, Klasik Dönem'den Modern Dönem'e, Modern'den Kavramsal'a ve Postmodernizm'e olan yolculuğunda konu, düşünce, malzeme ve teknik tüm sınırlarını zorlayarak 21. yüzyılda odağına bedenler ve kimlikler mücadelesini almıştır. Bu yüzyıl özellikle kadınların yaşamda görünür kılınması ve cinsiyete dayalı iş alanlarının sınırlarının erimesi ile kadının varlık alanındaki mücadelesini daha da genişletmiş ve keskinleştirmiştir. Bu keskinleşme global dünyanın varlığı ile sağlanmış ve bu globallik de teknolojinin gelişmesi ile mümkün kılınmıştır. Kadınların mücadele alanlarının genişlemesi ve hayattaki görünürlüklerinin artması ile birey kavramı ön plana çıkmıştır. Cinsiyet eşitsizliğinden başlayan hikâye devamında bireye ve bireyin iç dünyasına olan yolculuğu ile genişlemiştir. Artık gelinen noktada birey olma mücadelesinin de varlık alanı tanımlanmış ve toplumsaldan bireyselliğe inen bu hikâyede, başrolü kişinin kendisini 'birey' kavramı çerçevesinde ifade etmesi almıştır. 21. yüzyılın ilk çeyreğinde insanın meselesi olan birey kavramı, Marc Quinn'in sanat anlayışını şekillendirmiştir. Quinn, eserlerinde bireyin ne olduğunu form, biçim ve simge etrafında örmüştür. Sanatçı, insanın ilk önce bir beden olarak algılanmasını tespit etmiş ve bu tespit ile birlikte, insan bedenine neşter vurarak et resimleri serisi yapmıştır. Et onun için bireyin içsel yolculuğunun bir temsili olurken soyut sanatın da güçlü birer örneği olmuştur. Günümüz insanlarını tanımada ve sanatın hayatla bağı kavramada elzem hale gelmiştir. Sanatın her dönem kendi ifade biçimini konu ve teknik bağlamında dönüştürmesi gerçeğinden hareketle, günümüz sanatını anlamada Quinn'in eserleri önemli bir duraktır. Bir diğer taraftan ise bize bireyin coğrafyasını keşfetmede kaynaklık etmektedir. Araştırmada, sanatsal bir bakışın odağında Marc Quinn'in beden ve kimlik sorunsalını eserlerine nasıl taşıdığı ve süreç sanatında yaptığı sarsıcı etkiyi irdelemek amaçlanmaktadır.

Atf Bilgisi / Reference Information

Düz, N. ve Yayla Boza, S. (2021). Sanatsal Bir Bakışın Odağında Beden ve Kimlik Analizi: Marc Quinn. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 89-106.

¹ 4-6 Haziran 2021 tarihinde Kiev, Ukrayna'da gerçekleştirilen "VI. Uluslararası Avrupa Sosyal Bilimler Kongresi"nde sözlü olarak sunulan ve bildiri kitabında özet metni yayınlanan bildirinin genişletilmiş halidir.

Analysis of Body and Identity in the Focus of an Artistic Perspective: Marc Quinn*

Assoc. Prof. Dr. Nazan Düz

Usak University, Faculty of Fine Arts, Department of Painting, Usak - TURKEY

Sema Yayla Boza

Master Student / Usak University, Institute of Graduate Education, Department of Art and Design,
Usak - TURKEY**Article History**

Submitted: 26.10.2021

Accepted: 28.12.2021

Published Online: 31.12.2021

KeywordsBody
Individual
Flesh
Marc Quinn
Process Art***Research Article***

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.54763>**Abstract**

Art that has focused on the problems of society and the thoughts of the individual for centuries has positioned itself around an issue in every century of human life, and by focusing on this issue, it created itself in the adventure of expressing himself. In the journey of art from the Classical Period to the Modern Period, from the Modern to the Conceptual and Postmodernism, by pushing all the limits of subject, thought, material, and technique, it has focused on the struggle of bodies and identities in the 21st century. This century has further expanded and made evident the struggle of women in the field of existence, especially by making women visible in life and melting the boundaries of gender-based workplaces. This coming evident is provided by the existence of the global world, and this globality has been made possible by the development of technology. The concept of the individual has come to the fore with the expansion of women's struggle areas and the increase in their visibility in life. The story that started with gender inequality has later on expanded with the journey to the individual and the individual's inner world. At this point, the field of existence of the struggle to be an individual is now defined, and in this story, which descends from the social to the individual, the leading role is taken by the expression of the person within the framework of the concept of 'individual'. In the first quarter of the 21st century, the concept of the individual, which is a human issue, has shaped Marc Quinn's understanding of art. Quinn has treated what the individual is around form, form, and symbol in his works. The artist has determined that the human being is first perceived as a body, and with this determination, he made a series of meat pictures by striking the human body with a scalpel. While meat is for him a representation of the individual's inner journey, has also been a strong example of abstract art. It has become requisite to know today's people and to grasp the connection of art with life. Quinn's works are an important step in understanding today's art, based on the fact that art transforms its form of expression in the context of subject and technique in every period. On the other hand, it is a resource for us to discover the geography of the individual. In the study, in the focus of an artistic perspective, it is aimed to examine how Marc Quinn carries the body and identity problematic into his works and the shocking effect he has on process art.

GİRİŞ

Günümüz sanatını şekillendiren temel konuların odak noktasında beden ve kimlik kavramlarının varlığı görülmektedir. Geçmiş yüzyıllarda yaşanan toplumsal dönüşümler, savaşlar ve teknolojik ilerlemeler ile birlikte gelişen 'ben' fikrinin altyapısında ise kadınların hayatta görünür olmak için verdikleri savaşı vardır. Kadınların bu savaşımı, en net olarak "8 Mart Dünya Emekçi Kadınlar Günü" olarak kabul edilen günün, tarihi geçmişi incelendiğinde görülebilir. 8 Mart'ın varlığı, 1857 yılında Amerika'da daha iyi koşullarda çalışmak isteyen dokuma işçisi kadınların grevi ile olmuştur. Grev sırasında çıkan yangında, hayatını kaybeden kadın işçilerin mücadelesi ile tanınan 8 Mart, tüm dünya kadınlarına armağan edilmiştir. Daha öncesinde de birçok alanda var olan kadın, bu trajik olayla birlikte kadınların hayattaki varlığını somut bir zemine kurmuştur. Devamında ise kadının hayattaki görünürlüğü üzerinden ilerleyen bu mücadele alanı gelişmiş ve günümüzde bedenler ve kimlikler etrafında çoğalmıştır. Beden ve kimlik kavramlarının hayattaki karşılığına bakacak olursak birçok alanda farklı ifade biçimleriyle birleştiği görülmektedir. Cinsiyet eşitsizliği üzerinden kendini var eden beden ve bedenine içine sıkışmış cinsel kimlikler üzerinden bir külliyat okunmaktadır. Bu külliyat içerisinde, beden olarak et kavramına odaklanmak ve kimlik olarak da üreme organlarının temsiliyet alanına odaklanmak günümüz sanatçıların ilgilendiği konuları anlamak için önemli bir aralıktır.

İnsanın hayattaki yaşamsal mücadelesinde et, hem toplumsal düzeni korumak hem de bireysel gücü korumak adına en temel besin olarak görülmektedir. Avcılık ve toplayıcılık ile başlayan insanın hikâyesi, temele avcılığı ve eti koymuştur. İlk insanlar eti tuzlayarak ve kurutarak hem kolay muhafaza edilebileceğini, hem de küçük bir parçasının enerji kaynağı olduğunu fark etmiş ve hayatını 'et' üzerinden şekillendirmiştir. Birçok arkeolojik verilerde, ilk insandan günümüze kalan mağara duvarlarının yorumunda, insan ve hayvan karşıtlığı okunmaktadır. Bu karşıtlığın çizim olarak aktarılması ile geçmişi anlama girişimimiz devam etmektedir. Fakat güncel olarak mağara duvarı analizlerinde, hayvan etinin besin ögesi olarak öneminin ve hayvan postunun ise ısınmak için önemli bir araç olduğu bilinmektedir. Hayvan postunu aynı zamanda üstüne atan insan tasvirlerinin de, taklit ile birlikte hayvan ve insan savaşından birer sahne canlandırdığı da okumalar arasındadır. Etten hareketle şekillenen insan yaşamı devamında bir temsile dönüşmekte ve bu sefer insanı tanımlamak için 'et' kavramı ortaya çıkmaktadır.

Öncesinde yaşamsal bir araç olarak tanınan et, devamında insanın direk bir temsiline dönüşmüştür. Bu temsil plastik sanatlarda natürmort, yani ölü doğa resimlerinin okunması ve natürmordun bir türü olarak vanitas resimlerinin yorumuyla oluşmaktadır.

(...) "Adını *Kutsal Kitap*'ın Vaiz bölümünden alan (1:2, "Boşların boşu, Vaiz diyor, boşların boşu, her şey boş")* ve metinsel anırtımları, Leiden Üniversitesindeki -bu imgelerin yapıldığı yerlerin başında Hollanda geliyordu- Kalvinist bilginlerin çalışmalarına dayanan belirtke ve nişanelere dönüştüren bir türdür vanitas. Natürmortlarda resmedilen nesnelere hedeflenen şey, seyirciyi hayatın kısalığı ve kırılabilirliği üzerinde tefekküre yöneltmekti: Kafatasları, zamanı ölçen aletler (masa, duvar, cep ve kum saatleri), halen yanan ya da sönmüş ama dumanı tüten mumlar, yalnızca bir anlığına varolan sabun köpükleri, en gür hallerinde ve solmaya başlayan çiçekler, çürümek üzere olan olgun meyveler." (...) (Leppert, 2017: 93).

Ortaçağın sonuna doğru ölüme dair resimler yapmak ve ölümü hatırlamak sanatçılar için önemliydi fakat 17. yüzyıl hümanizmasında artık ölümün yeri yoktu. Aynı dönemlerde sanayi devriminin de olması, artık dünya çapında bir toplumsal dönüşümün de izleği idi. Üretim bantlarının hızla çoğalması ve hayatın dinamik bir fabrikaya döndüğü yerde insanlar ölümü anımsamıyordu.

İnsanlar için önemli olan şu andı ve onlar için an'da ne yaptıkları önemliydi. Bu dönüşüme tepki olarak sanatçılar ölümü hatırlatmalıydılar, yaptıkları çalışmalar salt olarak ölümün iğrençliğinin ötesine geçmiş ve temsille ölümü hatırlatmışlardı. Ortaçağdan sonraki dönemlerde kopan kollar, çürüyen etler resmetmek yerine artık sanatçılar kafatasları ve ölümü temsil eden nesnelere yönelmişti. Latince öleceğinizi hatırlayın anlamına gelen 'Memento Mori' üzerinden vanitas resimleri çoğalmış ve sanatçılar ölümü insanlara hatırlatmışlardır.

Ölü hayvan resimleri ile birlikte bir güç simgesi olarak okunan resimler de bu döneme aittir. Burjuva sınıfına ait bir üst kademe insanı ki genellikle bunlar erkeklerdir, kendi gücünü göstermek için sanatçılara devasa av resimleri sipariş etmişlerdi. Aynı şekilde, çok zarif bir kuğunun (Görsel 1) ölüm anına ait resim de aristokrasinin gücünün temsiliydi.

İnsanın ilerleyişi sırasında birçok sanatçı ölümün, etin ve kimliğin iç içe geçtiği sanat eserleri üretmiş ve tarihin de nabzını tutmuştur. Bu anlamda et, artık insan tarihinin şifrelenmiş ve okunmayı bekleyen yazısız tableti olma görevini üstlenmiştir.

Yazısız Tablet, Etin Şifreleri

Toplumsaldan bireysele inen süreçte, kimliklerin varlığını incelemek, geçmişten günümüze tarihi bir okuma mecburiyeti doğurmaktadır. Bu okumayı ise insanın somut bellekleri ve insan tarihinin arşivi olarak plastik sanatlar alanından ilerleyerek yapmak ve imgelerin altında yatan anlamları görmek değerlidir. Buradan hareketle geçmişten günümüze beden karşıtlıkları olarak insan ve hayvan ilişkisi önemli bir duraktır. Özellikle av resimleri bu anlamda bize sınırsız bir kaynak sunmaktadır. Av resimlerine bakarken öncelikle av ve avcılık incelenmelidir. Av hayvanı resimlerinin yapıldığı başlıca yerlerden biri olan Hollanda bölgesi bunun için iyi bir örnektir. Hollanda;

(...) "Çok sayıda göçmen kuşun uğradığı topraklardı. Ve türlerin neredeyse tamamı avlanmaya müsaitti. Bununla beraber, on altıncı yüzyılın başlarından itibaren avcılık ilginç şekilde çeşitli ölçütlere göre düzenlendi: Mevsime, günün vaktine, aletlere (tüfek, yay, tuzak, ağ vb.), katı günlük limitlere ve -en dikkate değer olanı- toplumsal sınıflara göre. Avlanmak, soylulara ve ormanın hâkimi olan kişilerden izin alabilen az sayıda insana tanınan bir ayrıcalıktı." (...) (Leppert, 2017: 113,114).

Görsel 1: Jan Weenix, 1716, Ölü Kuğu / The Dead Swan, Tuval Üzerine Yağlıboya, 173x154 cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/98/Jan_Weenix_-_Dead_Swan_-_1716_-_Boijmans_1962-%28ok%29.jpg

Avcılığın üst sınıfa ait olduğu yerde, avın ve avcılığın sınıflar arası bir merteye göstergesinin de olduğu alınan kararlardan bellidir. Jan Weenix, aristokratların avladığı hayvanların resimlerini yapması için Avrupa'nın dört bir yanından davet alan bir sanatçıdır. Uzun süre üzerinde çalıştığı imge olan kuğu ise Weenix'in tuvalinden toplumsal durumun tespitinde önemli bir simge olagelmıştır. Döneminde en sıkı kurallara tabi tutulan kuğu avcılığı, çok az kişinin gerçekleştirebileceği seçkin bir av türüydü. Sanatçının "Ölü Kuğu" (Görsel 1) çalışmasında ise sanki kuğu daha yeni ölmüştür ve tüm ihtişamı ile karşımızda durmaktadır. Devasa boyutları ile birlikte görenleri hayran bırakan çalışma, karşısında izleyicileri ezmekte ve resme sahip olan kişinin gücünü tüm çıplaklığı ile sergilemektedir. Resim kendi içerisinde coşkuludur, adeta ölümü kutsamakta ve üst sınıfa saygı duymaktadır. Renk aralıklarının parlaklığı ve kuşların ölüme teslimiyeti adeta burjuva sınıfının ve sarayın şaşakçılığını yapmaktadır. Resimde en güçlü olan, tüm heybeti ile kuğu figürüdür. Etrafını saran küçük kuşlar, bitkiler ve meyveler onun altında ezilmektedir. Resmin en önemli unsuru kuğunun kendisi olduğu gerçeğine bir vurgudur.

(...) "Kraliyet ailesi kuşkuya esin kaynağı olabilecek resimleri satın almaz. Resimlerin onlar için işlevi mutlaklık ve kesinliğin tesisine yardım etmektedir. Weenix'in resminin görüntüsü tamamen onaylayıcıdır, düşüncüyü kışkırtmaz. Hiçbir adanma potansiyeli yoktur. Bu resim bir

alçakgönüllülük savunusu değil, tam tersine bir zafer narası ve gelecekte hatırlanma iddiasıdır. İmgedeki asıl tema “öteki” nin ölümü ve dolayısıyla da benliğin nihai kutsanmasıdır” (Leppert, 2017: 118).

Bir diğer anlamı ise ölü kuğu zaferin simgesidir. Muazzam görünen bir kuğuyu öldürme şerefine nail olmak önemlidir. Hem güç, hem düşman olarak okunan kuğu, aslında kibrin estetik bir şöleni olmuştur. Aynı dönemde Hollanda’da halka açık anatomi dersleri yapılıyordu ve bu anatomi derslerine alt sınıfta yer alan halk bilet ile katılabiliyordu. Eğer kadavra bir kadınsa bilet fiyatı daha da yüksek oluyordu. Bu dönemde kuğuların bir üst sınıf simgesiyken, kadınların da (ölü olsalar bile) bir arzu nesnesi olarak görüldüğü bir dönemde et, ikili bir anlamda varlığını kurmuştur. Etin şifreleri kırıldığında, burjuva sınıfının ihtişamı ve şehvet kavramları odağında ‘et’ kavramı okunmaktadır.

İnsan bedeninde eti sıyırdığımızda iskelet kalmaktadır. İskeletin parçası olarak kafatası ilk önce modernitenin parfümlü kokusunun altında yatan çürümüşlüğü resmetmek için kullanılmıştı. Modernite rüzgârında savrulan insanın hikâyesine odaklanan vanitas resimleri temele ölümün hatırlanmasını koymuştur. Modernite ile birlikte gelen şu anı yaşamak ve ötesini düşünmemek, tüketim kültürünün oluşmaya başladığı ve hayatın anlam derinliği olmadığı dönemlerde vanitas, ölüm meleğinin tam kendisiydi. Et resimleriyle birlikte gelişen bir başka alan ise iskelet illüstrasyonlarıydı. Bu illüstrasyonlar çürümüş kadavralardan yapılıyordu ve bilimsel kitaplarda kullanılıyordu.

Görsel 2: Andreas Vesalius (1514-1564), Kafatası Üzerinde Tefekkür Eden İskelet Figürü / De humani corporis fabrica'dan, gözden geçirilmiş ikinci basım., 1555, s. 204), Ağaç Baskı, 39,3x26 cm. Minneapolis,

Owen H. Wangenstein Historical Library of Biology and Medicine, University of Minnesota. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <https://www.scielo.br/img/revistas/anp/v73n2/0004-282X-anp-73-02-155-gf02.jpg>

Bilimsel kitaplarda kullanılan iskelet resimlerinin temel amacı, insan bedenini tanımaktır. Çünkü insan bedenini tanımak onun yaşamı ve ölümü hakkında bilgi verecekti. Yaşamı anlamak için önce ölümü anlamak gerektiğini de düşünen Vesalius, öğrencilerine alan açmak için birçok iskelet ve kan inceleme çalışmaları yapmıştır. “Kafatası Üzerinde Tefekkür Eden İskelet Figürü” (Görsel 2) illüstrasyonunda da görüldüğü üzere, bu çizimler sadece anatomik incelemeler değil, aynı zamanda insan ve felsefe tartışmasına da dokunan çalışmalardı. Yukarıda ölmüş bir beden olarak iskelet görülmektedir, iskelet bir diğer anlamı ile otopsi yapılan insanlara da göndermedir. 16. yüzyılda kadavra olarak kullanılan bedenler genellikle suç işlemiş mahkûmlardan oluşuyordu. Kadavra demek o dönem için, yaptığın yanlışları ölümünde bile acı çekerek anımsamayı içerisinde barındırıyordu. Bu anlayış etrafında, bir iskelet ölümü anlamak için bilimsel bir veriyken, toplum açısından cezalandırılmış ve tefekkür etmesi gereken bir kişiydi. Döneminin anlayışını bilimsel analizlerle birleştiren Vesalius’un iskelet çalışmaları aynı zamanda vanitas resimlerini de çağrıştırmaktadır. Hepsini birlikte değerlendirecek olursak, et ve iskelet ilk anlamı dışında toplumsal yaşayışın da birer simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde ise Marc Quinn’in çalışmalarında yer alan bireyin içsel yolculuğunda et resimleri ve insana ölümü hatırlatmak amacıyla oluşturduğu iskelet enstalasyonlarından hareketle et ve iskelet imgeleri toplum içerisinde hala güçlü birer simge olarak okunmaktadır.

Beden Coğrafyasında Arzunun Anlamı

16. yüzyılın alt ve üst sınıf kimlikleri ile başlayan hikâyesi, sanat eserlerinde bir anlam kazanmıştır. Bu anlam ortak bir dil olarak beden ve ölüm konusu etrafında birleşmiş ve toplumsal kırılmalar ile birlikte simgesel dönüşümler geçirmiştir. Modernizm hülyasına kapılan, popüler kültürün yayıldığı bir dünyada bazı sanatçılar, insanları gerçeklik sorgusuna itecek eserler ortaya koymuştur. Bu eserlerin betimlemeleri genellikle bedenin yıpranma payından hareketle kurulmuş ve bu yıpranmaya toplumsal anlamlar yüklenmiştir. Diğer taraftan ise sanatsal hareketlerin var olduğu başka bir taban var olmuş ve döneminin karşıtı olarak akımlar ortaya çıkmıştır. Sanatın klasik döneminden itibaren ele aldığımız bu yolculuk, her dönem kendisini konu ve malzeme anlamıyla değişim sürecine tabi tutmuştur. Bu yolculuk içerisinde resmin temel bileşeni olan figürün kaybolduğu ve yerine sadece biçim ve forma bıraktığı soyut sanat dönemi yer almaktadır. Soyut sanatı anlamak için önce, resmin kendi yüzeyi ile hesaplaşmasına bakılmalıdır. Erken dönem kübizmi ile birlikte (analitik kübizm) Georges Braque ve Pablo Picasso yüzeyde figürü parçalamıştır. Resimde malzemenin değişmeye başladığı bu ilk durak ile birlikte kübizm içerisinde form da parçalanmıştır. Devamında resimde kes yap tekniği gelişmiş ve kolaj tekniğinin de temelleri atılmıştır. Kübizmin resimde malzemeyi değiştirme ve anlatımı farklılaştırma deneyimleri ile birlikte pop art ve diğer akımlar ortaya çıkmıştır. Soyut sanat da bu anlamda sırtını kübizme dayayan bir akımdır. Soyut sanat figürden uzak, salt bir anlatım dili olarak biçim ve renge yönelmiş bir anlatım tarzını benimsemektedir. Soyut sanat sadece soyutlama yapmak için değil, aynı zamanda bir ifade arayışının da sonucu olmuştur. İfadeyi temele alan soyut sanat, düşüncenin bir sürekliliği olarak yüzeyde ve formda sanatçının kendini ifade etmesi için sonsuz bir sınırsızlık açmıştır. “Temsili gerçeklikten koparak özellikle renk ögesine ve şekillere odaklanan, böylece özünde soyut bir resimsel ifadenin yolunu açan ilk sanatçının, Rus ressam Wassily Kandinsky (1886-1944) olduğu kabul edilmektedir” (Antmen, 2014: 81).

21. yüzyıla geldiğimizde postmodern anlayışla birlikte kavramsal sanatın varlığı söz

konusudur. Sanat eserleri bir düşünce ürünü olarak ortaya koyulup, temele düşünce yerleştirilmiştir. Günümüzde yaşayan birçok sanatçı kavramsal eserler üretirken, Marc Quinn çalışmalarını daha soyut bir zemine kurduğu ve somut resimlerin derin analizinde başka bir yere işaret ettiği görülmektedir.

Günümüz toplumunda şekillenen birey kavramına odaklanan sanatçı, bireyi iç ve dış olarak incelemiş ve bu inceleme sonucunda kendine bir anlatım dili geliştirmiştir. Toplum içerisinde kendi kimliğini, ister cinsel kimlik, ister aileden bağımsız kimlik olarak var etmeye çalışan insan özneline odaklanmıştır. Bireye dışarıdan bir beden olarak kabuk okuması yapan sanatçı, devamında içsel yolculuğunu da günümüze yansıtan et kavramı üzerinden değerlendirmiştir.

Görsel 3: Marc Quinn, 2012, Et Resmi (Homeopatik Beslenme)/ Flesh Painting (On Desire), Tuval Üzerine Yağlıboya, 169h x 255w cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/flesh-painting-on-desire>

“Marc Quinn’in ET RESİMLERİ serisinde, maddeselliğin en inkar edilemez biçimi olan ‘et’in resme girişle birlikte beden, paradoksal bir biçimde, kendi konturlarının yokluğunda çözülür. Deriyi yarıp geçerek kendini tuvale yerleştiren etin dehşetli baştan çıkarıcılığı, aynı zamanda görünür hale gelen ‘saklı’nın cazibesidir. Yol açtığı tedirginlik de yüzeyde beliriveren beklenmedik bir şeyin şaşkınlığıyla ilişkilidir: Dışarıya taşan ‘iç’, güçlü bir tekinsizlik hissi verir. Bu resim serisi, boyutları ve gerçekçi etkisiyle, gözün deriye şiddet uygulamaksızın erişemeyeceği bir yakınlık sunar; öte yandan, tuvale yaklaştığımızda, et merhametsiz açıklığını giderek kaybeder ve sanki soyut bir iç manzaraya dönüşür” (Ansen, 2014: 9).

Et resimlerinde nezdinde gelişen beden-birey-iç-dış sorgusundan hareketle Quinn’in tüm çalışmalarında geçmişten günümüze bir tarih okuması söz konusudur. Bu tarih okumasına, Arter Sanat Galerisinin yayınladığı katalogta yer alan Tim Marlow’un sanatçı ile yaptığı söyleşi başlangıç noktası

olmuştur. Quinn çalışmalarının hepsinde farklı konu ve imgeler kullanmasına rağmen ortak bir tema olarak tarih var mı sorusuna, evet diye yanıt vermiştir (Marlow, 2014: 73). Günümüz insanını inceleyen sanatçı adeta bir cerrah titizliğinde çalışmış, geçmişte de etin simgelediği yerden hareketle kendi simgesel söylemini oluşturmuştur. Ona göre, insanın kendini var etmek istediği dünyada bir içsel yol alma hali vardır. Bu yolculuk toplumsal bakışta birer beden ve cinsiyet rolleri altında yapılırken, sanatçı onları kendi içerisinde bir olarak almıştır. Bedeni teklik üzerinden değerlendiren sanatçı, bedeni parçalayarak aslında bedenın ötesinde başka bir düşüncenin arayışına çıkmıştır.

Görsel 4: Marc Quinn, 2013, Et Resmi (Homeopatik Beslenme) / Flesh Painting (On Desire), Tuval Üzerine Yağlıboya, 279h x 418w cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/flesh-painting-on-calligraphy>

Bu arayışı teknik anlamıyla büyük bir et yığını olarak kuran sanatçı, resme yaklaştıkça etin anlam bütünü eriterek, lekesellik ile birlikte bir anlatım diline başvurmuştur (Görsel 4). Buradaki anlam sadece bedenın içerisindeki bireye bir yaklaşım değil, aynı zamanda tarihin kökenlerine de bağlı bir anlatım dili sürdürmektedir. Etin varlığı ile şiddet ögesini devreye sokan sanatçı, resimlerinde şiddete rastlamadığımız gizli bir şiddet ortamı kurmuştur. Şiddet burada şiddetin kökenlerinde yer alan arzu kavramı ile bağlantılıdır. Nasıl ki av resimleri bir aristokratın güç simgesi olarak okunuyorsa, aynı dönem resimlerinde kadınların ellerinde meyve ile resmedilmesi de; hem kadının toplumsal roldeki yerini hem de kadın bedeni olarak kendi etinin bir haz nesnesi olarak kurgulandığı göstermektedir. Geçmişten günümüze arzu nesnesi olarak bedenın varlığı yadsınamaz bir gerçekliktir. Arzu nesnesini bedenın izlenimine indirecek olursak iç içe geçmiş kavramlar yığını görülmektedir. Bu yığın içerisinde etin kemiğe büründüğü ve deriyle kaplandığı yerde gerçek anlamı ile beden kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada toplumda onay görmüş bir beden algısı söz konusudur. Beden ile ilgili günümüz toplumunda, teknolojinin gelişmesi ve sosyal medyanın yaygınlığı ile ortaya çıkan birçok hareket vardır. 21. yüzyıl öncesinde kadın hareketlerinin varlık alanlarını kurmaları ile birlikte

gelişen beden ve cinsiyet kavramlarının günümüzde daha da geniş alanlara yayıldığına değinilmişti. Bu noktada günümüz dünyasında beden olarak kendi görünürlüğünü kazanmaya çalışan eşcinsel (lgbti) bireylerin varlığı söz konusudur. İçsel olarak hissettikleri cinsiyet rolü ile bedensel bir çatışma yaşayan eşcinsel bireyler, toplumsal olarak iç ve dış çatışmasının odak noktasında durmaktadır. Eşcinsellik tartışmasını ateşleyen ve eşcinsellerin hasta olmadıklarını söyleyen Freud, "Psikanalize Giriş Nevrozların Genel Kuramı" isimli kitabında bunu incelemiştir. Freud'a göre; cinsel aktiviteyi gerçekleştiren bireyi, üreme amacından vazgeçtiğinde ve bağımsız amaç olarak yalnızca tatmin peşinde koştuğunda 'sapık' diye tabir ediyoruz. Ve böylece, cinsel yaşamın gelişmesinin dönüm noktasının, üreme amacına boyun eğdirmesinin içinde yattığını anlıyoruz (2020: 80). Toplum tarafından, cinsel organların sadece üremeye hizmet etmesi için anlamlandırıldığı bir bakış açısının odağında eşcinsel birey olmak Quinn'in de ilgilendiği bir konuydu.

Görsel 5: Marc Quinn, 2009, Buck & Allannah, Dairesel kumlanmış ve taş motorunda silme zımparalanmış vernikli bronz, 167x105x45 cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/buck-allannah>

Eşcinsel bireylerin kendi iç hesaplaşmalarını ve dış kabukları ile hayat bağlarını gerçek bir zeminde forma dönüştüren Quinn, 2009 yılında "Buck & Allannah" (Görsel 5) heykelini yapmıştır.

(...) BUCK & ALLANAH, yeryüzündeki cennete dair bir yorumda bulunur ve Adem'le

Havva'yı tek bir bedende, 'orijinal' çiftin tek bir denkleme indirgediği olası kombinasyonların zenginliğinde birleştirmeyi başarır. Onların kayıp masumiyeti, ARZUYA TUTSAK (KAREKÖK)'ün köken eksikliğini yankılar ve sürekli yenilenen başlangıç mitinin çağdaş bir versiyonunu sunar. (...) (Ansen, 2014: 11).

Yaratılışın çağdaş bir yorumu olarak okunan eser, çağdaşlığını eşcinsellik konusunun çok yakın bir kabul geçmişine dayandırmaktadır. Eric Berkowitz'in "Seks ve Ceza Arzuyu Yargılamanın Dört Bin Yıllık Tarihi" (2013) kitabında eşcinselliğin ortaya çıkışını son anlarda inceler. Dört bin yıllık tarihin uzun geçmişine açılan kitap, Antik Mezopotamya'da zina yapan bir kadının kazığa oturtulan bir yasa sistemi ile başlamaktadır. Devamında ise cinsiyet rolleri arasında kadınların toplumsal etiketleri üzerinden giden Berkowitz, eşcinselliğin ortaya çıkışı bölümünde 30 Nisan 1870'e değinmektedir. Eşcinselliğin suç olarak görüldüğü bu tarih, Londra'daki Strand Tiyatrosu'nda kadın elbisesi giymiş iki genç erkeğin tutuklanmasıyla başlamıştır. Tarihte ilk eşcinsellik ile ilgili mahkeme olarak bilinen bu duruşma, iki gencin eşcinsel olduğuna ilişkin bir kanıt bulunamadan sonlandırılmıştır. Çünkü eşcinselliğin görünür anlamda bir zemini yoktur ve mahkemenin iki genç için bir argümanı da yoktur. 19. yüzyılda eşcinselliğin sorgulanmaya başladığı yerde, çoğu kişi gizli bir yaşam seçiyordu. Fakat günümüze gelindiğinde eşcinsellerin artık kendini ifade etme platformları vardır. Buradan hareketle, Quinn'in aslında bir arkeolog gibi tarihin izlerini takip ettiği görülmektedir. Tarihin büyük kırılmalarından birisi olan beden ve içselliği, eşcinselliğin yeni anlaşılır dünyasında kurmak, bu anlamıyla 21. yüzyılın direk tespitinden başka bir şey değildir. Quinn "Buck & Allannah" adlı eserinde (Görsel 5); feminist porno yıldızı ve yapımcısı olan Buck Angel ile trans kadın porno yıldızı Allannah Starr'ın bedenlerini gerçeklik bağlamında forma büründürmüştür.

Bedenlerinin ve üreme organlarının farklılığı ile hayata devam eden Buck ve Allannah, toplumsal kırılmaların odağındadır. Bedenler ve cinsel kimliklerin kırıldığı yüzyılımızda, konuyu içsel ve dışsal bağlamında tartışmaya açan sanatçı, bize aslında gerçeklik kavramını da sorgulatmaktadır. Gerçek aslında nedir?

Görsel 6: Marc Quinn, 2011, Maddeden Işığa: Enerji Evrende Ne Yaratılır Ne De Yok Olur, Kobalt kaplanmış ısıyla işlenmiş bronz, beton, paslanmaz çelik, çimento plaka, seramik ve sıvı biyoetanol, 181,5 x 151 x 151 cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/matter-into-light-energy-is-neither-created-nor-destroyed-in-the-unive>

Görsel 7: Marc Quinn, 2011, Maddeden Işığa: Enerji Evrende Ne Yaratılır Ne De Yok Olur, Kobalt kaplanmış ısıyla işlenmiş bronz, beton, paslanmaz çelik, çimento plaka, seramik ve sıvı biyoetanol, 181,5x151x151 cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/matter-into-light-on-the-transformation-of-energy>

Gerçek aslında nedir sorusu geçmişte de vanitas resimleri ile birlikte 'memento mori' yani ölümü hatırla sözüyle, insanlara ölümü hatırlatma resimleri ile oluşturulmuştur. Quinn'in, "Maddeden Işığa: Enerji Evrende Ne Yaratılır Ne De Yok Olur" (Görsel 6 ve 7) eseri ölümü hatırlatmak değil, ölümün son olmadığına ilişkin bir bakış açısı ile kurulmuştur. Enstalasyonun odak noktasında duran iskeleti, bir ateş sarmaktadır, iskelet olarak ölüm, ateş olarak yaşam birbirini kucaklamaktadır. Bu kucaklama ise eserin ismi ile tamamlanmakta ve bir anıt gibi karşımızda durmaktadır. İnsanı anlamak için önce ölüme dair fikir sunmak, 'insanı anlamak' için önemli bir yerdir. Ölümü sonsuzluk ile kuran sanatçı, onu beden çemberine yerleştirilmiş içsel ve dışsallıkla sonsuz bir döngüye sokmuştur. Bu sonsuz döngü de günümüz insanının sonsuz bir biçimde kendini var ettiği, beden ve içsel-dışsallıktan hareketle kimlik kavramlarının varlığına işaret etmektedir.

Portrelerin Olay Yeri İncelemesi

Toplumsal dönüşümler ile birlikte sanat kendi konu ve tekniğini değiştirerek, temsiliyet biçimini farklı üsluplar etrafında örmüştür. Geçmişten günümüze kadar gelen insan bedeninin ve içsel yolculuğunun farklı anlatım biçimleri arasında Quinn'in çalışmaları da yer almaktadır. Sanatçı beden

kavramını et ve iskelet etrafında örerken, bir diğer kullandığı anlatım dili de form ile birlikte bu konuyu değerlendirmek olmuştur. Sanatçı kendi portresini eriyen bir yapı olarak kurmuştur. Sanatçı bu eserini ilk olarak "Self 1991" (Görsel 8) isimli çalışması ile hayata geçirmiştir. İlk bakışta kırmızı bir portre heykel olarak okunan çalışma, incelendiğinde malzeme anlamlarıyla da yan anlamlar taşımaktadır. Malzeme olarak kendi portresinde, kendi sıvısını kullanan sanatçı, kendi kanını depolamış ve her beş yılda bir tekrarladığı süreç sanatının işlendiği portresini buzdan yapmıştır. Kendi kafasının kalıplarına döktüğü kanı ile oluşturduğu heykeli soğutucuda sergileyen Quinn, devamında soğutucunun fişini çekerek portrenin erimesini sağlamıştır. Eriyen portre devamında bıraktığı kan yığını ile 'bireyin' olay mahallini izleyicilere bırakmıştır. Et resimlerinde de kapalı bir anlam olarak okunan şiddet kavramı, Self serisinde daha da görünürdür. Cebrail Ötğün, Sanatın Şiddeti ve Sınırları adlı makalesinde sanat ve şiddet bağlamını sanatçı ve eser incelemesi üzerinden yapmıştır (Akt. Ötğün, 2008: 91). Sanat tarihçi Selçuk Mülayim (2006)'e göre ise, doğa'da insandan bağımsız olarak şiddet yoktur; ama toplumda vardır. Tıpkı sevgi ve barış gibi, kin ve nefret de insanın beraberinde taşıdığı bir özelliktir. Doğa'da sanat da yoktur, o da insanla birlikte var olmuştur. O halde diyebiliriz ki, etik ve estetik çerçevede oluşan şiddet ve sanat bir arada yaşarlar, zaman zaman da örtüşürler. İkisinin kesişme noktalarının birbiri üzerine yansımaları, birinin öteki adına kullanılması rastlantıdan öte, birey-toplum ilişkilerinin tarihinde kaçınılmaz olarak gündemde kalmıştır.

Görsel 8: Marc Quinn, 1991, Self 1991, Kan (sanatçının kendi kanı), paslanmaz çelik, perspektif ve soğutucu ekipman, 208x63x63 cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/self-1991>

Görsel 9: Marc Quinn, 1996, Self 1996, Kan (sanatçının kendi kanı), paslanmaz çelik, perspeks ve soğutucu ekipman, 208x 63x63 cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/self-1996>

Ötgün'ün şiddet analizi içerisinde Goya'nın "Üç Mayıs Katliamı" eseri, incelenen eserlerin başında gelmektedir. Şiddet çerçevesinde, Quinn'in de 2011'de Arter Sanat Galerisi'nde açmış olduğu sergisinin başlığı olarak "Aklın Uykusu" ismini vermesi tesadüfi değildir. Sanatçı çalışmalarının ortak anlam noktasını Goya'nın "Aklın Uykusu Cavarlar Üretir" gravüründen almıştır. Bir saray ressamı olan Goya, klasik resmin cazibesine kapılmamış ve kendi dilini oluşturmuştur. Resimlerinde olabildiğince fantastik öğeler yer almaktadır. "Hiçbiri bilinen konularda olmayan oymaların çoğu, büyücü kadınların ve esrarengiz hayaletlerin fantastik görüntülerinden oluşur. Bunların bazıları Goya'nın İspanya'da tanık olduğu aptallık ve gericiliğe, acımasızlığa ve baskıya karşı çıkışlarıdır; diğerleri sanatçının kâbuslarını şekillendirir" (Gombrich, 2004: 488). Çalışmalarını yaşamın salt gerçekliği üzerinden değerlendiren Goya, onları fantazyaya ile birlikte bir bağlama oturtmuş ve yaşamın direk gerçekliği olarak kurmuştur. Quinn'in kendi portresinde, malzeme olarak kan kullanması ve bir sürecin sonu olarak, kan gölü imgesi bireyin kimlik mücadelesindeki şiddetin bir analizidir. Eserlerinde genellikle şiddet ögesi olarak kırmızı rengin baskınlığı, ölüm arayışı, Quinn'in ölümü sonsuzlukla kurmasına rağmen yaşanan dünyanın gerçeklik algısına dokunmaktadır. Elbette ilk anlatılmak istenen anlam, toplumdaki kopan bireyin içsel yolculuğunun hikâyesidir. Fakat geçmişten günümüze seçilen nesnelere ortak hafızalarımızda bilgisi mevcuttur. Bu bilgi ise direkt olarak şiddetin varlığıdır.

Görsel 10

Görsel 11

Görsel 12

Görsel 10: Marc Quinn, 2001, Self 2001, Kan (sanatçının kendi kanı), paslanmaz çelik, perspeks ve soğutucu ekipman, 208x63x63 cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/self-2001>

Görsel 11: Marc Quinn, 2006, Self 2006, Kan (sanatçının kendi kanı), paslanmaz çelik, perspeks ve soğutucu ekipman, 208x63x63 cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/self-2006>

Görsel 12: Marc Quinn, 2011, Self 2011, Kan (sanatçının kendi kanı), paslanmaz çelik, perspeks ve soğutucu ekipman, 208x63x63 cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/self-2011>

Self serisinin bir diğer okuması da ortam odaklı sanat içerisinde yer alan süreç sanatının icrasındır. Ortam odaklı sanatın ana merkezi mekândır. Mekân ve eser birlikteliği ile kurulan bağlam, temele düşünselliği almaktadır. Önemli olan burada eserin mekânla doğrudan ilişkisinin varlığıdır. Quinn'in malzeme olarak dönüştürülebilecek bir nesne olarak kan seçmesi ve kanı dondurarak buz şeklinde sergilemesi temel olarak heykelin geleneksel yöntemini kullanıyormuş gibi gözükmesine işaret etmektedir. Fakat devamında kaide görevi gören soğutucunun fişi çekilmesi ile birlikte, heykelin yok olması ve sadece kaidenin kalması, sanatın sınırlarının yıkıldığı yer olan Piero Manzoni'nin "Dünyanın Kaidesi" isimli yapıtıyla aynı anlamı taşımaktadır. Manzoni'nin geleneksel heykel anlayışına karşı darbe niteliğinde yaptığı bu eser, ortam odaklı sanatın da temellerinin atıldığı yerdir. Artık eser mekânla birlikte bir anlama kavuşmuş ve kaide sadece o mekân içerisinde düşünceye hizmet eden bir figür niteliğindedir. Quinn'in eserinde de eriyen heykelin gösterim anlamı olarak duran kaide, aynı zamanda sergide yer alan diğer eserler ile birlikte bir anlam bütünü oluşturmakta ve kaide olarak dondurucu anlamının dışına taşmaktadır. Bir kaideden çok, heykeli koruması beklenen bir dondurucu olarak, bireyin anlam bütünlüğünü sağlayan beden bütünlüğü olarak da okunmalıdır. Self isimli portre heykellerinin erimeye geçen süresi ise süreç sanatının temele aldığı dönüşümle doğrudan bağlantı kurulabilecek bir alandır. "Uzamsal olan, artık derinlik ve kütle ile açıklanamaz" (Şahiner, 2008: 188). Kökleri soyut sanata kadar giden süreç sanatının temel özelliği yaratım sürecinin izleyici ile birleştiği bir anlam etrafında örülmüştür. Buzdan yapılmış portrelerin erime sürecine izleyicinin de dahil olduğu yerde, erime anlamıyla da bir bütün oluşturan sanat eseri, artık sürecini paylaşan bir eserdir. "Düşünce ve mekânı biçime yeğleyen diğer bir sanatçı Hans Haache, galeriyi adeta bir kimya

laboratuvarı gibi görerek, plastik küp, su, termometre ve bulunduğu yerin iklim koşulları ile meydana getirdiği "Yoğunlaşma/Buharlaştırma Küpü" adlı çalışmada, 30x30x30 cm ölçülerinde şeffaf, plastik küpün içinde, galerideki ısı, ışık değişimine göre suyun buharlaşma sürecini göstermiştir" (Girgin, 2014: 224). Haache ile Quinn'in mekan olarak bir küp seçmesi ve küpün içerisinde gerçekleşen dönüşümü sergilemesi, düşünce ürünü olarak eserin süreç sanatı üslubunun tespitidir. Haache ile aynı dilde anlatım ortaklığı kuran Quinn'in Self adlı eseri de, tüm çalışmalarının ortak bağlamı olan tarihin bir analizidir.

Beden olarak; dondurucu, kimlik olarak; portre, içsel olarak; et, ölüm olarak; erime ve döngü olarak; kan okuması ile Quinn'in izleyiciye sonsuz bir döngünün parçası olma alanı açtığı görülmektedir. Aynı zamanda izleyicilere her bir kavramın iç içe geçtiği bir karmaşa ortamı sunmaktadır, tıpkı tarihin karmaşık doğası ve günümüz postmodern sanatı gibi.

SONUÇ

Yaşadığımız dünyada teknoloji hızla hayatlarımıza kanalize olmuştur. Teknoloji ile insan ilişkisi arasında artık sıkı bir bağ vardır. Bu sıkı bağla birlikte, beden kavramı Quinn'in çalışmalarında olduğu gibi soyut bir anlama indirgenmiş, adeta bir erime sağlanmıştır. Sosyal medya kullanımlarında insanların kendilerini ifadesi, mekânsız bir alanda çoğalmış ve bedenlerin olmadığı mecralarda bir düşünce ürünü olarak varlık alanı sağlanmıştır. Beden ve kimlik bağlamında geçmişte daha somut simgeler varken, günümüz dünyasında daha soyut ve geçici bir anlam odağı vardır. Bu anlam odağı geçmişten edindiği bilgiler etrafında, sanat eserinde yeniden bir temsile dönüşürken, temsil artık insanın yuvası olan kabuğu yani bedeninde hayat bulmuştur. Beden günümüzde hem teknolojik olarak hem de düşünsel olarak parçalanmış ve kendisini bir düşünce ögesi olarak var etmiştir. Quinn, çalışmalarında düşünce ürünü olarak, beden varlığını içsel olarak kurmuş ve bu içselliği döngüsel bir kaos ortamı ile sürece teslim etmiştir. Süreçle birlikte döngüye giren anlam ile günümüz dünyası bir simetri dünyası olmuştur. Nasıl ki geleneksel sanattan modern dünyaya geçişte, modernizm temel olanı yeni üzerinden kurduysa günümüz postmodern yaşamı da sonsuz bir döngüsellik ve paradoksal bir kaosun odağında, kendini kurduğu gerçeğini gözler önüne sermiştir. Bu anlamıyla bedenler ve kimlikler postmodern dünyanın kaos zemininde, köklü geçmişe sahip olan ve anlaşılması zor kavramlardan sadece bir tanesidir. Postmodernin kendini kurduğu yer olan kaos, aslında bedenler ve kimliklerin de kaos ortamında olduğu gibi okunmasından rahatsız değildir. Sonuç olarak bedenler ve kimlikler günümüz yaşantısında, toplumsaldan bireyselliğe inen süreçte sonsuz döngüsü ile kaostan başka bir şey değildir. Kaos ise örtük anlamıyla taşıdığı şiddetin estetize edilmiş halidir. Bu anlamda asıl olan, tarihsel bağlamda beden ve kimlik analizinin; şiddetin sanat aracılığı ile estetize edilmiş olduğu gerçeğidir.

KAYNAKÇA

- Ansen, S. (2014). Marc Quinn Aklın Uykusu / The Sleep of the reason. İlkay Baliç Ed. *Eşikte* içinde (s. 7-13). İstanbul: Arter.
- Antmen, A. (2014). *20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Arter Kataloğu (2014). Marc Quinn Aklın Uykusu / The Sleep of the reason. İlkay Baliç Ed. (Çev. N. Dikbaş, Ö. B. Albayrak, A. Knight) İstanbul: Arter.
- Berkowitz, E. (2013). *Seks ve Ceza Arzuyu Yargılamının Dört Bin Yıllık Tarihi*. (Çev. O. Düz) İstanbul: Kolektif Kitap Bilişim ve Tasarım Ltd. Şti.
- Freud, S. (2020). *Psikanalize Giriş Nevrozların Genel Kuramı*. (Çev. A. C. İdemen) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Girgin, F. (2014). Çağdaş Sanatta, Sanatın Malzemesi Olarak Mekan. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 7(13): 214-234. Erişim Tarihi: 19.11.2021, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/275447>
- Gombrich, E. H. (2004). *Sanatın Öyküsü*. (Çev. E. Erduran, Ö. Erduran) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şahiner, R. (2008). *Sanatta Postmodern Kırılmalar ya da Modernin Yapıbozumu*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Leppert, R. (2017). *Sanatta Anlamın Görüntüsü*. (Çev. İ. Türkmen) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Marlow, T. (2014). Marc Quinn Aklın Uykusu / The Sleep of the reason. İlkay Baliç Ed. *Tarihin İplikleri* içinde

(s. 73-123). (Çev. N. Dikbaş) İstanbul: Arter.

- Mülayim, S. (2000). Sanat ve Şiddet. RİB haber (M.Ü. A.E.F. Resim-İş Böl. Mez. Der. Yayını) 6. Sayı Nisan-Mayıs 1995 © Ders BELGELİĞİ, 8. Sayı H62 Yayınları, Mayıs 2000. Erişim Tarihi: 18.11.2021, <https://mimoza.marmara.edu.tr/~avni/dersbelgeligi/kunduz/siddet/sanatvesiddet.htm>
- Ötğün, C. (2008). Sanatın Şiddeti ve Sınırları. *Sanat ve Tasarım Dergisi* 1, 1(1): 90-103.

İnternet Kaynakları

- Görsel 1:** Jan Weenix, 1716, Ölü Kuğu / The Dead Swan, Tuval Üzerine Yağlıboya, 173x154 cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/98/Jan_Weenix_-_Dead_Swan_-_1716_-_Boijmans_1962-%28ok%29.jpg
- Görsel 2:** Andreas Vesalius (1514-1564), Kafatası Üzerinde Tefekkür Eden İskelet Figürü / De humani corporis fabrica'dan, gözden geçirilmiş ikinci basım., 1555, s. 204), Ağaç Baskı, 39,3x26 cm. Minneapolis, Owen H. Wangenstein Historical Library of Biology and Medicine, University of Minnesota. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <https://www.scielo.br/img/revistas/anp/v73n2//0004-282X-anp-73-02-155-gf02.jpg>
- Görsel 3:** Marc Quinn, 2012, Et Resmi (Homeopatik Beslenme)/ Flesh Painting (On Desire), Tuval Üzerine Yağlıboya, 169h x 255w cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/flesh-painting-on-desire>
- Görsel 4:** Marc Quinn, 2013, Et Resmi (Homeopatik Beslenme) / Flesh Painting (On Desire), Tuval Üzerine Yağlıboya, 279h x 418w cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/flesh-painting-on-calligraphy>
- Görsel 5:** Marc Quinn, 2009, Buck & Allana, Dairesel kumlanmış ve taş motorunda silme zımparalanmış vernikli bronz, 167x105x45 cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/buck-allana>
- Görsel 6:** Marc Quinn, 2011, Maddeden Işığa: Enerji Evrende Ne Yaratılır Ne De Yok Olur, Kobalt kaplanmış ısıyla işlenmiş bronz, beton, paslanmaz çelik, çimento plaka, seramik ve sıvı biyoetanol, 181,5 x 151 x 151 cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/matter-into-light-energy-is-neither-created-nor-destroyed-in-the-unive>
- Görsel 7:** Marc Quinn, 2011, Maddeden Işığa: Enerji Evrende Ne Yaratılır Ne De Yok Olur, Kobalt kaplanmış ısıyla işlenmiş bronz, beton, paslanmaz çelik, çimento plaka, seramik ve sıvı biyoetanol, 181,5x151x151 cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/matter-into-light-on-the-transformation-of-energy>
- Görsel 8:** Marc Quinn, 1991, Self 1991, Kan (sanatçının kendi kanı), paslanmaz çelik, perspeks ve soğutucu ekipman, 208x63x63 cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/self-1991>
- Görsel 9:** Marc Quinn, 1996, Self 1996, Kan (sanatçının kendi kanı), paslanmaz çelik, perspeks ve soğutucu ekipman, 208x 63x63 cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/self-1996>
- Görsel 10:** Marc Quinn, 2001, Self 2001, Kan (sanatçının kendi kanı), paslanmaz çelik, perspeks ve soğutucu ekipman, 208x63x63 cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/self-2001>
- Görsel 11:** Marc Quinn, 2006, Self 2006, Kan (sanatçının kendi kanı), paslanmaz çelik, perspeks ve soğutucu ekipman, 208x63x63 cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/self-2006>
- Görsel 12:** Marc Quinn, 2011, Self 2011, Kan (sanatçının kendi kanı), paslanmaz çelik, perspeks ve soğutucu ekipman, 208x63x63 cm. Tate. Erişim Tarihi: 06.05.2021, <http://marcquinn.com/artworks/single/self-2011>

Modern Resim Sanatında Portrenin Serüveni*

Dr. Öğr. Üyesi Burcu Burçak Erdal

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2492-3988>

Sinop Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Resim Bölümü, Sinop – TÜRKİYE

Doç. Dr. Aziz Erkan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4436-5197>

Sinop Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Resim Bölümü, Sinop – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 25.06.2021

Kabul: 28.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Portre
Modernizm
Özgün
Kübizm
Dışavurum
Cezanne
Picasso

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.51900>

Öz

Resim sanatının en eski türlerinden biri olan portrenin tarihsel geçmişi 5000 yıl önceki Eski Mısır'a kadar uzanır. Antik Çağ'dan Rönesans'a kadar el yazması minyatürlerinde sıklıkla görülen portreler, Rönesans'la birlikte gözleme dayalı bir gerçeğin temsili olarak ressamın ustalık düzeyini açığa çıkartan, "tanımlama" ve "benzetme" kaygısı içerisinde, modelinin kimliğini gücünü ve zevkini göstermiştir. Özellikle 17. yüzyıldan sonra, portre ressamlığının yaygınlık kazanmasıyla birlikte portre tasvirleri, resim sanatının önemli bir türü olmuş; her sınıftan insanın portresi betimlenmiş, zarafet, zenginlik, şımarıklık ve kibir gibi anlatımlarla zenginleştirilmiştir. En önemli değişiklikler ise 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmüştür. Modernizmin güçlü etkisiyle büyük değişimlere uğrayan resim sanatında, portre tasvirleri de değişime uğramıştır. Bu değişim sonucu modelinin temsili olmaktan uzaklaşan hatta benzerliklerini neredeyse kaybeden portreler, gerçeğin yerini tutan "yeni" imgelere dönüşmüştür. Modelinden ve dolayısıyla kimliğin belirlenmesi olmaktan uzaklaşan portre tasvirleri, "amaç" olmaktan çıkıp, resmin "kendisi" haline gelmiştir.

Bu makalede, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güçlü bir şekilde etkisini gösteren modernizmin, "yeni", "farklı", "özgün" ve "deneysel" gibi söylemleri, portre betimlemeleri üzerinden araştırılmıştır. Bu araştırmada, modern sanatın önemli sanatçılarından Manet, Cezanne, Van Gogh, Gauguin, Klimt, Modigliani, Munch, Matisse, Picasso, Severini, Dali ve Kooning'in eserleri örnek olarak incelenmiştir. Bu incelemede, modelinin salt belgesi olmaktan kurtulan portre betimlemelerinin, modeliyle benzerliklerini neredeyse kaybettiği, renk, çizgi ve formlarla gerçeğin yerini tutan yeni imgelere dönüştüğü görülmüştür.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Erdal, B. B. ve Erkan, A. (2021). Modern Resim Sanatında Portrenin Serüveni. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 107-122.

*The Adventure of Portrait In Modern Painting**

Asst. Prof. Dr. Burcu Burçak Erdal

Sinop University, Faculty of Fine Arts and Design, Department of Painting, Sinop – TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Aziz Erkan

Sinop University, Faculty of Fine Arts and Design, Department of Painting, Sinop – TURKEY

Article History

Submitted: 25.06.2021

Accepted: 28.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Portrait
Modernism
Original
Cubism
Ekspresion
Cezanne
Picasso

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.51900>

Abstract

The history of the portrait, one of the oldest subjects of painting, dates back to Ancient Egypt 5000 years ago. Portraits, which are frequently seen in manuscript miniatures from Antiquity to the Renaissance, became the most distinctive feature of artist's as a representation of reality based on observation. With the Renaissance, showing the identity, power, and taste of the model, in the concern of "defining" and "simulating". Especially after the 17th century, with the prevalence of portrait painting, portrait depictions became an important genre of painting; portraits of people from all classes are depicted and enriched with expressions such as grace, wealth, sassiness, and arrogance. The most important changes have been seen since the second half of the 19th century. In the art of painting, which has undergone great changes under the strong influence of modernism, portrait depictions have also changed. As a result of this change, the portraits, which moved away from being representative of the model and almost lost their similarity, turned into "new" images that take the place of reality. Portrait depictions, which have moved away from their model and thus from being a determination of identity, have ceased to be a "purpose" and have become the itself of the painting.

In this article, discourses such as "new", "different", "authentic" and "experimental" of modernism, which have been strongly influential since the second half of the 19th century, are investigated through portrait descriptions. In this research, the works of Manet, Cezanne, Van Gogh, Gauguin, Klimt, Modigliani, Munch, Matisse, Picasso, Severini, Dali and Kooning, who are important artists of modern art, were examined as examples. In this examination, it has been observed that the portrait descriptions, which have been saved from being the mere documents of the model, have almost lost their similarities with the model and have turned into new images that replaced reality with colors, lines and forms.

GİRİŞ

Resim sanatının en kadim konularından biri olan portre, boyanmış veya çizilmiş olarak modelinin görünüşünün tasviridir. Geçmiş 5000 yıl öncesi Eski Mısır'a kadar uzanan portreler, Antik Çağ'da ve Orta Çağ'ın sonlarında el yazması minyatürlerde bolca görülmüştür. Erken Rönesans'la birlikte resmin öznesi olmaya başlayan portre, ustalığın en belirgin özelliği olmuş, modelinin jest ve mimiklerine kadar uzanan "tanımlama" ve "benzetme" kaygısı içerisinde, onun gücünü, kimliğini, güzelliğini, zenginliğini, zevkini ve diğer niteliklerini göstermiştir.

15. yüzyıla kadar daha çok Hz. İsa ve Meryem betimlemeleri etrafında dönen, imgeye dayalı portreler, Rönesans'ın hümanist düşünce yapısıyla birlikte, gözleme dayalı bir gerçeğin temsili olarak önem kazanmış, din ve devlet adamlarının, soyluların ve zenginlerin portreleri, gerçeğin temsili olarak resmedilmiştir. Ciddiyet ve kararlı bakışlarla modelinin önemini ve kimliğini gösteren bu portreler, daha çok dinin ve devletin siyasi gücünü temsil etmiştir. 17. yüzyıldan itibaren önemli kişilerle birlikte, sıradan insanların portreleri de ustaca betimlenmiş, zarafet, zenginlik, şımarıklık ve kibir gibi ifadeler de eklenmiştir. 19. yüzyılda portreler tekrar zenginlerin, soyluların, devlet adamlarının ve siyasi iktidarın güç gösterisi olarak ele alınmıştır; ancak en önemli değişiklikler 19. yüzyılın ikinci yarısında görülmüş hem modelin hem de sanatçının iç dünyası portrelere yansımıştır. Yine bu yüzyılda fotoğrafçılığın popülerlik kazanmasıyla, geleneksel portre ressamlığı önemini kaybetmiş ve bu durum yeni bir "özgürlük" sorunu getirmiştir (Yılmaz, 2006: 308). Bu özgürlük sorunu, "gerçeklik" kavramının, zaman içerisinde nasıl şekillendiğini de göstermiştir. Modernizmin güçlü sanat akımları, sistematik ve akılcı bir üslupla biçim ve formları parçalayarak portre sanatına yeni bir dil getirmişlerdir.

Modernizmin Portre Sanatına Getirdiği Yenilikler

Modernizmin tam olarak ne olduğu, ne zaman başladığı ve sona erdiği hâlâ tartışmaya açık olsa da on dokuzuncu yüzyıl ortalarında, daha ziyade sanat ve bilimle ilgili olan değişimleri ifade ettiğini söyleyebiliriz. Modern kavramı, yakın tarihli sanata değil, bir üsluba, hatta bir döneme atıfta bulunur. Artur Danto (1924-2013), modernizmi sanatın sonundan önceki çağ olarak belirtir ki bu çağ, sanatçı ve düşünürlerin, sanatın felsefi hakikatini netlikle tanımlamaya çabaladıkları çağdır. Bu çağda 'mimesis'in sanata verdiği katkıların yerine, yeni yaklaşımların hizmet edeceği varsayılıyordu (Danto, 2014: 54). Böylece On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren yirminci yüzyıl boyunca her alandaki yeni yaklaşımların yeniliğe, özgün kavramıyla açıklanan her nesneye "modern" veya "modernist" yakıştırması yapılmıştı. (Gay, 2017: 23-113). Aslında sanatçılar modern sanat üretiyorlardı üretmesine ama geriye dönüp de ciddi bir değişimin gerçekleşmiş olduğunu açık ve net bir biçimde görene dek, farklı türde bir şey yaptıklarının ayırdına varmadılar (Danto, 2014: 32).

Modernizmin resim sanatına getirdiği yenilikleri Empresyonizm ile başlatan Clement Greenberg'e (1909-1994) göre Manet, modern resmin öncüsüdür. Onun bu görüşü, Manet'in resimlerindeki düzlemselliğe, renkleri özgürce kullanmasına ve taslak çizimler yapmadan doğrudan resme başlamasına dayanıyordu (Danto, 2014: 30). Foucault'a göre ise Manet, resmi "neyse o" olarak gösteren kişidir. Mimesis dayatması ile geçen yüzyılların ardından Manet'in yeni bir dönem başlattığını ileri sürer: bu dönem resmin gösterilmesinin söz konusu olduğu bir dönemdir. Foucault, ayrıca Manet'in resminde konunun bir bahane olduğunu düşünür. Onun resimlerinin bir hikâye anlatmadığını, resimsellik koşullarını gözler önüne serdiğini belirtir. Manet'e göre resmin, anlam taşımak gibi bir görevi yoktur. Söylem işlevlerinden kurtulmuş olan resim, özerk bir sanata dönüşmüş, okunan bir resmin yerine görülen bir resme geçilmiştir. Eylemin gerektirdiği hayranlığı, saygıyı, acıyı, kuşkuyu, korkuyu, sevinci dile getiren mimikleri jestleri ve tavırları resmetmekten uzak olan Manet'deki yüz ve bedenler ölgündür. Manet, seyirciyi yok sayan gelenekle bağını açık bir biçimde koparmıştır. Manet'nin resmiyle sanat özüne döner ve anlamsızlığa erişir. Yararlı olandan, akademik kuralların zorlamasından kurtulmuş olan Manet'in resmi, bilgi- olmayanın boşluğuna açılır.

Manet'in 1872 tarihli "Berthe Morisot'un Portresi" adlı eserinde konuyu kaybetmemiş fakat ifadesizleştirmiştir (Resim 1). Gri bir zemin üzerinde, koyu renkli şapkası ile koyu renkli bedeni arasında belirginleşen Morisot'un yüzü izleyiciye bakmaktadır. Ruhtaki duyguların bedensel tezahürlerini anlatan ifade, Manet'in bu eserinde önemsizleşir. Ayrıca duygu bakımından da tutumlu davranan Manet, her ne anlatıyorsa kayıtsızlık içerisinde anlatır, konu hala oradadır ama artık resmin bahanesinden ibarettir. Duygusal boyutundan yoksun bırakılmış olan bu portre, anlamını da büyük ölçüde yitirmiştir. Tek renkli yüzeylerin hâkimiyeti, ara nüansların silinmesi, ayrıntıların tamamlanmamış olması, şeyler ile varlıklar arasındaki hiyerarşik ilişkiyi de iptal eder (Hugon, 2020: 75).

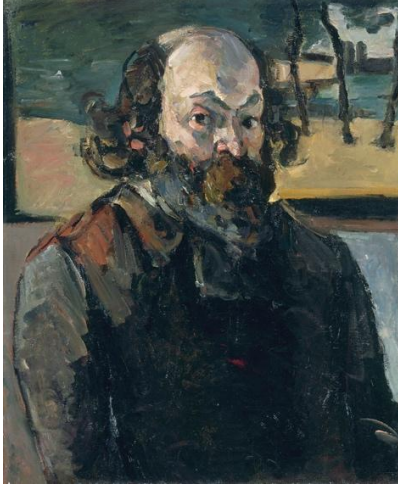

Resim 1: Edouard Manet, Berthe Morisot'un Portresi, 55x40 cm, 1872

Manet ile başlayan bu değişimler, başka değişimleri de tetikledi ve devam eden süreçte "benzerlik" ten fedakârlık eden Cezanne'a uzandı. Böylece, modern resim, doğanın taklidi (mimesis) olma özelliğinden sıyrılarak, doğanın taklidi olmayan öznel özelliklere geçiş olarak görüldü (Hugon, 2020: 75). Greenberg, resmin mimesis niteliklerinin modernist öncesi sanatta öncelikli olduğunu, modern sanatta ise ikincil olduğunu söyledi (Danto, 2014: 30). Bu bağlamda Greenberg, modernizmi Manet ile başlatsa da farklı tarihlendiren görüşler de olmuştur; ancak hepsinin ortak noktası, "denenmemişin geçmişe", "deneyselini alışılmışa", belirgin bir şekilde üstün olduğuna dair inançlarıydı. Bu inanç doğrultusunda modernistler "deneysel", "yeni", "farklı", "ilerleme" ve "özgün" kavramlarını ilke edinmişlerdi (Gay, 2017: 24; Phillips, 2016: 28). Bununla birlikte özgürce kullanılan renk ve çizgilerin soyutlamaya varan kuralsızca kullanımı, modernizmin öne çıkan görüntüsü oldu; ancak yeterli görülmedi ve sürekli "yeni" ya da "farklı" olma arayışı sanatçıları yeni bir şeyler yapmaya zorladı (Lynton, 2004: 238).

Gelenekten kopuş olarak tanımlanan modernlik, tamamen yeni bir geleneği başlattı: Böylece modernizm "yeni geleneği" haline geldi. Aslında modernizm, sonu gelmeyen bir yenilikten daha fazla bir şey değildi. Eleştirmenlerin çoğunluğu, inandıkları gelişmeye doğru uzanan yolun gelenekselden tamamen kopmaktan geçtiği fikrindeydiler (Şahin, 2016: 80). 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Modernizmin sonu gelmeyen yenilik arayışlarıyla birlikte her akım veya sanatçının, kendine özgü ayırt edici malzeme, çizgi, renk ve biçimleri kullanması, tüm konularda olduğu gibi portrelerde de önemli değişimlerin yolunu açtı. Empresyonizm ile başlayan bu yeni arayışlar, özellikle Paul Cezanne (1839-1906), Paul Gauguin (1848-1903) ve Vincent Van Gogh'un (1853-1890) "bireysellik" ile ortaya koyduğu portrelerde, sembolik içeriklerin kullanımı ve dışavurumun güçlü etkisi, yeni bir portre anlayışının da habercisi oldu. Bu sanatçılar, güçleri dâhilinde dünyayı olabildiğince doğru bir şekilde resmetmek yerine, dünyaya karşı kendi derin kişisel tepkilerini yakalamak için çalıştılar (Gay, 2017: 136; Kahraman, 2005: 121). Onların yaratıcı evreninden çıkan bu portreler, hala doğaya bağlıydı; ancak

ustaca yapılan “gerçeğin temsili” olmaktan da kısmen uzaktı. Resim sanatındaki değişimin büyük ustalarından olan Cezanne, Empresyonistlerin doğaya yaklaşımlarını tekrarlamak yerine, kalıcı bir gerçeği yansıtmayı hedefledi ve onun bu girişimi ileride nesnelerin geometrik olarak çözümlenmesini sağladı. Doğayı silindir, küre ve koni şeklinde çözümlenmenin mümkün olduğunu söyleyen Cezanne’in düşünceleri, ileride kübizme ilham oluşturacak ve geometrik çözümlene önerisi bir adım ileriye taşınacaktı (Read, 2020: 178). Cezanne’ın 1875 tarihli “Otoportre” adlı eserinde (Resim 2), modern resim sanatının portre üzerindeki yeni ve özgün yansıması açıkça görülmektedir. Onun bu resmi yüzün doğrusal ve açıklayıcı bir incelemesi değil, kurgusal ve yapısal olarak bir adamın imgesidir. Tutarlı, dengeli bir yapıda görülen güçlü, araştırmacı ve titiz bir çabanın nadir bir bileşimidir; sağlam, hassas dokunuşunun bir ürünüdür.

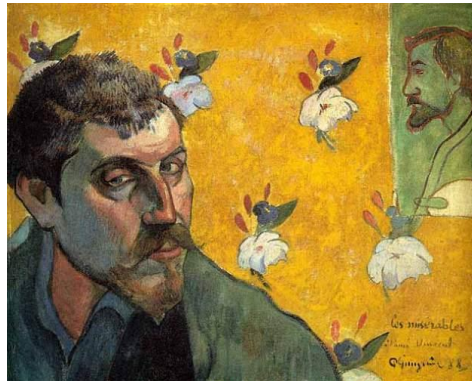
Resim 2: Paul Cezanne, Otoportre, 64x54cm, 1875

Modern portreye geçişin önemli sanatçılarından Vincent van Gogh, “Kulağı Sargılı Otoportre” adlı eserinde kendisini, bir odada ve sağ kulağı sargılı olarak gösterdi (Resim 3). Bu resim bir ayna görüntüsüyü, çünkü sargılı olan sol kulağıydı. Van Gogh’un resmi ele alışı, klasik portre geleneğinden uzaktı; ruhsal yapısının yansıdığı güçlü fırça vuruşları, formu gösterme yaklaşımı, kullandığı renkler ve kompozisyon oldukça yeniydi. Modeline (kendi gerçeğine) ne kadar bağlı kalsa da gösterdiği dış gerçeklik aslında onun içsel gerçeği idi. Dışavurumun güçlü etkisi onu biçim güzelliğinden uzaklaştırarak, doğal olmayan renkleri kullanmasını sağladı. Onun bu resminde, mantıktan daha çok tutkulu bir heyecan, kendine özgü yoğunluk, başka hiçbir ressamla asla karıştırılmayacak özel ve bireysel bir nitelik vardı. Van Gogh’un resimlerindeki dinamik gerginliğin sebebinin, yaşadığı dünyaya verdiği aşırı tepkiden kaynaklandığını söyleyebiliriz (Arnason ve Mansfield, 2013: 62).

Resim 3: Van Gogh, Otoportre, 1889, 60x49

Modern portrelerin doğuşunda önemli bir yere sahip olan Gauguin ise İzlenimcileri görsel olasılığın köleleri olarak eleştirdi ve çalışmalarının çoğunda "ilkel" sanata ilgi duydu (Gay, 2017: 38). Ona göre ilkel kalabilmenin özü, bireyin kendisini, sanayileşme ve kentleşmenin yükünden kurtarmasıydı. Aslında sadece ilkel motiflere ilgi duymayan Gauguin, kasıtlı olarak "naif" bir üslup da geliştirdi. Onun bu naif üslubu, akademik sanatta genellikle bulunmayan bir özgünlüğün yansımasıydı. Ayrıca geleneksel biçimlerden kaçınarak empresyonistlerin optik natüralizmini reddetmesi onu tamamen dekoratif bir anlayışa da yöneltti. "Hâkim ögenin gözlemlenmesinden türetilen, biçim ve renk sentezi olarak adlandırdığı şeyi aradı" (Arnason, 2013: 59). Gauguin, 1888 tarihli "Otoportre" adlı eserinde geleneksel portre anlayışında görmeye alışkın olmadığımız bir duruş ve kompozisyon sergiler (Resim 4). Kendi gerçeğinin benzerliğini tasvir etse de modern bir yaklaşımla ele aldığı görülür. Gauguin'in bu resmi, basitleştirilmiş çizim ve renklerin sembolik kullanımının birleşimidir ve kasıtlı olarak natüralizmi reddeder; çizgi ve renkten oluşan işaret görüntüleri, şematik bir kompozisyonda yan yana getirilir ve görüntülenen sahneyi temsil eder. Güneşin hayat veren ışınlarıyla ilişkilendirilen sarının sembolizmi burada özellikle dikkat çekicidir.

Resim 4: Paul Gauguin, Otoportre, 45x55 cm, 1888

19. yüzyılın sonlarına doğru, Emile Bernard tarafından ortaya atılan Sentetizm teorisinin resim sanatına, dolayısıyla portreler üzerindeki etkisine değinmek gerekir. Sentetizm, benzersiz bir stil veya teknikten ziyade bir yöntemdir. Bir sanat yaratma yöntemi olarak, temel unsurların açık ve güçlü bir

şekilde aktarılması adına sadeleştirme ve yoğunlaşma anlamına gelir ve ortaya çıkan görüntüde salt analitik bir yaklaşımı imâ eder. Daha çok Gauguin ve Bernard tarafından tercih edilen bir yöntemdi (Wasiutynski, 1982: 46). Bernard'ın düşüncesi, nesnelere temel formlarının hayal gücü tarafından muhafaza edildiği ve bu temel formun da aslında algısal imgenin basitleştirilmiş hali olduğu düşüncesine dayanır. Hafıza, sadece önemli olanı ya da simgesel olanı tutar. Korunan şey bir "şemadır" bu şema ise prizmatik saflık düzeyine indirilmiş renklere sahip, basit ve çizgisel bir yapıdır. Bu teoremin savunucularından Maurice Denis, "sentetize etmek için nesnenin bazı parçalarının baskılanması yoluyla bir basitleştirme gerekli değildir: Basitleştirme, anlaşılır kılmak içindir" (Read, 2020: 167) diyerek, portrenin gelecekteki görünümünün ipuçlarını vermiştir.

Modernizm öncesi resim sanatının gelişiminde pek çok parametrenin etkili olduğunu söyleyebiliriz; ancak resim sanatının değişiminde modernizmin büyük payının olduğunu söylemek yanlış olmaz. Her ne kadar Manet, modern sanat için önemli değişimleri başlatmış olsa da empresyonistlerin eserlerinin nesnel bir karşılığı vardı. Ortaya koydukları konular açıkça fark edilebilirdi, fakat şaşırtıcı değillerdi; kısaca resimleri resimdi daha fazlası değildi, çabucak, çalاکalem yapılmış gibi görünüyorlardı; sanki bitirilme zahmetine girilmemiş gibiydiler (Gay, 2017: 104). Oysa modernist sanatçıların, modası geçmiş veya eskimiş olarak gördükleri geleneksel sanat biçimlerinden ayrılarak "yeni ve farklı" olma yolunu seçmeleri, karmaşık olmayan bir dil yaratabilmek içindi.

Modernite ile birlikte sanatçıların çevrelerindeki dünyayı inceleme ve yeniden şekillendirme isteğine dair bir inancın üzerinde yoğunlaştığını görüyoruz. İlerlemeye duyulan temel inancın, değişimi kaçınılmaz kılması ve sanatçıların kendilerini zamana uydurması gerekiyordu. Gerçekten de modernite, değişimle gelen ilerlemeye yeni bir estetik değer getirdi ve bu estetik değer, geleneksel biçimleri reddetme eğilimine girdi (Fineberg, 2014: 16). Modernite ile birlikte bir yandan geleneksel biçimler reddedilirken, diğer yandan sanatın, sadece sanat için olduğu savunuldu ve bu yüzden sanat, sadece kendine hizmet etmeliydi. Sanatın sadece kendisine hizmet etmesi, süre gelen "güzellik" kavramını sorguladı. Sanatçılar, kendi teknikleri ve kuralları, kendi idealleri ve zevkleriyle övünerek, "sanatın ürettiği her şey güzelliştir" ve "güzel olan hiçbir zaman elzem değildir" düşüncesini savundular (Gay, 2017: 78). Hatta modern yapıtlarda görülen düzensizlik, çirkinlik, anlamsızlık, sanki bilinçli bir şekilde tercih edilmekteydi ve bu değişim, daha verimli bir girişim olarak yansıtıldı. Modernizm (özellikle Ekpresyonizm), düzenin ve güzelin çekiciliğini kabul etmeyen bir dönem; modern sanatçı ise sürekli başkaldıracı bir asi olarak görüldü. Bu durumdan rahatsız olmayan modernistler, aksine kendilerini toplum dışı profesyoneller olarak gördüler. Resimlerinin sergilenmemesini, hatta mağduriyetlerini memnuniyetle karşıladılar (Gay, 2017: 33; Lynton, 2004: 40).

Gerçekten de modernist sanatçıların tarafından gerçeğin imgesi yansıtılmadı aksine yeni ve mutlak bir gerçeklik duygusu yaratıldı; Tabiat taklit edilmedi, yeni bir tabiat yaratıldı: yaşam taklit edilmedi, eşdeğeri bulunmaya çalışıldı. Böylece sanatçılar, imgeleri kendi mantık dizgeleri ve alışkın olmadığımız bir kompozisyon bütünlüğü içinde sunarak, izleyicinin durgun hayal gücünü harekete geçirdiler ve gerçek hayattaki şeylerle olan etkileşimimizde bulduğumuz canlılığı yaşattılar. Aslında onların peşinde oldukları yanılısama değildi; gerçeğin ta kendisiydi (Butler, 2010: 30). Yanılısama olmaksızın gerçeğin kendisini arayan modern sanatçıların yeni bir gerçeklik yaratmaları hiç kimseye benzememe kararlılığından kaynaklanıyordu. Bu bir sanatsal özerklik ve eşsizlik beyanıdır ki, hatırlarsak Flaubert, Baudelaire'e, benzersizliğin en önemli nitelik olduğunu söylemişti (Gay, 2017: 106). Bu benzersizlik arayışları, sadece renk ve biçim bozularla kalmadı; deneysel bir yaklaşımın önünü açarak, malzeme çeşitliliğini ve farklı teknikleri özgürce kullanmayı getirdi; ancak, onların bu arayışları yeterli değildi. Rönesans'tan beri uygulanan gelenekselleşmiş sanat anlayışına bir tepki olarak başlayan modernizm, "bireyselliği" ve "şimdiki zamanda var olmayı" da vurguladı (Ergur, 2020: 4).

Modern çağın, teknik ve malzeme kullanımına getirdiği özgürlüğü sınırsızca kullanan Klimt'in, 1907 yılında tamamladığı "Adele Bloch-Bauer'ın Portresi" adlı eseri, tuval üzerine gümüş ve altın varaktan oluşmaktaydı. Kullanılan malzeme ve teknikler bakımından dönemin en özgün çalışmalarından biri oldu (Resim 5). Adele'i altın renkli bir arka planın önünde, altın bir tahtta veya sandalyede otururken gösteren sanatçı, geleneksel ile modern, figüratif ve figüratif olmayan arasındaki sınırları zekice sorguladı. Bazı yerlerde elbise ile arka planın birleşmesi, zeminle model arasında ayrımı yok etmektedir. Adele'in sadece saçı, yüzü, dekolte kısmı ve elleri yağlı boya ile tamamlanmıştır. Klimt, Adele'in karakteri hakkında çok az şey aktardı: daha çok Adele'in "kendine olan düşkünlüğünü rüyası bir görünüme dönüştürdü. Tüm bunlar Adele'in 'melankolik ve yaklaşılamaz bir şekilde uzak' görünmesini sağladı. Klimt'in portre tasvirleri, gerçekten de modern portrelerden yeni, farklı, bireysel ve benzersizdi. Ne var ki, portre görüntüsünü bu denli büyük tutarak, bezeme üslubuyla farklı ve pahalı malzemeleri kullansa da, Adele'in tasvirinde kullandığı tensel, ölçüsel ve biçimsel doğruluk modele bağımlılığı açıkça gösterdi.

Resim 5: Gustav Klimt, Adele Bloch-Bauer'ın Portresi, 138x138 cm, 1907

Modernizmin getirdiği benzersiz, bireysel ve özgün olma arayışı, özellikle dışavurumcu sanatçılarda kendini gösterdi. Portreyi ele alışlarındaki farklı yaklaşımlar, portrenin gelecekteki değişiminin de ipuçlarını verdi. Ancak dışavurumcu portrelerde izleyiciyi rahatsız eden bir şey vardı ki, bu da doğanın (modelin) çarpıtılmasından çok, güzellikten uzaklaşılmasıydı. Sanatçılar için yaşamın yalnızca güzel yanları yoktu; bu nedenle sanatta uyum ve güzellikte direktmenin dürüst bir yaklaşım olmadığına inanıyorlardı (Gombrich, 2011: 564). Dışavurumcuların amacı, geleneksel klasik anlayışın karşıtı olan biçim ve renkler aracılığıyla, duygusal ve ruhsal düzeyde heyecanlar yaratmaktı (Lynton, 2004: 23). Parlak ve çoğunlukla doğal olmayan renkler ve bu renklerin tuval üzerine gelişigüzel sürülmüş olması en belirgin yansımasıydı. Portrelere de yansıyan bu farklılaşma elbette 19. yüzyılın sonlarına özgü bir anlayıştı; ancak yirminci yüzyılın başlarında çok daha belirginleşti.

Modelinden bir nevi "uzaklaşma" anlamına gelen modern çağın portreleri, artık portre sahibinin değil, sanatçının isteği doğrultusunda gerçekleşti. Bir yandan modeline biçimsel ve zamansal yaklaşanlar, diğer yandan modelini imgeye, hatta soyutlamaya götüren sanatçılar, modernizme damgasını vurdu. Sanatçılar, modellerini eski ustalarına gönderme yaparcasına tanındık bir ortamda gösterecekleri rengi özgürleştirme ve formu yalınlaştırma hedefinin peşine düştüler ve bununla da kalmayıp biçim bozmalarıyla, gergin ve dramatik etki yarattılar (Buchholz, 2012: 418). Modigliani'nin 1914 tarihli "Madam Pompadour'un Portresi" adlı eserinde, kübistlerin monokrom tonlarını ve yapısal kaygılarını "bireysellik" uğruna terk etmiş, bunun yerine ifade olanaklarına geri dönmüştür (Resim 6).

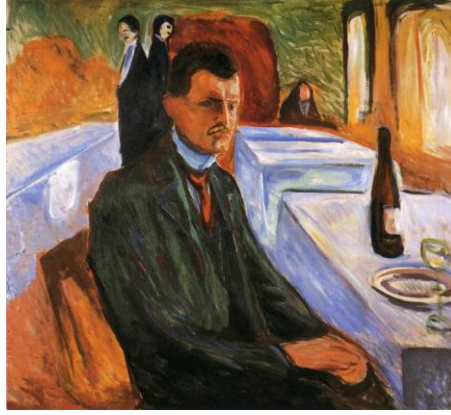
Modelini karşısına alan sanatçının, gözlem gücünü, özgünlük idealiyle birleştirdiği görülüyor. Modigliani, gerçekçi bir portre biçimini, güçlü psikolojik yorumlama için bir araca dönüştürmekle kalmadı, modelinin kimlik tespitinin tamamen dışına çıkmadan içsel bir görüntü yarattı. (Benezra, 1986: 197). Sınırlandırılmış biçimler, yalınlaştırılmış yüz formları, ten renginin sembolik gösterimi, kontrollü deformasyon, yanılısamaya meydan vermeyen düzlemsellik, acelece yapılmış ya da tamamlanmamış hissi, Modigliani'nin tüm eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de hemen göze çarpar.

Resim 6: Amedeo Modigliani, Jeanne Hebuterne'in Portresi, 91x 73, 2018

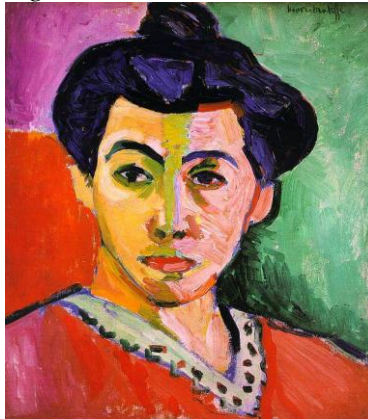
Yirminci yüzyılda yaşanan yoğun şehirleşme, sanayileşme ve I. Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik buhranlar ve acılar, Ekspresyonizmin konularını da çeşitlendirdi; ruhsal ve bedensel çöküntü, yalnızlık, korku, kin, nefret ve melankoli portrelerde görülmeye başladı. Sanatçılar için tek gerçek vardı, o da insanın iç dünyası, duygu ve düşüncesiydi (Tetik, 2020: 78). İç dünyanın dışa yansımaları, sanatçıları kişisel açıklamalara yöneltti; "bu bana böyle göründü", "bununla ilgili bunları hissettim", "sanatçı olarak özel bir duyarlılığa sahibim", "ben insanlığın bir parçası olmakla birlikte tekim benzersizim" (Lynton, 2004: 38) gibi ifadeler, dışavurumcu sanatçılara kontrolsüz bir güç verdi. Portrelerdeki özgün biçimsel değişimlerle birlikte, ruhsal anlam yüklemeleri de yeniydi. Modernizmden önce sanatçılar, kendi ruh durumlarını bu denli sanatlarına karıştırmıyorlardı.

Sanatını yalnızlık ve korku üzerine kuran Munch'ın alan korkusu (agorafobik) durumunu karmaşıklaştıran ise alkol bağımlılığıydı. Agorafobik olarak çektiği acı, sanatının içeriği, tarzı ve konusu üzerinde güçlü bir etkiye sahipti. Kendi hayatının 'itiraflarını', stilize etmeden ve simgeleştirmeden, ruhsal durumun görsel bir temsili olarak gösterdi. Boya sürüşü kaba ve etkileyici; renkleri ise gergin ve rahatsız ediciydi. Tüm bu yaklaşımlar, yoğun, kişisel bir ızdırabın ifadesi olarak, çektiği acıyı yansıtıyor (McElroy Bowen, 1988: 49). Munch'un 1906 tarihli "Otoportre"si, içe dönük ve karamsar bir duygunun yansımaları olarak göze çarpar (Resim 7). Resmin merkezinde yer alan bedeni, izleyiciye dönük olmadığı gibi; bakışlarıyla izleyiciyi uzakta tutar. Arkada yer alan figürler, birbirine uzak ve yabancıdır: Yalnızlık, korku ve melankoli kolayca hissedilir.

Resim 7: Edvard Munch, Otoportre, 111x121 cm, 1906

Yirminci yüzyılın başlarından itibaren resim sanatındaki önemli gelişmeler neticesinde görülen renk, form ve biçimlerin değişimi ile düzenden ve güzellikten uzaklaşılsa da (Lynton, 2004: 40), duygusal ifadelerle birlikte, dekoratif ve sadeleşme gibi yeni deneysel yaklaşımlar da portrelere yansdı. Henri Matisse (1869-1954), Maurice Vilaminck (1876-1958), Alexej Jawlensky (1864-1941) gibi fovist ressamlar, portreyi alışlagelmiş anlatımların tamamen dışına taşıdı. Alman dışavurumcuların duygu yüklü ifadeleri, yerini yaşam sevincinin sergilendiği portrelere dönüştü. Aslında bu portreler, kimlik göstergesiyle imge arasındaki çelişkiyi zorladı. Matisse'in 1905 yılında yaptığı eşi "Amelie Matisse'in portresi" (Green Stripe) adlı eserinde, güzellikten uzaklaşmak yerine, yeni bir güzellığe açılan kapıyı araladı (Resim 8). Matisse'in bu eseri, dışavurumun güçlü etkisiyle oluşturulan düzlemsel yüz formu ve zıt renklerin mükemmel uyumu, yeni bir estetik düzenin izlerini taşıdı. Ancak, Matisse'in bu "yeni" anlatımında portre, rastgele boyanmış gibi görünse de sonuç inandırıcıydı: güzel bir kadının yüz çizgileri korkusuzca resmedilmişti (Lynton, 2004: 30). Matisse, bu portrede atmosferik bir derinlik hissi yaratırken, aynı zamanda resim yüzeyinin fiziksel varlığını da ortaya koydu ve düzlemsel bir mimari çerçeve yapılandırdı (Arnason, 2013: 95). Onun bu eseri dekoratifliğe uzanan "sade" ve "düzlemsel" yeni bir sanat anlayışının da habercisiydi. Matisse'in amacı, mümkün olduğu kadar ifadeye hizmet etmektir ve kurduğu "alan" ilişkileri mantığı çerçevesinde, farklı renkler kullanarak yarattığı formları benimsememizi sağlamaktı ve bunu da başardı (Butler, 2010: 31).

Resim 8: Henri Matisse, "Green Stripe", 40.5x32.5 cm, 1905

20. yüzyılın hemen başında kübistler, dışavurumculardan daha güçlü bir kopuş yarattı; kübist sanatçılar figürü betimlemeyi tümenden kaldırmadılar ama onu yeniden düzenlediler (Gombrich, 2011:

570). Pablo Picasso (1881-1973), George Braque (1882-1963), Juan Gris (1887-1927), Jean Metzinger (1883-1954), Albert Gleizes (1881-1953) gibi kübist sanatçılar, portreyi temelden sarsarak, fovistlerin yaptıklarından çok daha farklı bir şekilde ele aldılar. Bu portreler ne iç dünyanın derin yaşanmışlığını ne de dış dünyanın gerçeği olan biçimlerin karakteristik yapısını gösterdi; bunlar tamamen yeni bir kurgusal düzenlemeydi. Kübizmle birlikte portre, artık dokunulmaz olmaktan çıkmıştı (Butler, 2010: 131). Resim sanatını neredeyse portre üzerine inşa eden kübistler, sanat anlayışları doğrultusunda gerçeğin bütünlüğünü bozarak, yeniden bir araya getirdiler. Bu yeni form ve biçimler portreden izler taşısa da geleneğin tam anlamıyla terk edilmesiydi. Kübistler, modernizmin en önemli temsilcileri olmalarına karşın, Picasso'nun modernizme yaklaşımı farklı oldu. Modernist düşüncenin "araştırma" ve "deneysel" söylemlerine karşı çıkarak, herhangi bir şeye yönelik iradesi olmadığını, herhangi bir şeyi aramadığını söyledi. Onun çalışmaları, doğanın gözlemi üzerine dayandı ve mutlaka bir şeyi temsil etti. Bu temsil, genellikle tuhaf biçimde deforme edilmiş kadın formunda oldu. Figürlerin başları tanımlanamayacak şekilde birbirinin içine geçti veya biçimleri bozuldu (Read, 2020: 181).

Kübizmin bozmaya eğilimli Analitik yaklaşımı, görsel imgeleri şematik veya yapısal bir düzene indirgeme girişimiydi. Sentetik kübizm teorisi ise, soyutlamayı resmin temeli olarak görür: Bir sanat eseri, estetik gücünü biçim ve renkle ilgili soyut unsurlara borçluydu. Juan Gris, soyut sanatı ressamın matematiği olarak ifade eder ve "kompozisyonun içerdiği belirli gerçeklik unsurlarının düzenlenmesidir" (Read, 2020: 102) demiştir.

Picasso'nun 1910 tarihli "Daniel-Henry Kahnweiler'in Portresi" adlı eserinde, yanılısamaya yol açan bütün formları bir yana bırakarak, portrenin modeline benzeme zorunluluğuna dayalı geleneksel çerçeveyi ortadan kaldırmıştır (Resim 9). Modelinin karakteristik özelliklerini örneğin, geriye doğru taradığı saç, birbirine kenetlenmiş elleri, şifre simgelere dönüştürmek suretiyle belirli bir kimliğe işaret etmeyi sağlayan yepyeni bir yöntem bulmuştur. Kısaca Picasso, kapalı formu delik deşik etmiştir (Arnason, 2013: 151; Thompson, 2014: 110). Picasso, bir portre karşısında modelle bağlantı kurmak yerine, yeni yöntemlerle bir insan başı oluşturma fikrini hangi noktaya kadar taşınabileceğini sorguladı (Gombrich, 2011: 576). Ustalıktan daha çok yaratıcılığın öne çıktığı bu resim, tüm estetik özelliklerin tutsağı olan portrelerden tamamen bir kopuşu simgeliyordu ve çok daha farklı bir bakış açıydı.

Resim 9: Pablo Picasso, Kahnweiler'in Portresi, 1910, 100x72 cm

Fütüristler ise, kübistlerin tersine, daha çeşitli göstergeler ve renk zıtlıkları kullanarak ritim ve hareket duygusunu yükseltti. Carlo Carra (1881-1966), Umberto Boccioni (1882-1916), Jean Metzinger

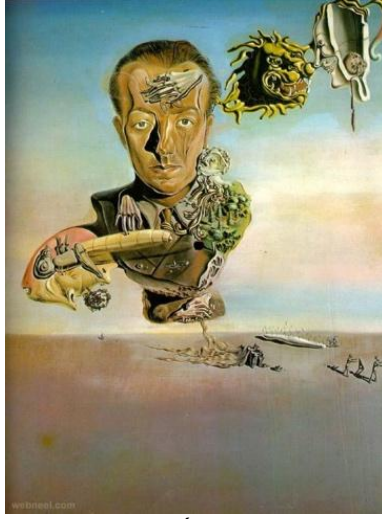
(1883-1956), Andre Lothe (1885-1962), Albert Gleizes (1881-1953), Gino Severini (1883-1966) gibi Fütürist sanatçılar, içsel bir etki yaratmayı, temalarının dinamizmini izleyicinin deneyimine doğrudan aktarmayı, ayrıca resmin izleyiciyi sarmasını ve onu sürüklemesini istiyorlardı (Phillips, 2016: 40). Onların bu düşünceleri büyük yankı ve merak uyandırdı. Kübizmi hatırlatan parçalanmalar, devinimsel etki yaratmakla kalmamış, renk ve çizgiler de bu devinime ortak olmuştu. Gino Severini'nin 1912 tarihli "Otoportresi" adlı eseri, analitik kübizme yönelik birtakım unsurları barındırırken, diğer yandan da Fütürizme ait hız, hareket, renk, biçim gibi tüm özellikleri de yansıtmaktaydı (Resim 10). Kübistler, farklı bakış açıları yakalayacak şekilde hareket ederek, görüntüleri kendine özgü parçalara ayırırken, Fütüristler cansız nesnelere bile sürekli kıpırdayan canlı ve hareket halinde gösterdi. Fütürist formlar daha belirsiz, daha akışkan bir mekândaymiş gibi görünen kübist eş değerlerinden çok daha net bir şekilde ayrılma eğilimindeydi. (Thompson, 2014:125)

Resim 10: Gino Severini, Otoportre, 1912

Fütürizmle bağlantılı olarak Dirimsellik'ten de bahsetmek gerekirse, dirimsellik, varlık kavramıyla ileri sürülen tamamlanma durumundan çok, kendini akışa bırakmaya dayanan dönüşüm halini savunur ve devinimi durağanlığa tercih ederek, eylemi üstün tutar ve biçimin akış halinde olmasından hoşlanır. Kısaca dirimsellik, yaşamın içten gelen bir güç olduğunu öngörür ve kendi özel düzenini üretir. Bu bakış açısından bakıldığında, fütüristlerin, dirimsellikten etkilendiği söyleyebiliriz. (Thompson, 2014: 125)

Gerçeküstücüler, modern sanatın söylemlerine tamamen karşı çıkarak gerek söylemsel, gerekse yönetsel olarak çok farklı yol izlediler. Sanki onlardan önce hiç kimse, bir şey yapmamış gibi bir tavır içindeydiler. "Yeni" ya da "özgün" olmak gibi bir kaygıları yoktu (Butler, 2010: 60). Onların ortak yanı, sanatın ne olması konusunda yerleşmiş görüşlere karşı çıkmalarıydı ki bu modernizme meydan okumaktı. Dadalar gibi Sürrealist sanatçılar da, doğrudan doğruya "yeni" bir resim biçimi yaratmak istemediler. Bir yapıtı sanat yapan biçimi, konusu, içeriği, türü ve yansıttığı ustalık değil, sanatçının onu sanat olarak bilmesiydi (Lynton, 2014: 127-182). Aynı şekilde gerçeküstücüler, en saf halindeki ruhsal otomatizm olarak düşüncenin emrindeydi ve ortaya koydukları eserler aklın hiçbir şekilde denetiminde değildi ayrıca herhangi bir estetik ya da ahlaki kaygıdan da uzaktı (Harrison, 2016: 489, Phillips, 2016: 64). Bu düşünceyle yapılan eserlerde aklın ve mantığın hiçbir denetimi yoktu, tamamen bilinçdışının kontrolündeydi. Salvador Dalí'nin 1929 yılında yaptığı "Paul Eluar'tın Portresi" adlı eserinde, modernizmin alışıla gelmiş bütün yaklaşımları terkedilmiştir (Resim 11). Bu düşsel sahnede, form ve biçimlerin çarpıtılmadığı gibi, deneysel ya da avangard bir yaklaşım da değildir.

Resim 11: Salvador Dalí, Paul Éluard'ın Portresi, 33x25 cm, 1929

Yirminci yüzyılın sanattaki büyük devrimleri, görünenin temsili olan sanatı, büyük değişimlere uğrattı. Görüntülerin parçalanması soyut sanatın habercisiydi ve çok geçmeden soyutlamalar, portreler üzerinde de etkili olmaya başladı. Arshile Gorky (1904-1942), Jean de Buffet (1928-1999) ve Willem de Kooning (1904-1997) gibi soyut ekspresyonizmin önemli temsilcileri, portreyi yeni bir bakış açısı ile ele aldı. Onların resimlerinde insan bedeninden izler barındıran ipuçlarından başka bir şey görünmedi; portre sadece kimliğini değil, biçimini de kaybetti.

119

Willem de Kooning, canlı renkleri ve coşkulu üslubu ile kendisine özgü bir anlatım dili geliştirdi. Onun resimlerinde, üzerinde özenle değil de büyük bir enerjiyle çalışıldığı, biçimleri ortaya çıkarmaktan çok, yüzeyleri kabaca doldurma amacıyla boyandığı izlenimi verir (Lynton, 2004: 37). Kooning'in 1954 tarihli "Marilyn Monroe'un Portresi" adlı eserinde, sanatçının çalışma yöntemi bütün çıplaklığı ile görünür (Resim. 12). Bu eserde sanatçı, henüz "tamamlanmamış" olan, ancak bir sonuca ulaşma mücadelesinin hissedildiği yerde bir noktada durur; rengi yoğunlaştırır ve figürü radikal bir şekilde bölümlere ayırır. Kooning, resmin hazırlık sürecinde, donmuş bir anlık bakışın kendisine nasıl geldiğinden söz eder (Fineberg, 2014: 80). Bu doğrultuda soyut resim, esere bakan kişinin onu kendi kuralları çerçevesinde değerlendirmesini; eser ile dünya arasında çok daha dolaylı bir ilişki kurmasını sağlar. Bu çerçevede soyut sanatın iki önemli özelliğinden söz edilebilir. Bunlardan birincisi resmin gerçeği yansıtmaması ikincisi ise resmedilen öznenin tüm özelliğini kaybedip sadeleştirilmesiydi (Butler, 2010: 29).

Resim 12: Willem de Kooning, Marilyn Monroe'un Portresi, 127×76 cm, 1954

Yazar ve sanat eleştirmenleri Clive Bell (1881-1964) ve Roger Frey (1913-1997), doğaya herhangi bir referansın üzerindeki vurguyu kaldıran sanatı, "insansızlaştırılmış" olarak överek, olumlu bir meziyet olarak gösterdiler. Onlara göre biçim içerikti; yalnızca doğanın temsili değil, sanatçının psikolojisi de gereksizdi. Greenberg, onların bu düşüncesini daha da uç bir noktaya taşıdı: Yüksek sanatı tabiata ilişkin tüm referansları silmeye kalkışmış bir sanat olarak tanımladı ve onu "Kitsch" ya da popüler kültürün karşısına koydu (Fineberg, 2014: 16).

Yirminci yüzyılın ortalarına doğru (modernizmin yaklaşan sonu) soyut resim, tabiatı referans alan gerçekçilik geleneğini yıkan modernizmin en önemli sanat anlayışı oldu. Soyut sanatın güçlü etkisi, figüratif sanatın sonunu getirdiği gibi portrenin de sonunu getirdi. Soyut sanatın yükselişiyle figüratif ve portre sanatı bir duraklamaya girmişse de Pop Art'la birlikte eski canlılığına tekrar dönmüş, ancak bu geri dönüş, eskisinden özde ve biçimde çok farklı olmuştur. Modern portre anlayışının dışına çıkan bu portreler, "hazır"ın yeni bir yaklaşımla kullanılmasıydı. Gerçekten de "modelinin belgesi" olan portreler, fotoğraf makinası tarafından yakalanmış, geriye bu belgelerin yeni ortamlarda kullanılması kalmıştı. Böylece Pop Art ile başlayan portreye yeniden dönüş, kısa bir süre sonra "gerçeğin kendisi" ne dönüşmüştür. Modern çağın sloganı olan "yeni", "farklı", "deneysel", "bireysel" ve "özgün" kavramları yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, çağdaş sanatın getirdiği yeni söylemler doğrultusunda yeniden güncellenmiştir.

SONUÇ

Portre tasvirleri, insanı insana anlatan, duygu ve düşüncelerin yansıtıldığı özgün eserler olarak, sanatçıdan sanatçıya ya da dönemden döneme değişiklikler gösterse de, günümüze kadar önemini korumuştur. Tarih boyunca bireyin her türlü görünüşünü yansıtan portreler, Rönesans'la birlikte gözleme dayalı gerçeğin tasvirleri olarak önem kazanmış ve on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar aynı bakış açısıyla devam etmiştir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Modernizmin güçlü etkisi ile başlayan "sanat sanat içindir" düşüncesi, portrenin geleneksel anlatım biçiminin de sorgulanmasını kaçınılmaz kılmış, mimesis üzerine şekillenen estetik anlayışı, yerini mimesis olmayan yeni yaklaşımlara bırakmıştır. Modernist sanatçıların yeni, farklı, deneysel, özgün gibi kavramları ilke

edinmeleri, özellikle bireysellik ve farklı olma çabaları, sanatçıları yeni bir şeyler yapmaya zorlamıştır. Greenberg, modern resim sanatını Manet ile başlatsa da özellikle post empresyonist sanatçıların modern resim sanatının belirgin olarak ayırt edilmesinde önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

Yirminci yüzyılın başlarından itibaren ise modernitenin getirdiği yeni yaklaşımlar doğrultusunda ortaya çıkan modern sanat akımları, yeni anlatım biçimleriyle kendilerini var etmişlerdir. Örneğin biçim güzelliğinden bilinçli olarak uzaklaşan dışavurumcular, portreler üzerinden duygusal anlatımlara yönelerek yalnızlık, korku, melankoli gibi kendi ruhsal durumlarını bile yansıttılar. Kübist sanatçılar ise dışavurumcuların yaptıklarını daha ileriye taşıdıklarını söyleyebiliriz. Tabiattan (modelden) tamamen uzaklaşan kübist sanatçılar, yeni bir kurgusal düzen yaratarak, yaratıcılığın ustalık ve deneysellikten daha önemli olduğunu savunmuşlardır. Yanılsama olmaksızın gerçeğin kendisini arayan kübist sanatçılar, modelinin temsilinden uzaklaşarak gerçeği imgeye taşımışlardır. Fütüristler ise kübistlerin durağan, renksiz ve ifadesiz salt kurgusal düzenini tekrarlayarak, bu durağan portreleri renkli ve devinimler halinde gösterdiler. Aynı şekilde gerçeküstücü sanatçıların ortaya koydukları eserlerde yeni bir sanat biçimi yaratmak istemeseler de ortaya koydukları eserler, aklın hiçbir şekilde denetiminde değildi.

Görülüyor ki modernizmin güçlü etkisiyle büyük değişimlere uğrayan resim sanatında, portre tasvirlerinin de değişime uğraması kaçınılmaz olmuştur. Bu değişim sonucu modelinin temsili ya da salt belgesi olmaktan uzaklaşan hatta benzerliklerini neredeyse kaybeden portreler, gerçeğin yerini tutan “yeni” imgelere dönüşmüştür. Sanatçılar, vermek istedikleri duygu ve düşünceyi portre üzerinden seyirciye aktarırken, ister modeline “sadık” kalsın, ister “referans” alsın, isterse de “imge” olarak kullansın, bir takım sanatsal öğeleri kullanarak sanatçı- model- seyirci arasındaki bağın kurulmasını sağlamıştır. Modelinden ve dolayısıyla kimliğin belirlenmesi olmaktan uzaklaşan portre tasvirlerinin, “amaç” olmaktan çıkıp, bir “araca” dönüştüğünü ve resmin “kendisi” haline geldiğini söyleyebiliriz.

Rönesans’tan günümüze portrenin bu denli önem kazanması ona yüklenen her türlü anlam ve tekniği kabul ediyor olmasındandır. Portreler ister belge, imge, ya da fotoğrafik olsun, sonuçta hala aynı hedefleri ve aynı soruları karşılamaktadırlar. Portre üzerinden kurulan sanat, geçmişte olduğu gibi bugün de ele alış biçimleri değişse de önemini koruyacak, gelecekte de devam etmeyi sürdürecektir gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Arnason, H. H. ve Mansfield, E. C. (2013). *History of Modern Art: Painting Sculpture Architecture Photography: 2 (7th ed.)*. Pearson.
- Benezra, N. (1986). A study in irony: Modigliani’s “Jacques and Berthe Lipchitz.” *Art Institute of Chicago Museum Studies*, 12(2), 188. <https://doi.org/10.2307/4115941>
- McElroy Bowen, A. (1988). Munch and agoraphobia: His art and his illness. *RACAR: Revue d’art Canadienne*, 15(1), 23. <https://doi.org/10.7202/1073431ar>
- Buchholz, E. L.; Bühler, G.; Hille, K.; Kaeppe, S. ve Stotland, I. (2012). *Sanat*. İstanbul: NTV Yayınları.
- Butler, C. (2010). *Modernizm*, (Çev. N. Öрге). Ankara: Dost Kitabevi.
- Danto, A. (2014). *Sanatın Sonundan Sonra Çağdaş Sanat ve Tarihin Sınır Çizgisi* (Çev. Z. Demirsü). İstanbul: Ayrıntı.
- Ergur, A. (2020). Gerilimden birleşime doğru modern ve postmodern: tanımlar, kavramlar, toplumsal bağlam. *Modernism and Postmodernism Studies Network*, 1(2), 1–9. <https://doi.org/10.47333/modernizm.2020265913>
- Fineberg, J. (2014). *1940’tan Günümüze Sanat: Varlık Stratejileri* (Çev. S. A. Eskier, G. E. Yılmaz). İzmir: Karakalem Yayınevi.

- Gay, P. (2017). *Modernizm Sapkınlığın Cazibesi* (Çev. S. Erduman). İstanbul: Everest Yayınları.
- Gombrich, E., H. (2011). *Sanatın Öyküsü*. (Çev: E. Erduran, Ö. Erduran). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harrison, C. ve Wood, P. (2016). *Sanat ve Kuram 1900-2000 Değişen Fikirler Antolojisi*. (Çev. S. Gürses). İstanbul: Küre Yayınları.
- Hugon, C. T. (2020). *Michel Foucault, Manet Valazquez ve Estetik Modernizm* (Çev. S. Kılıç). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wasıutyński, J. V. (1982). Paul Gauguin's Paintings, 1886-91 Cloisonism, Synthetism and Symbolism. *RACAR: Revue D'art Canadienne / Canadian Art Review*, 9(1/2), 35-46. Retrieved May 29, 2021, <http://www.jstor.org/stable/42630024>
- Kahraman, H. B. (2005). *Sanatsal Gerçeklikler, Olgular ve Öteleri* (Genişletilmiş 3. Basım) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Lynton, N. (2004). *Modern Sanatın Öyküsü*. (Çev. C. Çapan ve S. Öziş). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Phillips, S. (2016). *İzmler Modern Sanatı Anlamak*, (Çev. D. N. Özer). İstanbul: YEM Yayınları.
- Read, H. (2020). *Modern Sanatın Felsefesi*. (Çev. E. Kök). İstanbul: Hayalperest Yayınları.
- Şahin, H. (2016). Modern sanatta geleneğin reddi. *Akademik Sanat*. 1 (1), 76-85.
- Tetik, K. (2020). Rus edebiyatında modernist bir eğilim olarak neorealizm. *Journal of Modernism and Postmodernism Studie*, 1(2), 66-83. <https://doi.org/10.47333/modernizm.2020265878>.
- Yılmaz, M. (2006). *Modernizmden Postmodernizme Sanat*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Görsel Kaynaklar

- Resim 1. Edouard Manet, Berthe Morisot'nun Portresi, 55x40 cm, 1872 <https://historia-arte.com/artistas/berthe-morisot>
- Resim 2. Paul Cezanne, Otoportre, 64x54cm, 1875 <https://www.wikiart.org/en/paul-cezanne/self-portrait-1875>
- Resim 3. Van Gogh, Otoportre, 1889, 60x49 cm, <https://smarthistory.org/van-gogh-self-portrait-with-bandaged-ear/>
- Resim 4. Paul Gauguin, Otoportre, 45x55 cm, 1888 <https://francearchives.fr/fr/commemo/recueil-2003/40114>
- Resim 5. Gustav Klimt, Adele Bloch-Bauer'ın Portresi, 138x138 cm, 1907
- Resim 6. Amedeo Modigliani, Jeanne Hebuterne'in Portresi, 91x 73, 2018
- Resim 7. Edvard Munch, Otoportre, 111x121 cm, 1906 https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Edvard_Munch_-_Self-Portrait_with_a_Bottle_of_Wine
- Resim 8. Matisse, "Green Stripe" 40.5x32.5 cm, 1905 <https://www.henrimatisse.org/green-stripe.jsp>
- Resim 9. Pablo Picasso, Kahnweiler'in Portresi, 1910, 100.4x72.4 cm, https://www.researchgate.net/figure/Pablo-Picasso-Daniel-Henry-Kahnweiler-1910_fig2_275110068
- Resim 10. Gino Severini, Otoportre, 1912 <https://www.wikiart.org/en/gino-severini/self-portrait>
- Resim 11. Salvador Dali, Paul Éluard'ın Portresi, 1929, 33x25 cm, <https://www.arthipo.com/tr-tr/salvador-dali-paul-eluard-portresi.html>
- Resim 12. Willem de Kooning, Marilyn Monroe'un Portresi, 127x76 cm, 1954 <https://www.artsy.net/artwork/willem-de-kooning-marilyn-monroe>

Sanatta Kadın Bedeni ve Maksat*

Arş. Gör. Dr. Ceren Tekin Karagöz

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8718-9608>

Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Bölümü, Denizli – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 21.09.2021

Kabul: 30.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Beden Sanatı
Feminist Sanat
Maksatçılık
Performans
Kadın Bedeni

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52713>

Öz

Tarihsel olarak bedenin imajı, zamana ve mekâna göre değişen pek çok norm üzerine kurulmuştur ve kültürel bir altyapıya dayanır diyebiliriz. Kültürel okumaları yapabilmek ve içeriği anlayabilmek için ise eserin maksadına bakmamız gerekmektedir. Maksatçılık, sanat eserinin sanatçının söylediği ya da hedeflediği anlamı taşıdığını ileri süren bir yorumlama teorisidir ve sanatçının tam olarak amaçladığı şeyi yapması durumunda bir sanat eserinin başarılı olduğunu savunur. Bu çalışma sanatçıların, feminist ve bağlamsal bir bakış açısıyla, görsel ve metin odaklı (metinlerarası) temsil biçimlerini kadın bedeni ve normatif toplumsal cinsiyet rollerini sorgularken; algılanma ve yansıtılma biçimlerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda Guerilla Girls, Gülsün Karamustafa, Cindy Sherman, Gina Pane, Marina de Van, Marina Abramovic ve Ann Hamilton eserlerinde ve performanslarında ne yaptıkları ve maksatlarının ne olduğu incelenmiştir. Ortaya konan örnekler ve yorumlar Barrett’in (2020) “Maksatçılık” sorgulamaları çevresinde incelenmiştir. Bir kısım kamusal sanat tartışmalarında, bazı medya sitelerinde ve bazı araştırmalarda beden üzerine üretilen sanat performansları, görüntüleri, objeleri hakkında devam eden baskın söylem, bedene müdahale edilen görüntülerin fiziksel ve zihinsel olarak riskli olduğu “sanatçını kendini cinselleştirme” veya “kendini nesneleştirme” sınırında olduğu ve dolayısıyla makulen akla hizmet ettiği yönündedir. Bu çalışmada incelenen kadın sanatçılara ve bedenleriyle yapmaya çalıştıklarına baktığımızda ise; kadın sanatçıların kendi bedenlerine uyguladıkları şiddet ya da müdahaleler ile metalaşmış kadın bedeni, insan bedeni ve toplumsal normlar üzerine sorgulamalar yaptıkları görülmektedir. Sanatçılar sadece kendi bedenlerine değil, farklı toplumlarda ve farklı zamanlarda kadına yaklaşımı eleştiren eserler ortaya koyarken, bedenlerini kadınların maruz kaldığı toplumsal baskı ve şiddetin bir metaforu olarak kullanmışlardır. Kadın sanatçılar bir nevi yüzlerce yılda oluşturulan kalıplara göre şekillendirilmiş ve eril bakış açısıyla dayatılan sanatı değiştirmek, yeni değerler yaratarak kadının sanatsal aidiyetini inşa etme yolunda önemli adımlar atmışlardır. Feminist sanatçılar toplum temelli pek çok soruna dikkat çekmenin ötesine geçerek, sanatın üretimine, değerlendirilmesine ve sanatçının rolüne yönelik yepyeni bir anlayışı ortaya koymaya devam etmektedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Tekin Karagöz, C. (2021). Sanatta Kadın Bedeni ve Maksat. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 123-138.

Women's Body and Purpose in Art*

Ress. Asst. Dr. Ceren Tekin Karagöz

Pamukkale University, Faculty of Education, Department of Fine Arts, Denizli – TURKEY

Article History

Submitted: 21.09.2021

Accepted: 30.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Body Art
Feminist Art
Purposefulness
Performance
Women Body

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52713>

Abstract

Historically, the image of the body is based on many norms that change according to time and space, and it can be said that it is based on a cultural infrastructure. In order to make cultural readings and understand the content, we need to look at the purpose of the work. Purposefulness is a theory of interpretation that asserts the work of art has the meaning the artist said or intended and argues that a work of art is successful if the artist does exactly what he or she intended. While this study questions the visual and text-oriented (intertextual) representations of artists, the female body and normative gender roles, from a feminist and contextual point of view; focuses on the way they are perceived and reflected. The examples and interpretations put forward in this context were examined around Barrett's (2020) "Purposeism" inquiries. In this context, what Guerilla Girls, Gülsün Karamustafa, Cindy Sherman, Gina Pane, Marina de Van, Marina Abramovic and Ann Hamilton do in their works and performances and what their aims are are examined. The examples and interpretations put forward were examined around Barrett's (2020) "Purposeism" inquiries. In some public art discussions, some media sites and some research, the dominant discourse about the art performances, images and objects produced on the body, that the images that interfere with the body are physically and mentally risky, are on the border of "self-sexualizing the artist" or "self-objectifying" and therefore, it reasonably serves the mind. When we look at the female artists examined in this study and what they try to do with their bodies; It is seen that women artists make inquiries about the commodified female body, the human body and social norms through the violence or interventions they apply to their own bodies. Artists have used their bodies as a metaphor for the social pressure and violence that women are exposed to, while creating works that criticize not only their own bodies, but also the approach to women in different societies and at different times. Women artists have taken important steps towards changing the art that has been shaped according to the patterns created in hundreds of years and imposed with a masculine point of view and building the artistic belonging of women by creating new values. Feminist artists go beyond drawing attention to many community-based problems and continue to reveal a brand-new understanding of the production and evaluation of art and the role of the artist.

GİRİŞ

Batı dünyasında bedenden şüphe duyan bir gelenek Empedokles ya da Pythagoras gibi Sokrates-öncesi filozoflardan beri sürmektedir (Le Breton, Bedene Veda, 2016: 9). On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda, toplumsal bilinci yüksek bazı düşünürler ve sanatçılar kadınlar üzerindeki tahakküm meselesini sorgulamaya başlamıştır (Minor, 2013: 214). Bu sorgulamalarla birlikte kadın sanatçılar 18. yüzyılda kabul görmeye başlar ama erkeklere uygulanandan çok farklı bir ölçüt vardır. Kabul görmesi için kişiliğinin, kamuoyu karşısındaki duruşunun sanatçı tanımına değil, geçerli kadın tanımına uygun olması şarttır (Pooke ve Whitham, 2012: 90). Feminist hareketin başlamasına kadar küçük adımlarla devam eden bu kadın sanatçı algısı, Feminist sanat hareketi ile yıkılmaya başlamış, kadının ve sanatta kadınlık temsillerinin değişmeye başladığı bir sürecin adımları atılmıştır. 1970'lerden 1980'lere kadar beden sanatı, performans ve fotografik otoportre olarak bölünerek ikiye ayrılmıştır. Performans, çok daha teatral olan pratikleri, nispeten pasif bir izleyiciyle geleneksel sahnelenmiş ilişkiye bağlı anlatılar ortaya koyarken, fotografik otobiyografiler metalaştırma sürecini görmezden gelinmek veya eleştirilmek yerine abartılacak şekilde bencilce nesnelleştirme ve fetişleştirme yoluna gitmiştir (Warr ve Jones, 2006: 22). 1980'lerde eleştiriden çok abartma, pankapitalizmde gündelik hayatın yabancılaşmasını müzakere etmenin baskın aracı haline gelir. Bu bağlamda bedenin statüsü ve toplumdaki rolleri batı toplumunda yeniden değerlendirilmiştir. Sanatçılar buna çeşitli yollardan yanıt verirken, beden sanatı ve performans sanatı feminist sanatçıların kullandığı başlıca form olmuştur (Whitham ve Pooke, 2013: 153). 20. Yüzyıl'ın sorgulayıcı havasında ise Feminist sanatçılar kadın bedenini bir eksiklik üzerinden değil, olumsuzluk olarak tanımlamışlardır. "Bedeni, farklı açılardan ele alarak, o güne kadar gelen yaygın sanatsal temsilini eleştiren ve alternatif beden arayışları sunan, kendi bedenlerini temsiliyet politikalarına dahil eden, fotoğraf, video, yerleştirme ve performanslarında bedenlerini diledikleri gibi kullanan bir yapıya bürünmüşlerdir. Bedeni denetleyen, ıslah eden, yöneten iktidara başkaldırı içeren bu işler; kadın emeği, ev işleri, annelik, her türlü eril şiddet, toplumsal cinsiyet, fetişizm, tecavüz, pornografi ve egemen erkek bakış gibi sorunlar etrafında üretilmiştir" (Öğüt, 2012).

Tarihsel olarak bedenin tarihi, içerdiği birbirinden farklı alanlar ve pratikle (sosyal, politik, kitlesel, özel ve mahrem) belirtilen normlar üzerine kurulmuştur (Corbin, Courtine ve Vigarello, 2008). Beden- ne yediğimiz, nasıl giyindiğimiz, katıldığımız günlük ritüeller- bir kültür ortamıdır. Bir antropolog Mary Douglas'a göre beden, kültürel sınırların ötesine geçtiği için, doğal bir sembolik biçimdir, bir kültürün merkezi kurallarının, hiyerarşilerinin ve hatta metafizik taahhütlerinin üzerine yazıldığı ve böylece bedenin somut dili aracılığıyla pekiştirildiği bir yüzeydir. Beden aynı zamanda kültür için bir metafor işlevi görebilir (alıntılayan Bordo, 1997: 90). Toplumsal yapılar bireyin beden tasvirini, üretim, kültür, sınıf, yaş, sağlık, cinsellik, arzu ve eril/dişi statüyle bağlantılı olarak konumlandırır (Young, 2009). İktidar mekaniği, bedenlere dokunmayı bir görev bilir, işlevsellik kazanabilmek için, söz konusu beden üzerinde mutlak egemenliğini yeniden aktarmada, kuramsal söylemin dışında ya da ona karşı kışkırtıcı olmadan; birey yönetimine ve yaşamın bir biçimde işletilmesine bırakır (Foucault, 2010). Toplumsal dünya, bedeni cinsiyetleştirerek dünyadaki her şeyi, en başta da bedenin kendisini bir sömürü nesnesine dönüştürür. Kadın bedeninin biyolojik gerçekliği; erkeklerin kadınların üzerindeki keyfi tahakküm ilişkisi ile erkek merkezli bakışın pratik şemaları çerçevesinde algılanıp inşa edilmesi neticesinde, bir sömürü nesnesi olarak sembolik bir "gösterişli tüketim" göstergesine dönüşmesine neden olmaktadır (Bourdieu, 2015). "Kısaca kadın bedeninin sadece fiziksel ve ruhsal olarak kendisi değil, görsel temsilinin de sömürüye, suiistimale açık olduğunu söyleyebiliriz. Bir başka deyişle "Kadınlar" ve "Kadınlık"; yüzyıllardır erkek sanatçılar tarafından idealize, estetize, erotize edilmiş, tabulaştırılmış ve fantezi nesnesi haline getirilmiştir" (Öğüt, 2012).

Feminist sanatta beden; görsel sanatın aracı olarak sanat eserinin biçimsel doğası ile sanatçıların

fikirlerinin ya da duygularının basit sezgisel ifadesi değil, izleyicilerin özdeşlikler meydana getirmek için temsillerin “miş” gibi oluş içerisinde okunabileceği toplum, sınıf, cinsiyet nosyonları yoluyla inşa edilmesidir (Harris, 2013). Beden sanatı pratikleri izleyiciyi yabancılaşmaktan ziyade kıskırtır, onu öznel arası bir alış-verişe çeker (Jones, 2012: 314). “Miş” gibi olma hali bir yandan sokaklara taşınan, öte yandan performans gibi sanatsal ifade biçimlerine kavuşan kimlik politikaları ve beden gibi “şeyler”i sanatçıların başlıca konusu ve aracı haline dönüştürmüştür (Antmen, 2014: 11-12). Bu bağlamda ele alınabilecek olan feminist sanat, üretimi sadece bir tepki mekanizması olarak görmeyerek olumlu yönleriyle sanata dahil edildiğinde kadın bedeninin sadece “ideal kadının” temsili olmaktan çıktığını izleyiciye göstermektedir. McDonald’ın (2001) deyişiyle artık sanatçı, kadın bedenini kavramsal, ideal ve kapsayıcı ilkelerle, erotik ve çekici kadın bedeni temsili üzerinden, bilinçli olarak amaçlanan açık yapıt haline dönüştürür. Bir başka deyişle beden sanatı, varoluş koşullarının bedenler aracılığıyla bir analiz geliştirir ve performanslar dünya üstüne bir maksat olarak karşımıza çıkar (Le Breton, 2016).

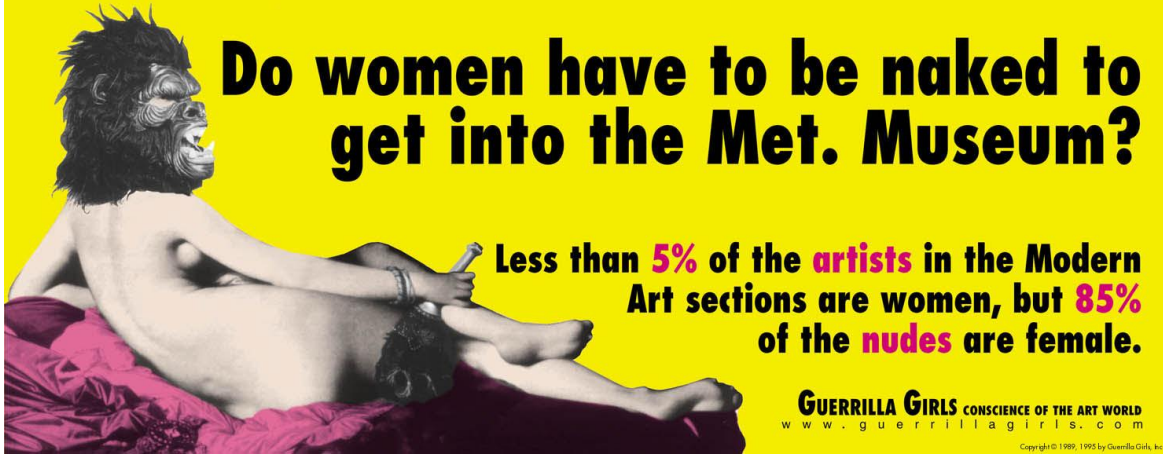
Maksatçılık, sanat eserinin sanatçının söylediği ya da hedeflediği anlamı taşıdığı ileri süren bir yorumlama teorisidir. Sanat eserinin esaslarını değerlendirmek amacıyla temel alındığında maksatçılık, sanatçının tam olarak amaçladığı şeyi yapması durumunda bir sanat eserinin başarılı olduğunu savunur (Barrett, 2020: 100). Feminist sanat beden metaforunun bilenen temsillerini, izleyiciyi de sürece dahil ederek, bedeni imajından kurtarmış ve politik beden imgesinin metonimik yönlerinin dönüşmesini sağlamıştır diyebiliriz. Beden her geçen gün daha fazla çağdaş sanatçı tarafından da bir sanat dili olarak kullanılmaktadır. Her ne kadar fenomen çok farklı akım ve eğilimleri temsil eden, çok farklı sanat teknikleri kullanan ve çok değişik kültürel ve entelektüel arka planlara sahip olan sanatçıları etkilese de bu tür sanat yapma tarzı her şeye rağmen bütün dışavurumuyla birlikte belli özelliklere sahiptir (Vergine, 2011). Sanatsal malzeme olarak odak noktasında beden bulunduğundan performans sanatı, insanın kendisiyle ve diğerleriyle nasıl ilişki kurduğu, cinsel ve ırksal kimlik konularını keşfetmek açısından yararlı bir araç olarak değerlendirilebilir (An ve Cerasi, 2021: 94).

Sanat eserini keşfetmenin ve anlamının bir temeli olarak imajların kültürel ve tarihsel arka planını vurgulayan bağlamsal okuma, bir imajın değeri ve niteliğinin kısmen toplumsal olarak koşullandığını, ne zaman ve neden yaratıldığını bilmedikçe bir eseri tam olarak anlamının ve değerlendirmenin mümkün olmadığını savunur (Pooke ve Whitham, 2012: 67-68). Bedeni sanatsal bir dil olarak kullanan çok çeşitli yaklaşımların ortak noktası, bedenin, bu toplumsal normların öğrettiği kültürel değerlerin ötesinde bir doğallık (doğaçlama) içinde sunmasıdır (Antmen, 2008). Bu çalışma, sanatçıların feminist bakış açısıyla, görsel ve metin odaklı (metinlerarası) temsil biçimlerini kadın bedeni ve normatif toplumsal cinsiyet rollerin nasıl algıladıkları ve yansıttıklarını göstermeyi amaçlamaktadır. Barrett (2020: 105) “Eserlerin gerçekte neyi nasıl gösterdiğine saygı duymadan, sanat eserleri hakkında bir şey söyleyemezsiniz” der. Barthes, “metinlerin” veya görsel okumaların çeşitli anlamlar ve yorumlara açık olduğunu, üstelik bunlardan bazılarının yaratıcılarının amaçladıklarının dışına çıkabileceğini savunur (Pooke ve Whitham, 2012: 102). Bu bağlamda Guerilla Girls, Gülsün Karamustafa, Cindy Sherman, Gina Pane, Marina de Van, Marina Abramovic ve Ann Hamilton eserlerinde ve performanslarında ne yaptıkları ve maksatlarının ne olduğu incelenmiştir. Ortaya konan örnekler Barrett’in (2020: 101) “Maksatçılık” sorgulamaları çevresinde incelenmiştir. Ele alınan sanatçıların çalışmaları bir tartışmayı başlatmaları ve görgül veriler üzerinden sanatçının maksadı üzerine şekillendirilmiştir.

Guerrilla Girls

Sanat tarihine biraz kuşkuyla bakan feministler önce şu soruyu sormuştur: Kadın sanatçılar nerede? (Minor, 2013: 214) Görsel 1’de kafasına bir goril maskesi takan ve yüzü bize dönük olan bir

çıplak kadın figürünü içeren posterini de aslında aynı soruyu sormaktadır. Posterin üzerinde “Kadınların Metropolitan Müzesi’ne girebilmeleri için mutlaka çıplak olmaları mı gerekiyor? Müzede eseri sergilenen sanatçıların yalnızca yüzde 5’i kadinken, tablolarında resmedilen modellerin yüzde 85’i kadın.” yazısı yer almaktadır.

Görsel 1: Guerrilla Girls, Kadınlar Met. Museum’a Girebilmek İçin Çıplak Olmak Mı Zorunda? (Do Women Have to Be Naked to Get into the Met. Museum?), 1989. Poster, 27.9x71.1 cm. Özel Koleksiyon.

Guerrilla Girls’ün bu posterde yer alan söylemi aslında sanat tarihinde kadına ve kadın bedenine bakışı, kadın bedeninin; erotik ve çekici kadın bedeni temsilinin bilinçli olarak amaçlanan açık yapıt haline gelişini net bir şekilde özetler. Seçilen görsel figür bize oryantalist bir hava barındıran gizemli ve egzotik, arzu nesnesine dönüşen bir beden tasviri sunar. Laura Mulvey (1941)’de cinsel dengesizliğin düzene soktuğu bir dünyada, bakma hazının etkin/eril ve edilgen/dişi arasında bölündüğünü söyler. Belirleyici erkek bakışı fantezisini, buna uygun olarak şekillenen dişi figürüne yansıtır. Geleneksel teşhirci rolleriyle kadınlar da hem bakılır hem sergilenir, görünümleri güçlü ve erotik etki bırakmak için şifrelenmiştir; bu yüzden bakılan-şey-olmayı çağrıştırdıkları söylenebilir. Cinsel nesne olarak sergilenen kadın erotik gösterinin ana temasıdır (Mulvey, 2011: 1035). Bu çalışmayı yapan Guerrilla Girls grubu 1985 yılında New York Modern Sanatlar Müzesi’nde ‘Uluslararası Resim ve Heykele Bakış’ sergisinde çalışmalarını sergilenen sanatçılardan sadece 13’ünün kadın olması gerçeğinden yola çıkan kadın sanatçı ve eleştirmenler tarafından kuruldu. Sanat dünyasında var olan cinsiyet, çıplaklık ve cinsellik gibi sorunların bir araya getirdiği grup, hazırladıkları poster, sticker, basılı malzemeler, performanslarla sanat dünyasındaki yaygın kalıp davranışlar ve cinsiyete dayalı eşitsizliği vurgulayan protest çalışmalarını gerçekleştirdiler. Gruptaki sanatçılar, goril maskeleri takarak yaptıkları çalışmalara dikkat çekmek için kendilerini bir ruhtan arındırmış ve kendilerini kişiliklerinden arındırarak bir anlamda “isimsiz” olmuşlardır. Bireyselliklerinin ön plana çıkmasını önleyen bu eylemsel tavır izleyicilerin alışmış olduğu seksi kadın imgesini altüst eder ve bedeni kişilikten uzaklaştırarak sadece bir temsil aracına dönüştürür. Guerrilla Girls Görsel 1’de yer alan posterde maksadını:

“Kadınların Met Müzesine Girmek İçin Hala Çıplak Olması Gerekli mi?” New York’taki Public Art Fund için bir reklam panosu tasarlamamız istendiğinde, genel bir izleyici kitlesine hitap edecek bir şey yapma şansını memnuniyetle karşıladık. Sanat eserlerindeki çıplak kadın bedenlerinin sayısına kıyasla sergilenen kadın sanatçıların sayısını saymak için

Metropolitan Sanat Müzesi'ne gittik. Sonuçlar çok açıklayıcıydı. Public Art Fund, "yeterince açık" olmadığını iddia ederek reklam panosu olarak reddetti, biz de bunun yerine New York City otobüslerinde reklam olarak yayınladık." (Guerrilla Girls, 2021) şeklinde açıklamaktadır.

Modern yaşamda; kişinin kendini ve ötekileri takdimi ve temsili, fiziksel görünüş ekseninde şekillenmiş; bedenin egzersizi ve ona bağlı sayılan "bedeni kendin yarat" söylemiyle atletik bedeni sunuşu da kendini yeniden şekillendirmiştir (Ory, 2013). Fiziksel ve cinsel özgürleşme düşüncesi özellikle 1960'lardan sonra bedenin "yeniden keşfi" ile, bedenin etrafını kuşatan sağlık, perhiz, gençlik, zariflik, erillik/dişilik saplantısı gibi kültürel kodların bedeni bir kurtuluş nesnesine dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Geleneksel düzende, örneğin köyde yaşayan bir bireyde bedeni narsisik kuşatma, gösteriye dayalı bir algılama değil, emek süreci ve doğayla ilişki aracılığıyla ulaşılmış araçsal/büyülü bir beden örüntüsü içinde ele alır. Kısaca –sermaye- olarak beden pratiği, -fetiş- (ya da tüketim nesnesi) olarak kendini yeniden şekillendirir ve ele alır (Baudrillard, 2008a).

Gülsün Karamustafa

Bedeni denetleyen, ıslah eden, yöneten iktidarın; kadın, beden ve cinsellik üzerindeki eril baskısı her zaman kendini hissettirmiştir. Arslan ve arkadaşları yaptığı bir çalışmada "Litosseliti'nin (2006), son yıllarda gözlenen ufak değişimlere rağmen; medyada kadına hala seks objesi, erkeğe bağımlı, destekçi eş ve anne rolleriyle özdeşleştiğini, medyada yer alan erkek imajların ise ağırlıklı olarak güçlü, aktif, bağımsız ve cinsel olarak özgüvenli" karakterler olduğu tespitinde bulunduğu bahseder (Arslan, Ünal ve Türkoğlu, 2009: 387).

Görsel 2: Gülsün Karamustafa, Oryantal Fanteziler İçin Pekiştirme Serileri, 2000, Enstalasyon görüntüsü, Nikolaj Çağdaş Sanat Merkezi, Kopenhag.

Bu tespit kadına verilen rolün erkekler tarafından şekillendirildiğinin bir göstergesidir. Gülsün Karamustafa, Asyalı kadına oryantal bakışı güncel bir perspektiften ele alır; "Fragmanları Fragmanlamak, Oryantal Fanteziler İçin Pekiştirme Serileri" gibi projeleri yan yana getirildiğinde erkek egemenliği ile ilgili, "Bunların hepsi Erken Bir Temsiliyetin Sunumu" demektir. Görsel 2'de yer alan Oryantal Fanteziler İçin Pekiştirme Serileri çalışmasında sanatçı maksadını şöyle ifade etmektedir; "O çok basit bir çözümleme aslında: Edward Said'in "Doğu'ya bakış ancak fragmanlardır" sözünün karşılığında ben de Batı'nın 19. yüzyıl oryantalist resmine bakıp onu fragmanladım. Ortaya sadece oryantalist bir bakış değil, 'male gaze' dediğimiz, tam anlamıyla bir erkek bakışı çıktı" (Zerman, 2013, <https://saltonline.org/tr/2079/zamani->

yazmanın-bir-baska-bicimi). Yapıbozan müdahaleler ve çoğaltma tekniklerini kullanan Karamustafa "Fragmanları/Fragmanlamak" (1999) adlı çalışmada, parçalama yöntemi ile eril bakışın, odaklayan ve parçalayan alışkanlıkları ile benzeşen oryantalist resimlerden parçaları birbirinden yalıtır: eller, kollar, göğüs, çıplak ayaklar, kulaklar, saç çizgisi, tene dokunan ten.... Bireyselliği çalınmış kadın figürler (haremdeki kadınlar gibi) mutlak denetimin ve emre amadeliğinin nesnesi haline gelir. "Oryantal Fanteziler İçin Pekiştirme Serileri" (1999-2000) batılı ataerkil bakışın birincil imgesi, öteki olarak kalmış, çoğunlukla bir fantezi dünyası içinde (harem ya da esir pazarı) betimlenmesini, bir arzu nesnesi, cinsellik anlamında ideal kadınlar görünümünü geleneksel sanat formlarında eleştirel bir çağdaş yorumla kadın bedeninin kullanımının altı çiziliyor (Heinrich, 2007: 80-87). Karamustafa bu eserlerine yönelik maksadını şu şekilde açıklamaktadır;

"Batılı çıplak kadın figürünün tersine, bu kadınlar güzellik anlamında değil, cinsellik anlamında ideal kadınlar. Arzu göstergeleri ile donatılmış; ve eril bakışın nesnesi olan oryantalist çıplağa dair temsillerde masumiyetin kaybedilmiş olduğu tartışmaya yer bırakmayacak derecede açık. Oryantal kadın yasaklanmış; kullanılacak bir nesne; farklı ve tekinsiz; egzotik... Bir öteki olarak kalmış çünkü sadece kadın değil aynı zamanda egzotik yabancı statüsünde; bir arzu nesnesi; bir cinsel yaratık; ulaşılabilir ve elde edilebilir... Oryantal kadının imgesi Batılı ataerkil bakışın birincil imgesi." (Heinrich, 2007: 80).

Görsel 3: Edouard Manet, Kııda Öğle Yemeği (Le Déjeuner sur l'herbe), 1863, Tual üzerine yağlıboya, 208×264.5 cm, Musée d'Orsay, Paris

"Kadın kendi başına çıplak değildir. Seyircinin onu gördüğü biçimde çıplaktır" (Berger, 2012: 50). Sanat tarihinin uzun yazınına baktığımızda kadın ve erkek bedeninin batı dünyasında mitolojik ve Gülsün Karamustafa'nın sorguladığı şekliyle doğuya bakışta oryantalist olarak sıklıkla eros imgesinin varyasyonları şeklinde; cinsel bir nesne ya da seyirlik bir meta olarak yer aldığını görülmektedir, ta ki Manet'in 'Kııda Öğle Yemeği' eserine kadar. Manet'in Görsel 3'te yer alan bu eserin arka planını klasik allegorileri ve kompozisyonları referans alıp onları güncel bir çalımla yorumlaması ile bedenin sanattaki temsili bir kırılma yaşamış, beden, klasik dönem mitolojik alegoriyle sunulmamıştır. Manet seyircinin karşısına geçip güncel yaşamdan sıradan bir kareyi ve çıplak kadın bedenini sergilemiş ve bu hareketi ile büyük bir tepkiye neden olmuştur. Sanatçı, iyi giyimli erkek karakterleri günün son modasına uygun olarak giyinmiş şekilde aktarırken, genç kadını çıplak olarak yansıtmıştır. Burjuva giyimli genç adamlardan birinin çıplak kadına

bakışı ve çıplak kadının da farkındalıkla biz izleyicilere bakışlarını çevirmiş olması dönemin Akademi çevrelerini rahatsız etmekteydi. Bu rahatsızlığın birincil nedeni ön plandaki kadının çıplaklığının farkında olması, çıplaklığından utanmadan ve seyirciye meydan okuyarak gözlerini seyirciye dikmiş olması durumundan kaynaklanır. Eserde bize bakan kadın yalnızca röntgencilerin fantezilerine erişmelerini engelleyen çıplak kadın değildir; aynı zamanda, neden teşhir edildiğini soran bir teşhir nesnesidir (Bell, 2009: 341). Avrupa resim geleneğinde çıplak kadın hiç durmadan yinelenip duran önemli konulardan biridir ve batı resminde kadınların seyirlik nesnelere olarak görülüp değerlendirilmesi eril tahakkümün göstergesidir (Berger, 2012). Berger'in deyişle aslında "çıplak olmak açık olmaktır" "çıplak olmak insanın kendisi olmasıdır. Kadın kendi başına çıplak değildir. Seyircinin onu gördüğü biçimde çıplaktır." (2012: 50).

Cindy Sherman

Bedenin çürümesi ve iğrençlik kavramları, bedeninin genel görünüş kurallarına ve kimliğin rollerine meydan okuyan, görgü kurallarını hatta temizlik anlayışını aşan ve tehdit eden kavramlardır (Whitham ve Pooke, 2013: 215). İğrenç, bedenle ilgili kirli veya saf olmayan şey değildir. Kendi başına hiçbir şey kirli değildir. Kir, yerinde olmayan, düzeni altüst eden veya şaşırtan şeydir. Temiz ve düzgün beden, itaatkâr, yasalara saygılı, toplumsal bedenin ortaya sosyal özne için temiz ve uygun bir beden belirleyen işlevler, tiplerinin iletiminde ve üretiminde yer alır (Grosz, 1994). Temsil yoluyla kurulan bu kavramlar arasındaki ilişkiler, görsellerin şok etkisinin izleyiciyle arasındaki ideolojik eleştiri olarak açıklanabilir. "Engellenemeyen çürüme, iğrenç ve ölü şey olarak ceset, onunla kırılabilir ve yanıltıcı bir rastlantıyla karşı karşıyaymışçasına yüz yüze gelen kişinin kimliğini daha şiddetli bir şekilde altüst eder" (Kristeva, 2014: 16). Canlılardan kopartılıp alınarak, rahat bırakılmayan ölümlerin, biz canlıları, benzer bir ölüme mahkûm ettikleri görülmektedir. Ölüm "canlılar" ve ölümler" arasındaki sınır çizgisinden başka bir şey değildir (Baudrillard, 2008b: 222-223). Ölüm düşüncesini gösterge kılan nokta onun doğrudan "Gösteri Toplumu"nun bir eleştirisini ifade etmesidir. İnsan bedeninin ölümü onu doğaya, toprağa yakınlaştırır. Toprağın sarmaladığı bedenler eşittir. Beden yaşamın sona erdiği noktada bir bütünlüğe çağrışım yapar (Çabuklu, 2001).

Görsel 4: Cindy Sherman, İsimli (Untitled) #153, 1985, Fotoğraf, Kromojenik renkli baskı, 170×120 cm, Özel Koleksiyon

Görsel 5: Marina de Van, Derimin Altında 8 In My Skin9, ilminin 00:57:30 dakikası, 2002,

Ölü bedeninin toprak üstündeki ikonik görüntüsü, izleyicide mekân ve zamanın anlamını yitirmesine sebep olur. Cindy Sherman da performanslarında çürümüş kadın bedenlerini kullanır.

Toprağa yakın, kan ve ter ile bezenmiş ve çürümeye yüz tutmuş bedenleri, kadını anlatmak ve anlamak için izleyiciyi de rahatsız ederek sunar. Sherman performanslarındaki genel maksadı şu şekilde açıklamaktadır;

“Çoklu benliklerin yaratılmasında örtük olan, ölümden kaçma arzusudur. Bununla birlikte, insanlar ölümlü yaratıklar olarak kaldığından, en azından şimdilik, ölümden kaçmaya yönelik bu girişimlerle (yani benliklerin yaratılması yoluyla), ölümü giderek daha elle tutulur kılma gibi paradoksal bir etkiye sahiptir... şekil değiştiren de amansız bir şekilde önceden yemin ettiği şeye, bu durumda sabitliğe, yani ölüme doğru çekilir. Sonunda, elbette, ölüm kucağınıza oturur” (Mooney, 1999: 456).

Julia Kristeva Sherman’ın performansları ile ilgili: “Atıklar ve cesetler bana yaşamak için sürekli olarak kenara ittiğim şeyi gösteriyor’. Pratikte tiksinti, kamuya açık teşhir veya tartışma için uygun olmayan veya uygunsuz görülen tüm bedensel işlevleri veya vücudun yönlerini kapsar. İğrenç, güçlü bir feminist bağlama sahiptir, özellikle kadın bedensel işlevleri, ataerkil bir toplumsal düzen tarafından iğrençtir” (Art, 2021) demektedir. Sherman aslında fotoğraflarıyla “günümüz kültürünün doğası hakkında tüketiciyi manipüle etmek için tasarlanmış sonsuz görüntüler akışının toplumu olgu ile kurmacayı, hakikat ile yalanları, gerçek ile sahteyi ayıramayacak noktaya getirmesine dair daha kapsamlı bir yoruma imza atmaktadır” (Gompertz, 2015: 298).

Marina de Van

Le Breton’a (2010: 39) göre acı “psikolojik değil yaşamsal bir olgudur. İnsanın yaşayan bedeni, organizmasının çizdiği engebelerle sınırlı değildir, acının oldukça karmaşık, beden gerçekliğinin ne kadar bilinçdışı, sosyal, kültürel ve bireysel anlamlara gönderme yaptığını gösterir.” Marina de Van’ın yönettiği ve oynadığı Görsel 5’te görülen *In My Skin* filminde sahip olduğu bedeni fark eden kadın karakter Esther bir partide kaza sonucu metale tökezledikten sonra sağ bacağına bir kesik oluşuyor, yaralanmanın ciddiyetine rağmen Esther pek endişeli görünmez, gelişen olaylar neticesinde farkındalıkla kendini kesmeyi saplantı haline getirir ve vücuduna hayran kalarak zamanla kendine acı çektirmeye başlar ve acı ile ilişkisi sonucunda kendi içe dönüşünü adeta gerçekleştirir. Yaşamı üzerinde hakimiyeti olmasa bile, bedeni elinin altındaki bir nesnedir ve kişisel egemenliğinin bedeni üzerindeki gücü sınırsızdır (Le Breton, 2016: 39). “Gelişmiş bir temsil sistemi olarak sinema, (hakim düzen tarafından oluşturulmuş) bilinçdışının, görme biçimlerini ve bakma eylemlerindeki zevki hangi yollarla yapılandırdığı konusunda bazı sorular gündeme getirir” (Mulvey, 2012: 279). Marina de Van Görsel 5’te bir sahnesi yer alan *In My Skin* filmindeki maksadını:

“...seyircinin güçlü bir şekilde etkilenmesini istedim, ama Esther ile onların şiddet hissetmelerini, korkmalarını ya da rahatsız olmalarını istemedim. Vücudunuzun huzursuzluğunu hissedebilirsiniz. Bu çok insani bir duygu. Esther’in yaralarının ilk sahnelerinde ve onları keşfetmeye yönelik ilk dürtülerinde, bu benim anlatabileceğim en önemli şeydi. Bedenin yabancılaşabileceği, bilinç ile bedenin yaşamı arasında bir mesafe olabileceği, cinsiyete özgü olmadığı, özgürleşmeyi arzulayan bir birey olma arzusu olduğu” (Palmer, 2010) şeklinde açıklamaktadır.

De Van, sinematik ilkenin beyanlarına varacak şekilde, "en temel konuya yaklaşmak istediğini: madde olarak benlik ve beden arasında bir mesafe" olduğunu, bireyin fizikselliğine nevrotik bir şekilde takıntılı hale geldiğini ve beden formu, beden performansını, dolayısıyla stilize ve işlevsiz- bedene olan yaratıcı ilgisini görsel olarak sentezlediğini belirtmektedir (Palmer, 2006).

Gina Pane

Kuzey Amerika'nın merkezindeki arkaik toplumlarda, yetişkinliğe geçiş ritüelleri, çocukların birbirlerine değil ama kendilerine işkence yaptıkları; kol ve bacak derilerini şeritler biçiminde kestikleri, parmaklarını kırdıkları, göğüs ya da bacak kaslarıyla dikenli ağır cisimleri sürükledikleri bir dizi performansı içermektedir. Britanya Kolumbiyası'nın iç bölgelerinde ise gençlerle ilgili ritüeller erkek çocukların taşları dağlardan yuvarladıkları ve hızlanmaları için taşlara çıplak ayakları ile vurdukları bir dizi uygulamayı barındırmaktadır. Erginlenme dönemiyle ilgili dikkat çekici olgular kızlardan çok erkek çocuklar içindir. Eğer kültürel vurgu fizyolojik vurgunun ardından gelseydi, kızların erginlenme törenleri erkeklerden daha önemli olurdu; oysa hiç de öyle değildir (Benedict, 2011). Paris'te büyük bir apartman dairesinde Pane, 'Beyaz Yoktur' temasıyla bir enstalasyon yaratmıştır. Görsel 6'da bir karesi görülen performansta tamamen beyaz giyinmiş ve yüzü seyirciden uzak, bir jiletle sırtını kesmeye başlamış ve kanın gömleğine fişkırmasına izin vermiştir. Daha sonra bir tenis topuyla oynayarak eylemi kesintiye uğratmış ve oyunu kesme eyleminin şiddetiyle karşılaştırmıştır. Pane performansı ile ilgili; "Aniden halkıma döndüm ve tıraş bıçağını yüzüme yaklaştırdım. Yüzümü iki yanağımdan kestiğimde gerilim patladı ve kırıldı. "Hayır. hayır. yüz değil. hayır!" diye bağırıldılar. Bu yüzden temel bir soruna - her insandaki estetizme- değindim. Yüz tabudur, insan estetiğinin özüdür, narsist bir gücü koruyan tek yerdir." Yüzünü kestikten sonra Pane, izleyicilerin kendi duygusal tepkilerine tanık olmalarını ve kendileriyle iletişim kurmalarını sağlamak için video kamerası izleyiciye çevirmiştir (Warr ve Jones, 2006: 121). Pane Görsel 6'da yer alan performansında jiletle yüzünü kesmesini; "bedenin açıldığı yara tabusunun ve kadın güzelliğine dair yerleşik düşüncelerin ihlal edilmesi" olarak açıklamaktadır (Barry ve Flitterman-Levis, 2012: 256).

Görsel 6: Gina Pane, Sıcak Süt (Le Lait Chaud-Warm milk) 1972, Film
Gina Pane, performansı arkaik toplumlardaki ritüellerin postmodernist iz düşümüdür.

Sanatçının performansı kadının topluma kabul töreni olarak algılanabilir. “Birçok insan toplumunda beden damgaları ya varoluşun farklı uğraklarına geçiş törenleriyle ya da topluluk içindeki belirli birtakım anlamlarla bağlantılıdır” (Le Breton, 2016: 36) İnsanların kendi bedenleri üzerindeki müdahalelerin tarihi çok eskilere, arkaik ritüellere kadar dayanmaktadır. Özellikle ilksel toplulukların üyeleri düzenledikleri dini ritüellerde vücutlarının değişik yerlerini kesiyor ve bunu ruhani amaçlarla yapıyorlardı. Çoğu ritüelde çocuğun bedenine verdiği zarar ile artık olgunlaşacağına inanılıyordu. (Çabuklu, 2006: 55). Günümüz performanslarında ise arkaik inançların tersine bedenin (doğanın) kendi öğretisine önem veren bir anlayışla akıl ve beden bütünlüğü içinde bedeni deneyimlemeye öncelik verilmektedir (Antmen, 2008). Pane, bedeni, biyolojik, psikolojik estetik, dinsel ve toplumsal varoluşun somutlaştığı dolaysız bir araç (dil) ve mücadele alanı olarak görüyordu. İzleyicilerin önünde gerçekleştirdiği beden kesme ritüelinde bedensel acıyı yansıtmamaya gayret etmiştir. Bu kayıtsızlığının nedeni, toplumun, günlük yaşamda maruz kaldığı şiddet yüzünden uyuşmuş olduğuna dikkat çekmekti (Yılmaz, 2012: 374, 375). Rene Girard, şiddeti bir "metafor" olarak tematize ettiğini iddia ediyor. Ona göre, temsilin kaynağı ve dolayısıyla nesnesi şiddettir: Temsil, şiddeti kendi nesnesi olarak alırken aynı zamanda onu farklı düşünce formlarında yeniden sunar (alıntılayan Şiray, 2008: 58) Gina Pane kendi bedenini kanatarak tarihin bedenine uyguladığı şiddete metaforik bir yanıt verdiği performansına yönelik maksadını:

“Bedenimle gerçekleştirdiğim eylemler aracılığıyla amacım, bireyselliğimizin kalesi gibi hissettiğimiz bedenin yaygın imajının gerçekte ne olduğunu göstermek, bu imajı toplumsal aracılık işlevi olan esas gerçekliğine oturtmaktır.” şeklinde açıklamaktadır (Le Breton, 2011: 110).

Marina Abramovic

Beden sanatçısı Marina Abramovic'in Napoli'deki bir galeride gerçekleştirdiği performansı Ritim 0 (Rhythm 0) (1974), Abramovic'in (silahlar da içeren) yetmiş iki objenin bulunduğu bir masanın yanında durarak ziyaretçileri, kendisini ve gereçleri uygun gördükleri şekilde kullanmaları için davet etmeyle başlamıştır. Performans süresince kıyafetleri parçalanmış ve ardından bir silahın namlusunu ağzına alması için zorlamasının ardından birilerinin performansın bitmesini istemesiyle son bulmuştur. Pasif saldırganlığın dinamiklerini araştıran bu performansında Abramoviç bir masanın yanında durarak kendisini, bir dizi nesne ve vücuduyla istediklerini yapabilen izleyicilere pasif bir şekilde sunan bir meta konumuna getirmiştir (Warr ve Jones, 2006: 125).

Görsel 7: Marina Abramovic "Rhythm 0", 1975, Sean Kelly Gallery/(ARS), New York

Abramovic Görsel 7'de yer alan performansında verdiği talimatlarda şunları söylemektedir; "Masada istenildiği gibi üzerimde kullanılacak yetmiş iki nesne var. Nesne benim. Bu süre boyunca tüm sorumluluğu alıyorum." (2016: 154). Nesnelere arasında tabanca, kurşun, testere, balta, çatal, tarak, kırbaç, ruj, parfüm şişesi, boya, bıçak kibriti, tüy, gül, mum, su, zincir, çivi, iğne, makas, bal, üzüm, alçı, kükürt ve zeytinyağı gibi pek çok nesne bulunmaktadır. Gösterinin sonunda tüm kıyafetleri jiletlerle vücudundan kesilmiş, boyanmış, temizlenmiş, süslenmiş, dikenlerle taçlandırılmış ve masada duran dolu silahı kafasına bastırmıştır. Performans altı saatin sonunda durumdan rahatsız olan bir seyirci tarafından sonlandırılmıştır (Warr ve Jones, 2006: 125). Abramovic performansa dair maksadını:

"Ritim 0'da yaptığım şey- diğer tüm performanslarımda yaptığım gibi- seyirciler için şu korkuları sahnelemekti: seyircinin enerjisini kendi bedenimi zorlamak için kullandım. Bu süreçte kendimi korkularımdan kurtardım ve bu olurken, izleyiciler için bir ayna oldum -ben yapabiliydim onlarda yapabiliirdi" (Abramovic, 2016: 161) şeklinde anlatmaktadır.

Fineberg göre sanatçının bu performans ile maksadı, içsel bir düzeyde hem kendisinin hem de izleyicinin kendi beden algılarını, sınırlarını ve insan ilişkilerinin doğasında giderek artan biçimde var olan maruz kalma ve savunmasızlık duygularını analiz etmektir (Fineberg, 2014: 335).

Ann Hamilton

Ann Hamilton'ın çalışmaları izleyiciyi aktif katılımcı olarak performans alanına dahil ederek sanatçının izleyiciyle karşı karşıya gelmesini, izleyenin fiziksel deneyimin içine gömülmelerini ister. Sanatçının kişisel keşfe ilişkin arzusu kullandığı teknik ister fotoğraf ister video ister enstalasyon ya da metinlerarasılık bağlamında ele alınsın güçlü bir bedensel deneyimdir. Kürdan Sandalye Takımı isimli performans serisi ile Hamilton kürdanlarla kamufle ettiği beden ve sandalye metaforuyla dış dünya ve kendi arasında bir set oluşturarak bir kirpi gibi bedenini korumaya almıştır.

Görsel 8: Ann Hamilton, *Beden/Objekt Serisi #13*, Kürdan Sandalye Takımı, (Body Object Series #13, Toothpick Suit/Chair) 1984, The National Gallery of Art

“1985’te insan ve obje arasındaki sınırı bulanıklaştıran ve insanın benlik algısına obje benzeri bir karakter atfeden bir tutumla kendi bedenini objelerle kombine etmiştir...Çalışmaları, aşamalı olarak bedenin üzerine koyulan objeler ve şeylerden bütünsel çevrelere doğru ilerlemiştir” (Fineberg, 2014: 468). Sanatçı giydiği takımda vücuduna farklı bir yük bindirerek kendine bir zırh geçirir ve bedeni sadece nesneye dönüştürmekle kalmaz, aynı zamanda nesneyi kendi kapsanan alanı olarak ele alır (Hamilton, 1996). Hamilton Görsel 8’de yer alan performansları ile ilgili maksadını şu sözlerle açıklamıştır;

“Çok duyuşsal bir şekilde, beden aracılığıyla, her bir materyalin veya nesnenin geldiği farklı sistemlerle başka bağlantılar kurmanıza izin veren ortamlar yapmak istiyorum. Benim için hiçbir şey gerçekten garip bir şekilde manipüle edilmez. Bozulma yok. İlişkiler hala bu dünyada temellidir; rüya gibi değiller. “Yaşadığımız eski, temel bir ikilem. Zihin-beden gibi tüm bu ikilikleri miras alıyoruz. Analiz her zaman sezgiye karşı çıkar. Dahası, sezgisel olanın herhangi bir geçerliliği olmasını sağlayan bir dilimiz yok.” (Ollman, 1990).

Hamilton Kürdan Sandalye Takımı performansı ile yukarıda ismi geçen diğer feminist sanatçıların aktif, beden üzerinde değişiklikler yapan ve saldırgan eğilimli performansları yerine pasif korunma anlatımına yönelmiştir.

SONUÇ

Antmen (2008) kadın bedenine ve temsillerine, kadınların doğurganlığına ve ana tanrıça kültürüne odaklanan, kadın bedenin biyolojik özelliklerini imgeselleştiren ve vajinal imgelerden oluşan bir ikonografiye yönelik “ilk kuşak” feminist sanatçıların ardından gelen sanatçıların, kadın

bedeninden çok kadın bedenini kuşatan kültürel kodların eleştirisine yöneldiğini söylemektedir. Bir bakıma bedeni fiziksel olandan çıkarıp sosyal bir olgu haline dönüştürmektedirler. Bu bağlamda bedenin insanın kendini iyi hissetmesi, kendini yöneltmesi, yönlendirmesi ve dönüştürmesi için bir birey olarak bedenini aşması ve kendini deneyimlemesi gerekmektedir (Michault, 2013). Bir bedeni estetik açıdan algılamak, onun (hem fiziksel hem de psikolojik) iç hallerini dışadönük ifade edilmişlikleri aracılığıyla birlikte-deneyimlemek demektir. Başka bir deyişle, estetik değer, performansın izleyici üzerindeki etkisinin, mekân, sanatçı, izleyici döngüsü içinde bulunduğu o anda gerçekleşir. Sanatçı kendisinin içinde bulunduğu ve deneyimleme anındaki performansını, eserin birlikte-deneyimlenen bir olay ve bireysel olarak kendini-deneyimlemesi düzleminde gerçekleştirir. Aynı zamanda toplumsal bir bellek, görgül bir veri elde eder ve tarihe iz bırakır. Bedenin inşa edilmesinde öteki kategorisi belirleyici bir önem taşıdığından, bedene estetik ve pozitif bir değer kazandırılmasının ağır basacağı açıktır: İnsan cisimleşmiştir ve plastik olarak önemlidir (Bahtin, 2005: 74)

Bir kısım kamusal sanat tartışmalarında, bazı medya sitelerinde ve bazı araştırmalarda beden üzerine üretilen sanat performansları, görüntüleri, objeleri hakkında devam eden baskın söylem, bedene müdahale edilen görüntülerin fiziksel ve zihinsel olarak riskli olduğu “sanatçını kendini cinselleştirme” veya “kendini nesneleştirme” sınırında olduğu ve dolayısıyla makulen akla hizmet ettiği yönündedir. Bu çalışmada incelenen kadın sanatçılara ve bedenleriyle yapmaya çalıştıklarına baktığımızda ise; kadın sanatçıların kendi bedenlerine uyguladıkları şiddet ya da müdahaleler ile metalaşmış kadın bedeni, insan bedeni ve toplumsal normlar üzerine sorgulamalar yaptıkları görülmektedir. Sanatçılar sadece kendi bedenlerine değil, farklı toplumlarda ve farklı zamanlarda kadına yaklaşımı eleştiren eserler ortaya koyarken, bedenlerini kadınların maruz kaldığı toplumsal baskı ve şiddetin bir metaforu olarak kullanmışlardır. Kadın sanatçılar bir nevi yüzlerce yılda oluşturulan kalıplara göre şekillendirilmiş ve eril bakış açısıyla dayatılan sanatı değiştirmek, yeni değerler yaratarak kadının sanatsal aidiyetini inşa etme yolunda önemli adımlar atmışlardır. Feminist sanatçılar toplum temelli pek çok soruna dikkat çekmenin ötesine geçerek, sanatın üretimine, değerlendirilmesine ve sanatçının rolüne yönelik yepyeni bir anlayışı ortaya koymaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abramovic, M. (2016). *Walk Through Walls*. New York: Crown Archetype.
- An, K. ve Cerasi, J. (2021). *Kim Korkar Çağdaş Sanattan?* İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Antmen, A. (2008). *20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Antmen, A. (2014). *Kimlikli Bedenler*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Arslan, E., Ünal, E. ve Türkoğlu, S. (2009). Cinsiyetçilik ve Medya “Güzin Ablâ” Köşesinde Yeniden Üretilen Ataerkil Cins Kimlikleri. *Cogito* (58): 385-402.
- Bahtin, M. (2005). *Sanat ve Sorumluluk İlk Felsefi Denemeler*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Barrett, T. (2020). *Eleştiri: Öğrenciler İçin Bir Rehber*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- Barry, J. ve Flitterman-Lewis, S. (2012). *Metin Stratejileri: Sanat Üretiminin Politikası*. A. Antmen, (Ed.), *Sanat Cinsiyet: Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri* (s. 253-265) İçinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baudrillard, J. (2008a). *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2008b). *Tüketim Toplumu*. (Çev. H. Deliceaylı ve F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bell, J. (2009). *Sanatın Yeni Tarihi*. (Çev. C. Ünlü, N. İleri ve R. Gürtuna). İstanbul: NTV Yayınları.
- Benedict, R. (2011). *Kültür örüntüleri*. (Çev. M. Topal). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berger, J. (2012). *Görme biçimleri*. (Çev. Y. Salman). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bordo, S. (1997). *The Body and The Reproduction of Femininity*. K. Conboy, N. Medina and S. Stanbury

- (Eds). Writing on the Body: Female Embodiment and Feminist Theory. (s. 90-110) In. New York: Columbia University Press.
- Bourdieu, P. (2015). *Eril Tahakküm*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Corbin, A., Courtine, J. J. ve Vigarello, G. (2008). *Bedenin Tarihi 1: Rönesans'tan Aydınlanma'ya*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat.
- Çabuklu, Y. (2001). *Kovulanın İzi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çabuklu, Y. (2004). *Toplumsalın Sınırında Beden*. İstanbul: Kanat Yayınları.
- Çabuklu, Y. (2006). *Bedenin Farklı Halleri*. İstanbul: Kanat Yayınları.
- Export, V. (2011). *Kadın Sanatı*. C. Harrison ve P. Wood (Eds.). Sanat ve Kuram 1900-2000 Değişen Fikirler Antolojisi (Çev. S. Gürses) (s. 978-979) İçinde. İstanbul: Küre Yayınları.
- Fineberg, J. (2014). *1940'tan Günümüze Sanat Varlık Stratejileri*. İzmir: Karakalem Kitabevi Yayınları.
- Foucault, M. (2010). *Cinselliğin Tarihi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gill, R. (2003). From Sexual Objectification to Sexual Subjectification: The Resexualisation of Women's Bodies in The Media. *Feminist Media Studies*, 3(1): 100-106. doi:10.1080/1468077032000080158
- Gompertz, W. (2015). *Pardon Neye Bakmıştınız? Modern Sanatın 150 Yıllık Şaşırtıcı, Sarsıcı, Kimi Zamanda Tuhaf Hikayesi*. (Çev. S. Evren). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Grosz, E. (1994). *Volatile Bodies Toward a Corporeal Feminism*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hamilton, A. (1996). *The Body and the Object: Ann Hamilton, 1984-1996*. Columbus, Ohio: Wexner Center for the Arts, Ohio State University.
- Harris, J. (2013). *Yeni Sanat Tarihi Eleştirel Bir Giriş*. (Çev. E. Yılmaz). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Heinrich, B. (2007). *Gülsün KARAMUSTAFA: Güllerim Tahayyüllerim*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Jones, A. (2012). *Beden Sanatı: Özneyi Sahnelemek*. A. Antmen (Ed.). Sanat / Cinsiyet: Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri (s. 299-311) İçinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kayalı, D. Ş. (2011). *Kadın Bedeni ve Özgürleşme*. İzmir: İlya Yayınevi.
- Kristeva, J. (2014). *Korkunun Güçleri: İğrençlik Üzerine Deneme*. (Çev. N. Tural). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Le Breton, D. (2010). *Acımın Antropolojisi*. (Çev. İ. Yerguz). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Le Breton, D. (2011). *Ten ve İz İnsanın Kendini Yaralaması Üzerine*. (Çev. İ. Yerguz). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Le Breton, D. (2016). *Bedene Veda*. (Çev. A. U. Kılıç). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- McDonald, H. (2001). *Erotic Ambiguities the Female Nude in Art*. London: Routledge.
- Michault, Y. (2013). *Görselleştirme Beden ve Görsel Sanatlar*. A. V. Corbin (Ed.), *Bedenin Tarihi 3, Bakıştaki Değişim: 20. Yüzyıl* (Çev. S. Özen) (s. 343-357) İçinde. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Minor, V. H. (2013). *Sanat Tarihinin Tarihi*. (Çev. C. Soydemir). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Mooney, T. (1999). *Cindy Sherman: An Invention for Two Voices*. R. Shelley (Ed). *Inverted odysseys: Claude Cahun, Maya Deren, and Cindy Sherman*. (pp. 451-458) In. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Mulvey, L. (2011). *Görsel Haz ve Anlatısal Sinema*. C. Harrison ve P. Wood (Ed.), *Sanat ve Kuram 1900-2000 Değişen Fikirler Antolojisi* (Çev. S. Gürses) (s. 1031-1038). İstanbul: Küre Yayınları.
- Mulvey, L. (2012). *Görsel Zevk ve Anlatı Sineması*. A. Antmen (Ed.), *Sanat Cinsiyet: Sanat Tarihi ve Feminist Eleştiri*. (s. 277-297) İçinde. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ory, P. (2013). *Sıradan Beden*. A. V. Corbin (Ed.), *Bedenin Tarihi 3, Bakıştaki Değişim: 20. Yüzyıl* (Çev. S. Özen), (s. 105-145) İçinde. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Palmer, T. (2006). Under Your Skin: Marina de Van and The Contemporary French Cinéma Du Corps. *Studies in French Cinema*, 6(3): 171-181. doi:10.1386/sfci.6.3.171/1
- Palmer, T. (2010, Nisan). Don't Look Back: An Interview with Marina de Van. *The French Review*, 83(5): 96-103.
- Pooke, G. ve Whitham, G. (2012). *Sanatı Anlamak*. (Çev. T. Göbekçin). İstanbul: Optimist Yayınları.

- Sennett, R. (2002). *Ten ve Taş-Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*. (Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Şiray, M. (2008). Rene Girard'da "Şiddet" Kavramı Üzerine. *Cogito* (55): 58-70.
- Vergine, L. (2011). *Dil Olarak Beden*. C. Harisson ve P. Wood (Ed.), Sanat ve Kuram 1900- 2000 Değişen Fikirler Antolojisi (Çev. S. Gürses) (s. 954) İçinde. İstanbul: Küre Yayınları.
- Warr, T. and Jones, A. (2006). *The Artist's Body*. New York: Phaidon Press Limited.
- Whitham, G. ve Pooke, G. (2013). *Çağdaş Sanatı Anlamak*. (Çev. T. Göbekçin). İstanbul: Optimist Yayınları.
- Yılmaz, M. (2012). *Modernden Postmoderne Sanat*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Young, I. M. (2009). Yaşanan Bedene Karşı Toplumsal Cinsiyet: Toplumsal Yapı ve Öznellik Üzerine Düşünceler, Feminizm. (Çev. Ö. Şeyda). *Cogito* (58): 39-56.

İnternet Kaynakları

- Art, A. (2021, 22 Ağustos). Tate Online. Erişim tarihi: 27.08.2021 <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/a/abject-art>
- Dubin, Z. (1992). Dance Artists Liberating Her Body of Artwork: Exhibit: Rachel Lachowicz puts a feminist spin on her Newport Beach show, saying obsession with looks can get in the way of accomplishment. Erişim tarihi: 25.04.2015 Los Angeles Times: http://articles.latimes.com/1992-10-07/entertainment/ca-637_1_rachel-lachowicz
- Guerrilla Girls. (2021, 24 Ağustos). Erişim tarihi: 24.08.2021 <https://www.guerrillagirls.com/naked-through-the-ages>
- Ollman, L. (1990). Artist Ann Hamilton Takes on New Borders in La Jolla Installation. Erişim tarihi: 27.08.2021 <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1990-03-29-ca-148-story.html>,
- Öğüt, H. (2012). Yabancılaştırmayan Sanat Feminist Olamaz. Kritisyen Blogspot: Erişim tarihi: 04.10.2015 <http://kritisyen.blogspot.com.tr/2012/03/yabancilastrmayan-sanat-feminist-olamaz.html>
- Zerman, E. (2013, Kasım). Zamanı Yazmanın Bir Başka Biçimi. Toplumsal Tarih (239), 10-17. Erişim Tarihi: 27.08.2021 Blog Saltonline.

Görsel Kaynakları

- Görsel 1: <https://www.tate.org.uk/art/artworks/guerrilla-girls-do-women-have-to-be-naked-to-get-into-the-met-museum-p78793> Erişim tarihi: 27.08.2021
- Görsel 2: Heinrich, B. (2007). Gülsün Karamustafa: Güllerim Tahayyüllerim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. Görsel Sayfası: 82.
- Görsel 3: https://en.wikipedia.org/wiki/Le_D%C3%A9jeuner_sur_l'herbe, Erişim tarihi: 27.08.2021
- Görsel 4: https://en.wikipedia.org/wiki/Untitled_153 Erişim tarihi: 27.08.2021
- Görsel 5: <https://www.imdb.com/title/tt0337961/> Erişim tarihi: 27.08.2021
- Görsel 6: <https://salvatoremarescaserra.wordpress.com/2009/08/28/gina-pane-oltre-il-tabu-della-sofferenza-e-del-sangue/> Erişim tarihi: 27.08.2021
- Görsel 7: <https://www.sakipsabancimuzesi.org/tr/sayfa/marina-abramovic-institute-mai-marina-abramovicin-mirasiyla-istanbulda#gallery-2> Erişim tarihi: 27.08.2021
- Görsel 8: https://www.annhamiltonstudio.com/objects/body_object.html Erişim tarihi: 27.08.2021
- Fiske, J. (1996). İletişim Çalışmalarına Giriş, (Çev. S. İrvan), Ankara: Ark Yayını.

2023 Eğitim Vizyonu ve Yeni Bir Öğretim Modeli Önerisi: İmkân ve Güçlükler*

Doç. Dr. Abdulvahid Sezen

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0788-3849>

Mersin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Mersin – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 10.09.2021

Kabul: 20.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Öğretim Modeli

Eğitim Psikolojisi

Öğrenme Psikolojisi

e-suffe

Etkin ve Fonksiyonel Öğrenme Modeli

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52604>

Öz

Modern hayatın gereksinimleri ile birlikte yeni imkan ve durumlar, öğrenim-öğretim model ve stratejilerinde bir takım temel değişim ve dönüşümleri de gerektirmektedir. Bilindiği üzere öğrencilerin çoğunlukla bilişsel odaklanma ve dikkat dağınıklığı sorunları yeni teknolojilerin oluşturduğu hız ve etkilerle artmıştır. Dolayısıyla bu durum hem ders işleme yöntemlerinin hem de içeriklerinin yeni öğretim yaklaşım ve modellerine duyulan ihtiyaçla ilgili arayışları gerekli kılmaktadır. Aynı zamanda toplumsal etik ve değerlerle birlikte modern yaşamın oluşturduğu yeni ilgi ve odak konularının, öğretim modelleri içinde gelişimsel bakış açısıyla dikkate alınması da önemli görülmektedir. Dahası öğrencinin öğrenmeyle ilgili psikolojik gereksinimlerini ve eğitimin anlaşılabilirliği, uygulanabilirliği ve ekonomisini göz önünde tutan yeni yaklaşımların geliştirilmesi arzulan bir durumdur. Literatüre yeni ve farklı bir strateji öneren *e-suffe*, alışıldık öğrenim-öğretim strateji ve modellerinden farklı olarak yeni bir anlayış ve eğitim sistemine farklı bir bakış sunma hedefindedir. *e-suffe*'de öğrencinin dersi derste aktif bir şekilde öğrenmesi ve derse karşı antipati, isteksizlik ve önyargısını yenmesi, öğrenci-öğretmen iletişiminin sürekliliği gözetilmek istenmektedir. Ayrıca bu modelle öğrencinin dersleri yaşamının bir parçası olarak göreceği, teori ile uygulamanın buluştuğu, okuma-anlama, yazma, ifade edebilme becerilerinin gelişebilmesi hedeflenmektedir. Bu çalışmada öğrencilerin derse yönelik ilgisini, hazırbulunuşluk düzeylerini ve özgüvenini yükseltme ve öğrenme niteliğinin artırılması amaçlarına sahip ve 2023 Eğitim Vizyonu hedeflerini gerçekleştirmeye matuf yeni bir öğretim modeli olan “*e-suffe*”nin (Etkin ve Fonksiyonel Öğrenme Modeli) ortaya çıkış süreci ve uygulama aşamalarıyla birlikte önemi üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Sezen, A. (2021). 2023 Eğitim Vizyonu ve Yeni Bir Öğretim Modeli Önerisi: İmkân ve Güçlükler. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 139-152.

2023 Education Vision and A New Education Model Proposal: Opportunities and Challenges*

Assoc. Prof. Dr. Abdulvahid Sezen

Mersin University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Philosophy and Religious Studies, Mersin
- TURKEY

Article History

Submitted: 10.09.2021

Accepted: 20.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Teaching Model

Educational Psychology

Learning Psychology

e-suffe

Effective and Functional Learning Model

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52604>

Abstract

Along with the requirements of modern life, new opportunities and situations also require some fundamental changes and transformations in learning-teaching models and strategies. As it is known, students' mostly cognitive focus and distraction problems have increased with the speed and effects of new technologies. Therefore, this situation necessitates searches related to the need for new teaching approaches and models, both in teaching methods and in their content. At the same time, it is considered important to consider social ethics and values, as well as the new interest and focus issues created by modern life, from a developmental point of view in teaching models. Moreover, it is desirable to develop new approaches that take into account the student's psychological needs for learning and the intelligibility, applicability and economics of education. Suggesting a new and different strategy to the literature, e-suffe aims to offer a new understanding and a different perspective to the education system, unlike the usual learning-teaching strategies and models. In e-suffe, it is desired that the student learns the lesson actively in the lesson, overcomes the antipathy, reluctance and prejudice towards the lesson, and the continuity of student-teacher communication is sought. In addition, with this model, it is aimed that the student will see the lessons as a part of his life, and that theory and practice meet, and that his reading-understanding, writing and expression skills can be developed. In this study, together with the emergence process and application stages of "e-suffe" (Effective and Functional Learning Model), which is a new teaching model aiming to increase students' interest, readiness level and self-confidence and to increase the quality of learning, and to realize the goals of the 2023 Education Vision. importance will be emphasized.

GİRİŞ

e-suffe*, “Etkin ve Fonksiyonel Anlayış ve Buluş İçin Öğrenim Stratejisi”, 2019-2020 eğitim-öğretim yılında Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi ve Mersin’de ilk, orta ve liselerden seçilen pilot okullarda bilimsel bir proje kapsamında uygulanmaya başlanan bir öğrenim-öğretim stratejisidir. Literatüre yeni ve farklı bir strateji öneren *e-suffe*, alışıldık öğrenim-öğretim strateji ve modellerinden farklı olarak yeni bir anlayış ve eğitim sistemine farklı bir bakış sunma hedefindedir. *e-suffe*’de öğrencinin dersi derste aktif bir şekilde öğrenmesi ve derse karşı antipati, isteksizlik ve önyargısını yenmesi, öğrenci-öğretmen iletişiminin sürekliliği gözetilmek istenmektedir. Proje stratejisi Cumhurbaşkanlığı’nın 2023 Eğitim Vizyonunda hedeflenen “Türkiye’nin eğitim-öğretim alanında sıçrama yapma, nicelikten niteliğe bir hamleyi gerçekleştirme” (2023 Eğitim 6/19 Vizyonu)** mottosuyla ifade edilen hedefin gerçekleştirebilmesi için bir imkan olarak tanıtılmaktadır.

e-suffe’nin öğrenim-öğretim alanındaki öne çıkan yaklaşım ve kuramlarla ilişkisinin ne olduğu sorusu önemlidir. *e-suffe* stratejisinin ilk bakışta öğrenme yaklaşımları açısından değerlendirildiğinde davranışçı, bilişselci yaklaşım ve kuramlarının öğrenme kavramına yükledikleri anlamlarla birlikte, yapılandırmacı yaklaşımın öğrenme tanım ve anlayışlarına da yakın durduğu söylenebilir. Bilindiği üzere eğitim bilimleri literatüründe belli başlı üç öğretim stratejisi olarak; sunuş yoluyla, buluş yoluyla ve araştırma-inceleme/soruşturma yoluyla öğretim stratejileri aktarılmaktadır. *e-suffe*’nin ise bu öğretim stratejilerinden dördüncüsü olarak gelişim gösterme hedefinde olduğu görülmektedir. *e-suffe*’deki ortaya koyulan öğrenci merkezli ve interaktif öğretim yöntem ve anlayışları, değişen günümüz gelişmelerinin de göz önünde tutularak oluşturulduğu ifade edilmektedir. Bu tamamlayıcı anlayışların, eğitim-öğretim sürecine yansiyabilecek mevcut konu ve sorunları da çözüme kavuşturmayı amaçladığı iddia edilmektedir.¹

Bu çalışmamızda oldukça iddialı görünen yeni ders içi ve dışı akademik ilgi ve güdülenmelerin çok düşük bir seyir izlediği günümüz öğrencileri için sınıf içi zihinsel odaklanma ve ders takibini kolaylaştıracak öğretim stratejisi arayışlarından biri olarak sunulan “*e-suffe*”nin geliştirilme süreci ve eğitime katkıları ele alınmaya çalışılacaktır.

1. Günümüzde Öğrencinin Psikolojik Durumu

Bilindiği üzere günümüz insanları, birey ve toplum olarak kendi sosyo-kültürel farklılıklarına rağmen, küreselleşme ve dijitalleşme ile günlük yaşam alışkanlıklarında kimi benzerlikler göstermekte ve ortak konu-sorunlarıyla gündeme gelmektedirler. Bu durum bireyin düşünsel ve davranışsal alışkanlıklarını da etkilemekte ve dijital dönüşümler ise ortaya bir takım sorunlar üretebilmektedir. Bu sorunlardan birisi, günümüz gençleri de dâhil olmak üzere nitelikli zihinsel gelişim imkânı olarak kitapla ilgili okuma-anlama becerilerinin zayıflamasıdır. Özellikle dijital ekranların internet ile buluşması sonucu bu tutum negatif yönde daha da derinleşmektedir. Bir bakıma bağımlılık olarak da tanımlanan ekran süresi istatistikleri, sanal sosyal ortamlarda zaman geçirme talebinin gittikçe daha da artış göstereceğini tahmin etmektedir.² İletişim teknolojileri artık daha fazla benlik sunumunun paylaşımı işlevi gördüğünden dolayı nitelikli bilgilenme ve iletişim yerine bireyci hazza kıskırtan bir

*e-suffe kavramı bu çalışmada, “Education-Strategy for Understanding and Finding Functionally and Effectively” (Etkin ve Fonksiyonel Anlayış ve Buluş İçin Öğrenim Stratejisi) şeklinde İngilizce açık ifadesini oluşturan yaklaşımın kısaltmasıdır. Aynı zamanda *suffe* kavramının özelde İslam tarihi açısından Hz. Peygamber’in kurduğu Medine’deki ilk eğitim mekanı olma anlamını çağrıştırdığı bilinmektedir. Bu çalışmada ise bir öğretim modeli olarak *e-suffe* şeklindeki isimlendirme tercihi, daha çok İslam tarihindeki bir ilk eğitim mekanını hatırlatmak ve anasal değerine referans oluşturmak amacına dayanmaktadır.

** <http://2023vizyonu.meb.gov.tr/> (erişim tarihi: 28.04.2021)

¹ *e-suffe*: Aktif Katılımlı Etkin ve Fonksiyonel Öğrenme Stratejisi - Araştırma, Uygulama ve Değerlendirme. Yürütücü: Erdal Baykan, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi. (Devam ediyor).

² Özden Arısoy, “İnternet Bağımlılığı ve Tedavisi - İnternet Addiction and Its Treatment”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 1/ (2009), 13; Hasan Bozkurt vd., “İnternet Bağımlılığı: Güncel Bir Gözden Geçirme”, *Journal of Contemporary Medicine* 6/3 (2016).

role bürünmektedir. Dolayısıyla benmerkezciliğin ve yalnızlığın bir çarkı olarak sanal dünya, çocuklar, gençler ve yetişkinler olarak toplumun neredeyse her kesimi için zihinsel ve sosyal sorunları da besleyebilmektedir. Sadece kendi narsizmine katkı sunan içerik ve paylaşımları önceleyen bir kişilik ve yaklaşım özelliği ile sosyal medya, bireyi kendi gerçekliklerinden yalıtma imkanına sahiptir. Bu yalıtım ve yalnızlık içinde bireyin sınırlı mutluluk hedefleri gelişirken diğer yandan öğrenim kazanım ve donanımları ise eksik kalmaktadır. Bu süreçte okul yaşantılarının kalitesi düşerek ders içerik ve yöntemlerinin yeni durumu fark edememesi sonucu öğrencilerin başarıma güdülere de olumsuz etkilenmektedir.

Böylelikle öğretim yöntemleriyle ilgili olarak öğrencinin içinde bulunduğu durumunu göz önünde tutan, dersi daha ilgi çekici hale getirebilecek yaklaşımların geliştirilme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Dersi derste öğreten, ilgi ve motivasyonu yükseltebilecek, öğrencinin aktif katılımını sağlayan, basit fakat işlevsel ve kolay uygulanabilir bir yöntem, öğrenci ve öğretmen/öğretim üyeleri için ümit verici bir fark yaratabilecektir.

Günümüz eğitim bilimlerinin büyük çoğunluğunun tespitinde de ifade edildiği üzere ilköğretimden lisans eğitimine kadar, yeni öğrenim-öğretim strateji ve yöntemleri düzenlenerek, öğrenci ve öğretmen/öğretim üyelerinin rollerinin yeniden belirlenmesi ihtiyacı duyulmaktadır. Artık günümüzde öğretmen/öğretim üyesinin bilgi kaynağı olmaktan çok bir rehber ya da danışman olduğu ve öğrencilerin ise daha aktif bir rolü üstlendiği öğretim modellerinin geliştirilmesi mevcut sorunlara daha iyi çözümler üretebilecektir.

İnteraktif bir yaklaşımdan hareketle öğrenim hayatı boyunca öğrencilerin derste daha aktif olarak rol alması bir takım psikolojik işlevleri öne çıkarabilecektir. Bilişsel olarak dikkat ve algılama düzeylerine sunacağı katkılar anlamında öğrencinin ders sürecine aktif şekilde katılımı önemlidir. Bazı araştırmalar, öğrenci ifadeleriyle, derslerin klasik sunuş tarzındaki öğretim yöntemlerinin ilgi ve motivasyon düşürücü olduğunu göstermektedir.³ Ayrıca öğrencilerin kendilerini derslerde ifade etme imkânı bulamadıklarını belirten bu yüzden düşünce gelişimi ve paylaşımı konusunda yetersizlik hissettiklerini tespit eden çalışmalar da vardır.⁴ Bu benzeri çalışmalar öğrencinin derslere ilgisi, motivasyonu, katılımı ve istekliliğini artırıcı öğrenim-öğretim yöntem arayışlarını önemli hale getirmektedir. Öğrencinin dersleri yaşamının bir parçası olarak göreceği, teori ile uygulamanın bulunduğu, okuma-anlama, yazma, ifade edebilme becerilerinin gelişebileceği, bireysel ve toplumsal kazanımlara katkı sunulduğu, yenilikçi ve üretici yeti-becerilerin gelişiminin sağlanabildiği yaklaşım ve yöntemler eğitimciler için kritik öneme sahiptir.

2. Yeni Bir Ders İşleme Yöntemi Olarak "e-suffe" **

Bu strateji; dersi derste öğreten, süreç içerisinde değerlendirme imkânı sunan, öğrenciyi keşfeden, anlayan ve etkin kılan fonksiyonel eğitim-öğretim yöntem ve modelini içerdiği görülmektedir. Temelde demokratik yaklaşımı barındıran bu strateji, paydaşı olan her kesime (öğretmen, öğrenci, idareci ve aile) bireysel, sosyal, ekonomik ve bilişsel büyük katkılar sunabilecek; anlaşılması ve uygulanması kolay bir sistem olarak tanıtılmaktadır. Uygulanması halinde, bu stratejinin

³ Erdoğan Fırat, "Erdoğan Fırat, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Problem Olarak Değerlendirdikleri Eğitimleriyle İlgili Konular", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 6 (1989), 17-42; Selahattin Parlador, "Öğrencilere Göre İlahiyat Fakültesi Eğitiminin Başarı Durumu", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 11 (1998); Adem Güneş, "İlahiyat Fakültesi Öğretim Elemanlarının Lisans Düzeyindeki Derslerde Yöntem ve Materyal Kullanma Durumları", *darulfunun ilahiyat* 29/1 (30 Haziran 2018).

⁴ İlyas Erpay, "Öğrencilerin İlahiyat Fakültesine Yönelik Görüşleri", *Amasya İlahiyat Dergisi* 0/13 (30 Aralık 2019), 423-473.

** *e-suffe*'nin yeni bir öğrenme stratejisi olarak patent başvurusunda da bulunulmuştur. (Patent başvuru no: 2019/18765 sayı, 29.11.2019 tarihli "Etkin ve Fonksiyonel Öğrenme ve Anlama İçin Bir Eğitim-Öğretim Yöntemi" başlığı ile strateji için, buluş sahibi Prof. Dr. Erdal BAYKAN).

öğrenme ve öğretme modellerine ve buna bağlı olarak da eğitim-öğretim sistemine ciddi katkılar sağlayabileceği ileri sürülmektedir. Bununla birlikte son yıllarda önemi daha iyi anlaşılacak üzerinde durulan “değerler eğitiminin” amacına ulaşması konusunda da esaslı katkılar sağlayacağı ön görülmektedir.⁵

2.1. *e-suffe'nin “Özgün Değeri, İşlev ve Kazanımları ve Etkileri” şu şekilde ifade edilmektedir:*

1. Öğrenmenin tüm basamaklarını içermektedir, anlaşılması ve uygulamasının kolay olması büyük avantajdır.

2. Bu stratejinin etkileri öğrencilerden öğretmenlere, idarecilerden öğrenci ailelerine kadar tüm bileşenleri doğrudan etkileyebilecektir. Bu yönü ile diğer öğrenme stratejilerinden ayrılabilir.

3. Bu strateji öğrencinin kazandığı bilgiyi anlayabilmesinin yanında, ifade edebilmesine ve yeni metin oluşturabilmesine yaptığı katkıyla da diğer öğrenme stratejilerinden ayrılabilir.

4. *e-suffe* öğrenim stratejisinin diğer bir ayırıcı vasfı dersi derste öğretmesidir.

5. Böylece öğrenci için okul dışı zamanları özel ilgilere sanat ve kültüre zaman ayırma imkanı oluşturur. Süreç içerisinde ölçme ve değerlendirme ile öğrenciyi daha objektif tanıma imkanı sağlar.

6. Öğrenmenin bütün aşamalarını gerçekleştirir: okuma-anlama, yazma, sözlü ve yazılı ifade edebilme yetilerinin tümünü geliştirir.

7. Derste bütün öğrencilerin aktif olmasını ve eşit katılımını sağladığı için eşitlik, adalet ve demokrasi bilincine katkıda bulunur.

8. Öğretmen, öğrenci ve idare arasındaki iletişimi sürekli sağlıklı bir şekilde inşa eder. Öğretmenin ders esnasında neler yapacağı sistemli bir şekilde belirlendiği için idare ve öğrenciler her bir öğretmenle farklı bir uyum sorunu yaşamazlar.

9. Öğretmeni sadece ders anlatan olmaktan mentörlüğe yükseltir. Böylece öğretmen emeğinin sonuçlarını her an görebilecek şekilde aktive edilmiş olur. Süreç içerisinde ölçme ve değerlendirmeye imkan oluşturduğu için sınav sisteminin olumsuz etkisini azaltır.

10. *e-suffe'nin* en önemli farklılıklarından biri ise halihazırda uygulanmakta olan metod ve yöntemlerde başarısız olan bütün öğrencileri eşit bir şekilde aktive edebilme imkanı sunabilmesidir.

11. *e-suffe* istisnasız bütün öğrencileri pasif dinleyici-izleyici olmaktan çıkararak bütün yönleri ile geliştirebilme imkanına sahiptir.

12. Bunu sağlarken dersi sıkıcı, monoton ve verimsiz bir süreçten eğlenceli ve heyecanlı faydalı bir etkinliğe dönüştürmesi ise stratejinin sürekliliğinde belirleyici olmaktadır.

13. *e-suffe'nin* sürekliliğini sağlayacak olan diğer bir husus ise onun ekonomisi ve çok kolay bir şekilde anlaşılıp uygulanabilmesi imkanındır.

14. Bütün bu süreçler öğrencide paylaşım ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirir.

15. Öğrencinin her derste sınıf arkadaşlarının sesini duyabilme, yorumunu işitebilme ve birlikte bir konuyu müzakere edebilme imkanı karşılıklı olarak insani vasıfların ortaya çıkmasını ve birbirlerine karşı sağlıklı duyguların gelişimine katkı yapmakla birlikte kendi bilgi ve düşüncelerini de gözden geçirme imkanı vermektedir.

16. Tüm öğrencilere konuşma hakkı veren bu strateji “demokratik öğrenme stratejisi” olma özelliği taşımaktadır.

17. Öğrencilere uygulanacak bu strateji, öğretmenlerin derslere hazırlık yapma imkanı da vermektedir. Öğrenci her dersin okuma sürecini sürdürürken öğretmen için derse hazırlanabilme fırsatı oluşur.

18. Bu strateji, öğrencinin ödev yükünü azaltmaya yönelik bir yaklaşım sunmasıyla da

⁵ *e-suffe*: Aktif Katılımlı Etkin ve Fonksiyonel Öğrenme Stratejisi - Araştırma, Uygulama ve Değerlendirme. Yürütücü: Erdal Başkan, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi. (Devam ediyor).

diğerlerinden ayrılmaktadır.

19. Bu strateji ile etkin zaman yönetiminin geliştirileceği oldukça açıktır. Bu durum öğrencinin sosyal hayatına büyük katkılar sağlayabilir. Okul dışı zamanlarını spor, sanat ve kültürel etkinliklerde kullanabilme imkanına kavuşur.

2.2. *e-suffe'nin "Uygulama Aşamaları" aşağıdaki maddelerle sıralanmaktadır:*

1- *Okuma:* Öğretmen işlenecek bölümü tespit ederek öğrencilere ders esnasında o bölümün okunmasını sağlar. Öğrenciler ilgili bölümü okurken öğretmen de hazırlanır.

2- *Özet/Yazma:* Bütün öğrenciler tarafından okunmuş olan bölüm öğrencilere eşit olarak bölünür. Her öğrenci kendine düşen bölümü yeniden okur ve birkaç cümle ile özetini yazar.

3- *Sunma/Konuşma:* Çıkarılan özetler öğrenciler tarafından sınıfa sunulur. Her bir öğrencinin paylaşımından sonra öğretmen konu ile ilgili eklemesi gereken bilgileri verir. Burada esas olan öğrencinin topluluk içerisinde konuşabilme yetisini geliştirmektir. Özeti eksik olması önemli değildir.

4- *Aktif dinleme:* her öğrenci arkadaşlarının paylaşımlarını ve öğretmenlerinin anlattıkları dinler. Konuyla ilgili düşüncelerini paylaşır ya da sormak istediklerini sorar.

3. *e-suffe'nin Öğrenci Psikolojisi Açısından Kazanımları*

Öğretim süreci içerisinde bu yöntem üzerine bazı çekince ve kaygılar uygulama öncesi gelişebilmektedir. Örnek olarak dersin hocası tarafındaki endişeler genellikle dersin *e-suffe* ile verimli olmadığı, hocalık saygınlık ve niteliğinin yeterince sunulmaması şeklinde bir kanaat etkin olabilir. Oysa öğretmen/öğretim üyesinin dersinde sunuş şeklinde bir yöntem tercihinin muhatapları açısından etki oluşturma garantisi olmayabilir. Her ne kadar öğretmen/öğretim üyesi mesleki veya kişisel tatmin açısından öğrenciler üzerinde etki bırakabildiğini düşünse dahi bu etkinin öğrenim açısından bir takım sorunları vardır.⁶ Sunuş yoluyla öğretim sürecinde hem belirli ya da çok sınırlı bir öğrenci sayısı ile ders iletişimi yaşanmakta hem de öğrenci gelişimi açısından ise olumlu etkiler yerine daha çok sınava matuf not alma şeklinde bir süreç gerçekleşmektedir. Ayrıca tümünden ya da birlikte yapılan bir ders işleme ve öğrenimi söz konusu olmamakta, sınırlı kişilerin dersi takibi ve diğerlerinin başka meşgulliyetler içinde oldukları gözlenmektedir. İlk başlarda öğretmen/öğretim üyesinin tatmin ve mutluluğu mesleki anlamda ifade edilebilir düzeyde olsa da öğrencinin psikolojisi ise dinleme etkinliğinin dikkat dağıtıcılığı içinde kopuşlar yaşanmaktadır. *e-suffe'*de ise derse bütün öğrencilerin her düzeyde katılımı ve takibi garanti altına almaya çalışılmaktadır. Dikkat, ilgi ve motivasyonun, hem okuma, anlama, yazma, dinleme hem de ifade etme aşamalarında korunması amaçlanmaktadır.

Belki de yöntem belirleme süreciyle birlikte öncelikle eğitim-öğretiminin amaç ve hedefini belirginleştirmek de gerekmektedir. Bu noktada mezun profili ve istihdamı için en uygun bilgi ve tecrübe donanımını kazandırabilecek yaklaşımlar ve öneriler geliştirilebilir. Diğer yandan öğrencinin psikolojik ve sosyal anlamda daha yetkin olmasını hedefleyen *e-suffe* yöntemi öğrenci odaklı bir interaktif öğretim yöntemi olarak öne çıkmaktadır. Bu yöntemle öğrencilerin tümüne eşit imkan ve fırsat tanınmakta ve böylece temel bireysel gelişim ve yetkinliklerin kazanılması hedeflenmektedir.

Bu yöntemde öğrenci eleştirilmeden kendi ifade ve düşünmesine fırsat oluşturulmaktadır. Özgüven ve özsaygı duygularını kazandırarak öğrenci kitap okuma alışkanlığına karşı fobilerini de yenebilmektedir. Kendisini sosyal bir ortamda ifade edebilmeyi hatta bilimsel anlamda bir konuyu anlayıp yazıp, diğerlerini dinleyip, kendisini ifade etme beceresini kazanabilmektedir.

Klasik yöntemle hedeflenen öğrenci muhataplarındaki eksiklik ve yetersizlik duygusunun *e-suffe'*de geçerli olmadığı söylenebilir. Çünkü her öğrenci ilk defa karşılaştığı metni anlayıp ifadelendirmeye karşı özgüveni pekişmektedir. Yargılama ve hata arama yaklaşımı sergilenmediğinden

⁶ Recep Uçar, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Profili, Akademik Eğilimleri ve Aldıkları Eğitime İlişkin Memnuniyet Algıları (İnönü Üniversitesi Örneği)" *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2017), 74.

dolayı öğrencilerin zihinsel engelleri kolaylıkla aşabildikleri görülebilir.

Genel olarak öğretim sürecinde alışılmış davranış ve tutumların hayat boyu sorgulanmamasıyla bazen toplumsal ve bireysel gelişim gözden kaçırılmaktadır. Öğretim kurumları için daha özgürlükçü, birey olma bilinci gelişmiş, sosyal uyumu yüksek, kaliteli ve ahlaklı bir niteliği sürdürebilen, başarı ve paylaşımı değerlendirebilen bir öğrenci yetiştirilmesi belki de en önemli kazanç olacaktır. Öğrenci bu sistemde belirli hazırbulunuşlukla derse mutlu bir şekilde gelen ve hoca ve diğer arkadaşlarının alay ve küçük düşürücü yaklaşımlarından özgür, sağlam bir akademik-insani bir bakış açısı kazanabilecektir. Hem kendisi değer gören hem de rekabetçi değil işbirlikçi bir insani özelliğin günümüzde unutulmuş olması ve bu yöntemle yeniden hatırlatılması ise anlamlı görülmektedir.

Bu yöntemde öğrenci sadece başarıyı belirli bir azınlıkla ya da sınırlı kişi-niteliğine indirgemen, öğrenmenin aslında bireysel bir sorumluluk alanıyla ilgili olduğunu fark etmektedir. Sadece dışsal etken ya da kişilerle, irade dışı müdahalelerle değil kendi kişisel tercih ve kararlarıyla bir yaşamsal kişilik gelişimine katkı da sunulmuş olunmaktadır. Birey olmanın diğerleriyle birlikte uyumlu olmayı dışlamadığı bir öğrenme-yaşantısına ikna edilmekte- gösterilmektedir. Süreç içerisindeki olumlu etkileşim sayesinde sadece kendi-ben merkezli bir kişilik gelişimiyle çevresine tepkiselliğin oluşmadığı ruhsal ve manevi değerleri yıkmadan etik bir duruş da öğrenilmiş olmaktadır. Tepkisel değil pozitif bir etkinlik tutumu, temel bir öğrenci kişiliği olarak benimsenme ve yaşanma sürecine şahit olunmaktadır.

4. *e-suffe'nin Uygulanışı*

Bu yöntemin uygulanışının birtakım işlemleri içerdiğini ortaya koymak gerekmektedir. Öncelikle ders kitapları ya da materyali öğretim üyesi tarafından dönem başında belirlendikten sonra öğrencilerin ilgili derslerin kitaplarını/materyalini edinmeleri sağlanır. İlk ve ortaöğretim döneminde ise zaten Milli Eğitim Bakanlığı öğrencilere bu imkanı kendisi sunmaktadır. Her dönemin ilk dersinde yöntem ayrıntılı ve bir model örnek olarak anlatılır. Her ders ortalama her öğrencinin söz alabilmesi üzerine planlanır. Sınıf öğrencilerin tümünün aktif katılımı sağlanacak şekilde oluşturulur. Örneğin 20 kişilik sınıfta her bir öğrenci okuma, yazma ve sunma imkanına sahip olabilirken 40 ya da 80 veya daha fazla öğrenci sayısına sahip sınıflarda küme imkanı devreye konularak sistemin işletilebileceği aktarılır.

Ders başladığında öğretmen/öğretim üyesi dersinin anlatıcısı olmaktan ziyade koordinatör olarak rol alır. Öğrencilere ders kitaplarında okumaları gereken toplam sayfa aralığı ve süresi iletilir. Öğrenciler ilgili bölümü okuduktan sonra öğretmen/öğretim üyesinin özetini/ana fikrini yazmak üzere kendilerine ilgili sayfanın ya da paragrafın dağıtımını bekler. Her bir öğrenci kendisinden özet çıkarılması istenen sayfayı yeniden okuyarak birkaç cümle ile ana fikri yazar. Bir de bu aşamada önemli olan nokta, ana fikrin öğrencinin kendi cümleleriyle yazılmasıdır. Böylelikle yöntemin okuma, anlama ve yazma aşamaları 15-20 dakika gibi bir süre içinde gerçekleşmiş olacaktır. Daha sonra ise sırayla her öğrencinin özetini okunması-ifade edilmesiyle devam eder. Bu sırada elbette diğer öğrenciler için beşinci bir beceri olan dinleme etkinliği de gerçekleşmiş olmaktadır. Öğretmen, öğrenci özetini paylaştıktan sonra eksik ya da yanlış olsa bile takdir edici bir hitap cümlesi kullanarak cesaretlendirme yapar; ve kendisi sayfalar arasındaki bağlantıları ve yanlış-hatalı ya da eksik yerleri uygun bir üslup ile tamamlar. En sonunda ise tüm öğrencilere gösterdikleri çaba için teşvik edici cümleler kurulur. Ders öğretmenin genel bir değerlendirmesi ile sona erer.

Bu sayede okuma ile ilgili yaklaşımların olumluya döneceği, anlama becerisinin öğrencinin katılımı ile öz-güven kazandıracağı, yazma ile bilişsel gelişimi zamanla görünür hale geleceği ve ifade etme ile de sosyal fobiyi aşabilecek bir durumun oluşumu hedeflenmektedir. Belirtildiği üzere *e-suffe* öğretim yöntemi ile öğrenciyi merkeze alan ve psikolojik hazırbulunuşluğu ve motivasyonu kolaylaştıracak bir takım benlik duygularının geliştiği söylenebilir. Temel akademik becerileri yaparak-yaşayarak geliştiği için öğrencinin zihinsel faaliyetleri yanında başarıma güdüsü, öz güven, öz saygı ve

öz kontrol gibi duyguları da sosyal etkileşim içinde gelişim göstermektedir.

5. İlahiyat Eğitiminde Yeni Arayışlar

Bu çalışmanın örnek uygulanma yerlerinden biri de, ilahiyat ilimlerinin okutulduğu Mersin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'dir. Bilindiği üzere İlahiyat alanının diğer alanların eğitim-öğretimiyle benzer ve farklı yönleri vardır. İlahiyat alanı geniş bir ders içeriği yelpazesi ve istihdam alanlarının kapsamı açısından ele alındığında özel öğretim yöntemlerinin geliştirilmesi zorunludur.⁷ Hem din hizmetleri, MEB'e bağlı okullar hem de akademik insan kaynağı geliştirme hedefleri olan İlahiyat/İslami ilimler fakülteleri dikkate değer gelişim imkanlarına sahiptir. Din hizmetleri olarak Diyanet'in her kademesinde mesleki donanımlar, bir yandan Temel İslam Bilimleri diğer yandan muhataplarının düşünsel-psiko-sosyal özelliklerinin bilinmesi açısından Felsefe ve Din Bilimleri ile İslam Tarihi ve Sanatları bölümlerini yakından ilgilendirmektedir. Milli Eğitime bağlı okullarda ilahiyat alanı ile ilgili derslerin yürütülmesini kolaylaştırmak için formasyon derslerinin de sağlandığı fakülte öğrenimi süreci öğrencilere zengin bir içerik ve nitelik kazandırmaktadır.⁸

Yüksek din öğretimi alanı olarak İlahiyatlar verimli bir düşünsel, felsefi, dini, sosyal, tarihi bir eğitim-öğretim ortamlarıdır. Hazırlık Arapça eğitimi yanında 8 yarıyıl boyunca öğrencilere hedefleri doğrultusunda zorunlu ve seçmeli dersleri almaları sağlanmaktadır. Yabancı dil olarak Arapçanın yanında Osmanlıca, Farsça, İngilizce ve fakültenin imkanları çerçevesinde başka batı ve doğu dilleri de verilmektedir. Öğrencinin kişisel gelişim amaç ve çabaları ile üç ayrı bölüm alanlarında uzmanlaşma süreci işlemektedir. Yükseköğretimin temel kazanımı olarak belirli bir konuyu, problemi belirli yöntemle çözümlenme fırsatı öğrenci-öğretim üyesi iletişimi ile sağlanmaktadır. Eğer öğrenci eğitimi sonrası hangi görev alanında çalışmak istiyorsa o alanla ilgili konularda gelişimleri için yeterli kazanabileceği söylenebilir.

Elbette din eğitimi bilgi donanımları yanındaki bir öğretimle birlikte eğitim alanını da içinde barındırmaktadır. Din teorik bilgilerle birlikte kişisel dini yaşam için de bir gelişim aynı zamanda temsiliyet ve tebliğ-anlatıyı içermektedir. Temel İslam Bilimlerinin içerdiği bilgilerle dini yapının kaynaklarıyla buluşma, Felsefe ve Din Bilimleri bilgileriyle dini düşünce ve davranışın anlaşılması ve İslam Tarihi ve Sanatlarıyla da geçmiş tarihsel bilginin katkısını günümüz konularıyla karşılaştırma imkanı sağlanmaktadır. Temel İslam bilimleri dersleri öğretiminde genellikle öğretim yöntemleri, alanın orijinal kaynaklarının Arapça kelime ve cümle çözümlenmesiyle öğrencinin mesafe kazanacağı ve ideal bir ilahiyatçı konumuna yükseleceği şeklinde bir tahmin ve varsayım görülmektedir. Felsefe ve din bilimleri ise ders içerikleri açısından psikolojik ve toplumsal gerçeklikleri daha çok dikkate aldıklarından dolayı bu konuda yeniliğe karşı daha açık bir duruş sergilemektedir. İslam tarihi alanı da tarihsel malzeme-materyalin orijinal haliyle okunup anlaşılmasını hedef olarak belirlemektedir. Bu üç bölümün de birbirini tamamlayıcı yönlerini belirginleştirmeleri ve öğrenciye yönelik yeni durum ve şartlar çerçevesinde en uygun formasyonu kazandırmayı hedeflemeleri gerekli görülmektedir. Dolayısıyla ilahiyat alanında da günümüz şartları ve değişen insan anlayışı ile yeni bakış açılarını kazandıracak yeni öğretim yöntemine ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Ülkemizde hatta diğer gelişmiş ülkelerde de benzer eğitimsel sorunlar yaşanmaktadır. Küreselleşen sorun ve konular tüm eğitim sürecini de yakından etkilemektedir. Sosyal medya bağımlılığı ve dijital eğilimlerin artış göstermesi bilginin sadece bir aktarım şeklinde öğretimin sürdürülemediğini göstermektedir. Artık internet yaygınlığı ile bilgiye ulaşım kolaylaşmakta ancak

⁷ Ömer Demir, "Özel Öğretim Yöntemleri Ve Öğretmenlik Uygulamaları Derslerinde Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğretim Tasarımı", *Ekev Akademi Dergisi*, 62 (2015).

⁸ İbrahim Turan, "Theology Education in Turkey: An Overview of the Relationship Between Teaching Programs and Employment Opportunities", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (15 Aralık 2017).

dijital okur-yazarlık daha önemli hale gelmektedir. Görece daha keyifli ve hızlı olan öğrenme ortamı olarak sanal mecralar, dört duvar arasında fiziki bir ortamla sınırlanan eğitim-öğretim ortamlarının çekiciliğini azaltmıştır. Öğrencinin ilgi ve motivasyonu için bu yönelimler ve durumlar karşısında yeni yöntemler geliştirmenin ihtiyacı hissedilmektedir. Öğrenciyi bir yandan sınıfta bulunmasını sağlayan aynı zamanda ilgisini çekecek bir hazırbulunuşluğu kazandıracak, ders boyunca aktif ve katılımcı haline getirecek bir yöntem, ancak mevcut durum ve insan doğasını tanımakla mümkün olabilir. Yeni bir durumla karşı karşıya kalan eğitimciler yeni bir insan yapısıyla da yüzleşmek zorunda kalmaktadır.

İlahiyat eğitimi de aynı şekilde öğrencilerin sınıf ortamında ve dışında öğrenme faaliyetine katılımını hedefleyen yöntem arayışı ile gelişim göstererek yeni duruma ayak uydurabilir. Çünkü hem öğrenci değiştiği gibi mezuniyet sonrası muhataplar da değişim göstermektedir. Daha çok bilginin öğrenilmesi bir dereceye kadar benlik kontrolü ve disiplin anlayışı ile de ilişkilidir. Kontrol ve denetim için fakülte içinde pozitif modeller ve yöntemler öğrencinin ilgisini çektiği gibi kalıcı etkileri de oluşturmaktadır. Bu sayede bilginin öğrenilmesi ile birlikte öğretilmesi ve anlatılması bir yöntemsel bir kazanım oluşturmaktadır.

Üniversitelerde öğrenciler sadece akademik kazanımlar olarak bilginin alınmasıyla ilgili bir eğitim görmüyorlar aynı zamanda okul ortamının sosyal etkileşimsel yönüyle de gelişim gösteriyorlar. Birlikte aynı ortamda birçok şey paylaşımı ile psiko-sosyal gelişimleri nitelikli hale gelmektedir. Farklı sosyo-kültürel grup ve ideolojik veya inanç biçimleri ile karşılaşmalar öğrencinin ufkunu ve yaklaşımlarını da geliştirmektedir. Hatta üniversite eğitimi ile birlikte farklılıklara ve belirsizliklere karşı toleransın artışı, barışçıl ve uzlaşılı kültürünün gelişimi sağlanmaktadır. Bu imkan ve fırsatlar, gelecekteki sosyal rol ve kimlikleri için de bir hazırlık anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla hayata hazırlanma ve gerekli donanım-yetkinliklerini edinme ortamı olarak üniversite ortamları-imkanları doğru öğretim yöntemleriyle daha da etkili ve faydalı işlevsel bir boyut kazanacaktır. İlahiyat eğitimiyle amaçlanan kazanımların da daha işlevsel ve anlamlı yöntemlerle manevi ve dini eğitim uygulayıcıları için daha da önemli olduğu söylenebilir. Çünkü manevi hayatın sadece teorik aktarımlarla değil ahlaki eylem ve erdemlerle de donatılan bir yöntemle olabileceği kabul edilmektedir.

6. Din Öğretiminde *e-suffe'nin* Kapsam Alanı

Din öğretimi önemli bir uzmanlık alanı olarak kabul edilmektedir. Genellikle din öğretimi kurumları olan ilahiyat fakültelerinde mevcut öğretim kalıpları ve klasik din öğretim yöntemleri yani sunuş tarzındaki yöntem uygulanmaktadır.⁹ Derslere olan ilgi düzeyinin sınırlılığı öğrencinin psikolojik değişim özellikleriyle belirlenmektedir. Günümüz gençlerinin çoğunlukla zaman geçirme faaliyetlerini, bir yandan dijital video izleme gibi zihinsel pasifliği kalıcı hale getiren eylemler ile diğer yandan görece haz duygu odaklı eğlenceli mesajlaşma ve oyunlara aktif katılımları içermektedir. Fiziki bir sınıf ortamında daha çok dersin öğretim üyesi tarafından tek yönlü bir bilgi sunumunun monoton ve sıkıcı algılanması çokça karşılaşılan bir durumdur. Dersin işlenmesinde öğretim üyesinin istekliliğini kırarak birçok öğrenci görünümü örnekleri ise etkileşimi ve etkiyi azaltmaktadır. Ders saatini doldurmaya çalışarak öğrencilerle sınıf geçme ya da sınav süreci dışında bir iletişimin olmadığı bir ortamın öğretim üyeleri için de zorlayıcılığı tahmin edilebilir. Dolayısıyla eğitim ve öğretim yaklaşım ve yöntemleri çeşitli zenginliğe sahip olsa da yeni durumsal özelliklere hitap edebilecek arayışların da geliştirilmesi gerekmektedir.

Modern (yeni durum ve şartlara uyumlu), katılımcı (her öğrencinin ders etkinliğine katıldığı), eşitlikçi (tüm öğrencilere eşit zaman ve fırsat tanıyan), demokrasi kültürünü (farklı bakış açıları ve değerlendirmelere toleranslı) önemseyen bir anlayışla Prof. Dr. Erdal Baykan* tarafından geliştirilen

⁹ Güneş, "İlahiyat Fakültesi Öğretim Elemanlarının Lisans Düzeyindeki Derslerde Yöntem ve Materyal Kullanma Durumları".

** MEÜ İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

2019-2020 eğitim-öğretim döneminde MEÜ (Mersin Üniversitesi) İslami İlimler Fakültesinde ve Mersin’de bulunan ilköğretim ve ortaöğretim 11 pilot okulda uygulanmaya başlanan “*e-suffe*” yöntemi eğitim sürecindeki temel-esaslı sorunlara çözümler üretmeyi hedeflemektedir. Dersin derste öğrenilmesi amacıyla kurgulanan bu yöntem dersi zevkli hale getirerek öğrencilerin okumaya ve derse karşı önyargılarını yıkmayı ve hocaların da etkili bir biçimde sınıf yönetimini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Dijitalleşme çağını yaşadığımız bir durumda bu yöntemle, kitap okuma faaliyetini ders içi faaliyeti olarak bir beceriye dönüştürmek, okuduğunu anlayıp kendi ifadeleriyle yazıya dönüştürmek, aynı ortamda diğer ders arkadaşlarını dinlemek ve medeni bir cesaret-özgüvenle konuşabilmek şeklinde temel akademik yetenekleri geliştirmeye odaklanılmaktadır.

Bu yöntemle İlahiyat/İslami ilimler öğrencilerinin öğrenimlerine başladıkları ilk derslerden itibaren olumlu gelişimlerini gözlemlemek öğretim üyeleri tarafından da mümkün hale gelmektedir. İlgili ve çalışkan olma niteliği ve başarıma disiplini olan belirli bir azınlığa hitap eden bir ders yerine “*e-suffe*”, tüm öğrencileri geliştirici kişilik özelliklerine yönelik geniş bir açılıma sahip vizyonu ve cesaretlendirici bir ortamı vaat etmektedir. Bu kapsayıcı bakış açısı ile öğrencilerin kişisel ve ahlaki gelişimleri de durumsal sınırlayıcılardan kurtulmakta, dışlanma ve kayıtsızlık duygusuna düşmemektedirler. Öğretim üyesi dersinde tüm öğrencilerin potansiyellerini görünür hale getirme fonksiyonu ile eğitim-öğretim ortamındaki işlevi de farklılaşmaktadır. Öğrencilere ilahiyat eğitimi için rol modellik konusunda da bu yöntemle uygulamalı bir ilişki yaklaşım örneği gösterilmiş olmaktadır. Öğrencilerin birbirleriyle ve dersin hocasıyla nasıl bir iletişim kurulacağı öğretimi de sağlanmış olmaktadır. Nitekim bu sayede öğrenciler hızlı bir etkileşim ve tanışma imkanı bulmakta aynı zamanda ortak paylaşıma dayalı etkinliklerin önü de açılmış olmaktadır. Ders yöneticisi olarak öğretim üyesi ile öğrenciler arasındaki bilişsel kalıp yargılar da kırılmakta, dikey bir iletişim yerine daha sıcak, samimi ve otantik bir yakınlık duygusu, bağlanma hatta aidiyet gelişimi oluşmaktadır.

7. Değişen Şartlar ve İlahiyat Eğitim-Öğretimi

Bilindiği gibi özellikle günümüz uzmanlaşma çağıdır. Yapılabilecek en ideal olan hedef ise, sadece ilahiyat alanını sevenlerle, ilgi gösteren ve belirli bir akademik temeli olup gelişim arzusunda olanlarla değil, ders motivasyonunu ve algılamasını herkes için yükseltmek olmalıdır. Bu vesileyle derse ve konulara olan ilgi ve motivasyonu genele yayarak gizli cevherleri de ortaya çıkarabilecek imkanlar sunulması insan kaynaklarının verimli kullanımı için gerekli görülmektedir. Akademik ilgi ve başarının bireyselleştirilerek sınırlı kişilerle yürütülmesi yerine kendisini ilgisiz veya çalışmayan vb. olumsuz niteliklerle etiketleyen öğrencilerin önyargısını kırmak da önemlidir. Hocaların seçmece öğrencilerle ilgilenme odağını değiştirip tüm öğrenciler için bilgiyi öğrenmeyi teşvik edici genel bir çerçeve-çevre önerisi ise sağlıklı bir gelişim anlamına gelmektedir.

Bilişsel olarak kişi belirsizliğe karşı direnç gösterme eğilimindedir. Belirlileştirme arayışı ya da kesinlik arayışı alışkanlıklarla paralel bir gelişim içindedir. Mesleki tatmin ile ilgili hoca-üniversite öğretim üyelerinin tutum ve yaklaşımları-değerlendirmeleri genellikle kendi tarihsel geçmişlerindeki görgü ve öğrenmelerle şekillenmektedir. Aslında o andaki değişim şartları yeni durumlar göz önüne alınırken gelecekteki ideal hedefler belirlenerek de yöntem ve teknikler değişim gösterme durumu söz konusudur. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda *e-suffe* öğrenim metodu hem öğretim üyelerinin ders içi etkinliğini hem de öğrencilerin ilgisini geliştirici niteliğiyle öne çıkmaktadır. Bütün bu özellikler akademisyenlerin mesleki olarak ders anlatma ve bilgilerin dersin kazanımlarıyla düzenlenerek sunulması ile arzulan sonuçları yeterince sağlayamadığından dolayı yeni bir interaktif yöntemin gelişimi öğrenci niteliğini de yükseltebilme sorununa uygulanabilir bir çözüm olarak görülmektedir.

Bilindiği üzere mezun öğrencilerin iş-meslek ya da günlük hayatlarında ilahiyatçı kimliğini temsiliyette yaşanan bazı problemler yer almaktadır. Dahası toplumsal anlamda konuşma ve iletişim kurmada bazı zorluklar da görülmektedir. Dini bilgiye uygun yöntemlerle ulaşabilme becerisi yanında

bunu doğru bir biçimde muhataplarına ulaştırmadaki zorluklar ilgili kurumlar tarafından ifade edilmektedir. Buna binaen mevcut *e-suffe* öğretim yöntemi bu yaşanan zorlukların üstesinden gelmede uygulanış ilke ve süreci açısından oldukça işlevsel görülmektedir. *e-suffe* toplum içerisinde kendisini ifade edebilme özgüvenini kazandırırken yargılanma ya da ayıplanma ve not ya da fayda-çıkarcı beklentisi olmadan anladığını ifade edebilme tecrübesini de yaşatmaktadır.

Dini yaşamda hem toplumun gelişimini hem de öğretici ve anlatıcı olarak ilahiyatçıların sağlıklı, barışçıl-demokratik-çoğulcu bir anlayışla diyalog kurmaları için gerekli öğrenme ortamlarıyla da *e-suffe* dikkat çekicidir. Bu sayede öğrenciler hem diğerleriyle ilişkide hem de kendisiyle ilişkisinde daha barışçıl ve uyumlu bir tarz geliştirilmektedir. Sonuçta çatışma tepkiselliği ile değil, uyum ve pozitif değerlendirmenin enerjisi ile hareket edilmesi hedeflenmektedir.

Diğer yandan toplum tarafından belirli dini anlayış ve kabullerin savunusuna karşı öğrenciler açısından bir anda tepki ve çatışma oluşturmamak da önemli bir kazanımdır. Tartışmayı sağlıklı bir zeminde normalleştirerek bir kültür kazanımı açısından öğrencinin katılımlı ders işleme yönteminin etkili olacağını belirtebiliriz. Dini meselelerin uygun ve olumlu, katkı sağlayıcı yapıcı eleştiri atmosferi içinde öğrenme imkanı bulan öğrenciler kişisel ve mesleki yaşamlarında hem kendileri için hem de toplum için faydalı ve etkili olana odaklanabilecek, boş, gereksiz ve verimsiz tartışmalara enerjilerini sarf etmeyeceklerdir.

Aynı zamanda bilimsel olarak bir kaynaktan alıntı yapılacağına intihal problemiyle karşı karşıya kalmamak için, ders işleme sürecinde yargılamadan öğrencinin okuduğunu anladıklarını yazmasını isteyerek bilimsel yazma becerisi kazandırılmış olunmaktadır. Bu yöntemle kendisini topluluk içinde rahatlıkla ifade edebildiği için olumlu yönde benlik-kişilik gelişimi imkanı da yaratılmış olunmaktadır. Düşüncelerini sosyal uyumla birlikte ifade etmeyi öğrendiği için ve bu konuda dışlanmadığı için riyakar veya gösterişçi bir tutum sergilemesi de gerekmemektedir. Aynı zamanda akademik olarak daha ilgili öğrencilerin sivrilerek, rekabetçiliğin diğer öğrenciler üzerindeki baskısı ortadan kalkmaktadır. Gerçeklik, otantiklik, sahilik, samimiyet, sağlıklı iletişimde esas ilke haline gelmesi gerçekleşmektedir. Hocanın kendi egosu ile birlikte sınıfta öne çıkmak isteyen bazı öğrencilerin üstünlük sağlayarak diğerlerinin aşağılık kompleksinin gelişimi de önlenmektedir.

Yarışma halinde değil, işbirliği ve birlikte paylaşımlı başarı hedefi, öğrencilerin okuma, anlama, yazma, dinleme ve ifade etme becerilerine ket vurmamaktadır. Tüm öğrencilerin aynı olmasa da benzer, yakın yetenek ve becerilerinin gelişiminin önü açılmaktadır. Öğrencilere bu yöntemle ahlaki kişilik, değerler ve insani olanın yüceltilmesi mesajı verilmeye çalışılmaktadır. Göstererek ve uygulayarak, örnek olarak öğretim süreci aynı zamanda adabı muâşeret ve nezaket kurallarının, edep ve terbiyenin yani değerler eğitiminin¹⁰ bütünsel bir yapısı sunulmaktadır. Sadece bilgi taşıyıcısı ya da sınavdan sınava öğrenilip unutulmuş ya da not çıkarcılığı pekiştirilmemektedir. Sadece sınavlarla değil, ders içi katılım ve sosyal etkinliklerle de çocuklar ödüllendirilmektedir. Tüm öğrencilerin öğrenimleri bireysel olarak samimiyet ve içtenliklerinin karşılığının olduğu belki de günümüz için biraz idealist ve iyimser bir bakış açısı/ dünya görüşünün imkanı ispat edilmiş olmaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Öğrencinin eğitim ve kişilik gelişimine çok yönlü katkı yapmayı amaçlayan *e-suffe* genel toplumsal yapımız dikkate alındığında bireysel ve sosyal boyutta hissedilen eksikliklerin karşılanması mümkün görülmektedir. Üniversite öncesi dönemde öğrencilerin anne babaları eğitimle kazanılabilen üst bilişsel becerilerle çocuklarını akademik fırsatlardan faydalanmalarını sağlayamamış olabilirler.

¹⁰ Eğitim-Öğretim sürecinde değerler eğitiminin önemi hakkında Bkz. Cemal Tosun, "Din Öğretiminde Değer Öğrenme", *Ortaokul 5-8 Düşünen sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi* (Ankara: Pegem Akademi, 2016), 157-200.

Onlarla gerektiği kadar nitelikli ilişki-iletişim ve yaklaşım geliştirme fırsatı olmadığından ebeveynin yaşadığı yetersizlik ve özgüven eksikliği duygularının çocuklarında da görülmesi olasıdır. Hem ekonomik imkân ve fırsatların da sınırlılığı eğitimdeki fırsat eşitliği önünde bir takım engeller oluşturmaktadır. Bütün bu bireysel-sosyal ve hatta ekonomik boyutlarda ailenin bazı sorunlara sahip olması çocukların benlik ve kişilik gelişimi düzeyinde de bazı becerilerin ortaya çıkışında sorunlara yol açabilmektedir. Kendisini eğitimle ilgili yetkinliklere sahip olmadığını düşünen bir çocuğun öz-yeterlik gibi özgüven ve hatta öz-saygı gibi yetkinlikleri geliştirmesi zorlaşmaktadır. Böylesine bir kişisel öz geçmişe sahip öğrencilerin *e-suffe*'nin sunabileceği becerilerden göreceli olarak daha yüksek bir kazanım elde edecekleri düşünülebilir. Zira öğrencilerde zaten okuma ve anladığını ifade etme, yazma becerileri oldukça sınırlı bir nitelik gösterdiği bilinmektedir. Bunun ailevi ve sosyal çevrelerinin imkanlarıyla sınırlandırılması görülse de öğrencinin kişisel bir tutum haline gelmiş olumsuz kanaatleri de söz konusudur. Belirtilen yöntem içinde hedeflenen akademik özelliklerin öğrenciye belirli bir sürede kazandırabileceği süreç içinde gözlemlenmekte ve beklenmektedir.

İlahiyat eğitiminin çok geniş bir ders müfredatı içerdiği bilinmektedir. Bu ders yelpazesinin en başında Arapça dil öğretimi ve Temel İslam Bilimleri bölümünün dersleri gelmektedir. İlahiyat eğitimi tercih eden öğrencilerin diğer lisans programlarını tercih eden öğrencilerle benzer ve farklı motivasyonları vardır. Benzerlik daha çok mezuniyet sonrası oluşacak istihdam imkan ve şartları üzerindedir. Farklı motivasyonlar ise bu mesleki kariyerin dışında gönüllü din öğretimi ve hizmetlerine olan istekliliktir. Bununla birlikte ilahiyat okumanın toplumdaki algılanışı ile üniversite düzeyinde bir din eğitimi almanın gerçekliği bazen örtüşmemektedir. Yani öğrencinin öğrenim gördüğü akademik dersler belirli bir bilimsel metodoloji ile gerçekleşirken toplumdaki din eğitimi algısındaki bilgi eksiklikleri farklı beklentilerin oluşmasına yol açabilmektedir. Bu algısal ve olgusal uyumsuzluklar bazen kamuoyuna da yansıyan sorunlu tartışmalara da sebep olabilmektedir. Diğer yandan üst düzeyde dil ve İslam düşüncesi ile birlikte Felsefe ve Din Bilimleri hatta İslam Sanatları ve Tarihi donanımı öğrencilerin gözünü korkutabilecek bir yoğunluk göstermektedir.¹¹ Dolayısıyla üst bir din eğitimi içinde *e-suffe* gibi basit fakat etkili bir işleve sahip bir yöntemle öğrencilerin korku ve kaygıları büyük oranda ortadan kalkma ihtimali bulunmaktadır.

Bu yöntemle Kapitalist bir yaşam akışında her şeyin maddi bir karşılığı ya da görünür başarı kriterleriyle mutsuzluk şartları yerine birbiriyle uyumun işbirliği ve ahengin huzuru vaat edilmektedir. Derslerde verilmeye çalışılan, sadece bilgi sunumu ve ezberi değil, yaşam boyu kalıcı davranışlara, özümşenen değerlere dönüşmesi hedeflenmektedir. İnsan olmanın, varoluşun onurlu, değerli ve güvenli bir fırsatı özellikle yoksul ve alt sosyo-ekonomik kesimden gelen ülkemiz gençlerine de sunulmaktadır. Bu yöntemle, gelişen imkan ve fırsatlara bir çok nedenle ulaşamamış öğrenci profili için verimli ve olumlu bir gelişim fırsatı oluşabilecektir.

Her yenilik gibi eğitimin yöntemsel olarak gelişimi ve değişimi de farklı tepkilerle yüzleşmektedir. Bu yöntemin uygulanma sürecinde hoca-öğrenci her iki tarafta da görülen değişime karşı direnç olgusu sebepleriyle birlikte incelenmeye değer bir konudur. Her iki tarafın da kendi öğrenimlerinde karşılaştıkları ya da duydukları yöntemler üzerinde bir ısrar ve yeniyeye karşı bir duruş sergilemelerinin görülmesi anlaşılır bir durumdur. Ancak yöntemin diğer yöntemlerle iyi bir biçimde karşılaştırılması ve günümüz gençlerinin meşguliyet ve alışkanlıkları dikkate alındığında işlevsel değeri ve etkisel önemi görülebilecektir.

Sonuç olarak *e-suffe*'de kullanılan yöntemin insanın özgürlüğü ve özgünlüğünü temel aldığı söylenebilir. Kazandırmak istediği temel bireysel becerileri dikkate aldığımızda *e-suffe* ile özgüvenli, cesaretli, kişilikli ve birey oluş sürecine katkı sunabilecek, aynı zamanda çevresiyle olumlu ilişkiler

¹¹ Turan, "Theology Education in Turkey".

kurabilecek bir donanım öngörülmektedir. Yöntemin en güçlü yönü çoğunlukla bilgi aktarımı haline dönüşen ve bir anlamda verimli olmayan hatta geriletici bir kısırdöngüdeki eğitim-öğretime yeni çözümler oluşturmaktır. Öğrenen tarafından bilginin inşasıyla ilgili bir yaklaşımı¹² öne çıkararak zihinsel bir işlemi mümkün hale getiren bir takım tekniklere sahiptir. Temel bilişsel becerileri öğrenciyi aktif hale getirerek kazandırma amacıyla yola çıkmıştır.¹³ Karşılaştırılmayla eksiklik ve utanç duygusunun değil birbirine destek ve paylaşım önemsenmektedir. Kendi ifadeleriyle anlatmanın işe koşulduğu yöntemde kişiselleştirilebilen bu yolla işe vuruk bir pratik anlama kavuşan bilginin işlenmesini görmekteyiz. Öğrenci için sadece kendisine sunulan ve anlatılan ve belirli bir not alma gayesi ile öğretimi geliştirmekten uzak bir şekilde dersin ana unsuru haline gelerek ders arzulanmayan bir şey olmaktan kurtulmuş olmaktadır. Öğrenciler zihinsel olarak dersin hocası, dersin içeriği ya da fakültenin içeriği-yönelimi ile uyum göstermese bile insani-psikolojik bir yaklaşımın önemsendiği bu yöntemde gönüllü katılımcı bir role girmiş olmaktadır. Uzak bir zihinsel isteksizlik olsa dahi zamanla yaşantı haline gelen ders, kişisel hayatın canlı bir parçası haline gelmektedir.

Diğer yöntemlerle de karşılaştırıldığında *e-suffe*'nin tamamlayıcılık niteliği görülebilmektedir. Diğer yöntem ve tekniklerde uygulanan yaklaşımların büyük oranda *e-suffe* ile yerine getirildiği de söylenebilir.¹⁴ Hatta "öğrenciye görelilik, bilinenden bilinmeyene, somuttan soyuta, yakından uzağa, basitten karmaşığa, açıklık, yaşama yakınlık, bütünlük, etkin katılım ve sosyallik" gibi öğretim ilkelerine uygunluğu görülmektedir. Ayrıca öğrencinin kendi zihinsel çabası ile öğrenmenin gerçekleştiğini ileri süren diğer öğretim stratejilerinin hedeflerine daha kolay bir şekilde ulaştırabildiği de söylenebilir.¹⁵

Kişisel özgünlük ve toplumsal katma değer-katkı paylaşımı felsefesiyle oluşturulan *e-suffe* kişinin öğrenim etkinlikleriyle birlikte öznel iyi oluşunu da destekleyici mahiyettedir. Hem öznel iyi oluşuna temel değerler ve benlik nitelikleri kazandırma hem de sosyal uyumu ve işbirliğini yaşatma hedeflenmektedir. Değerlerin gittikçe unutulmaya yüz tuttuğu yükseköğretim ortamlarında sadece bencil haz ve çıkarların, rekabetçi duygusuzlukta sürmesine şahit olunmaktadır. Bu yöntemle ise öğrencilerin birer rol model olarak bilgi, tecrübe ve kişilikleriyle öğrencilerine örneklikleriyle iletişimsel-etkileşim meydana gelmektedir. Topluma sağlayabileceği yaygın etki olarak da öğrenciler değer gördükleri öğretim sürecinin olumlu etkileşimle de yapılabileceğinin modelini kazanmış ve bu sayede olumlu değerler topluma da aktarılmış olmaktadır.

Sonuç olarak *e-suffe* öğrenim-öğretim modelinin başarısı büyük oranda ders yürütücüsü ve öğrencilerin modelin uygulanabilirliği ve faydasına ikna oluşlarıyla yakından ilgilidir. Bu süreç içerisinde derslerin işleyişle modelin karşılaştığı sorun ve eksikliklerin tespit edilmesi ile modelin kendisini onarma, yenileme ve gelişimi sağlanmış olacaktır. Elbette her yeniliğin üzerinde düşünce üretilerek ve uygulama imkanı bularak belirli bir noktaya geleceği kabul edilmektedir. Modelin gelişimi sürecinde sınıfların kalabalıklığı durumu gibi risklere yönelik önerdiği "küme" sistemi önerisinin de denenmesi ve işe yararlılığı gösterilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu yaklaşımın sınıflardaki bireysel yeteneklerin gelişimini ket vurucu olmaması için farklılıkların korunmasının nasıl mümkün hale

¹² Bkz. Asım Yapıcı - Tuğrul Yürük, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının İncelenmesi", *Ortaokul 5-8 Düşünen Sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi* (Ankara: Pegem Akademi, 2016), 30.

¹³ Bilişsel becerilerde öğrencinin aktiflik rolü hakkında bkz.Cemal Tosun - H. Sinem Uğurlu Bakar, "Din Öğretiminde Metin Yoluyla Aktif Öğrenme", *Ortaokul 5-8 Düşünen Sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi* (Ankara: Pegem Akademi, 2016), 123-124.

¹⁴ Bkz.Cemal Tosun, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminde Yöntemler", *Ortaokul 5-8 Düşünen Sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi* (Ankara: Pegem Akademi, 2016), 80-117.

¹⁵ Bkz.Cemal Tosun, "Öğrenme-Öğretme stratejileri, Stilleri ve Öğretim İlkeleri", *Ortaokul 5-8 Düşünen Sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi* (Ankara: Pegem Akademi, 2016.), 51-73.

geleceği de hedeflenmelidir. Öğretim üyeleri ya da öğretmenlerin kendi akademik uzmanlık alanlarıyla ilgili birikimlerini öğrencilere aktarabilecekleri imkanın da modelle ilişkilendirilerek sağlanması önemlidir. Akademik başarı ve güdülenmede önemli bir yaklaşım olarak ortaya koyulan *e-suffe* ile kişilerin içdenetim odaklı ve içgüdümlü bir istek ve güdülenmenin gerçekleşmesine katkıları da yeni çalışmalarla belirginleştirilmelidir. Ayrıca bu modelin sağlıklı ve şeffaf uygulanmasını sağlayıcı öğrenci ve öğretmen kılavuzu ve takip-kontrol çizelgeleriyle somut adımlar atılmalıdır. Son olarak *e-suffe* modelinin uygulanacağı derslerle ilgili uygun kitap ya da materyal tasarımı ve hazırlanmasına da ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arısoy, Özden. "İnternet Bağımlılığı ve Tedavisi - Internet Addiction and Its Treatment". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 1/ (2009), 13.
- Bozkurt, Hasan vd. "İnternet Bağımlılığı: Güncel Bir Gözden Geçirme". *Journal of Contemporary Medicine* 6/3 (2016). <https://doi.org/10.16899/ctd.66303>
- Demir, Ömer. "Özel Öğretim Yöntemleri ve Öğretmenlik Uygulamaları Derslerinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğretim Tasarımı". *Ekev Akademi Dergisi* 62 (2015), 26.
- Ercan, İlyas. "Öğrencilerin İlahiyat Fakültesine Yönelik Görüşleri". *Amasya İlahiyat Dergisi* 0/13 (30 Aralık 2019), 423-473. <https://doi.org/10.18498/amailad.547095>
- e-suffe*: Aktif Katılımlı Etkin ve Fonksiyonel Öğrenme Stratejisi - Araştırma, Uygulama ve Değerlendirme. Yürütücü: Erdal Baykan, Yükseköğretim Kurumları tarafından destekli bilimsel araştırma projesi. (Devam ediyor).
- Fırat, Erdoğan. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Problem Olarak Değerlendirdikleri Eğitimleriyle İlgili Konular". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 6 (1989), 17-42.
- Güneş, Adem. "İlahiyat Fakültesi Öğretim Elemanlarının Lisans Düzeyindeki Derslerde Yöntem ve Materyal Kullanma Durumları". *Darülfünun İlahiyat* 29/1 (30 Haziran 2018). <https://doi.org/10.26650/di.2018.29.1.0003>
- Parladır, Selahattin. "Öğrencilere Göre İlahiyat Fakültesi Eğitiminin Başarı Durumu". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 11 (1998).
- Tosun, Cemal. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminde Yöntemler". *Ortaokul 5-8 Düşünen Sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi, 1. Basım, 2016.
- Tosun, Cemal. "Din Öğretiminde Değer Öğrenme". *Ortaokul 5-8 Düşünen sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi*. Ankara: Pegem Akademi, 1. Basım, 2016.
- Tosun, Cemal. "Öğrenme-Öğretme stratejileri, Stilleri ve Öğretim İlkeleri". *Ortaokul 5-8 Düşünen Sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi, 1. Basım, ts.
- Tosun, Cemal - Uğurlu Bakar, H. Sinem. "Din Öğretiminde Metin Yoluyla Aktif Öğrenme". *Ortaokul 5-8 Düşünen Sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi, 1. Basım, 2016.
- Turan, İbrahim. "Theology Education in Turkey: An Overview of the Relationship Between Teaching Programs and Employment Opportunities". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (15 Aralık 2017). <https://doi.org/10.26650/ilahiyat.2017.19.2.0014>
- Uçar, Recep. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Profili, Akademik Eğilimleri ve Aldıkları Eğitime İlişkin Memnuniyet Algıları (İnönü Üniversitesi Örneği)" *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2017), 74.
- Yapıcı, Asım - Yürük, Tuğrul. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının İncelenmesi". *Ortaokul 5-8 Düşünen Sınıflarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi, 1. Basım, 2016.

Çocukla İnanç Esasları Üzerine Konuşmanın İmkânına Dair Bir İçerik Analizi*

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Çetinel

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9851-2711>

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Nevşehir –
TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 04.10.2021

Kabul: 29.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Din Eğitimi

İnanç

Kelam

Akaid

İnanç Gelişimi

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52846>

Öz

Doğan her çocuk onun varlığını önemseyen, gelişiminin tüm aşamalarının sağlıklı doğrultuda tamamlamasından sorumlu bir sosyal çevreyi hak eder. İnanç gelişimi de başta ebeveyn olmak üzere, bu sosyal çevreyi oluşturan diğer yetişkinler tarafından tıpkı fiziksel, zihinsel, kişilik ve ahlak gelişimi alanları gibi gerekli esas ve usullerle takip edilmelidir. Bu çalışmada İslam Kelam ve Akaidinin temel kaynakları olan Kur’an ve Sünnetten seçilen iki pasaj, sözlü ya da yazılı iletişime konu olan olayların iletişimsel değerini analizde kullanılan bir yöntem olan, içerik analizine tabi tutulmaya çalışılmıştır. İçerik analizine tabi tutulacak metinlerin seçiminde etkili olan birincil faktör, Kur’an-ı Kerim ve Sünnet’in, İslam akaidinin temel kaynakları olmasıdır. İkincil faktör ise, gerek Kur’an-ı Kerim’den gerekse Sünnetten seçilen örneklerde yer alan olayın taraflarından bir tanesinin çocuklar olması ve olay örgüsünün çocukla onun yakın çevresinden bir yetişkin arasında, İslam inanç esasları etrafında şekillenmesidir. İçerik analizi görsel ya da yazılı hale getirilen iletişimi konu edindir. Dille inşa edilen her türlü sözlü veya yazılı iletişim, içerik analizine konu edilebilir. Edebi ve ilahi metinler de bunlar arasında yer almaktadır. İçerik analizine konu olan her iki örnek olayda da taraflardan bir tanesinin çocuklar, bir diğerininse yakın çevresinden yetişkinler olması bu seçimde etkili olmuştur. Alan literatürden verilere de başvurularak yapılan içerik analizleri sonucunda, çocuk inanç esasları hakkında soru sorsun ya da sormasın, onunla inançlar hakkında konuşmanın gerekliliği, bu konuşmanın tutarlılığı için çocuğu kuşatan kültürel ortamın önemli bir ögesi olan dilin doğru kullanımının önemi vb. çocukla inançlar üzerine doğru ve tutarlı konuşmanın imkânı üzerine elde edilen bulgular sıralanmaya çalışılmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Çetinel, H. (2021). Çocukla İnanç Esasları Üzerine Konuşmanın İmkânına Dair Bir İçerik Analizi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 153-166.

*A Content Analysis of the Possibility of Talking to the Child on the Principles of Faith**

Asst. Prof. Hasan Çetinel

Nevsehir Haci Bektas Veli University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Studies, Nevsehir – TURKEY

Article History

Submitted: 04.10.2021

Accepted: 29.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Religious Education

Faith

Kalam

Creed

Faith Development

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52846>

Abstract

Every child born deserves a social environment that cares about his or her well-being and is responsible for completing all stages of its development in a healthy way. Belief development should also be followed by the parents and other adults who make up this social environment, just like the physical, mental, personality and moral developments, with the necessary principles and procedures. In this research, two passages selected from the Qur'an and Sunnah, which are the main sources of Kalam and the Creed, are subject to content analysis, which is a method used to analyze the communicative value of events that are the subject of verbal or written communication. The primary factor affecting the selection of passages to be subject to content analysis is that the Qur'an and Sunnah are the main sources of Islamic creed. The secondary factor is that children are one of the parties to the event in the passages chosen from both the Qur'an and the Sunnah, and the plot is shaped around the principles of Islamic belief between the child and an adult from his close circle. Content analysis deals with visual or written communication. Any verbal or written communication constructed with language can be subject to content analysis. Literary and divine texts are also among them. In both passages, the fact that one of the parties was children and the other one was an adult from their close circle have been effective in this choice. As a result of the content analyzes made by referring to the data from the field literature, whether a child might ask questions about the principles of belief or not, following findings are going to be listed: the necessity of talking with him about beliefs, the importance of the correct use of language, which is an important element of the cultural environment surrounding the child for the consistency of this conversation, a correct and consistent conversation with the child about beliefs.

GİRİŞ

Çocuk, erkek veya kız olsun bebeklikle ergenlik arasında, herhangi bir yaştaki bireydir (*çocuk ne demek TDK Sözlük Anlamı: 01 Ağustos 2021*). Bu dönem gelişimsel özellikler açısından bireyde en hızlı değişimlerin gözlemlendiği bir evredir. Gelişimin fiziksel, zihinsel, psikolojik tüm boyutları ebeveynler için olduğu kadar bilim insanları açısından da önemlidir. Gelişim ve öğrenme psikolojisinin temel verilerinden bir tanesi, gelişimin kalıtım ve çevrenin etkisi altında biçimlendiğidir (Şahin & Balay, 2016: 19). Kalıtsal özellikleri açısından herhangi bir sorunu olmayan bir çocuk için gelişimin en önemli ikinci unsuru çevredir. Çevre ile kast edilen ise, çocuğun dışında kalan ve onu kuşatan maddi, kültürel evrenin tüm unsurlarını içermektedir. Genişletilecek olursa çocuğun çevresi; içine doğduğu evi, ebeveyni, arkadaşları ve iletişimde olduğu akran grubu, devam ettiği okulu, mahallesi vb. unsurlardan oluşmaktadır. Bu listeye konuştuğu dili, üyesi olduğu toplumun geleneksel-ananevi özelliklerini ve bağlı olduğu dini gibi, çocuğun gelişiminde etkili olan maddi ve kültürel birçok unsuru eklemek mümkündür. Kendi içerisinde, "ilk çocukluk", "ikinci çocukluk", "üçüncü çocukluk" (Selçuk, 1991: 27) vb. dönemlere ayrılan çocukluk, bedensel (fiziksel), zihinsel (bilişsel), dilsel, davranışsal (ahlak), kişilik vb. gelişim alanları açısından çevresel ve kültürel koşulların etkisini oldukça hissettirdiği bir dönemdir. Çocuğun inanç ve ahlak gelişimi de kuşkusuz çevresel faktörlerin etkisi altında biçimlenmektedir.

Araştırmanın Konusu ve Yöntem

Bu araştırmada, İslam akaidinin temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim'den bir bölüm ve Sünnetten örnek bir olay, İslam inanç esaslarının çocuklara öğretiminde niteliği ve çevresel faktörlerin çocuğun inanç eğitimindeki etkileri perspektifinden içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi görsel ya da yazılı hale getirilen iletişimi konu edinir. Dille inşa edilen her türlü sözlü veya yazılı iletişim, içerik analizine konu edilebilir. Edebi ve ilahi metinler de bunlar arasında yer almaktadır. İçerik analizinin bir yöntem olarak hedefine gelince, analiz edilen mevcut metni esas alarak iletişimin boyutları olan kaynak, hedef, sosyal ortam hakkında bariz bir biçimde ele alınmayan hususlarda yeni çıkarımlarda ve analizlerde bulunmaktır (Gökçe, 2019: 32-33). Araştırmanın eksenini Kur'an-ı Kerim'den Lokman Suresi 12-19. ayetler ile temel hadis kaynaklarında farklı tarihlerle yer bulan İbn Abbas'a (ö. 68/687-88) ait bir rivayet oluşturmaktadır. İçerik analizine tabi tutulacak metinlerin seçiminde etkili olan birincil faktör, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'in, İslam akaidinin temel kaynakları olmasıdır. İkincil faktör ise, gerek Kur'an-ı Kerim'den gerekse Sünnetten seçilen örneklerde, olayın taraflarından bir tanesinin çocuklar olması ve olay örgüsünün çocukla onun yakın çevresinden bir yetişkin arasında, İslam inanç esasları etrafında şekillenmesidir. Elbette araştırmanın odaklandığı problemin detaylandırılması sırasında İslam akaidinin Kur'an ve Sünnet dışındaki kaynaklarına da ihtiyaç duyulan oranda değinilmiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırlılığı noktasında altı çizilmesi gereken husus, çocukla inanç eğitimi noktasında yapılacak olan analizlere kaynaklık eden, Kur'an-ı Kerim ve Sünnetten referans alınan bölümlerde ele alınan olayların, ileri çocukluk döneminde oldukları düşünülen bireyler etrafında şekillenmesidir. Araştırmanın sınırlılığı olarak dile getirilen bu husus aslında alanda kabul gören, çocukta soyut düşüncenin ancak ileri çocukluktan ergenliğe geçişte mümkün olduğunu ortaya koyan verilerle örtüşmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar, soyut kavramlarla düşünebilmenin ancak on birli yaşlarla mümkün olduğu, dini kavramlarda ise bu sınırın on üçlü yaşlara ulaştığı verisini ortaya koymaktadır (Selçuk, 1991: 35). Kur'an-ı Kerim ve Sünnetten seçilen örneklerde de çocukla, özellikle Allah hakkında konuşurken, ahiret inancı, kaza ve kader benzeri soyut konulara değinirken, soyut düşünce gelişiminin şart olduğu, inançlarla ilgili diğer meseleleri irdelerken de çocuğun gelişimsel özelliklerinin gözlemlenmesi gerektiği fark edilmektedir.

I. Lokman'ın Oğluna İnanç Eksenli Nasihati

Lokman¹ (a.s.), Allah'ın kendisini hikmet² sahibi olarak tanımladığı bir baba. Kur'an'ın otuz birinci suresine adını veren Lokman, surenin on ikinci ayetinde şükretmesi için kendisine hikmet verilen birisi olarak nitelendirildikten sonra, bu ayetlere kulak verenler on dokuzuncu ayete kadar olan bölümde oğluyla arasında gerçekleşen bir konuşmaya tanıklık ederler: "Hani Lokmân, oğluna öğüt vererek şöyle demişti: "Yavrum! Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür." İnsana da anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi, onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: "Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır." Eğer (anne ve baban), hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz ancak banadır. Ben de size yapmakta olduğunuz şeyleri haber vereceğim. (Lokmân, öğütlerine şöyle devam etti): "Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır. Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir. Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övüngeyi sevmez. Yürüyüşünde tabî ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini, şüphesiz eşeklerin sesidir!" (Lokman, 31/13-19).

Lokman'ın (a.s.) konuşma esnasında oğluna karşı takındığı dil, anlatımına konu ettiği dini konulardaki aşamalılık ilk dikkat çeken hususlardır. Oğluna hitap şekli olan, "يا بني - yâ büneyye (yavrucuğum)"³ hitabı, dini hitabette konuşmacının dikkat etmesi gereken en temel unsurlardan olan, tatlı dil ve yumuşak üsluba yönelik bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu hitaptaki şefkat ve merhamet çağrışımını hissetmemek mümkün değildir. Sadece bu hitap biçiminden hareketle çocuk, genç veya yetişkin bir bireye karşı yapılan dini hitabette konuşanın üslubuna dikkat etmesi, özellikle de çocuklarla konuşurken yumuşak bir dil seçmesi gereği ortadadır.⁴ Dini tebliğ ve hitabet konusunda en güzel örnek olan Peygamberimizin de savaşta ve barışta, dost ve düşman, yaşlı ve çocuk umumiyetle herkese teveccühte bulunduğu, karşısındakine değer verdiğini hissettiren bir yaklaşım sergilediği gerçeği, onun davetini güçlü kılan unsurlar arasında sayılmaktadır (Önkal, 2017: 230).

Harekeleri kaldırıldığı takdirde "بَنِي" ibaresinin, Arapçada "dikmek, dik hale getirmek, bina etmek, kurmak, inşa etmek" anlamlarında kullanılan "بَنِي" fiilini çağrıştırdığı görülecektir. Haddizatında kelimeye ait bu semantik alan, ebeveynin bir anlamda evladını sıfırdan kuran, onu bedensel, zihinsel ve manevi anlamda inşa eden, ayağa kaldıran rolüne işaret etmektedir. Bir anlamda çocuk ebeveyn tarafından inşa edilen bir binadır (el-İsfahanî, 2012:172). Elbette basit anlamda bir binayı tek başına ayağa kaldırmak o binanın dört başı mamur, görenleri etkileyen, sanatsal bir yapı olacağı anlamına gelmediği gibi her ebeveyn

¹ Lokman'ın (a.s.), kendisine nübüvvet dışında ilim ve dinde derin kavrayış verilen salih bir kul olduğu düşünülmektedir (Mukâtil, 2002: 3/434).

² Birçok anlamı arasında engel olmak, mâni olmak anlamı ön plana çıkan ve üzerine binilen bir hayvanı yanlış yola sapmasını önlemek için gem vurarak doğru yola yöneltmek şeklinde kullanımı olan hikmet kavramı, cehalete engel olduğu için bilgi için de kullanılmıştır. Kelimenin sözlük anlamı için bk. (İbn Düreyd, 1987: 1/564). Uludağ, "O, dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nail olmuş demektir." (el-Bakara, 2/269) ayetinden hareketle hikmet-i teşri kavramının İslam ilim tarihi içerisindeki seyrini ve önemini izaha çalışır. Zaten hikmetin önemli bir anlamı da: "Varlıkları ve olayları gerçek sebepleriyle açıklamaktır." Bk. (Uludağ, 1992: 14-21).

³ Türkçedeki "yavrum, yavrucuğum" kullanımına benzetilebilecek olan بَنِي kelimesinin küçültmesidir (ism-i tasgîr). Kur'an'da muhtelif yerlerde özellikle Peygamberlerin ağızından oğullarına karşı bu hitabın yapıldığı görülmektedir. Hz. Yakup oğlu Yusuf'a "Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma!" (Yûsuf, 12/5) derken, Hz. İbrahim oğlu İsmail'e "Yavrum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm." (Saffât, 37/102) derken de benzer şekilde بَنِي diye hitap etmektedirler. Bk. (el-İsfahanî, 2012, s. 172).

⁴ Çocukla Allah hakkında konuşurken başta tatlı dil, tedricilik, basitten zora anlatım vb. olmak üzere dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında bk. (Ay, 2018, ss. 147-178).

de evladının beden, akıl ve ruh sağlığını istenilen niteliklerle kuramayabilir, buna yönelik yetkin bir tavır ve tutum geliştirmeyebilir.

Lokman (a.s.), hikmet sahibi bir baba olarak evladının inanç gelişimini ihmal etmemiştir. Kuşkusuz onun Allah tarafından hikmet sahibi olarak nitelendirilmesinden hareketle, oğluya olan inanç, ibadet ve ahlak temalı konuşmasının doğru zamanda, doğru yöntemle ve ilahi maksada uygun doğru dini bilgiler üzerinden gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Lokman'ın (a.s.) oğluya arasında geçen ve dini mev'ıza (vaaz) niteliği taşıyan bu konuşmanın akışıyla, Cibrîl Hadisi (Buhârî, 2002: "İman", 37, 50; Müslim, 1997: "İman", 5.) olarak şöhret bulan ve Hz. Peygamber ile Cebrail'in karşılıklı soru cevap şeklinde sahabeden bir grup önünde gerçekleştirdikleri söyleşinin akışı arasında bir benzerlik olduğu dikkatleri çekmektedir. Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) rivayetine göre olaya kısaca değinilecek olursa, Peygamberimiz ile sahabeden bir grubun buldukları mekâna yabancı bir erkek suretinde gelen Cebrail (a.s.), Peygamberimize (a.s.), "İman nedir?", "İslam nedir?", "İhsan nedir?", "Kıyametin kopuş saati ne zaman?" sorularını yöneltmiş, Peygamberimiz de (a.s.), hem orada bulunanlar hem de onlardan sonra yaşayacak olan tüm Müslümanlar için dinin özü mahiyetinde cevaplar vermiştir. Nitekim, bu gizemli şahıs aralarından ayrıldıktan sonra orada bulunanlara "Gelen kimdi tanıdınız mı?" sorusunu yönelten Peygamberimiz, sahabenin "Allah ve Rasûl'ü en doğrusunu bilir!" cevabına: "Gelen Cebrâil'di, size dininizi öğretmek üzere geldi." şeklinde açıklama getirmiştir.

Cibrîl Hadisi olarak şöhret bulan bu hadis-i şerif, İslam Akaidinin teşekkülü sürecinde eser veren birçok alime kaynaklık eden temel dini metinler arasında yerini almıştır. Gerek Lokman'ın (a.s.) oğluna hitabında gerekse Cibrîl Hadisinde işaret edilen benzerliğe gelince, dikkatle okunduğunda her iki olayda da dini hitabetin ilk aşamasında imana, daha sonraki aşamada ibadete ve sonraki aşamada ise ahlaka dair konulara değinen bir tedricilik göze çarpmaktadır. Rasûlullah'ın (a.s.) "İhsan nedir?" sorusuna verdiği "Allah'ı görüyormuşçasına ibadet etmendir. Zira sen O'nu görmüyorsan da O, seni daima görmektedir." cevabı, İslam ahlakının temel dinamikleri arasında yer alırken, bir taraftan da dini ahlakın kaynağını tespit açısından, Lokman'ın (a.s.) oğluna verdiği, "Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa, bir kayanın içinde saklansa veya göklerde yahut yerin dibinde bulunsa yine de Allah onu açığa çıkarır. Kuşkusuz Allah her şeyi bütün gizlilikleriyle bilir, O her şeyden haberdardır." (Lokman, 13/16) nasihatıyla son derece örtüşmektedir.

Her dinin belirli bir akait temeline kurulduğu, inananlarından bu temel üzere bir takım ibadet talebinde bulunduğu ve yanı sıra iyi bir insan nitelemesini hak edecekleri erdemlere dayanan bir ahlaki yapı kurmaya çalıştığı göz önüne alındığında bu tedricilik kaçınılmaz olmaktadır. Güçlü bir inanç altyapısı, onu besleyen ibadetler ve tamamlayıcı bir ahlaki yapı, birçok dinin teşekkülü için gayret sarf ettiği, dindar tipolojisine işaret etmektedir. Konuya dair perspektif sunması açısından çocuğun akait eğitimine dair Kant'ın düşüncelerine başvurulabilir. Kant, çocuğun dini eğitimini tartışmaya açtığı bölümde, "Din kavramı her zaman bir itikat temeli üstüne kurulur." (Kant, 2020: 71) tespitini yaptıktan sonra bir de önemli soru yönelir: Henüz kendisini anlamaktan aciz, yaşadığı dünyayı tam bir fikir geliştirememiş birisine herhangi bir itikâdî temel oluşturmak ve kendi sorumluluklarının farkında olmayan birisinden, tanrıya karşı olan vazife ve sorumluluklarını idrak etmesini beklemek mümkün müdür? Kendi sorusuna cevap vermeye çalışırken, keşke ihtimal dahilinde olsa da çocuğa hiçbir şekilde yüce bir yaratıcıdan, onun isim ve sıfatlarından bahsetmeden önce insanlığın var oluş amaçlarını, hedeflerini; doğanın güzelliklerini, işleyiş ve düzenini ona anlatmak ve evrene dair daha üst bilgiler verdikten sonra tüm bu düzenin yüce bir yaratıcının, kanun koyucunun eseri olduğunu aktarabilirsek temennisinde bulunan Kant, bunun böyle bir toplum yapısı ile mümkün olmadığını altını çizer. Çünkü siz çocukla tanrı hakkında konuşmazsanız, ihtimaldir ki çocuk başka bir yerde bir başka figürle karşılaşır, ona tapınma şekillerini görür ve bunun sonucunda sapkın birtakım görüşler geliştirebilir. Sonuç olarak, "Dini fikirlerin çocuğa aşılması sürecine erken dönemde başlanmalıdır." Yargısına varır (Kant, 2020: 71). Çocuk ve din ilişkisi noktasında, çocuğun tıpkı güneş misali açık bir yüreğe ve neşeli bir ruh haline sahip olması gerektiğini vurgulayan Kant, insanları karamsarlığa iten bir dinin yanlış bir din olduğunu, Tanrıya baskıyla değil ancak kıvanç dolu bir yürekle hizmet edilebileceğini

belirtir (Kant, 1900: 92).

Batıda Kant'ın dile getirmeye çalıştığı çocuğun dini eğitim ve terbiyesine erken başlanması gereği, İslam'ın bu konuya bakışıyla uyum içerisindedir. "Her çocuk İslam fıtrati üzere doğar. Anne ve babası onu sonradan Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar." hadis-i şerifi, hem anne ve babanın bu konudaki belirleyiciliğine hem de birçok insanın dini kimliğinin çocuklukta şekillendiğine işaret etmektedir.⁵

Anne ve babanın, çocuğun içine doğduğu dini ve kültürel ortamın bu konudaki belirleyiciliğini yadsımak mümkün değildir. Dünya üzerinde varlık bulan yaygın dinler ve inanış biçimlerine bakıldığı takdirde sayıları iki milyardan üzerinde olan Hristiyanların çocuklarının Hristiyan, yaklaşık iki milyardan fazla Müslüman toplumların çocuklarının Müslüman olmaları doğal bir durumdur. Çocuğun tüm gelişim alanlarının onu kuşatan çevreden etkilendiği göz önüne alındığında inanç gelişiminin de bu doğrultuda gerçekleşmesi, doğal bir sürece işaret etmektedir. Çocuğun yakın çevresini oluşturan anne ve babanın, çocuğun gelişim alanları üzerine etkisine dair ön kabul, geçen yüzyıllara rağmen öneminden bir şey kaybetmemiştir. Dünyada ve ülkemizde bu konuda yapılan güncel araştırmaların sonuçları da bunu ispatlar mahiyetindedir. Yaş aralıklarına göre çocuklarda inanç gelişimi üzerine araştırmalarıyla ünlü James Fowler'a ait "İnanç Gelişimi Mülakatı" bulgularını uyarlayarak ülkemizde bir araştırmaya imza atan Kaya, araştırmasından elde ettiği bulgulara dayalı şu tespitte bulunur: "Araştırmada çocukta ailenin rolünün, ne kadar önemli olduğu tespit edilmiştir. İlk tecrübelerin doğru aktarımında ebeveynlere büyük sorumluluk düştüğü gerçeği bir kez daha karşımıza çıkmaktadır." (Kaya, 2015: 189). Öyle ki çocuğun çevresinin etkisi altında şekillenmeye, doğum öncesinden başladığına dair veriler mevcuttur. Yapılan son araştırmalar, fetüsün ana karnında gelişme aşamasında çevresinde konuşulan dilden dahi etkilendiğini, her yeni doğanın buna bağlı olarak ağlarken farklı bir tınıyla, ses frekansı ile ağladığını ortaya koymuştur. Yani yeni doğan bir Fransız bebek, yeni doğmuş Alman bir bebekten farklı bir melodiyle ağlamaktadır (Durak vd., 2016: 228). Ağlama melodisinin dahi içine doğduğumuz kültürden etkilendiği bir ortam ve koşulda inanç gelişimi noktasında çocuğun ihtiyaç duyduğu ilk ve en belirleyici faktör, inanca dair çocuğa bir bütünlük içerisinde, tutarlı ve doğru cevaplar vererek çözümler geliştirebilecek bir ailedir.

Kutup, çocuğun dini terbiyesinde çevresel faktörlerin etki derecesini ortaya koyarcasına şu şekilde sıralar: İslam için bir çocuğun eğitiminin, bin çocuğun veya tüm çocukların eğitiminden bir farkı yoktur. İhtiyaç duyduğumuz temel şey, Müslüman bir ev, Müslüman bir sokak, Müslüman bir okul ve Müslüman bir toplum. Sıralanan tüm bu faktörler çocuğun inancının gelişiminde olumlu ya da olumsuz, derin bir etkiye sahiptir (Kutup, 1968: 89).

Çocuğun yaşadığı evde anne babası, evinden dışarıya adım attığında onu bekleyen sokakta birlikte olduğu arkadaşları (akran grubu), okulda öğretmeni, yaşadığı toplumda hâkim dini ortamın niteliği, bu konuda üretilen toplumsal strateji ve politikalar, doğal olarak bireyin inanç gelişimini, din algısını etkileyecektir. Bu durumun sosyal bir varlık olan insanın topluma uyum süreci doğrultusunda sürekli sosyal etki altında olması ve buna dayalı sosyal davranış sergilemesiyle olan bağlantısı da göz ardı edilmemelidir (Şanver, 2001: 146). Tüm bunlar Bronfenbrenner'in (ö. 2005) "Ekolojik Sistem" teorisini hatırlatmaktadır. Buna göre, çocuk her biri farklı düzeylerde olmak üzere çevresel faktörlerin etkisi altında şekillenir. Çocuğun doğuştan getirdiği biyolojik, kalıtsal özellikleri çevresel faktörlerin de etkisiyle birlikte onun gelişimini belirler. Bronfenbrenner, çocuğu kuşatan çevrenin en iç katmanında onun yakın çevresiyle etkileşiminden doğan adına "mikrosistem" denilen bir sistemin varlığından bahseder. Daha dışta ise, ev, okul, mahalle gibi mikrosistemler arasındaki bağlantıyı kapsayan, "mesosistem" adını verdiği ikinci bir çevre tanımlar. Bu ikisini kuşatan ve çocukların yakın çevresiyle olan ilişkilerini kapsayan sosyal çevre vardır ki buna da "eksosistem" adını vermiştir. Ebeveynlerin iş yerleri, gittikleri dini gruplar, dahil oldukları resmi organizasyonlar vb. ortamlar eksositemi oluştururlar. Bronfenbrenner'in ekolojik sistem teorisinin en dışında

⁵ Hadis-i şerif Müslim'de kader bahsinde yer almaktadır. Bk. (Müslim, 1997: "Kader", 22.). Hattâbî, Ebû Davud'un Sünenine yaptığı şerhte bu hadis-i şerifi, Rasûlullah'ın "Ben ancak bir davetçi olarak gönderildim. Bunun dışında insanların hidayeti ve ahlakları konusunda elimden bir şey gelmez." sözlerini aktararak çocuğun anne ve babası tarafından kendi dinleri güzel gösterilerek ve kendi ibadethanelerine götürülerek Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapıldığını ifade eder (Hattâbî, 1932: 4/369).

ise “makrosistem” yer alır ki, çocuğun içine doğduğu toplumun kültürel değerleri, gelenekleri, kanunlar vb. makrosistemin parçalarını oluştururlar (Berk, 2013: 25-27).

Lokman’ın (a.s.) oğluyla arasında geçen ve sonraki nesillere örneklik etme maksadıyla Kur’an’da yer bulan diyalogda oğluna sunduğu ilk dini bilgi, “Yavrum! Allah’a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.” (Lokman, 31/13) hitabıyla, Allah’ın birliği yani tevhit inancına davet olmuştur. Çocukta inanç gelişimi açısından İslam’ın en temel hassasiyeti, tıpkı yetişkinlerde olduğu gibi bireyin öncelikli olarak, tevhit inancına zarar getirebilecek, ulûhiyetle çelişecek batıl ilah telakkilerinden uzak kalacak şekilde Allah’ı ilah olarak tanınması ve O’nu birlemesidir. İslam’ın Allah inancı konusundaki temel hassasiyeti O’nun varlığını kabulden daha ziyade O’nun hakkında doğru bir inancın inşasıdır. Zira İslam’a göre her insan Allah’ı bulmak, O’nun varlığına iman etmek hususlarında fitri bir yakınlıkla doğar.⁶ Fitrat hadisi olarak aktarılan hadis-i şerifte de bu konuya yönelik bir vurgu söz konusudur. İslam için öncelik, temel akaidini oluşturan Allah’ın varlığı ve birliği, sıfatları, Peygamberler ve sıfatları ile ahiret halleri hakkında sistemli ve doğru bilgi edinmektir (Gölcük, 2000: 13). Hac ve Zümer surelerinde iki ayette aynı ifadeyle vurgulanan, “Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler.” (Hac, 22/74; Zümer, 39/67) tespiti, Mekke müşriklerin şahsında Allah hakkında eksik ve yanlış bilgi geliştiren, zan üzere hareket eden herkesin bozuk ilah anlayışına bir göndermede bulunmaktadır. Başları dara düştüğünde Allah’ı canı gönülden anan, ancak sıkıntı kendilerinden giderildiğinde O’nu unutan dönemin müşrikleri hakkında Kur’an-ı Kerim şu gerçeği vurgulamaktadır: “Andolsun, eğer onlara, “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan mutlaka: Allah derler.” (Lokman, 31/25.). Denizde boğulma, ateşte yanma tehdidiyle yüz yüze kalma⁷ vb. durumlarda başları derde düştüğünde Allah’ı birleyen bu insanlar, işleri kendilerince yolunda gittiği zamanlarda Allah’ı uzak bir ilah addediyorlar ve O’nu unutarak, sanki yokmuşçasına yaşıyorlardı. İbadetleri de Kur’an’da; asnâm, evsân, evliyâ, erbâb, tağut, endâd, ensâb, şufe’â şeklinde isimleri zikredilen putlarına yönelikti (Kurt, 2005: 71-104). Bu durumda Müslüman bir çocuğa veya gence Allah hakkında konuşmanın İslam’ın temel kaynaklarına dayalı sahih bilgiler kanalıyla gerçekleşmesi, bu bilgilerin aynı zamanda insanın fitratına uygun nitelikte, doğasına ve gelişim özelliklerine uygun bir yöntemle aktarılması önem kazanmaktadır. Hikmet sahibi Lokman’ın (a.s.) oğluyla olan konuşmasında tüm bu unsurlar yer almış olmalı ki, Allah tarafından takdir gören bu konuşma, beğenilerek son ilahi mesajda yerini almış olsun. Oğluna, “Yavrucum! Allah’a şirk koşma. Kuşkusuz şirk, büyük bir zulümdür.”⁸ vurgusu yaparak, üzerindeki onca nimetine rağmen Allah’ın yanında başka ilahlar edinmenin kötülüğüne işaret eder. Ancak Allah’ın sadece yaratmakla kalmadığı ya da insandan ve onun fiillerinden bihaber bir ilah olmadığını vurgulamak için de konuşmasının devamında oğluna, “Sevgili oğlum! Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa, bir kayanın içinde saklansa veya göklerde yahut yerin dibinde bulunsa yine de Allah onu açığa çıkarır. Kuşkusuz Allah, her şeyi bütün gizlilikleriyle bilir, O her şeyden haberdardır.” (Lokmân, 31/16.) uyarısında bulunur. Bu uyarıda dikkat çeken husus, Lokman’ın (a.s.) oğlunun davranışlarına yön verecek bir kontrol ve denetim mekanizması kurma çabasıdır. Oğlunun ahlaki alt yapısını, bütün eylemlerinin Allah tarafından gözlemlendiği, kayıt altına alındığını ve günü geldiğinde hesabı sorulmak üzere önüne döküleceği bilinci üzerine inşa etme gayretindedir.⁹ Elbette tatlı dille ve samimi bir ortamda gerçekleşen söyleşinin bu aşamasında muhataba

⁶ “Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun.” (er-Rûm, 30/30)

⁷ “Gemiye bindikleri zaman (fırtınaya yakalanınca kurtulmak için) dini Allah’a has kılarak O’na dua ederler. Onları kurtarıp karaya çıkardığı zaman ise bir de bakarsın ki, Allah’a ortak koşuyorlar.” (Ankebût, 29/65); “Denizde size bir sıkıntı dokunduğunda bütün taptıklarınız (sizi yüzüstü bırakıp) kaybolur, yalnız Allah kalır. Fakat sizi kurtarıp karaya çıkarınca yüz çevirirsiniz. Zaten insan çok nankördür.” (İsrâ, 17/67).

⁸ Kur’an’da bağlamına göre farklı anlamlarda kullanılabilen zulüm kelimesi bu ayette olduğu gibi “İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.” (En’âm, 6/82.) ayetinde de “şirk” anlamında kullanılmıştır. Kelimenin Kur’an’da kullanıldığı anlamlar için bk. (Mukâtil, 2016: 138-139).

⁹ Nübüvveti tartışmalı da olsa, hikmet sahibi salih bir kul olarak şöhret bulan Lokman (a.s.) ile ilgili klasik kaynaklarda onun hikmet yönüne işaret eden birçok rivayete yer verilmektedir. Bunlardan bir tanesinde, oğluna yukarıdaki ayetteki tavsiyesine

yönelik bir ikaz, sakındırma, korkutma göze çarpmaktadır. Ahirete ilişkin halleri hatırlatırken, güzel olanı özendirmek ve motivasyon oluşturmak için çoğunlukla Cennet ve nimetlerinden bahsederken, gerekli hallerde uyarı maksatlı Cehennem hatırlatması yapmak elbette nebevî metotta da yeri olan bir davet yöntemidir.

Peygamberin (a.s.) bir adının “beşîr:müjdecî” iken diğer bir adının da “nezîr: uyarıcı” olmasını böyle anlamak gerekir (Önkal, 2017: 214-215). Müslüman çocuklara yerine ve zamanına göre, uygun bir yöntemle bu tarz ikazlarda bulunmak, onlara hayatın gayesiz olmadığını ve eylemlerinin sonuçlarıyla yüzleşeceği gerçeğini vakitlice hatırlatmak, faydalarına olacaktır. Her ebeveyn, çocuklarında kendi yokluklarında dahi onlara yön verecek, ahlaki değerler üzere sabit kılacak bir vicdani denetim mekanizmasının gelişmesini arzu eder. İslam’ın inananlarda tesis etmeye çalıştığı iç denetime dayalı ahlaki yapının temelinde, “Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız. Üstelik, biri insanın sağ tarafında, biri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek de (onun yaptıklarını) alıp kaydetmektedir. İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın.” (Kâf, 50/16-18.) ayeti vb. birçok Kur’an ayeti yer almaktadır.

Lokman suresi on altıncı ayetinde dile getirilen, Allah’ın kuluna ait her davranıştan haberdar olduğu düşüncesinin bir başka Kur’an suresi Kâf’ta da on altıncı ayette farklı ifadelerle vurgulanıyor olması da dikkat çeken bir diğer husustur. Aradaki fark, Kâf 16. ayette Allah tarafından dolaysız bir anlatımla, direkt olarak bizlere iletilen, her yaptığımız fiillin, söylediğimiz tüm sözlerin kayıt altına alındığı gerçeğinin Lokman suresinde, bir babanın oğluyla devam eden konuşması sırasında oğlunun anlam dünyasından, onun anlayabileceği kelimeler, kavramlar ve semboller üzerinden anlatılıyor olmasıdır. Bu ayrımı, bir çocukla inanca dair meseleleri konuşurken dikkat edilmesi gereken en temel ilkelerden birisine işaret etmektedir. Bu da ilk aşamada çocuğun kısıtlı kelime ve kavram bilgisinin, inanç üzerine konuşmayı kısıtlamasıdır. Dil, bir bilgi ve kültür aktarım aracı olarak insan ve toplum için büyük önem taşımaktadır. İnsan dili yazılı veya sözlü olarak bir iletişim aracı olmanın yanı sıra dünyayı anlama anlamlandırma noktasında da vazgeçilmez bir vasıta olarak kullanılmaktadır. Fikirler dil sayesinde bir sisteme kavuşur, anlamlı hale gelir ve sınıflandırılır. Kavramlar bir anlamda her bir kavramın karşılık geldiği olay ve olgunun insan zihninde doğru yerde sınıflandırılmasını sağlayan kancalara benzetilirler. Aynı durum dünyaya sınırlı kelime dağarcığıyla gelen çocuğun, dini meselelere dair geliştireceği din diliyle de ilgilidir. Bazı çocuklar ait oldukları çevrede konuşulan dilin niteliğine göre daha erken yaşlarda din dilini geliştirebilirken bazı çocuklar için bu mümkün olmamaktadır.

Çocukta kavramların basitten bileşiğe ve somut olandan soyuta doğru olduğu, soyut kavramları anlama ve onları kullanarak konuşabilme yetisinin ancak on bir yaş ve sonrasında, dini kavramlara dair konuşma yetisinin ise ancak on üçlü yaşlarda geliştiği bilinmektedir. Bu durumda çocukla yürütülen din eğitimi ve öğretiminde olabildiğince sade ve çocuğun gelişimine uygun bir dil kullanmak önem kazanmaktadır. Soyut nitelikteki konular üzerine konuşurken konu imkanlar dahilinde çocuğun anlayabileceği örnekler üzerinden, somutlaştırılarak aktarılmalıdır (Selçuk, 1991: 33-35). Buna dayalı olarak Lokman (a.s.), oğluyla konuşurken yapılan eylemin küçüklüğünü hardal tanesi teşbihiyle, unuttuğumuz fiillerimizin bir gün karşımıza çıkacağı gerçekliğini ise yerin derinliklerinde veya gökyüzünün uçsuz bucaksızlığında kaybolmuş olması metaforuyla ifadeye çalışmış, böylece çocuğunun yaşamakta olduğu maddi evrenden örneklerle konuyu somutlaştırmaya gayret etmiştir. Lokman’ın (a.s.) bu gayretinin arka planında, günümüz genel öğretim ve din eğitimi ilkeleri arasında ilk akla gelenler arasında yer alan; “öğrenciye (çocuğa) görelilik”, “somuttan soyuta” ve “hayata yakınlık ilkeleri”nin izlerini görmek mümkündür (Ayдын, 2016:14-18.).

Dil olgusu insan için hem bir imkân hem de bir sınırlılık ifade etmektedir. İnsan Tanrı hakkında konuşurken de beşerî dili bir iletişim aracı olarak kullanır ve beşeri dilde kullanılan her bir sözcük, temsil

benzer bir nasihatine yer verilmektedir. Buna göre oğluna: “Yavrucuğum, Allah’tan kork! Kalbin günahkarken, insanlara haşyet içerisindeymişsin gibi görünme.” demiştir. Bk. (İbn Ebû Şeybe, 1988: 7/74).

ettiği ya da karşılık geldiği varlığı dahi tam temsil edemediği dikkate alındığında, bu sözcüklerin aşkın bir düzlem ifade eden teolojik dil ile Allah hakkında kullanılması sorunsalı ortaya çıkmaktadır (Yeşilyurt, 2016: 27-28). Tanrı'nın zat ve sıfatları hakkında tutarlı ve anlamlı söz söyleme olarak tanımlanabilecek Kalam ilmi (Yeşilyurt, 2016: 46) açısından bakıldığında Lokman'ın (a.s.) oğluyla konuşması, belirli sınırlar içerisinde Tanrı hakkında konuşmanın imkanına işaret etmektedir. Yeşilyurt, İslam'ın temel dayanağı olan Kur'ân-ı Kerim'in bir bakıma Tanrı'nın kendi hakkında konuşması sonucu ortaya çıkmasını delil göstererek bu imkana vurgu yapar (Yeşilyurt, 2016: 47).

Dil, Tanrı ve diğer inanç alanları hakkında konuşmak için bir imkân ifade ederken aynı zamanda dünyayı tanıma ve anlamlandırma noktasındaki önemi nedeniyle dil gelişimini, bir ebeveynin çocuğuyla ilgili en hassas olduğu gelişim alanlarından birisi kılmaktadır. Çocuk için dil, dünyayı tanırken, olay ve olguları anlamlandırırken, sosyalleşirken bir iletişim aracı olmanın yanı sıra kimi durumlarda bir sınırlılık anlamı da taşımaktadır. Çocuğun henüz edinmediği, anlam alanını tam olarak kazanamadığı kavramlar noktasında desteğe, zamana, belirli yaşantılara ihtiyaç duyması doğaldır. Özellikle inançla ilgili soyut nitelikli konularda bu durum kaçınılmaz olacaktır.

İslam kültürü içerisinde daha çok çocuklar ve gençler için hazırlanan, temel inanç esaslarını onların anlayışına uygun bir içerik ve üslupla sunan akait metinlerinde özellikle Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili olarak yaşanması muhtemel kavram karmaşasına yönelik açıklamalara yer verilmeye çalışılmıştır. Bu açıklamalarda din dilinin imkanları çerçevesinde sınırsız olanı, sınırlı olanla açıklama gayreti içerisine giren alimlerden İbn Dakîkûl'îd (ö. 702/1302), dilin özellikle inançla ilgili konulardaki sınırlayıcılığı hakkında şu uyarı ve hatırlatmada bulunur: "Kitap'ta ve sünnette geçen tartışmalı lafızlar hakkında da aynı şeyi söyleriz. O'nun celaline yakışmayan sıfatlardan Allah'ı tenzih ederiz. Bununla birlikte O'nun ve elçisinin kast ettiği doğrultuda söylenenlere hak ve doğru diye iman ederiz. Kitaptan ya da sünnetten herhangi bir şeyi biri tevill ettiğinde şayet Arap dilinin gereklerine yakınsa ve onların konuşmalarında karşılığı varsa onu inkâr etmeyiz ve bidat de ilan etmeyiz. Şayet uzak bir tevilsa, kabul etmekten kaçınır ve reddederiz. İmanın temel kuralı olan tasdik etmeye döneriz. Tenzihle birlikte arzu edilen veche göre imanın anlamına uygun anlam ve tasdike döneriz. Sıfata ilişkin lafzın anlamı, Arabın hitabında geçtiği ve derinlemesine incelemeksizin söylediğimiz, Allahü Teâlâ'nın "Allah'tan yana yaptığım eksikliklerden dolayı bana yazıklar olsun!" (Zümer, 39/56) kavlini göz önüne alarak, zahir ve açık anlamından gayrısı değildir. Bu lafzı Allah'ın hukukuna ve O'nun zatı hakkında vacip olduğu bir anlama ya da ona yakın bir anlama hamlederiz ve üzerinde fazla durmayız (İbn Dakîkûl'îd, 23 Ağustos 2021).

İbn Dakîkûl'îd'in yukarıdaki satırlarda ifadeye çalıştığı inançla ilgili kavramları özellikle Allah'ın isim ve sıfatlarına yönelik tartışmalı olanları dilin sınırları içerisinde anlama gerekliliği, esasında dilin ve insanın anlama potansiyelinin sınırlılığıyla ilgili görülmelidir. Çocuğun anlam dünyası da basitten karmaşığa, somut olandan soyut olana doğru bir seyir izlediğine göre inançla ilgili konuşmaların içerik ve yöntemi de bu doğrultuda olmalıdır. Çocuğun kavram gelişimini dikkate alan, basitten ve somut olandan hareketle karmaşık ve soyut olana doğru bir dil geliştirilmeli ve yöntem benimsenmelidir. Örneğin çocukla Allah hakkında konuşmaya, O'nun gücünü, kudretini ortaya koyan ve arkasında güçlü, egemen bir iradenin varlığını zorunlu kılan somut örnekler seçilmeli, insanın ve evrenin yaratılışına ilişkin maddi evrenden bir takım etkileyici olaylar üzerinde çocuğu düşünmeye sevk ederek başlanmalıdır (Ay, 1994: 277). Kur'an'da bu yöneme uygun olarak indirildiği toplumun konuştuğu dili ve yaşadıkları maddi evrenle kültürel öğeleri dikkate almıştır. "Peki, insanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?" (Ğâşiye, 88/17-20) gibi pek çok Kur'an ayetinde bu yöntemin varlığından bahsetmek mümkündür (al-Rakaf, 2020: 61).

Lokman'ın (a.s.) oğluyla arasında geçen konuşmada; öncelikle aralarındaki sevgi bağınyansıtın ve güven veren bir yaklaşım, çocuğun anlamasını kolaylaştıracak şekilde yaşadığı maddi evrenden somut örnekler üzerinden bir anlatım tarzı ve bunun için en doğru zamanı ve zemini kollamak gibi, bir ebeveynin çocuğunun inanç gelişimine dair izlemesi gereken yöntemin pek çok unsurunu içerdiği görülmektedir. Çocuğuna "Yürüyüşünde tabii ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini, şüphesiz eşeklerin sesidir!"

(Lokman, 31/19) derken çirkin ses için seçilen “eşek sesi” motifinin yersiz seçilmediği açıktır. Açıkta ki eşek, yaşadıkları coğrafyada binek ve yük taşıma amaçlı olarak kullanılan yaygın bir hayvan türüdür. Lokman (a.s.), oğlunu âdâb-ı muâşeret kapsamında değerlendirilebilecek belirli davranışlara davet etmektedir. Bir tevazu göstergesi olmak üzere yürürken çalım satmaması, kibirden uzak bir yürüyüş tarzı benimsemesi, onu kaba ve zorba göstermeyecek bir tarzda konuşurken sesini kısması tavsiyeleri bu kapsamda değerlendirilebilir. İnsanlarla yüksek perdeden, onları baskılayacak, zorba bir konuşma tarzı ile eşek sesi arasında kurulan benzerlik de yine söz konusu hayvanın çocuğu kuşatan maddi evrenden somut bir örnek olmasından kaynaklanmıştır. Dil de çocuğun içine doğduğu kültürel çevrenin önemli bir unsuru olarak inanç gelişiminde belirleyici unsur özelliği taşımaktadır.

Peygamber’in İbn Abbas’la İnanç Eksenli Konuşması

Şuayb el-Arnaut’un (öl. 2016) isnadını hasen, ricâlini sika olarak nitelendirdiği bir rivayet zincirine göre İbn Abbâs anlatıyor: Bir gün Hz. Peygamber’in (a.s.) arkasında deve üzerindeydim, bana şöyle seslendi: “Evlâdım! Sana bazı sözler öğreteceğim: Allah’ın (hakkını) koru ki O da seni korusun. Allah’ın hakkını koru ki O’nu hep yanında bulasın. Bir şey isteyeceğinde Allah’tan iste. Yardım dileyeceğinde Allah’tan yardım dile. Kuşkusuz kalem kaldırılmış, yazılanlar kurumuştur. Şunu bilmelisin ki bütün ümmet bir konuda senin yararına bir şey yapmak için bir araya gelse, ancak Allah yazmışsa sana destek verebilirler. Yine bütün ümmet bir konuda sana zarar vermek için bir araya gelse, ancak Allah yazmışsa sana zarar verebilirler.” (Hanbel, 2001: 4/487-488). Başka bir rivayette Rasûlullah’ın (a.s.) konuşmasına devamlı: “Allah’a yakîn ile şükrederek ibadet et. Zoruna gitse de sabırda senin için hayır vardır. Kurtuluş, ferahlık zorlukla birlikte. Her güçlülükte birlikte bir kolaylık vardır.” (et-Terkîfî, 2004: 30).

Hadis-i şerifte aktarılan olay ve içerikten hareketle çocuğun inanç eğitimi ve çevresel faktörler noktasında altı çizilmesi gereken hususlar sıralanacak olursa:

Olay, Rasûlullah (a.s.) ile amcası Abbas’ın oğlu, çocukluğu boyunca Peygamberin eşi Meymûne teyzesi olduğu için evinde çokça kalan, sohbetinde bulunmaktan büyük keyif alan ve yine Peygamberin hakkında “Allah’ım, ona Kitab’ı öğret ve onu dinde mütehasis kıl!” şeklinde dua ettiği İbn Abbas (r.a.) arasında geçmektedir. Olay yaşandığında İbn Abbas’ın ileri çocukluk döneminde olma ihtimali oldukça yüksek görünmektedir. Bu kanaati, Peygamberin (a.s.) ona “عَلَامٌ-Ğulâm” şeklindeki hitabı ve kendisinin doğum tarihiyle Peygamberin vefatı arasındaki süre güçlendirmektedir. Hicretten üç yıl önce doğduğu tahmin edilen İbn Abbas, bu durumda Peygamber (a.s.) vefat ettiğinde on üç veya on dört yaşlarında olmalıdır. Dolayısıyla bu konuşma, buluş çağına henüz ermiş veya ermekte olan bir çocukla gerçekleşmiştir.¹⁰

Konuşmanın içeriğine dair yapılabilecek önemli bir analiz, akait metinlerinde ve klasik kaynaklarda kaza ve kader bahsinde sıklıkla karşımıza çıkan bu hadis-i şerifte Peygamberimiz, İbn Abbas’la mescitte gerçekleşen bir nasihat veya vaaz ortamında değil, gündelik hayatın içerisinde gerçekleşen bir deve yolculuğu esnasında Allah kul ilişkisi bağlamında önemli mesajlar içeren bir konuşma gerçekleştirmektedir. İşlerinde Allah’ı gözet O da seni gözet, istersen Allah’tan iste. Bütün insanlık sana zarar veya fayda dokundurmak üzere bir araya gelseler yine de Allah dilemedikçe bu gerçekleşmeyecektir gibi samimiyet duygusu içeren bu konuşmanın içeriği aslında Kur’an’dan birçok ayetin, bizzat Peygamber (a.s.) tarafından yapılan tefsiri gibidir.¹¹ Aralarında sevgi, merhamet, şefkat ve güven gibi kuvvetli duygusal bağ kurulan insanların aralarında geçen konuşmalarda temel belirleyici, güven duygusudur. Bir davetçi olarak Peygamberin (a.s.) İbn Abbas’ın gözündeki değeri, Peygamber şahsiyetinin ümmet üzerindeki değeri kadar, ona duyduğu derin sevgi ve aralarındaki kuvvetli duygusal bağ ile açıklamak mümkündür. Rasûlullah’ın

¹⁰ Bıyığı yeni terlemiş, ergenlik çağına henüz girmiş erkek çocuğu için kullanılan bu kelimenin anlam alanı ve Kur’an’daki muhtelif kullanımları için bk. (el-İsfahanî, 2012: 762-763)

¹¹ Kurtubî (ö. 671/1273) söz konusu rivayeti, “Eğer Allah seni bir zarara uğrattırsa onu kendisinden başka giderecek yoktur; ve eğer sana bir hayır verirse bilesin ki O her şeye kâdirdir.” mealindeki Enam Sûresi on yedinci ayetin tefsirinde aktarır. Bk. (el-Kurtubî, 1964: 6/398).

(a.s.) kendisi hakkında “Allah’ım onu dinde fakih kıl ve ona tevili öğret!”¹² duasının o yaştaki bir çocuk tarafından nasıl algılandığını anlamak için duadan sonra yaşananlara odaklanmak yerinde olacaktır. Kaynakların bildirdiğine göre İbn Abbas, bu duayı adeta bir emir gibi algılamışçasına idrakli kalbi, tertemiz akli ve olağan üstü hafızasının da katkısıyla Rasûlullah’ın (a.s.) bulunduğu tüm ilim meclislerine katılmış, onun tüm sözlerini ezberlemeye çalışmıştır. Kur’an’ın tüm inceliklerini, ondaki derin anlamları kavramaya dair çabası, Kur’an’ın ilk müfessiri olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur. Hz. Ömer’in küçük yaşına rağmen birçok önemli meselede onunla istişarede bulunduğu ve ona “genç yaşlı” lakabını verdiği de bilinmektedir (es-San’ ânî, 2013: 5/107). Söz konusu duanın gerçekleşmesinde bir Peygamber duası olmasının yanı sıra İbn Abbas’ın (r.a.) bu durumdan vazife çıkarırcasına ortaya koyduğu çabanın da etkili olması, duanın yönlendirici gücüyle ilgilidir. Çocuğu kuşatan çevrede onun için değer ifade eden, sözüne güvendiği ve kuvvetli sevgi bağı tesis ettiği büyüklerinin onlara önemli hedefler belirleyen, benliklerine işleyen ve belleklerinde yer tutacak dualarda bulunmaları Nebevî metotta yer almaktadır. Hz. İbrahim’in Kur’an’da geçen duasını da bu doğrultuda okumak ve anlamak mümkündür. Rasûlullah (a.s.), el-Bakara suresi 129. ayette¹³ yer alan bu duayı kast ederek, “Ben atam İbrahim’in duası, İsa’nın müjdesi ve annem Âmine’nin rüyasıym.” demiştir (İbn Hişâm, ts.: 1/153) .

Rasûlullah’la (a.s.) İbn Abbas (r.a.) arasında geçen bu konuşmanın ne tür bir bağlamda gerçekleştiği bilinmemektedir. Onun nasihat kapsamında değerlendirebilecek bu sözleri, İbn Abbas (r.a.) tarafından yöneltilen bir soru nedeniyle sarfettiğine dair de bir veri bulunmamaktadır. Benzer durum Lokman’ın (a.s.) oğluna nasihati için de geçerlidir. Yani Lokman’ın (a.s.) oğlu tarafından kendisine yöneltilmiş sorular ekseninde nasihatte bulunduğu dair ayetlerde herhangi bir ifade ya da işaret yer almamaktadır. Dolayısıyla örnek iki olayda yer alan inanç eksenli konuşmaların, bizzat çocuklardan gelen sorular doğrultusunda gerçekleştiğini iddia etmek mümkün görünmemektedir. Buna dayalı olarak kendisini çocuğun inanç gelişiminden sorumlu hisseden yetişkinlerin, uygun şartlar oluştuğunda ve duyulan lüzuma göre, uygun bir dil ve üslupla bu konulara girebilecekleri çıkarımına ulaşmak mümkündür. Ancak bu durum, çocukların çevrelerindeki yetişkinlere Allah hakkında ya da diğer inanç esaslarıyla ilgili sorular yöneltebilecekleri anlamına gelmemelidir.

Her çocuk zihinsel gelişim ihtiyaçlarına dayalı olarak, etrafında gerçekleşen olayları ve olguları anlama isteğiyle, bazen kavrayamadığı varlıklara karşı deneyimsizliklerinden kaynaklı olarak geliştirdikleri endişe ve korkuya dayalı olarak, çevresindeki yetişkinlere sorular yöneltilir. Bu soruları yöneltmedeki en temel sebeplerden bir tanesi, psikolojik dengesini sağlamaktır. Dolayısıyla çocuk tarafından yöneltilen bu sorular hafife alınmamalı, geçiştirilmemelidir (al-Rakaf, 2020: 85-86). Nitekim İslami gelenek içerisinde çocuklar, gençler ve yetişkinlerin İslam’ın temel inanç esaslarını öğrenebilmesi için kaleme alınan, nassa dayalı akait metinlerinden bir kısmı doğrudan inanç esaslarını ele alırken bazı durumlarda İslam düşünürleri bu konuları soru cevap tarzı içerisinde ele almaya çalışmışlardır. İmam Gazzâlî’nin (ö.505/1111) bir öğrencisinin kendisine yönelttiği sorulara cevaplar üretmeye çalıştığı “Eyyühe’l-veled / Ey Oğul!” adlı risalesi bu kapsamda değerlendirilebilir (el-Gazzâlî, 2014: 35-36). Benzer şekilde Tahir b. el-Cezâîrî (ö.1338/1920) tarafından soru-cevap tarzında kaleme alınan “el-Cevâhiru’l-kelâmiyye fî îdâhi’l-akâidetî’l-İslâmiyye” isimli eser, örnek olarak sıralanabilir (el-Cezâîrî, 1986, ss. 11-90).

Güçlü bir Allah inancının çocuğun davranışlarına olumlu katkılarını hesaba katan herkes, inanç gelişimini ihmal etmemeli, yerine göre çocuğun sorularına dayalı, yerine göre de soru gelmeden bu konularda tutarlı ve sağlıklı bilgilendirmede bulunmalıdır. Çocukta iman eğitiminin en temel faydalarından

¹² Mekke’nin fethi sonrasında Nasr suresinin nüzülüyle, özellikle birinci ayeti okuyan Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer gibi sahabenin önde gelenleri, bu ayetleri Rasûlullah’ın (a.s.) vefatının yaklaşmakta olduğuna yorumlardı. Ayetleri okuyup böyle anlayan ve ağlayanların arasında henüz onlu yaşlarında olan İbn Abbas (r.a.) da yer almaktaydı. Bunu gören Rasûlullah (a.s.), elini onun başının üzerine koyarak, “Allah’ım onu dinde fakih kıl ve ona tevili öğret!” şeklinde dua etmiştir (Mukâtil, 2002: 4/905).

¹³ “Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.” (el-Bakara, 2/129)

olan iç kontrol mekanizmasının güçlenmesini, bu sayede hayırlı amellere yönelmesini ve ibadetlerle, dua yoluyla Allah'la güçlü bir bağ kurmasını önemseyen herkes bu konuda gereken hassasiyeti göstermelidir (al-Rakaf, 2020: 41-42).

Rasûlullah'ın (a.s.) İbn Abbas'a "Bir şey isteyeceğinde Allah'tan iste!" veya "Allah'ın (hakkını) koru ki O da seni korusun. Allah'ın hakkını koru ki O'nu hep yanında bulasın!" şeklindeki tavsiyelerinde, bir yetişkinin sevdiği, değer verdiği, bu sebepten zorlu hayat koşullarıyla baş edebilmesi için manen ve ruhen güçlü bir birey olmasına çaba sarf ettiği, henüz yolun başında sayılabilecek bir çocuğa yönelik hassasiyetini görmek mümkündür. Birçok kaynakta kader bahsinde yer alan bu hadiste yer alan, "Kuşkusuz kalem kaldırılmış, yazılanlar kurumuştur." ifadesini insanın kaderine ilişkin bir cebr (zorunluk) düşüncesinin varlığına hamletmek mümkün değildir. Yani bizzat bu dinin elçisi tarafından etrafındaki insanların, onları menfi bir kaderciliğe itecek şekilde yönlendirilmesi düşünülemez. Bu ifade, bağlamından koparılarak siyak ve sibak gözetilmeksizin yalın halde ele alındığında bu türden yanlış çağrışımlara yol açabilir. Ancak akabinde yer alan, "Şunu bilmelisin ki bütün ümmet bir konuda senin yararına bir şey yapmak için bir araya gelse, ancak Allah yazmışsa sana destek verebilirler. Yine bütün ümmet bir konuda sana zarar vermek için bir araya gelse, ancak Allah yazmışsa sana zarar verebilirler." ifadeleri, "kalem kaldırılmıştır, yazılanlar kurumuştur." yargısının muhatabın cesaretini kırmak şöyle dursun, onu hayata, getirdiği bela ve musibetlere karşı cesaretlendiren, bu anlamda umut aşıl原因 bir gayeye matuf söylendiği görülecektir. Nitekim gerek peygamberimiz gerekse sahabe, hiçbir zaman bu gibi ifadeleri kadercî bir bakış açısıyla değerlendirmemişlerdir. İman esasları arasında kendisine yer bulan "Kader" inancını, insanın iradesini boyunduruk altına alan, onun elini kolunu bağlayan, hayatındaki tüm olumsuzlukları kendisine mal edebileceği bir inanç alanı olarak yorumlamak ve bu doğrultuda hareket etmek, amacı insanı manen ve ruhen güçlendirmek olan İslam inanç sisteminin ruhuyla da örtüşmemektedir.

SONUÇ

Çocukla Allah hakkında ya da diğer inanç esasları üzerine konuşmanın imkânı ve yöntemi, geçmişte olduğu kadar günümüzde de çocuğun inanç gelişimi bağlamında özellikle onu kuşatan sosyal çevreyi oluşturan kişiler açısından önemli bir probleme kaynaklık etmeye devam etmektedir. Çocuğun sosyal çevresini oluşturan ebeveyni, geniş bir aile içerisindeyse ailedeki diğer yetişkinler, okulda öğretmenleri ya da din eğitimi aldığı cami, Kur'an kursu vb. ortamlardaki din görevlileri için çocuğun inanç gelişimi noktasında etkili bir dil geliştirmek, uygun teknik ve yöntemlerin kullanımı önem arz etmektedir. Kimileri için çocukla Allah hakkında ya da diğer inanç esaslarıyla ilgili konuşmanın imkanından kast edilen, bu tarz konuların çocukla hangi dönemde konuşulacağı, olursa bu tür bir konuşmanın çocuk tarafından inançla ilgili soruların yöneltilmesi sonrasında mı olması gerektiği ya da herhangi bir soruya bağlı kalmadan çocukla bu konuları konuşabilmenin imkanı olmaktadır. Bu ve buna benzer sorulara tatminkâr cevaplar geliştirmek, bazen bunun eğitimini alan profesyoneller için dahi güçlük arz etmektedir. Her çocuğun farklı bir psikolojik ve sosyal evrene sahip olması, farklı fiziksel ve zihinsel gelişim yol haritasına tabi olması, zamanın ruhu vb. unsurlar, bu imkânı sınırlandıran diğer öğeler olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam düşünce geleneği içerisinde başta Kalam ilmi, Allah hakkında ve diğer inanç esasları üzerine vahye uygun, dolayısıyla Allah'ın iradesiyle tutarlı ve doğru konuşabilmenin imkânı üzerinde durmuştur. Ayrıca çocukların, gençlerin ve avamın inançla ilgili ihtiyaç duyacakları temel akait bilgilerini içeren kısa, özlü akait metinleri de benzer amaçları gütmüşlerdir. Kalam ilminin yanı sıra akaidin de diğer dini ilimlerde olduğu gibi temel kaynaklarının Kur'an-ı Kerim ve Sünnet olduğu düşüncesinden hareketle her iki kaynaktan seçilen metinlerin içerik analizine tutulduğu bu araştırmadan elde edilen bulgular sıralanacak olursa;

Çocukla her şekilde Allah hakkında ve diğer inanç esasları üzerine konuşmak gerekmektedir. Bu konuda çocuktan gelen sorular yönlendirici olabileceği gibi, herhangi bir soruya bağlı kalmaksızın da konuşmak mümkündür. Kant'tan aktarılan görüşte de belirttiği üzere çocuk, ebeveynin kontrolü altındayken, henüz yakın çevresinden kopmamışken ve ergenlikle birlikte gelen bireysel bakış açısına ulaşmadan bu tür konuşmalar yapılmaz, bu durum ihmal edilirse çocuk, başka kanallardan bu sorulara cevaplar aramaya çalışacaktır.

Lokman (a.s.) örneğinde olduğu gibi çocukla inanç üzerine konuşan birey, ebeveyni olabileceği gibi

İbn Abbas (r.a.) örneğindeki şekliyle çocuğun yakın çevresinden aralarında sevgi, saygı ve güven bağı tesis edilen bir yetişkin de olabilir. Elbette bu örnekte İbn Abbas'a nasihatte bulunanın Peygamber (a.s.) oluşunu ve onun ümmeti üzerindeki etkisini göz ardı etmemek gerekir.

Çocukla Allah hakkında ve diğer inanç esasları üzerine konuşurken, konuşmanın içeriği ve aktarılacak istenen konunun niteliği çocuğun gelişimi gözetilerek belirlenmelidir. Lokman'ın (a.s.) oğluna nasihatinde Allah'a şirk koşmama uyarısını, yaptığı eylemlerin sorumluluğunu üstlenmesi gerektiği ve eylemlerinin bilgisinin her şekilde Allah tarafından kaydedildiği bilgisini paylaşması, namaza devam etmesi, insanlara iyiliği emretmek ve onları kötülükten nehyetmek gibi zorlu, yerine göre insanların öfke ve tepkilerine maruz kalabileceği toplumsal sorumluluk bilincine daveti gibi hususlar, oğlunun artık erken çocukluk dönemlerini geçirip, buluş çağına ermiş bir birey olduğunu göstermektedir. Rasûlullah'ın (a.s.) İbn Abbas'a hitap tarzı ve konuşmanın muhtevası da göstermektedir ki bu konuşmanın yürütüldüğü dönemde İbn Abbas da çocukluktan çıkıp, hayata ve topluma karışma, bu yolda başına gelebilecek sıkıntılarla baş etme sorumluluğunu üstlenmenin eşiğinde, gençliğinin arifesindedir. Bu durum alan literatüründe yer alan, çocukla Allah, melekler, ahiret, peygamberlik halleri vb. inanç esaslarını konuşmak için somuttan soyuta bir yöntem takip edilmesi soyut ağırlıklı bu konular için ideal zamanın on bir-on üçlü yaşlar olduğu verisiyle örtüşmektedir. Nitekim hicretten üç yıl kadar önce doğduğu bilgisi göz önüne alındığında Rasûlullah (a.s.) vefat ettiğinde İbn Abbas on üçlü yaşlarındadır.

Allah'ın da kendisini, isim ve sıfatlarını insanlara Kur'an vasıtasıyla beşeri dil üzerinden tanıttırması, bu imkana işaret eden Kelam ilminin varlığı, İslam düşünce tarihi içerisinde ilim ehli tarafından ortaya konan farklı çabalar da ortaya koymaktadır ki Müslümanlar, anlam arayışlarına dayalı olarak gerek Allah hakkında gerekse gayba dair diğer konularda konuşmaya çalışmışlardır. Ancak bu konuşma, keyfilikten, indilikten ve şaz yorumlardan uzak bir nitelikte olmalıdır. Nitekim araştırmada, Arapça inmiş bir kutsal kitabın ayetlerini, özellikle Allah'ın zatı ve sıfatlarıyla ilgili olanları, Arap dilinin semantik alanını zorlayarak, kelime ve kavramları Arapların hiç kullanmadıkları anlamlara hamlederek yapılacak açıklama ve yorumların geçersizliği üzerine İbn Dakikül'îd'in görüşlerine yer verilmiştir.

Çocukla inanç esaslarıyla ilgili konuşan herkes kaçınılmaz olarak çocuğun konuşmakta olduğu anadili kullanacak, konuşurken kullandığı sözcük ve kavramlarsa çocuğun dil gelişimi nispetinde, zihnindeki kavram yapılandırmalarına göre anlam kazanacaklardır. Yani sizin ne söylediğiniz kadar, söylediklerinizi nasıl söylediğiniz ve muhatabınızın bunları zihninde nasıl yapılandığı önemlidir. Zira sözlü iletişimde anlam, muhatabın zihninde gerçekleşir. Dolayısıyla çocukla inançlar üzerine konuşurken mümkün mertebe onun anlamasına yardımcı olacak somut kavramlar seçilmeli, benzetmelere, mecazlara başvurulacaksa da bu türden iletişimsel manevralar çocuğun içine doğduğu kültürel ortamdan öğeler taşınmalıdır. Lokman (a.s.) oğluna, küçük büyük tüm eylemlerinin Allah tarafından bilindiği ve günü gelince bunlarla yüzleştirileceğini anlatırken eylemlerin küçüklüğünü hardal tanesi teşbihiyle aktarmış, insanlar üzerinde zorbalık izlenimi bırakacak şekilde yüksek sesle konuşmayı da eşek sesiyle benzerlik kurarak ifadeye çalışmıştır. Sonuç olarak, çocuğun dil gelişimi noktasında aldığı yol, dünyayı anlamlandırmada olduğu kadar aşkın bir alana işaret eden inanç konularını anlama ve yorumlama noktasında da önem arz etmektedir.

Oğlunu karşısına alarak yumuşak bir ses tonuyla ve "yavrum" gibi nezaket, şefkat ve merhamet barındıran bir hitapla konuşan Lokman (a.s.) ile kendi binitinin arkasına aldığı İbn Abbas'a "Evlat! Sana bazı kelimeler öğreteceğim!" diye söze başlayan Rasûlullah'ın (a.s.), sevgi ve şefkat dolu yaklaşımları da çocukla inançlar üzerine konuşurken üslubun nasıl olması gerektiğini ortaya koymaktadır. İnançla ilgili konuları çocuğun bilmediği konulara ilişkin geliştirmesi muhtemel kaygı ve korkularını besleyecek şekilde, korkutarak ve zor yoluyla anlatmak, bu konuda yapılabilecek temel hatalardandır.

KAYNAKÇA

- Ay, M. E. (2018). Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım? İstanbul: Timaş Yayınları.
Ay, M. E. (1994). Din Eğitiminde Mükafat ve Ceza. İzmir: Nil Yayınları.

- Aydın, M. Z. (2016) Din Öğretiminde Yöntemler. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Berk, L. E. (2013). Bebekler Çocuklar: Doğum Öncesinden Orta Çocukluğa. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Buhârî, M. (2002). el- Câmî' u' s- sahîh. 2 Cilt. Şam: Dâr-u İbn Kesîr.
- Cezâîrî, T. (1986). el- Cevâhiru' l- kelâmîyye fî îdâhi' l- 'akîdeti' l- İslâmîyye. Beyrut: Dâr-u İbn Hazm.
- Durak, M. (2016). Aklımın Aklı: Psikoloji. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gazzâlî, M. (2014). Eyyühe' l- Veled. Beyrut: Dâru' l- Minhâc.
- Gökçe, O. (2019). Klasik ve Nitel İçerik Analizi. Konya: Çizgi Yayınevi.
- Gölcük, Ş. (2000). Kelam Tarihi. İstanbul: Kitap Dünyası, 4. Basım,
- Hattâbî, E. S. (1932). Meâlimü' s- sünen. Halep: Matba' atü' l- 'ilmiyye.
- İbn Düreyd, E.B. (1987). Cemheretü' l- Luğa. Beyrut: Dâru' l- İlm li' l- Melâyîn.
- İbn Ebû Şeybe, E. B. (1988). el- Kitâbü' l- musannef fi' l- ehâdisi ve' l- âsâr. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü' r- rüşd.
- İbn Hanbel, A. (2001). el- Müsned. nşr. Şuayb el- ' Arnavût ve Adil Mesud. Beyrut: Müessesetü' r- Risâle.
- İbn Hişâm, E. M. (ts.). es- Sîretü' n- nebeviyye. nşr. Tâhâ Abdurraûf S' ad. Beyrut: Şeriketü' t- Tîbâ' a el- Fenniyye el Müttehîde.
- İbn Süleyman, M. (2016). Kur' an Terimleri Sözlüğü el- Eşbâh ve' n- Nezâir fi' l- Qurâni' l- Kerîm. İstanbul: İşaret Yayınları.
- İbn Süleyman, M. (2002). Tefsîru Mukâtil b. Süleyman. nşr. Beyrut: Dâru İhyâi' t- Türâs.
- İsfahanî, R. (2012). Müfredât. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Kant, I. (2020). Eğitim Üzerine. çev. S. Emre Sekman. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kant, I. (1900). On Education. Boston: D. C. Heath and Co. Publishers.
- Kaya, Z. (2015). Türk Toplumunda İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi.
- Kurt, Y. (2005). "Kur' an' da Fitrat Kavramı". Din Bilimleri Araştırma Dergisi 5/2: 71-104.
- Kurtubî, M. b. A. (1964). el- Câmî' li- ahkâmî' l- Kur' ân. 20 Cilt. Kahire: Dâru' l- Kütübî' l- Mısriyye.
- Kutup, M. (1968). Menhecü' t- Terbiyeti' l- İslâmîyye. Kahire: Dâru' ş- Şürûk.
- Müslim, M. (1991). el- Câmî' u' s- sahîh. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâr- u İhyâ' il- Kütübî' l' Arabiyye.
- Önkal, A. (2017). Rasûllullah' ın İslam' a Dâvet Metodu. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Rakaf, A. H. (2020). Çocukların İmanla İlgili Soruları. çev. Tuğba Rabia Aköz. İstanbul: Asalet Yayınları.
- San' ânî, A. (2013). el- Musannef. 10 Cilt. Kahire: Dâru' t- Te' sîl.
- Şanver, M. (2001). " Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur' an' da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. X, S.1: 137-164.
- Selçuk, M. (1991). Çocukun Eğitiminde Dini Motifler. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şahin, C. (2016). Eğitim Psikolojisi: Gelişim, Öğrenme, Öğretim. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Terkîfî, M. A. (2004). Hadîs- ü Abbâs et- Terkîfî. Bernâmeec el- Cevâmî' ul- Kelim.
- Uludağ, S. (1992). İslam' da Emir ve Yasakların Hikmetleri. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yeşilyurt, T. (2016). Söz' ün Anlamı. İstanbul: İnsan Yayınları.
- "çocuk ne demek TDK Sözlük Anlamı". Erişim 01 Ağustos 2021. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=çocuk>
- "الأول مرة: عقيدة الإمام المجتهد تقي الدين بن دقيق العيد الأشعري". Erişim 23 Ağustos 2021. <http://www.aslein.net/showthread.php?t=13975>

Âyetlerin Anlamına Etkisi Açısından *Mefâtihu'l-Gayb* Adlı Tefsîr'de Kıraat Farklılıkları*

Dr. Hasan Bulut

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>

Öğretmen / Milli Eğitim Bakanlığı, Battalgazi Orduzu Nadire Dernek Ortaokulu, Malatya – TÜRKİYE

Dr. Musa Güler

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2577-3187>

Bingöl Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü, Bingöl – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 26.09.2021

Kabul: 30.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Tefsîr

Kur'ân

Mefâtihu'l-Gayb

Kıraat Farklılıkları

Râzî

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52746>

Öz

Kur'ân-ı Kerîm anlaşılacak ve öğüt almak için nazil olmuştur. Onun hiç bir lafzı rastgele dizilmemiş, her bir kelimesi İlahî talimatlar doğrultusunda biçimlendirilerek bizzat Hz. Peygamber tarafından okunmuş ve okutturulmuştur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra farklı lehçe ve kültürlerle birlikte muhtelif okuyuşlar gittikçe yaygınlaşmış, sahih kıraat şartlarına uymak koşuluyla farklı kıraatlara izin verilmiştir. Buna göre bazı kıraatler, mahalli şive ve ses aksanları ile ilgili olup âyetin anlamında herhangi bir değişikliğe mahal vermezken, diğer bazıları ise harf ve hareke farklılığı nedeniyle anlama kısmen veya tamamen etkide bulunur. Ancak bu farklılık kesinlikle âyetlerde bir çelişki meydana getirmez. Bilakis onlara anlam zenginliği kazandırır. Bu bağlamda Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb* adlı tefsîrinde görülen kıraat farklılıkları özellikle de anlama etki eden kıraatler örneklerle incelenmeye çalışılacaktır. Râzî'nin, dil kaidelerine bağlı kalarak Kur'ân'ı Kur'ân ile nasıl açıkladığı, tercih ettiği kıraatleri sahih hadis, sahabe kavli ve İslâm âlimlerinin görüşlerinden yararlanarak aklî delillerle ne şekilde ispat yoluna gittiği gösterilecektir. Âyetin sebep-i nüzûlünü, siyak ve sibakını esas alarak farklı kıraatler arasından hangi gerekçelerle tercihte bulunduğu izah edilecektir. Kıraat imamlarının çoğunluğunun benimsediği kıraat genellikle tercih ettiği, zaman zaman mensup olduğu Şaffî mezhebinin etkisinde kalarak görüşünü ortaya koyduğu ifade edilecektir. Kıraat farklılığına neden olan kelimeyi fonetik yönüyle ele aldığı, müphem lafızları aklî ve naklî delillerle vuzuha kavuşturduğu ve mecbur olmadıkça âyet lafzını mecaz anlama hamletmediği beyan edilecektir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Bulut, H. ve M, Güler. (2021). Âyetlerin Anlamına Etkisi Açısından *Mefâtihu'l-Gayb* Adlı Tefsîr'de Kıraat Farklılıkları . *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 167-182.

*Recitation Differences In The Tefsir Named Mefâtihu'l-Gayb In Terms of The Meaning of The Verses**

Dr. Hasan Bulut

Teacher / Ministry of National Education, Battalgazi Orduzu Nadire Dernek Secondary School, Malatya
- TURKEY

Dr. Musa Güler

Bingol Provincial Directorate of Family and Social, Bingol – TURKEY

Article History

Submitted: 26.09.2021

Accepted: 30.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Tafsîr

Qur'an

Mefâtihu'l-Gayb

Recitation Differences

Razi

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52746>

Abstract

The Qur'an was revealed in order to be understood and to receive advice. None of his words were randomly arranged, each word was shaped in accordance with the divine instructions and was sent to the Prophet himself. It was read and taught by the Prophet. After the death of the Prophet, various readings with different dialects and cultures became increasingly widespread, and these different recitations were allowed, provided that they comply with the conditions of sound recitation. Accordingly, some recitations are related to local dialect and sound accents and do not allow any change in the meaning of the verse, while others affect the meaning partially or completely due to the difference in letters and movements. However, this difference certainly does not create a contradiction in the verses. On the contrary, it gives them a wealth of meaning. In this context the differences in recitation seen in Fahreddin er-Râzî's tafsîr called Mefâtihu'l-gayb will be tried to be examined with examples, especially those that affect the meaning. It will be shown how Razi explained the Qur'an with the Qur'an by adhering to the language rules, and how he tried to prove his preferred recitations by using sound hadith, the opinions of the Companions and Islamic scholars with rational proofs. Based on the reason for the revelation of the verse, beginning and the end, it will be explained why he chose among different recitations. It will be stated that the majority of the imams of recitation generally prefer the recitation, and from time to time, under the influence of the Shafii sect to which they belong, they express their views. It will be stated that Razi deals with the word that causes the difference in recitation with its phonetic aspect, clarifies the ambiguous words with rational and narrative evidence, and does not use the word of the verse to make sense of metaphor unless it is necessary.

GİRİŞ

Tefsîr, Kur'ân metninin izah edilmesini konu edinir. Kıraat ise, Kur'ân'ın lafız, metin, lehçe ve şive farklılıklarını incelemeyi konu edinir. Tefsîr ve Kıraat'ın ortak olarak incelediği alan ise, kıraat farklılıklarıdır. Dolayısıyla kıraat farklılıkları, her iki bilim dalının ele aldığı önemli mevzuların başında gelir. Âyetlere anlam zenginliği katan bu okuyuşlar, sahabe aracılığıyla Hz. Peygamber'e dayanır. Bu şekilde nakledilen kıraatlar, Kur'ân okuyuşuna kolaylık sağladığı gibi anlam yönüyle kapalı olan âyetleri vuzuha kavuşturur.

Tefsîr ilminin gayesi, Kur'ân mesajının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda pek çok tefsîr kaynağı, kıraat farklılıklarına yer vermeyi zorunlu görür. Fahreddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-gayb* adındaki tefsîrinde de kıraat farklılıkları neredeyse bir ciltten fazla bir yekûn tutar. Râzî, dirâyet metodunu esas alarak yazdığı bu eserinde Kur'ân'ın Kur'ân ile yorumlanmasına azami derecede ehemmiyet gösterir (Abdülhamîd, 1974: 83; Yavuz, 1995: 12/90).

Onu diğer müfessirlerden ayıran özellik ise, farklı kıraatları âyet ve sûre bağlamında değerlendirerek, akıl ve dil kuralları çerçevesinde bir yaklaşım tarzı sergilemiş olmasıdır.

Sahih kıraatları mütevatir ve meşhur olarak tasnif eden Râzî, tevatürle nakledildiklerini gerekçe göstererek bu kıraatları kat'i delil kabul eder, bunlardan birini diğerine üstün tutmaz. Ancak dil ve mana açısından daha uygun olanları tercih etmede de bir sakınca görmez. Onun sahih kıraatlar arasında tercihte bulunması veya kıraat tenkidi yapması, diğer sahih kıraatların zayıf oldukları ya da reddedilecekleri anlamına gelmez (Adıgüzel, 1998: 89).

Râzî, şazz kıraatları delil olarak kabul etmez, şüpheye mahal veren her tür kıraatten sakınır. Nitekim İsrâ sûresinin 23. âyetinde geçen “وَوَصَّىٰ رَبُّكَ” ifadesinin “وَوَصَّىٰ رَبُّكَ” şeklindeki okunuşunu, şazz bir kıraat olduğu gerekçesiyle doğru bulmaz (er-Râzî, 1988: 14/443). Böylece belirlediği kıstaslar doğrultusunda söz konusu eserinde farklı kıraat vecihlerinden en makul olanlarını tercih ederek Kur'ân'ın doğru tevil edilmesine katkı sunar.

Bu çalışmada öncelikle kıraat ve kıraat farklılıklarının tanımı yapılacak, sahih kıraatların şartları ve kıraat farklılıklarının nedenleri üzerinde durulacaktır. Daha sonra ise Râzî'nin adı geçen eserinde farklı okuyuş ve vecihlerin nasıl değerlendirildiği, Kur'ân'ın yorumlanmasına etkisi açısından beyan edilecektir. Râzî'nin adı geçen tefsîrinde özellikle harf ve hareke yönüyle kıraat farklılığı bulunan bazı âyetleri incelenecek, onların kıraat imamlarına göre okunuşları ve hangi manalara geldiği tespit edilecektir.

1. Kıraat ve Kıraat Farklılıkları

“Kıraat” kelimesi “ka-ra-e” fiil kökünden türeyen bir isimdir. Sözlükte “kadının temizlik ve adet dönemi” anlamının yanı sıra “okurken harf ve kelimeleri bir arada toplamak” manasında da kullanılır (el-İsfahânî, 2017: 789-790). İstilahta ise kıraat, “Kur'ân lafızlarının nasıl okunacağını ve râvilerine nispet etmek suretiyle bu lafızlar üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilim dalı” olarak tanımlanır (İbnü'l-Cezerî, 1400/1980: 3).

Kıraat ilmi, hem Kur'ân lafızlarıyla hem de bunların edâ ve ifade keyfiyetleri ile ilgilidir. Kur'ân lafızlarının okunuş niteliğiyle iştigal eden ilme, kıraat denildiği gibi gerekli şartlara haiz kişilerin muayyen kaideler çerçevesinde tercihte buldukları okuyuşlara da kıraat denilmektedir (el-Cermî, 2001: 273; Birşık, 2004: 18).

“Kıraat Farklılıkları” ise, şekil aynı olmak kaydıyla, âyetlerdeki bazı lafızların nokta, hareke, sükûn ve ses tonu itibarıyla farklı telaffuzuna izin verilerek yapılan çeşitli okunuşlara denir (el-Makdisî, ts.: 89). Kıraat imamları tarafından tespit edilerek tevatürle nakledilen kıraatlar, bazı lafızların yalnızca okuyuşuna dair kısmi değişiklikler gösterir. Bunların harf ve hareke yönüyle farklılık gösterenleri de

mevcuttur (ed-Danî, 1930: 16). Lafızların yalnızca okuyuşuna yönelik olanlar, yerel şive ve ses aksanlarıyla ilgili olup kelimedede bir anlam değişikliğine yol açmazlar. Lakin harf ve hareke yönüyle farklılık teşkil eden kıraatlar, lafızlarda anlam kaymasına etki ediyorsa da bu durum âyetlerde bir uyumsuzluk oluşturmaz. Bilakis her bir okuyuş, âyete muhtelif zaviyelerden bakılmasını sağlar ve anlam zenginliği kazandırır (Tuğral, 1992: 271).

Kur'ân'ın kıraat-ı seb'a üzere indirilmesi, Arap yazısının ilk dönemlerde elverişsiz (noktasız ve harekesiz) bir durumda bulunması, Hatt-ı Osmanî'nin birden fazla olması gibi nedenlerden dolayı kıraat farklılıkları ortaya çıkmıştır (Bedir, 2017: 2/316-317). Her devirde yetişen müfessirler bu nedenleri dikkate alarak farklı kıraatları kullanmış, âyetlere yeni izah ve yorumlar getirmişlerdir. Nitekim devrinin tefsir otoritesi sayılan Râzî de tefsirinde kıraat farklılıklarına çokça yer vermiş ve bunlar ışığında âyetlere birbirinden güzel manalar vermiştir.

2. Kıraatların Sıhhat Şartları ve Sahih Kıraatlar

İslâm âlimleri, kıraatların sıhhat şartları için şu üç koşulun bulunmasını gerekli görürler: Arap diline, bir vecihle de olsa uymak, Hz. Osman Mushaf'ından birine uygunluk arz etmek ve mütevatir bir senede sahip olmaktır. Bu şartları taşıyan kıraatların reddi caiz değildir. Çünkü bu kıraatlar, hangi makbul imamdan gelirse gelsin, kıraat-ı seb'a olarak kabul edilir ve bunları kabul etmek ise vacip sayılır. Bu üç temel şarttan birini taşımayan bir kıraat ise, yedi kıraat imamı da dâhil olmak üzere hangi imamdan gelirse gelsin zayıftır, şazzdır ve merduttur (İbnü'l-Cezerî, 2002: 1/15). Söz konusu şartlar içerisinde muttasıl sahih senedin bir önceliği vardır. Diğer şartlar ise bir bakıma rivayetteki bu sağlamlığa tabidir (İbnü'l-Cezerî, 2002: 1/18).

“Sahih” kavramı kıraat ilminde genellikle sıhhat şartlarından üçünü bir arada taşıyan kıraatlar için kullanılmıştır. İlk dönemlerde kıraat-ı seb'a veya kıraat-ı âşere sayılmadıkları halde bu üç şartı taşıyan tüm kıraatlar sahih olarak değerlendirilmiştir. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1430), bu üç koşulu bünyesinde bulundurmamakla beraber meşhur olmayan kıraatların tatbik edilmediğini gerekçe göstererek bunların sahih olarak değerlendirilmemesi gerektiğini savunmuştur (İbnü'l-Cezerî, 1400/1980: 16). Mekki b. Ebû Tâlib'e (ö. 437/1045) göre ise, sahih kıraatları inkâr eden bir kimse küfre girmez (el-Kaysî, 1399/1979: 40). Bu tür kıraatların tümü İslâm ümmetine bahşedilen kıraat-ı seb'a'ya verilen izin bir neticesidir.

Râzî, genel anlamda kıraatları; mütevatir, meşhur, şazz ve müdrec diye dördü bir tasnife tabi tutmuştur. Sahih kıraatlar için şart koşulan Arap dil kurallarına, Hz. Osman mushafına uygunluk, sahih senede sahip olmak şeklindeki kriterleri esas almış, sahih kıraatları mütevatir ve meşhur olmak üzere iki kısımda değerlendirmiştir (Adıgüzel, 1998: 54, 82). Ayrıca o, bu kıraatları kesin bir hüccet olarak görmüş ve bunları tenkit edenlere şiddetle karşı çıkmıştır.

3. Mefâtihu'l-Gayb Adlı Tefsîrde Âyetlerin Anlamına Etki Eden Kıraat Farklılıkları

Kıraat farklılıklarının ekseriyeti, kelimelerin müteradifleriyle değiştirilmesi sonucu oluşur ki bunlar, âyetlerin manalarına çok fazla etkide bulunmaz, mananın değişmesine etki eden kıraat farklılıkları, harf ve hareke farklılığı gösteren okuyuşlardır. Bu bağlamda âyetin anlamını açıklama, genişletme ve kapalılığı giderme yönüyle farklı kıraatlar değerlendirilerek Râzî'nin ilgili âyetler üzerinde yaptığı yorumlar ele alınacaktır.

3.1. Âyetin Manasını Genişleten Kıraatlar

Bu kısımda Kıraat imamlarının farklı okuyuş şekilleri ele alınacak, âyetin anlamının genişletildiği kıraatlara örnekler verilecektir. Daha sonra Râzî'nin farklı kıraatlara yaklaşım tarzı ortaya konacak ve tercihte bulunduğu okuyuş şeklinin âyetin anlamına nasıl bir katkı sağladığı beyan edilecektir. Örnek olarak gösterilecek âyetler Kur'ân'ın diziliş tertibine göre sıralanacak, Râzî'nin tercih

ettiği kiraata göre de ilgili âyetlerin meâllerine yer verilecektir. Konuyla ilgili âyetler şunlardır:

Örnek 1. *مَالِكٌ يَوْمَ الدِّينِ* –“*Din gününün malikidir.*” (el-Fâtiha 1/4).

Kıraat imamları, âyette altı çizili kelimeyi birbirinden farklı biçimlerde okumuşlardır. Meşhur on imamdandır Âsım (ö. 127/745), Kisâi (ö. 189/805), Ya’kub (ö. 205/821) ve Halef (ö. 229/844), med harflerinden elif ile “مَالِكٌ”; diğer imamlar ise elifsiz “مَلِكٌ” şeklinde okumuştur (İbn Mücâhid, 1400: 104; el-Ezherî, 1411: 1/109).

Sözlükte “hükümdar, kral, sultan” anlamında kullanılan “melik” kelimesi, ıstılahta, “Raiyetindekiler üzerinde emretme ve yasaklama tasarrufuna sahip kimse” manasına gelir (İsfahânî, 2017: 921). “Mâlik” kelimesi ise, “hükümlerinde olan her şeye dilediği gibi tasarruf hakkına ve yetkisine sahip olan kişi” anlamına gelir (Muhaysın, 1413: 1/25).

Râzî, kelimenin “mâlik” şeklinde okunmasının daha doğru ve tercih sebebi olduğunu şu delillerle ispat etmeye çalışır: Birincisi: “Mâlik”, “melik” kelimesine göre bünyesinde daha fazla harf bulundurduğundan “mâlik” biçiminde okunması daha sevaptır. İkinci: Kıyamet gününde meliklik iddiasında bulunacak birçok kimse olduğu halde, din gününün gerçek sahip ve mutassırî şüphesiz sadece Hak Teâlâ olacaktır. Üçüncüsü: Mâlikiyyet mutlak yetkinin sebebi olduğu halde bu yetki melikiyyette bulunmaz. Bu durum mâlikin, melikten üstün olduğunu gösterir. Dördüncüsü: Tebaa, istedikleri zaman melikin emri altında bulunmaktan çıkabilir. Fakat köle, dilediği zaman mâlikin mülkü olmaktan vazgeçemediği için mâlikiyyetteki hâkimiyet, melikiyyettekinden daha etkilidir. Beşinci: “Hepiniz çobansınız ve hepiniz raiyetinizdekilerden sorumlusunuz” (el-Buhârî, ts.: “Cum’a”: 11; el-Müslim, ts.: “İmâret”, 20) hadîsinden anlaşıldığına göre melik tebasından sorumludur. Tebaanın melike hizmette bulunma şartı aranmazken, kölenin malikine hizmette bulunma şartı aranır. Köle, sahibinden izinsiz tek başına istediği gibi hareket edemez. Her hususta efendisine bağlıdır. Böylece memlukiyetteki itaatkârlığın, tebaadakinden daha mükemmel olduğu görülür. İşte tüm bunlar, mâlikin melikten makamca daha yüksek olduğunu gösterir (Râzî, 1998: 1/331).

Kelimenin “mâlik” olarak okunmasını gerektiren başka hükümlere de Râzî şöyle yer verir: Birinci hüküm: Kelimeyi “mâlik” şeklinde okumak, “melik” olarak okumaktan daha fazla ümit manası ihtiva eder. Çünkü tebaa, melikten en çok âdil davranmasını isteyebilir. Oysa onlar, mâlikten giyecek, yiyecek, merhamet ve terbiye olmak üzere her türlü mükâfat isteyebilir. İkinci hüküm: Melik, karşısındakinden bir şeyler umarken, herkes mâlikten bir şeyler umar. Cenâb-ı Hak ahirette kullarından hiçbir şey istemez bilakis onların kendisinden sırf lütfunu istemeyi diler. İşte kelimeyi “mâlik” şeklinde okumak, Allah’ın lütfunun ve rahmetinin çokluğuna böylece delalet etmiş olur. Üçüncü hüküm: Huzuruna askerler getirildiğinde melik, onlardan yalnızca işine yarayanları alır. Oysa mâlik tüm tebaasına sahip çıkar, onlara yardımcı olur. Lafzı “mâlik” biçiminde okumak, günahkârların, zayıfların durumuna daha uygun düşer. Dördüncü hüküm: Melikte heybet vasfı daha belirgin iken, mâlikte şefkat ve merhamet vasıfları daha belirgindir. Hâlbuki insanlar, merhamete daha fazla ihtiyaç duyar (Râzî, 1998: 1/335-336).

Hülâsa kelimenin, “Melik” ya da “Mâlik” şeklinde okunmasında herhangi bir beis görülmemiştir. Ancak manayı dikkate alarak âyetler arasını birleştirmek, kimi âlimlerce daha faziletli görülmüştür (Konevi, 2002: 268-269). Râzî, kendince kelimenin “Mâlik” okunmasını gerektiren gerekçeleri zikretmiş, her iki kıraatı sahih olarak değerlendirmiştir. Lakin bu kıraatlardan “Mâlik” şeklindeki okuyuşun, fazla harf içermesi sebebiyle daha umumi ve daha fazla anlam taşıyabileceğini düşünerek tercihini bu kıratan yana kullanmıştır.

Örnek 2. *“Onlar (kendi akıllarınca) güya Allah’ı ve müminleri aldatırlar. Hâlbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar -وَمَا يَجْعَلُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ- ve bunun farkında değillerdir.”* (el-Bakara 2/9).

Nâfi’ (ö. 169/785), İbn Kesîr (ö. 120/738), Ebû Amr (ö. 154/771), fiili -وَمَا يَجْعَلُونَ- , diğer kıraat

imamları ise *وَمَا يُخَادِعُونَ* – biçiminde okumuşlardır (ed-Danî, 1930: 72.) – *وَمَا يُخَادِعُونَ* – şeklinde okuyanlar, lafzın âyetteki birinci fiile uygun düşeceğini delil göstermişlerdir (ed-Dimyâtî, 1865: 157). – *وَمَا يُخَادِعُونَ* – kıraatini tercih edenler ise, aldatmanın ancak iki taraf arasında gerçekleşebileceğini, kişinin kendini aldatamayacağını hüccet olarak kabul etmişlerdir (Ebû Zur'a, 1979: 87). İkinci okuyuşu tercih edenler, - Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) naklini esas alarak- aldatıcı oldukları gerekçesiyle münafıkları Allah'ın (cc) cezalandıracağını bu nedenle de onların gerçekte yalnızca kendilerini aldattıklarını söylemişlerdir. Müfessirlerin çoğuna göre aldatmanın neticesi, dünyada bu münafıklara yöneliktir. Çünkü Allah (cc), onların bu aldatıcı komplolarını müminlerden uzak tutarak münafıkların aleyhine çevirir (Ebû Zur'a, 1979: 87).

Şüphesiz her iki kıraat, âyette anlam genişliğine katkı sunmuştur. Bu bağlamda Râzî, söz konusu kıraat ile ilgili farklı görüşlerin delillerine yer vermiş ancak tercihinin ne olduğunu açıkça beyan etmemiştir. “Onlar sadece kendilerini aldatırlar” manasına gelen *وَمَا يُخَادِعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ* – biçimindeki okuyuşa birtakım karinelerden hareketle daha fazla itibar ettiği (Râzî, 1998: 2/33) söylenebilir.

Örnek 3. “Allah da şöyle buyurdu: ‘Ey Nuh, o katiyyen senin ailenden değildir. Çünkü o (nun işlediği) salih olmayan (kötü) bir iştir *عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٍ* -. O halde bilgin olmadığı bir şeyi benden isteme. Seni bilmezlerden olmaktan kesinlikle men ederim.” (el-Hûd 11/46).

Kisâî, âyette geçen altı çizili ilk kelimeyi mazî fiil sığasıyla “*عَمِلَ* –yaptı”; ikinci kelimeyi de nasb ile mahzûf bir masdarın sıfatı olan “*غَيْرٌ*” şeklinde okumuştur. Bu kıraate göre anlam şöyledir: “Kuşkusuz senin oğlun, uygun olmayan bir iş yaptı; yani şirk koştu ve yalanladı.” Diğer kurrallar, her iki lafzı merfû ve amel kelimesini tenvinle kıraat etmişlerdir (el-Paluvî, 1893: 70; İbn Mücahid, 1400: 334; Râzî, 1998: 13/37). Bu okuyuşu tercih edenlerin delili, Hz. Âişe (ö. 58/678) ve Ümmü Seleme'den (ö. 62/682) nakledilen şu rivayettir: “Hz. Peygamber, bu ifadeyi “*عَمِلَ غَيْرٌ صَالِحٍ*” şeklinde okudu”(eş-Şeybânî, 1992: 6/294, 322; Ebû Zur'a, 1979: 341).

Râzî, “*عَمَلٌ غَيْرٌ صَالِحٍ*” şeklindeki okuyuşu cumhurun kıraati olması hasebiyle mütevatir olarak adlandırmıştır. Muhtemelen o, “*عَمِلَ*” kıraati gibi, “*عَمَلٌ*” biçimindeki okuyuşun da Hz. Peygamberden sübut bulmuş sahih bir kıraat olduğunu belirtmek için mütevatir ifadesini kullanmıştır Adıgüzel, 1998: 234). Ona göre “*إِنَّهُ*” kelimesinde geçen zamir, Hz. Nûh'un isteğine raci olabileceği gibi ibn (oğul) kelimesine de ait olabilir. Zamirin Hz. Nûh'un isteğine raci olması durumunda âyetin anlamı “Bu talep uygun olmayan bir taleptir” şeklinde anlaşılır. Çünkü Allah (cc), inkârcılardan hiçbirini kurtarmayacağına hükmedip bunu takdir ettikten sonra, Hz. Nûh'un inkârcı olan oğlunu kurtarmasını Allah'tan (cc) istemesi uygun olmayan bir istek olarak nitelendirilmiştir (Râzî, 1998: 13/37). Böylece Râzî, iki kıraatin de mütevatir olduğunu ve âyetin anlamına zenginlik kattığını beyan etmiş olmaktadır.

Örnek 4. “Nihayet o peygamberler ümitlerini kesip de, kendilerinin muhakkak yalanlandıklarını *فَدَّ كَذَّبُوا* – zannettikleri bir sırada, onlara yardımımız yetişip gelmiştir. Biz, kimi dilersek o, kurtuluşa erdirilmiştir. Günahkârlar guruhundan ise azabımız asla geri çevrilemez” (Yûsuf 12/110).

Kıraat imamlarından Âsım, Ebû Ca'fer (ö. 130/748), Hamza (ö. 156/773), Kisâî, Halef, kelimeyi şeddetsiz ve zâl'in kesresi ile “*فَدَّ كَذَّبُوا*” şeklinde okurken; Nâfi, İbn Kesîr, İbn Âmir (ö. 118/736), Ebû Amr ve Yakup ise “*فَدَّ كَذَّبُوا*” şeklinde şeddetsiz olarak okumuşlardır (İbn Mücahid, 1400: 351-352; ed-Danî, 1930: 106). Râzî'ye göre; Âsım, Hamza ve Kisâî, kelimeyi “yalancı durumuna düşürüldüler” anlamına gelen “*فَدَّ كَذَّبُوا*”; diğer kıraat imamları ise “yalanlandılar” anlamına gelen “*فَدَّ كَذَّبُوا*” şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuş şeklini Hz. Aîşe de savunmuştur (Râzî, 1998: 13/366).

Râzî, “*فَدَّ كَذَّبُوا*” fiilinin âyet bütünlüğü içerisinde iki farklı manaya gelebileceğini söyler. Birinci mana şöyledir: “Peygamberler, kavimlerinin iman etmelerinden ümit kestiklerinde, kavimleri o

peygamberlerin, vaad oldukları yardım ve muzafferiyet hususunda yalancı durumuna düşürüldüklerini zannetmişlerdir (Hâleveyh, 1414/1996: 199; Bâzemûl, 1417/1996: 1/436). İbn Ebî Müleyke (ö. 117/735) vasıtası ile İbn Abbas'dan (ö. 23/644) nakledilen rivayete göre ise ikinci mana şöyle olabilir: "Peygamberler, kavimlerinin iman etmelerinden ümit kestiler ve vaad oldukları hususlarda yalancı çıkarıldıklarını zannettiler" (Kaysî, 1418/1997: 2/16). Râzî, bu izahı tuhaf görmektedir. Çünkü ona göre müminler, insanı imandan çıkarabileceğini hesaba katarak Hakk Teâlâ'nın yalan söyleyeceğine asla ihtimal vermez. Hal böyleyken bu düşüncenin peygamberler ile ilgili söylenmesi de doğru olmaz (Râzî, 1930: 13/366).

"قَدْ كَذَّبُوا" şeklindeki kıraata göre âyetin iki türlü manası vardır. Birincisi şöyledir: "O peygamberler, kavimlerinin kendilerini yalanladıklarını, artık bundan sonra onlardan imanın sadır olamayacağını iyici idrak ettiler. İşte o zaman onlara beddua ettiler. Bu durumda da Allah (cc), o kavimlerin üzerine köklerini kazıyan bir azap gönderdi." Buradaki "zan", "kesin bilme" manasındadır. İkincisi ise: "O peygamberler, kavimlerinin iman etmelerinden ümitlerini kesip de, kendilerine iman edenlerin de, kendilerini zaferin gelmesi hususunda yalanlayacaklarını zannettikleri zaman..." Buradaki "zan", "şüphe etme" manasındadır (Mekki, 1418/1997: 2/15; Ünal, 2002: 201). Râzî'ye göre Hz. Aîşe tarafından yapılan bu tevil, âyetin tefsiri olarak zikredilen manaların en güzelidir (Râzî, 1998: 13/367).

Kuşkusuz her iki kıraat de kurrallar tarafından okunmuş, âyetin anlamına açıklık getirmiş ve âyete anlam zenginliği katmıştır. Ancak Râzî, "قَدْ كَذَّبُوا" şeklindeki şeddetsiz kıraati tercih etmekle birlikte Hz. Aîşe'nin şeddeli "قَدْ كَذَّبُوا" kıraatı çerçevesindeki yorumunu da son derece anlamlı karşılamıştır.

Örnek 5. "Onlar, Allah'a kendilerinin bile hoşlanmadıkları şeyleri isnad ederler, dilleri de yalan yere en güzel (akıbet) in muhakkak kendilerine has olduğunu söyler. Şüphesiz onların hakkı cehennemdir ve onlar (cehennem) öncüler (i) dir - وَأَنْتُمْ مُفْرَطُونَ -" (en-Nahl 16/62).

Nâfi ve Kisâ'den nakil ile Kuteybe (ö. 276/889), kelimeyi ism-i fail olarak "مُفْرَطُونَ" şeklinde okurlarken; diğer imamlar râ'nın fethasıyla ve ism-i mef'ûl olarak "مُفْرَطُونَ" şeklinde okumuşlardır (ed-Danî, 1930: 138; 1998: 14/263; ed-Dimyafî, 1865: 335).

Râzî, "مُفْرَطُونَ" şeklindeki kıraate göre Ferrâ'nın (ö. 207/822) âyeti şöyle yorumladığını aktarmaktadır: "Onlar kendi aleyhlerine olmak üzere, günaha aşırı idiler." Râ'nın fethasıyla "مُفْرَطُونَ" kıraatine göre ise âyet iki farklı manada tevil edilmektedir: Birinci mana, "Onlar, ateşte bırakılmışlardır" şeklinde olur. İkincisi ise, "Onlar, acele ettirilmiş, hızlandırılmışlardır" anlamındadır (Ebû Zur'a, 1979: 391). Râzî, Vahidî'nin (ö. 468/1076) ikinci manayı tercih edilen görüş olarak benimsediğini belirtir (Râzî, 1998: 14/263).

Hülâsa, her iki kıraat da İslâm âlimlerince sahih olarak değerlendirilmiş ve bunlardan her birinin âyete farklı bir anlam kattığı delilleriyle izah edilmiştir. Bunun yanı sıra Râzî, kelimeyi râ'nın kesresiyle okuyup âyeti tevil edenlerin görüşünü naklederek açıkça itiraf etmese de onun, râ'nın fethasıyla okunan şekli tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Örnek 6. "Sana kadınların adet halinden de soruyorlar. De ki: 'O bir ezadır (rahatsızlıktır). Ay hâlinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar - حَتَّى يَطْهُرْنَ - onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah çok töbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever" (el-Bakara 2/222).

İbn Kesîr, Nâfi, Ebû Amr, İbn Âmir, Ya'kûb el- Hadramî ve Âsım'dan rivayetle Hafs (ö. 180/796), (İbn Mücahid, 1400: 182) altı çizili lafzı şeddetsiz "يَطْهُرْنَ"; (Paluvî, 1893: 34). Hamza ve Kisâ ise şeddeli "يَطْهُرْنَ" biçiminde kıraat etmişlerdir. Burada "يَطْهُرْنَ" fiili, "kanın kesilmesi" anlamındadır. Çünkü kadının hayızından arınması, hayız kanununun kesilmesi ile mümkündür. Buna göre anlam şöyledir: "Onların hayız kanları kesilmedikçe, onlara yaklaşmayın" (Râzî, (5/156). Şeddeli "يَطْهُرْنَ" fiiline göre ise

mana şöyle olur: “Adet günleri biten kadınlar kendilerini temizleyinceye, gusledinceye kadar onlarla cima’da bulunulamaz” (ed-Danî, 1930: 68; Hacı Önen, 2013: (15/2), 12).

Kelime şeddesiz okunduğunda anlam, normal günler içerisinde (üç ile on gün arası) kanın kesilmesinden ibarettir. Şeddeli okunduğunda ise, hem kanın kesilmesi hem de yıkanmak anlamını ihtiva eder. Bu durumda her iki kıraatın arasını cem’ etmek mümkündür. Çünkü hayızlı kadına yaklaşma yasağının bitmesi, ancak iki işin yapılması ile gerçekleşir. Onlar da kanın kesilmesi ve gusledilmesidir (el-Cassas, 1405/1985: 2/35; Adıgüzel, 1998: 172).

Râzî, hayızlı bir kadının hayız kanı kesilse bile ancak yıkandıktan sonra eşyle cimada bulunabileceğini Evzâî (ö. 157/774), Sevrî (ö. 161/778), İmam Mâlik (ö. 179/795) ve Şafîî’nin görüşü olarak ortaya koyar. Ebu Hanife’ye göre, kadın on günden daha az bir süre zarfında temizlenirse, yıkanmadıkça eşi onunla ilişkiye giremez. Şayet kadın on günün bitiminde temizlenirse, yıkanmadan kocasıyla cimada bulunabilir.

Müellifimiz; İmam Malik, Evzâî, Şafîî ve Sevrî’nin görüşünü şu iki husustan ötürü daha sahih görmektedir: a) “وَأَيُّهَا الْمَرْءُ” kelâmı, temizliğin kadın bedeninin tümünde bulunmasını gerektirir. b) Burada temizlik, gusletmek anlamındadır, bu da suyun bulunmasının mümkün olduğu durumlar için geçerlidir. Şayet su bulunmazsa, “hayızlı kadının hayız kanı bittiğinde kesinlikle yıkanması gerekir” görüşünü savunanlar, teyemmümün yıkanma sayılacağı konusunda fikir birliği içindedir. Râzî de, icma’yı esas alarak aynı görüşü paylaşır (Râzî, 1998: 5/157-158).

Görüldüğü üzere Râzî, şeddeli okuyuşa göre âyetin hem kanın kesilmesi hem de gusletme anlamını ihtiva ettiğini söyleyerek tercihte bulunmuş ve böylece âyet anlam alanının genişlediğine işaret etmiştir.

3.2. Âyetin Manasını Açıklayan Kıraatlar

Bu bölümde Râzî’nin âyetin anlamını açıkladığı kıraatlara örnekler verilecek, tercihte bulunduğu kıraatlar detaylı sunulacak, tercihte bulunmadıklarına ise kısaca değinilecektir.

Örnek 1. “Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca güç yetiremeyenler üzerine de - وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ - bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermek gerekir. Bununla birlikte, gönülden kim bir hayır yaparsa bu onun için daha hayırlıdır. Eğer bilirsiniz oruç tutmanız sizin için hayırlıdır.” (el-Bakara 2/184).

Âyette geçen “يُطِيقُونَهُ” ifadesini on kıraat imamı da aynı şekilde okumuşken; İbn Abbas, Hz. Aişe, Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Mücâhîd (ö. 324/936), İkrime (ö. 105/723), Atâ (ö. 126/744), bunu “يُطِيقُونَ” vechiyle okumuşlardır. Ayrıca Hz. Aişe, Mücâhîd, Tâvûs (ö. 106/725) ve Amr b. Dînâr’ın (ö. 126/744), kelimeyi “يَطْوِقُونَ”; İbn Abbas, Mücâhîd ve İkrime’nin “يُطِيقُونَ”, “يُطِيقُونَ” biçiminde okudukları nakledilir (İbn Cinnî, 1414/1994), 1/118; Ünal, 2002: 229) “يُطِيقُونَهُ” kelimesi, “bir nesneye güç yetirip takat getirmek” anlamında kullanılan “طوق” mastarından türemiştir (İbn Manzur, ts.: 10/232). Takat, “insanın zorlanarak en fazla yapabileceği şey”dir (İsfahânî, 2017: 619). Bu kelime ile vüsu’ kelimesi arasında fark vardır. Vüsu’ denilen kuvvet, takatin üstünde olup, bir şeye rahatlıkla güç yetirmek, takat ise meşakkatle güç yetirmektir. Bu sebeple “itâka”, güç yetmek anlamının yanı sıra gücü bitmek, tahammül edememek manasına da gelir. Dolayısıyla “itâka”, âyette ya “istitaa: gücü yetmek” ya da “tatvîk: gücün bitmesi” anlamlarına gelmektedir. Kelime, istitaa anlamında ele alınırsa “gücü yetenler, oruç tutmadıkları takdirde fidye versinler” manasında yorumlanır (Ünal, 2017: 163). Râzî, takat kelimesini “bir şeye zorlukla güç yetirmek” anlamında kullanarak “وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ” kelâmına da “oruca çok zor tutabilenler” manasını vermektedir (Râzî, 1998: 4/339).

Râzî, hasta ve yolcular için iki durumdan söz edilebileceğini belirtir. Ya bu kimseler, meşakkatinden dolayı oruç tutmayıp sonradan kaza ederler, ya da oruç tutmanın kendilerine ağır

gelmediği durumlarda oruç tutmak ya da oruç tutmayıp fidye vermek arasında serbest bırakılırlar. Müellif, “وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ” kelâmından maksadın, hasta olmayan mukim kimseler olduğunu ifade eder. Böylece Cenâb-ı Hakk’ın, söz konusu kimse için başta bu iki şeyi yapıp yapmama konusunda serbest bıraktığını, daha sonra da bu hükmü kaldırarak bizzat orucu farz kıldığını söyler.

Mezkûr âyetin ihtiyar ve yaşlı kimseler hakkında nazil olduğu belirtilir. Adı geçenlerin fidye vererek oruç tutmayabilecekleri hususunda, İslâm âlimlerince fikir birliğine varılmışken; hamile ve çocuğunu emziren kimselerin bu haktan yararlanmaları konusunda ihtilaf vardır. İmam-ı Şafiî, bunlar için fidye gerektiği görüşünde iken, Ebû Hanife (ö. 150/767) fidye gerekmediği görüşündedir (Râzî, 1998: 4/339-340).

Râzî, âyette zikredilen yolcu ve hastadan kastedilenin, oruç tutamayacak kimseler olduğuna, “وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ” sözünden murad edilenlerin ise, oruç tutabilecek yolcu ve hastalar olduklarına dikkat çeker. Bu durumda matuf ile matufun aleyh arasında farklılık olduğuna dikkat çekerek Esamm’ın (ö. 200/816) tercih ettiği görüşün daha güçlü ve tutarlı olduğunu itiraf eder. Râzî, bu hususta İmam-ı Şafiî’nin görüşünü tercih ederek “وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ” ifâdesini, yaşlı, hamile ve emziren kadınlar anlamına hamleden görüşün isabetli olmadığını izah etmeye çalışır. Ona göre “Şayet burada Allah’ın maksadı yaşlılar olsaydı, âyetin sonlarına doğru “Oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır” buyurmazdı. Çünkü “pir-i fânî olan oruca güç yetiremez” der (Râzî, 1998: 4/342).

Râzî, siyak ve sibakını göz önünde bulundurarak âyeti, “oruç tutmakta zorlananlar ise bir yoksulu doyuracak kadar fidye verirler...” şeklinde tefsir ederek “takat” kelimesini açıklamaya çalışmıştır.

Örnek 2. “Sana içki ve kumar hakkında sorarlar. De ki: ‘Onlarda hem büyük günah -كَبِيرٌ-, hem insanlar için (bazı) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından daha büyüktür” (el-Bakara 2/219).

Hamza, Kisaî, A’mes (ö. 148/765), “كَبِيرٌ” lafzını sâ harfiyle; diğer imamlar da bâ harfiyle “كَبِيرٌ” biçiminde kıraat etmişlerdir (ed-Dimyâtî, 1865: 188). Kelimeyi sâ harfiyle okuyanların delilleri şunlardır: Allah (cc), “Şeytan, içki ve kumarda ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak ister” (el-Mâide 5/91) buyurarak, içki ve kumarda var olan günahların pek çok türüne işaret etmiştir. Hadîste de, içki içen on grup insan (Ebû Davud, *Sünen-i Ebû Davud*, 1388/1969), “Eşribe”, 2; İbn Mâce, 1371/1952), “Eşribe”, 2.) lânetlenmiştir. Bu durum, içki ve kumardaki günahın çokluğuna delil gösterilir. Allah (cc), “Bunlarda çok günah ve insanlar için bazı faydalar vardır” buyurduğundan dolayı âyette günah kelimesi faydanın zıddı olarak belirtilmiştir (Ebû Zur’a, 1979: 133). Faydalar çoklu miktarda olduğuna göre, günahda da aynı durum söz konusudur. Buna göre âyetin manası şöyledir: “Onda birçok zararlar ve birçok faydalar vardır” (Râzî, 1998: 5/120).

Bâ harfiyle “كَبِيرٌ” şeklinde okuyan ekser kıraat imamlarının delilleri ise şunlardır: Bir günahın son derece kötü olduğu çokluğuyla değil, büyük oluşuyla ifade edilir. Bu hükmün doğruluğuna şu ayetler hüccet gösterilir: “Günahın büyükleri” (en-Necm 53/32); “Nehyolunduğunuz günahların büyükleri...” en-Nisâ 4/31. “Muhakkak ki o, büyük bir günahtır” (en-Nisâ 4/2; Râzî, 1998: 5/120; Adıgüzel, 1998: 322). Râzî, kıraat imamlarının çoğunun âyetteki kelimeyi ittifakla bâ harfiyle okuyup yorumladıklarını hüccet göstererek bu kelimenin “كَبِيرٌ” şeklindeki okuyuşunu tercih etmektedir.

Örnek 3. “Bir Peygamberin, emanete hıyanet etmesi olur şey değildir -وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغْلَبَ- her kim hıyanet eder, ganimet ve hâsılattan bir şey aşırırsa boynuna aldığı kıyamet günü yüklenir getirir, sonra da herkese kazandığı ödenir, hiç birine zulmedilmez” (Âl-i İmrân 3/161).

“غَلَبَ”, hainlik etmek anlamında bir kelime olup, “bir şeyi gizlice almak” demektir. Yine “غَلَبَ” kökünden gelen “غَلَبَ” lafzı da, insanın içinde sakladığı gizli kin manasındadır. İbn Kesîr, Âsım, Ebû Amr, fiili “Peygamberin hıyanet etmesi yakışık olmaz” anlamında “غَلَبَ” şeklinde kıraat etmişlerdir.

Diğer kurrallar “Peygambere hainlik edilmesi yakışık olmaz” anlamına gelen “يَغْلُ” şeklinde okumuşlardır (ed-Dimyâtî, 1865: 216;İbn Âşûr, ts.: 2/155; Râzî, 1998: 7/167).

Râzî'ye göre, fiili “يَغْلُ” şeklindeki okumanın şöyle izahı vardır: a) Burada kastedilen, hıyanetin peygamberlikle bir araya gelemeyeceğidir. Peygamberlik yüce bir makamdır. Hıyanet ise, alçak meziyetli kimselerin vasfı olup, sahibini cehenneme götürür. Bundan dolayı aynı fertte bu iki zıt sıfatın bulunması mümkün değildir (Zemahşerî, ts.: 1/475). Uluhiyyet ve çocuk edinmenin bir arada bulunamayacağını ortaya koyan benzer bir hüküm, “Allah’ın çocuk edinmesi, olacak şey değildir” (Meryem 19/36) âyetinde de mevcuttur. b) Kendilerine ganimetten daha çok pay verilmesini isteyen Müslümanlara Hz. Peygamber, bunu bir hıyanet olarak gördüğünden taleplerini geri çevirmiş, bunun üzerine bu âyet nazil olmuştur. Aynı âyetin benzerleri de şunlardır: “Eğer (faraza) Allah’a şirk koşacak olursan, and olsun ki amellerin boşa gider”, (ez-Zümer 39/65). “Eğer (Peygamber), bazı sözleri bizim adımıza kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbette onun sağ elini (kuvvetini) alırdık (el-Hâkka 69/44-45). Buna göre Allah’ın (cc) buyruğu “Bu ona helâl olmaz, helâl olmayınca da o, bunu yapmaz” demektir (Râzî, 1998: 7/170-171).

Râzî, kelimenin “يَغْلُ” şeklinde okunmasını gerektiren şu delilleri öne sürer: a) Bazı kimseler Resulullah’ı hıyanet etmekle suçlamış, bunun üzerine hıyanetin asla O’na nisbet edilemeyeceğini ifade eden âyet nazil olmuştur. b) “يَغْلُ” kıraatinde fail, Hz. Peygamber’dir. Kur’ân’da buna benzer yerlerde fiil, failine şöyle atfedilmiştir: “Allah’a herhangi bir şeyi ortak tutmamız bizim için (doğru) olmaz”, (Yûsuf 12/38). “O, kardeşini tutabilecek değildi”, (Yûsuf 12/76). “Allah bir kavmi, onlara hidayet ettikten sonra... saptırarak değildir” (et-Tevbe 9/5). c) “يَغْلُ” şeklindeki okuyuşu, İbn Abbas tercih etmiştir. Kendisine: “İbn Mes’ûd, ‘يَغْلُ’ biçiminde okuyor” söylenince o, “Onlar, peygamberi öldürmek istiyorlardı. O halde hiç peygamberi hainlikle suçlamaz olurlar mı?” demiştir (Râzî, 1998: 7/172). Böylece Râzî, tüm bu delillere dayanarak fiili malum sıygasıyla okumayı tercih etmiş ve bunun Kur’ân bağlamına daha uygun düşeceğini ifade etmiştir.

Örnek 4. “Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak *من آية أو نسيها - mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir*” (el-Bakara 2/106).

Yukarıdaki âyette altı çizili fiilleri kıraat imamları birbirinden farklı okumuşlardır. Birinci fiili İbn Âmir, “ما نسيح”; diğer kıraat imamların tümü ise “ما نسيح” şeklindeki okuyuşu tercih etmiştir. İbn Âmir’in okumasına göre âyetin anlamı “sana neshi hamledeceğiz”; cumhurun okumasına göre ise, “bir âyetin hükmünü bir başka âyetle kaldırırız, izale ederiz” şeklinde olur. Âyette geçen ikinci fiil de “نسيها” ve “نسيها” biçiminde okunmuştur. Hz. Ömer (ö. 23/644), İbn Abbas, Übey b. Ka’b ile kurralardan İbn Kesîr ve Ebû Amr, “tehir etmek, geciktirmek” anlamına gelen “نسيها” şeklindeki okumayı daha doğru bulmuş, diğer kıraat imamları ise “unutturmak” anlamında geçen “نسيها” şeklindeki okuyuşu ihtiyar etmişlerdir (İbn Mücâhid, 1400: 168; İbnü'l-Cezerî, 2002: 2/220; Ünal, 1998: 151).

Yahudiler, Hz. Peygamber hakkında: “Ashabına bir şeyi emredip sonra yasaklayan ve daha sonra da söylediğinin aksini emreden, bugün söylediğinden yarın vazgeçen Muhammed’e (sas) bakmaz mısınız?” şeklinde dedikoduda bulunmaları üzerine söz konusu âyet indirilmiştir. Râzî, bu sebep-i nüzûlü, siyak ve sibakı dikkate alarak âyetin anlamını açıklamaya çalışmış, âyette geçen fiillerden birincisini “neshetmek”, ikincisini ise unutturmak” anlamında yorumlayarak cumhurun görüşünü tercih etmiştir (Râzî, 1998: 3/301-302).

Örnek 5. “Ey İnananlar! Sarhoşken, ne dediğinizi bilene kadar, cünüpken, yolcu olan müstesna gusledene kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta veya yolculukta iseniz yahut biriniz ayak yolundan gelmişseniz veya kadınlara dokunmuşsanız -أو لمستم النساء- ve bu durumlarda su bulamamışsanız tertemiz bir toprağa teyemmüm edin, yüzlerinize ve ellerinize sürün. Allah affeder ve bağışlar.” (en-Nisâ 4/43).

Âyetteki altı çizili fiilin nasıl okunacağı hususunda kıraat imamları farklı görüşlerde bulunmuşlardır. Hamza ve Kisâî, fiili "lems" masdarından türeyen ve elifsiz olarak gelen "لَمَسْتُمْ" şeklinde; diğer kurrallar ise müfâ'ale vezninde "لَامَسْتُمْ" biçiminde okumuşlardır (ed-Danî, 1930: 96).

Râzî, "لَمَسْتُمْ" fiilinin, kadına el ile dokunmanın abdesti bozmayacağını delil göstererek "cimâ (cinsi münasebet)" anlamına geleceğini İbn Abbas, Hasan el Basrî, Katâde (ö. 117/735), Ebû Hanîfe ve İbn Mücâhid'in görüşü olarak zikreder. "لَمَسْتُمْ" fiilinin, "kadın ile erkeğin derilerinin birbirine dokunması" anlamında olduğunu söyleyen İbn Mes'ûd, İbn Ömer (ö. 73/693), Nehâ'î (ö. 96/714), Şa'bî (ö. 104/722) ve İmam-ı Şafîî'nin görüşleri olarak belirtir (Râzî, 1998: 8/57).

Râzî, fiilin "لَمَسْتُمْ" şeklindeki okunuşunu tercihe şayan bulur. Ona göre hakiki (zahiri) mana "el ile dokunmak"tır. Kelimenin "cima" anlamında kullanılması ise mecazdır. Oysa kelimada asıl olan, sözün gerçek anlamda kullanılmasıdır. Zira cünüplükle ilgili hüküm, aynı âyette "وَلَا جُنْبًا" ifadesiyle geçmiştir. Daha sonra gelen "لَمَسْتُمْ" fiili, "kadınlarla erkeklerin derilerinin birbirine dokunması" anlamında değil de "cünüplük" manasında alındığında âyette bir tekrar olmuş olur. Hâlbuki Yüce Allah, kelâm'ın tekrarıdan münezzehtir. Râzî, karşılıklı birbirine dokunmak manasına gelen "لَامَسْتُمْ" fiilinin gerçekte cima anlamına gelemeyeceğini ifade eder. Ona göre iki mütevatir kıraatten anlaşılan manalar arasında çelişki olmaması için kelimeyi hakiki (zahiri) manasına hamletmek gerekir (et-Taberî, 2018: 2/543; Râzî, 1998: 8/57; İbn Arabî, ts.: 1/44; Adıgüzel, 1998: 177). Görüldüğü üzere Râzî, bu konuda mezhep imamı olan İmam-ı Şafîî ile aynı görüştedir.

3.3. Âyetin Anlamındaki Kapalı Gideren Kıraatlar

Kur'an'daki bazı lafızların manası açık ve anlaşılır iken, bazılarının manası kapalı ve müphemdir. İslam âlimleri âyet lafızlarındaki kapalılığı gidermek için farklı kıraat vecihlerini kullanmışlardır. Böylece âyeti daha anlaşılır kılmaya çalışmışlardır. Râzî de bu bağlamda değerlendirilen âyetleri inceleyerek tercih ettiği kıraate göre sorunu gidermeye gayret göstermiştir.

Örnek 1. "Hani havariler: 'Ey Meryem oğlu İsa, Rabbin bizim üstümüze gökten bir sofraya indirebilir mi - هل ينسطع ربك ان ينزل' demiş, o (da): 'Eğer inanmış kimselerseniz, Allah'dan korkun' demişti" (el-Mâide 5/112).

Kisâî, âyetteki fiili "يَسْتَطِيعُ" şeklinde; "رَبُّكَ" kelâmını da "هل ينسطع ربك" (Ey İsa), Rabbinden... isteyebilir misin?" biçiminde kıraat etmiştir. Bu okuyuş, Hz. Ali ve İbn Abbas'a isnat edilmiştir. Hz. Âişe de bu hususta şöyle demiştir: "Onlar (havariler), 'Rabbin güç yetirebilir mi?' anlamını kastetmeyecek kadar Allah'ı tanıyorlardı. Havarilerin, "Sen Rabbinden isteyebilir misin?" demiş olmaları daha makuldür." Muâz b. Cebel'den (ö. 17/638) de rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, fiili tâ ile "يَسْتَطِيعُ"; sonraki kelimeyi de mansub olarak "رَبُّكَ" şeklinde okutmuştur (el-Ferrâ, 1371/1980: 1/325). Öteki imamlar, fiili "يَسْتَطِيعُ"; sonraki kelimeyi de "رَبُّكَ" biçiminde okumayı tercih etmişlerdir (İbn Mücâhid, 1400: 249; ed-Danî, 1930: 101; Râzî, 1998: 9/284).

Fiili tâ harfi ile okuyanlara göre bu okuyuş, havarilerin Hz. İsa'nın gücü konusunda tereddüt içinde olduklarını gösterir. Fiili yâ harfi ile okumak ise, havarilerin Cenâb-ı Hakk'ın gücü konusunda şek içinde olduklarını iktiza eder. Bundan dolayı birinci kıraat, ikinci kıraatten daha evladır (Râzî, 1998: 9/284; Adıgüzel, 1998: 95-184).

Râzî, itikadi yönden her iki kıraati ele alarak "هل ينسطع ربك" şeklindeki okuyuşu daha tercihe şayan bulur. Ona göre yâ'lı okuyuş şekli problemlidir. Çünkü "Havariler (Allah'a hitaben), 'iman ettik, gerçek Müslümanlardan olduğumuza sen de şahit ol' demişlerdi" (el-Maide 5/112). Bu sebeple iman ettiklerini söyledikten sonra onların, Cenâb-ı Hakk'ın buna kudretinin yetmeyeceğine ihtimal vermeleri mümkün değildir. Râzî, sorunu giderecek mahiyette konuya şöyle açıklık getirmektedir:

a) Cenâb-ı Hakk, havarileri iman edip Müslüman olmakla nitelendirmemiş, bilakis onların, mümin ve Müslüman olduklarını iddia ettiklerini ifade buyurmuş, sonra da kendilerinden naklen,

“Rabbin bizim üstümüze gökten bir sofra indirebilir mi? ” demiş olduklarına dikkat çekmiştir. Bu durum havarilerin, şek halinde olduklarını hatırlatır. Zira böyle bir kelâm, kâmil bir imana sahip birisi tarafından söylenmez. Hem onlar “*senin, gerçekten bize doğru söylediğini bilelim...*” (el-Mâide 5/113). demişlerdir ki bu da, onların kalplerinde bir hastalığın bulunduğu delil sayılır. Hz. İsa'nın havarilere, “Eğer iman etmiş kimselerseniz, Allah'tan korkun” söylemesi de, onların iman konusunda kemale ermediklerini gösterir.

b) Havariler mümin olduklarından bu mucizeyi de kalpleri iyice tatmin olsun diye istemişlerdir. Bu durum âyetin ifadesiyle Hz. İbrahim'in şöyle demesine benzer: “*Fakat kalbim mutmain olsun diye...*” (el-Bakara 2/260). Çünkü bu tür mucizelere şahit olmak, kuşkusuz gönüllerde bir hoşnutsuluk halini oluşturur. İşte bundan ötürü havariler, “*kalplerimiz yatışsın...*” (el-Mâide 5/113). demişlerdir.

c) Bu kelâmdan murad, bunun hikmet yönüyle söylenip söylenmeyeceğini sorgulamaktır. Râzî bu bağlamda kelâmı şöyle yorumlamıştır: “Allah (cc), buna hükmeder mi? Bunun gerçekleşeceğini bilir mi? O (cc), buna hükmetmez, vukuunu da bilmezse, bu şey Allah'ın kudreti dâhilinde olmayıp muhal olur. Çünkü malum olmayan şey makdûr da değildir.”

ç) Süddî (ö. 127/745), “هل تستطيع ربك” kelâmını, “Şayet, ondan bunu istersen, Rabbin sana itaat eder mi?” anlamında tevil etmiştir. Buna göre, “استطاع” kelimesi “أطاع” anlamında kullanılmış, sîn harfi de fazlalık olarak kabul edilmiştir.

d) Âyette geçen “ربك” kelimesiyle kastedilen, Cebrail (as) olabilir. Çünkü Cebrail, Hz. İsa'nın eğitimine katkı sağlamış, ona birçok yönden yardım etmiştir. Bundan ötürü Allah (cc), Mâide sûresinin 110. âyetinde, “*Hani ben seni Cebrail ile desteklemiştim*” buyurmuştur. Yani, “Sen, Cebrail'in seni eğitip, sana çeşitli ikramlarda bulunduğunu iddia ediyorsun. Binaenaleyh O (cc), sana gökten bir sofra indirebilir mi?” demektir.

Râzî'ye göre havarilerin bu konu ile ilgili soru sormaları onların şek halinde olduklarına delil sayılmaz. Bilakis soru sormakla, Cenâb-ı Hakk'ın bunu yapabileceğinin aleni olduğunu tasdik edip göstermektir. Bu durum, bir kimsenin aç olanları kastederek şöyle demiş olmasına benzer: “Hükümdar bu gibileri doyurmaya muktedir değil midir?” Bu sualden murad, bunun ayan beyan bilinen bir şey olduğunu; akli başında olan birinin bu konuda asla tereddüt etmeyeceğini belirtmektir (Râzî, 1998: 9/284; Ayrıca bk. Ünal, 2002: 242-247). Tüm bu deliller dikkate alındığında “هل تستطيع ربك” şeklindeki okuyuşun, âyetin anlamındaki kapalılığı ya da sorunu giderdiği görülmektedir. Bu kıraate göre havariler Hz. İsa'ya hitaben: “Sen, bize gökten sofra indirmesi için Rabbinden bir talepte bulunur musun?” şeklinde soru sormaktadırlar. Âyete böyle mana verildiğinde, havarilerin iman ettiklerini ikrar etmeleri ile söz konusu istekleri arasında herhangi bir çelişki olmayacağı anlaşılacaktır.

Örnek 2. “*Artık evlenme ümidi beslemeyen, hayızdan ve doğumdan kesilmiş yaşlı kadınların ziyaretlerini göstermeksizin dış elbiselerini çıkarmalarında - أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ - kendileri için bir günah yoktur. Ama yine sakıncaları onlar için daha hayırlıdır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.*” (en-Nûr 24/60).

İslâm dininde kadınların elbiselerini tamamen çıkarmalarına asla izin verilmez. İşte bundan dolayı İslâm âlimleri, ayette geçen ‘siyâb’ ile çarşafın, başörtüsünün üzerindeki giysinin murad edildiğini ifade etmişlerdir. İbn Mes'ûd ve İbn Abbas bu ayeti, “*أَنْ يَضَعْنَ جَلَابِيَهُنَّ*” - Cilbâblarını (çarşaf ve mantolarını) çıkarmalarında” anlamıyla; Süddî ve hocalarının ise “başlarındaki örtüleri çıkarmalarında” anlamıyla okudukları rivayet edilmiştir. Bazıları bunu “*مِنْ ثِيَابَهُنَّ* - elbiselerinden (bazılarını)” biçiminde okumuşlardır. Ancak on kıraat imamı da kelimeyi, ‘dış elbiselerini çıkarmaları’ anlamına gelen “*أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ*” - şeklinde okumuşlardır (el-Kurtubî, 1413/1992: 12/203; Bâzemûl, 1417/1996: 2/670).

Râzî, Allah'ın (cc), yukarıdaki hükmü söz konusu kadınlara tahsis ettiğini söyler. Çünkü genç kızların karşılaşılabileceği oranda bunlarla ilgili bir risk yoktur. Ciddi töhmet altında oldukları zannedilse bile onların dış örtülerini çıkarmalarına izin verilmez. Bu sebeple aynı âyette *“ama bundan da sakınıp (iffetli davranmaları) kendileri için daha hayırlıdır”* buyurulmuştur. Burada muhtemel bir tehlikeye karşı daha korunaklı olduğu varsayılarak sakınmanın daha hayırlı olacağı ifade edilmiştir. Çünkü vücut hatlarını belli etmeyecek nitelikte olan dış elbiseler, kadınları haram nazarlardan daha fazla korur (Râzî, 1998: 17/150).

“Siyab” kelimesi; elbise, ridâ, ateşten gömlek, kalp, gerçekleşmesi düşünülen hale dönüş gibi anlamlarda kullanılır (İsfahânî, 2017: 199; ed-Dâmeğânî, 1416/1996: 1/206-207). “Cilbâb” kelimesi ise, baştan aşağı tüm bedeni örten uzun üstlük, geniş elbise, peçe, kadının dış elbise olarak giydiği tüm kıyafetler, başörtüsü, atkı, çarşaf ve ferace gibi manalarda kullanılır (Ferrâ, 1371/1980: 2/349; Yazır, 1995: 6/109). Sahabe, âyette geçen “siyab” kelimesini, “cilbâb” kelimesinin içerdiği anlam ile okumuş, bu durum sorunun giderilmesi adına kelimenin Ahzâb sûresinin 59. âyetindeki “cilbâb” ile birlikte ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu âyette muhatap kabul edilen mümin kadınların dışarı çıktıklarında eziyetle karşılaşmamları için dış giysilerini (cilbâb) giymeleri şart koşulmuştur.

İbn Mes'ûd ile İbn Abbas'ın şazz kıraatine göre, âyette geçen “siyab”dan maksat, dışarı çıktığında kadının üzerini örtmesi gereken dış elbisesidir, bu da cilbâb anlamına gelir. Bu kıraat, sahih senetle geldiği halde Hz. Osman mushafına uymadığı için zayıf ve şazz kabul edilir, kıraat olarak değerlendirmeye alınmaz ancak sahabenin âyeti tefsîr niteliği taşır. Dolayısıyla tüm kıraat imamlarının aynı şekilde okuduğu “siyab” kelimesindeki kapalılık, şaz kıraatla çözülmüş olmaktadır (Ünal, 200: 250-252). Râzî de, benzer izahlar yaparak aynı görüşte olduğunu ifade etmektedir.

Örnek 3. *“Ey îman edenler, cum'a günü namaz için çağrıldığı (nız) zaman hemen Allah'ı zikretmeye gidin - فَاَسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ - Alış verişi bırakın. Bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır”* (el-Cum'a 62/9).

Hz. Ömer, İbn Mes'ud, Übey Ka'b, İbn Ömer, İbn Abbas, İbn Zübeyr, Mesrûk (ö. 63/683), es-Sülemî (ö. 73/692), Tâvûs (ö. 106/725), Sâlim b. Abdillâh (ö. 106/725) ve Talha (ö. 143/760), kelimeyi “فَاَسْعَوْا”; diğer kıraat imamları ise “فَاَسْعَوْا” şeklinde okumuşlardır (İbn Cinni, 1414/1994: 2/321-322; Bâzemûl, 1417/1996: 2/673). Râzî, “فَاَسْعَوْا”-koşun” fiilinin, “فَاَسْعَوْا - gidin” anlamında olduğunu söyler. Bunun, “فَاَسْعَوْا - yürüyerek gidin” anlamında olduğu da iddia edilmiştir. Bu açıklamaya göre, bu kelime “koşmak” değil, “yürümek” manasındadır. Ferrâ, “الْمَضِيءُ - geçip gitmek”, fiilinin “الْمَضِيءُ” fiilleri ile aynı anlamda olduğu görüşündedir. Hz. Ömer, kelimeyi “فَاَسْعَوْا” şeklinde okuyan birisine bu şekildeki kıraatin mensuh olduğunu hatırlatmıştır. Buradaki fiil ile “koşmak” anlamı değil, “yönelmek, kastetmek” manasının murad edildiği de iddia edilmiştir. Çünkü “sa'y” kelimesi, “her işte tasarrufta bulunma” manasındadır. “فَلَمَّا بَلَغَ الْغَيْ” -Artık o, yanında koşmak çağına erince...” (es-Sâfât 37/102) âyetinde sa'y kelimesi bu anlamda kullanılmıştır. Hasan el-Basrî, bu kelimenin, ayaklar üzerinde yapılan koşma şeklinde anlaşılmasını; bunun kalp, niyet, arzu vb. şeylerle sa'y etmek, yönelmek manasında anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. İmam-ı Mâlik ile İmam-ı Şafî ise, âyette geçen “sa'y” kelimesinin “amel” anlamında kullanıldığına şu âyetleri delil göstermişlerdir: *“Ayrılıp arkasını döndüğünde, yeryüzünde (fesada) koşar, çalışırdı - سَعَىٰ”,* (el-Bakara 2/205). *“Muhakkak ki, sizin işiniz farklı farklıdır.”* (el-Leyl 92/4). “فَاَسْعَوْا” fiilinin koşmak anlamında olmadığına şu sahih hadîs en güçlü delillerden biri olarak sayılmıştır: *“Namaza geldiğinizde (yani gittiğinizde), ona koşarak gelmeyin - وَاللَّيْلُ تَسْعُونَ -.* Ancak ne var ki, ona, vakarla muhafaza ederek, ağır ağır geliniz” (Buhârî, “Cum'a”, 18; Müslim, “Mesâcid”, 151-153). Resulullah'ın, Cuma'ya gidişinde vakarla ağır ağır gittiği ile ilgili fukahânın fikir birliği halinde olmaları da, (Râzî, 1998: 21/486; Ünal, 2002: 253) “فَاَسْعَوْا” fiilinin gitmek anlamında olduğuna hüccet gösterilmiştir.

Hız. Peygamber ve sahabeden verilen örneklerden anlaşılacağı üzere sa'y kelimesi, 'koşmak' anlamında kullanılsa da, âyet bağlamında bu manada kullanımı doğru karşılanmamıştır. Bu nedenle kelime, bireyin işini gücünü bırakıp camiye gitmesi, kalben, sükûnetle namaza yönelmesi, hazır bulunması anlamında kullanımı İslâm âlimlerince daha doğru görülmüş, böylece sa'y fiilindeki kapalılık giderilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada *Mefâtihu'l-gayb* adıyla bilinen tefsîrde Kur'ân lafzında manaya etki eden farklı kıraatlar incelenmiş ve Râzî'nin bu konudaki değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Râzî, farklı kıraatları âyet ve sûre bağlamında ele almış, dil kaidelerine bağlı kalarak Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsîr edilmesine akli deliller çerçevesinde izah etmeye çalışmıştır. Arap dil gramerine, Hz. Osman mushafına uygunluk ve sahih bir senede sahip olma şeklindeki kriterleri sahih kıraatlar için şart koşmuştur. Mütevatir ve meşhur olan tüm kıraatları sahih kabul etmiş ve bunları kesin hüccet olarak benimsemiştir. Ancak dil ve anlam yönüyle daha makul, daha zengin kıraatları tercih etmede bir mahzur görmemiştir. Şazz kıraatları delil kabul etmemekle birlikte, sahabe'nin âyetleri tefsîr mahiyetindeki bu kıraatları sahabe görüşü olarak dikkate almıştır.

Kur'ân âyetlerinin anlamına en fazla etki eden unsurlar, harf ve hareke yönüyle yapılan değişikliklerdir. Bu bağlamda Râzî, harf ve hareke tebdiliyle bazı âyetlerin anlam genişliğine maruz kaldığını belirtmiş, "mâlik" kelimesinde olduğu gibi ziyade harflerin bazen âyet anlamına zenginlik kattığını savunmuştur. Savunduğu ve tercih ettiği görüşün doğruluğunu teyit etmek için birçok akli delil öne sürmekle beraber zaman zaman sahih hadîslere, sahabe kavline ve İslâm âlimlerinin görüşlerine de yer vermiştir.

Râzî, farklı kıraatları ele alırken genellikle her iki okuyuşun delillerini ortaya koymuş, dirayet metodunu sıkça kullanmasından ötürü makul görüşleri tasvip etmiş, hücceti zayıf olanların görüşlerini ise tenkit etmekten kaçınmamıştır. Bazen farklı kıraatları birleştirme yoluna gitmiş, bazen de tercihini açıkça ifade etmekten uzak durmuştur. Ekseriyetle cumhurun görüşüne meyiletmiş ancak zaman zaman mensup olduğu Şafî mezhebinin etkisinde de kalmıştır.

Tercih etmediği kıraatları tümünden reddetmeyen Râzî, tercihinin dışında kalan diğer kıraatlarla ilgili bazı te'villeri güzel ve manidar bulmuştur. Bazen icmânın etkisinde kalarak görüş beyan etmiş, bazen de âyetin nüzûl sebebi olarak nakledilen haberlere göre tercihini ortaya koymuştur.

Râzî, farklı okunan kelimelerin fonetik yapısını ele alarak bütüncül bir bakış açısıyla âyetin anlamını açıklamaya çalışmıştır. Mümkün olduğunca âyet lafzını hakiki anlamda yorumlamış, zorunlu olmadıkça mecaz anlama başvurmamıştır. Kur'ân'ın bazı lafızlarının manası kapalı ve müphemdir. Râzî, âyet lafızlarındaki bu kapalılığı gidermek için farklı kıraatların makul delilleriyle müphem lafızlardaki sıkıntıyı gidermeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdülhamîd, M. (1974). *er-Râzî müfessiren*. Bağdad: y.y.
- Adıgüzel, M. (1998). *Kıraatlar Açısından Fahrüddîn Râzî ve Tefsîr-i Kebîri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.
- Bâzemûl, Muhammed b. Ömer. (1417/1996). *el-Kıraat ve eseruhâ fi't-tefsîr ve'l-ahkâm*. (2 Cilt). Riyad: Dâru'l-Hicre.
- Bedir, L. (2017). "Kıraat Farklılıklarının Yoruma Etkisi". *İslam ve Yorum Sempozyumu, Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*. Aralık, Malatya.
- Birişik, A. (2004). *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. (ts). *el-Camiu's-sahîh (Sahihu'l-Buhârî)*. İstanbul: el-

- Mektebetü'l-İslamiyye.
- Cassas, Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. (1405/1985). (M. S. Kamhavî). Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî.
- Cermî, İbrahim Muhammed.(2001). *Mu'cemu ulûmi'l-Kur'ân*. Dimaşk: Dârü'l-Kalem.
- Dâmeğânî, Hüseyin b. Muhammed. (1416/1996). *el-Vücûh ve'n-nezâir*. (M. H. Ebû'l-Azm). (2 Cilt). Kahire: y.y.
- Dânî, Osman b. Said. (1930). *Kitabu't-Teysîr fi'l-kıraati's-seb'*. (Tahk. O. Pretzl). İstanbul: Matbaatü'd-Devle.
- Dimyatî, Ahmed b. Muhammed. (1865). *İthafu fudalai'l-beşer fi'l-kıraati'l-arbaati aşere*. İstanbul: Matbaayı Amire.
- Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani. (1388/1969). *Sünen-i Ebû Davud*. Beyrut: Dâru'l-Hadis.
- Ebû Zur'a, Abdurrahman b. Muhammed. (1979). *Hüccetü'l-kıraat*. (S. el-Efganî). 2. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Ezherî, Muhammed b. Muhammed. (1411). *Meâni'l-kırâât*. (Tahk. M Derviş vd.). (3 Cilt). Riyad: Dâru'l-Maârif.
- Ferrâ, Yahya b. Ziyad. (1371/1980). *Me'ani'l-Kur'ân*. 2. Baskı. Beyrut: Alemu'l-Kutub.
- Hâleveyh, Hüseyin b. Ahmed. (1414/1996). *el-Hücce fi'l-kırââti's-seb'a*. (Tahk. A. S. Mukrim). Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- İbn Arabî, Muhammed b. Abdillâh. (ts). *Ahkâmu'l-Kur'ân*. (A. M. el Becavî). Mısır: İsâ'l-Babi'l-Halebî.
- İbn Âşûr, M. T. (ts). *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr.
- İbnü'l-Cezerî, Şemseddin Muhammed b. Muhammed. (1400/1980). *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*. Beyrut: y.y.
- İbnü'l-Cezerî, Şemseddin Muhammed b. Muhammed. (2002). *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*. (2 Cilt). Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman. (1414/1994). *el-Muhteseb fi tebyîn-i vücûhi şevâzi'l-kırâati ve'l-izâhi minhâ*. (Tahk. A. N. Nâsif vd.). (2 Cilt). Kahire: Matbaatu Ehrabu't-Ticâriyye.
- İbn Hanbel. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed.(1992). *el-Müsned*. 2. Baskı. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. (1371/1952). *es-Sünen*. (Tahk. M. F. Abdalbâki). Kahire: y.y.
- İbn Manzûr, Cemaluddin Muhammed. (ts). *Lisânu'l-Arab*. Lübnan: Dâru Sâdr.
- İbn Mücâhid, Ahmed b. Mûsa.(1400). *Kitâbu's-Seb'a fi'l-kırâât*. (Tahk. Ş. Dayf). Kahire: Dâru'l-Maârif.
- İsfahânî, R. (2017). *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*. (Çev. M. Yıldız). İstanbul: Çıra Yayınları.
- Konevi, S. (2002). *Fâtîha Suresi Tefsiri*. (Çev. E. Demirli). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. (1413/1992). *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Makdisî, Ebû Şâme.(ts). *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûmin teta'allehu bi'l-kitâbi'l-'azîz*. (Tahk. T. Altıkulaç). Beyrut: y.y.
- Mekkî, Ebû Tâlib el-Kaysî. (1399/1979). *el-İbâne 'an me'âni'l-kırâât*. nşr. Muhyiddin Ramazan. Dimaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs.
- Mekkî, Ebû Tâlib el-Kaysî. (1418/1997). *el-Keşf an vücûhi'l-kırâât*. (Tahk. M. Ramazan). (2 Cilt). yy.: Müessesetu'r-Risâle.
- Muhaysın, Muhammed Salim. (1413). *el-Muğnî fi tevcihi'l-kırââti'l-mütevâtira*. (3 Cilt). Beyrut: Dâru'l-Cil.
- Müslim, Ebû'l-Huseyin b. el-Haccac el-Kuşeyrî. (ts.) *Camîu's-sahîh*. (Tahk. M. F. Abdalbakî). Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî.
- Önen, H. (2013). "Kıraatların Fikhî Hükümlere Etkisi". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 20-24.
- Paluvî, H. (1893). *Zübdetü'l-irfan*. İstanbul: Hilal Yayınları.

- Râzî, F. (1988.) *Mefâtihu'l-gayb (Tefsiru'l-kebîr)*. (Çev. L. Cebeci vd). (23 Cilt). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. (2018). *Taberî Tefsîri*. (Çev. H. Karakaya vd). İstanbul: Hisar Yayınevi.
- Tuğral, R. (1992). "Farklı Kıraatların Tefsir'deki Yeri". *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/268-281.
- Ünal, M. (2017). *Hak Dini Kur'ân Dilinde Kıraatlar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ünal, M. (2002). *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Yavuz, Y. Ş. (1995). "Fahreddîn er-Râzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedis*. (Cilt. 12, ss. 89-95). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yazır, E. M. H. (1995). *Hak Dini Kur'ân Dili*. (Tahk. M. N. Çetin vd. (9 Cilt). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer. (ts). *el-Keşşâf an hakaiki't-tenzîl ve uyuni'l-ekâvil fi veyücuhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Marife.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. (1415/1994). *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. (Neşr. Y. A. Mar'aşlı vd. (4 Cilt). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

Üniversite Öğrencilerinin Ruh Sağlığını Etkileyen Sosyoekonomik Faktörler: Mersin Üniversitesi Örneği*

Dr. Öğr. Üyesi Ali Cenap Yoloğlu

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9305-7601>

Mersin Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Mersin – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 07.10.2021

Kabul: 29.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Genel Sağlık Anketi-12

Akıl Sağlığı

Üniversite Öğrencileri

Sağlığın Sosyal Belirleyicileri

Mersin Üniversitesi

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.54103>

Öz

Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinin ruhsal sağlığını etkileyen sosyal belirleyicileri tespit etmektedir. Bu sosyal belirleyiciler kendi içinde öğrencinin eğitim süreci ile ilgili faktörler ve öğrencinin ailesinin sosyoekonomik statüsü gibi iki kategoride incelenmiştir. Bu amaca yönelik olarak dünyada çeşitli ülkelerde akıl sağlığı ve/ya depresyon düzeyini ölçmek için kullanılan ve kişilerin kendi kendini değerlendirmesine dayalı olan Genel Sağlık Anketi-12 (GSA-12) kullanılmıştır. Araştırma Mersin Üniversitesi Çiftlikköy Kampüsünde 995 lisans öğrencisiyle yürütülmüştür. Anket, merkezi yemekhane ve çarşı bölgesinde öğle arası zamanında öğrencilerin bir araya geldiği yerde ve zamanda yürütülmüştür. Böylece daha kısa sürede daha çok öğrenciye ulaşma amacı güdülmüştür. Anket verileri SPSS paket programı 20.0 sürümü kullanılarak değerlendirilmiştir. Öğrenci skorları normal dağılım göstermediği için veriler parametrik olmayan yöntemler kullanılarak değerlendirilmiştir. Yapılan parametrik olmayan testler sonucunda birinci yöneme göre hesaplanmış GSA-12 skorları dikkate alındığında cinsiyete, yaşa, kalınan yere, aile tipine, daimi ikamet adresine, hane reisinin (babanın) yaşadığı yere, hane reisi kırdı yaşıyorsa mesleğine, babanın eğitim seviyesine ve öğrencinin aylık harcamasına göre üniversite öğrencileri arasında anlamlı farklar bulunmamıştır. Buna karşın, öğrencinin okuduğu bölümü kaçınıcı sırada tercih ettiğinin, toplam öğrencilik süresinin ve yıl kaybı yaşayıp yaşamadığının, okuduğu bölümü isteyerek mi yoksa istemeyerek mi tercih ettiğinin, öğrencinin babasının (hane reisinin) kentte yaşaması durumunda yaptığı işin, öğrencinin annesinin eğitim düzeyinin, öğrencinin ailesinin aylık ortalama gelir düzeyinin, öğrencinin ailesinin geçim düzeyinin ve öğrencinin kendi geçim düzeyinin, öğrencinin GSA-12 skorlarını ve depresyon riskini belirlemede anlamlı düzeyde ayrıştırıcı olduğu görülmüştür. Buna göre öğrencilerin ailelerinin sosyoekonomik statüsünden (eğitim + gelir + meslek) daha çok ailenin gelir düzeyinin öğrencilerin depresyon düzeyini belirleyen temel etken olduğu görülmüştür. Üniversite öğrencilerinin genel ruh sağlığı düzeylerinin yaygın tarama araçları ile tespit edilmesi ve zamanında müdahale edilmesi, üniversite yıllarından sonra daha büyük ve daha maliyetli sorunların ortaya çıkmasının önlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yoloğlu, A. C. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Ruh Sağlığını Etkileyen Sosyoekonomik Faktörler: Mersin Üniversitesi Örneği. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 183-210.

*The Socioeconomic Factors Affecting Mental Health of University Students: The Case of Mersin University**

Asst. Prof. Dr. Ali Cenap Yoloğlu

Mersin University, Faculty of Architecture, Department of City and Regional Planning, Mersin –
TURKEY

Article History

Submitted: 07.10.2021

Accepted: 29.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

General Health Question-12

Mental Health

University Students

Social Determinants of Health

Mersin University

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.54103>

Abstract

The aim of this study is to identify the social determinants that affect the mental health of university students. These social determinants are examined in two categories, such as factors related to the student's educational process and the socioeconomic status of the student's family. For this purpose, the General Health Questionnaire-12 (GHQ-12), which is used to measure the level of mental health and/or depression in various countries around the world and based on self-assessment, was used. The research was carried out with 995 undergraduate students at Mersin University iftlikky Campus. The survey was conducted in the central cafeteria and shopping area, at the place and time where the students came together during the lunch break. Thus, it was aimed to reach more students in a shorter time. Survey data were evaluated using the SPSS package program version 20.0. Since the student scores did not show a normal distribution, the data were evaluated using non-parametric methods. When the GHQ-12 scores which are calculated according to the first method are taken into account, there were no significant differences among students according to gender, age, place of residence, family type, permanent residence address, place of residence of household head, type of occupation if the head of the household lives in rural areas, education level of the father, and monthly expenditure of the student as the results of the non-parametric tests. On the other hand, the order of preference of the department that the student study, the total time that the student has spent in the university, whether he/she has lost year, whether he/she prefers the department voluntarily, the father's job (if the student's father lives in the city), the education level of the student's mother, the average monthly income level of the student's family, the student's family's subsistence level, and student's own subsistence level are significant in determining the student's GSA-12 scores and/or depression risks. As a result, it was discovered that the income level of the family, rather than the socioeconomic status (education + income + occupation) of the students' families, was the main factor determining the students' depression level. Detection of the general mental health levels of university students with widespread screening tools, and making timely intervention are of great importance in terms of preventing the emergence of larger and costlier problems after university years.

GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü (WHO/DSÖ) ruh sağlığını, “her bireyin kendi potansiyelini gerçekleştirdiği, yaşamın normal stresleriyle baş edebildiği, üretken ve verimli çalışabildiği ve sağlıklı bir yaşam sürdürebildiği ve kendi topluluğuna katkı sunabildiği bir iyilik hali” olarak tanımlamaktadır.”

DSÖ tarafından yayınlanan raporlara göre, zihinsel bozukluklar gibi salgın olmayan hastalıklar yakında diğer hastalık türlerinin yerini alacağından, gelecek on yıllar hastalıklarda ve kişisel sağlık gereksinimlerinde önemli değişikliklere tanık olacaktır. 2020 yılına kadar tüm dünyada toplam hastaların %15'ini oluşturan ruhsal ve sinirsel bozuklukların oranının %50'ye kadar artması beklenmektedir. Ruhsal bozukluklardaki bu çarpıcı artış, kardiyovasküler hastalıklardaki artıştan bile daha yüksek olacaktır (Seidi, 2020).

Anksiyete, depresyon, şizofreni, alkol ve madde kullanımını içeren zihinsel bozukluklar dünya çapında oldukça yaygın ve maliyetlidir. Zihinsel bozuklukların engellilikle geçen yılların %30,8'ini oluşturduğu tahmin edilmektedir (WHO, 2001). Bu yük 1990 ile 2010 yılları arasında %37,6 oranında artmıştır (Whiteford, Degenhardt, Rehm, Baxter, Ferrari, Erskine, Charlson, Norman, Flaxman, Johns, Burstein, Murray ve Vos, 2013). Bu nedenle, ruh sağlığı eşitsizlikleriyle mücadele bir halk sağlığı önceliği haline gelmiştir (Silva, Loureiro ve Cardoso, 2016). Küresel Hastalık Yüğü 2010 araştırmasına göre, dünya genelinde 400 milyon insanın depresyondan ve 272 milyon kişinin de anksiyete bozukluklarından mustarip olduğunu tahmin edilmektedir; 59 milyon insan bipolar bozukluktan ve 24 milyon insan şizofreniden rahatsızdır; 140 milyon kişi alkol ve madde kullanım bozukluklarından etkilenmektedir; ve 80 milyon çocuğun davranış bozuklukları (davranış bozukluğu veya dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu) vardır (Whiteford vd., 2013).

Ruh sağlığı sorunlarından mustarip kişilerin tedavi edilmesi önemli bir sağlık politikasıdır. Ancak bu noktada esas kalıcı çözüm ruh sağlığı sorunlarına neden olan etkenlerin tespit edilmesi ve bu etkenlerin/nedenlerin ya da neden ile sonuç arasındaki ilişkinin biçiminin ortadan kaldırılmasıdır. Bu nedenle hem toplum genelinde hem de özel gruplar düzeyinde bu nedenlerin ve söz konusu nedenlerin işleyiş mekanizmalarının ortaya koyulması ruh sağlığı politikaları açısından önemli bir başlangıç noktasıdır.

1. Ruh Sağlığını Etkileyen Sosyal Faktörler/Belirleyiciler

Allen, Balfour, Bell ve Marmot'a (2014) göre insanların sosyal ve ekonomik koşullarının sağlıklarını etkilediği giderek daha fazla bilinmektedir. Bu sosyal belirleyiciler, insanların doğdukları, yaşadıkları, çalıştıkları ve yaşlandıkları koşullar ile erişebilecekleri sağlık hizmetlerini içerir ve bunlar daha geniş bir dizi ekonomik, sosyal ve çevresel politika ve siyasalar tarafından şekillendirilir. Sederer'e (2016) göre ise sosyal belirleyiciler, akıl hastalığı da dahil olmak üzere, kötü sağlığın “nedenlerinin nedenleri”dir.

Ruhsal bozuklukların sosyal belirleyicilerinin örnekleri arasında olumsuz çocukluk deneyimleri, kötü, yetersiz ve eşit olmayan eğitim, gıda güvencesizliği, düşük konut kalitesi ve konut istikrarsızlığı, işsizlik ve eksik istihdam, sağlık hizmetlerine sınırlı erişim ve yoksulluk sıralanabilir (Sederer, 2016). Benzer şekilde Silva vd.'ne (2016) göre daha kötü ruh sağlığı ile istatistiksel olarak anlamlı ve bağımsız bir ilişkiye sahip olduğu gösterilen ana bireysel faktörler; düşük gelir, yalnız yaşamak, sosyal destek ağı eksikliği, kadın cinsiyeti, düşük eğitim seviyesi, düşük gelir, düşük sosyoekonomik durum, mali sıkıntı/kaygılar, algılanan ayrımcılık veya dışlanma, düşük iş tatmini, düşük veya orta gelirli bir ülkeden göçmen olmak, evlilik dışı ilişki yaşamak veya dul olmak, genç yaş, gıda yetersizliği, olumsuz yaşam olayları, gelir istikrarsızlığı, işlevsel bozukluğa sahip olma ve cinsel şiddet mağduru olma gibi durumlardır. Buna ek olarak bazı mekânsal özellikler de sağlığın belirleyicileri olarak ifade edilmiştir. Mahallenin sosyoekonomik koşullarının, sosyal sermayesinin, yapılı çevresinin, sorunlarının ve etnik yapısının ruh sağlığı ile ilişkili olduğu bildirilmiştir. Tüm bunlara ek olarak Compton ve Shim (2015) ruh sağlığının sosyal belirleyicilerinin, eşit olmayan fırsat dağılımı ile kamu politikaları (örneğin, özellikle sağlıkla ilgili olmayan ancak nihai olarak dolaylı yollardan sağlıkla ilgili olan mevzuat) ve sosyal normlar (örneğin, dezavantajlı gruplar arasında daha kötü sağlığa zemin hazırlayan kültürel görüşler ve önyargılar) tarafından desteklendiğini bildirmişlerdir. Bunlara ek olarak ilgili yazında vurgulanan değişkenlerden diğer ikisi ise ülke ölçeğindeki bağlam ve gelir

eşitsizliğidir. Bu faktörler sadece sağlıksızlığa değil aynı zamanda erken ölümlere de yol açmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) (2008) ise sağlığın sosyal belirleyicilerini insanların “doğduğu, büyüdüğü, yaşadığı, çalıştığı ve yaşlandığı” koşullar olarak tanımlamakta ve bu belirleyicilerin paranın, gücün ve kaynakların çok düzeyli dağılımı tarafından şekillendirildiğini belirtmektedir. Bireysel düzeyde, bir veya daha fazla sosyal belirleyiciden etkilenmek, hem daha az olanağa/seçeneğe sahip olma hem de mevcut olanaklar/seçenekler arasından sağlıksız olanı tercih etme yoluyla ruhsal sağlığın kötü yönde ilerlemesine katkıda bulunmaktadır. Ruhsal bozuklukların etiyojisi (nedenbilim) ve evrimi üzerindeki sosyal faktörlerin rolünün belgelenmesine artan bir ilgi vardır. Ayrıca giderek artan sayıda çalışma, bağlamsal özelliklerin (mahalleler, işyerleri, bölgeler, eyaletler) bireysel ruh sağlığı üzerindeki ve sağlık eşitsizliklerinin üretilmesindeki etkisine odaklanmıştır (Silva vd., 2016). Çoğu psikiyatrik durumun genetik temelleri olması giderek daha fazla anlaşılan bir olgu olmasına rağmen, bireyler arasında değişen derecelerde olsa da, sosyal faktörler de artan riske katkıda bulunmaktadır (Compton ve Shim, 2015). Ruh sağlığının sosyal belirleyicileri, zararlarını esas olarak vücudun stres tepki sistemi aracılığıyla yapar: zamanla stres, psikolojimizi ve fizyolojimizi olumsuz yönde değiştirir ve hastalığa neden olur (Sederer, 2016). Whitehead ve Dahlgren (2006) sosyal, ekonomik ve çevresel koşullardaki farklılıkların, sistematik, sosyal olarak üretilen (ve dolayısıyla değiştirilebilir) ve adaletsiz olarak tanımlanan sağlık eşitsizliklerine yol açtığını ifade etmektedirler.

Cinsiyet

Ruh sağlığı açısından kadınlar aleyhine bir durum olduğu bir gerçektir. Kadınların erkeklere göre daha yüksek oranda psikolojik sıkıntısı vardır (Mundt, Kliewe, Yayla, Ignatyev, Busch, Heimann, Heinz, Rapp, Schouler-Ocak, Ströhle, ve Aichberger, 2014; Nicholson, Pikhart, Pajak, Malyutina, Kubinova, Peasey, Topor-Madry, Nikitin, Capkova, Marmot ve Bobak, 2008). Benzer şekilde Allen vd. (2014) ise hane gelirinden bağımsız olarak erkeklere kıyasla kadınların daha yüksek düzeyde zihinsel bozukluklara sahip olma eğiliminde olduğunu belirtmişlerdir. Roberts, Golding, Towell, Reid, Woodford, Vetere ve Weinreb (2000) bu durumu şöyle açıklamaktadırlar: Kadınlar arasında depresif ve anksiyete bozukluklarının daha yüksek yaygınlık göstermesi, kadınların hem eş, anne ve bakıcı olmanın yükünü taşıması ve hem de giderek birincil gelir kaynağı haline gelmesinden kaynaklanmaktadır. Erkekler içinde buldukları kötü duruma fiziksel tepkiler (öfke, düşmanca davranışlar, madde bağımlılığı, alkol kullanımı) üretirken kadınlar ise kaygı, olumsuz ruh hali gibi duygusal tepkiler üretirken yanıt oluşturmaktadır.

Üniversite öğrencileri arasında da kadınlar aleyhine olan benzer bir durum söz konusudur. Selçuk Tosun, Tanyer, Akın, Ergin ve Özaydın (2019) yaptıkları çalışmada cinsiyet ve ruh sağlığı arasında anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Kız öğrencilerin orta/kötü ruh sağlığı durumu algılama düzeyleri (%56,5) erkek öğrencilere göre (%43,5) daha yüksektir. Nijerya’da üniversite öğrencileri arasında yapılan bir araştırma, depresyonun kız öğrenciler arasında daha yaygın olduğunu bulmuştur (Adewuya, Ola, Aloba, Mapayi ve Oginni, 2006). Benzer şekilde, Türkiye’de yapılan araştırmalar da üniversite öğrencileri arasında kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha fazla anksiyete ve depresyon belirtileri gösterdiğini bildirmiştir (Bayram ve Bilgel, 2007; Özdemir ve Rezaki, 2007).

Yalnız Yaşamak

Medeni durum da akıl sağlığını etkileyen faktörlerden biridir. Yalnız yaşayanlar arasında daha yüksek oranda psikolojik sıkıntı görülme eğilimi mevcuttur (Mundt vd., 2014). Diğer bir deyişle yasal olarak evli insanlar, yalnız yaşayanlara (nikahsız ilişki yaşayanlar, ayrılmış, boşanmış veya bekar olanlar) göre daha düşük bir sıkıntı düzeyine sahiptir (Caron, Latimer ve Tousignant, 2007; Nicholson vd., 2008).

Yaş

Yaş, ruh sağlığı durumuyla ilişkili bir değişkendir (Selçuk-Tosun vd., 2019). Mundt vd.’ne (2014) göre yaş ilerledikçe daha düşük psikolojik sıkıntı görülme oranı gözlenmektedir. Caron vd. (2007) de benzer bir şekilde yoksul bir mahalledeki 25-44 yaşındakiler için sıkıntı düzeyinin 18-24 yaşındakilere göre biraz daha yüksek, ancak 45 yaş ve üzerinelere göre çok daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Ancak Lorant, Deliege, Eaton, Robert, Philippot ve Anseau (2003) ise yaşın depresyonla U şeklinde bir ilişkisi olduğunu genç yaştan orta yaşa geçerken depresyon düzeyinin düştüğünü ancak orta yaştan ileri yaş grubuna geçişte

ise depresyon düzeyinin tekrar arttığını belirtmektedir. Buna göre yaş ile ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi ilişkin net bir değerlendirme söz konusu değildir.

Sosyoekonomik Durum

Sosyoekonomik durum ile zihinsel hastalıklar arasında doğrudan ve dolaylı bağlantılar olduğu söylenebilir. Bu ilişkiyi inceleyen oldukça fazla sayıda çalışma vardır. Sosyal hiyerarşide daha düşük konum sahibi kişilerin yaşamları boyunca daha az elverişli ekonomik, sosyal ve çevresel koşullara maruz kalmaları daha olasıdır ve bunun sonucunda da zihinsel bozukluklara yol açan ve birikimsel olan bir stres yaşayabilirler (Allen vd., 2014). Patel ve Kleinman'a (2003) göre yoksul ve dezavantajlı kişiler, yaygın zihinsel bozukluklardan ve bunların olumsuz sonuçlarından orantısız bir şekilde mustarıptirler. Hanehalkı geliri, yaygın ruhsal bozukluklara yol açan etkenlerden yalnızca biridir; maddi dezavantaj ve işsizlik ise diğer faktörlerdir (Fryers, Melzer, Jenkins ve Brugha, 2005). Lund, Breen, Flisher, Kakuma, Corrigan, Joska, Swartz ve Patel (2010) inceledikleri 115 çalışmanın %70'inden fazlasında, yoksulluk ve yaygın ruhsal bozukluklar arasında açık ve pozitif ilişkiler olduğunu bulmuşlardır. Santiago, Wadsworth ve Stump'a (2011) göre analizler, yoksullukla ilişkili stresin kaygılı/depresif belirtiler ve sosyal sorunlarla doğrudan ilişkili olduğunu ve önceki belirtilerle etkileşime girerek, suçluluk belirtilerinin kötüleşmesine, dikkat sorunlarına, bedensel yakınmalara ve kaygılı/depresif belirtilere katkıda bulunduğunu göstermiştir. Tipik olarak, kalp hastalığı, diyabet, obezite ve majör depresyon dahil olmak üzere birçok yaygın ve bulaşıcı olmayan rahatsızlığın yaygınlığı, sosyoekonomik durum spektrumunda "aşağı" gidildikçe bir artma eğilimindedir ve "en düşük" statü gruplarında ise en yüksektir (Banks, Marmot, Oldfield ve Smith, 2006). Melchior, Chastang, Leclerc, Ribet ve Rouillon (2010) yaptıkları çalışmada depresyonun kalıcılığındaki farklılıkların düşük sosyoekonomik konumla birlikte ortaya çıkan çeşitli risk faktörleri tarafından istatistiksel olarak açıklandığını görmüşlerdir. Ekonomik olarak dezavantajlı topluluklarda daha yüksek stres ve sosyal ağlarında bulunan kaynakların nitelik veya niceliğinde yetersizlikler bulunmaktadır; dolayısıyla, bu toplulukların ruh sağlığı daha az istikrarlıdır (Caron vd., 2007). Düşük sosyoekonomik durum ile yüksek Genel Sağlık Anketi skorları arasındaki ilişki bir çok çalışmada gözlenmiştir (Croft-Jeffreys ve Wilkinson, 1989; Lewis, Bebbington, Brugha, Farrell, Gill, Jenkins ve Meltzer, 1998; Harrison, Barrow, Gask, ve Creed, 1999).

Skapinakis, Weich, Lewis, Singleton ve Araya (2006) ise sosyoekonomik konumun nesnel ölçülerinden ayrı olarak, etiyolojik veya klinik bir perspektiften bakıldığında daha öznel ölçülerin de eşit derecede önemli olabildiğini ifade etmişlerdir. Lund vd.'ne (2010) göre ise mutlak yoksulluktan ziyade göreceli yoksulluk, gelir düzeyindeki ani değişiklikler, olumsuz yaşam olayları ve düşük gelire ilişkili stres, ruh sağlığı durumunun daha güçlü yordayıcılarıdır.

İlhan, Güzlük ve Özmen (2019) ekonomik durumun öğrencilerin ruh sağlığını etkileyen başka bir değişken olduğunu belirtmektedirler. Özellikle öğrencilerin ruh sağlığı ekonomik durum yükseldikçe düzelmiştir. Benzer şekilde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) (2014) de yoksulluk ve ruhsal bozukluklar arasında pozitif bir ilişki olduğunu bildirmiştir. Araştırmalar, sosyoekonomik durum düzeldikçe üniversite öğrencilerinin yaşamlarından daha fazla memnuniyet duyduklarını ve umutsuzluk, kaygı ve depresyon puanlarının azaldığını, (Gündoğar, Gül, Uskun, Demirci ve Keçeci, 2007) ancak ekonomik durum kötüleştikçe depresyon puanlarının yükseldiğini (Özdel, Bostancı, Özdel ve Oğuzhanoglu, 2002) ve daha fazla zihinsel stres yaşadıklarını göstermektedir (Dachew, Azale Bisetegn ve Berhe Gebremariam, 2015). Eisenberg, Gollust, Golberstein ve Hefner (2007) ise maddi sorunları olan öğrencilerin ruh sağlığı sorunları yaşama riskinin daha fazla olduğu bildirilmişlerdir. Hersi, Tesfay, Gesesew, Krahl, Ereg ve Tesfaye (2017) ise daha yoksul ailelerden gelen ve üniversiteye girmeyi başaran öğrencilerin daha kötü bir ruh sağlığına sahip olduğunu bildirmişlerdir. Steptoe, Tsuda ve Tanaka'ya (2007) göre ise aile zenginliği açısından daha düşük varlıklı öğrenciler için yüksek düzeyde depresif semptom görülme olasılığı 1.56 kat fazladır. Güçlü bir epidemiyolojik kanıt grubu, finansal stres ve kötü sağlık arasındaki ilişkileri işaret etmektedir. Birincisi, borç miktarı arttıkça, eğitimden vazgeçme olasılığının artması ruh sağlığı üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. İkincisi, hem borç miktarı hem de okuldan ayrılmayı düşünme olasılığı arttıkça, daha uzun saatler

çalışılmaktadır. Bu da ruh sağlığını olumsuz etkilemektedir (Roberts, Golding, Towell ve Weinreb, 1999). Ayrıca borç içinde olmak, kendilerini finansal olarak desteklemek amacıyla öğrencilerin fuhuş, suç veya uyuşturucu ticareti gibi aktiviteler ile ilişkilenebilir durumda bırakılmaktadır (Roberts vd., 2000).

İki Mekanizma

Sosyoekonomik konum ile ruh sağlığı arasındaki ilişkinin mekanizmalarına ilişkin teori genel olarak ikiye ayrılmaktadır. "Sosyal nedensellik" hipotezi, stres, artan olumsuz yaşam olayları, daha kötü fiziksel sağlık, sağlık hizmetlerine erişimin azalması ve damgalanma gibi yoksulluk koşullarının zihinsel sağlığı etkilediğini söyler. "Sosyal seçim" veya "sosyal sürüklenme" hipotezi ise akıl hastalığı sorunları ile yaşayan insanların, artan sağlık harcamaları, azalan gelir ve iş kaybının bir sonucu olarak yoksulluk koşullarına sürüklendiğini veya bu koşullarda kaldığını belirtir (Dohrenwend, Levav, Shrout, Schwartz, Naveh, Link, Skodol ve Stueve, 1992). Patel, Flisher, Hetrick ve McGorry (2007) ile Melchior vd. (2010) ise sosyoekonomik durum ile zihinsel bozukluklar arasında güçlü ve iki yönlü (sosyoekonomik durumun zihinsel sağlığı etkilemesi ile zihinsel sağlığın sosyoekonomik durumu etkilemesi) ilişki olduğunu söylemektedirler. Ancak Muntaner, Eaton, Miech ve O'campo'ya (2004) göre analitik olarak, sosyoekonomik durumun bağımsız bir değişken olarak ve depresyonun bağımlı bir değişken olarak mı ele alınması gerektiği veya bunun tersinin mi yapılması gerektiği sorusu önemlidir. Politika açısından, bu soru, müdahale ve önleme çabalarının depresyonu besleyen sosyal temelli olumsuzlukları mı hedef alması gerektiğini yoksa akıl hastalığı olan kişileri aşağı yönlü sosyal hareketlilikten tedavi ve hizmetlere erişimi artırarak, istihdam ayrımcılığını ve sosyal damgalamayı azaltarak ve topluluk entegrasyonunu destekleyerek korumaya mı odaklanması gerektiğini belirlemede önemlidir. Her ne kadar Lorant vd. (2003) depresyon ve sosyoekonomik durum arasındaki ilişkinin yönü ile ilgili olarak, "sosyal nedensellik" kuramının (düşük sosyoekonomik durum depresyon riskini artırır) "sosyal seçim" kuramına (depresyon sosyal hareketliliği engeller) karşı üstünlük sağladığını iddia etseler de nedensellik ve seçim mekanizmalarının birbirini dışlayan açıklamalar olmadığını ve yaşam döngüsü boyunca birleştirilebileceğini öne sürmektedirler.

Sosyal Sermaye (Sosyal Destek Ağı)

Silva vd. (2016) sosyal sermaye ve ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir. Sosyal sermaye, "yapısal" (bağlılık, örgüt üyeliği) veya "bilişsel" (güven, aidiyet duygusu ve paylaşılan değerler) bileşenleri aracılığıyla ruh sağlığını farklı şekillerde etkilemektedir. Yüksek düzeyde yapısal sosyal sermaye ve yüksek düzeyde bilişsel sosyal sermaye, daha düşük zihinsel sağlık sıkıntısı veya bozukluğu riski ile ilişkilendirilmiştir. Daha az mahalle sorunu, daha yüksek mahalle memnuniyeti ve mahalledeki stres alma mekanizmaları daha düşük zihinsel bozukluğa neden olmaktadır. Benzer şekilde Caron vd. (2007) sıkıntı yaşayan topluluklar içinde, sosyal ağların daha çok rahatsızlık ve stres kaynağı olan bireyleri içerdiğini ifade etmişlerdir. Bu nedenle duygusal desteği arttıran sosyal ilişkilerin geliştirilmesi ve olumsuz etkileri olan bağlantıların kopartılması bireyin ruhsal sağlığını koruması açısından önemlidir. Çünkü sosyal ağlar olumlu roller oynayabileceği gibi olumsuz etkiler de yaratabilir.

Davranış-Alışkanlıklar ve Çevre

Sederer'e (2016) göre kötü sağlıktaki ve erken ölümlerdeki en büyük paya (%40) sahip olan şey davranışlar ve alışkanlıklardır (aşırı ve/ya yetersiz/kötü beslenme, aşırı alkol ve/ya uyuşturucu kullanımı, sigara içme, fiziksel hareketsizlik ve yüksek miktarda tuz ve işlenmiş gıda alımı gibi). Buna ek olarak, kişi sağlığının tahminen %30'unun genlere bağlı olduğu bilinmekle birlikte (epigenetik bilimi aracılığıyla) genlerin kişilerin maruz kaldığı çevre koşulları ve yapıp-yapmadıklarından etkilendiği de bir gerçektir. Diğer bir deyişle sosyal ve çevresel faktörler, bağımsız ve birleşik etkilerine ek olarak, genler arası etkileşimler ve epigenetik mekanizmalar yoluyla sağlığın ve hastalığın genetik belirleyicilerini etkileyebilir/tetikleyebilirler (Compton ve Shim, 2015). Sonuç olarak, kötü davranışlar-alışkanlıklar ve çevre, hastalıkları önlemek veya geciktirmek ve daha iyi bir sağlığa ulaşmak için değiştirmemiz gereken faktörlerden biridir.

Çocukluk Deneyimi

Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, yaşamın erken dönemlerindeki olumsuz koşullar, ilerleyen yaşlarda daha yüksek zihinsel bozukluk riski ile ilişkilidir (WHO, 2013). Ebeveynlik kalitesinin ve aile koşullarının

çocukların fiziksel ve duygusal gelişimini etkilediği iyi bilinmektedir. Zayıf güvenli bağlanma, ihmal, kaliteli teşvik eksikliği ve çatışma; gelecekteki sosyal davranışları, eğitim sonuçlarını, istihdam durumunu ve zihinsel ve fiziksel sağlığı olumsuz etkilemektedir (Bell, Donkin ve Marmot, 2013). Fiziksel ve duygusal ihmal, istismar ve aile içi şiddet ortamında büyümek çocuklara zarar verebilir (Fryers ve Brugha, 2013). Dört veya daha fazla olumsuz çocukluk deneyimine maruz kalan çocukların, madde kullanım sorunları, depresyon ve intihar davranışı açısından 4 ila 12 kat artmış risk altında olduğunu gösterilmiştir (Sederer, 2016).

Fırsat Eşitliği

Ruh sağlığının temel sosyal belirleyicilerinin doğrudan fırsatların eşit dağılmasından kaynaklandığı söylenebilir. Fırsat eşitsizliği öncelikle toplumla ilgili bir endişedir. Bu nedenle, klinik bir sorundan ziyade bir sosyal adalet sorunudur. Sosyal adalet, avantajların adil dağılımı ve en dezavantajlı olanları gözetmesi yanında toplumsal yüklerin eşit paylaşımı anlamına da gelir (Gostin ve Power, 2006). Toplumda fırsat eşitliğinin varlığına dair bir algı insanların gelecek açısından daha umutlu olmasına ve yaşadıkları stres düzeyinin azalmasına neden olacaktır. Bu toplumdaki genel ruh sağlığı düzeyinin iyileşmesine katkı sağlayacaktır.

Sağlık Hizmetlerine Erişim

Sağlık politikaları, birey ve toplum sağlığı üzerinde açıkça etkisi olan sağlık sisteminin yapısını ve işleyişini şekillendirmektedir. Sağlık hizmetlerine yetersiz erişim, sağlığın ve sağlıksızlığın şekillenmesinde önemli bir role sahiptir (Compton ve Shim, 2015). Buna göre ruh sağlığı da dahil olmak üzere teşhis ve tedavi açısından (özellikle birinci basamak) sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde sunulması toplum sağlığının korunması açısından önemlidir.

Kötü ve Yetersiz Eğitim

Kötü ve yetersiz eğitim daha kötü fiziksel ve zihinsel sağlık sonuçlarıyla ilişkilidir (Compton ve Shim, 2015). Kötü eğitim, kronik fiziksel hastalıklar (örneğin diyabet, kardiyovasküler hastalık) için daha büyük risk (örneğin daha yüksek vücut kitle indeksi) için zemin hazırlayan olumsuz sağlık davranışlarıyla (örneğin sigara, sağlıksız beslenme, hareketsiz yaşam tarzı veya sınırlı fiziksel aktivite ve madde kötüye kullanımı) bağlantılıdır (Williams, Andrianopoulos, Cleland, Crawford ve Ball, 2013). Daha yüksek ve iyi eğitim seviyeleri fiziksel sağlık kadar zihinsel bozukluk riskinin azalmasıyla da ilişkilidir (Kessler, McGonagle, Zhao, Nelson, Hughes, Eshleman, Wittchen ve Kendler, 1994). Hem Messias, Eaton ve Grooms (2011) hem de Nicholson vd. (2008) depresyon ile eğitim düzeyi arasında anlamlı ve bir ters ilişki olduğunu vurgulamışlardır.

Çalışma Yaşamı / İşsizlik

İşsizlik, düzensiz ve kalitesiz istihdam (örneğin, kısa süreli veya sözleşmeli istihdam) ve düşük ödüllü ve düşük kontrollü işler akıl sağlığını etkilemektedir (Allen vd., 2014). İş kaybı ile depresyon ve anksiyete gibi yaygın ruhsal bozuklukların semptomları arasında, özellikle uzun süreli işsiz olan bireylerde, yakın bir ilişki vardır (Catalano, Goldman-Mellor, Saxton, Margerison-Zilko, Subbaraman, LeWinn ve Anderson, 2011). Diğer bir deyişle çalışma yaşamındaki istikrarsızlık akıl sağlığını olumsuz yönde ve doğrudan etkilemektedir.

Ülke Ölçeğindeki Bağlam

Az sayıda siyasi özgürlüğe, istikrarsız bir politik ortama ve az gelişmiş hizmetlere sahip ülkeler, toplumları içinde toplumsal güven açıkları oluşturarak ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkilere neden olabilirler (Marmot Review, 2010).

Göçmenler ve Etnik Köken

Bazı ülkelerde göçmenler arasında yüksek oranda ruhsal bozukluk olduğu bildirilmiştir (Lindert, von Ehrenstein, Priebe, Mielck ve Braehler, 2009). Ancak bu ilişkiye aracılık eden faktörler henüz ortaya konmamıştır (Mundt vd., 2014). Sosyoekonomik durum bu ilişkiyi kısmen veya tamamen açıklayabilir (Gavin, Walton, Chae, Alegria, Jackson ve Takeuchi, 2010). Depresyonun sosyoekonomik durum ile etnik kökenden (Jackson-Triche, Sullivan, Wells, Rogers, Camp ve Mazel, 2000) veya göçten (Tinghog, Al-Saffar,

Carstensen ve Nordenfelt, 2010) daha güçlü bir ilişkisi vardır. Göçmen topluluklardaki ruh sağlığı riskleri, karşılaştıkları sosyal zorluklar ve eşitsizliklerle ilişkilendirilebilir (Massey ve Eggers, 1990). Benzer şekilde Muntaner vd.'ne (2004) göre etnik gruplardaki ikinci kuşak göçmenlerde şizofreni oranlarının yüksek olması, göçün yarattığı stresin suçlu olmadığını düşündürmektedir. Dolayısıyla göçmen grubun hedef toplumdaki dezavantajlı konumunun şizofreni riskini artırdığı söylenebilir.

Yoshikawa, Aber ve Beardslee'ye (2012) göre marjinalleştirilmiş etnik, ırksal veya yerli grupların ekonomik olanın ötesinde çok sayıda ayrımcılığa maruz kalma olasılıkları daha yüksektir; bu tür gruplardaki çocuklar daha yüksek düzeyde ayrımcılık nedeniyle ailelerinin yoksulluk durumuna bağlı olarak daha büyük riskle karşı karşıya kalabilirler.

Gelir Eşitsizliği

Wilkinson ve Pickett (2009) bir toplumda belirli bir minimum düzey üzerindeki mutlak para miktarının ötesinde, kaynakların dağılımındaki eşitsizlik düzeylerinin, ülkeler arasındaki farkı açıkladığını savunmuşlardır. Sağlık sonuçlarını, eğitim sonuçlarını, zihinsel sağlık sonuçlarını, fiziksel sağlığı, yaşam beklentisini ve obeziteyi inceledikleri çalışmalarına göre; en zengin %20 ile en fakir %20 arasında gelir açısından en büyük uçuruma sahip olan toplumlar, açık ara sağlık açısından da en kötü sonuçlara sahiptirler. Benzer şekilde yazarlar belirli bir düzeyin ötesinde, bir toplumda mutlak gelirdeki artışın daha iyi sonuçlara yol açmadığını da belirtmişlerdir. Buna ek olarak sosyal uyum, güven, toplum yaşamına katılım ve daha düşük toplumsal şiddet düzeylerini içeren sosyal ilişkilerin daha eşit toplumlarda daha yaygın olduğu bulunmuştur. Bu nedenle, ortalama yoksulluk oranlarından farklı olarak bir ülkedeki ekonomik eşitsizlik derecesinin dikkate alınması önemlidir. Compton ve Shim (2015) ise gelir eşitsizliğinin (a) daha kötü ruh sağlığına yol açması, (b) akıl hastalıkları ve madde kullanım bozuklukları riskinin ve insidansının artması ve (c) akıl hastalıkları veya madde kullanım bozukluklarından etkilenen insanlar arasında gidişatın/sonuçların kötüleşmesi açısından ruh sağlığının sosyal bir belirleyicisi olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer şekilde başka bir çalışma, eyaletteki gelir eşitsizliği ile depresyon prevalansı arasında pozitif bir ilişki bulmuştur (Messias vd., 2011). New York City merkezli bir çalışma, aşırı dozda uyuşturucudan ölüm riskinin, gelir eşitsizliğinin daha fazla olduğu mahallelerde önemli ölçüde daha yüksek olduğunu göstermiştir (Nandi, Galea, Ahern, Bucciarelli, Vlahov ve Tardiff, 2006). Diğer bir çalışma, Güney Londra'daki ekonomik açıdan en yoksun bölgelerde gelir eşitsizliği ve şizofreni arasında bir ilişki olduğunu göstermiştir (Boydell, Van Os, McKenzie ve Murray, 2004). Steptoe vd. (2007) yüksek depresif belirtilerin, daha varlıklı ülkelerde ve Gini katsayıları daha yüksek olanlarda daha yaygın olduğunu, bu nedenle daha yüksek gelir eşitsizliğinin, yüksek depresyonla ilişki olduğunu vurgulamaktadırlar.

2.Mekânsal Faktörlerin Önemi

Allen vd.'ne (2014) göre insanların içinde büyüdüğü, yaşadığı, çalıştığı ve yaşlandığı çevre veya toplulukların ruh sağlığı üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bunlar, hem doğal ve yapılı çevre gibi somut yönleri hem de mahalle güveni ve güvenliği gibi soyut yönleri içerir. Benzer şekilde Mundt vd. (2014) de dezavantajlı kentsel alanlarda yaşamının, kötü ruh sağlığı ile ilişkili olduğunu belirtmişlerdir.

Birleşik Krallık için, kentsel alan dezavantajının, bağımsız olarak öznel değerlendirmeye dayalı zayıf zihinsel sağlıkla ilişkili olduğu gösterilmiştir (Poortinga, Dunstan ve Fone, 2007); olası aracı faktörler arasında kötü barınma koşulları, güvenlik sorunları, olanaklara zayıf erişim ve sosyal uyum eksikliği yer almaktadır (Poortinga, Dunstan ve Fone, 2008). Meyer, Castro-Schilo ve Aguilar-Gaxiola (2014) başka bir noktaya işaret ederek: daha yüksek sosyoekonomik durumun mahalleye yönelik daha düşük güvenlik korkuları ile ilişkili olduğu ve bunun da daha fazla fiziksel aktivite ile ilişkili olduğu ve fiziksel aktivitenin hem fiziksel hem de zihinsel sağlık ile pozitif ilişkili olduğunu bildirmişlerdir. Tersî şekilde dezavantajlı insanlar sağlığa zararlı çevre, yetersiz insan hizmetleri, yüksek düzeyde sigara ve içki içme, uyuşturucu kullanımı ve şiddet görülen dezavantajlı topluluklarda istemeyerek de olsa yaşama eğilimindedirler (Fryers vd., 2005).

Gürültü, kötü konut kalitesi, kötü hava kalitesi, düşük içme suyu kalitesi, yüksek suç ve şiddet oranı, çöp birikmesi, trafik sıkışıklığı gibi faktörler Avrupa'daki en kötü ruh sağlığıyla ilişkilendirilmiştir (Shiue,

2015). Benzer şekilde diğer bir çalışmada yaygın ruhsal bozukluklar için risk faktörlerini temsil ettiği gösterilen mahalle özellikleri: ekonomik dezavantaj/yoksunluk, algılanan topluluk şiddeti, sosyal düzensizliktir (Cutrona, Russell, Brown, Clark, Hessling ve Gardner, 2005; Cooper, Hunter-Jones, Kelley, Karnes, Haley, Ross, Rothenberg ve Bonney, 2014). Başka bir çalışmada, sosyal olarak avantajlı bir mahallede konut sahibi olmak, kültürel hizmetlerin bulunması, bir parkın yakınında yaşamak ve yakınlarda yerel bir sağlık hizmetine sahip olmak, daha düşük depresyon riski ile ilişkilendirilmiştir (Garipey, Blair, Kestens ve Schmitz, 2014). Diğer bir anlatımla yaşanılan mahalledeki avantajlar ruh sağlığını olumlu yönde etkilerken tam tersine olumsuzluklar ise ruh sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir.

3.Üniversite Öğrencilerinin Ruhsal Sağlığını Etkileyen Diğer Sosyal Etkenler

Seidi (2020) üniversite öğrencileri arasında Genel sağlık Anketi-28 (GSA-28) aracılığı yaptığı çalışmada akıl sağlığı açısından birinci sınıf öğrencileri ile diğer sınıflardaki öğrenciler arasında genel puan ve üç alt ölçek puanlarında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Bostancı, Özdel, Kalkan-Oğuzhanoglu, Özdel, Ergin, Ergin, Ateşçi, ve Karadağ (2005) ise okulda son sınıf olmak ile depresif belirtiler arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirlemişlerdir. Çünkü öğrencilerin iş yükü öğrenim yılı ile birlikte artmakta ve ayrıca öğrencilerin mezuniyeti yaklaştıkça gelecek kaygıları nedeniyle depresif belirtiler daha sık görülebilmektedir.

Selçuk-Tosun vd. (2019) ise yaptıkları çalışmada anneleri temel eğitimi (beş yıllık eğitim) tamamlamamış ve babaları da düşük eğitim düzeyine sahip öğrencilerin riskli öğrenci grubu içinde yer aldığını göstermişlerdir.

Choi, Ju, Kim, Kim, Kim ve Yu. (2015) akran desteği ile depresyon görülme olasılığı arasında anlamlı bir ilişki gözlemlemişlerdir. Akran desteğinin artması depresyon düzeyinin düşmesinde etkili olmaktadır.

Yıl kaybı olan öğrencilerde ise yıl kaybı olmayanlara göre daha sık depresyon görülmektedir (Özdemir ve Rezaki, 2007). Diğer bir deyişle eğitim hayatında yıl kaybı olması önemli bir depresyon kaynağıdır.

4.Özel Bir Grup Olarak Üniversite Öğrencileri

İlhan vd.'ne (2019) göre üniversite gençliği toplumda rol model olacak ve toplumun gelişimine olumlu katkı sağlayacaktır, dolayısıyla onların ruh sağlığının korunması ve geliştirilmesi toplum ruh sağlığı bağlamında önemlidir. Zulkefly ve Baharudin'ne (2010) göre üniversite öğrencilerinin ülkenin beşeri sermaye kaynaklarına olumlu katkıda bulunarak iyi bir geleceğe sahip olmaları için psikolojik sağlıklarının iyi ve dengeli olması gerekmektedir. Ancak esas önemli olan mesele gençliğin genellikle daha sonraki yaşamda ilk kez tespit edilen çoğu ruhsal bozukluğun başladığı aşama olmasıdır (Patel vd, 2007).

Pedrelli, Nyer, Yeung, Zulauf ve Wilens'e (2015) göre liseden yükseköğretime geçiş, yaşamı değiştiren bir deneyimdir ve üniversite öğrencileri deneyimledikleri yurt özlemi, büyük ve stresli bir organizasyona girme, ekonomik sorunlar, hacimli kurslar ve yoğun yarışmalar, bireyleşme gibi özel faktörler nedeniyle ruh sağlığı sorunlarına daha yatkındırlar. Buna ek olarak, birçok geleneksel üniversite öğrencisi, çalışmak, evliliğe yol aabilecek önemli bir ilişki içinde olmak veya kendi kültürlerinden ve inanç sistemlerinden farklı ev arkadaşlarına sahip olmak gibi potansiyel olarak stresli deneyimlerle ilk kez karşılaşabilir. Geleneksel olmayan üniversite öğrencileri ise genellikle tam zamanlı olarak çalışan, daha yaşlı ve eşlerinden başka bakmakla yükümlü oldukları kişiler olan öğrencilerdir (Arnett, 2000). Dolayısıyla bu öğrenci grubu, akademik gereksinimlerin yanı sıra iş ve aile taleplerinin karşılanması ile de baş etmek zorunda kalabilir. Bazı üniversite öğrencileri bu geçiş döneminde karşılaştıkları sorunlarla baş edebilmek için etkili baş etme becerileri geliştirirken, bazıları da bu dönemde yaşadıkları gelişimsel değişiklikleri etkin bir şekilde yönetememekte ve yeni çevrelerinde kendilerinden talep edilen rolleri üstlenememekte ve bu nedenle sorunlar yaşamaktadırlar (İlhan vd., 2019).

Üniversite öğrencileri arasında ruhsal bozukluklar yaygın ve büyüyen bir endişe kaynağıdır (Lee ve Kim, 2020). Ruh sağlığı bozukluklarının çoğu, genç yetişkinlik döneminde (18-25 yaş) en yüksek başlama oranına sahiptir ve bu, öğrencilerin üniversitedeki zamanına denk gelmektedir (Pedrelli vd., 2015). Üniversite öğrencilerinin beşte biri (%20,3) 12 aylık DSM-IV/CIDI (CIDI (World Health Organization Composite International Diagnostic Interview - Dünya Sağlık Örgütü Bileşik Uluslararası Tanı Görüşmesi),

DSM-IV (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 4th Edition – Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı 4. Baskı) tanımlarına ve kriterlerine göre ruhsal bozuklukların değerlendirilmesi için kullanılan kapsamlı ve standartlaştırılmış bir araçtır) bozukluklarına sahiptir (O'Neill, Auerbach, Alonso, Axinn, Cuijpers, Ebert, Green, Hwang, Kessler, Liu ve Mortier, 2016).

Üniversite öğrencileri arasında en yaygın ruh sağlığı şikâyetleri anksiyete ve depresyondur (Ghrouz, Noohu, Manzar, Spence, BaHammam ve Pandi-Perumal, 2019; Blanco, Okuda, Wright, Hasin, Grant, Liu ve Olfson, 2008). Benzer şekilde Mistler, Reetz, Krylowicz ve Barr (2012) de üniversite öğrencileri arasında en sık görülen ruh sağlığı şikâyeti olarak (%41,6) anksiyeteyi göstermektedir, bunu depresyon (%36,4) ve ilişki sorunları (%35,8) izlemektedir. Türkiye'de psikiyatrik sorunları belirlemeye yönelik yapılan çalışmaların bir meta-analizinde üniversite öğrencileri arasında depresyon oranlarının %20,6-%48 arasında olduğu, anksiyete bozukluklarının oranlarının ise %4,2-21,7 aralığında olduğu bildirilmiştir (Binbay, Direk, Aker, Akvardar, Alptekin, Cimilli, Çam, Deveci, Gültekin, Şar, Taycan ve Ulaş, 2014).

Ruh sağlığı koşullarının üniversite öğrencilerinin yaşamları üzerinde derin etkileri olabilir. Bireysel düzeyde, fiziksel, duygusal, bilişsel ve kişilerarası iletişim işleyişin tüm yönlerini etkileyebilirler (Hersi vd., 2017). Ruh sağlığı sorunları olan öğrencilerin gelişim ve eğitim görevlerinde aksamalar yaşadıkları kaydedilmiştir. Sonuç olarak, öğrenciler iyi akademik performans gösteremeyebilir (Zulkefely ve Baharudin, 2010). Giamos, Lee, Suleiman, Stuart ve Chen'ne (2017) göre şiddetli zihinsel sağlık sorunlarının, üniversite öğrencilerin topluluk üyeleriyle etkileşim kurma gibi yaşam aktivitelerini gerçekleştirme becerilerini etkilemesi muhtemeldir. Daha yüksek düzeyde zihinsel sıkıntıya sahip öğrenciler, daha yüksek sınav kaygısına ve daha düşük öz yeterliğe sahiptir. Ayrıca, zihinsel sağlığı zayıf olan öğrenciler, oda arkadaşları, sınıf arkadaşları, öğretim üyeleri ve personel dahil olmak üzere kampüslerdeki diğer birçok insanı olumsuz olarak etkileyebilir (Mikolajczyk, Brzoska, Maier, Ottova, Meier, Dudziak, Ilieva ve El Ansari, 2008). Üniversite öğrencileri arasında görülen ruhsal rahatsızlıkların olası etkileri arasında akademik başarının azalması, sigara kullanımı, intihar girişimi, yeme bozuklukları, alkol kullanımı, uyarıcı/uyuşturucu madde kullanımı, reçeteli ilaçlarını amacı dışında kullanılması, şiddet ve kötü cinsel sağlık sayılabilir.

Akademik Başarı

Khurshid, Parveen, Yousuf ve Chaudhry (2015) yaptıkları çalışmada düşük, orta ve yüksek düzeyde depresyona sahip öğrencilerin akademik performansları arasında anlamlı bir fark olduğunu görmüşlerdir. Depresif öğrenciler konsantrasyon azalması, ilgi kaybı, enerji kaybı ve uyku düzeninde bozukluk gibi belirtiler gösterebilir. Bütün bunlar ise öğrencilerin okul performansını olumsuz etkileyebilir. Ya da, zayıf okul performansı benlik saygısında azalmaya ve sonuç olarak depresif belirtilerin ortaya çıkmasına neden olabilir (Bostancı vd., 2005). Burada da çift yönlü bir ilişkiden bahsedebiliriz.

Sigara

İlhan vd. (2019) psikiyatrik sorunları olan bireylerin sigaraya daha fazla bağımlı olduğunu bildirmektedir. Bireyin sigaraya başlama kararını etkileyen faktörler arasında merak, öykünme, akran baskısı, sosyal kabul görme ihtiyacı, stresle baş edememe, özgüvenin azalması ve psikolojik sorunlar sayılmaktadır. Dolayısıyla sigara bir stresle baş etme aracı olarak kullanılabilir.

İntihar

Aynı yaşta üniversite öğrencisi olmayan akranlarıyla karşılaştırıldığında, üniversite öğrencileri arasında intihar riski genellikle daha yüksektir (Choi vd., 2015). Üniversite öğrencileri arasında intihar için başlıca risk faktörleri içinde depresyon, umutsuzluk ve madde kullanımı bulunmaktadır (Pedrelli, 2015).

Yeme Bozuklukları

Bulimia, anoreksiya ve tıknırcasına yeme (binge eating disorder) gibi yeme bozuklukları üniversite öğrencileri arasında yaygındır ve sıklıkla ergenlik döneminde başlar ve erken yetişkinlik döneminde hızlı bir artış gösterir (Hudson, Hiripi, Pope Jr, ve Kessler, 2007).

Alkol Kullanımı

Pedrelli vd. (2015) üniversite öğrencileri arasında yaygın olan diğer bir tehlikeli davranışın aşırı alkol kullanımı olduğunu bildirmiştir. Tıpkı sigara ve aşırı yeme gibi alkol kullanımı da bir stres ile baş etme aracı

olarak kullanılmaktadır.

Uyarıcı Madde Kullanımı

Hersi vd. (2017) ruhsal sıkıntılar ile uyarıcı/uyuşturucu madde kullanımı arasında bir ilişki olduğunu bildirmişlerdir. Sigara, uyuşturucu ve esrar kullanımı bunun bir örneğidir. Amerikan Ulusal Uyuşturucu Kullanımı ve Sağlık Araştırması'nın 2012 verilerine göre, tam zamanlı erkek üniversite öğrencilerinin yaklaşık %23,5'i ve tam zamanlı kadın üniversite öğrencilerinin %16,1'i esrar kullanıcısıdır.

Reçeteli İlaçların Amaç Dışı Kullanımı

Madde kullanımı ve alkol kullanımına ek olarak, üniversite öğrencileri genellikle reçeteli ilaçların tıbbi olmayan kullanımı veya reçeteli ilaçların reçetesiz alınması ya da reçete edilenden fazlasının kullanılması gibi tıbbi ilaçların kötüye kullanımını gerçekleştirebilirler (Pedrelli vd., 2015).

Gençlik, çoğu insanın akademik kariyerini tamamladığı, iş piyasasında yer edindiği, arkadaşlıklar ve romantik ilişkiler kurduğu yaşam dönemi olduğundan ve ruhsal bozukluklar bu görevlerin başarıyla tamamlanma olasılığını azaltabileceğinden; gençlerdeki ruhsal bozuklukların, yetişkinliğe kadar uzanan ekonomik ve sosyal sonuçlar üzerinde önemli bir etkisi vardır (Knapp, McCrone, Fombonne, Beecham ve Wostear, 2002). Bu nedenle, amaç bu öğrencilerin yaşadığı sıkıntıyı belirlemek, bu sıkıntıya neden olan faktörleri belirlemek ve nihayetinde öğrencilerin yaşam kalitesini iyileştirmek için kullanılacak ve akıl hastalığı yaşama risklerini azaltacak bir tedavi planı tasarlamaksa, üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlığı üzerine araştırma yapmak önemlidir (Zulkefly ve Baharudin, 2010)

5. Yöntem

Ruh sağlığı sorunlarının tespitinde kullanılan en yaygın tarama yöntemlerinden biri öz değerlendirme araçlarıdır. Bunlar içinden daha ucuz, uygulaması daha kolay, geçerli ve güvenilir olan standart anketler genellikle İngilizce dışındaki dillere de çevrilmiş ve uygulanmıştır. Bu araçlar, sağlık ve tıp görevlilerine daha az maliyetli ve daha az zaman alan bir şekilde güvenilir bilgi sağlama yeteneğine sahiptir (Seidi, 2020).

Genel Sağlık Anketi (GSA), insanların ruh sağlığını değerlendirmek için kullanılan ve en iyi bilinen araçlardan biridir. İlk olarak 1972'de tasarlanmış ve daha sonra hafif zihinsel bozuklukların teşhisi için yaygın olarak kullanılmıştır. Benzer tarama araçları arasında en iyi doğrulanmış araç olarak kabul edildiğinden, birinci basamak sağlık hizmetlerinde psikolojik bozukluklarla ilgili bir uluslararası Dünya Sağlık Örgütü (WHO) çalışmasında tarama aracı olarak benimsenmiştir (Goldberg, Gater, Sartorius, Ustun, Piccinelli, Gureje ve Rutter, 1997). Zulkefly ve Baharudin (2010) GSA'ni bir bireyin son birkaç hafta içinde yaşadığı psikolojik sıkıntının şiddetini belirlemek için kullanılan bir tarama aracı olarak tanımlamaktadır.

GSA'nin orijinal tasarımı 60 sorudan oluşurken, daha sonra geliştirilen 30, 28 ve 12 sorudan oluşan kısa formlar da güvenilir bulunmuştur (Goldberg vd., 1997). Soru sayısının az olması GSA-12'yi daha kullanılabilir bir araç haline getirmektedir. Genel Sağlık Anketi-12 genel pratikte ruhsal bozuklukları taramak için tasarlanmış 12 maddelik bir öz bildirim ölçüsü olan bir araçtır. GSA-12, 4'lü Likert tipi bir ölçekte derecelendirilen sorulardan oluşmaktadır. Toplumdaki ve psikiyatrik olmayan klinik ortamlardaki teşhis edilebilir psikiyatrik bozuklukları değerlendirmek/tespit etmek için kullanılmaktadır. Farklı puanlama yöntemleri olsa da yüksek puanlar kötü zihinsel sağlığı göstermektedir (Lee ve Kim, 2020).

Çalışma 2017-2018 eğitim-öğretim yılının bahar döneminde yürütülmüştür. Çalışmada öğrencilere iki farklı alana ilişkin sorular sorulmuştur. Bunlardan bir tanesinde öğrencinin ve ailesinin sosyoekonomik durumunu tespit etmeye yönelik sorular sorulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde ise yukarıda bahsedilen GSA-12 soruları sorulmuş ve öğrencilerden sorulara yanıt vermeleri istenmiştir.

Evren - Örneklem

Öğrenciler belirlenirken rastgele örneklem yöntemi uygulanmıştır. Çalışma belirtilen dönemde, Mersin Üniversitesi Çiftlikköy Kampüsü merkezi alanında kampüsteki tüm öğrencilerin öğle saatinde bir araya geldikleri yemekhane ve çarşı bölgesinde yapılmıştır. Böylece hem farklı fakülte ve bölümlerden hem de farklı sınıflardan öğrencilerin bir arada olma durumundan faydalanılmaya çalışılmıştır.

Anketler katılımcılara teslim edilmeden önce katılımcılardan sözlü onam alınmış, çalışmanın

amaçları anlatılmış ve gizliliği kendilerine açıklanmıştır. Bu çalışmaya katılmak isteyen katılımcılar isterlerse herhangi bir zamanda ankete devam etmeyi reddedebilmişlerdir. Daha sonra katılımcılara anketi cevaplama ile ilgili talimatlar net bir şekilde verilmiştir. Çalışmada ankete cevap veren 995 kişilik 4 yıllık lisans eğitimi gören öğrencilerin verileri değerlendirilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Kılıç (1996), Genel Sağlık Anketi-12'nin Türkçe sürümünü ve onun güvenilirliğini test etmiştir. Anketin iç tutarlılık düzeyi 0,78; duyarlılık ve özgüllüğü sırasıyla 0.74 ve 0.84 olarak hesaplanmıştır. GSA-12, 12 soru içermektedir. Her soru için "hiçbir zaman", "her zamanki gibi", "her zamankinden daha fazla" ve "her zamankinden çok daha fazla" arasında değişen dört seçenek vardır. Anket verileri genel olarak iki şekilde değerlendirilmektedir. Bunlardan birincisi, her bir ölçek maddesi için puanlama 0-1-2-3 şeklinde yapılmakta ve böylece her bir birey 0 ile 36 arasında puan alabilmektedir. İkinci olarak da, her bir ölçek maddesi için puanlama 0-0-1-1 şeklinde yapılmaktadır. Buna göre her katılımcı 0 ile 12 arasında puan alabilmektedir. 0-2 arasında puan alan, 3 puan alan ve 4 ve üzerinde puan alan katılımcılar sırasıyla "iyi", "orta" ve "zayıf/kötü" olarak gruplandırılmaktadır. Diğer bir anlatımla, GSA-12'de 3 ve daha fazla puan olası depresyon riskini göstermektedir.

Verilerin Analizi

Ana verileri topladıktan sonra, tümü SPSS istatistik sürüm 20.0 kullanılarak analiz edilmiştir. Toplanan veriler değerlendirilirken yukarıda bahsedilen yöntemlerden başta cevapların 0, 1, 2 ve 3 şeklinde puanlanarak değerlendirildiği yöntem olmak üzere her ikisi de kullanılmıştır. Verilerin birinci kodlama yöntemiyle değerlendirildiği analizlerde GSA-12 skorları normal dağılım göstermediği için parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Verilerin ikinci kodlama yöntemi ile değerlendirildiği analizlerde GSA-12 skorları "risksiz" (GSA-12 skoru ≤ 2) ve "riskli" (GSA-12 skoru > 2) olarak gruplanmış ve ki-kare testleri kullanılmıştır.

6.Bulgular

Öğrencilerin genel profilini çıkarmaya ve sosyoekonomik durumlarını anlamaya yönelik sorulara verdikleri cevaplar incelendiğinde öğrencilerin yaklaşık 2/5'inin 21-22 yaş aralığında olduğu görülmüştür. Öğrencilerin %70'inden fazlası ilk 5 tercihinden birinde okumaktadır. Her beş öğrenciden 2'si 4 yıldır üniversitede öğrenci olduklarını bildirmişlerdir. Öğrencilerin yaklaşık 1/3'ü yıl kaybı yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin 3/4'ü kent merkezinde yaşadıklarını ve çekirdek aile mensubu olduklarını söylemişlerdir. Öğrencilerin %35'i, okudukları bölümü istemeyerek tercih ettiklerini vurgulamışlardır. Öğrencilerin yaklaşık %90'ı hane reisinin (babalarının) kentte yaşadığını vurgulamıştır. Hane reisinin kentte yaşaması durumunda öğrencilerin yaklaşık %40 hane reisinin emekli olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin %30'unun babası lise mezunuyken, %33'ünün annesi ilkökul mezunudur. Öğrencilerin yarısından fazlası ailelerinin aylık gelirinin 0-3000 TL arasında olduğunu dile getirmiştir. Öğrencilerin %40'ı ailelerinin gelirinin geçimlerine yetmediğini belirtirken sadece %6'sının ailesi birikim yapabilmektedir. Öğrencilerin 1/4'ü aylık ortalama 500-750 TL harcadıklarını belirtirken, %65'i parasının harcamalarına yetmediğini vurgulamıştır.

Tablo-1. Sorulara İlişkin Değişkenlerin Sıklıkları

	Değişkenler	n	%
Cinsiyet	Kadın	518	52,7
	Erkek	465	47,3
	Toplam	983	100,0
Yaş	18-19	91	9,2
	20	164	16,6
	21	182	18,4
	22	182	18,4

	23	160	16,2
	24-25	139	14,1
	26+	71	7,2
	Toplam	989	100,0
Tercih Sırası	1-5. sıra	706	71,7
	6.+ sıra	279	28,3
	Toplam	985	100,0
Öğrencilik Süresi	1-3 yıl	176	18,2
	4 yıl	368	38,1
	5 yıl	227	23,5
	6 yıl	71	7,4
	7+ yıl	123	12,7
	Toplam	965	100,0
Yıl Kaybı	Var	285	28,7
	Yok	707	71,3
	Toplam	992	100,0
Kalınan Yer	Yurt	357	36,1
	Aile ile birlikte evde	255	25,8
	Arkadaşlar ile birlikte evde	280	28,3
	Özel konuk evinde	14	1,4
	Akraba evinde	19	1,9
	Diğer	64	6,5
	Toplam	989	100,0
Aile Tipi	Çekirdek aile	732	74,2
	Geniş aile	210	21,3
	Parçalanmış aile	44	4,5
	Toplam	986	100,0
Daimi İkamet Yeri	İl merkezi	679	68,5
	İlçe merkezi	246	24,8
	Köy	66	6,7
	Toplam	991	100,0
Okuduğu Bölümü Tercih Biçimi	İsteyerek	642	64,8
	İstemeyerek	349	35,2
	Toplam	991	100,0
Hane Reisinin Yaşadığı Yer	Kent	879	89,3
	Kır	105	10,7
	Toplam	984	100,0
Hane Reisi Kentte Yaşıyorsa Mesleği	İşsiz	42	4,8
	Emekli	332	37,9
	Yüksek nitelikli ücretli	51	5,8
	Beyaz yakalı ücretli	85	9,7

	Niteliksiz hizmet işçisi	42	4,8
	Mavi yakalı işçi	37	4,2
	Esnaf	113	12,9
	Küçük işveren	27	3,1
	Orta-büyük işveren	50	5,7
	Ev hanımı	21	2,4
	Diğer	76	8,7
	Toplam	876	100,0
Hane Reisi Kırdan Yaşıyorsa Mesleği	Zengin köylü	13	13,7
	Orta köylü	20	21,1
	Küçük köylü	12	12,6
	Yoksul köylü	20	21,1
	Emekli	17	17,9
	Diğer	12	12,6
	Ev hanımı	1	1,1
	Toplam	95	100,0
Babanın Eğitim Durumu	Okuryazar değil ve okuryazar	61	6,2
	İlkokul	265	27,0
	Ortaokul	147	15,0
	Lise	297	30,2
	Üniversite	185	18,8
	Yüksek lisans ve Doktora	28	2,8
	Toplam	983	100,0
	Annenin Eğitim Durumu	Okuryazar değil ve okuryazar	175
İlkokul		324	32,9
Ortaokul		142	14,4
Lise		248	25,2
Üniversite ve üstü		96	9,7
Toplam		985	100,0
Ailenin Ortalama Aylık Geliri	0-3000 TL	495	50,5
	3000-7500 TL	420	42,8
	7500+ TL	66	6,7
	Toplam	981	100,0
Ailenin Geçim Düzeyi	Gelir harcamalara yetmiyor	400	40,6
	Gelir ile harcamalar denk	523	53,0
	Gelir harcamalardan fazla	63	6,4
	Toplam	986	100,0
Öğrencinin Aylık Harcaması	0-250 TL	47	4,7
	250-500 TL	235	23,7
	500-750 TL	259	26,1
	750-1000 TL	219	22,1

	1000-1250 TL	104	10,5
	1250-1500	68	6,9
	1500+	60	6,0
	Toplam	992	100,0
Öğrencinin Geçim Düzeyi	Parası harcamalarına yetmiyor	639	64,5
	Parası harcamalarına yetiyor	351	35,5
	Toplam	990	100,0

Anket sonuçlarından her iki yönetime ilişkin temel tanımlayıcı istatistikler tablo-2’de sunulmuştur. Birinci yönetime göre yapılan puanlamada ortalama 13.57, standart sapma ise 6,85 olarak çıkmıştır. %95 güven aralığına göre ortalama 13.14 ile 14.00 arasında değişmektedir. İkinci yönetime göre yapılan puanlamada ortalama 3.52 çıkarken standart sapma 3.14 çıkmış ve %95 güven aralığında ortalamanın alt ve üst sınırları 3.32 ile 3.72 arasında oluşmuştur. İkinci yönetime göre hesaplanmış GSA-12 verilerine göre risk altındaki öğrenci oranı yaklaşık %53’tür (tablo-3).

Tablo-2. Her İki Yönetime Göre Hesaplanan GSA-12 Skorlarına İlişkin Temel İstatistikler

Yöntem	Ortalama	Ortalama için %95 güven aralığı		Ortanca	Standart sapma
		Alt sınır	Üst sınır		
skor36	13,57	13,14	14	13	6,85
skor12	3,52	3,32	3,72	3	3,143

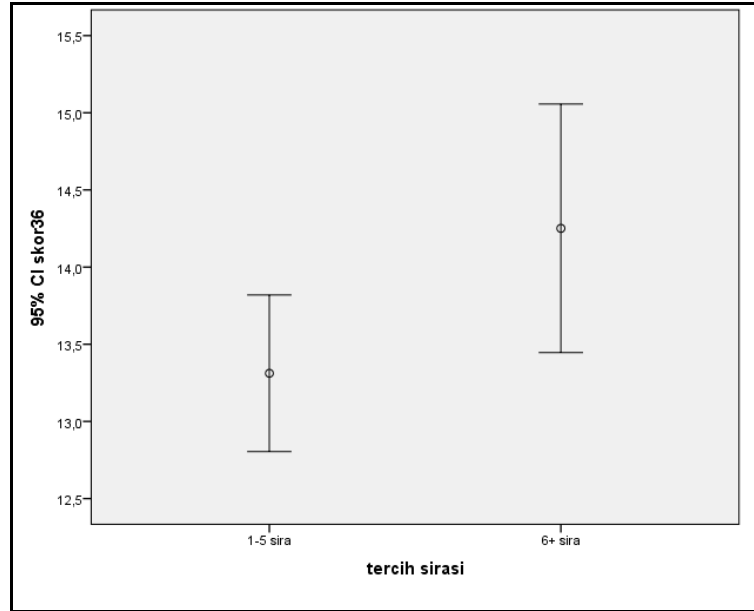
Tablo-3. İkinci Yönetime Göre Hesaplanmış GSA-12 Skorlarına Göre Riskli ve Risksiz Öğrenci Sayıları

Skor12 grupları	Sıklık	%
Risksiz	472	47,4
Riskli	523	52,6
Toplam	995	100,0

Birinci yönetime göre hesaplanmış GSA-12 skorları hiçbir soru için normal dağılım koşulunu sağlamadığı için tüm sorulara ilişkin sonuçların değerlendirilmesinde parametrik olmayan testler kullanılmıştır. Yapılan testler sonucunda birinci yönetime göre hesaplanmış GSA-12 skorları dikkate alındığında cinsiyete göre, yaşa göre, kalınan yere göre, aile tipine göre, daimi ikamet yerine göre, hane reisinin (babanın) yaşadığı yere göre, hane reisi kırdı yaşıyorsa mesleğine göre, babanın eğitim seviyesine göre ve öğrencinin aylık harcamasına göre üniversite öğrencileri arasında anlamlı farklar bulunmamıştır.

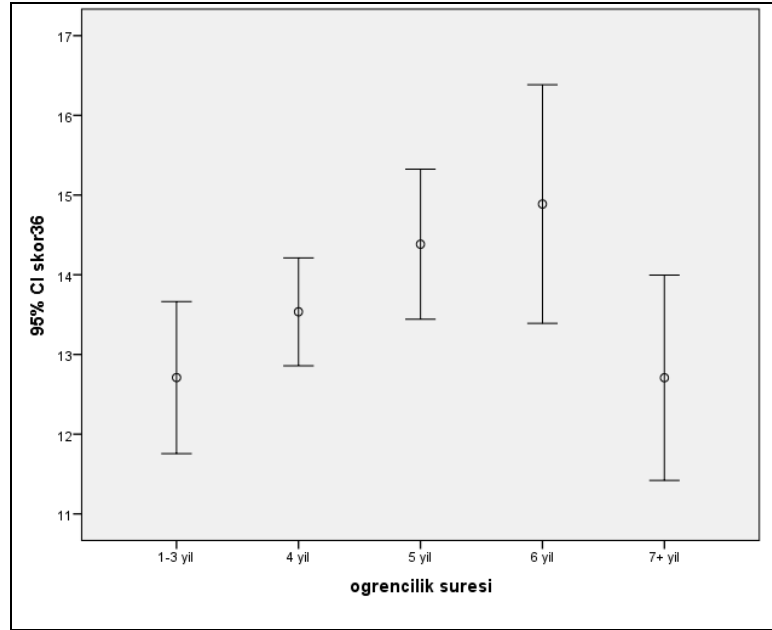
Öğrencilerin okudukları bölümü kaçınıcı sırada tercih ettikleri ile GSA-12 skorları arasında anlamlı bir ilişki vardır. Okuduğu bölümü ilk 5 sırada tercih eden üniversite öğrencilerinin depresyon skorları daha düşüktür. Diğer bir deyişle okudukları bölümü öncelikli olarak tercih etmeyen öğrencilerin ileriki dönemlerde istemedikleri bir iş ile meşgul olacak olmaları onlar açısından mutsuzluk ve dolayısıyla stres yaratan bir faktör olabilir (tablo-4).

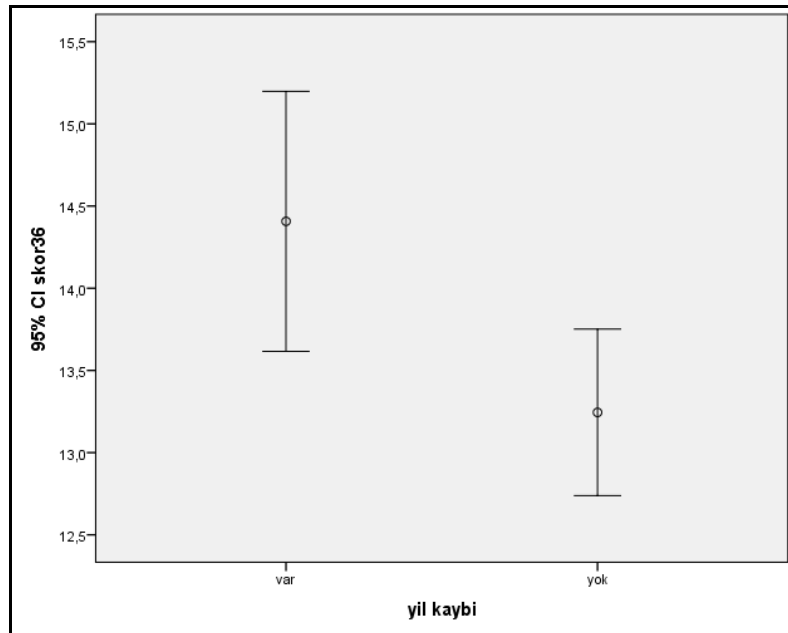
Resim-1. Öğrencilerin Okudukları Bölümü Tercih Sırasına Göre GSA-12 Skorları ($p=0.034 < 0,050$)

Öğrencilik süresi ile GSA-12 skorları arasındaki anlamlı ilişki incelendiğinde 3 yıl ve daha az süreyle öğrenci olanlar ile 5 ve 6 yıllık öğrenciler arasında; 4 yıldır öğrenci olanlar ile 6 yıldır öğrenci olanlar arasında; 5 yıldır öğrenci olanlar ile 7 yıl ve daha uzun süredir öğrenci olanlar arasında ve 6 yıldır öğrenci olanlar ile 7 yıl ve daha fazla süre ile öğrenci olanlar arasında GSA-12 skorları açısından anlamlı farklar olduğu görülmektedir (tablo-5). Genel bir değerlendirme yapıldığında; öğrencilik süresi 6 yıla kadar uzadıkça GSA-12 skorlarının arttığı ancak 7 yıl ve daha uzun süredir öğrenci olanlar arasında GSA-12 skorlarının düştüğü gözlenmektedir. Diğer bir deyiş ile öğrenim süresinin uzaması öğrenciler arasında bir stres yaratırken belli bir eşikten sonra mezun olma önemini yitirmektedir. Bu tür öğrenciler için üniversite eğitiminin birincil öncelik olmaktan çıktığı ve hâlihazırda hayatlarını başka bir şekilde düzene koydukları düşünülebilir. Çünkü bu öğrencilerin GSA-12 skorları hemen hemen üniversiteye yeni başlayan öğrenciler ile aynı düzeydedir.

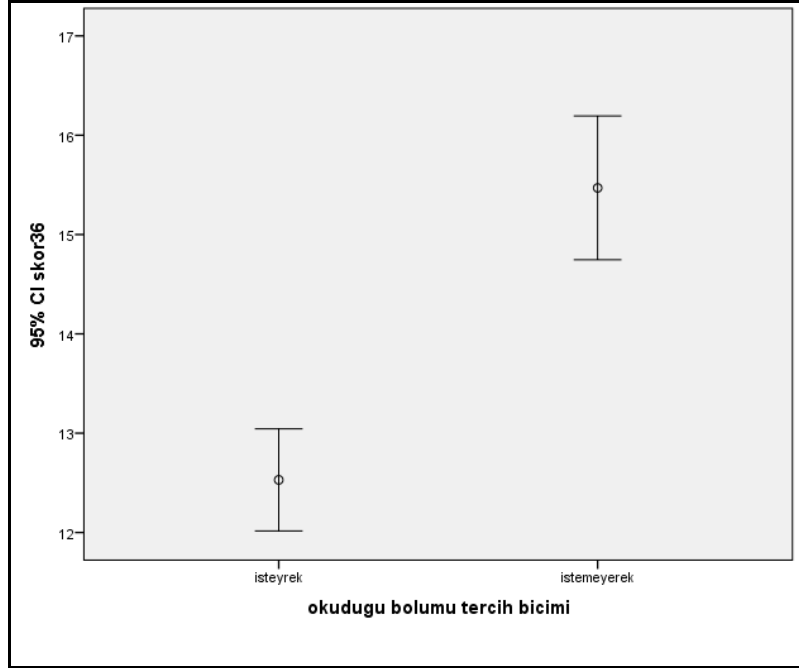
Resim-2. Öğrencilik Süresine Göre Öğrencilerin GSA-12 Skorları ($p:0.013 < 0,050$)

Öğrencilerin eğitim hayatları boyunca yıl kaybı yaşamaları durumu ile GSA-12 skorları arasındaki ilişki incelendiğinde; GSA-12 skorları açısından öğrencilerin yıl kaybı yaşamaları ile yaşamamaları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Yıl kaybı yaşayan öğrencilerin GSA-12 skorları yaşamayanlara göre daha yüksektir. Daha önce değinildiği üzere öğrencilerin yıl kaybı yaşamaları hem çalışma hayatına girişlerini geciktirmekte hem de öğrencilerin aileleri üzerinde yarattığı maddi baskı büyümektedir. Her iki durum da bu konulara duyarlı olan öğrenciler üzerinde stres yaratmakta ve bu da öğrencilerin depresyon risklerinin artmasına neden olmaktadır.

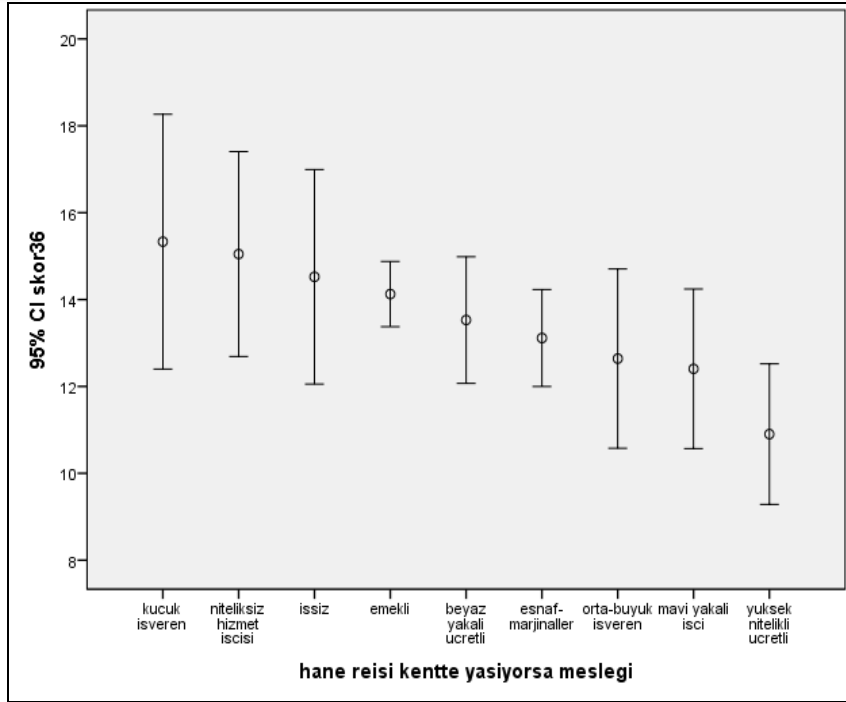
Resim-3. Öğrencinin Yıl Kaybı Yaşamalarına Göre GSA-12 Skorları ($p=0.004 < 0,050$)

Öğrenciler arasında okuduğu bölümü kendi isteği ile tercih edip etmeme arasında GSA-12 skorları açısından anlamlı bir fark vardır. Okuduğu bölümü kendi iradesi dışındaki etkenler yüzünden tercih eden öğrencilerin depresyon riskinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin hayatlarının geri kalanında istemedikleri bir meslek ile uğraşacak olmaları veya geleceklerinin başkalarının isteklerine göre şekillenmesi öğrenciler arasında ciddi bir stres kaynağı oluşturmaktadır.

Resim-4. Öğrencinin Okuduğu Bölümü Tercih Şekline Göre GSA-12 Skorları ($p=0.000 < 0,050$)

Öğrencilerin babalarının kentte yaşaması durumunda, babanın mesleği ile GSA-12 skorları arasında %90 güven aralığında anlamlı fark olduğu görülmektedir. Babanın hangi meslek grubunda çalıştığına bağlı olarak öğrencilerin GSA-12 skorları arasında anlamlı fark olduğunu anlamak için ikili karşılaştırma yapıldığında; babası "yüksek nitelikli ücretli" olarak çalışan öğrenciler ile (babası "mavi yakalı işçi" ve "orta-büyük işveren" olarak çalışan öğrenciler hariç) diğer tüm meslek grupları arasında anlamlı bir fark vardır. Babası "yüksek nitelikli ücretli" olarak çalışmayan diğer tüm öğrencilerin GSA-12 skorları arasında ise anlamlı bir fark yoktur. Diğer bir deyişle öğrencinin babasının "yüksek nitelikli ücretli (avukat, hekim, mühendis, mimar vb.)" olarak çalışması öğrencilerin GSA-12 skorlarında, babası diğer statülerde çalışan öğrencilere göre anlamlı düzeyde düşüşe neden olmaktadır. Genel olarak bakıldığında babanın çalışma statüsünün öğrencilerin GSA-12 skorları üzerindeki etkisi daha çok babanın çalışma rejimindeki düzenlilik ile ilişkili olduğu görülmektedir. Babanın mevcut işini kaybetme riski arttıkça öğrencilerin GSA-12 skorları da artmaktadır.

Resim-5. Öğrencinin Babasının Mesleğine Göre Öğrencilerin GSA-12 Skorları ($p=0.066 < 0,100$)

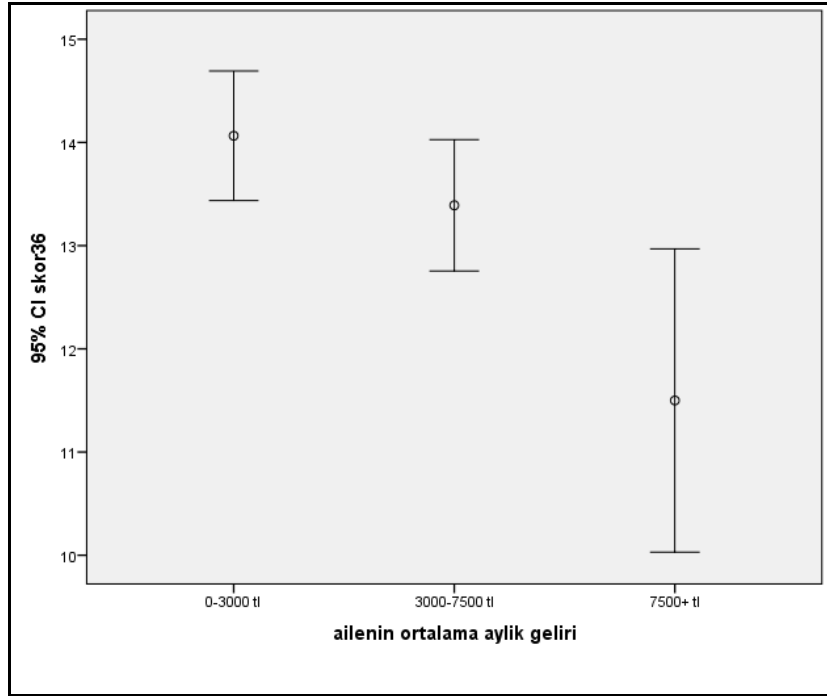
Öğrencilerin annelerinin eğitim durumu ile GSA-12 skorları arasındaki ilişki incelendiğinde; ilk yönetime göre hesaplanan GSA-12 skorlarına için öğrencilerin annelerinin eğitim seviyelerine göre anlamlı bir farklılaşma gözlenmemiştir. Ancak ikinci yönetime göre hesaplanan (sorulara verilen cevapların 0-0-1-1 olarak puanlanması) ve 3 ve üzeri puan alan öğrencilerin riskli şeklinde değerlendirildiği yönetime göre öğrencilerin annelerinin eğitim durumları ile öğrencilerin riskli kategoride yer alması arasında %90 güven aralığında anlamlı bir fark vardır. Farkın nereden kaynaklandığı incelendiğinde, söz konusu farkın annesi üniversite mezunu veya daha yüksek bir dereceye sahip öğrencilerden kaynaklandığı görülmektedir. Annesi üniversite mezunu veya daha yüksek bir dereceye sahip öğrencilerin riskli kategoride yer alma durumları diğer öğrencilere göre anlamlı düzeyde azdır.

Tablo-4. Öğrencinin Annesinin Eğitim Düzeyi ile GSA-12 Skorları Arasındaki İlişki

p=0.096 < 0,10		Risksiz	Riskli	Toplam
Okuryazar değil ve okuryazar	Gözlenen	87	88	175
	%	49,7	50,3	100,0
İlkokul	Gözlenen	142	182	324
	%	43,8	56,2	100,0
Ortaokul	Gözlenen	62	80	142
	%	43,7	56,3	100,0
Lise	Gözlenen	123	125	248
	%	49,6	50,4	100,0
Üniversite ve üstü	Gözlenen	56	40	96
	%	58,3	41,7	100,0
Toplam	Gözlenen	470	515	985
	%	47,7	52,3	100,0

Öğrencilerin ailelerinin aylık gelir düzeyi ile GSA-12 skorları arasındaki ilişki incelendiğinde

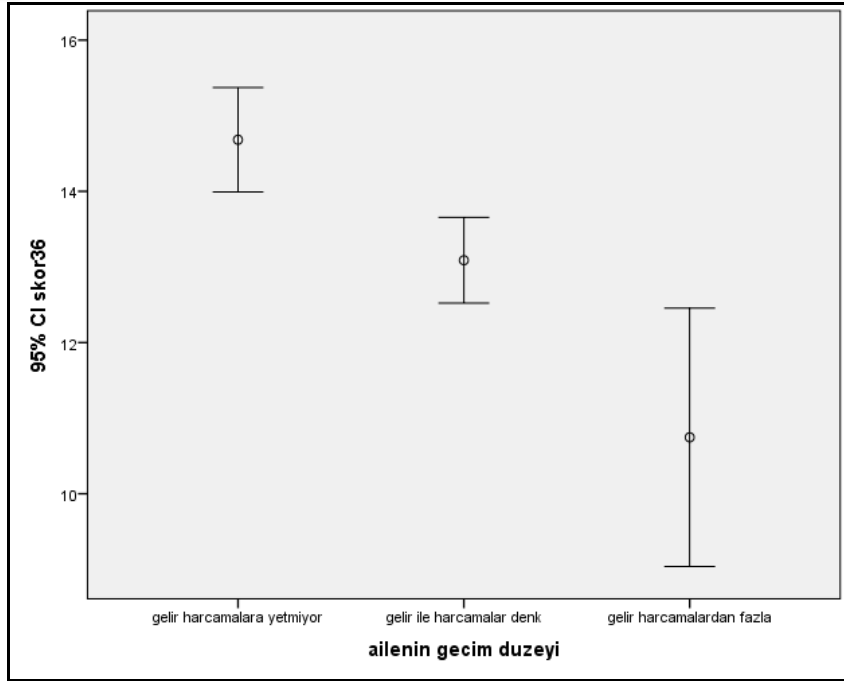
öğrencilerin ailelerinin aylık gelir gruplarına göre GSA-12 skorları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Hangi gelir grupları arasında fark olduğu incelendiğinde ailesinin aylık gelir düzeyi 3000 TL ve daha az olanlar ile 7500 TL ve üzeri olanlar arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Genel olarak ise ailelerin gelir düzeyi arttıkça öğrencilerin GSA-12 skorlarının düştüğü gözlenmektedir.

Resim-6. Öğrencinin Ailesinin Gelir Düzeyine Göre GSA-12 Skorları ($p=0.027 < 0,050$)

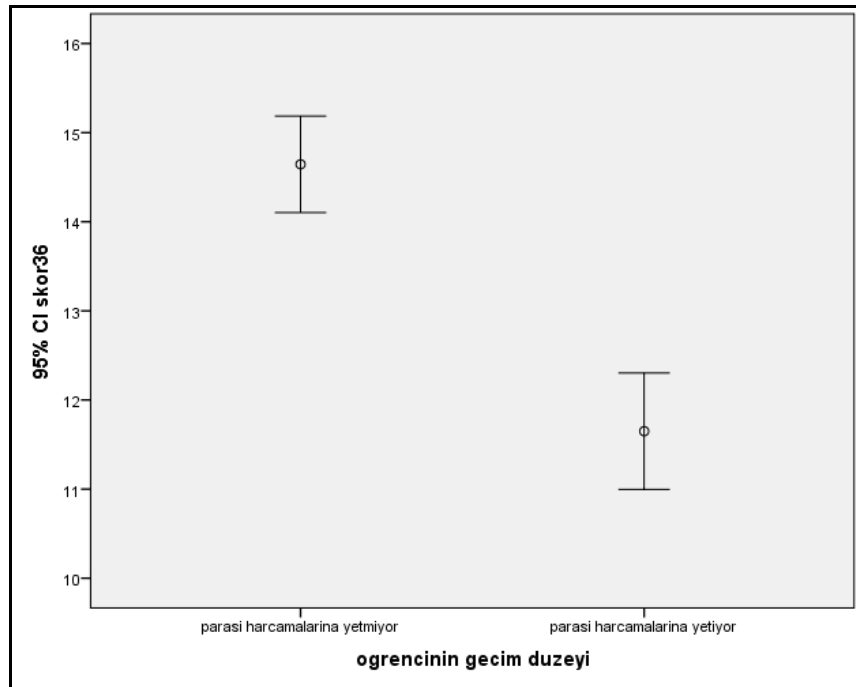
Öğrencinin ailesinin geçim düzeyi ile GSA-12 skorları arasındaki ilişki incelendiğinde öğrencinin ailesinin geçim düzeyine göre GSA-12 skorları arasında fark olduğu ve söz konusu farkın her geçim düzeyi arasında mevcut olduğu görülmektedir. Yine gelir düzeyinde olduğu ailelerin geçim düzeyi iyileştikçe öğrencilerin GSA-12 skorlarının azaldığı tespit edilmiştir.

Resim-7. Öğrencinin Ailesinin Geçim Düzeyine Göre GSA-12 Skorları ($p=0.000 < 0,050$)

Öğrencinin geçim düzeyi ile GSA-12 skorları arasındaki ilişki incelendiğinde öğrencinin geçim düzeyine göre GSA-12 skorları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Öğrencilerin geçim düzeyi iyileştikçe GSA-12 skorlarının düştüğü görülmüştür.

Resim-8. Öğrencinin Geçim Düzeyine Göre GSA-12 Skorları ($p=0.000 < 0,050$)

Genel bir değerlendirme yapıldığında; öğrencinin okuduğu bölümü kaçınıcı sırada tercih ettiği, toplam öğrencilik süresi ve yıl kaybı yaşayıp yaşamadığı, okuduğu bölümü isteyerek mi yoksa istemeyerek mi tercih ettiği, öğrencinin babasının (hane reisinin) kentte yaşaması durumunda yaptığı işin, öğrencinin annesinin eğitim düzeyinin, öğrencinin ailesinin aylık ortalama gelir düzeyinin, öğrencinin ailesinin geçim düzeyinin ve öğrencinin kendi geçim düzeyinin öğrencinin GSA-12 skorlarını ve depresyon riskini belirlemede anlamlı düzeyde ayrıştırıcı olduğu görülmüştür. Öğrencinin isteklerinin, tercihlerinin veya beklentilerinin dikkate alınması ve ailesinin sosyal statüsünden ziyade maddi koşullarının veya ailesinin gelir durumunun üniversite öğrencilerin GSA-12 skorları veya diğer bir deyişle depresyon riski düzeyinde etkili olduğu görülmektedir. Buna ek olarak öğrencilerin ailelerinin mutlak maddi koşulları kadar öğrencilerin maddi durumlarına ilişkin görece değerlendirmelerinin de belirleyici olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Genel olarak akıl sağlığını geliştirmek için genetik olmayan sosyal ve çevresel faktörlerin zayıf akıl sağlığına neden olmada veya akıl hastalıklarına neden olmada oynadığı rol dikkatle değerlendirilmelidir. Bunu yaparken sosyal adalet, siyasi irade ve güç, politik müdahale, kaynak dağılımı ve program geliştirme ve uygulamanın rolleri dikkate alınmalıdır. Akıl sağlığını iyileştirmek ve akıl hastalıkları ve madde kullanım bozuklukları riskini azaltmak için toplumun genelini hedefleyen en büyük etki, kamu politikalarını, sağlığı daha fazla teşvik edecek şekilde optimize ederek ve sosyal normları değiştirerek elde edilecektir, çünkü toplumun tüm üyelerinin sağlığı bir önceliktir (Compton ve Shim, 2015).

Sağlığın toplumsal koşullardan etkilendiğini anlamak, sağlık ve sağlıkta hakkaniyetin sorumluluğunu net bir şekilde politika, siyasa ve yönetim alanlarına yerleştirir ve yasa koyucuları tüm politikaların sağlık etkilerini dikkate almaya teşvik eder (WHO, 2008). Çünkü hükümetlerin ve kamu kurumlarının sağlık sektörü dışındaki alanlarda aldığı kararlar da, söz konusu sosyal koşulların kapsamını ve/veya dağılımını etkileyerek akıl sağlığı üzerinde potansiyel olarak derin etkilere sahip olabilir (Marmot Review, 2010).

Ülke düzeyindeki stratejiler, yoksulluğun azaltılmasını ve yaşam boyu etkili sosyal korumayı, eşitsizliklerin ve ayrımcılığın azaltılmasını, savaşın ve şiddetli çatışmaların önlenmesini ve istihdama, sağlık hizmetlerine, barınma ve eğitime erişimin teşvik edilmesini içerir. Anne depresyonunun tedavisi, erken çocukluk gelişimi, yoksullukla mücadele programlarında ruhsal bozukluğu olan ailelerin hedeflenmesi, işsizler için sosyal yardım ve alkol siyasalarına ilişkin politikalara özel önem verilmelidir. Bunlar, zihinsel bozukluklarla özellikle güçlü ilişkileri olan ve açık bir bağa sahip alanlardır (Allen vd., 2014). Buna ek olarak Düşük ve Orta Gelirli Ülkelerde ruh sağlığı ve yoksulluk arasındaki açık ilişki, ruh sağlığının kalkınma ajanslarının gündemine ve binyıl kalkınma hedefleri (BKH) gibi uluslararası hedeflere dahil edilmesi durumunu güçlendirmektedir (Miranda ve Patel, 2005). Dezavantajlı insanlardaki yaygın ruhsal bozuklukların fazlalığı, özellikle birinci basamak sağlık hizmetleri düzeyinde ve özellikle yüksek düzeyde sosyal dezavantajlı topluluklarda etkili teşhis ve tedaviye erişimin iyileştirilmesini sağlamak için sağlık politikası girişimlerine olan ihtiyacı göstermektedir (Fryers vd., 2005).

Ruh sağlığını etkileyen faktörlerin belirlenmesi, ruh sağlığını iyileştirebilecek müdahaleleri ve programları uyarlamak için kritik öneme sahiptir (Silva vd., 2016). Ayrıca depresyon ve anksiyete, Birleşik Krallık ekonomisine yıllık tahmini maliyeti 6 milyar sterlin olan önemli halk sağlığı sorunlarıdır (Croft-Jeffreys ve Wilkinson, 1989). Buna göre ruh sağlığını olumsuz etkileyen koşulların tespiti ve ortadan kaldırılması toplumsal maliyetleri açısından da önemli siyasa alanıdır. Klinik düzeyde müdahaleler, bireysel düzeyde hastalar için önemli ve ilgili olsa da, toplumda kalıcı değişikliklere yol açmayacak ve gelir eşitsizliğinin ruh sağlığı ve madde kullanım bozuklukları üzerindeki etkisini etkili bir şekilde ele alamayacaktır (Compton ve Shim, 2015).

Bireyler, hamilelik ve doğum öncesi dönemler, erken çocukluk, ergenlik, çalışma ve aile kurma yılları ve ileri yaşlar gibi yaşamın çeşitli aşamalarında sağlıklarını etkileyen sürekli ve devam eden stres kaynaklarına (stressors) sahip olacağı için yaşam boyu bir yaklaşım izlemek çok önemlidir (Marmot Review,

2010). Yaşam boyu avantaj ve dezavantajlara maruz kalma durumunun analizi, bu olumsuz ve olumlu faktörlerin ve süreçlerin zaman içinde biriktiğini, bireyler arasındaki epigenetik, psikososyal, fizyolojik ve davranışsal özelliklerin yanı sıra aile, topluluk ve sosyal gruplardaki sosyal koşulları etkilediğini göstermektedir (WHO ve CGF, 2014). Böyle bir avantaj ve dezavantaj birikiminin sosyal ve ekonomik eşitsizliklere ve dolayısıyla adaletsiz ruh sağlığı sonuçlarına katkıda bulunması mümkündür (Allen vd., 2014).

Nesiller boyunca devam eden sosyal ve ekonomik eşitsizlikler, zaman içinde ruh sağlığı eşitsizliklerinin yerleşmesine neden olmaktadır (Campion, Bhugra, Bailey ve Marmot, 2013). Yaşam seyri boyunca sosyal belirleyiciler yaklaşımını benimsemek, aynı zamanda nesiller arası eşitsizlik aktarımını da ele almak anlamına gelir. Kuşaklar arası risk transferi kavramı, sosyal ve ekonomik faktörlerin nesiller arası aktarımının analizi ve bunlarla mücadeleye yönelik politika yanıtlarının geliştirilmesi açısından önemlidir (WHO ve CGF, 2014).

Ruhsal bozuklukların yaygınlığı ve sosyal dağılımı, yüksek gelirli ülkelerde iyi belgelenmiştir. Düşük ve orta gelirli ülkelerde sorunun giderek daha fazla tanınmasına rağmen, sorunu ölçmeye yönelik araştırmalarda ve zihinsel bozuklukları önlemeye yönelik stratejiler, politikalar ve programlarda hala önemli bir boşluk bulunmaktadır (WHO ve CGF, 2014).

Hem toplumun genelinde hem de toplumdaki özel gruplarda ruh sağlığının genel düzeyinin tespit edilmesi ve ruh sağlığını etkileyen koşulların ortaya konması söz konusu hastalıklar ile mücadelede önemlidir. Üniversite öğrencilerine yönelik olarak yapılan ve temel amacı üniversite öğrencilerinin hem genel ruh sağlığını hem de ruh sağlığını etkileyen sosyoekonomik koşulları tespit etmeye yönelik bu çalışmada genel olarak öğrencilerin ve ailelerinin birçok faktörün ortak bileşeni olarak tanımlanabilecek sosyoekonomik statüden (eğitim + gelir + meslek) daha ziyade mutlak (gelir) ve görece maddi koşulların üniversite öğrencilerinin ruhsal sağlığını etkilediği görülmüştür.

Tüm bu tespitlere ek olarak toplumun geleceğinin şekillenmesinde önemli bir faktör olan üniversite öğrencileri arasında genel ruh sağlığı durumunun tespiti ve ruh sağlığını iyileştirici ve geliştirici önlemlerin alınması özellikle üniversite yönetimlerinin başlıca ilgi alanlarından biri olmalıdır. Bu anlamda üniversitelerde Psikolojik Danışma ve Rehberlik Merkezlerinin daha aktif hale gelmesi ve üniversite olanakları kullanılarak genel taramaların yapılması hem teşhis hem de erken tedavi anlamında önemlidir. Üniversite özelinde yapılacak ufak müdahaleler ile ileride doğabilecek büyük toplumsal maliyetlerin önlenmesi mümkündür. Tüm bunlara ek olarak toplum düzeyinde özellikle maddi ve sosyal eşitsizliklerin giderilmesi ve daha adil bir toplum düzeni kurulmasına yönelik makro müdahaleler ise etkileri açısından daha etkin müdahalelerdir. Ancak burada makro ve mikro müdahalelerin el ele yürütülmesi etkin sonuçlar elde edilmesi açısından kaçınılmaz bir gerekliliktir.

KAYNAKÇA

- Adewuya, A. O., Ola, B. A., Aloba, O. O., Mapayi, B. M., & Oginni, O. O. (2006). Depression amongst Nigerian University Students. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 41(8), 674-678.
- Allen, J., Balfour, R., Bell, R., & Marmot, M. (2014). Social Determinants of Mental Health. *International Review of Psychiatry*, 26(4), 392-407.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens Through the Twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480.
- Banks, J., Marmot, M., Oldfield, Z., & Smith, J. P. (2006). Disease and Disadvantage in the United States and in England. *JAMA*, 295(17), 2037-2045.
- Bayram, N., & Bilgel, N. (2008). The Prevalence and Socio-Demographic Correlations of Depression, Anxiety and Stress Among a Group of University Students. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 43(8), 667-672.
- Bell, R., Donkin, A. & Marmot, M. (2013). *Tackling Structural and Social Issues to Reduce Inequities in Children's Outcomes in Low- To Middle-Income Countries*, Office of Research Discussion Paper No.2013-02,

- Florence: UNICEF Office of Research.
- Binbay, T., Direk, N., Aker, T., Akvardar, Y., Alptekin, K., Cimilli, C., Çam, B., Deveci, A., Gültekin, B. K., Şar, V., Taycan, O. & Ulaş, H. (2014). Psychiatric Epidemiology in Turkey: Main Advances in Recent Studies and Future Directions. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 25(4), 1-17.
- Blanco, C., Okuda, M., Wright, C., Hasin, D. S., Grant, B. F., Liu, S. M., & Olfson, M. (2008). Mental Health of College Students and Their Non-College-Attending Peers: Results from The National Epidemiologic Study on Alcohol and Related Conditions. *Archives of General Psychiatry*, 65(12), 1429-1437.
- Bostancı, M., Özdel, O., Kalkan-Oguzhanoglu, N., Özdel, L., Ergin, A., Ergin, N., Ateşçi, F. & Karadağ, F. (2005). Depressive Symptomatology among University Students in Denizli, Turkey: Prevalence and Sociodemographic Correlates, *Croatian Medical Journal*, 46(1), 96-100.
- Boydell, J., Van Os, J., McKenzie, K., & Murray, R. M. (2004). The Association of Inequality with The Incidence of Schizophrenia. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 39(8), 597-599.
- Campion, J., Bhugra, D., Bailey, S., & Marmot, M. (2013). Inequality and Mental Disorders: Opportunities for Action. *The Lancet*, 382(9888), 183-184.
- Caron, J., Latimer, E., & Tousignant, M. (2007). Predictors of Psychological Distress in Low-Income Populations of Montreal. *Canadian Journal of Public Health*, 98(1), S35-S44.
- Catalano, R., Goldman-Mellor, S., Saxton, K., Margerison-Zilko, C., Subbaraman, M., LeWinn, K., & Anderson, E. (2011). The Health Effects of Economic Decline. *Annual Review of Public Health*, 32, 431-450.
- Choi, J. H., Ju, S., Kim, K. S., Kim, M., Kim, H. J., & Yu, M. (2015). A Study on Korean University Students' Depression and Anxiety. *Indian Journal of Science and Technology*, 8(S8), 1-9.
- Compton, M. T., & Shim, R. S. (2015). The Social Determinants of Mental Health. *Focus*, 13(4), 419-425.
- Cooper, H. L., Hunter-Jones, J., Kelley, M. E., Karnes, C., Haley, D. F., Ross, Z., Rothenberg, R. & Bonney, L. E. (2014). The Aftermath of Public Housing Relocations: Relationships between Changes in Local Socioeconomic Conditions and Depressive Symptoms in A Cohort of Adult Relocaters. *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 91(2), 223-241.
- Croft-Jeffreys, C., & Wilkinson, G. (1989). Estimated Costs of Neurotic Disorder in UK General Practice 1985. *Psychological Medicine*, 19(3), 549-558.
- Cutrona, C. E., Russell, D. W., Brown, P. A., Clark, L. A., Hessling, R. M., & Gardner, K. A. (2005). Neighborhood Context, Personality, and Stressful Life Events as Predictors of Depression among African American Women. *Journal of abnormal psychology*, 114(1), 3-15.
- Dachew, B. A., Azale Bisetegn, T., & Berhe Gebremariam, R. (2015). Prevalence of Mental Distress and Associated Factors among Undergraduate Students of University of Gondar, Northwest Ethiopia: A Cross-Sectional Institutional Based Study. *PLOS ONE*, 10(3), 1-10.
- Dohrenwend, B. P., Levav, I., Shrout, P. E., Schwartz, S., Naveh, G., Link, B. G., Skodol, A. W. & Stueve, A. (1992). Socioeconomic Status and Psychiatric Disorders: The Causation-Selection Issue. *Science*, 255(5047), 946-952.
- Eisenberg, D., Gollust, S. E., Golberstein, E., & Hefner, J. L. (2007). Prevalence and Correlates of Depression, Anxiety, and Suicidality among University Students. *American Journal of Orthopsychiatry*, 77(4), 534-542.
- Fryers, T., & Brugha, T. (2013). Childhood Determinants of Adult Psychiatric Disorder. *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health*, 9, 1-50.
- Fryers, T., Melzer, D., Jenkins, R., & Brugha, T. (2005). The Distribution of the Common Mental Disorders: Social Inequalities in Europe. *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health*, 1(1), 1-12.
- Gariepy, G., Blair, A., Kestens, Y., & Schmitz, N. (2014). Neighborhood Characteristics and 10-Year Risk of Depression in Canadian Adults with and without a Chronic Illness. *Health & Place*, 30, 279-286.
- Gavin, A. R., Walton, E., Chae, D. H., Alegria, M., Jackson, J. S., & Takeuchi, D. (2010). The Associations between Socio-Economic Status and Major Depressive Disorder Among Blacks, Latinos, Asians and

- Non-Hispanic Whites: Findings from the Collaborative Psychiatric Epidemiology Studies. *Psychological Medicine*, 40(1), 51-61.
- Ghrouz, A. K., Noohu, M. M., Manzar, M. D., Spence, D. W., BaHammam, A. S., & Pandi-Perumal, S. R. (2019). Physical Activity and Sleep Quality in Relation to Mental Health among College Students. *Sleep and Breathing*, 23(2), 627-634.
- Giamos, D., Lee, A. Y. S., Suleiman, A., Stuart, H., & Chen, S. P. (2017). Understanding Campus Culture and Student Coping Strategies for Mental Health Issues in Five Canadian Colleges and Universities. *Canadian Journal of Higher Education*, 47(3), 136-151.
- Goldberg, D. P., Gater, R., Sartorius, N., Ustun, T. B., Piccinelli, M., Gureje, O., & Rutter, C. (1997). The Validity of Two Versions of the GHQ in the WHO Study of Mental Illness in General Health Care. *Psychological Medicine*, 27(1), 191-197.
- Gostin, L. O., & Powers, M. (2006). What Does Social Justice Require for the Public's Health? Public Health Ethics and Policy Imperatives. *Health Affairs*, 25(4), 1053-1060.
- Gündoğar, D., Gül, S. S., Uskun, E., Demirci, S., & Keçeci, D. (2007). Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Doyumunu Yordayan Etkenlerin İncelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 10(1), 14-27.
- Harrison, J., Barrow, S., Gask, L., & Creed, F. (1999). Social Determinants of GHQ Score by Postal Survey. *Journal of Public Health*, 21(3), 283-288.
- Hersi, L., Tesfay, K., Gesesew, H., Krahl, W., Ereg, D., & Tesfaye, M. (2017). Mental Distress and Associated Factors among Undergraduate Students at the University of Hargeisa, Somaliland: A Cross-Sectional Study. *International Journal of Mental Health Systems*, 11(1), 1-8.
- Hudson, J. I., Hiripi, E., Pope Jr, H. G., & Kessler, R. C. (2007). The Prevalence and Correlates of Eating Disorders in the National Comorbidity Survey Replication. *Biological Psychiatry*, 61(3), 348-358.
- İlhan, N., Güzlük, M., & Özmen, E. (2019). The Relationship between Mental Health and Basic Need Fulfillment of University Students. *Journal of Psychiatric Nursing*, 10(4), 286-295.
- Jackson-Triche, M. E., Sullivan, J. G., Wells, K. B., Rogers, W., Camp, P., & Mazel, R. (2000). Depression and Health-Related Quality of Life in Ethnic Minorities Seeking Care in General Medical Settings. *Journal of Affective Disorders*, 58(2), 89-97.
- Kessler, R. C., McGonagle, K. A., Zhao, S., Nelson, C. B., Hughes, M., Eshleman, S., Wittchen H. U. & Kendler, K. S. (1994). Lifetime and 12-Month Prevalence of DSM-III-R Psychiatric Disorders in the United States: Results from the National Comorbidity Survey. *Archives of General Psychiatry*, 51(1), 8-19.
- Khurshid, S., Parveen, Q., Yousuf, M. I. & Chaudhry, A. G. (2015) Effects of Depression On Students' Academic Performance, *Science International (Lahore)*, 27(2),1619-1624.
- Kılıç, C. (1996). Genel Sağlık Anketi: Güvenilirlik Ve Geçerlilik Çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 7(1), 3-9.
- Knapp, M., McCrone, P., Fombonne, E., Beecham, J., & Wostear, G. (2002). The Maudsley Long-Term Follow-Up of Child and Adolescent Depression: 3. Impact of Comorbid Conduct Disorder on Service Use and Costs in Adulthood. *The British Journal of Psychiatry*, 180(1), 19-23.
- Lee, B., & Kim, Y. E. (2020). Factor Structure of the 12-Item General Health Questionnaire (GHQ-12) among Korean University Students. *Psychiatry and Clinical Psychopharmacology*, 30, 248-253.
- Lewis, G., Bebbington, P., Brugha, T., Farrell, M., Gill, B., Jenkins, R., & Meltzer, H. (1998). Socioeconomic Status, Standard of Living, And Neurotic Disorder. *The Lancet*, 352(9128), 605-609.
- Lindert, J., von Ehrenstein, O. S., Priebe, S., Mielck, A., & Brähler, E. (2009). Depression and Anxiety in Labor Migrants and Refugees – A Systematic Review and Meta-Analysis. *Social Science & Medicine*, 69(2), 246-257.
- Lorant, V., Deliege, D., Eaton, W., Robert, A., Philippot, P., & Anseau, M. (2003). Socioeconomic Inequalities in Depression: A Meta-Analysis. *American Journal of Epidemiology*, 157(2), 98-112.
- Lund, C., Breen, A., Flisher, A. J., Kakuma, R., Corrigall, J., Joska, J. A., Swartz, L. & Patel, V. (2010). Poverty and Common Mental Disorders in Low and Middle Income Countries: A Systematic Review. *Social*

- Science & Medicine*, 71(3), 517-528.
- Marmot Review. (2010). Fair Society, Healthy Lives: Strategic Review of Health Inequalities in England Post 2010. Erişim tarihi: 10 Haziran 2021, www.instituteofhealthequity.org/resources-reports/fair-society-healthy-lives-the-marmot-review adresinden alınmıştır.
- Massey, D. S., & Eggers, M. L. (1990). The Ecology of Inequality: Minorities and the Concentration of Poverty, 1970-1980. *American Journal of Sociology*, 95(5), 1153-1188.
- Melchior, M., Chastang, J. F., Leclerc, A., Ribet, C., & Rouillon, F. (2010). Low Socioeconomic Position and Depression Persistence: Longitudinal Results from the GAZEL Cohort Study. *Psychiatry Research*, 177(1-2), 92-96.
- Messias, E., Eaton, W. W., & Grooms, A. N. (2011). Economic Grand Rounds: Income Inequality and Depression Prevalence Across the United States: An Ecological Study. *Psychiatric Services*, 62(7), 710-712.
- Meyer, O. L., Castro-Schilo, L., & Aguilar-Gaxiola, S. (2014). Determinants of Mental Health and Self-Rated Health: A Model of Socioeconomic Status, Neighborhood Safety, and Physical Activity. *American Journal of Public Health*, 104(9), 1734-1741.
- Mikolajczyk, R. T., Brzoska, P., Maier, C., Ottova, V., Meier, S., Dudziak, U., Ilieva, S. & El Ansari, W. (2008). Factors Associated with Self-Rated Health Status in University Students: A Cross-Sectional Study in Three European Countries. *BMC Public Health*, 8(1), 1-10.
- Miranda, J. J., & Patel, V. (2005). Achieving the Millennium Development Goals: Does Mental Health Play a Role? *PLOS Medicine*, 2(10), 962-965.
- Mistler, B. J., Reetz, D. R., Krylowicz, B., & Barr, V. (2012). The Association for University and College Counseling Center Directors Annual Survey (AUCCCD 2012 Monography) 2012. Erişim tarihi: 10 Haziran 2021, www.aucccd.org/director-surveys-public adresinden alınmıştır.
- Mundt, A., Kliewe, T., Yayla, S., Ignatyev, Y., Busch, M. A., Heimann, H., Heinz, A., Rapp, M. A., Schouler-Ocak, M., Ströhle, A. & Aichberger, M. C. (2014). Social Characteristics of Psychological Distress in Disadvantaged Areas of Berlin. *International Journal of Social Psychiatry*, 60(1), 75-82.
- Muntaner, C., Eaton, W. W., Miech, R., & O'campo, P. (2004). Socioeconomic Position and Major Mental Disorders. *Epidemiologic Reviews*, 26(1), 53-62.
- Nandi, A., Galea, S., Ahern, J., Bucciarelli, A., Vlahov, D., & Tardiff, K. (2006). What Explains the Association between Neighborhood-Level Income Inequality and the Risk of Fatal Overdose in New York City? *Social Science & Medicine*, 63(3), 662-674.
- Nicholson, A., Pikhart, H., Pajak, A., Malyutina, S., Kubinova, R., Peasey, A., Topor-Madry, R., Nikitin, Y., Capkova, N., Marmot, M. & Bobak, M. (2008). Socio-economic Status over the Life-Course and Depressive Symptoms in Men and Women in Eastern Europe. *Journal of Affective Disorders*, 105(1-3), 125-136.
- O'Neill, S., Auerbach, R. P., Alonso, J., Axinn, W. G., Cuijpers, P., Ebert, D. D., Green, J. G., Hwang, I., Kessler, R. C., Liu, H., & Mortier, P. (2016). Mental Disorders among College Students in The WHO World Mental Health Surveys. *Psychological Medicine*, 46(14), 2955-2970
- Özdel, L., Bostancı, M., Özdel, O., & Oğuzhanoglu, N. K. (2002). Üniversite Öğrencilerinde Depresif Belirtiler ve Sosyodemografik Özelliklerle İlişkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 3(3), 155-161.
- Özdemir, H., & Rezaki, M. (2007). Depresyon Saptanmasında Genel Sağlık Anketi-12. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 18(1), 13-21.
- Patel, V., & Kleinman, A. (2003). Poverty and Common Mental Disorders in Developing Countries. *Bulletin of the World Health Organization*, 81(8), 609-615.
- Patel, V., Flisher, A. J., Hetrick, S., & McGorry, P. (2007). Mental Health of Young People: A Global Public-Health Challenge. *The Lancet*, 369(9569), 1302-1313.
- Pedrelli, P., Nyer, M., Yeung, A., Zulauf, C., & Wilens, T. (2015). College Students: Mental Health Problems and Treatment Considerations. *Academic Psychiatry*, 39(5), 503-511.

- Poortinga, W., Dunstan, F. D., & Fone, D. L. (2007). Perceptions of the Neighborhood Environment and Self-Rated Health: A Multilevel Analysis of the Caerphilly Health and Social Needs Study. *BMC Public Health*, 7(1), 1-10.
- Poortinga, W., Dunstan, F. D., & Fone, D. L. (2008). Neighborhood Deprivation and Self-Rated Health: The Role of Perceptions of the Neighborhood and of Housing Problems. *Health & Place*, 14(3), 562-575.
- Roberts, R., Golding, J., Towell, T., & Weinreb, I. (1999). The Effects of Economic Circumstances on British Students' Mental and Physical Health. *Journal of American College Health*, 48(3), 103-109.
- Roberts, R., Golding, J., Towell, T., Reid, S., Woodford, S., Vetere, A., & Weinreb, I. (2000). Mental and Physical Health in Students: The Role of Economic Circumstances. *British Journal of Health Psychology*, 5(3), 289-297.
- Santiago, C. D., Wadsworth, M. E., & Stump, J. (2011). Socioeconomic Status, Neighborhood Disadvantage, and Poverty-Related Stress: Prospective Effects on Psychological Syndromes among Diverse Low-Income Families. *Journal of Economic Psychology*, 32(2), 218-230.
- Sederer, L. I. (2016). The Social Determinants of Mental Health. *Psychiatric Services* 67(2), 34-35.
- Seidi, P. A. (2020). Assessment of The Students' Mental Health in the University of Garmian by Using the Kurdish General Health Questionnaire. *Passer Journal*, 2(1), 27-31.
- Selçuk Tosun, A., Tanyer, D., Akın, B., Ergin, E., & Özaydın, T. (2019). Mental Health Condition of Socioeconomically Disadvantaged Adolescents and Physical Inactivity as a Risk Factor. *Türkiye Klinikleri Hemsirelik Bilimleri Dergisi*, 11(2), 120-128.
- Shiue, I. (2015). Neighborhood Epidemiological Monitoring and Adult Mental Health: European Quality of Life Survey, 2007-2012. *Environmental Science and Pollution Research*, 22(8), 6095-6103.
- Silva, M., Loureiro, A., & Cardoso, G. (2016). Social Determinants of Mental Health: A Review of the Evidence. *The European Journal of Psychiatry*, 30(4), 259-292.
- Skapinakis, P., Weich, S., Lewis, G., Singleton, N., & Araya, R. (2006). Socio-economic Position and Common Mental Disorders: Longitudinal Study in the General Population in the UK. *The British Journal of Psychiatry*, 189(2), 109-117.
- Step toe, A., Tsuda, A., & Tanaka, Y. (2007). Depressive Symptoms, Socio-economic Background, Sense of Control, and Cultural Factors in University Students from 23 Countries. *International Journal of Behavioral Medicine*, 14(2), 97-107.
- Tinghög, P., Al-Saffar, S., Carstensen, J., & Nordenfelt, L. (2010). The Association of Immigrant- and Non-Immigrant-Specific Factors with Mental Ill Health among Immigrants in Sweden. *International Journal of Social Psychiatry*, 56(1), 74-93.
- Whiteford, H. A., Degenhardt, L., Rehm, J., Baxter, A. J., Ferrari, A. J., Erskine, H. E., Charlson F. J., Norman, R. E., Flaxman A. D., Johns, N., Burstein, R., Murray, C. J. L., & Vos, T. (2013). Global Burden of Disease Attributable to Mental and Substance Use Disorders: Findings from The Global Burden of Disease Study 2010. *The Lancet*, 382(9904), 1575-1586.
- Whitehead, M., & Dahlgren, G. (2006). *Concepts and Principles for Tackling Social Inequities in Health: Levelling Up Part 1: Studies on Social and Economic Determinants of Population Health No: 2*, Denmark: WHO Regional Office for Europe.
- Wilkinson, R., & Pickett, K. (2009). *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*. New York, NY: Bloomsbury Press.
- Williams, L. K., Andrianopoulos, N., Cleland, V., Crawford, D., & Ball, K. (2013). Associations between Education and Personal Income with Body Mass Index Among Australian Women Residing in Disadvantaged Neighborhoods. *American Journal of Health Promotion*, 28(1), 59-65.
- World Health Organization (2001). *The World Health Report 2001: Mental Health: New Understanding, New Hope*, Geneva: World Health Organization.
- World Health Organization (2008). *Closing the Gap in A Generation: Health Equity Through Action on the Social Determinants of Health. Final Report of the Commission on Social Determinants of Health*, Geneva, World

Health Organization.

- World Health Organization (2013). *Review of Social Determinants and The Health Divide in The WHO European Region: Final Report*, Denmark: WHO Regional Office for Europe.
- World Health Organization & Calouste Gulbenkian Foundation. (2014). *Social Determinants of Mental Health*, Geneva: World Health Organization.
- Yoshikawa, H., Aber, J. L., & Beardslee, W. R. (2012). The Effects of Poverty on the Mental, Emotional, and Behavioral Health of Children and Youth: Implications for Prevention. *American Psychologist*, 67(4), 272.
- Zulkefly, N. S., & Baharudin, R. (2010). Using the 12-Item General Health Questionnaire (GHQ-12) to Assess the Psychological Health of Malaysian College Students. *Global Journal of Health Science*, 2(1), 73-80.

Çamlıçatak Höyüğü ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi*

Prof. Dr. Nurfeddin Kahraman

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5561-7188>

Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Ardahan – TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Volkan Dede

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4523-1390>

Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Ardahan – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 24.08.2021

Kabul: 20.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Çamlıçatak Höyüğü

Jeomorfoloji

Ardahan

Kuzeydoğu Anadolu

Türkiye

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52442>

Öz

Çamlıçatak Höyüğü, Ardahan Platosu üzerindeki Ardahan Üniversitesi yerleşkesinin güneydoğu kenarında yer almaktadır. Höyük, Güney Kafkasya-Doğu Anadolu bağlantısını sağlayan ulaşım hatlarının kavşağında kurulmuştur. Yakın zamanlarda da yapılan karayolu çalışmaları ile önemli ölçüde tahrip edilmiştir.

Höyük ve yakın çevresi, batısındaki Ardahan ile doğusundaki Çamlıçatak depresyonları arasında, bir eşik üzerinde bulunmaktadır. Bu eşik hattı batısındaki Ardahan depresyonuna göre yaklaşık 100 m., doğusundaki Çamlıçatak depresyonuna göre 150 m. daha yüksektedir. Sözü edilen eşik sahasının jeomorfolojik gelişimi, Üst Miyosen’den günümüze değin süregelen tektonik ve flüviyal süreçlerle biçimlenmiştir. Fay oluşumları, volkanik aktiviteler tektonik süreci tayin ederken; flüviyal süreçler, Kura Nehri’nin denetiminde etkilerini sürdürmüştür.

İnceleme alanında en yaygın jeolojik formasyonlar, Üst Miyosen yaşlı, volkano-sedimanter göl depoları ve Üst Miyosen-Alt Kuvaterner arasındaki devrede yüzeye çıkarak geniş alanlara yayılan bazaltik, andezitik lav örtüleridir. Kuvaterner yaşlı alüvyal depolar, tektonik çökmelerle biçimlenmiş depresyon tabanları, akarsu vadi ve yatakları çevresinde dolgulanmıştır. Bunlar kendilerinden yaşlı formasyonları uyumsuz olarak örtmektedir.

Kura Nehri, Ardahan ve Çamlıçatak depresyonları arasındaki eşik hattını gömük menderesli, dar ve derin bir vadi oluşturarak kat etmektedir. Bu vadi ve çevresinde çok sayıda tarihi yerleşme kalıntısı bulunmaktadır. Çamlıçatak Höyüğü, bunlar arasında en eski yerleşme örneğidir. Bu çalışmanın temel amacı, varlığı ilk kez tespit edilen höyük yerleşmesinden yola çıkılarak, Çamlıçatak Höyüğü ve yakın çevresinin jeomorfolojik gelişiminin ortaya konmasıdır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kahraman, N. ve Dede, V. (2021). Çamlıçatak Höyüğü ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 211-223.

*The Geomorphology of Çamlıçatak Mound and Its Surroundings**

Prof. Dr. Nurfeddin Kahraman

Ardahan University, Faculty of Humanities and Letters, Department of Geography, Ardahan –
TURKEY

Asst. Prof. Dr. Volkan Dede

Ardahan University, Faculty of Humanities and Letters, Department of Geography, Ardahan –
TURKEY

Article History

Submitted: 24.08.2021

Accepted: 20.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Çamlıçatak Mound

Geomorphology

Ardahan

Northeastern Anatolia

Turkey

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52442>

Abstract

Çamlıçatak mound is located on the southeastern side of the Ardahan University campus on the Ardahan Plateau. The mound was established at the junction of the transportation lines connecting the South Caucasus-East Anatolia. It has also been significantly damaged by the road works carried out recently.

The mound and its surroundings are on a threshold between Ardahan in the west and Çamlıçatak depression in the east. This threshold line is 100 m. to the west of the Ardahan depression and 150 m. to the Çamlıçatak depression to the east is higher. The geomorphological development of this threshold area has been shaped by tectonic and fluvial processes from the Upper Miocene to the present. While fault formations and volcanic activities determine the tectonic process; Fluvial processes continued to influence under the control of the Kura River.

The most common geological formations in the study area are Upper Miocene aged, volcano-sedimentary lake deposits and basaltic and andesitic lava covers that surfaced in the period between Upper Miocene and Lower Quaternary and spread over large areas. Quaternary aged alluvial deposits are filled around depression floors, stream valleys and beds formed by tectonic collapses. These unconformably cover older formations.

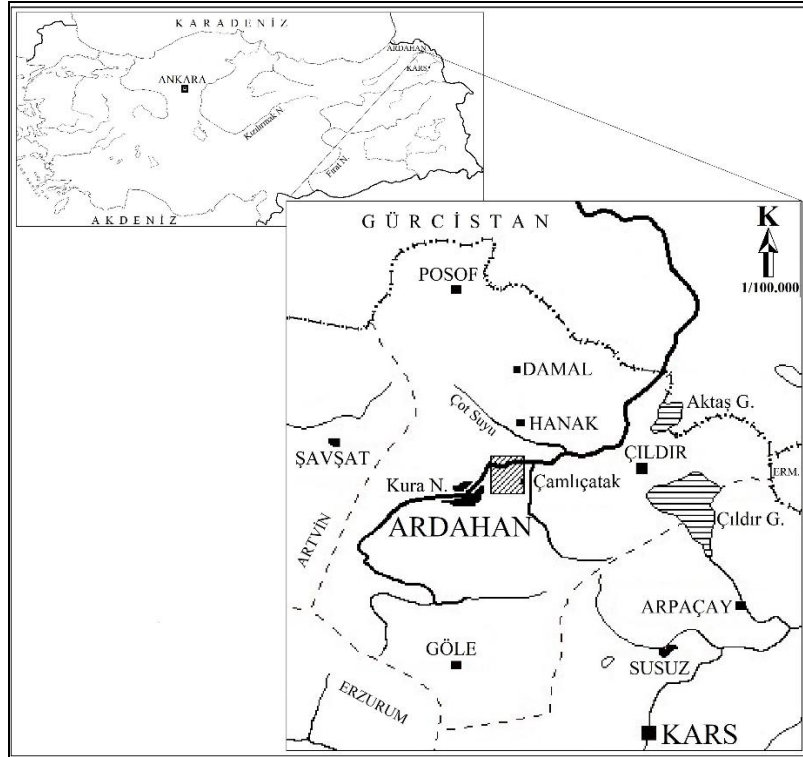
The Kura River crosses the threshold line between the Ardahan and Çamlıçatak depressions by forming a buried meandering, narrow and deep valley. There are many historical settlement remains in this valley and its surroundings. Çamlıçatak mound is the oldest example of settlement among them. The main purpose of this study is to determine the geomorphological development of Çamlıçatak mound and its immediate surroundings, based on the mound settlement whose existence was identified for the first time.

GİRİŞ

Kuzeydoğu Anadolu yerleşimleri üzerine ilk çalışmalar 20. yüzyılın ortalarına doğru yapılmaya başlanmıştır (Kökten, 1944: 661). Ardahan ili yüzey araştırmaları neticesinde Hanak-Koyunpazarı, Hanak-Avcılar ve Hanak-Börk köylerinde höyüklerin varlığı tespiti gerçekleştirilmiştir (Özbek ve Yükmen, 2001: 146). Ardahan ili Göle ilçesi sınırları içerisinde Çobanköy yakınlarında höyük belirlenmiştir. Çanak çömlek buluntuları Geç Tunç Çağı'ndan Demir Çağı içlerine kadar çeşitlilik göstermektedir (Patacı ve Oral Patacı, 2019: 104). Ardahan il merkezinin 12 km güneybatısında Tepeler köyünde bulunan höyükten elde edilen çanak çömlek buluntuları İlk Tunç Çağı'nı işaret etmektedir (Koroğlu, 1998: 139). Ardahan il merkezi kuzeybatısındaki Sulakyurt köyü civarında Tunç Çağı yerleşimi Sulakyurt höyüğünün varlığı da bilinmektedir (Patacı, 2016: 86). Ardahan ili Kartalpınar köyünde yer alan höyük içerisinde bulunan seramiklerin Demir Çağı'nı işaret ettiği düşünülmektedir (Patacı ve Laflı, 2019: 2). Ardahan il merkezinin doğusunda Çamlıçatak köyünün 300 m güneyinde yer alan Çamlıçatak Tunç Çağı Arkeolojik Alanı seramik buluntuları ve obsidyen parçaları bakımından zengin karakterdedir (Patacı ve Laflı, 2019: 4).

Ardahan merkeze bağlı Çamlıçatak Köyü sınırları içinde varlığı tespit edilen höyük yerleşmesi, konumu göz önüne alınarak "Çamlıçatak Höyüğü" olarak adlandırılmıştır. Çamlıçatak Höyüğü, Ardahan Üniversitesi yerleşkesinin güneydoğusunda, Ardahan'ı Gürcistan ve Ermenistan ile Kars il merkezine bağlayan karayolu üzerinde bulunmaktadır. Höyük yerleşmesi, Ardahan il merkezi ile Çamlıçatak Köyü arasında yer alır (Şekil 1). Höyük'ün kuruluş yeri, Taşhane (1957 m.) ile Emiroğlu (2293 m.) tepeleri arasındaki boyun noktasıdır (Şekil 2, 4, 5).

Şekil 1. Çamlıçatak Höyüğü ve Yakın Çevresinin Yer Bulduru Haritası.

Çamlıçatak Höyüğü'nün kuruluş yerinin yükseltisi, yaklaşık olarak 1900 metredir. Saha

gözlemlerimize göre kuzeydeki Taşhane ile bunun güneyindeki Emiroğlu tepelerinin yamaçları arasında kalan ve eski bir göl kıyısında meydana gelmiş kıyı kumullarının üzeri, yerleşme yeri olarak seçilmiştir (Şekil 5). Yeni karayolu, bu höyük yerleşmesinin üzerinden geçirilmiştir. Açılan yol yarması sebebiyle höyük, önemli ölçüde tahrip edilmiştir. Çamlıçatak Höyüğü, Ardahan il sınırları içinde ortaya çıkarılmış ilk Neolitik Dönem'e ait yerleşme örneklerindedir.

Karayoluna dolgu malzemesi sağlamak amacıyla açılan yarmalarda, höyük yerleşmesinin Üst Miyosen (MTA, 1/100.000 ölçekli Türkiye jeoloji haritaları, Ardahan E 49 ve F 49 paftaları) yaşı verilen göl kıyı kumul depoları üzerine oturtulduğu görülmektedir (Keskin, 2013: 18). Bu yarmalarda kültür toprağı olarak değerlendirilen insan eliyle oluşturulmuş dolguların kalınlığı, bazı kısımlarda 2.5 metreyi bulmaktadır. Kültür toprağı katmanı içinde yer yer yangın katlarının varlığı da dikkat çekmektedir.

Höyüğü oluşturan dolgular içerisinde evcil veya yabani av hayvanlarına ait kemik ve siyah topraktan imal edilmiş keramik parçalarına her katmanda, kırmızı renk tonlarındaki keramik parçalarına ise üst seviyeleri oluşturan katmanlarda rastlanmaktadır. Uzun zaman toprak altında kaldığı için bozunmaya uğramış ağaç dal ve gövdelerine ait parçalarda, höyük dolgusunun üst seviyelerinde seyrek şekilde de olsa görülmektedir. Höyükte dikkat çeken önemli özellikler arasında derinlikleri 2.5 metreyi, genişliği ise yaklaşık 70 santimetreyi bulan çukurların varlığıdır. İnsan eli ile yapılmış bu çukurların alt kısımları, göl kumları içinde açılmış ve zaman içinde kültür toprağı ile dolgulanmıştır. Höyüğü oluşturan kültür katları içinde en dikkat çekici bulgulardan birisi de, kırmızı renk tonunda killi, kumlu, kısmen ince çakıllı topraktan imal edilmiş, büyük, silindirik şekilde yapılmış tandırın varlığıdır. Doğu Anadolu'da günümüzde dahi kullanılan tandırın ilksel biçimi olarak görülen bu kalıntılar, tandırın ilk kez Ardahan Çamlıçatak Höyüğü'nde kullanıldığını düşündürmektedir. Höyüğün tahribattan arta kalan kısımlarında ve hafriyat malzemesi içinde açılan yarmalardaki kumlar üzerinde yapılan gözlemlere göre, sayılan buluntular arasında metalden yapılmış herhangi bir objeye rastlanılmamıştır. Bu durum, Çamlıçatak Höyüğü'nün Maden Çağı öncesine yaşlandırılabileceği görüşünü desteklemektedir.

Çamlıçatak Höyüğü, batıda tabanı yaklaşık 1800 m. yükseltide uzanan Ardahan, doğuda en alçak kesimi yaklaşık 1750 m. yükseltideki Çamlıçatak havzaları arasında bir eşik üzerinde bulunur. Bu eşik hattı, kuzeyden Kura Nehri'nin açtığı dar ve derin boğazlar, güneyden ise yükselteleri 2000 m. civarındaki tepelerin oluşturduğu sırtlarla sınırlanmıştır. Bu sebeple höyüğün bulunduğu eşik sahası, beşeri faaliyetler açısından yüzyıllar boyunca doğu ve batı bölgeleri arasında bir geçiş güzergâhı olarak kullanılmıştır. Nitekim höyük ve yakın çevresinde eski yol izleri üzerine yapmış olduğumuz arazi çalışmalarında, yöredeki en eski yol kalıntılarında Ardahan Üniversitesi yerleşkesi içinde, Taşhane tepenin kuzey yamaçlarında ve Kura Nehri boylarındaki eski yerleşme harabeleri arasında rastlanmıştır.

1877-1878 Osmanlı Rus savaşlarından sonra bölgede Rus Çarlığı'nın hâkimiyeti ile başlayan dönemde, Ruslar tarafından yapılan taş döşeli yolda, Ardahan-Çamlıçatak Köyü arasındaki höyük yerleşmesinin güney kenarından geçirilmiştir.

Bu yol hatlarının kuzeyinde, Kura Nehri'nin geliştirdiği derin vadinin güney yamaçları üzerinde, geçmiş yüzyıllarda inşa edilen ve harabe haldeki Kazankale de, belirtilen yolların güvenliğini sağlamak amacıyla inşa edilmiş olmalıdır. Kura vadisinde çok sayıda eski yerleşme kalıntılarının varlığı, bu sahanın geçmiş tarihi dönemlerde kalabalık insan kitlelerine yaşam alanı oluşturduğunu göstermektedir.

1. Materyal ve Yöntem

Çalışma, büro ve arazi çalışmaları olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Büro

çalışmaları kapsamında Harita Genel Komutanlığı'ndan elde edilen 1/100.000 ölçekli Ardahan E49-F49 ve 1/25.000 ölçekli Türkiye topografya haritaları F49 c1 ve F49 c4 paftaları kullanılmıştır. Çamlıçatak Höyüğü ve yakın çevresini içerisine alan inceleme alanında jeomorfolojik özelliklere ait verilerin elde edilmesi amacıyla 2021 yılı bahar ve yaz aylarında arazi inceleme çalışmaları yapılmıştır. Arazi çalışmaları ile Çamlıçatak Höyüğü'nün varlığı ortaya konulmaya ve höyük yerleşmesinin kuruluş yerini belirleyen jeomorfolojik özellikler de belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler, haritalara işlenerek kayıt altına alınmış ve jeomorfoloji haritası oluşturulmuştur.

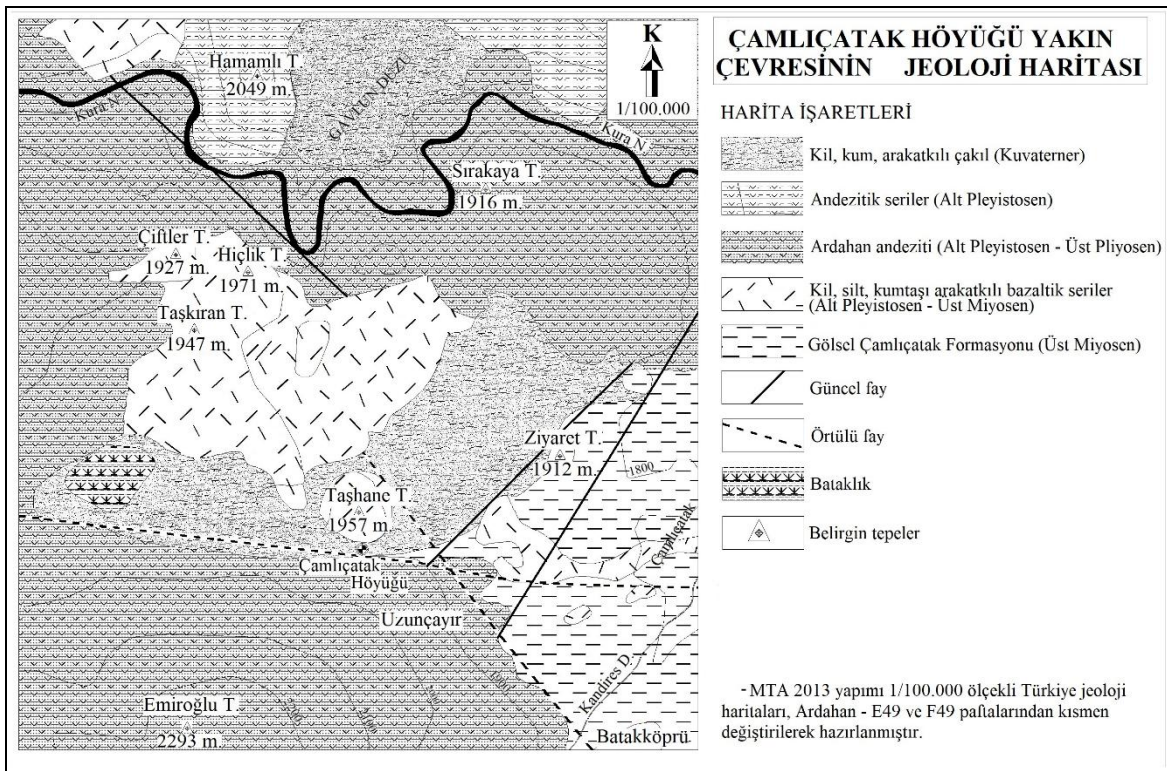
2. Ana Çizgileriyle Yapısal ve Jeolojik Özellikler

Ardahan yöresi, Geç Miyosen'de başlayan ve günümüze değin devam eden genç tektonik hareketlerle mevcut yapısal özelliklerini kazanmıştır. Belirtilen zaman aralığında Anadolu'nun tamamında olduğu gibi bu yörede de, tektonik hareketlere flüviyal süreçler eşlik etmiştir.

Tektonik hareketler, fay oluşumları ve yüzey volkanizması ile jeomorfolojik gelişmede rol oynarken; flüviyal süreçler, yörenin en önemli akarsuyu olan Kura Nehri'nin denetiminde etkilerini sürdürmüştür.

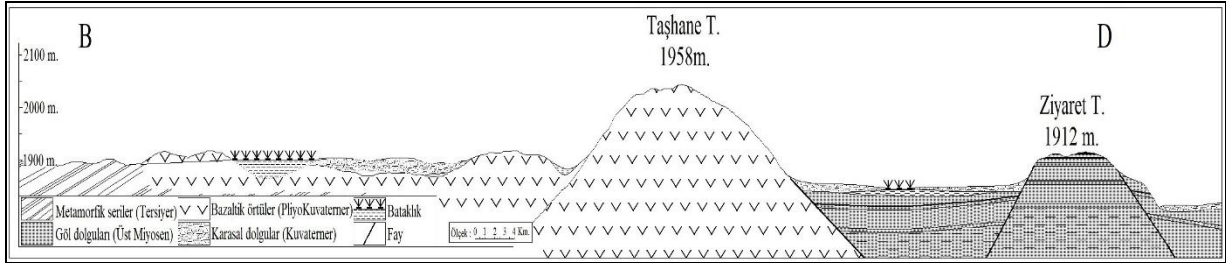
İnceleme alanındaki fay hatları, çok yerde kendilerinden daha genç dolgularla örtülmüştür. Bu hatlar boyunca, topografik uyumsuzluğun belirgin bir jeomorfolojik özellik olarak ortaya çıkması; belirtilen hatların düşey atımlı fay oluşumları olarak yorumlanmasına yol açmıştır. Bu bakımdan inceleme alanı içerisinde en belirgin hat, doğuda Çamlıçatak Köyü'nden başlayarak Taşhane ve bunun güneyindeki Emiroğlu tepeleri arasından batıda Ardahan depresyonuna doğru uzanan fay hattıdır (Şekil 3, 5). Bölgenin inceleme alanı olarak belirlenmesinde rol oynayan Çamlıçatak Höyüğü, bu hat üzerinde ve adı geçen tepeler arasındaki boyun noktasında kurulmuştur.

215

Şekil 2. Çamlıçatak Höyüğü ve Yakın Çevresinin Jeoloji Haritası.

Jeomorfolojik gelişme üzerinde rol oynayan ikinci önemli fay hattı, inceleme alanının kuzeybatısındaki At Tepe'den başlar, güneydoğu yönde Çamlıçatak depresyonunu güneyden sınırlandıran Batakköprü sırtlarına doğru uzanır. Bu fay hattı, At Tepe ve Hiçlik-Çiftler tepeleri arasındaki kuzey yamaçlarda, meydana gelen fay dikliği ile takip edilebilmektedir. Belirtilen fay hattı, Hiçlik Tepe güneydoğusundan itibaren kendisinden daha genç oluşumlu alüvyal dolgularla örtülmüştür (Şekil 2, 5).

Şekil 3. İnceleme Alanının Güney Kenarına Yakın Hat Üzerinden Doğu-Batı Doğrultuda Alınan Jeolojik Kesit.

Topografya üzerinde oynadığı rol bakımından diğer önemli fay hatları, inceleme alanının merkezi kesimindeki Ziyaret Tepe (1912 m)'yi batı ve doğudan sınırlandıran ve kabaca KD-GB doğrultulu faylardır (Şekil 2, 3, 5). Adı geçen tepeyi batısından sınırlandıran fay hattı ile inceleme alanını At Tepe'den başlayarak KB-GD yönünde Batakköprü Mevkisi'ne doğru kat eden fay hattı arasında, tektonik sebeplerle meydana gelen çökmeye bağlı olarak Horoslar Deresi'nin boşalttığı bir depresyon meydana gelmiştir. Ziyaret Tepe'yi doğudan sınırlandıran fay ile tepenin doğu kesimi çökmüş, çöküntü hattına kuzeydoğudan sokulan Kuru Dere ve yan kolları bu depresyonu boşaltmıştır (Şekil 5).

Ele alınan sahada en yaşlı jeolojik formasyonlar Emiroğlu Tepe (2293 m.)'nin kuzeybatı yamaçlarındaki başkalaşıma uğramış ince tabakalı sleyt serileridir. İnceleme alanı batısında, Ardahan'ı Kars'a bağlayan karayolunun Artvin yol ayrımı güneyindeki yamaçlarda ortaya çıkan bu formasyonun yayılışı, adı geçen tepenin kuzeybatı yamaçları boyunca görünürde adı geçen tepe çevresine kadar 300 metreye yakın yükselir. Bölgede Göle, Ardahan, Çamlıçatak-Susuz karayolunun takip ettiği depresyonlar çevresinde de gözlemlenen bu başkalaşıma uğramış tabaka serilerine ait oluşukların en yaygın biçimde görüldüğü saha, inceleme alanının güneydoğusundaki Ölçek Suyu'nun açtığı gömük vadinin doğu ve batı yamaçlarıdır.

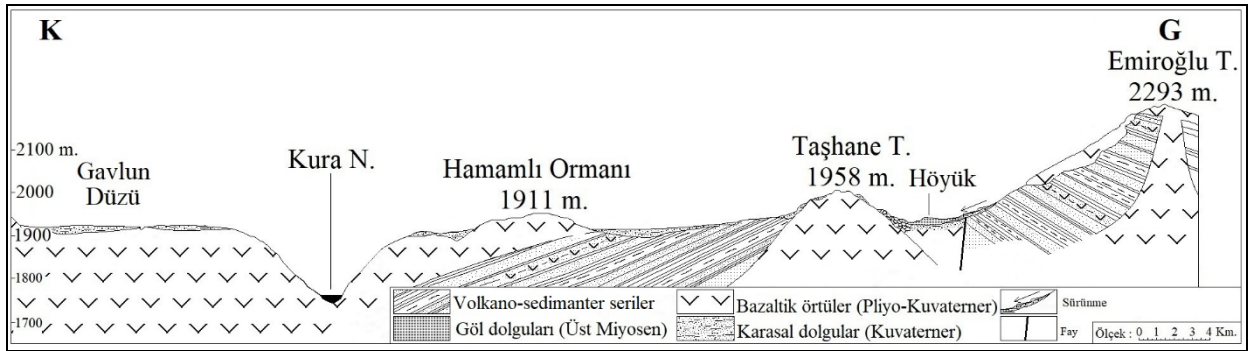
Çamlıçatak höyüğü çevresindeki en yaygın jeolojik formasyonlar, bölgeye Miyosen ve sonlarında yerleşmiş olan göl çökelleridir. Geç Miyosen yaşı verilen ve Çamlıçatak Formasyonu olarak adlandırılan bu gölsel birim, ele alınan sahada Çamlıçatak Köyü ve çevresinde oldukça geniş bir yayılım gösterir (Keskin, 2013: 13). Çamlıçatak formasyonu, volkano-sedimanter serilerden oluşmaktadır. Formasyonun en iyi kesit verdiği yer, Ziyaret Tepe'dir. Tepenin güney yamaçlarında açılan kum ocağında, daha çok piroklastik unsurlardan oluşmuş farklı kalınlıklardaki tabaka serileri ortaya çıkmaktadır. Bu gölsel seri, yeni yapılan karayolu içi açılan yarmalarda altta ince unsurlu volkano-sedimanter tabakalar içerirken üste doğru iyi yuvarlanmış, bloktan tüfite kadar farklı boyutlarda volkanik materyallerden oluşan tabakalar gösterir (Şekil 3). Bu bakımdan inceleme alanı ve yakın çevresinde Üst Miyosen göl dolgularının yer yer deltaik dolgular halinde depolandığını belirtmek mümkündür.

Çamlıçatak formasyonuna ait tabakalar, kuzeydoğu yönde, Kura ve onun kolu olan Ölçek Suyu'nun birbirine kavuştuğu depresyona doğru 15-20 derece monoklinal şekilde eğimlenmiştir. Üç seviyede linyit katmanları içeren bu formasyonun inceleme alanı içindeki görünür kalınlığı, yaklaşık 300 metredir (Keskin, 2013: 16).

İnceleme alanında yaygınlık gösteren diğer formasyonlar, volkanik örtüler teşkil eden Geç Miyosen-Pliyosen yaşlı Posof volkanitleri ile lav akma yapıları gösteren Üst Pliyosen-Alt Pleistosen yaşlı Ardahan andeziti olarak adlandırılan yüzey volkanizması sonucu oluşan ekstrüfiz oluşuklardır. Her iki volkanik formasyon, inceleme alanında belirgin yükseltileri oluşturmaktadır.

Kuvaterner dolgular, genç tektonik hareketlerle çökmüş Taşhane ve Ziyaret tepeleri arasındaki depresyonda, akarsuların oluşturduğu vadi ve yatak tabanlarında yaygınlık göstermektedir (Şekil 5).

Şekil 4. İnceleme Alanının Orta Kesimlerine Yakın Bir Hat Üzerinden Kuzey-Güney Doğrultuda Taşhane-Höyük-Emiroğlu Tepeleri Üzerinden Geçen Jeolojik Kesit.

3. Jeomorfolojik Özellikler

Çamlıçatak Höyüğü, genç tektonik hareketlerle çökme sonucu oluşmuş Ardahan düzlükleri ile doğusundaki aynı mekanizma bağlı olarak meydana gelen Çamlıçatak depresyonu arasındaki eşik hattı üzerinde bulunmaktadır. Belirtilen eşik hattını kuzeyden Yalnızçam Dağları'nın kuzeydoğu uzantıları, güneyden ise Göle ve Ardahan havzaları arasındaki Uğurlu Dağı'nın (2806 m.) doğu uzantılarını oluşturan yüksek sırtlar kuşatmaktadır.

Höyüğün bulunduğu eşik hattında topografya batıdan doğuya doğru giderek alçalır. Yükseltiler, batıda Gölbaşı Gölü (1918 m.) ve Taşkiran (1947 m.), Hiçlik (1971 m.) ile Çiftler (1927 m.) tepeleri hattında 1900 metreleri geçerken, Taşhane ve Ziyaret tepeleri arasındaki orta kesimde ortalama 1850 m., doğu kesimde ise 1800 m. civarındadır.

Genel hatları ile eşik hattı üzerinde topografya dalgalı bir görünüm ortaya koyar. Yüksek kesimleri oluşturan tepeler, inceleme alanının orta kesimlerindeki Ziyaret Tepe dışında yüzey volkanizması ile oluşmuştur (Şekil 4). Alçak kesimler ise karasal kökenli Kuvaterner dolgularla kaplıdır. Ardahan Üniversitesi yerleşkesinde 10 metre derinlikteki bir karot sondajı üzerinde yapılan tespitlere göre, taban kesimlerde, altta bazaltik tüflerden oluşan katman üzerinde yine bazaltik lav ara tabakalı kil, silt, kum katmanları, en üste doğru yaklaşık 1 metreye yakın kalınlık gösteren, organik maddece zengin, siyah renkli bir toprak katmanı (çernozyom) şeklinde bir sıralanma olduğu görülmüştür. Çernozyom topraklar, bölgede bitki örtüsünün zengin olduğu bir devreyi göstermektedir. Bütün bunlar, Geç Pleistosen-Holosen'de bu bölgenin daha çok bir aşınım ve birikim evresi içinde olduğunu göstermektedir.

İnceleme alanında tektonik hareketler yanında flüviyal süreçler de jeomorfolojik gelişmede rol oynamıştır. Batıda Ardahan depresyonunu oluşturan tektonik çökmeler, bu depresyon tabanının çoğu

yerinde kesinleşmemiş drenaj örneklerinin ortaya çıkmasına yol açarken, doğusundaki Çamlıçatak depresyonunda oluşan genç tektonik çökmeler ise kuzeydoğu yönde çarpılma ile sonuçlanmıştır. Bu sebeple Çamlıçatak depresyonunda drenaj, kuzeydoğu yönde gelişmiştir. Bu gelişmelerin meydana geldiği zaman aralığında bölgede daha önce meydana gelen Üst Miyosen penepleni bozulmuş, gelişen yüzey volkanizması ile çıkan lavlar, geniş alanlara yayılarak bir bazaltik platonun şekillenmesine katkı sağlamıştır.

Höyüğün kuzeyindeki Taşhane Tepe, yüzey volkanizmasının bir ürünüdür (Şekil 2, 3, 5). Tepe yamaçlarının Üst Miyosen yaşı verilen ve çoğunlukla yüzey volkanizması ile çökelen piroklastik göl dolguları ile örtülmesi yanında, Çamlıçatak formasyonunun volkano-sedimanter serilerden oluşması, gölün varlığını sürdürdüğü devrede volkanik faaliyetlerin de meydana geldiğini göstermektedir. Göl dolgusunu oluşturan tabakaların doğu yönde eğimlenmiş olmaları ise; bu depolanmayı takiben, tektonik hareketlerin meydana geldiğine kanıt teşkil etmektedir (Foto 1).

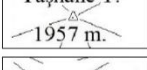

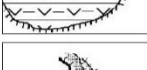

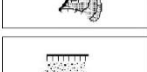
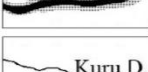
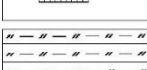
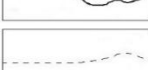

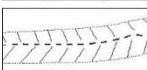
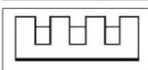

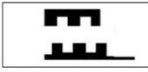

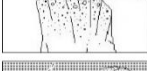

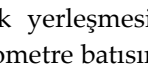

Foto 1. Taşhane Tepe'nin Güney Yamaçlarında Piroklastik Unsurlardan Oluşan ve Hafriyat Alınması Sonucu Açığa Çıkan Tabakalı Göl Depoları (Tabakalardaki eğim yönü doğuya doğrudur).

Şekil 5. Çamlıçatak Höyüğü ve Yakın Çevresinin Jeomorfoloji Haritası.

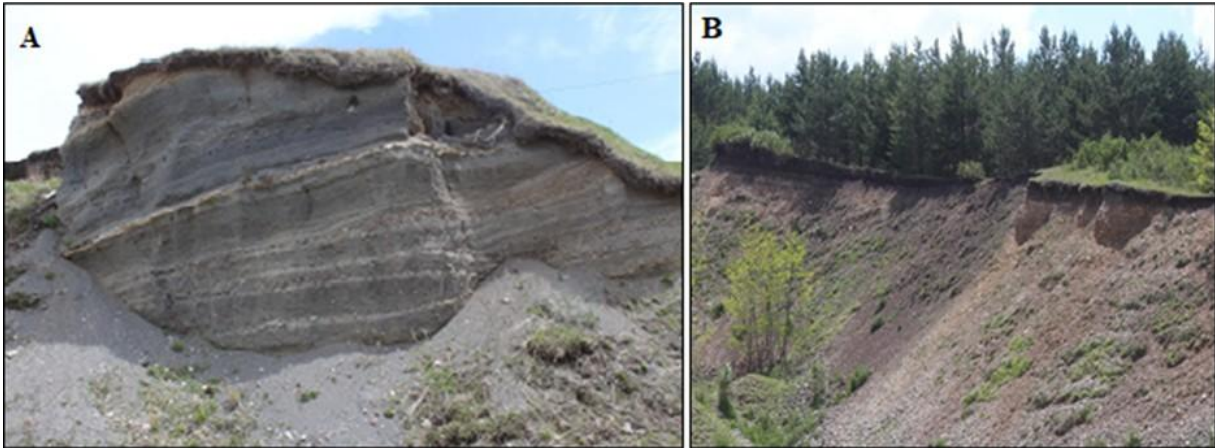
HARİTA İŞARETLERİ			
	Fay ve dikliği		Alüvyal dolgulu vadi ve depresyon tabanları
	Örtülü fay		Akarsu yataklarında litolojik farklılıktan kaynaklanan asimetri
	Belirgin tepeler		Akarsu yatağı kenar dikliği
	Yamaçlar		Yatak kenar dikliği olmayan alüvyal dolgulu akarsu yatağı
	Lav örtüsü kenar dikliği		Bataklık
	Tektonik çökme sonucu oluşan basamaklanmalar		Nehir adası
	Asılı vadi		Devamlı akarsu
	Bozulmuş eski aşınım yüzeyleri		Mevsimlik akarsu
	Gömük vadi		Yol
	Saplanmış gömük menderes		Menfez
	Vadiler		Kale harabesi
	Lav akıntıları ile örtülmüş yamaç yüzeyleri		Kale veya kent girişlerindeki hendek
	Eski heyelan yarası		Yerleşme
	Heyelan ve çamur akmalarına ait izler		
	Çamur akmalarına ait izler		
	Güncel çamur akmaları		
	Akarsu kökenli eski dolgular		

Höyük yerleşmesinin üzerinde oturduğu göl tabakalarında genel eğim doğuya, höyüğün yaklaşık 2 kilometre batısında ve karayolunun güney kenarında bulunan kum ocağındaki depolarda ise batıya doğrudur (Foto 2). Her iki dolgu alanındaki tabaka serilerinde tabaka eğimlerinin birbirine göre ters yönlerde olması, Ardahan ve Çamlıçatak depresyonlarını birbirinden ayıran eşik sahasında bir dışbükey bükülme veya yükselmenin varlığına da kanıt oluşturmaktadır. Gölsel tabakaların farklı yönlerde eğimlenmiş olması, bölgenin Neolitik öncesi tektonik hareketlere maruz kaldığının da açık göstergesidir.

Höyüğün 2 kilometre kadar batısında kum ocağı olarak işletilmiş olan kum, çakıl deposunda

bulunan çakılların iyi yuvarlanmış olması da; bunların uzak mesafelerden, akarsular yardımı ile taşındığını işaret etmektedir. Ardahan platosunda böyle bir deponun oluşmasına sebep olabilecek tek akarsu Kura Nehri'dir. Bu durum, Kura Nehri'nin Ardahan ve Çamlıçatak depresyonları arasındaki eşik hattında, kuzey ve güney yönde yatak değişiklikleri yaptığına kanıt oluşturmaktadır.

Höyüğün kurulduğu boyun noktasını güneyden sınırlandıran Emiroğlu Tepe, volkanik sokulumlarla (enjeksiyon) yükselmiş, bu yükselme sırasında oluşan çatlak sistemlerinden çıkan bazaltik lavların tepe yüzeyini kaplamasıyla biçimlenmiş bir görünüm sergilemektedir. Tepenin farklı yerlerinde veya yakın çevresinde meydana gelen ve parazit koniler oluşturan volkanik aktiviteler, topografyanın günümüzdeki görünümünü almasında rol oynamıştır.

Foto 2. Çamlıçatak Höyüğü'nün Kuruluş Yerinde Görsel Tabakaların Doğu Yönde (A) ve Höyük Yerleşmesinin Yaklaşık 2 km. Batısındaki Kum Depolarında İse Tabakaların Batı Yönde Eğimlenmiş Görüntüleri (B).

Emiroğlu Tepe'nin kuzey yamaçlarında eski kütle hareketlerine ait izler bulunmaktadır. Topuk kısımlarında kütle hareketlerinin heyelan, çamur akmaları, toprak kaymaları gibi karışık bir durum gösterdiği saptanmıştır (Şekil 5). Tepenin kuzeydoğu yamaçları eteklerinde güncel olarak gelişen bir sürünme olayı da tespit edilmiştir (Şekil 4).

İnceleme alanını kuzeyden sınırlandıran Kura Nehri, tipik saplanmış gömük menderesler oluşturmuştur (Şekil 5). Ele alınan sahada nehrin açtığı vadinin, üst yamaçları ile vadi tabanı arasındaki yükselti farkı, 150-250 m., vadi genişliği ise yerden yere değişmeler göstermekle birlikte; 200-500 metreler arasında değişir. Vadinin kuzey ve güneyindeki plato yüzeyi Kura Nehri'nin geliştirdiği vadinin kuzeyindeki volkanlardan çıkan andezitik, bazaltik lav akışları ile örtülmüştür. Vadinin gerek kuzey gerek güneyde lav örtülerinin oluşturduğu kalın katmanlardan oluşmuş son derece dik yamaçlar, nehrin alttaki temel araziye epijenik olarak gömüldüğünü işaret etmektedir.

Ele alınan sahada, diğer önemli akarsu Çamlıçatak depresyonunu güney-kuzey doğrultuda kat eden Çamlıçatak Deresi'dir. Bu dere depresyonun güneyindeki Emiroğlu ve Batakköprü tepelerinin yamaçlarından kaynaklanan Kandires ve Uzunçayır derelerinin birleşmesi ile oluşmuştur. Çamlıçatak Deresi, köy içinden itibaren kuzeydoğu doğrultuda alüvyal dolgulu, geniş tabanlı bir vadi içinde akış gösterir.

Araştırma alanının diğer akarsuları, mevsimlik akarsulardır. İnceleme alanının orta kesimlerindeki Horoslar Dere'yi kol olarak alıp kuzeydoğu yönde Balıkçılar Köyü önünde Kura Nehri'ne yankol olarak katılan Kuru Dere, gömük bir vadi oluşturmuştur. Derenin yatağında uzun

mesafeler boyunca çok iri unsurlu, kaya bloklarının bulunuyor olması, geçmiş dönemlerde bu dere yatağında güçlü su akışlarının varlığına delil oluşturur.

Üst Miyosen gölüne ait kıyı kumullarının Taşhane ve Emiroğlu tepeleri arasındaki boyun noktasında 1895-1910 metreler arasında bulunması, o dönemlerde gölün su seviyesinin boyun noktasının yükseltisine yakın bir seviyede olduğunu işaret eder. Bu sebeple höyük yerleşmesinin bulunduğu boyun noktası yanında bu noktanın batısında, üniversite yerleşkesi içerisinde kalan Horoslar Dere'nin üst çıkırındaki göl dolguları da aşınım ile süpürülmüş olmalıdır. Taşhane Tepe'nin doğusundan höyüğün bulunduğu boyun noktasına sokulan yan kol durumundaki dere, bu kesimde de boşalmaya sebep olmuştur. Boşalma günümüzde bu dere tabanları ile höyüğün kurulduğu tombolo arasında, 25 metreye yakın bir yükselti farkı oluşturmuştur.

Höyüğün kurulduğu Taşhane ve Emiroğlu tepeleri arasındaki boyun noktasında hafriyat alımı sonrası, geride kalan eski yüzeyler, farklı kalınlıkta kültür toprağı ile örtülmüştür. Bu örtünün altında göl ortamında çökelmiş kumul katmanları bulunmaktadır. Daha çok gri, bazı katmanlarda daha açık renkler gösteren bu kumul depoları, paleotopografyaya ait eski bir kıyı oku ile oluşmuş depolar oldukları kanaatini vermektedir. Gölün varlığını sürdürdüğü devrelerde kıyı oku, Taşhane Tepe'yi güneyindeki Emiroğlu Tepe'nin kuzey yamaçlarına bağlamaktaydı. Bu duruma göre Taşhane Tepe, Üst Miyosen gölünün bu sahayı kapladığı zaman aralığında bir tombolo durumundaydı.

SONUÇ

Çamlıçatak höyüğü ve yakın çevresi, Ardahan Platosu'nun merkezi kesiminde bulunmaktadır. Bu kesimdeki jeomorfolojik tablo, Üst Miyosen'den günümüze değin süregelen neotektonik dönem olayları ile biçimlenmiştir. Üst Miyosen göl oluşumları, Geç Miyosen-Alt Pliyosen yaşlı tektonik hareketler ve meydana gelen yüzey volkanizması, Pleistosen tektonik hareketleri bölgede Üst Miyosen yaşlı penenlenin bozulmasına sebep olurken eski tektonik döneme ait yapılar da çoğu yerde genç formasyonlarla örtülmüştür. Böylece pek çok yerde eski tektonik döneme ait jeomorfolojik oluşumlar neotektonik dönem yapı ve olayları ile örtülmüştür.

Genel hatları ile Ardahan-Çamlıçatak arasındaki inceleme alanı, Doğu Anadolu yüksek yaylaları ile Kafkasya arasında bir geçiş hattı üzerinde bulunmaktadır. Kafkasya'dan gelen ana yollar, bu kesimin merkezindeki Çamlıçatak köyünde Susuz-Kars ve Ardahan- Göl'e yönlenecek iki ana kola ayrılır. Çamlıçatak höyüğü, farklı coğrafyaları birbirine bağlayan böyle bir kavşak noktasına yakın konumda bulunmaktadır. Höyüğün kuruluş yerini belirleyen temel sebep de bu konum özelliği olmalıdır.

Kısacası; jeomorfolojik görünümün, yerleşmelerin kuruluş yerleri ve ulaşım hatları üzerinde geçmişte ve günümüzde oynadığı rol, Çamlıçatak-Ardahan-Kars arasındaki güzergâhlar üzerinde çok net şekilde kendini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Atalay, İ. (1982). *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, No: 9.
- Atalay, İ., Tetik, M., Yılmaz, Ö. (1985). *Kuzeydoğu Anadolu'nun Ekosistemleri*, Orman Araştırma Enstitüsü Yayınları, No: 147.
- Erinç, S. (1953). *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 572.
- Keskin, İ. (2013). *1/100.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları Ardahan E 49 ve F 49 Paftaları*, MTA Jeoloji Etütleri Dairesi, No: 181.
- Kökten, İ. K. (1944). Orta-Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar, *Bellekten*, 8, 659-680.
- Köroğlu, K. (1998). 1996 Yılı Artvin-Ardahan İlleri Yüzeysel Araştırması, *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*,

- Cilt: 1, Yayın No: 58, 127-156.
- Özbek, O., ve Yükmen, B. (2001). 1997 Yılı Kars, Ardahan, Iğdır İlleri Yüzey Araştırması, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 2, 145-153.
- Patacı, S. (2016). Ardahan İli 2014 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması, 33. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Cilt: 1, Yayın No: 3475-1, 81-100.
- Patacı, S., ve Lafli, E. (2019). *Ardahan'da Arkeolojik Araştırmalar*, 2015 Yılı Yüzey Araştırması, Rifat Ergeç'e Armağan Kitabı, 1-20.
- Patacı, S., ve Oral Patacı, Ö. (2019). Ardahan İli 2017 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırması, *Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları*, 1, 95-123.
- Saraçoğlu, H. (1989). *Doğu Anadolu Bölgesi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Öğretmen Kitapları Dizisi, No: 176.
- Şengör, A. M. C., ve Yılmaz, Y. (1983). Türkiye'de Tetis'in Evrimi: Levha Tektoniği Açısından Bir Yaklaşım, *Türkiye Jeoloji Kurumu, Yerbilimleri Özel Serisi*, No: 1.

Değişen Aile Yapısında Aile İçi Sorunların ve Aile Aidiyetinin İncelenmesi (Cizre Örneği)*¹

Yakup Ayberk

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8351-7934>

Yüksek Lisans Öğrencisi / Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, İstanbul – TÜRKİYE

Doç. Dr. Hasan Hüseyin Taylan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3968-7546>

Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Sakarya – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 10.10.2021

Kabul: 27.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Aile

Aile Yapısı

Aile Aidiyeti

Aile İçi Sorunlar

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu araştırmada 2020 yılı öncesi verileri kullanılmıştır. Makale, dergiye 2021 yılında gönderilmiştir. Bu sebeple geçmişe yönelik Etik Kurul Onayı alınamamış ve bu durum makale içinde ULAKBİM TR DİZİN kararına uygun şekilde “Etik Kurul İzin” bölümünde açıklanmıştır.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.54930>

Öz

Bu araştırma, aile yapısının değişmesiyle çeşitlenen aile sorunlarını, aile üyelerinin aile aidiyet düzeyini açığa çıkarmak, bu kavramlara etki eden faktörleri belirlemek ve söz konusu sorunların, aile aidiyetiyle ilişkisini belirlemek üzere tasarlanmış açıklayıcı nicel bir araştırmadır. Söz konusu araştırma, aile kurumu için hayati derecede önemli olan aile aidiyeti ve aile sorunlarının saptanması, açıklanması ve bu konuda literatüre katkı sunması açısından önemlidir. Araştırmanın çalışma evrenini 2019 yılında Şırnak Cizre’de ikamet eden evli aile üyeleri oluşturmaktadır. Örneklemi ise, rastgele yöntemle yapılan ev ziyaretleri sonucunda gönüllülük esasına göre seçilen 173 kadın ve 117 erkek (sayı=290) evli katılımcı oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında “Aile Aidiyeti Ölçeği”, ile birlikte kişisel bilgilere ve aile sorunlarına yönelik oluşturulan “Anket Formu” kullanılmıştır. Verilerin analizi bilgisayar ortamında SPSS programı kullanılarak yapılmış, Mann Whitney U testi, Kruskal Wallis, Spearman Korelasyon testleri kullanılarak yapılmıştır.

Bulgulara göre, anlaşarak evlenen aile üyelerinin aile aidiyet düzeyleri, kaçarak evlenenlerinkinden daha yüksek bulunmuştur. Sık sık aldatılma durumu gerçekleşen ailelerde, aile üyelerinin aile aidiyet düzeyi asla aldatılma durumu olmayan aile üyelerine göre oldukça düşük bulunmuştur. Sık sık fiziksel şiddete maruz kalan aile üyelerinin, hiçbir zaman fiziksel şiddete maruz kalmayan aile üyelerine göre daha düşük aile aidiyeti olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca sözel şiddete daha fazla maruz kalan aile üyelerinin aile aidiyetleri, daha az sözel şiddete maruz kalanlardan ve hiçbir zaman şiddete maruz kalmayanlardan daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sık sık geçimsizliğin yaşandığı ailelerde aile üyelerinin aile aidiyeti, ara sıra geçimsizlik yaşayan veya hiçbir zaman geçimsizlik yaşamayanlara göre daha düşük çıkmıştır. Ekonomik yoksun bırakılma arttıkça aile üyelerinin aile aidiyeti hiçbir zaman ekonomik yoksun bırakılma yaşamayan aile üyelerine nazaran anlamlı şekilde daha düşüktür. Aile içi sorunlarla karşılaşma sıklığı arttıkça, aile aidiyetinin anlamlı şekilde düştüğünü ve erkeklerin kadınlara oranla daha fazla aile aidiyeti hissettiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Ayberk, Y. ve Taylan, H. H. (2021). Değişen Aile Yapısında Aile İçi Sorunların ve Aile Aidiyetinin İncelenmesi (Cizre Örneği). *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 225-242.

¹ Bu çalışma, 1. yazar Yakup Ayberk’in 2. yazar Doç. Dr. Hasan Hüseyin Taylan danışmanlığında Üsküdar Üniversitesi & Sağlık Bilimleri Üniversitesi Sosyal Hizmet Anabilim Dalı’nda kabul edilen “Değişen Aile Yapısında Aile İçi Sorunların ve Aile Aidiyetinin İncelenmesi (Cizre Örneği)” başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

*Investigation of Family Problems and Family Belonging in Changing Family Structure (Example of Cizre)**

Yakup Ayberk

Master Student / Uskudar University, Institute of Social Sciences, Department of Social Work, Istanbul – TURKEY

Assoc. Prof. Dr. Hasan Hüseyin Taylan

Sakarya University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Social Work, Sakarya – TURKEY

Article History

Submitted: 10.10.2021

Accepted: 27.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Family

Family Structure

Family Belonging

Family Problems

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. In this study, data before 2020 was used. The article was submitted to the journal in 2021. For this reason, Ethics Committee Approval could not be obtained retrospectively, and this situation is explained in the article in the "Ethics Committee Permission" section in accordance with the decision of ULAKBIM TR DIZIN.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.54930>

Abstract

This research is a descriptive quantitative study designed to reveal the family problems that are differentiated by changing of the family structure, to reveal the family belonging level of the family members, to determine the factors affecting these concepts and to determine the relationship between these problems and family belonging. This research is important in terms of determining and explaining family belonging and family problems that are vital for the family institution and contributing to the literature about this subject. The population of the study consists of married family members living in gürnak, Cizre in 2019. On the other hand, sample consists of 173 female and 117 male (number = 290) married participants who were selected on a voluntary basis as a result of random home visits. "Family Belonging Scale" was used with "Questionnaire Form" which was created for personal information and family problems in the data collection. Data were analyzed by using SPSS program on computer, Mann Whitney U test, Kruskal Wallis, and Spearman Correlation tests were performed. According to the findings, the family belonging levels of the family members who got married by agreement were found higher than those who got married by eloping. Family belonging level of the family members in families where deception often occurs was found as quite lower than families where deception never occurs. It was found that family members who are frequently exposed to physical violence have lower family belonging than family members who are never exposed to physical violence. In addition, it was concluded that family belonging of the family members who are exposed to more verbal violence were less than those who are less exposed and never exposed to verbal violence. The family belonging of the family members in families who frequently have a conflict were lower than the family belonging of the family members who have rarely conflict or who never have any conflict. With increasing economic deprivation, family belonging of the family members is significantly lower than family members who have never experienced economic deprivation. As the frequency of encountering family problems increased, it was found that family belonging decreased significantly and men felt more family belonging than women.

GİRİŞ

Bireylerin toplumsallaşması ve devletlerin ekonomik yapısı için de büyük öneme sahip, toplumun temel bir birimi olarak değerlendirilen aile, Birleşmiş Milletler (BM) Kadın Birimi'nin "Değişen Dünyada Aile, 2019-2020" raporunda (2019: 22, 24), üyelerinin eşlik, ebeveynlik ve akrabalık ilişkileriyle konumlandığı; üreme, günlük geçim ve cinsellikle bağlantılı insan ihtiyaç ve faaliyetlerine dayanan evrensel sosyal bir kurum olarak tanımlanır. Türkiye koşullarını göz önünde bulunduran Türk Aile Yapısı Özel İhtisas Komisyonu (1989: 3-4) da aileyi, "kan bağılılığı evlilik ve diğer yasal yollardan aralarında akrabalık ilişkisi bulunan ve çoğunlukla aynı evde yaşayan fertlerden oluşan, fertlerin cinsel, psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı, fertlerin topluma uyum ve katılımlarının sağlandığı ve düzenlendiği temel bir toplumsal birim" olarak tanımlamıştır.

Ailenin yapısı ve işlevleri, çeşitli sosyo-ekonomik ve kültürel nedenlerle tüm toplumlarda değişkenlik göstermektedir. Değişken ve karmaşık yapıya sahip olmasından kaynaklı aile kurumu; içinde bulunduğu psiko-sosyal, ekonomik, kültürel, ideolojik, politik vb. birçok değişkenden etkilenmektedir (Yavuzer ve İşmen Gazioğlu, 2015: 12). Aile yapısının ve işlevlerinin değişmesi de aile kurumunu, aile değerlerini, aile ilişkilerini, aile algısını ve nihayetinde aile içi sorunları ve aile aidiyetini değiştirmektedir.

Öncelikle aileye dönük algıların ve değerlerin değişimi, sosyal, ekonomik, psikolojik, kültürel, ideolojik ve politik pek çok faktörün de etkisiyle, yeni aile içi sorunlara ve aile aidiyet düzeyinin değişmesine neden olmaktadır.

Aile İçi Sorunlar

Günümüzdeki aile içi sorunlardan bazıları, aile içi şiddet, iletişim sorunları, aldatılma, boşanma, kuşak çatışması gibi sorunlardır.

Sanayi toplumuna geçiş ve sonrasında geleneksel toplumdan modern topluma geçişle birlikte aile yapısı ve aile işlevleri de değişim geçirmiştir. Köy toplumundan kent toplumuna geçiş ve üretim biçimlerinin radikal değişim geçirerek çeşitlenmesi, sosyal ilişkileri de temelden etkilemiştir. Ailenin dönüşüm geçiren işlevlerinde, bir takım olumsuz sonuçların olduğu gözlenmiştir (Aktay, 2004: 71). Bu olumsuz sonuçların ortaya çıkardığı aile sorunlarından önemli olanları; boşanma, aile içi şiddet, sadakatsizlik/aldatılma, çocukların ihmal ve istismarıdır (Taylan, 2016: 460). Bunlara ek olarak, kuşak çatışması ve ekonomik sorunlarda mevcuttur.

Türkiye'de aile içi sorunların araştırıldığı bir çalışmada üniversite gençleri açısından en temel aile içi problemlerin başında; aile içi iletişimsizliğin (%42,3) geldiği, bunu sırasıyla aldatma-sadakatsizlik (%30,5); boşanma (%10,4) ve şiddetin (%9,1) takip ettiği saptanmıştır (Taylan, 2016:459).

Aile Aidiyeti

Aidiyet hissinin içeriği; bağımlılık, adanmışlık, özerklik ve kendini gerçekleştirmedir (Mavili, 2015:115). İnsan nasıl ki tek başına incelenebilecek bir varlık olarak görülemezse aidiyet de tek bir kişi çerçevesinde incelenebilecek bir olgu olarak görülemez. Tersine bireyler arasında ilişki ve etkileşim ile toplumun maddi-manevi değerleri çerçevesinde incelenmelidir.

Aidiyetin, bir gereksinim olarak ilk kendini gösterdiği yer aile kurumudur. Bireyin ilk olarak algıladığı, ortak çıkarların ve koşulsuz sevginin verildiği aile kurumunda yapılan paylaşımlar bireyin kendisini, aileye karşı sorumlu hissetmesini sağlar. Sorumluluk ve aidiyet kavramları tam bu noktada önem arz eder. Grup ya da toplum karşısında kendisini sorumlu hissetmesi ve kendisini o topluluğun bir parçası olarak görmesi, bireyin davranışlarında değişiklik meydana getirir. Çünkü bireyin tek başına olduğu zamanlara oranla gruba dâhil olduktan sonraki davranışları arasında farklılık olması grubun, bireyi etkilediğinin göstergesidir (Kağıtçıbaşı, 2006: 262).

Aidiyet duygusu, kendimizi bilmemiz ve özgürleşmemiz için önemli olduğu gibi içinde yetiştiğimiz sosyal çevreyi ve kurallarını tanımaya, aile ile olan etkileşim ve ilişkilerimizi artırmaya,

aileden ve sosyal çevremizden kopmamızı engellemeye yarayan bir duygudur. Günümüz modern toplumunda, aşırı bireysellik ve bencilliğin yoğun yaşandığına şahit olmaktayız ki, bu noktada aidiyet duygusu, ötekiyle birlikte var olmanın, özgürleşmenin ve kendini bilmenin önemli bir aracıdır (Mavili, Kesen ve Daşbaşı, 2014: 30-33).

Dünyaya gelen kişiler, bir gruba dâhil olma beklentisini taşımakla beraber hislerini, düşünce ve duygularını başkalarına aktarmak, kabul görmek ve önemsenmek isterler. Kişiye, toplumun bir üyesi olduğu duygusunu ilk kez tattıran yer olan aile kurumu, ayrıca bireyin sosyal bir varlık olan insana nasıl davranması gerektiği konusunda da bireye rehberlik etmektedir.

Yukarıda bahsedildiği üzere aile, aidiyetlik duygusunun ilk öğrenildiği ve ilk olarak algılandığı yer olmasının yanında bu duygunun gelişimine katkı sağlamakla kalmaz aynı zamanda çocuğun ileriki hayatında alacağı konum ve statülere de işaret eder. Aile aidiyetinin üzerinde durmayı gerektiren nedeni din ve değerler eğitiminin, kimliğin, paylaşımsal kazanımların birleştiği bir çatı görevi görmesindedir. Birey bir gruba aidiyeti aile üzerinden; soyadını alarak, kural ve beklentilerine katılarak kurmaya çalışır (Yıldırım, 2005: 2).

Ailenin en önemli fonksiyonu, toplumsal dünyaya ait olmayan insan yavrusunu eğiterek toplumun bir üyesi yapmasıdır (Akın, 2011:21). Aileye katılan bir bireyin bakım ihtiyacı, o ailenin sürekliliğine ve önemini devam ettirmesine katkı sağlamakta, ayrıca aile üyeleri arasında oluşan bağ ve aidiyet duygusu sayesinde bireyler, karşılaştıkları ve karşılaşacakları pek çok soruna karşı dayanıklılık kazanıp, problemlerle mücadele etme imkânına kavuşmaktadırlar (Mavili vd., 2014: 30).

Aile üyeleri arasındaki bağ ve aidiyet duygusu ile bireyler, sosyal risklere karşı daha güvende ve sorunlarla mücadele etmede dayanışma içerisinde olduklarından, sorunlara karşı dayanıklılık kazanıp, çözüm üretebilme yeteneğine kavuşmaktadırlar. Yapılan araştırmalarda aidiyet duygusunun bireyde, psikolojik ve sosyal işlevsellikle ilişkili olduğu görülmüştür. Bireyin işlevsel olabilmesi için aidiyet duygusunun yüksek olması gerekmektedir (Mavili vd. 2014: 30).

Aile, bireyin geçmişi, bugünü ve geleceğini oluşturan ve birlikteliğin doğal sonucu olarak bir beklenti içerisinde olan karşılıklı ilişkiyi temsil eder. Bu birliktelik aile üyeleri arasında geçmişten bugüne bir köprü oluşturarak ortak bir ülküye yönelmelerini sağlayabilir.

Aile İçi Sorunlar ve Aile Aidiyeti İlişkisi

Aile içi sorunlar; aile içi şiddet (psikolojik, fiziksel vb.), iletişim sorunları, aldatılma, boşanma, kuşak çatışması, ekonomik yoksun bırakılma gibi sorunlar olarak sıralanabilir. Aile aidiyetinin yüksek veya düşük olmasını etkileyen belki de en önemli unsur, aile içerisinde yaşanan ilişki ve iletişimin niteliğidir. Bu ilişki biçiminin sıcak, içten ve karşılıksız, açık olması ile soğuk ve kopuk, kapalı, ilgisiz ilişki olması arasında önemli farklılıkların olduğu aile iklimi ve aidiyetine etkisi açısından yapılan araştırmalarda görülmüştür. Aile içerisinde yaşanan aile sorunlarının, aile üyelerinin aile aidiyetini azaltacağı beklendiği gibi bu sorunların minimum düzeyde olması veya hiç yaşanmaması da aile aidiyetine olumlu etki ederek yükseltecektir. Aile bir sistem olmasından ötürü aile içerisinde aile üyelerinin maruz kaldığı bir sorun silsile halinde diğer sorunların ortaya çıkmasına da zemin hazırlayabilir. Bu şekilde oluşacak çoklu sorun ve çatışmalar aile üyelerinin kendilerini, mensubu buldukları aileye ait hissetme düzeyi olarak da tariflenen aile aidiyet düzeyini düşüreceği beklenen bir durumdur.

Benzer şekilde Güneş (2018) araştırmasında, sıcak ve samimi ilişkilerin olduğu ailelerde aile bütünlük duygusu ve aidiyet algısının, soğuk ve kopuk ilişkilerin olduğu ailelere göre daha olumlu düzeyde olduğunu saptamıştır. Bardakçı (2019) ise araştırmasında ailesinde sosyal destek görmeyen ve şiddete uğrayanların aile aidiyetlerinin düşük olduğunu tespit etmiştir. Aile aidiyetinin yüksek olması için şiddetli çatışmaların ve sorunların değil sıcak, samimi ve şeffaf ilişkilerin olması gerektiği çıkarımı yapılabilir.

Aldatma, boşanma, kuşak çatışması, şiddetli geçimsizliğe ek olarak aile içerisinde yaşanan ekonomik sorunların da aile aidiyetini etkilediği/etkileyeceği düşünülmektedir. Doğan (1998) çalışmasında, kadınların gelir durumları yükseldikçe evliliklerini 'iyi' olarak değerlendirirken çalışan kadınların ise evliliklerini genellikle 'kötü' olarak değerlendirdiğini ileri sürmektedir. İçli (2001), kadınların evliliklerindeki gelir durumları arttıkça eşlerinden şiddet görme oranlarının azaldığını belirtmektedir. Şiddetin azalması veya hiç yaşanmaması ile ekonomik gelirin aileye yetecek düzeyde olması veya aile üyelerinin ekonomik olarak yoksunluğa maruz bırakılmaması, aile aidiyetini de arttıracaktır. Ancak Polat (2019) ergenler üzerinde yaptığı araştırmasında, ergenlerin aile aidiyeti ile algılanan sosyo-ekonomik durumları arasında anlamlı bir farklılık bulamamıştır. Bütünlüklü olarak yapılan çalışmalara bakıldığında, aile aidiyeti ile aile sorunları arasında bir korelasyonun olduğu görülebilmektedir.

Konu, Amaç ve Kapsam

Toplumsal yapının ve aile yapısının hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşadığı modern zamanlarda, aile üyelerinin aileye olan bağlılık hissi de olumsuz etkilenmektedir. Ailenin, sosyal bir sistem olmasından dolayı aile sorunları ile aileye bağlılık hissi olarak tanımlanan 'aile aidiyeti' arasında da anlamlı bir ilişki beklenilebilir. Araştırma, bu bağlamdan hareketle, Şırnak'ın Cizre ilçesinde aile sorunları ile aile aidiyeti arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. YÖNTEM VE TEKNİK

1.1. Araştırma Modeli

Araştırma, aile yapısının değişmesiyle çeşitlenen aile sorunlarını etkileyen faktörleri belirlemeye ve söz konusu sorunların, aile aidiyetine nasıl bir etkisinin olduğuna yönelik açıklayıcı, nicel bir çalışmadır. Söz konusu araştırmada alan taramasıyla elde edilen bulgular istatistiksel tekniklerle analiz edilecektir.

1.2. Araştırma Soruları ve Hipotezler

1.2.1. Araştırma Soruları

Araştırmanın temel sorusu "Şırnak ili Cizre ilçesindeki ailelerin, aile aidiyetini etki eden faktörler nelerdir?" ve "aile içi sorunlar ile aile üyelerinin aile aidiyet düzeyi arasında bir ilişki var mıdır?"

1.2.2. Hipotezler

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda aile içi sorunlar ve aile aidiyet düzeyi incelenmiş ve aralarındaki ilişkiyi ortaya koyulmuştur. Bu amaca yönelik olarak sosyo-demografik özellikler, ailenin kurulma biçimi, evlilik özellikleri ve aile sorunlarının aile aidiyetine ne ölçüde etkisinin olduğu kurulan hipotezler aracılığıyla analiz edilmiştir. Buna göre araştırmadaki araştırma sorularına cevap aranmış ve bağlantılı 11 hipotez test edilmiştir.

Araştırmanın hipotezlerini şu şekilde ifade etmek mümkündür:

1. *Hipotez: Aile ilişkileri ile aile aidiyeti arasında istatistiksel bir ilişki vardır.*

1.1. *Hipotez: Evlenme türü ile aile aidiyeti arasında bir ilişki vardır.*

1.2. *Hipotez: Eşle akrabalık durumu ile aile aidiyeti arasında bir ilişki vardır.*

1.3. *Hipotez: Evlilik yılı arttıkça aile aidiyeti artar.*

1.4. *Hipotez: Çocuk sayısı arttıkça aile aidiyeti artar.*

2. *Hipotez: Aile içi Sorunlar ile Aile Aidiyeti arasında istatistiksel bir ilişki vardır.*

2.1. *Hipotez: Aldatma/aldatılma arttıkça aile aidiyeti düşer.*

2.2. *Hipotez: Fiziksel şiddet arttıkça aile aidiyeti düşer.*

2.3. *Hipotez: Psikolojik şiddet arttıkça aile aidiyeti düşer.*

2.4. *Hipotez: Geçimsizlik artarsa aile aidiyeti düşer.*

2.5. *Hipotez: Ekonomik yoksun bırakılma arttıkça aile aidiyeti düşer.*

3. *Hipotez: Aile içi sorunlar ile karşılaşma sıklığı arttıkça aile aidiyeti düşer.*

4. *Hipotez: Kadınların aile aidiyeti daha düşüktür.*

1.3.Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın çalışma evreni, 2019 yılında Cizre’de ikamet eden evli veya evlilik geçirmiş katılımcılardan oluşmaktadır. Örneklemine ise, Cizre ilçe merkezinde rastgele olarak yapılan ev ziyaretleri sonucunda gönüllülük esasına bağlı kalınarak, görüşülen 173 kadın ve 117 erkek katılımcı olmak üzere toplam 290 evli veya evlilik geçirmiş kişi oluşturmaktadır. Katılımcılar gönüllü adaylar arasından sadece evli veya evlilik geçirmiş olduklarını beyan eden kişiler arasından seçilmiştir.

1.4. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak Alan taraması (Survey) araştırma tekniğine uygun olarak anket formu ve ölçek kullanılmıştır. Araştırmada evli bireylerin kişisel bilgilerine ve aile sorunlarına ulaşabilmek için Anket formu; bireylerin aile aidiyet duygusu puanlarını belirlemek için “Aile Aidiyet Ölçeği” tercih edilmiştir.

1.4.1. Anket Formu

Anket formu, 21 sorudan oluşmakta ve 15, 16, 18. soruların alt ifadeleri bulunmaktadır. Bu sorular aile yapısını, aile içi ilişkileri, aile sorunlarını tespit edip açıklamamızı sağlayacak nitelikte olmasının yanında hipotezlerin sınanmasını da sağlamak için oluşturulmuştur.

1.4.2. Aile Aidiyeti Ölçeği

Araştırmada Mavili ve ark. (2014) tarafından geliştirilen, 17 maddesi ve 2 alt boyutu bulunan, Tamamen Katılmıyorum (1) ile Tamamen Katılıyorum (5) arasında 5 farklı tercih seçeneklerine sahip, üniversite öğrencilerinin aile aidiyeti düzeylerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanmış “Aile Aidiyeti ölçeği” kullanılmıştır. Ölçeğin birinci alt boyutu olan “Kendilik aidiyeti” boyutu 12 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerin 10’u olumlu 2’si olumsuzdur. Ölçeğin ikinci alt boyutu olan “Aile aidiyeti” boyutu 5 maddeden oluşmaktadır ve bu maddelerin 3’ü olumlu 2’si olumsuzdur. Ölçekte 5. maddenin, 7. maddenin, 9. maddenin, 12. maddenin puanlama sistemi tersten yapılmaktadır. Puan yükseldikçe aile aidiyeti de yükselmektedir. Kişinin ailesine beslediği duygu (kendilik aidiyeti alt boyutu), ailenin kişiye aktardığı duyguya (aile aidiyeti alt boyutu) şeklinde belirlenmiştir. Ölçeğin güvenilirlik puanının test tekrar test yöntemine göre 0, 84 olduğu bulunmuştur. Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı her bir alt boyutta 0, 82 ile 0, 93 arasında değişmektedir. Ölçeğin; “Kendilik aidiyeti” birinci alt boyutunun Cronbach Alpha iç tutarlılık kat sayısı 0, 93 “Aile aidiyeti” ikinci alt boyutunun Cronbach Alpha iç tutarlılık kat sayısı 0, 82’dir. Ölçeğin tümü için ise elde edilen Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısının 0, 94 olduğu görülmüştür (Mavili, vd., 2014: 30-42).

1.5. Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler, Anket Formu ve Aile Aidiyet Ölçeği kullanarak toplanmıştır. Ölçek ve alt boyutlar için güvenilirlik analizi SPSS 22 programı yardımıyla Cronbach’s Alpha Katsayısı ile hesaplanmıştır.

Verilerin analizinde, normallik dağılımları incelenmiş ve verilerin normallik dağılımını karşılamadığı görüldüğünden, nonparametrik testlerin kullanılmasına karar verilmiştir. Verilerin analizinde demografik özellikleri belirlemede frekans dağılımı, iki bağımsız (cinsiyet ve aile aidiyet düzeyi vb.) değişken arasındaki ilişkiyi incelemek için Mann Whitney U testi, ikiden fazla değişken arasındaki ilişkiyi (evlenme şekli ile aile aidiyet düzeyi vb.) incelemek için Kruskal Wallis, Spearman Korelasyon testleri uygulanmıştır. Güvenilirlik analiziyle ölçek maddelerin geçerliliği kontrol edilmiş olup Cronbach alfa değeri 0,954 olarak belirlenmiştir.

1.6. Araştırmanın Etik Yönü

Araştırmada etik ilke ve kurallara uyularak, verileri toplamadan önce ölçek sahipleri ile e-posta yoluyla iletişime geçilip, ölçeklerin araştırmada kullanılabilmesi için gerekli izinler alınmıştır. Verilerin toplanmasından önce Üsküdar Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu’ndan gerekli izin alınmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

2.1. Ankete Katılanların Genel Özelliklerine İlişkin Bulgular

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

		Sayı	%
Cinsiyet	Kadın	173	59,7
	Erkek	117	40,3
Yaş	15-18	2	0,7
	19-25	45	15,5
	26-45	198	68,3
	46 ve üzeri	45	15,5
Gelir Durumu	Alt Gelir	111	38,3
	Orta Gelir	123	42,4
	Üst Gelir	56	19,3
Eğitim Durumu	Okuma- Yazması Yok	38	13,1
	Diplomasız Okur-Yazar	34	11,7
	İlkokul Mezunu	45	15,5
	Ortaokul Mezunu	54	18,6
	Lise Mezunu	59	20,3
	Üniversite Mezunu	56	19,3
	Lisansüstü	4	1,4

Katılımcılar arasında en yoğun katılım, orta yaşlarda olmakla birlikte kadınlar erkeklerden daha fazladır. Büyük çoğunluğu orta ve alt gelire sahiplerdir. Okur-yazarlık olarak bakıldığında, nüfusun içerisinde halen okuma yazma bilmeyen katılımcıların olduğu görülmektedir. Ayrıca ortaokul ve alt düzeyde eğitim düzeyine sahip olanların oranı ortaokul ve daha üst eğitim düzeyine sahip olanlara oranla daha fazladır. Tabloya göre katılımcıların cinsiyetleri incelendiğinde %59,7'sinin kadın, %40,3'ünün ise erkek bireylerden oluştuğu görülmüştür.

Yaş kategorileri incelendiğinde katılımcıların %68,3'lük kısmını oluşturanların 26 ile 45 yaş aralığında olduğu, %15,5'lik kısmının 19 ile 25 yaş arası bireylerin hem de aynı oranın (%15,5) 46 yaş ve üzeri bireyleri de oluşturduğu görülmektedir. Katılımcıların genel itibarıyla genç ve orta yaş yoğunlukta bireylerden oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların yaş ortalaması $35,4 \pm 10,8$ olarak belirlenmiştir. Ayrıca minimum 18 yaşında katılımcı varken maksimum 85 yaşında katılımcıya rastlanmıştır. 136 numaralı anketteki katılımcının 85 yaşında olduğu görülmüştür ve aykırı değer olarak tespit edilmiştir. Veri sayısı 30 veya 30'dan fazla olduğundan normallik testi için Kolmogorov-Smirnov yöntemi tercih edilmiştir. Kolmogorov-Smirnov testi sonucunda test istatistiği değeri 0,11 ve testin anlamlılık değeri 0 olarak belirlenmiştir. Buna göre katılımcıların yaş değişkeninin dağılımının %95 güvenle normal dağılımı izlemediği sonucuna varılmıştır.

Katılımcıların kategorik gelir durumları incelendiğinde %42,4'ünün orta gelir grubunda yer aldığı, %38,3'ünün ise alt gelir grubunda yer aldığı görülmektedir. Bu verilerden Cizre'de yaşayan nüfusun %80'inin alt-orta gelir grubunda olduğu anlaşılmaktadır.

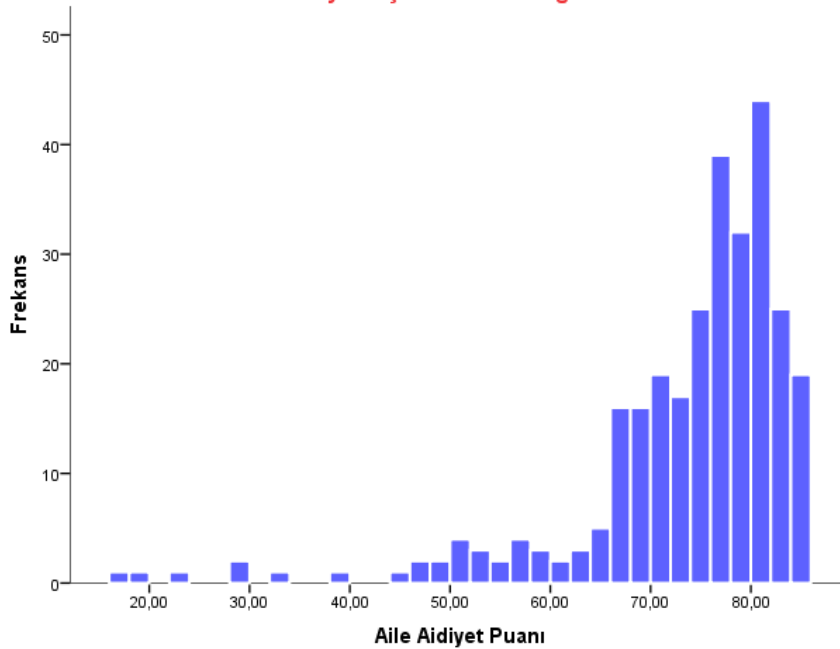
Katılımcıların gelir düzeyleri ortalamasının $3160,8 \pm 2046$ ₺ olduğu, minimum gelir düzeyinin 600 ₺, maksimum gelir düzeyinin ise 12000 ₺ olduğu görülmüştür. Katılımcıların genel ekonomik düzeyi aylık 3160 ₺ ortalama gelir düzeyini göstermektedir ve bu gelir düzeyi 2046 ₺ genişlikte artmakta veya azalmaktadır. Bu geniş aralık alt ve üst düzey gelir grubu arasındaki farklılığı ortaya koymaktadır. Kolmogorov-Smirnov normallik testi gelir durumu verilerine uygulanarak normallik varsayımı kontrol edilmiştir. Test sonucunda Kolmogorov-Smirnov test istatistiği 0,221 bulunurken anlamlılık değeri ise 0 olarak bulunmuştur. Bu nedenle katılımcıların gelir verilerinin %95 güvenle normal dağılıma uygun olmadığı anlaşılmıştır. Cizre'de bazı aileler için aylık gelir 600 ₺ iken bazı ailelerde ise 12.000 ₺ olması gelirin adil bir şekilde dağılmadığını göstermektedir.

İlçenin nüfusu içerisinde okuma yazma bilmeyenlerin (%13,1) halen var olduğu görülmektedir. Buna karşın ilçede imkânların artmasıyla birlikte okullaşma oranı artmış ve artmaktadır. Diplomasız okuryazar alt grupları da dâhil olmak üzere, ortaokul ve altı düzeyde eğitime sahip bireyler %45,8'lik bir dilimi oluşturmaktadır. Eğitim düzeyi olarak %59'u ortaokul ve alt düzeyde eğitime sahipken %41'i ise ortaokul ve üzeri eğitim düzeyindedir. Üniversite ve üzeri yani yükseköğrenim almış olanların oranı %20,7 olarak saptanmıştır. Her 100 kişiden 20,7'si yüksek öğrenim almış bireylerdir.

2.2. Aile Aidiyetine İlişkin Bulgular

Güvenilirlik analiziyle ölçek maddelerin geçerliliği kontrol edilmiş olup, Cronbach alfa değeri 0,954 olarak belirlenmiştir. Güvenilirlik değeri 1'e oldukça yakın olduğundan ölçekte yer alan maddelerin iç tutarlılığının oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Frekans analizi sonrasında ölçekte 5, 7, 9 ve 12 numaralı maddelere ters kodlama yapılmış ve her satır için satır toplam puanı elde edilerek aile aidiyet ölçeği toplam puanları oluşturulmuştur. Aile aidiyet ölçeği için yapılan tanımlayıcı testte ortalama katılımcıların aile aidiyeti ölçek puanı ortalaması $73,16 \pm 11$ olarak belirlenmiştir. Ayrıca ölçek puanı medyan değeri 76 olarak bulunmuştur. Ölçek puanı olarak minimum 17 aidiyet puanına rastlanırken, maksimum 85 aidiyet puanı görülmüştür. Analizde dağılımın çarpıklık değeri -2,330 olarak bulunmuş, basıklık katsayısı da 7,108 olarak bulunmuştur. Yapılan Kolmogorov-Smirnov normallik testi sonucunda test istatistiği değeri 0,165 olarak bulunurken p değeri 0 bulunmuştur. Bu nedenle bireylerin aile aidiyet ölçeği puanlarının normal dağılımı izlemediği görülmüştür.

Aile Aidiyet Ölçek Puanı Histogramı

Şekil 1: Aile Aidiyet Puanı Dağılımını Gösteren Histogram Grafiği

Aile aidiyet puanları için oluşturulan yukarıdaki histogram incelendiğinde dağılımın belirgin şekilde sola çarpık olduğu görülmektedir. Ayrıca ölçek medyan değeri (76) ortalama değerden (73,16) daha büyüktür. Bu nedenle katılımcıların aile aidiyet ölçeği puanları baskın şekilde hep yüksek değerler etrafında toplanmış, ancak oldukça düşük memnuniyeti olan değerler de dağılımın sol kuyruğunun uzun kalmasına neden olmuştur. Basıklık değeriyle birlikte incelendiğinde ise basıklık katsayısının oldukça yüksek olması, dağılımın normallikten üniform dağılıma giderek yaklaştığını göstermiştir.

2.2.1. Aile Aidiyetine İlişkin Hipotez Testleri

Tablo 2: Aile Aidiyetinin Evlenme Şekline Göre Kruskal Wallis Test Sonuçları

Evlenme Şekli	Ortalama±SS	P	Anlamlı Fark
Anlaşarak	76,62±6	0,00*	Kaçarak- Anlaşarak
Görücü Usulü	71,58±11,7		
Kaçarak	62,84±20		Görücü- Anlaşarak
İnternet Üzerinden	67±11,95		

Evlenme şeklinin, ailenin kurulma biçiminin ailenin, aile aidiyetine etkisinin olup olmadığını tespit etmek amacıyla Kruskal Wallis testi gerçekleştirilmiş, sonuçta anlamlılık değeri (p) 0 olarak bulunmuş bu sonuç evlenme şeklinin aile aidiyeti ile ilişkisi hakkında bize veri sunmaktadır. Anlamlı farklılığın olduğu gruplar; kaçarak evlenenlerle anlaşarak evlenenler arasında, görücü usulü evlenenlerle anlaşarak evlenenler arasındadır. Analiz sonucuna göre anlaşarak evlenen bireylerin aile aidiyet puanı ortalaması anlamlı şekilde kaçarak evlenen bireylerin ortalamasından yüksek bulunmuştur. Ayrıca anlaşarak evlenen kişilerin aile aidiyet puanı ortalaması görücü usulü evlenen bireylerin aile aidiyeti ortalamasından anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur. Bu sonuçlardan hareketle anlaşarak evlenen bireyler hem kaçarak evlenen hem de görücü usulü evlenen bireylere göre daha yüksek bir aile aidiyetine sahiptir. Böylelikle kişilerin anlaşarak evlenmesi daha güçlü bir aile aidiyetine sahip olmalarını sağlayacaktır. Görücü usulü ve kaçarak evlenenlerde ise anlaşarak evlenenlere nispeten daha zayıf bir aile aidiyetinden bahsedilebilir. Sonuç olarak "Evlenme türü ile aile aidiyeti arasında bir ilişki vardır" (H1.1) hipotezi doğrulanmaktadır.

Tablo 3: Aile Aidiyetinin Eşle Akrabalık Durumuna Göre Kruskal Wallis Test Sonuçları

Akrabalık Durumu	Ortalama±SS	P	Anlamlı Fark
Akraba değiliz	73,24±10,81	0,361	-
Yakın akrabayız	73,75±11,5		
Uzaktan akrabayız	71,44±11,5		

Eşlerin akrabalık durumunun aile aidiyetine etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Fakat bu konuda olumlu-olumsuz yorum yapabilecek bir veriye ulaşılamamıştır. Bu ilişkiyi tespit etmek için kullandığımız Kruskal Wallis testinin p değeri 0,361 bulunmuştur. Bu nedenle eşlerin akrabalık durumuyla aile aidiyeti arasında anlamlı bir ilişki saptanmamış, "Eşle akrabalık durumu ile aile aidiyeti arasında bir ilişki vardır." (H1.2) hipotezi doğrulanmamıştır.

Katılımcıların evlilik yılı değişkeni ile aile aidiyeti puanı değişkenleri arasında anlamlı ilişkinin varlığı irdelenmiş ve sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4: Aile Aidiyetinin Evlenme Yılına/Süresine Göre Kruskal Wallis Test Sonuçları

Evlilik Yılı	Ortalama±SS	P	Anlamlı Fark
0-5	73,6±11,3	0,840	-
6-10	72,47±12,43		
11-20	72,72±11,39		
21 yıl ve üzeri	73,71±8,57		

Evlilikte geçirilen sürenin aile aidiyeti üzerinde etkisinin olabileceği düşünülmüş bu yönde hipotez kurulup Kruskal Wallis testi ile inceleme yapılmış test sonucunda p değeri 0,840 bulunmuş olup bu sonuçtan yola çıkarak katılımcıların evlilik yıllarına göre aile aidiyeti puanları arasında anlamlı farklılık olmadığı anlaşılmıştır. Katılımcıların kaç yıllık evli oldukları aile aidiyet puanlarına etki etmemektedir. Yani "Evlilik yılı arttıkça aile aidiyeti artar." (H1.3) hipotezi doğrulanmamaktadır.

Tablo 5: Aile Aidiyetinin Çocuk Sayısına Göre Kruskal Wallis Test Sonuçları

Çocuk Sayısı	Ortalama±SS	P	Anlamlı Fark
0	72,37±15		
1-3	72,98±12,18	0,303	-
4 ve üzeri	73,6±7,84		

Çocuk sayısının az veya çok olmasının ebeveynler ve diğer aile üyeleri üzerinde bir etkisinin olup olmadığını ölçmek amacıyla kurulan hipotezi test etmek için Kruskal Wallis testi yapılmış, anlamlılık değeri 0,303 olarak tespit edilmiştir. Buna göre ailedeki çocuk sayısı anlamlı şekilde aile aidiyeti ortalamasını etkilememektedir yani "Çocuk sayısı arttıkça aile aidiyeti artar."(H1.4) hipotezi doğrulanmamıştır.

Tablo 6: Aile Aidiyetinin Aldatma/Aldatılma Durumuna Göre KruskalWallis Test Sonuçları

Aldatılma	Ortalama±SS	P	Anlamlı Fark
Hiçbir zaman	75,05±7,86		Sık sık- Hiçbir zaman
Ara sıra	59,81±12,8	0,00*	Ara sıra-Hiçbir zaman
Sık sık	36,75±17		

Aile sorunlarından birisi olan aldatma/aldatılma diğer aile sorunları üzerinde de olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Aldatma/aldatılma yaşayan aile üyelerinin aile aidiyet düzeylerinin bu durumdan ne kadar etkilendiğini ve aralarındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla kurduğumuz hipotezi test etmek için grupların normallik varsayımı karşılanmadığından Kruskal Wallis karşılaştırma testi yapılmış ve anlamlılık değeri 0 bulunarak bir ilişkinin var olduğu görülmektedir. Buna göre sık sık aldatılma durumu gerçekleşen ailelerin aile aidiyet puanları anlamlı şekilde asla aldatılma durumu olmayan ailelere göre oldukça düşük bulunmuştur. Benzer şekilde sık sık aldatılma durumu olan kişilerin aile aidiyet puanı, bazen aldatılma durumu olan kişilere göre anlamlı şekilde düşüktür. Bu sonuçlardan hareketle aldatılma durumunun kişinin aile aidiyeti duygusunu olumsuz yönde anlamlı şekilde etkilediği görülmüştür. Bu sonuçlar altında "Aldatma/aldatılma arttıkça aile aidiyeti düşer."(H2.1) hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 7: Aile Aidiyetinin Fiziksel Şiddete Göre KruskalWallis Test Sonuçları

Fiziksel şiddet	Ortalama±SS	P	Anlamlı Fark
Hiçbir zaman	76,17±6		Sık sık- Hiçbir zaman
Ara sıra	62,45±11,58	0,00*	Ara sıra- Hiçbir zaman
Sık sık	36,7±15,56		

Şiddetin her türlü aile üyeleri üzerinde olumsuz etki bırakır. Özellikle fiziksel şiddet kişinin vücuduna ek olarak onuruna haysiyetine de bir saldırı olup travmatik etkilere neden olabilmektedir. Aile içerisinde yaşanan söz konusu fiziksel şiddet türünün aile üyelerinin aile aidiyetine etkisinin olup olmadığını anlamak için Kruskal Wallis testi uygulanıp test sonucunda anlamlılık değeri 0 bulunarak aralarında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Buna göre katılımcılardan sık sık fiziksel şiddete maruz kalan bireyler hiçbir zaman fiziksel şiddete maruz kalmayan bireylere göre anlamlı şekilde daha düşük aile aidiyeti hissetmektedir. Benzer şekilde ara sıra şiddet gören bireyler anlamlı şekilde hiçbir zaman şiddet görmeyen bireylere göre daha düşük aile aidiyeti hissetmektedir. Bu durumda "Fiziksel şiddet arttıkça aile aidiyeti düşer."(H2.2) hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 8: Aile Aidiyetinin Psikolojik Şiddete Göre KruskalWallis Test Sonuçları

Psikolojik şiddet	Ortalama±SS	P	Anlamlı Fark
-------------------	-------------	---	--------------

Hiçbir zaman	76,83±5,46		Sık sık- Ara sıra
Ara sıra	67,63±10,91	0,00*	Sık sık- Hiçbir zaman
Sık sık	39,41±15,44		Ara sıra- Hiçbir zaman

Aile içi sorunlardan şiddetin bir diğer türü psikolojik şiddettir. Şiddetin birleştiren değil ayrıştıran ve eğer ayrıştıran bir şeyler aile içerisinde yaşanıyorsa aile üyelerinin aile aidiyetlerinin etkileneceği düşünülmüştür. Psikolojik şiddetin aile aidiyetine ne ölçüde etki ettiğini ölçmek amacıyla Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. Test sonucunda anlamlılık değeri 0 olarak bulunmuş olup bu değer psikolojik şiddet ile aile aidiyeti arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Buna göre sık sık sözel şiddete maruz kalan bireylerin aile aidiyetleri, ara sıra sözel şiddete maruz kalanlardan ve hiçbir zaman şiddete maruz kalmayanlardan anlamlı şekilde daha düşüktür. Bunun yanında ara sıra sözel şiddete maruz kalan bireylerin aile aidiyeti de hiçbir zaman sözel şiddete maruz kalmayanlara göre anlamlı şekilde daha düşüktür ki bu durumda "Psikolojik şiddet arttıkça aile aidiyeti düşer." (H2.3) hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 9: Aile Aidiyetinin Aile İçi Geçimsizliğe Göre KruskalWallis Test Sonuçları

Geçimsizlik	Ortalama±SS	P	Anlamlı Fark
Hiçbir zaman	76,16±6,9		Sık sık- Ara sıra
Ara sıra	73,39±8,9	0,00*	Sık sık- Hiçbir zaman
Sık sık	49,37±21,4		Ara sıra – Hiçbir Zaman

Aile içerisinde yaşanan geçimsizlik aile sorunlarının sağlıklı bir iletişim kanalı kullanılarak çözülemediği, çatışma ortamının aile iklimini ele geçirdiği bir süreç olarak düşünülebilir. Aile içi geçimsizlik aile üyelerinin aidiyet düzeylerini etkilemektedir. Aile içi geçimsizlik ile aile aidiyeti arasındaki ilişkiyi incelemek için uygulanan Kruskal Wallis testi sonucunda anlamlılık değeri 0 bulunarak aralarında anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Sık sık geçimsizliğin yaşandığı aile bireylerinin aile aidiyeti ortalaması, ara sıra geçimsizlik yaşanan veya hiçbir zaman geçimsizlik yaşanmayan bireylerin aile aidiyeti ortalamasından anlamlı şekilde daha düşük çıkmıştır. Bununla birlikte ara sıra geçimsizliğin yaşandığı aile bireylerinin aile aidiyeti puanları anlamlı şekilde hiçbir zaman geçimsizlik yaşamayan kişilere nazaran anlamlı şekilde daha düşüktür yani "Geçimsizlik artarsa aile aidiyeti düşer." (H2.4) hipotezi doğrulanmıştır.

Tablo 10: Aile Aidiyetinin Ekonomik Yoksun Bırakılma Durumuna Göre Kruskal Wallis Test Sonuçları

Ekonomik Yoksunluk	Ortalama±SS	P	Anlamlı Fark
Hiçbir zaman	76,77±6,44		Sık sık- Hiçbir zaman
Ara sıra	67,57±10,4	0,00*	Ara sıra- Hiçbir zaman
Sık sık	44,27±21,7		

Ekonomik yoksun bırakılma da önemli bir aile sorunudur. Aile üyelerinin ihtiyaçlarını karşılayacak yeterli finansmandan yoksun bırakılması, aile aidiyetini etkilemesi beklenen bir durumdur. Ekonomik yoksun bırakılma durumunun aile aidiyet düzeyine ne ölçüde etki ettiği veya aralarında nasıl bir ilişkinin olduğunu saptamak amacıyla Kruskal Wallis testi uygulanmış test sonucunda p değeri 0 olarak bulunmuş olup bu değer ekonomik yoksun bırakılma durumu ile aile aidiyeti arasında bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuca göre sık sık ekonomik yoksun bırakılma yaşayan bireylerin aile aidiyeti puanı ortalaması hiçbir zaman ekonomik yoksun bırakılma yaşamayan bireylere nazaran anlamlı şekilde daha düşüktür. Aynı şekilde ara sıra ekonomik yoksun bırakılma yaşayan bireylerin aile aidiyeti ortalaması hiçbir zaman ekonomik yoksun bırakılma yaşamayan bireylere nazaran anlamlı şekilde daha düşük çıkmıştır. Buna göre "Ekonomik yoksun bırakılma arttıkça aile aidiyeti düşer." (H2.5) hipotezi doğrulanmıştır.

2.2.2. Aile İçi Sorunlarla Karşılaşma Durumu ile Aile Aidiyeti İlişkisi

Tablo 11: Aile İçi Sorunlarla Karşılaşma Sıklığı ve Aile Aidiyeti Korelasyon Tablosu

	AyrılmaAile	KıskanmaAile	İgisizlikAile	İletisimAile	EtkinlikAile	AyrıYatma	Ekonomi TartışmaAile	Dini Tartışma	AkrabaCevresi Tartışma	EvciSorumluluk Tartışma	ZararlıAlışkanlık Tartışma	Aile Aidiyeti
Aldatılma	,548**	,304**	,511**	,421**	,353**	,388**	,286**	,261**	,376**	,303**	,257**	-,391**
Fiziksel	,641**	,383**	,596**	,519**	,440**	,492**	,387**	,275**	,500**	,429**	,354**	-,495**
Sözel	,712**	,378**	,662**	,599**	,458**	,487**	,404**	,277**	,465**	,357**	,417**	-,501**
Gecimsizlik	,298**	,226**	,295**	,291**	,213**	,355**	,271**	,187**	,369**	,301**	,160**	-,259**
EkonomikYoksunluk	,466**	,414**	,579**	,522**	,502**	,483**	,542**	,325**	,505**	,432**	,397**	-,514**
Tartışma	,313**	,238**	,322**	,332**	,277**	,308**	,316**	,266**	,429**	,330**	,191**	-,337**
Tenkit	,389**	,318**	,387**	,411**	,429**	,341**	,347**	,306**	,500**	,432**	,330**	-,367**
Hakaret	,612**	,383**	,675**	,625**	,575**	,546**	,414**	,212**	,515**	,430**	,381**	-,539**
AlayAile	,649**	,421**	,698**	,644**	,579**	,555**	,461**	,312**	,529**	,441**	,358**	-,521**
FizikselAile	,575**	,431**	,619**	,557**	,421**	,493**	,483**	,335**	,456**	,427**	,347**	-,526**
EkonomikAile	,616**	,395**	,641**	,636**	,586**	,607**	,489**	,305**	,554**	,452**	,440**	-,558**
AyrılmaAile	1,000	,418**	,665**	,588**	,506**	,502**	,436**	,204**	,526**	,403**	,434**	-,467**
KıskanmaAile	,418**	1,000	,390**	,386**	,404**	,348**	,348**	,281**	,459**	,332**	,348**	-,386**
İgisizlikAile	,665**	,390**	1,000	,733**	,578**	,531**	,482**	,283**	,533**	,448**	,388**	-,554**
İletisimAile	,588**	,386**	,733**	1,000	,660**	,587**	,439**	,203**	,513**	,474**	,410**	-,522**
EtkinlikAile	,506**	,404**	,578**	,660**	1,000	,561**	,459**	,352**	,461**	,486**	,386**	-,453**
AyrıYatma	,502**	,348**	,531**	,587**	,561**	1,000	,435**	,215**	,413**	,371**	,367**	-,442**
Ekonomi TartışmaAile	,436**	,348**	,482**	,439**	,459**	,435**	1,000	,317**	,501**	,438**	,274**	-,414**
Dini Tartışma	,204**	,281**	,283**	,203**	,352**	,215**	,317**	1,000	,330**	,314**	,278**	-,249**
AkrabaCevresi Tartışma	,526**	,459**	,533**	,513**	,461**	,413**	,501**	,330**	1,000	,624**	,395**	-,405**
EvciSorumluluk Tartışma	,403**	,332**	,448**	,474**	,486**	,371**	,438**	,314**	,624**	1,000	,374**	-,337**
ZararlıAlışkanlık Tartışma	,434**	,348**	,388**	,410**	,386**	,367**	,274**	,278**	,395**	,374**	1,000	-,323**
Aile Aidiyeti	-,467**	-,386**	-,554**	-,522**	-,453**	-,442**	-,414**	-,249**	-,405**	-,337**	-,323**	1,000

**0,01 düzeyinde anlamlılık

Aile içerisinde yaşanan tüm aile sorunlarının aile aidiyeti düzeyiyle nasıl bir ilişkisinin olduğunu saptanmak istenmiştir. Yaşanan sorunların sıklığının arttığı durumda aile aidiyet düzeyinin düştüğü aksine aile içi sorunların azaldığındaysa aile aidiyet düzeyinin yükselmiştir. Bunu tespit etmek için anketimizde bulunan 16. sorunun alt maddelerinden elde edilen aile içi sorunlarla karşılaşma puanı verileriyle aile aidiyeti puanı verileri korelasyon analizine tabi tutularak aralarındaki ilişki kontrol edilmiştir.

Yapılan korelasyon analizi sonucunda r değeri-0,555 bulunurken, p değeri ise 0 bulunmuştur. P değeri 0,05'ten küçük olduğundan iki değişken arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu görülmektedir. Yani aile aidiyeti ile aile içi sorunlarla karşılaşma puanı verileri birlikte artmakta veya azalmaktadır. Korelasyon katsayı -0,55 değerinin negatif olması, aile içi sorunlarla karşılaşma puanı arttıkça, aile aidiyetinin anlamlı şekilde düştüğünü göstermiştir. Korelasyon katsayısı ayrıca aralarındaki ilişkinin orta düzeyde ve negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu verilerden aile içi sorunların artması aile aidiyetini düşürmekteyken aile aidiyetinin yüksek olduğu durumlardaysa aile içi sorunların az olduğu görülmektedir. Bu durumdaysa "Aile içi sorunlarla karşılaşma sıklığı arttıkça aile aidiyeti düşer." (H3) hipotezinin doğrulandığı görülmüştür.

Tablo 12: Ölçek Puanının Cinsiyete Göre Mann Whitney u Testi Sonuçları

Cinsiyet	Ortalama±SS	P
Kadın	70,91±12,7	0,00*
Erkek	76,47±6,84	

Cinsiyetin aile aidiyet düzeyiyle ilişkisini saptamak amacıyla Mann Whitney U testi yapılmıştır. Test sonucunda anlamlılık değeri 0 bulunmuş olup cinsiyet ile aile aidiyet düzeyi arasında bir ilişkinin varlığı

görülmektedir. Buna göre erkeklerin aile aidiyeti ortalamasının anlamlı şekilde kadınlardan daha yüksek olduğu görülmüştür ki "Kadınlarm aile aidiyeti daha düşüktür"(H4) hipotezi doğrulanmıştır.

2.3. Genel Değerlendirme

Yapılan çalışmaya genel anlamda bakıldığında, aile içerisinde eksik veya bozuk iletişimin, psikolojik/sözel şiddetin, aldatılmanın, ekonomik yoksun bırakılmanın bir bütün olarak aile sorunları diye de nitelendirebileceğimiz problemlerin yaşanması aile iklimini olumsuz etkilemektedir. Bu aile ikliminde, sorunlar çözülmediği gibi daha da derinleşmektedir. Böylelikle aile içerisinde yaşanan söz konusu sorunlar bir kanser hücresi misali aileyi günbegün tüketmeye doğru götürmektedir. Aile üyeleri zincirleme bir şekilde tükenmeye doğru yol almakta kendisini aileye ait hissetme bağı yani aile aidiyeti çözülmektedir. Bunun aksi olarak aile içi bağları kuvvetli olan, aile içerisinde etkili ve şeffaf iletişim kanalını kullanan, sorunlarını konuşup anlaşarak halleden ve üyeleri birbirlerine saygı sevgi çerçevesinde davranan ailelerde, aile aidiyetinin de büyük ölçüde bu faktörlerden olumlu etkilendiği görülmektedir. Aynı şekilde aile sorunlarının ve çatışmaların az olduğu ailelerde aile üyelerinin aile aidiyeti düzeyleri daha yüksek gözlenmekteyken sorunların ve çatışmaların sık görüldüğü ailelerde daha düşük aile aidiyeti gözlenmektedir. Bu nedenle bu çalışmada girişte de belirtildiği üzere aile aidiyetinin aile içerisinde yaşanan sorunlarla ve aile içi ilişkilerle nasıl bir ilişki içerisinde olduğu üzerinde durulmuştur.

Günümüzde modernleşmeyle birlikte aile yapısının hızla değişmesiyle ve yaşam şartlarının farklılaşmasıyla çeşitlenen aile sorunlarına sebep olan etkenleri belirlemek ve bu söz konusu sorunların aile aidiyetiyle ilişkisini incelemek için yapılan bu nicel açıklayıcı araştırma, 2019 yılında Şırnak iline bağlı Cizre'de ikamet eden evli bireylere uygulanan anketler ve ölçekler şeklinde yapılmıştır.

Örnekleminizde, rastgele yöntemle seçilen ve tamamen gönüllülük esasına göre alınan 173 kadın ve 117 erkek (sayı=290) evli veya evlilik geçirmiş katılımcının vermiş olduğu yanıtlar incelendi. Bu yanıtlara göre, Cizre'de ikamet eden bireylerin aile aidiyeti açısından sonuçların çok düşük olmadığını aidiyetin güçlü olduğunu söyleyebileceğimiz bir sonucun olduğunu görmekteyiz.

3. TARTIŞMA

Evlilik şekliyle aile aidiyeti arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak için Kruskal Wallis testi uygulanmış, sonuç anlamlı bulunmuş ve anlamlılık değeri "0" olarak bulunmuştur. Anlamlı farklılığın olduğu gruplar, kaçarak evlenenlerle anlaşarak evlenenler arasında, görücü usulü evlenenlerle anlaşarak evlenenler arasında görülmüştür. Araştırmamızın bu sonucuna göre, anlaşarak evlenen bireylerin, aile aidiyet puanı ortalaması anlamlı şekilde kaçarak evlenen bireylerin ortalamasından yüksek bulunmuştur. Ayrıca anlaşarak evlenen kişilerin aile aidiyet puanı ortalaması görücü usulü evlenen bireylerin aile aidiyeti ortalamasından anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur. Bu sonuçlardan hareketle anlaşarak evlenen bireyler hem kaçarak evlenen hem de görücü usulü evlenen bireylere göre daha yüksek bir aile aidiyetine sahip olduğu görülmüştür. Kaçarak evlenmede aile aidiyetinin düşük olmasının sebepleri kaçıp evlendikten sonra eşlerin veya aileler ve toplum tarafından tasvip edilmemesi sonucunda çiftleri dışlanması ve reddedilmesi olabilmektedir. Nitekim Duru ve Arslan (2014) araştırmalarında kaçma sonrası yaşananları anlamaya dönük araştırmalarında on katılımcıdan dokuzunun reddedici ve dışlayıcı davranışlara maruz kaldıklarını belirlemişlerdir. Bu araştırmada katılımcılardan biri hariç, diğer katılımcıların çoğu bazen kendi ailesi veya eşinin ailesi tarafından dışlandıklarını ve kendilerine güvenilmediğini belirtmişlerdir. Yine bu katılımcıların çoğunluğu beklentilerinin karşılanmadığını, pişmanlık ve hayal kırıklığı yaşadıklarını belirtmişlerdir. Aile aidiyeti üzerinde etkisi bulunan evlilik uyumu ile ilgili çalışmalara bakıldığında; Cingisiz (2010), flört ederek evlenmiş bireylerin evlilik uyumlarının görücü usulüyle evlenmiş bireylerden daha yüksek olduğunu bulmuştur. Benzer şekilde Çimen (2007) de, anlaşarak evlenen bireylerin evlilik uyumlarının, görücü usulü ile evlenen bireylerden anlamlı şekilde yüksek olduğunu belirlemiştir.

Eşle akrabalık durumu ile aile aidiyeti arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla Kruskal Wallis testi uygulanmış anlamlı sonuç elde edilemeyerek p değeri 0,361 bulunmuştur. Yapılan analizde eşlerin akrabalık durumuyla aile aidiyeti arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Ancak bulgularımızın aksini doğrulayan

çalışmalar mevcuttur. Örneğin; Bardakçı (2019) araştırmasında, eşlerin akraba olmasının aile aidiyetine ve sosyal desteğe olumlu katkısının olduğunu belirtmiştir.

Evlilik yılı ile aile aidiyeti arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla Kruskal Wallis testi uygulanmış, p değeri 0,840 bulunmuştur. Dolayısıyla evlilik yıllı ile aile aidiyeti puanı arasında anlamlı farklılığa rastlanmamış olup, katılımcıların evlilik sürelerinin aile aidiyet puanlarına etki etmediği saptanmıştır. Alanyazında araştırmamızı doğrudan olmasa da dolaylı olarak destekleyen çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Evlilik uyumu ile evlilik sürelerine ilişkin olarak; Fıfıloğlu (1992) yüksek lisans öğrencilerinin evlilik süreleri ile evlilik uyumları arasındaki ilişkiyi incelemiş, evlilik süresi ile evlilik uyumu arasında bir ilişki saptamamıştır. Benzer şekilde Turan (1997) tarafından yapılan bir çalışmada ise evlilik uyumu ile evlilik süresi erkekler için anlamlı bulunurken, kadınlar için anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Araştırmamızda çocuk sayısı ile aile aidiyeti arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla Kruskal Wallis testi uygulanmış, anlamlılık değeri 0,303 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuca göre ailedeki çocuk sayısı anlamlı şekilde aile aidiyeti ortalamasını etkilemediği görülmüştür. Bizim çalışmamıza benzer olarak Tunç (2019), aile aidiyeti puanları ile kardeş sayısı arasında anlamlı farklılık saptamamıştır. Özyürek ve Tezel Şahin (2005) tarafından yapılan çalışmada ise çocuk sayısının artması babanın daha sert-katı olup demokratik tutumundan uzaklaşmasıyla ilişkilendirilmiştir. Aile Aidiyeti toplam puanı, Kendilik ve Aile Aidiyeti alt boyutlarında anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır. Buna göre Aile Aidiyeti toplam puanında ve Aile Aidiyeti alt boyutunda 4 ve üzeri kardeşe sahip olanların ölçek puan ortalaması, 2 ve daha az kardeşe sahip olanlar ile 3 kardeşe sahip olanların ölçek puan ortalamasından daha düşüktür. Durlanık (2018) yaptığı çalışma da kardeş sayısı 1-2 olanların 5'ten fazla kardeşi olanlardan, 3-4 kardeşi olanların 5 kardeşi olanlardan daha fazla aile aidiyeti duygusu beslediğini bulmuştur. Gülel (2019) suça sürüklenen çocuklar üzerine gerçekleştirdiği çalışma da kardeş sayısı 1-3 kardeş arasında olan çocukların 4-5 kardeş arasında olan çocuklara göre anlamlı bir farklılık gösterdiği ve bu farkın 1-3 kardeş sayısına sahip olan grubun lehine olduğu belirtilmiştir.

Yalçın (2014), kadınların çocuk sayılarına göre evlilik uyumları arasında anlamlı farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Özdemir ve Telloğlu (2018) Araştırmalarında kırsal kesimde yaşayan evli kadınların evlilik uyumları, eğitim durumu, evlilik süresi ve çocuk sayısı değişkenlerine göre anlamlı olarak farklılaşmadığı sonucuna ulaşmıştır. Yapılan araştırmalarda ailede çocuk sayısının az olması ailenin çocuk üyeleri açısından aileye aidiyetini ve bu kişilerin aile uyumunu olumlu anlamda etkilediği görülmektedir.

Aldatmayla aile aidiyeti arasındaki ilişkiyi test etmek için Kruskal Wallis karşılaştırma testi uygulanmış ve anlamlılık değeri 0 bulunmuştur. Bu sonuç anlamlıdır ve buna göre sık sık aldatılma durumu gerçekleşen ailelerin aile aidiyet puanları anlamlı şekilde asla aldatılma durumu olmayan ailelere göre oldukça düşük bulunmuştur. Benzer şekilde sık sık aldatılma durumu olan kişilerin aile aidiyet puanı, bazen aldatılma durumu olan kişilere göre anlamlı şekilde düşüktür. Bu sonuçlardan hareketle aldatılma durumunun kişinin aile aidiyeti duygusunu olumsuz yönde anlamlı şekilde etkilediği görülmüştür.

Fiziksel şiddet ile aile aidiyeti arasındaki ilişkiyi test etmek için Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. Test sonucu anlamlı çıkarak p değeri 0 bulunmuştur. Buna göre katılımcılardan sık sık fiziksel şiddete maruz kalan bireyler hiçbir zaman fiziksel şiddete maruz kalmayan bireylere göre anlamlı şekilde daha düşük aile aidiyeti hissettiği bulgulanmıştır. Benzer şekilde ara sıra şiddet gören bireyler anlamlı şekilde hiçbir zaman şiddet görmeyen bireylere göre daha düşük aile aidiyeti hissetmektedir. Bardakçı(2019) araştırmasında ailesinde sosyal destek görmeyen ve şiddete uğrayanların aile aidiyetlerinin düşük olduğunu tespit etmiştir. Bu sonuç bizim araştırmamızı da destekler niteliktedir.

Psikolojik şiddet ile aile aidiyet ilişkisini test etmek için Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. Test sonucu anlamlı ve P değeri 0 olarak bulunmuştur. Buna göre sık sık sözel şiddete maruz kalan bireylerin aile aidiyetleri, ara sıra sözel şiddete maruz kalanlardan ve hiçbir zaman şiddete maruz kalmayanlardan anlamlı şekilde daha düşük bulunmuştur. Yapılan analize göre sık sık sözel şiddete maruz kalan bireylerin aile aidiyetleri, ara sıra sözel şiddete maruz kalanlardan ve hiçbir zaman şiddete maruz kalmayanlardan anlamlı şekilde daha düşüktür. Araştırmamızla benzer şekilde Güneş (2018) araştırmasında aile içerisinde sıcak ve

samimi ilişkilerin olduğu ailelerde aile bütünlük duygusu ve aidiyet algısının, soğuk ve kopuk ilişkilerin olduğu ailelere göre daha olumlu düzeyde olduğu saptamıştır. Aile aidiyetinin yüksek olması için şiddetli çatışmaların ve sorunların değil sıcak, samimi ve şeffaf ilişkilerin olması gerektiği yorumunda bulanabiliriz.

Geçimsizlik ve aile aidiyeti ilişkisi Kruskal Wallis testi ile ölçülmüştür. Bu test sonucunda anlamlılık değeri 0 bulunmuştur. Bu nedenle sık sık geçimsizliğin yaşandığı aile bireylerinin aile aidiyeti ortalaması, ara sıra geçimsizlik yaşanan veya hiçbir zaman geçimsizlik yaşanmayan bireylerin aile aidiyeti ortalamasından anlamlı şekilde daha düşük çıkmıştır. Bununla birlikte ara sıra geçimsizlik yaşayan aile bireylerinin aile aidiyeti puanları anlamlı şekilde hiçbir zaman geçimsizlik yaşamayan bireylere nazaran anlamlı şekilde daha düşük bulunmuştur. Aile içi geçimsizlik oldukça kapsamlı olmakla birlikte geçimsizliğe neden olan faktörler olarak çalışmamızda incelenen psikolojik ve sözel şiddet, ekonomik yoksun bırakılma ve aldatma da girmektedir. Alanyazında ve çalışmamızda bu sayılan faktörlerin görülmesi durumunda aile aidiyet düzeyinin düşük olduğu belirlenmiştir.

Ekonomik yoksun bırakılma ve aile aidiyeti düzeyinin ilişkisini ölçmek için Kruskal Wallis testi uygulanmıştır. Test sonucu anlamlı çıkararak p değeri 0 olarak bulunmuştur. Buna göre sık sık ekonomik yoksun bırakılma yaşayan bireylerin aile aidiyeti puanı ortalaması hiçbir zaman ekonomik yoksun bırakılma yaşamayan bireylere nazaran anlamlı şekilde daha düşüktür. Aynı şekilde ara sıra ekonomik yoksun bırakılma yaşayan bireylerin aile aidiyeti ortalaması hiçbir zaman ekonomik yoksun bırakılma yaşamayan bireylere nazaran anlamlı şekilde daha düşük çıkmıştır. Polat (2019) ergenler üzerinde yaptığı araştırmasında ergenlerin aile aidiyeti ile algılanan sosyoekonomik durumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Yine Başar (2019) çalışmasında, ergenlerin aile aidiyetlerinin aile gelir durumu ile ilişkili olmadığı, babayla ilgili hem olumlu hem de olumsuz duyguların gelir düzeyi yüksek olan ailelerde daha fazla olduğu belirlenmiştir. Akyıldız (2017) tarafından yapılan çalışmada ergenlerin anne-babalarına güvenli bağlanmalarının aile gelir durumu ile anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirtilmiştir. Bunların aksine evlilik memnuniyeti ile gelir arasında alanyazında şu sonuçlar bulunmuştur:

Doğan (1998) çalışmasında kadınların gelir durumları yükseldikçe evliliklerini 'iyi' olarak değerlendirme oranının arttığını, çalışan kadınların ise evliliklerini genellikle 'kötü' olarak değerlendirdiğini ortaya çıkarmıştır. İçli (2001) kadınların evliliklerindeki gelir durumları arttıkça eşlerinden şiddet görme oranlarının azaldığını belirtmektedir. Şiddetin azalması da yine bulgularımızdan yola çıkarak aile aidiyetini arttıracaklarını söyleyebiliriz. Ekonomik gelirin aileye yetecek düzeyde olması veya aile üyelerinin ekonomik olarak yoksunluğa maruz bırakılmaması aile aidiyetini arttıracaktır.

Aile içi sorunlarla karşılaşma sıklığı ile aile aidiyeti arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla sperman korelasyon testi uygulanmıştır. Korelasyon analizinde P değeri 0,05'ten küçük olduğundan iki değişken arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu görülmüştür. Yani aile aidiyeti ile aile içi sorunlarla karşılaşma puanlarının verileri birlikte artmakta veya azalmakta olduğu görülmüştür. Korelasyon analizine göre aile içi sorunlarla karşılaşma puanı arttıkça, aile aidiyetinin anlamlı şekilde düştüğünü göstermiştir. Korelasyon katsayısı ayrıca aralarındaki ilişkinin orta düzeyde ve negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir. Kısaca elde edilen genel sonuca değinecek olursak aile içi sorunların artmasının aile aidiyetini düşürdüğü görülmüştür. Yukarıda değinildiği gibi alanyazında bu bulgumuz desteklenmektedir. Ekonomik yoksun bırakılma, aldatma/aldatılma, psikolojik ve fiziksel şiddet vb. aile sorunlarının artması aile aidiyetinin düşmesine sebep olmaktadır.

Cinsiyet ile aile aidiyeti arasındaki ilişkiyi ölçmek için Mann Whitney U testi yapılmış test sonucunda anlamlı fark elde edilerek P değeri 0 olarak bulunmuştur. Buna göre erkeklerin aile aidiyeti ortalamasının anlamlı şekilde kadınlardan daha yüksek olduğu görülmüştür. Bulgularımızın aksine Saki (2018) Kadınların aile aidiyet puan değerlerinin, erkek bireylerin aile aidiyet puan değerinden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bir başka çalışmada da Güneş (2018) kadınların aile aidiyetinin erkeklerinkine göre daha yüksek olduğu sonucunu elde etmiştir. Ancak çalışmamızda erkeklerin aile aidiyet puanları daha yüksek çıkarak bunun tam tersi sonuçlara ulaşılmıştır. Fakat Başar (2019) ergenlerle ilgili araştırmasında aile aidiyetinin cinsiyetle ilişkisinin olmadığını saptamıştır. Güneş (2018) kendilik aidiyeti alt boyut puanlarının

kadınlar lehine daha yüksek olduğu, aile aidiyeti alt boyutu puanlarının ise gruplar arasında anlamlı bir farklılığa sahip olmadığı bulgusunu elde etmiştir. Yeter (2019) üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı aile aidiyeti çalışmasında cinsiyet ile aile aidiyeti arasında anlamlı bir fark bulamamıştır.

Medya ürünlerini takip etme süresi ile aile aidiyeti arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla regresyon analizi yapılmış ve denklemin anlamlı olmadığı görülmüştür. Yani çalışmamızda medya ürünleri takip etme süresi ile aile aidiyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu konuda alanyazında ilişkili çalışmalara da ulaşılamamıştır. Fakat modernleşen dünyada hayatımızın vazgeçilmezleri arasında yer alan teknoloji ve interneti aşırı kullanmayan ya da eser miktarda kullanıp aile ilişkilerine önem veren aile üyelerinin aile aidiyetlerinin olumlu yönde etkileneceğini yorumlayabiliriz.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Aile kurumu her ne kadar evrensel bir kurum olsa da tarihsel süreç içerisinde toplumsal dinamiklerin de etkisiyle değişime uğrayarak gelmiştir. Ancak özellikle sanayi devrimiyle birlikte modern hayatın başlamasıyla büyük bir tehdit altındadır. Çünkü modernleşen dünya ile beraber, çevresel sorunlar, ekonomik sıkıntılar ve daha pek çok sorun hem toplumun hem de ailenin önüne mücadele edilmesi gereken sorunlar doğurmuştur.

Teknik ve bilginin hızla gelişmesi, göç, kentleşme ve insanların bireyselleşmesi kişilerin aileden kopmasına düşük düzeyde aidiyet hissetlerine neden olabilmektedir. Hatta evlilik dışı ilişkiler gelişme göstermeye başlamış; bireyler, ailenin ve toplumun çizdiği sınırların dışına çıkmaya başlamışlardır. Aile kurumu sorgulanmaya ve aileden çok şey beklenmeye başlanması aile kurumunda, sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda aileden kopmalar başlayarak günümüze kadar devam edegelmiştir. Aileye olan bağlılık yani aile üyelerinin aile aidiyeti düzeyi düşmeye doğru yol almıştır. Bu minvalde çalışmamız ailenin karşı karşıya olduğu aile sorunlarını ve aile üyelerinin aile aidiyetini odağına almıştır. Yapılan bu araştırmada aile aidiyetini olumlu ve olumsuz etkileyen pek çok faktörün olduğunu ancak bunların birbirinden bağımsız olmadığını söylenebilir. Araştırmamızın problemini oluşturan aile aidiyetinin aile sorunlarıyla nasıl bir ilişkisi olduğu hakkında çok önemli bulgulara ulaşılmıştır. Bulgularımızın çoğu başka araştırmalar tarafından da desteklenmektedir. Aile başta da değinildiği gibi toplumun sürekliliği ve işlevselliği noktasında önemli bir yere sahiptir. Günümüz çekirdek aile yapısının sorunlara karşısında mücadele etmekte zorlanmaya başladığı hatta bu sorunların ailenin dağılmasına bile sebebiyet verdiği bilinen bir durumdur. Bu araştırma da toplumumuzu oluşturan ve gittikçe çözülen aile yapısında ne gibi tedbirlerin alınması gerektiği ve ne şekilde bir desteğin sunulması gerektiği hakkında yol gösterici olacaktır. Ailenin, gelişen bilim ve teknikle şekillenen modern hayatın oluşturduğu toplum yapısında yerinin ne olacağı meçhul bir duruma sürüklenmektedir. Bu nedenle devam etmekle birlikte aile üzerinde yapılan ve yapılacak olan pek çok araştırma konusu vardır.

Yaptığımız araştırma sonuçlarına bakıldığında, ailenin oluşturulma şekli aile aidiyeti üzerinde etkilidir. Çiftler anlaşarak veya severek evlenmişlerse görücü usulü ile evlendirilen çiftlere oranla daha yüksek aile aidiyeti hissetmektedirler. Ayrıca yapılan çeşitli araştırmalarda kadınların aile aidiyetinin yüksek olduğu görülmekle birlikte yaptığımız çalışmada -kültürel nedenlerle ilişkili olduğunu düşündüğümüz- kadınların erkeklere oranla daha düşük aile aidiyetine sahip olduğu bulgulanmıştır. Aile içerisinde sözel veya fiziksel şiddetin ve ekonomik yoksun bırakılmanın olması aile üyelerinin düşük aile aidiyeti hissetmelerine sebep olan diğer aile sorunlarındanlardır. Aile içerisinde şiddetli geçimsizlik ve aldatma/aldatılmanın varlığı aile aidiyetini düşüren hatta ailenin dağılmasına bile sebep olacak önemli aile sorunlarıdır. Kısaca özetlenecek olursa aile içerisinde sorunlarla karşılaşma sıklığı arttıkça aile aidiyet düzeyi düşmektedir. Aynı şekilde aile aidiyeti arttıkça sorunların azaldığı bulgulanmıştır.

Aile aidiyetinde üyelerin kendilerini ailenin bir ferdi olarak görmesi, ailenin amaçlarını, sorunlarını ve sevinçlerini benimsemesi kişinin kendini aileye ne kadar ait hissettiğiyle alakalı bir durumdur. Aile aidiyetinin temel gelişimi, sağlıklı bir aile ortamının olmasına bağlıdır. Aynı şekilde aile aidiyetinin düşük olması ise aile ikliminin sağlıklı ve olumsuz olmasından kaynaklanmaktadır. Aile üyelerinin gelişimi ve

toplumun işlevsel üyeleri olarak hayatlarına devam edebilmeleri için aile aidiyet düzeyinin yüksek olması önemlidir. Aile aidiyetinin yüksek olması kişilere olumlu sosyal ilişkiler ve daha kaliteli bir hayat sunacaktır. Kişilerin evlilik seçimlerini kendi iradeleriyle yaptığı, eşlerin aile içerisinde kararları birlikte aldığı ailede; şiddetin, ekonomik yoksun bırakılmanın, aldatmanın vb. aile sorunlarının az olması aile üyelerinin aile aidiyetini yükseltmektedir/yükseltecektir. Aile içerisinde açık iletişim kullanılması, birbirine karşılıklı saygı duyulması, ilişkilerin şeffaf olması, karşılıklı duyguların paylaşılması, ailede dayanışma ruhunun güçlü olması aile üyelerinin aile aidiyetini güçlendirecektir.

Kısaca tüm bulgularımız incelendiğinde tek başına aile aidiyetine olumlu veya olumsuz etkide bulunacak bir faktörden bahsetmek güçtür. Ancak tüm bulgular bütünlük içerisinde incelendiğinde aile aidiyetinin düşük olmasının tek sebebi olmadığına göre yükselmesini sağlamak için de tek bir olumsuz nedeni ortadan kaldırmak yeterli olmayacaktır. Güçlü bir aile aidiyeti için ailede sorunları bir bütün olarak görüp o şekilde bu sorunlarla mücadele etmek, aile aidiyetinin artmasını; işlevsel bireylerin, ailelerin ve toplumların ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Etik Kurul İzni

Bu araştırmada 2020 yılı öncesi verileri kullanılmıştır. Bu sebeple geçmişe yönelik Etik Kurul Onayı alınmamıştır. Araştırmada tüm yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Aktay, Y. (2004). Modern Dünyada Ailenin Toplumsal Dönüşümü ve Muhtemel Geleceği Üzerine Mülâhazalar, *Fikir Dünyası Düşünce Dergisi*, 2, 70-77.
- Akyıldız, Z. (2017). Liseli Ergenlerde Bağlanma Düzeyleri ile Duygusal Zeka Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.*
- Akın, M. H. (2012). Türkiye’de Muhafazakârlığın Direnme Odağı Olarak Aile, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. 8 (11), 3-20.
- Bardakçı, Ş. (2019). Devlet Koruması Altında Yetişen Bireylerin Sosyal Destek Algısı ve Aile Aidiyetinin İncelenmesi, *Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.*
- Başar, G. G. (2019). Ergenlerin Aile Aidiyeti ve Ebeveyn İlişkileri İle Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Karabük.*
- Cingisiz, N. (2010). Ortaöğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Duygusal Zekâları ile Evlilik Doyumları Arasındaki İlişki, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.*
- Çimen, Ş. E. (2007). Görücü Usulü ve Anlaşarak Evlenen Bireylerin Çeşitli Sosyal, Psikolojik Faktörler Yönünden Karşılaştırılması, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.*
- Duru, E. ve Arslan, G. (2014). Evlenmek Amacıyla Evden Kaçan Kız Ergenler: Bir Olgubilim Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5 (41), 36-48.
- Doğan, E. (1998). Evlilerde Yalnızlık, Depresyon, Benlik Saygısı ve Denetim Odağı İnancı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.*
- Durlanık, H. K. (2019). Orta Çocukluk Döneminde Algılanan Ebeveyn Tutumları, Aile Aidiyeti ve Empatik Eğilimler Arasındaki İlişkiler ve Bunların Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, OnsekizMart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.*
- Fışiloğlu, H. (1992). Lisansüstü Öğrencilerin Evlilik Uyumu. *Psikoloji Dergisi*, 7, 16-23.
- Gülel, E.A. (2019). Suça Sürüklenen Erkek Çocuklarda Aile Aidiyeti ve Yaşam Doyumu İlişkisi İstanbul Örneği, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.*
- Güneş, F. (2018). Genç Yetişkinlerde Güvengenlik ve Utangaçlık:Aile Aidiyet Duygusunun ve Duygu-Düzenlemede Öz-Yeterlik Algısının Belirleyici Etkisi, *Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi*

- Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- İçli, T. (2001). Ailede Kadına Karşı Şiddet ve Diğerleri. Ankara: KSSGM Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2006). Yeni İnsan ve İnsanlar / Sosyal Psikolojiye Giriş(10. Basım). Ankara: Evrim Yayınevi.
- İşmen Gazioğlu, E. A. (2015). Evlilik Okulu Projesi. H. Yavuzer (Ed.), Evlilik Okulu: Evlilikte Kişilerarası İlişkiler ve İletişim Becerileri İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mavili, A., Kesen, N. F. ve Daşbaş,S. (2014). Aile Aidiyeti Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması, Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 14 (33), 29-41.
- Mavili, A. (2015). Ben ve Ailem. Konya: Atlas Akademi.
- Özyürek A. ve Tezel Şahin, F. 2005. 5-6 Yaş Grubunda Çocuğu Olan Ebeveynlerin Tutumlarının İncelenmesi. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25(2), 19-34.
- Polat, O.(2019). Ergenlerde Aile Aidiyetinin Psiko-sosyal Değişkenler Bakımından İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Tellioğlu, P. Özdemir, H.(2018). Kırsal Kesim de Yaşayan Evli Kadınların Aile İşlevlerinin Evlilik Uyumuna Etkisi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1) , 127-140.
- Taylan, H. H. (2016). Sakarya Üniversiteleri Öğrencileri Penceresinden Türkiye’de Aile İçi Sorunlar. Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi. Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 24-26 Ağustos, İstanbul, Türkiye.
- Taylan, H. H., (2009). Türkiye’de Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 22, 117-138.
- Turan, M. (1997). Erzurum’daki Evli Çiftlerin Evlilik İlişkilerinin Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Tunç, S. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Aile Aidiyeti, Evlilik Beklentileri ve Evlilik Tutumları Arasındaki İlişki, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, E. (2005) Bir Modernite Rüyası: Ailenin Sonu mu?, Ankara. T.C. Başbakanlık, Aile ve Toplum Dergisi, 8 (2).
- Yalçın, H. (2014). Evlilik Uyumunu ile Sosyo-demografik Özellikler Arasındaki İlişki. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 3 (11).

Dijital Gazetelerde Cinayet Haberlerinin Sunumu: Türkiye Özelinde Bir Araştırma*

Doç. Dr. Mehmet Şükrü Nar

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4726-3126>

Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Artvin – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 17.10.2021

Kabul: 29.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Dijital Gazetecilik
İnternet Gazeteciliği
Cinayet Haberleri
Suç
Şiddet

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.53870>

Öz

Yapılan çok sayıda araştırmada, şiddet ve suça yönelik içeriklerin görsel medya araçları ile alındığını göstermektedir. Bu nedenle izleyicilerin şiddet içerikli bir medyaya maruz kalmasının saldırgan, şiddet içeren bir davranışa neden olup olmadığı kamuoyunda tartışma konusu olmaktadır. Zira gündemi belirleyen haberlerden, çizgi filmlere, dizilere, video oyunlarına, hatta reklamlara kadar her alanda şiddetle karşılaşmaktadır. Bir anlamda şiddet ve sonucu suç olan eylemler bu programlar aracılığıyla öğretilmektedir. Sadece şiddetin magazinleştirildiği ve ayrıntılı olarak tartışıldığı saatlerce süren televizyon programları mevcuttur. Bu çalışmanın amacı, internet haberciliğinin cinayet suçları üzerindeki etkisini analiz etmektir. Çalışmanın veri seti, 1 Ocak 2020- 31 Aralık 2020 tarihleri arasında Hürriyet, Sözcü ve Sabah gazetelerinin internet sayfalarında yer alan cinayet haberleridir. Köşe yazısı, yorum vb. metinler analiz dışı tutulmuştur. Tekrarlanan haberler elendikten sonra araştırma konusunu içeren 544 haber metni içerik, anlatım şekli, mağdurun ve failin yaşı ve cinsiyeti, görsellik, failin mağdura yakınlık derecesi, haber başlığının sunumu gibi temalar üzerinden incelenmiştir. Araştırma yöntemi olarak içerik analizi kullanılmıştır. Araştırmada ilk aşamada metinlerden ve görsellerden elde edilen veriler, tanımlayıcı istatistiksel yöntemler kullanılarak (frekans dağılımı) sayılabilen ve ölçülebilen oranlara dönüştürülmüştür. Ardından nicel analiz ile betimlenen ve sınıflanan kavram ve temalar nitel içerik analiz ile derinlemesine incelenerek yorumlanmıştır. Dijital gazetelerde yer alan haberlerin, cinayet suçuna neden olabileceğine yönelik tam bir bulguya rastlanmamıştır. Ancak haberlerin sunumunda; kişisel yoruma yer verilmesi, abartılı ifadelerin kullanımı, olayın ayrıntılı anlatımı, mağduru güçsüz gösteren tanımlayıcı unsurlara yer verilmesi, olayın gerekçelendirilmesi, cinayet suçunu normalleştirerek suça teşvik edici bir etkiye sahip olabileceği sonucuna varılmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Nar, M. Ş. (2021). Dijital Gazetelerde Cinayet Haberlerinin Sunumu: Türkiye Özelinde Bir Araştırma. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 243-258.

*The Presentation of Murder News in Digital Newspapers: A Study Specific to Turkey**

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Şükrü Nar

Artvin Coruh University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, Artvin – TURKEY

Article History

Submitted: 17.10.2021

Accepted: 29.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Digital Journalism

Internet Journalism

Murder News

Crime

Violence

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.53870>

Abstract

Several studies reported that violent and criminal content is frequently broadcasted on visual media networks. Thus, the public debate whether the exposure of the audience to violent media content leads to aggressive, violent behavior has been prevalent. Because violence could be observed in current news reports, as well as in cartoons, TV series, video games, and even commercials. In a sense, these shows instruct violent criminal acts. Hours of television programs where violence is tabloidized and discussed in detail are on the air every day. The purpose of this study is to analyze the impact of internet journalism on the rate of murders. The data set of the study is constituted of news about murder on the internet pages newspapers in Turkey, Hürriyet, Sözcü, and Sabah, between January 1, 2020 and December 31, 2020. Columns, comments, and similar texts were left outside the scope of the analysis. After eliminating repetitions, 544 news texts that covered the research subject were examined with respect to the context, the narration form, the ages and genders of the victim and offender, the visual element, the connection of the offender to the victim, the presentation of the headline, and similar themes. Content analysis was used as the research method. In the first stage of the research, data obtained from texts and images were converted into countable and measurable ratios by using descriptive statistical methods (frequency distribution). Afterwards, the concepts and themes depicted and classified with quantitative analysis were interpreted by a more in-depth qualitative content analysis. The conclusion that news on digital newspapers could cause the crime of murder was not reached. However, it was concluded that including personal interpretation in the presentation of news, using exaggerated expressions, giving a detailed account of the event, and using descriptive particulars that cause the victim to be seen as weak create a justification of the event that can normalize the murder and can have the impact of promoting the crime.

GİRİŞ

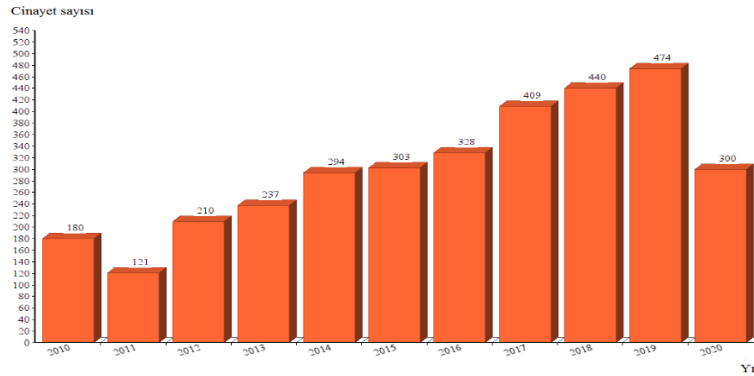
Suç olgusu insanlık tarihi kadar eskidir ve insanlar için kaçınılmaz bir gerçekliktir. Kimi suçlar örf ve ahlaka kimi suçlar yasalara kimi suçlarsa tüm insanlığa karşı yapılır. Suçlar bireysel olabileceği gibi suçun niteliği ve türüne göre kolektif olarak da işlenebilir. Suçun pek çok nedeni bulunur ve nedenlerine yönelik birçok teori geliştirilir. Esasen ilkel toplumdaki bu yana suçun öznesi değişmemiştir. Bir tarafta fail(ler) diğer tarafta ise mağdur(lar) bulunur. Değişen ise suça neden olan koşullardır. Diğer yandan, suç kavramının terminolojik karşılığının ne olduğu ya da içeriğindeki kapsayıcı özelliklerin neler olması gerektiğine yönelik bir anlam karmaşası yaşanmaktadır. Suç ve şiddet kavramları gündelik yaşamda aynı terimler gibi birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bilimsel ve kriminal olarak suç ya da şiddet suçu terimleri biraz daha öne çıkmaktadır. Ya da suç kavramı daha kapsayıcı görünmektedir. En azından yasalarda “suç” kavramının bir karşılığı bulunmaktadır. Aslında her şiddet davranışı aynı zamanda bir suç değil midir? (Zimring ve Hawkins, 1996). Kişiye ya da topluma yapılan fiziki veya sözlü hak eder mi? Yapılan bir şiddet eylemi vardır ve bunun mutlaka bir karşılığı olmalıdır. Toplumun değer yargıları da bu noktada önemlidir. Neticede eylemi yapanın yaptığı şiddetten dolayı yasalarca ceza almaması onun suç işlemediği manasına gelmez. Yapılan eylemi ve suçun niteliğini ortadan kaldırmaz.

Her suç, şiddet ögesi de içermeyebilir (Zimring ve Hawkins, 1996). Örneğin bilişim suçunda ortada fiziksel bir müdahale olmasa hatta taraflar birbirini tanımasa ve görmese de mağdur, hem ekonomik hem de psikolojik ve sosyal yönden zarar görebilir. Ya da para aklama ve kaçakçılık suçlarında doğrudan bir şiddet eylemi olmayabilir. Ancak bu suç türleri, uzun veya kısa vadede ülkenin gelir kaybı yaşamasına ve toplumun bir kısmında veya genelinde ekonomik yoksunluğa neden olabilir. Bu durumda suçun ekonomik, psikolojik ve sosyal boyutundan bahsedilebilir. Keza her şiddet ögesi de suç olmayabilir. Örneğin kadına fiziksel şiddet uygulanması geleneksel toplumlarda hatta gelişmiş toplumlarda bile çoğu kez aile içi basit bir olay ya da gerekli bir disiplin önlemi olarak görülürken, bazı toplumlarda ise şiddet suçu olarak değerlendirilir ve yasalara göre yaptırım uygulanır. Bu anlamda bir şiddet eyleminin suç olup olmadığına karar veren toplumların kültürel ve yazılı hukuku olmaktadır.

Genel anlamda şiddet suçu yaralama, ölüm, psikolojik zarar ile sonuçlanan/sonuçlanma ihtimali yüksek olan, kişinin kendisine ya da başkasına(larına) zarar vermek amacıyla uyguladığı bir davranış biçimidir (World Health Organization, 2002). Dolayısıyla sözlü bir eylemden, tehdit, basit bir yaralama ve cinayet suçuna kadar birbiriyle ilişkili pek çok davranış biçimi bu kapsamda değerlendirilebilir. Psikolojik (tehditle korkutma, aşağılama, küçük düşürme...), ekonomik (mala zarar verme ve el koyma, kişiyi ekonomik olarak mahrum bırakma), cinsel (kişinin rızası olmadan ilişkiye girme), kültürel (suçun toplumsal değer yargılarına göre belirlenmesi) ve fiziksel (kasıtlı olarak bir kişinin vücuduna zarar vermek) olmak üzere şiddet suçunun birçok türü bulunur. Ayrıca bir şiddet suçu, sadece psikolojik ya da fiziksel olabileceği gibi tüm eylem türlerini de içeriğinde barındırabilir (Nar, 2014). Örneğin bir yaralama, soygun ya da cinsel saldırı eylemi korku ve tehdit unsurlarını içermesi nedeniyle aynı zamanda psikolojik şiddet suçudur. Ya da insan ticareti ve kaçakçılık gibi örgütlü suçlar ya da kadına yönelik şiddet eylemi varsayılan şiddet türlerinin tümünü kapsayabilir.

Dünya genelinde, 2000’li yıllardan itibaren şiddet suçu oranlarında inanılmaz bir artış yaşanmaktadır. Küresel ölçekte her yıl 1.6 milyon fazla insan şiddet nedeniyle ölmektedir. İç çatışmalar ve savaşların dışındaki ölümlerin yaklaşık % 80’i şiddet kaynaklıdır. Birleşmiş Milletler verilerine göre 2012’de yarım milyondan fazla insanın ölümüne şiddet suçu neden olmuştur. Ölümlerin birçoğunda fiziksel şiddet ile birlikte cinsel ve psikolojik şiddet de görülmektedir (SaferSpaces, 2020). Veriler incelendiğinde aile içi kadına ve çocuğa yönelik şiddet suçu en sık karşılaşılan davranış biçimidir. Küresel tahminler dünyadaki kadınların yaşamları boyunca yaklaşık % 35’i fiziksel ya da cinsel şiddete

uğradığını göstermektedir. Şiddetin ortalama % 30'u ve cinayetlerin % 38'inden daha fazlası (World Health Organization, 2021), kimi kaynaklara göre ise %58'e yakın bir oran yakın partner (eski eş, eski sevgili ya da aile üyesi) tarafından işlenmektedir. En son 2017 yılı verilerine göre dünya genelinde kasıtlı öldürülen kişi sayısı 463.821 ve bu sayının içerisinde öldürülen kadın ve kız çocuğu sayısı yaklaşık 87.000'dir (UNODC, 2019). Benzer şekilde Türkiye'de de son dönemlerde aile içi kadına yönelik şiddet suçları artarak devam etmektedir. Türkiye'de en az bir kez evlenmiş kadınların %36'sı bir eş/partnerin şiddetine uğramaktadır. Evlenen kadınların psikolojik şiddet görme oranı ise % 44'tür (Palmen vd., 2020). Suç istatistiklerine göre şiddet suçlarının genel düzeyi ve bu suçlar içinde kadına yönelik cinayet suçlarında bir önceki yıla göre önemli ölçüde artış yaşanmıştır. Örneğin 2020 yılının en son verilerine göre Türkiye'de 300 kadın öldürülürken, 171 kadın ise şüpheli şekilde ölü olarak bulunmuştur (Kadın Cinayetlerini Durduracağız, 2021; Wikipedia, 2021).

Grafik 1. Yıllara Göre Kadın Cinayeti Sayısı

Şiddet suçunun ekonomik, genetik, sosyal ve kültürel olmak üzere birçok nedeni bulunmaktadır. Karma bir şiddet ve suç nedeninden de söz edilebilir. Araştırmalar, gelir eşitsizliği ve işsizlik oranları ile şiddet suçu arasında anlamlı ilişki olduğuna yönelik bulguları desteklemektedir. Buna göre gelir düzeyi düşük kesimlerin şiddet suçuna daha eğilimli olduğu söylenebilir (Choe, 2008; Kelly, 2000). Poligenetik, düşük frekanslı çekinik genler, kalıcı bir antisosyal davranışa ve düşük oranda bir şiddete yol açabilir. Ancak genetik faktörler tek başına şiddetin gerekçesini oluşturmaz. Hem çevresel hem de kalıtsal faktörlerin beraber kullanımı şiddeti destekleyici daha güçlü bir kanıt olarak sunulabilir (Morley ve Hall, 2003; Ishikawa ve Raine, 2002; Wertz vd., 2018). Aynı olarak çarpık kentleşme, plansız sanayileşme, öngörülemeyen nüfus artışı, düzensiz göçler, kültürel uyumsuzluk, dışlanma vb. olumsuzluklar şiddet ve sebep olduğu suçun diğer temel nedenleri olarak gösterilebilir. Özellikle iş ve aile yaşamında ve sosyal yaşamda beklentilerin karşılanmaması ve mutsuzluk şiddet suçuna yönelimi artırmaktadır. Aynı zamanda bu tür suçlar kültürel gerekçelerle de ilişkilidir. Kadına ve çocuğa töre ya da namus gerekçesiyle fiziksel, psikolojik ve ekonomik şiddet uygulanması; Kuzey Irak, Pakistan, Afganistan gibi bazı geleneksel toplumlarda görülen kadın sünneti; küçük yaşta evlendirilmesi; bazı ilkel ve geleneksel toplumlarda yaşlıların ölüme terk edilmesi; alt-kültür gruplarının ortak anlam, simge ve değerler etrafında bir araya gelerek oluşturduğu çete, terör örgütleri gibi illegal yapılanmalar ve futbol holiganları vb. uygulamalar, şiddetin kültürel yönünü temsil etmektedir (Nar, 2014). Örneğin Meksika'da yaşam kalitesinin düşüklüğü ve şiddet suçu oranlarının artmasına rağmen insanlar arasında mutluluk endeksinin yüksek olması, oluşun ve yerleşik hale gelen suç kültürü ile açıklanabilir (Nar ve Nar, 2019). Bunun yanında neredeyse tüm toplumlarda kitle iletişim araçları da şiddetin diğer bir nedeni olarak gösterilmektedir.

Şiddet, Suç ve Kitle İletişim Araçları

Günümüzde aile ve sosyal ilişkilerin zayıfladığı, teknolojik gelişmelere bağlı olarak kitle iletişim araçlarının gündelik yaşamda daha öncül olduğu bir dönem yaşanmaktadır. İnsanların bilişsel süreçleri ve yaşam alanı başta internet olmak üzere filmler, diziler, cep telefonu, oyunlar gibi görsel ve işitsel araçlar ile kuşatılmaktadır. Bir anlamda medya (internet haberciliği) ile kurgulanan sanal gerçeklik gerçek yaşamın bir parçası olmaktadır. Dahası asli amacı kamuoyunu bilgilendirmek olan kitle iletişim araçları kapitalist anlayışın bir sonucu olarak ticari metaya dönüşmekte ve kâra odaklanmaktadır. Örneğin internette hangi haberi okumaya kalksanız periyodik olarak tekrarlanan ve ayrıntılı olarak anlatılan “kadına yönelik cinayet” haberleri yer almaktadır. Bu şekilde medya, sıklıkla gündeme taşıdığı şiddet suçlarıyla kamuoyunda tercih edilme yüzdesini (reytingini) artırmayı hedeflemektedir. Artık bir suçun toplum tarafından kabulü ya da reddi aşamasında bile kitle iletişim araçları temel belirleyici haline gelmektedir. Bu nedenle son zamanlarda artan şiddet suçlarında kitle iletişim araçlarının, özelden dijital gazeteciliğin şiddet suçuna ya da bir suç kültürüne neden olup olmadığı tartışma konusu olmaktadır.

Bakıldığında filmler, oyunlar, internet ağı, cep telefonu vb. kitle iletişim araçları kullanıcılar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Görsel medya neredeyse gündelik yaşamın her alanını kuşatmaktadır. Belki de bu yaşananlar günümüz yüzyılın olağan bir işleyişidir. Sohbet kültürü (geleneksel komşu ve arkadaş söyleşileri) yerini internet ve telefon kullanımına bırakmaktadır. Özellikle çocuklar ve gençler bu etkiye daha açıktır. Neredeyse her çocuk doğumdan kısa bir süre sonra görsel medya ve cep telefonu gibi araçlarla tanışmakta ve büyümektedir. Bilişsel yönü gelişsin ya da zaman geçirmesi için bu tür araçların kullanımı teşvik dahi edilmektedir.

Araştırmalara göre insanlar, vakit geçirme aracı olarak en fazla televizyon ve interneti tercih etmektedir. Özellikle başta televizyon ve internet ağı olmak üzere gazete ve dergi gibi görsel kitle iletişim araçları geniş kitlelere ulaşmada oldukça etkilidir. Görsel medyada kamuoyuyla paylaşılanlar bilgi ve haberler, daha çok kamusal ve siyasal olarak gözüксе de arka plandaki ana kaynaklardan biri şiddete dayalı haberlerdir. Bu nedenle bireylerin şiddet içerikli bir medyaya maruz kalmasının saldırgan, şiddet içeren bir davranışa neden olup olmadığı kamuoyunda tartışma konusu olmaktadır. Zira gündemi belirleyen haberlerden, çizgi filmlere, dizilere, oyunlara, reklamlara kadar her alanda şiddetle karşılaşmaktadır (Callanan, 2012; Ceyhan, 2014; Ericson,1991; Reiner, 2007; Surette, 2010). Haber üretiminde şiddet ve suç içerikli yayınların yapılması öncelikli hale gelmektedir (Medya Takip Merkezi, 2021). Medyanın gerekçesi ise talep olan her şeyi haber yaparız mantığıdır. Televizyon İzleme Araştırmaları Anonim Şirketi'nin 2020 yılı verilerine göre 4 saat 33 dakika ile Türkiye, televizyon izleme alışkanlığında 2 saat 54 dakika olan dünya ortalamasının üzerine çıkmıştır (Independent, 2021). İzleyicilerin ilk tercihi ise haberler, diziler ve suç analizi adı altında yapılan programlardır (RTÜK, 2018). Keza TÜİK'in 2020 yılı Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması sonuçlarına göre Türkiye'de internet kullanım oranı 16-74 yaş grubu bireylerde %79'dur (Sözcü, 2020). Böylesi bir sonuç bireylerin medya aracılığıyla şiddete ve suça neden olan davranışlarla daha fazla karşılaştığını göstermektedir.

Kitle iletişim araçlarının şiddet suçuna neden olduğuna yönelik tartışmalar ise genellikle iki yönlüdür. Bazı araştırmacılar izleyici kitlesinin, özellikle çocukların ve gençlerin görsel medyada şiddet içerikli haberlerle sık karşılaşmasının şiddet ve suç davranışını artırdığını söylerken (Anderson vd., 2003; Donnerstein ve Linz, 1995; Huesmann, 2007; Murray, 2008), bazı araştırmacılar ise böyle bir bulguyu desteklemediklerini bulunan sonuçların kayda değer olmadığını belirtmektedir (Ericson,1991; Ferguson, 2010; Olson, 2004; Savage, 2004). Kitle iletişim araçları, insanların bilişsel sürecini etkileyerek zihinleri kontrol edebilen oldukça başarılı araçlardır. Zira günün teknolojik koşullarında kitle iletişim araçlarının etki alanı her geçen gün daha da artmaktadır. Yapılan çok sayıda araştırmaya göre insanlar,

vaktinin pek çoğunu internet, cep telefonu ve televizyon gibi kitle iletişim araçları ile geçirmektedir. Doğal olarak şiddetin varlığını bireyler, kişisel deneyimden ya da sosyal çevreden ziyade medya aracılığı ile öğrenmektedir. Gündelik hayatta iletişim araçları ile kitlelere sunulan algılar, davranış ve tutumlar şiddet içerikli olabilmektedir. Filmler, diziler, haber programları, çizgi filmlerde bile şiddet içerikli öğeler izleyiciye sunulmaktadır. Bir anlamda şiddet ve sonucu suç olan eylemler bu programlar aracılığıyla öğretilmektedir. Sadece şiddetin magazinleştirildiği ve ayrıntılı olarak tartışıldığı saatlerce süren televizyon programları mevcuttur. İnsanlar arasında oluşan suç algısı da sunulan haberlere göre şekillenebilmektedir. Örneğin Amerikan Tıp Birliği (*American Medical Association-AMA*), psikiyatris Brandon Centerwall'ın sekiz yıllık araştırma raporuna atıf yaparak bireyin defalarca şiddet içerikli filmlere maruz kalmasının saldırganlık davranışına neden olabileceğini bildirmektedir. Hatta AMA, ABD'de 10.000 den daha fazla sayıdaki cinayet artışının sorumlusu olarak şiddet içerikli medyayı görmektedir (Centerwall, 1992; Jensen, 2001; Warburton, 2014).

Araştırmanın Önemi ve Amacı

İçinde yaşadığımız dönemde, kitle iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı ve yeni gelişmeler bilgiye erişimi ve bilginin paylaşımını kolaylaştırmıştır. Bir haber internet ağı ile çok kısa zamanda ve kolaylıkla, mekân ve zaman sınırlaması olmadan okuyucuya aktarılabilir. Bu durum internet haberciliğinin önemini ve tercih edilme oranını artırmıştır. İnternet gazeteciliği, işlem maliyetlerinin düşük olması, kolay erişimin sağlanması, anlık paylaşımında bulunabilme vb. nedenlerle geleneksel haberciliğe göre oldukça avantajlıdır. Ancak internet ortamında bir haberin kolay ve hızlı sunumu, okuyucu üzerinde bilgi kirliliğine neden olabilir. Örneğin gazetelerin web sitesinde yer alan bir haber, doğru, yanlış ya da eksik olduğuna bakılmaksızın farklı şekilde ve yorumlarla karşımıza çıkabilir. Bunun açık örneğini kamuoyunda sıklıkla gündeme gelen cinayet haberlerinde görmek mümkündür.

Çalışma, internet haberciliğinin cinayet suçları üzerinde etkisinin olup olmadığını tartışması bakımından önem taşımaktadır. Aynı zamanda bu araştırma, cinayet suçları gibi okuyucu kitlesinin hassas olduğu bu tür haberlerin sunumunda, internet haberciliği yapan gazetelerin daha duyarlı olması noktasında farkındalık sağlayabilir. Bu çalışmanın amacı, dijital/internet gazeteciliğinin, suça neden olan davranışta etkisinin olup olmadığını örnek uygulamalarla Türkiye özelinde tartışma konusu etmektir. Diğer bir deyişle bu araştırma Sözcü, Hürriyet ve Sabah gazetelerinin cinayet suçlarını, internet haberciliğinde nasıl ve ne şekilde sunduğunu içerik analizi yöntemi ile incelemektedir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- Haberlerin içeriğini oluşturan temel özellikler nelerdir?
- Haberlere konu olan mağdur ve faile ilişkin veriler nelerdir?
- Haberlerde fotoğraflar/görsel malzemeler hangi sıklıkla kullanılır?
- Haberler suçu öğretmekte midir?
- Yapılan haberler suçu sıradanlaştırır mı?
- Yapılan haberler suçu teşvik edici midir?

METODOLOJİ

Araştırmanın evrenini, Türkiye'de yayınlanan ulusal nitelikteki gazetelerin web sayfalarında yer alan cinayet haberleri oluşturmaktadır. İnternette toplanan bilgiler, bazı yönlerden tartışılabilir da insanların düşüncelerini ve algılarını ölçebilmek ve hangi bilginin ne sıklıkta paylaşıldığını belirlemek için önemli bir veri kaynağı olabilmektedir. Çalışmanın veri seti, üç ulusal gazetenin 1 Ocak 2020- 31 Aralık 2020 tarihleri arasında internet sayfalarında "kasten insan öldürme suçuna" konu olan haberlerdir. Araştırma, veri tabanının geniş olması nedeniyle internet haberciliğinde en çok tercih edilen Sözcü, Hürriyet ve Sabah gazetelerinin web sitelerinde sunulan cinayet haberleri ile

sınırlandırılmıştır (Ajans PR, 2021). Bu nedenle yerel ve ulusal düzeyde yayın yapan diğer gazetelerin internet siteleri analiz dışı tutulmuştur.

Araştırma yöntemi olarak içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi insan davranışlarının anlaşılmasında ve elde edilen verilerin detaylı olarak incelenmesine olanak sağlayan bir çözümleme yöntemidir. İçerik analizi yöntemi ile araştırmanın amacına uygun olarak gazete, dergi, mecmua, makale, video, fotoğraf, kitap gibi yazılı, görsel ve işitsel birçok materyal sayısallaştırılarak ve belirli temalar altında sınıflandırılarak analiz edilebilir (Cohen vd., 2007; Corbin ve Strauss, 2008).

Araştırmanın ilk aşamasında Hürriyet, Sözcü ve Sabah gazetelerinin internet veri tabanına “kasten insan öldürme” anahtar sözcüğü yazılarak hükmü kesinleşen tüm haberler gazetelere göre sınıflandırılmıştır. Köşe yazısı, yorum vb. metinler analiz dışı tutulmuştur. Her bir gazete için tekrarlanan haberler elendikten sonra araştırma konusunu içeren toplam 544 haber metni içerik, anlatım şekli, mağdurun ve failin yaşı ve cinsiyeti, görsellik, failin mağdura yakınlık derecesi, haber başlığının sunumu vb. temalar üzerinden incelenmiştir. Araştırmanın ikinci aşamasında metinlerden ve görsellerden elde edilen veriler, tanımlayıcı istatistiksel yöntemler kullanılarak (frekans dağılımı) sayılabilen ve ölçülebilen oranlara dönüştürülmüştür. Ardından nicel analiz ile sınıflanan ve yorumlanan kavram ve temalar, nitel içerik analiz ile daha derinlemesine incelenerek yorumlanmıştır.

BULGULAR

Şiddet suçunun nedenleri kadar suçun kamuoyuna aktarılma biçimi de önemlidir. Özellikle görsel medyanın suçu haber yapma şekli ve haberlerde kullandığı dil insanların suç algısını etkileyebilmektedir. Kitle iletişim araçları bir olayı okuyucuya sunarken, öncelikli olarak olayın içeriği hakkında (tarafra ait demografik veriler, olayın nasıl ve nerede olduğu şeklinde...) temel bilgilerin yer aldığı ya da sorunun çözümüne yönelik bilgilendirme amaçlı haberlere yer verir. Aynı olarak okuyucunun ilgisini çekmek ve merak uyandırmak için haberin içeriğinde gerilim, çatışma, acı, tehlike, korkutucu öğelerin olduğu, dramatik-trajik özellik gösteren vahim olan haberler yer alır (Ceyhan, 2014; Erdoğan, 2006; Gökulu, 2020; Tokgöz, 2019). Cinayet, intihar ya da uçak kazası gibi haberler, okuyucu üzerinde negatif ve dramatik bir etki bırakan, dikkat çekici ve etkisi oldukça fazla olan haberlerdir (Burton, 1995). Bazen de bir suçu olduğundan farklı gösterebilen, şiddeti gereksizce ve amacı dışında ayrıntılı olarak işleyen, olumsuz nitelikli olabilen sansasyonel ve abartılı haberler bulunur. Bu tür haber metinlerinde kullanılan dil, acı ve hüznün gibi olumsuz duyguları vurgulamasının yanında (Timisi ve Dursun, 2003) suçu sıradanlaştırarak olağan bir olay gibi anlatır. Bu nitelikteki haberler, olay yerini ve saatini, suçun nedenini, oluşum sürecini, suç aletini, faili ve mağduru ilgi çekici bir manşetle ve öyküleyici bir anlatımla okuyucuya sunar. Bir anlamda suçun nasıl işlendiği, sunulan haberle detaylı bir şekilde faile öğretilir. Çoğu zaman bu tarz haberler yapılırken görsel etnografiden de yararlanır ve aynı haber periyodik sıklıkla yinelenir.

Nicel İçerik Analize Yönelik Bulgular

Belirlenen dönem aralığında “kasten insan öldürme” suçu ile internet medyasında toplam 544 haber yer almıştır. Konu ile ilgili haberlerin gazetelere göre dağılımı ve yaklaşık oranları şöyledir. Sabah gazetesi 277 (%50,9), Hürriyet gazetesi 160 (%29,4) ve 107 (%19,7) haber Sözcü gazetesine aittir. Sabah gazetesi, “kasten insan öldürme” haberlerine diğer iki gazetenin toplam oranından daha fazla yer vermiştir. Mağdur ve faile yönelik demografik veriler incelendiğinde kasten insan öldürme suçuna % 52,2 oran ile en çok karşılaşılan kitle kadınlardır. Buna karşılık insan öldürme suçunu işleyen % 92,8 ile yüksek bir oranla erkeklerdir. Erkeklerin insan öldürme suç oranı kadınlara göre yaklaşık 13 kat daha fazladır. Avrupa Konseyi 2020 Ceza İstatistik Raporuna göre de Türkiye’de cezaevlerinde erkek tutuklu ve hükümlü mahkûm sayısı, kadın tutuklu ve hükümlü sayısının yaklaşık 25 katıdır (DW.COM, 2021).

Özellikle ataerkil aile yapısı, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılığı gerekçelendirerek kadınlara ev işleri ve çocuk bakmak gibi sınırlı bir sosyal yaşam tanırken, erkeklere ise ev geçindirmek misyonu ile daha geniş bir hareket alanı tanımıştır. Bu durum kadınların sosyal yaşama daha az katılmasına, erkeğin ise baskın ve güçlü bir karakter olarak yetiştirilmesine neden olmuştur.

Tablo 1. Mağdur ve Faile Ait Cinsiyet ve Yaş Dağılımı

Göstergeler		Maktul		Fail	
		n	%	N	%
Cinsiyet	Kadın	153	52,2	21	7,2
	Erkek	140	47,8	269	92,8
Yaş	1-10	7	3,3	-	-
	10-19	18	8,7	13	7,3
	20-25	35	17,0	31	17,4
	26-30	22	10,7	25	14,0
	31-35	23	11,1	20	11,2
	36-40	29	14,0	28	15,8
	41-45	21	10,1	22	12,3
	46-50	17	8,2	15	8,4
	51-55	11	5,3	10	5,7
	55 yaş ve üstü	24	11,6	14	7,9

Verilere göre hem suça maruz kalan (%17,0) hem de suç işleyen (%17,4) daha ziyade 20-25 yaş aralığında yer alan genç bireylerdir (Tablo 1). Türkiye nüfusunun büyük oranda genç bireylerden oluştuğunu düşündüğümüzde bu sonuç beklenebilir.

Haberlerin İçeriğine Yönelik Tanımlayıcı Bulgular

Yazılı ve görsel medyada bir haberin içeriğini oluşturan; anlatım şekli, görseller, yaş, haberin başlığı gibi tanımlayıcı öğeler bir haberin okuyucu kitlesinde karşılık bulması ve okunabilirlik oranını artırmak için gerekli özelliklerdir.

Tablo 2. Haber Metninin Suçu Anlatım Şekli

Anlatımlar	Sözcü	Hürriyet	Sabah
Doğrudan anlatım	7	4	-
Dolaylı anlatım	34	61	42
Hikâyeci anlatım	-	1	7
Hikâyeci ve dolaylı anlatım	66	94	228
Toplam	107	160	277

Genellikle muhabir, bir suç haberini okuyucuya sunarken olaya tanık olmuşçasına bir izlenim vermeye çalışır. Haberin ilgi çekici ve etkileyici olması için okuyucunun zihninde olayı yaşatmayı amaçlar (Yurdigül ve Zinderen, 2012). Bunu yaparken de olayın nasıl gerçekleştiğini anlatan dolaylı, doğrudan, hikâyeci gibi değişik anlatım tekniklerinden yararlanır. Yazar, haber kaynağının düşüncelerini doğrudan anlatımda değiştirmeden (ya da söylendiği gibi) aktarırken, dolaylı anlatımda anlamı ve özü bozmadan, yüklemi kip ve şahıs değişikliğine dönüştürerek aktarır. Hikâyeci anlatımda ise genellikle haber kipleriyle çekimlenen yüklemeler ile olay örgüsü ve akışı hareket halinde verilir (Kutlu, 2021; Turkedebiyati, 2021).

Sözcü gazetesinde 107 haberin 7'sinde (%6,5) doğrudan anlatım, 34'ünde (%31,8) dolaylı

anlatım ve 66'sında (%61,7) hikâyeci ve dolaylı anlatım kullanılmıştır. Hürriyet gazetesinde 160 haberin 4'ü (%2,5) doğrudan anlatım, 61'i (%38,1) dolaylı anlatım, 1'i (0,6) hikâyeci anlatım ve 94'ü (58,8) hikâyeci ve dolaylı anlatım şeklindedir. Sabah gazetesinde 277 haberin 42'si (%14,6) dolaylı anlatım, 17'si (5,9) hikâyeci anlatım ve 228'i (79,5) hikâyeci ve dolaylı anlatıma yer verilmektedir (Tablo 2). Her üç gazete de haberin sunumunda yüksek oranda tercih edilen üslup hikâyeci ve dolaylı anlatım özelliğidir. Esasen suç haberlerinin içeriğinde birden çok detay ve duygu vardır. Bu tür haberler, hikâyeci ve dolaylı anlatımın yanında doğrudan anlatımın özelliklerini de taşımaktadır.

Tablo 3. Haberlerde Kullanılan Görsel Simgeler

Simgeler	Sözcü	Hürriyet	Sabah
Mağdurun fotoğrafı	16	31	58
Failin fotoğrafı	15	21	55
Mağdur ve failin fotoğ.	46	77	92
Olay yerinin fotoğ.	28	45	65
Kolluk kuvvetlerinin fotoğrafı	31	45	104
Toplam	136	219	374
Fotoğraf yok	15	11	38

Cinayet haberlerinde kullanılan ve simgeleştirilen fotoğraflar haberi daha anlaşılır ve çekici kılmak adına oldukça önemlidir. Yazı ile birlikte sunulan bir görsel, haberi açıklayan ve anlamlı kılan bir öge olarak okuyucunun duygu ve düşüncelerinde olay anını yaşatabilir. Kasten insan öldürme suçu ile ilgili yapılan 544 haberin 480'ninde (%88,2) görsel simge olarak fotoğraf kullanılmıştır. Sözcü gazetesinde yer alan 136 fotoğrafın 46'sı (%33,9) mağdur ve faile, 31'i (%22,8) kolluk kuvvetlerine, 28'i (%20,5) olay yerine, 16'sı (%11,8) mağdura ve 15'i (%11) faile aittir. Hürriyet gazetesinde 219 fotoğraftan 77 fotoğrafta (%35,2) mağdur ve failin, 45 fotoğrafta (%20,5) olay yerinin ve kolluk kuvvetlerinin, 31 fotoğrafta (%14,2) mağdurun ve 21 fotoğrafta (%9,6) failin fotoğrafı bulunmaktadır. Sabah gazetesinde kullanılan 374 fotoğrafın 104'ü (%27,8) kolluk kuvvetlerine, 92'si (24,6) mağdura ve faile, 65'i (17,3) olay yerine, 58'i (15,5) mağdura ve 55 (%14,7) fotoğraf ise faile aittir (Tablo 3).

Her üç gazete de mağdur ve failin beraber yer aldığı görsellere daha çok yer vermektedir. Oysaki yapılan bir haberde özellikle mağdura ve olay yerine ait kullanılan fotoğraflara dikkat etmek gerekir. Mağdurun görseli buzlanarak kullanılsa da ölüm anına ya da olay yerini kanlı bir şekilde gösteren fotoğraf paylaşımı, geçmiş döneme ait fail ve mağdurun birlikte çektiği fotoğrafların kullanımı toplum nezdinde infial oluşturabilir ya da suçu sıradanlaştırabilir. Özellikle olay yerinin ya da mağdurun ölüm anını gösteren görsellerin kullanımının kısıtlanması gerekirken, suçu kesinleşmiş olan failin görseli ve isminin gizlenmeye çalışılması çelişkili bir durumdur. Bunun yerine suçu caydırmaya yönelik failin, kolluk kuvvetleri tarafından tutukluluk anını gösteren fotoğraflar tercih edilmelidir (Akdemir, 2020).

Tablo 4. Olaya Yönelik Tanıtıcı Bilgilerin Kullanılması

Anlatımlar	Sözcü	Hürriyet	Sabah
Mağdurun ismi	9	7	18
Failin ismi	-	1	2
Mağdur ve Failin ismi	94	148	253
Mağdurun yaşı	20	21	49
Failin yaşı	4	10	21
Mağdur ve failin yaşı	50	104	227
Mağdurun mesleği	12	12	24
Failin mesleği	10	9	15
Mağdur ve failin mesleği	4	5	10
Olay yerinin adresi	13	11	46
Toplam	203	327	619

Her üç gazetenin haber sunumunda mağdur ve failin isim ve yaş göstergeleri en çok tekrarlanan tanımlayıcı özelliklerdir. Yaklaşık Sözcü gazetesinde 203 özellikten %70,9'unda, Hürriyet gazetesinde 327 özellikten %77,0'sinde, Sabah gazetesinde 619 özellikten % 77,5'inde mağdur ve failin isim ve yaş verileri kullanılmıştır (Tablo 4).

Tablo 5. Haber Başlıklarında Kullanılan Temalar (Cümle Yapıları)

Temalar	Sözcü	Hürriyet	Sabah
Açıklayıcı	22	34	72
Sansasyonel	82	119	181
Kinayeli	2	3	16
Mecaz	1	4	8
Toplam	107	160	227

Bir haberin başlığı merak uyandırmalı ve ilgi çekici olmalıdır. Ayrıca metnin kısa bir özetini içermelidir. Her üç gazete de okuyucunun dikkatini çekmek için daha ziyade sansasyonel nitelikli başlıkları tercih etmiştir. Sözcü gazetesinde 82 haberde (%72,6), Hürriyet gazetesinde 119 haberde (%74,3) ve Sabah gazetesinde 181 haberde (%65,3) sansasyonel başlığa yer verilmiştir (Tablo 5).

Tablo 6. Haberlerde Suçun Nedenleri

Temalar	Dağılım
Boşanma	24
Kıskançlık	52
Tartışma	69
Geçimsizlik	17
Ekonomik (miras, borç, alacak verecek, arazi)	25
Psikolojik	11
Husumet	30
Töre cinayeti	4
Hırsızlık	11
Diğer nedenler	34
Toplam	277

Suçun nedeni olarak 69 haberde (%24,9) tartışma, 52 haberde (% 18,8) kıskançlık, 34 haberde (%12,2) diğer nedenler, 30 haberde (%10,8) husumet, 25 haberde ekonomik (%9,0) ve 24 haberde (%8,7) boşanma olarak gösterilmiştir (Tablo 6). Bulgulara göre öldürme suçunun nedeni yüksek oranda tartışmadır. Ancak tartışmaların arka planında boşanma, kıskançlık ve ayrılma gibi gerekçelerin tartışmaya konu olduğu görülmektedir. Ekonomik ve sosyal anlamda yoksunluk sosyal yaşamda travmalara yol açarak bireyler arasındaki kişisel ve sosyal ilişkilerin zarar görmesine neden olmaktadır. Özellikle kadının boşanma, ayrılma gibi taleplerine karşın erkeğin sahip olma güdüsüyle hareket ederek kadın üzerindeki nüfuz alanını korumak istemesi failin cinayet eğilimini artırmaktadır (Yıldırım, 2018). Ayrıca husumet, ekonomik nedenler ve hırsızlık cinayet suçlarının diğer nedenleri arasındadır.

Tablo 7. İnsan Öldürme Haberlerinde Şiddet İçerikli Kavramlar

Temalar	Sözcü	Hürriyet	Sabah
Vahşet/Vahşice	19	18	46
Cani	15	8	46
Dehşet	8	13	30
Katil	45	57	43
Canavar	1	-	28
Korkunç	13	15	41
Kan donduran	13	14	86
Tüyler ürperten	-	4	7
Toplam	114	129	327

Metnin içeriğinde ve özellikle başlıklarda kullanılan kan donduran, korkunç, cani vb. şiddet içerikli kimi kavramlar okuyucu tarafında olayın vahametini göstermek ve ilgi çekmek adına geçerli olsa da insan öldürme eylemini sıradanlaştırabilir. Ayrıca haber metinlerinde yer alan bu tür nitelermeler var olan olumsuzluğu iyice pekiştirebilir. Tablo 7'e göre sözcü gazetesinde 114, Hürriyet gazetesinde 129 ve Sabah gazetesinde 327 şiddet içerikli tema yer almıştır.

Tablo 8. Haberlerin Anlatım ve Sunum Şekillerinde Karşılaşılan Olumsuzluklar

Anlatımlar	Sözcü	Hürriyet	Sabah
Veri eksikliği	-	-	17
Abartı ve kişisel yorum	3	1	27
Kişisel yorum	1	3	16
Ayrıntılı anlatım	20	39	25
Tutarsız bilgi	1	1	8
Toplam	25	44	93

Tüm gazete haberlerinde karşılaşılan ilk olumsuzluk olay hakkında ayrıntılı bilgi verilmesidir. Sansasyonel söylemlerle cinayetin gerçekleşme şekline ve anına yönelik detaylı bilgi verilmesi okuyucu üzerinde korkuya ve paniğe neden olabilir (Akdemir, 2020). Suçu öğretmek teşvik edebilir. Sözcü gazetesinde 20 haber, Hürriyet gazetesinde 39 haber ve Sabah gazetesinde 25 haber ayrıntılı bir anlatımla yazılmıştır (Tablo 8).

Tablo 9. Haberlerin Bölgelere Göre Coğrafi Dağılımı

Bölgeler	Haber Sayısı
Marmara Bölgesi	116
Akdeniz Bölgesi	63
İç Anadolu Bölgesi	46
Ege Bölgesi	22
Karadeniz Bölgesi	14
Doğu Anadolu Bölgesi	8
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	8
Toplam	277

İnsan öldürme suçuna konu olan haberler bölgelerin nüfus popülasyonu ile doğrudan ilişkilidir. Suçların yaklaşık % 41,9 Marmara bölgesinde, % 22,7 Akdeniz bölgesinde, % 16,6'sı İç Anadolu bölgesinde, % 8,0'i Ege bölgesinde, % 5,0'i Karadeniz bölgesinde ve % 5,8'si Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde işlenmiştir (Tablo 9).

Tablo 10. Fail ve Maktul Arasındaki Yakınlık Derecesi

Fail	Haber Sayısı
Eşi	66
Çocuğu	21
Eski eşi	21
Kardeşi	13
Sevgilisi	37
Akrabası	22
Arkadaşı	15
Tanıdık biri	56
Kimliği belirsiz	26
Toplam	277

Fail ve maktul arasındaki yakınlık derecesinin büyük oranda kadının eşi, sevgilisi veya eski eşi olduğu görülmektedir. Kadın cinayetlerinin periyodik olarak artması bu sonucu desteklemektedir. Haber konusu olan 277 cinayetin 87'si (%31,4) maktulün eşi ya da eski eşi, 37'si (%13,3) sevgilisi

tarafından gerçekleştirilmiştir (Tablo 10). Erkeğin kadın üzerinde egemen güç olma arzusu ve kıskançlık eğilimi kadın cinayetlerine olan eğilimi artırmaktadır. Yakınlık derecesi bakımından diğer en yüksek oran, maktulün tanıdık aracılığı ve akrabalık bağı ile cinayetlerin gerçekleşmesidir.

Nitel İçerik Analize Yönelik Bulgular

Haber metinlerinde kullanılan dil ve anlatım biçimi; haberin içeriği, mağdur ve faile yönelik tanımlayıcı özellikler, suçun konumlandırılışı ve sunumu başlığı altında incelenmiştir.

Haberin İçeriği ve Niteliği

Görsel ve yazılı basında bir haberin içeriğini ve türünü; açıklayıcı, sansasyonel-abartılı, dramatik-trajik, olumlu ve olumsuz ya da öznel ve nesnel haber gibi birden çok başlık altında sınıflamak mümkündür.

Açıklayıcı ve yorumlayıcı haberde yazar, haberi ilginç ve anlaşılır kılmak için yazıya kişisel görüşlerini ve yorumlarını dahil edebilir. Haberin ayrıntılarına ulaşmak için nasıl ve niçin sorularını sorabilir (Bülbül, 2001; Tokgöz, 2019).

Eşinin kendisini terk etmesini sindiremeyen 27 yaşındaki Ramazan Akpınar, sabahın erken saatlerinde kayınbabasının evine gitti. Önce kapıyı açan kayınbabasını [...] öldürdü (15 Ekim 2020, Sabah). Aylin Hoca'nın feci şekilde can verdiği vahşi cinayetin birçok koldan ilerleyen şeytani bir plan olma ihtimali gündeme geldi (31 Aralık 2020, Sabah). Melehat Ayhan ile yıllar önce evlenmek istemesine rağmen evlenemeyen Mehmet Köse [...] Köse ile Ayhan'ın başka kişilerle evlendikleri halde görüşmeyi sürdürdükleri, ikili arasında çıkan tartışmanın sonucunda olayın kavgaya dönüştüğü... (14 Şubat 2020, Hürriyet).

Dramatik-trajik haberler, okuyucuya acı, gözyaşı, hüznün gibi duygusal öğelerin sunulduğu yazılardır. Toplu kayıpların neden olduğu trajik olaylar, intihar olayları dramatik-trajik haberlere örnek verilebilir.

10 yıllık eşi Fatıha Mazouzi'yi boğarak öldüren Cezayirli koca Hichem Rached... (31 Aralık 2020, Sabah). Düzce'nin Cumayeri ilçesinden çok acı bir haber geldi. Bilinmeyen bir nedenle eşiyile tartışan Ziya Pirdal, tartışmanın ilerlemesinden sonra eşi Özlem Pirdal'ı defalarca bıçaklayarak öldürdü (17 Şubat 2020, Hürriyet). 18 gün sonra cansız bedenine ulaşılan 4 yaşındaki Leyla Aydemir davasında, amca Yusuf Aydemir'in ağırlaştırılmış müebbet hapis... (4 Kasım 2020, Sözcü).

Günümüzde yazılı ve görsel medya, kar amacıyla okuyucu kitlesini artırmak için özellikle ilgi çekici olan şiddet suçu haberlerini *sansasyonel ve abartılı* bir şekilde vermektedir. Bir anlamda ticari rekabet nesnel haberciliğin önüne geçmiştir.

Pınar Gültekin cinayeti ile ilgili son dakika kan donduran ayrıntılar! Cemal Metin Avcı, cinayeti göstere göstere anlattı! (24 Aralık 2020, Sabah). Beyoğlu'nda korkunç infaz! 17 yaşındaki genç iş yeri önünde öldürüldü (9 Mart 2020, Hürriyet). Ankara'da kan donduran cinayet! (13 Şubat 2020, Sözcü).

Olay Yerine ve Taraflara Yönelik Nitelikler

Şiddet içerikli haberlerde, haber hakkında merak uyandırmak ve okuyucunun ilgisini çekmek için taraflara ait yaş, cinsiyet, isim, medeni durum, meslek gibi sosyo-demografik bilgilerin yanında, özellikle mağdur ve failin beraber çekildikleri fotoğrafın, olay yerinin ayrıntılı adresinin ve olayın saati gibi çok sayıda detaylı bilginin ve ayırıcı niteliklerin okuyucu ile paylaşılması cinayeti sıradanlaştırarak meşrulaştırabilir.

Eşini, kayınvalidesini ve kayınpederini öldürmüştü! Astsubay hakkında karar. Olay, 9 Temmuz 2019 günü, Seyhan ilçesi 2000 Evler Mahallesi'ndeki 12 katlı apartmanın 11'inci katında meydana geldi (12 Aralık 2020, Hürriyet). Olay, Isparta'da 17 Kasım 2019 saat 10.00 sıralarında Davraz Mahallesi'nde meydana geldi [...] Eniştesi Uzman Çavuş Erkan Öztürk ile eşi Ebru Öztürk'ü evlerinde silahla vurarak öldüren katil zanlısı polis memurunun yakalanması için çalışma başlatıldı (15 Ocak 2020, Sözcü).

Suçun Konumlandırılışı ve Sunumu

Günümüzde gelişen teknolojik gelişmelere bağlı olarak kitle iletişim araçlarının nüfuz alanı ve insanlar üzerindeki etki derecesi her geçen gün artmaktadır. Dahası kültürleme döneminde yer alan genç birey için, aileden ziyade medyadan edilen bilgiler kişilik özelliğinin gelişmesinde daha belirleyici olmaktadır. Diğer bir deyişle bireyin davranışı, tutumu, inancı gibi insana özgü pek çok değer kabulü ve reddi aşamasında kitle iletişim araçlarının önemli bir gücü bulunmaktadır. Bu nedenle son dönemlerde artan

şiddet suçları üzerinde medyanın etkisinin olup olmadığı tartışma konusu yapılmaktadır. Tartışmalar medya suçu öğretebilir mi? Ya da kitle iletişim araçlarının şiddet üzerindeki etki derecesi nedir? Soruları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Özellikle görsel medyada suçun nasıl işlendiğinin ayrıntılı bir şekilde anlatımı, aynı olayın defalarca tekrarlanması şiddet suçunun öğrenilmesine ve sıradan bir davranış olarak algılanmasına yol açabilir.

Aynı zamanda bu tür haberlerin sunum şekli okuyucu üzerinde nefret, korku duygularının artmasına ve bu suçların başkaları tarafından taklit edilmesine sebep olabilir (Clarke ve Eck, 2009). Zira şiddet ya da suç, taklit ve gözlem yoluyla öğrenilebilir ve benimsenebilir. Özellikle genç bireylerin internette ayrıntılı olarak izlediği ve gözlemlediği olayları taklit etme konusunda doğuştan gelen eğilimleri olabilir. Gerçek yaşamda aynı ya da benzer durumla karşılaştığında, izlediği şiddeti davranışında yol gösterici olarak kullanabilir (Carter ve Weaver, 2003; Huesmann, 2007; Murray, 2008; Nar, 2014; Vito ve Maahs, 2015).

Cani kocanın kansını öldürücü 6 bıçak darbesiyle yaraladıktan sonra ellerini yıkadığı, Yıldız'ın aldığı darbeler sonucunda ölmeme ihtimaline karşı da başına 4 tane torba geçirerek soluksuz kalmasını sağlamak istediği, torbalardan üçünün de düğümlü olduğunun... (18 Aralık 2020, Sabah). Pınar'ı çıkan kavgada elleriyle boğup öldürdüğünü, cesedini bağ evindeki varile koyup yaktığını, üzerine de beton döktüğünü... (8 Ekim 2020, Hürriyet). Eşimin sağ elini tutarak bıçağı sol sırtına sapladım. Bıçak tam olarak sol sırtına girmedi. Bıçaklandıktan sonra yan şekilde kanepeye düştü[...] Bıçağı kalp kısmına doğru sapladım. [...] Öldüğünü anlamama rağmen bıçağı tekrar... (15 Nisan 2020, Sözcü).

Özellikle kamuoyunun ilgisini çeken şiddet suçu haberleri, aynı ya da benzer sözcüklerle tekrar tekrar okuyucularla paylaşılmaktadır. Zira failin düşüncelerinin ve yaptığı eylemin haber metninde baskın bir figür olarak sürekli vurgulanması, olayın magazinleşerek perdelenmesine neden olabilir. Aynı olarak bireyin medyada şiddet içerikli unsurlara sıklıkla maruz kalması, şiddet suçunun gündelik yaşamda her an karşılaşılan olağan bir davranış olarak kabul edilmesine yol açabilir. Diğer bir deyişle medyada şiddet suçuna yönelik üretilen mesajların ve görüntülerin abartılarak uzun süreli tekrar edilmesi, izleyici tarafında medyada gördüğü mesajların gerçek dünyayı yansıttığı izlenimi verebilir. Gerçeğin çarpıtılması okuyucu üzerinde korku, endişe ve şüphe duygularının artmasına, inançları ve davranışları üzerinde çok sayıda olumsuz etkiye neden olabilir (Gökulu, 2020; Huesmann, 2007; Carnagey ve Anderson, 2014; Le Bon, 2016; Uysal, 2006). Yaklaşık bir haberin bir aylık periyodik dönemde tekrarlama sıklığı Sabah gazetesinde beş kez olurken, Sözcü ve Hürriyet gazetesinde dört kez olmaktadır.

Pınar Baykan cinayetinde şoke eden detay! Bankacı eşini öldürülen sanık için karar! Bankacı eşini 20 aylık kızının yanında öldürmüştü (5 tekrar, Sabah). Kızının acısına daha fazla dayanamadı! Eşi tarafından bıçaklanarak öldürülen kadının ailesi konuştu (4 tekrar, Hürriyet). Eşini bıçaklayarak öldürmüştü cinayeti itiraf etti[...] Eşi tarafından katledilen Pınar Umay'ın ailesinden ilk açıklama (4 tekrar, Sözcü).

Ayrıca suç ve fail arasında nedensellik ilişkisi kuran nitelemeler, failin olay üzerindeki etkisini sınırlandırarak failin cinayeti belli bir gerekçe ile işlediği algısını oluşturabilir. Bu durum suçun normalleşmesine ve teşvik edilmesine neden olabilir.

Ankara'da kendisini aldattığı gerekçesiyle 15 yıllık eşi Pınar Çaçan'ı... (9 Aralık 2020, Sabah). Boşanma davası açtığı ve banışmak istemediği gerekçesiyle... (17 Kasım 2020, Sabah). Eşini kendisini aldattığı için... (19 Nisan 2020, Hürriyet). Kıskançlık nedeniyle aralarında çıkan kavgada... (22 Temmuz 2020, Hürriyet). Cani baba, erkek arkadaşı olduğunu öğrendiği için kızını öldürdüğünü söyledi (13 Şubat 2020, Sözcü). İzmir'in Konak ilçesinde alacak verecek meselesi nedeniyle... (23 Şubat, 2020, Sözcü).

SONUÇ

Cinayet suçlarının ekonomik, psikolojik ve kültürel pek çok nedeni olabilir. Kitle iletişim araçları bu nedenlerden birisi olabilir mi? Bu hala tartışılmaktadır. Medyanın şiddet suçuna neden olabileceğine yönelik tam bir uzlaşıdan bahsetmek mümkün değildir. Diğer bir deyişle tek başına medyayı cinayetlerin temel nedeni olarak göstermek yanıltıcı olabilir. Ancak bu demek değil ki kitle iletişim araçları masumdur. Buda söylenemez. Özellikle görsel imgelerden kurulu medyanın insanlar üzerindeki etkisi tartışmasızdır. Günümüz koşullarında görsel ve işitsel öğeleri ile kitle iletişim araçları, insan yaşamının her alanında-bireyin davranış ve tutumlarında, inanış ve kabullerinde- önemli bir güç haline gelmiştir. Sahip olduğu etki alanı ile medya, belli bir ölçüde, hatta çoğu zaman insanların sosyal ve siyasal yaşamını dizayn etmekte, kültürleri,

algıları değiştirerek insanların zihinlerini yeniden inşa edebilmektedir.

Bu anlamda kitle iletişim araçları belirli bir suçu farkındalık oluşturarak önleyebildiği kadar, aynı zamanda bayağlaştırma ve yayma konusunda yönlendirici ve etkili olabilir (Çiçek, 2015). Örneğin yakın zamanda kadın cinayeti işleyen ve yakalanan kişiye gazetecinin cinayeti neden işlediğiniz sorusuna failin, bir ay önceki cinayete atıfta bulunarak “hiç televizyona ve internete bakmıyor musun? [...] cinayetini izleyin/okuyun neden işlediğimi anlarsın, benimki de aynı” söylemi oldukça manidar bir cevaptır. Ya da bir bireyin eski eşini tehdit ederken, görsel medyada sıklıkla gündem oluşturan bir kadın cinayetine atıf yaparak “izle bak [...] senin de sonun bu cinayet gibi olacak” tarzı söylemler veya sevgilisini öldüren bir kişinin, cinayeti işlemeyen kısa süre önce cep telefonu internet arama motorunda, çok sayıda cinayet haberlerini izlediğinin belirlenmesi, aslında internet haberciliğinin birey üzerindeki etki derecesini göstermesi bakımından önemli örneklerdir. Dolayısıyla televizyon programlarında ve internet haberciliğinde, abartılı kavramlarla ve görsel simgelerle şiddetin ve suçun tasvir edilerek sıklıkla gündeme getirilmesi, şiddeti ve suçu teşvik edici etkiye neden olabilmektedir.

Bakıldığında cinayet suçu ile ilgili en fazla haberin yapıldığı gazete Sabah gazetesidir. Onu sırasıyla Hürriyet ve Sözcü gazeteleri izlemektedir. Haberlerin sunumunda her üç gazete içinde en temel olumsuzluk özellikle başlıklarda sansasyonel içerikli dehşet, vahşet, korkunç vb. temaların kullanılmasıdır. Örneğin kan donduran cinayette şok ifade (2 Aralık 2020, Sabah), İstanbul'da dehşet! (8 Haziran 2020, Hürriyet). Bu tür haber anlayışı gazeteye olan ilgiyi artırsa da okuyucu üzerinde korku, panik ve endişe gibi duyguların artmasına neden olabilir. Ayrı olarak haberin sunumunda; kişisel yoruma yer verilmesi, abartılı ifadeler kullanımı, cinayetin nasıl işlendiğine yönelik her detayın ayrıntılı anlatımı, özellikle mağdura yönelik tanımlayıcı unsurların faile göre daha fazla tercih edilmesi (görseller, yaş...), mağdur ve failin birlikte çekildiği fotoğrafın kullanımı suçu öyküleştirerek sıradanlaştırabilir. Ayrıca cinayetin gerekçelendirerek sunulması, failin cinayetteki konumunu azaltarak desteklenmesine ve şiddetin meşrulaştırılmasına neden olabilir. Dahası bu tür haber anlayışı, şiddete eğilimli bireyler tarafından pozitif bir değer olarak algılanabilir.

En temel haliyle medyada sunulan cinayet suçları, insanları şiddet dolu bir sosyal çevre içinde yaşadıklarına inandırabilir, hatta bunun gerekli olduğunu düşündürebilir. Bu durum insanların bilinç yapısında yerleşik bir şiddet kültürünün oluşmasına ve yaşamlarını endişe içinde kurgulamasına yol açabilir (Nar, 2014; Taylan, 2011). Özellikle internet medyasını sıklıkla kullanan genç bireyler bu etkiye daha fazla açıktır. Sonuç olarak medyanın (internet haberciliğinin) suç ilişkisini ortaya koyan araştırmalar, daha ziyade çocuk ve ergen bireyler üzerine yapılmıştır. Bu durum medyanın şiddet suçuna etkilerini görebilmek adına sınırlı bilgiler verebilir. Dolayısıyla nitel araştırmalar yanında, örneklem sayısının geniş ölçekte kullanıldığı genç ve erişkin bireyler üzerinde yapılacak nicel araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ajans Press. (2021). *Türkiye’de En Çok Ziyaret Edilen İnternet Siteleri*. <https://ajanspr.com.tr/turkiyede-en-cok-ziyaret-edilen-internet-siteleri/>
- Akdemir, K. (2020). *Türk Medyasında Kadın Cinayetleri*. Ankara: SETA Vakfı Yayınları.
- Anderson, C.; Berkowitz, L.; Donnerstein, E.; Huesmann, L.; Johnson, J. and Linz, D. (2003). The Influence of Media Violence on Youth. *Psychol Sci Public Interest*, 4(3): 81-110.
- Burton, G. (1995). *Medya Analizlerine Giriş: Görünenden Fazlası* (çev. N. Dinç). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Bülbül, A. (2001). *Haber Anatomisi ve Temel Yaklaşımlar*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Callanan, V. (2012). Media Consumption, Perceptions of Crime Risk and Fear of Crime: Examining Race/Ethnic Differences. *Sociological Perspectives*, 55(1): 93-115.
- Carnagey, N. and Anderson, C. (2014). Theory in The Study of Media Violence: The General Aggression Model. In D. Gentile (Ed.), *Media Violence and Children: A Complete Guide for Parents and Professionals* (pp. 87-106). Westport: Praeger Publishing.
- Carter, C. and Weaver, C. (2003). *Violence and The Media*. Philadelphia, PA: Open University Press.
- Centerwall, B. (1992). Television and Violence: The Scale of The Problem and Where to go From Here. *JAMA*, 267(22): 3059-3063.

- Ceyhan, S. (2014.). Yazılı Medyada Kadına Yönelik Şiddet Haberlerinde Kullanılan Dilin ve GörSELLERİN İncelenmesi [Uzmanlık Tezi]. T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Choe, J. (2008). Income Inequality and Crime in The United States. *Economic Letters*,101(1): 31-33.
- Clarke, R.V. and Eck, J. E. (2009). *Crime Analysis for Problem Solvers in 60 Small Steps*. Office of Community Oriented Policing Services.
- Cohen, L.; Manion, L. and Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education*. Routledge.
- Corbin, J. and Strauss, A. (2008). *Basics of Qualitative Research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Çiçek, H. (2015, 15 Mart). *Nefret Suçların Oluşumunda Medyanın Etkisi*. <https://hasanbasrici-ciwak.blogspot.com/2015/03/nefret-suclari-ve-nefret-suclarinin.html>
- Donnerstein, E. and Linz, D. (1995). The Media. In J. Wilson and J. Petersilia (Eds.), *Crime* (pp. 237-266). San Francisco, CA: Institute for Contemporary Studies Press.
- DW.COM. (2021, 8 Nisan). Nüfusa Göre Tutuklu Oranında Türkiye Avrupa Birincisi. <https://www.dw.com/tr/n%C3%BCfusa-g%C3%B6re-tutuklu-oran%C4%B1nda-t%C3%BCrkiye-avrupa-birincisi/a-57133469>
- Erdoğan, İ. (2006). Türkiye’de Ulusal ve Yerel Gazetelerin Habercilik Anlayışları: Deprem Haberlerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Selçuk İletişim*, 4(3): 52-64.
- Ericson, R. (1991). Mass Media, Crime, Law, and Justice: An Institutional Approach. *The British Journal of Criminology*, 31(3): 219-249.
- Ferguson, C. (2010). Media Violence Effects and Violent Crime: Good Science or Moral Panic? In C. Ferguson (Ed.), *Violent Crime: Clinical and Social Implications* (pp. 37-56). Sage.
- Gökulu, G. (2020). İnternet Gazete Haberciliğinde Kadın Cinayetlerinin Sunumu: Hürriyet, Sabah, Sözcü Gazeteleri Örneği. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6(37): 2070-2080.
- Huesmann, L. (2007). The Impact of Electronic Media Violence: Scientific Theory and Research. *Journal of Adolescent Health*, 41(1): 6-13.
- Independent. (2021, 11 Kasım). Türkiye’de Televizyon İzleme Süresi Dünya Ortalamasının Üzerine Çıktı, 4,5 Saati Aştı. <https://www.indyturk.com/node/434741/haber/t%C3%BCrkiyede-televizyon-izleme-s%C3%BCresi-d%C3%BCnya-ortalamas%C4%B1n%C4%B1n>
- Ishikawa, S. and Raine, A. (2002). Behavioral Genetics and Crime. In J. Glicksohn(Ed.), *The Neurobiology of Criminal Behavior* (pp. 81-110). Kluwer Academic Publishers.
- Jensen, G. (2001). The Invention of Television as a Cause of Homicide: The Reification of Aspurious Relationship. *Homicide Studies*, 5(2): 114-130.
- Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu 2020 Raporu (KCDP). (2021). <http://kadincinayetlerinidurduracagiz.net/veriler/2947/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2020-raporu>.
- Kelly, M. (2000). Inequality and Crime. *Review of Economics and Statistics*, 82(4): 530-539.
- Kutlu, A. (2021, 11 Ağustos). *Haber Toplama ve Yazma Teknikleri*. http://adnankutlu.com/radyove-televizyon/Haber_Toplama_ve_Yazma_Teknikleri.pdf
- Le Bon, G. (2016). *Kitleler Psikolojisi* (çev. H. Can). Ankara: Tutku Yayınevi.
- Medya Takip Merkezi. (2021). *Pandemi Döneminde Kadına Yönelik Şiddet Haberleri Artarken, Kadın İstihdamı Haberleri Azaldı!* <https://medyatakip.com.tr/nd/pandemi-doneminde-kadina-yonelik-siddet-haberleri-artarken-kadin-istihdami-haberleri-azaldi-17.html>
- Morley, K. and Hall, W. (2003). *Is There a Genetic Susceptibility to Engage in Criminal Acts? Trends and Issues in Crime and Criminal Justice No. 263*. Australian Institute of Criminology.
- Murray, J. (2008). Media Violence: The Effects Are Both Real and Strong. *American Behavioral Scientist*, 51(8): 1212-1230.
- Nar. M. Ş. (2014). The Effect of Media as a Tool of Popular Culture on Crime. *Journal of Studies in Social Sciences*, 9(1): 1-21.

- Nar, M. and Nar, M. Ş. (2019). An Updated Assessment of The OECD's Quality of Life Index. *Problemy Ekorożwoju-Problems of Sustainable Development*, 14(1): 7-18.
- Olson, C. (2004). Media Violence Research and Youth Violence Data: Why Do They Conflict? *Academic Psychiatry*, 28(2): 144-150.
- Palmen, R. ve diğerleri. (2020). *WAVE: Kadına Yönelik Şiddet Karşılaştırmalı Raporu: İtalya, İspanya ve Türkiye*. Women Against Violence Europe, Notus Applied Social Research.
- Reiner, R. (2007). Media Made Criminality: The Representation of Crime in The Mass Media. In M. Maguire, M. Morgan and R. Reiner (Eds.), *The Oxford Handbook of Criminology* (pp.376-416).Oxford University Press.
- RTÜK. (2018). *Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması*. https://www.rtuk.gov.tr/televizyon_izleme_egilimleri_arastirmasi_2018/335
- SaferSpaces. (2020, June 6). *What Is Violence?* Saferpaces.org: <https://www.saferpaces.org.za/understand/entry/>
- Savage, J. (2004). Does Viewing Violent Media Really Cause Criminal Violence? A Methodological Review. *Aggression and Violent Behavior*, 10(1): 99-128.
- Sözcü. (2020, 25 Ağustos). *İşte Türkiye'nin İnternet Karnesi*. <https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/iste-turkiyenin-internet-karnesi-6005798/>
- Surette, R. (2010). *Media, Crime, and Criminal Justice: Images, Realities, and Policies*. Wadsworth Publishing.
- Taylan, H. H. (2011). Televizyon Programlarındaki Şiddetin Yetiştirme Etkisi: Konya Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26: 355-367.
- Timisi, N. ve Dursun, Ç. (2003). *Medya ve Deprem: 17 Ağustos 1999 Depreminin Medyada Temsili*. Ankara: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu yayımları.
- Tokgöz, O. (2019). *Temel Gazetecilik*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Turkdebiyati. (2021, 5 Mart). *Doğrudan Anlatım, Dolaylı Anlatım Nedir?* <https://www.turkdebiyati.org/dogrudan-ve-dolayli-anlatim/>
- UNODC. (2019). *Global Study on Homicide*. United Nations Office on Drugs and Crime.
- Uysal, M. (2006). *Medya ve Şiddet*. Toplumsal Bir Sorun Olarak Şiddet Sempozyumu. Ankara.
- Vito, G. and Maahs, J. (2015). *Criminology: Theory, Research, and Policy*. Jones & Bartlett Learning.
- Warburton, W. (2014). Apples, Oranges, and the Burden of Proof – Putting Media Violence Findings into Context. *European Psychologist*, 19(1): 60-67.
- Wertz, J.; Caspi, A. and Belsky, D. (2018). Genetics and Crime: Integrating New Genomic Discoveries into Psychological Research About Antisocial Behavior. *Psychological Science*, 29(5): 791-803.
- Wikipedia. (2021, March 6). *Türkiye'de Kadın Cinayeti*. https://tr.wikipedia.org/wiki/Türkiye%27de_kadın_cinayeti
- World Health Organization. (2002). *World Report on Violence and Health*. Geneva: WHO publications.
- World Health Organization. (2021, March 9). *Violence Against Women*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail>
- Yıldırım, S. (2018). Türkiye'de Son On Yılda İşlenen Kadın Cinayetleri Üzerine: Sebep, Sonuç ve Öneriler. *Mecmua*, 3(6): 1-12.
- Yurdigül, Y. ve Zinderen, İ. (2012). Yeni Medyada Haber Dili: Ayşe Paşalı Olayı Üzerinden Geleneksel Medya ve İnternet Haberciliği Karşılaştırması. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 2(3): 81-91.
- Zimring, F. and Hawkins, G. (1996). Is American Violence a Crime Problem? *Duke Law Journal*, 46(1): 43-72.

Van Gölü Çevresi Hıristiyan Dini Mimarisi Taş Bezemelerinde “Mukarnas” Kullanımı: Van ve Bitlis İli Örnekleri*

Dr. Öğr. Üyesi Emel Yıldız

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5840-7220>

Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Mersin – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 06.10.2021

Kabul: 30.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Van Gölü Çevresi

Hıristiyan Dini Mimarisi

Manastır-Kilise

Taş Bezeme

Mukarnas

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52858>

Öz

Sanatsal ve manevi değeriyle İslam mimarisinin önemli bir bezeme ögesi olan mukarnas, etkileyici görünüşe sahip olmasıyla dikkat çekmektedir. Özünde, İslam Sanatı motiflerine özgü üç boyutlu dekoratif niteliği taşımasıyla birlikte yapısal bir mimari öge olarak da değerlendirilmektedir. İslam medeniyetinde çeşitli dönem ve bölgelerde sıklıkla kullanılan uygulamalardan biri olmuş ve Osmanlı medeniyetinde zirveye ulaşmıştır. Ayrıca farklı medeniyetleri de etkilemiş olan mukarnas; Hıristiyan dini mimarisi taş bezemelerindeki kullanımıyla kültürlerarası etkileşimin derecesinin bir göstergesi olması bakımından önemlidir.

Bu çalışmada, bezeme programında kültürel etkileşimin esnekliğini en güzel yansıtan somut örneklerin varlığıyla Van Gölü Çevresi Hıristiyan dini mimarisi taş bezemelerinde kullanılan mukarnasların tanıtılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda ele alınacak örnekler, Van ve Bitlis ili manastır ve kiliseleri bünyesinde incelenmiştir. Mimarlıkta geniş kullanım alanına sahip olan mukarnasın incelenen yapılar; taçkapı, kubbe kasnağı, cephe yüzeyi, üst örtü sistemi, niş, paye ve sütun başlığı bezemelerinde kullanımı tespit edilmiştir. Aynı zamanda arazi çalışmalarından edinilen veriler ışığında gerek görsel gerek teknik olarak belgelenmiştir.

Bu çalışma sonucunda taş bezemelerde kullanılan mukarnasların oluşum düzeninde farklı formların yanı sıra farklı malzeme üzerine uygulamaların olduğu ve kullanıldıkları konumlarda güçlü bir plastik değer oluşturdukları sonucuna varılmıştır. Ayrıca ele alınan manastır ve kiliselerin kronolojik tarihi süreçleri dikkate alındığında ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda bölgeye tamamen hakim olmasından sonra yeniden inşa veya gerçekleştirilen onarımlarla yenilendikleri ve bu süre zarfında Türk-İslam Sanatı ile etkileşimin bir göstergesi olan mukarnasın mimari plastik bezemelerdeki kullanımı ortaya konulmuştur.

Atf Bilgisi / Reference Information

Yıldız, E. (2021). Van Gölü Çevresi Hıristiyan Dini Mimarisi Taş Bezemelerinde “Mukarnas” Kullanımı: Van ve Bitlis İli Örnekleri. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 259-284.

*The Use of “Muqarnas” in the Stone Decorations of the Christian Religious Architecture Around Lake Van: Examples of Van and Bitlis Provinces**

Asst. Prof. Dr. Emel Yildiz

Mersin University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Art History, Mersin – TURKEY

Article History

Submitted: 06.10.2021

Accepted: 30.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Around the Lake Van
Christian Religious Architecture
Monastery– Church
Stone Ornaments
Muqarnas

Research Article

* Statements of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”: No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52858>

Abstract

Muqarnas, which is an important ornament element of Islamic architecture with its artistic and spiritual value, attracts attention with its impressive appearance. In substance, it is considered as also a structural architectural element as well as having a three-dimensional decorative characteristic peculiar to Islamic Art motifs. Its has been one of the applications frequently used in various periods and regions in Islamic civilization and reached its peak in Ottoman civilization. In addition muqarnas, which also has influenced different civilizations; is important in terms of being an indicator of the degree of intercultural interaction with its use in stone ornaments of Christian religious architecture.

In this study, it is aimed to introduce the muqarnas used in the stone ornaments of Christian religious architecture around Lake Van with the presence of concrete examples that best reflect the flexibility of cultural interaction in the decoration program. In this context, the examples to be considered have been examined within the monasteries and churches of Van and Bitlis provinces. Muqarnas, which has a wide usage area, in architecture in the examined structures; Its use in the ornament of the portal, the dome drum, the façade surface, the top cover system, the niche, the pier and the column capitals has been determined. Also documented both visually and technically in the light of the data obtained from the field studies.

As a result of this study, it has been concluded that the muqarnas used in stone decorations have different forms in the formation order as well as applications on different materials and create a strong plastic value in the position where they are used. In addition, considering the chronological historical processes of monasteries and churches examined, were renovated by rebuilding or repairing after the Ottoman Empire which is completely dominated the region in the 16th century and during this period, the use of muqarnas, which is an indicator of interaction with Turkish-Islamic Art, in architectural plastic decorations has been revealed.

GİRİŞ

İslam mimarisine özgü bir bezeme türü olan mukarnas, esas itibarıyla iki boyutlu geometrik bir çizimin hacimlendirilerek üç boyuta geçirilmiş şeklindedir (Uluengin, 2018: 30). Yan yana ve üst üste yerleşen prizmatik öğelerin dışa doğru taşıntı yaparak birleşmesi sonucu oluşan, genellikle simetrik bir düzenlemedir. Düşey bir yüzeyden daha taşkın bir yüzeye geçiş sağlaması yönüyle yapısal olarak değerlendirilirken, bu uygulama aynı zamanda plastik etkisi yüksek olan çok parçalı bir süsleme unsuru oluşturmaktadır (Sözen ve Tanyeli, 2005: 167; Hasol, 1998: 333). Bu form, balpeteğine benzer bir şeyin izlenimini veren üç boyutlu bir zengin form oluşumu için içbükey ve dışbükey şeklindeki yapıların bir araya gelerek bir dizinim oluşumuna uygun olarak, genişletilip daraltılabilen sistemiyle yüzeylerdeki dönüş ve geçiş hareketlerine çözüm getiren en ilginç buluşlardan biridir (Mülayim, 1999: 191; Manuelian, 1980: 214). Bu uygulama plan olarak tasarlanmış geometrik şekillerin üç boyutlu hale getirilmesiyle oluşturulduğu için geometrik süslemelerin bir kolu olarak da değerlendirilmektedir (Baş, 2006: 352). Mukarnas, biçimsel olanakları dışında geometriye dayalı soyut tasarımıyla yapıya anlam kazandırmak açısından avantaj sağlamıştır. Gökyüzü, kosmos, evren, tanrısal birlik, düzen, uyum gibi kavramları istenildiğinde etkili bir biçimde aktarabilmiştir (Ödekan, 2007: 136).

Kaynağı ve kökeni konusunda farklı görüşler ileri sürülen mukarnasların¹ ilk olarak XI. yüzyıl başlarında ortaya çıktığı ve farklı tromp sistemlerinde kullanılarak geliştirildiği öne sürülen bu sistemin öncü örneklerinin Nişapur'daki boyalı alçı nişleri olduğu düşünülmektedir. İlk olarak İran'da alçı ve tuğladan yapıldığı belirtilen mukarnas, sonraki dönemlerde yörenin malzemesine uygun olarak taş ve ahşap üzerinde de uygulanmıştır (Ünal, 1982: 37; Baş, 2006: 352). Mukarnasları meydana getiren elemanlar yaprak, badem, kazayağı ve fitil olarak tanımlanır (Uluengin, 2018: 35-37). İslam Sanatının bütün bölgelerinde kullanılan mukarnasın Anadolu'da bilinen en eski örneği XII. yüzyılın ortalarında Amasya'daki Halifet Gazi Kümbeti'nin kapısının üzerindeki yarım kubbe biçiminde, portal nişi üzerinde kendini gösterdiği belirtilmektedir. Anadolu mimarisinde mukarnasın gelişim çizgisinde ana karakterinin yarattığı etkiye ek olarak, farklı süslemelere yer verilmesi erken dönemlere has bir özelliktir. Bu uygulama XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren azalarak yerini mukarnasın üçüncü boyuttaki değerlerin vurgulanması ile oluşan düzenlere bırakmıştır. XV. yüzyıldan sonra prizmatik öğelerin soyut biçimlerinde değişikliğe gidilerek çeşitlilik sağlanmaya çalışılmıştır. Sade görünümlü yuvalarda hareketlilik badem motifleri ile sağlanırken, mukarnasın giderek sarkıt formlarına doğru çeşitlemeler yaptığı, püskül ya da damlalar (sarkıtlar) halinde zenginleştiği görülür. Bu gelişme XVI. yüzyılda zirvesine ulaşmış, XVIII. yüzyıla kadar bilinen örneklerin tekrarlarıyla devam ederek XIX. yüzyılda ortadan kalkmıştır. Ancak mukarnasta hangi çeşitleme olursa olsun ilke, tepeden daralan içbükey dönüşlü kavsara yüzeyinin tabandaki dikdörtgen kesitli planla buluşmasını sağlamak, yatayla düşeyi kavisli bir yüzeye bağlamaktır (Ödekan, 1977: 17; Manuelian, 1980: 215-219).

İslam yapılarında yer alan mukarnaslar, bölgedeki Hıristiyan mimarisini de etkilemiştir. Bu noktada Ayla Ödekan, "Çeşitli olanakları olan bir mimarlık bezemesinin İslam mimarlığının sınırları içinde kaldığını ve farklı kültürler tarafından, Ermeni mimarlığının tasarımında da mukarnas bezemenin benimsendiğini ancak İslam mimarlığındaki kadar asal bir öğe olarak yer almamış olduğunu" ifade etmektedir (2007: 136). Ermeni sanatında motifin kökeni ve gelişimi muğlak olmakla beraber, Ermeni mimarisi dekoratif unsurları içerisinde mukarnas, petek dekoru/balpeteği şeklinde İslam Sanatı kökenli bir bezeme unsuru olarak tanımlanmıştır (Thierry, 1989: 202). Hem taşıyıcı hem süsleyici bir ayrıntı olarak Ermeni ve Gürcü yapılarında kullanımıyla önem taşıyan mukarnas dışarıdan alınan bir uygulama olmuştur (Tunçer, 1976: 262). Ermeni ve Gürcü yapılarında XI. yüzyıla kadar mukarnas uygulamaları bulunmamaktadır. Böylece bu mimari süsleme öğesi bir kısım Ermeni ve Gürcü yapılarında Türk

¹ Bu konu üzerine ileri sürülen görüşler açısından ilgili kaynaklar ve tarihsel gelişimi için bkz. Uluengin, 2018: 22-28.

sanatının bir etkisi olarak yer almış veya bu yapıların Türk dönemi ilavelerinde yapılarak mukarnaslar da ilave edilmiştir (Çoruhlu, 2019: 333). Özellikle Ermeni manastırlarında jamatun² (gavit) yapılarında görüldüğü, en bilinen örneğin Sevan Gölü'nde Haricavank'ta, Haricavank Manastırı Jamatunu (1224-1225) döşeme taşları üzerinde yer aldığı belirtilmektedir. Ermenistan sınırları içerisindeki diğer yapılardan; Geghard Manastırı Jamatunu (1225) ve Ganjasar Manastırı Jamatunu (1238)'nda ise taçkapılarda mukarnas kullanımında ilk örneklerini verdiği, XIII. yüzyıl boyunca ilk örnekler üzerinden mukarnas motiflerin jamatundaki kullanımının Ahpat (Halbat) Manastırı Hamazaps Jamatunu (13.yy.) ve Yovhannavank Manastırı Jamatunu (13.yy.)'nda olduğu gibi gelişerek devam ettiği açıklanmıştır (Manuelian, 1980: 215-219). Anadolu Hıristiyan mimarisinde, Van Gölü Çevresi sınırları kapsamında Van ve Bitlis ili bazında incelenen yapıların taş bezemelerinde mukarnas kullanımı; dış yüzeylerde taçkapı, kubbe kasmağı ve cephe yüzeylerinde yoğunluk kazanmışken iç mekanda ise üst örtü sisteminde, niş, paye ve sütun başlıklarında görülmektedir.

1. Van Gölü Çevresi Hıristiyan Dini Mimarisi Bezeme Programında Mukarnas

Hıristiyan dini mimarisi taş bezemelerinde mukarnas kullanımının araştırma alanını; Van Gölü Çevresi sınırları içerisindeki Van ve Bitlis ili oluşturmaktadır. Bu çalışma kapsamındaki söz konusu taş eserler; Van ili merkez ilçeleri İpekyolu ve Tuşba başta olmak üzere Başkale, Çatak, Gevaş ilçeleri ile Bitlis'in Adilcevaş ve Hizan ilçelerindeki manastır yapı komplekslerinin yanı sıra kiliselerin dış yüzeyleri ile iç mekanda karşımıza çıkmaktadır.

Kültürlerarası etkileşimin yansıması olarak Hıristiyan dini mimarisi taş bezemelerinde mukarnas; Van ili kapsamında *Varagavank (Yedikilise) Manastırı Surb Astuacacin (Kutsal Meryem) Kilisesi* taçkapısında, *Saint Georges Jamatunu* taçkapısında, kuzey duvar nişinde, örtü sistemi-birimlerinde, yıkılan revaklı bölümün sütun başlıklarında; *Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi* taçkapısında, kubbe kasmağı konsollarında, apsis yarım yuvarlağı güney duvar nişinde, *Saint Jean Jamatunu* taçkapısında; *Saint Georges (Lim) Manastırı Kilisesi'*den günümüze gelebilen batı cephe kuzey köşesindeki silme kuşağında, kuzeybatı köşe duvarı güney yüzeyinde ve batı haç kolu kuzey cephe üst silme kuşağında, *Saint Georges Jamatunu* taçkapısında; *Saint Bartholomeus (Albayrak) Manastırı Jamatun* taçkapısında, batı cephe yüzeyinde, sütun başlığında; *Saint Ejmiacin (Soradır) Kilisesi* örtü sistemindeki aydınlatma feneri köşelerinde; *Saint Jean Baptiste (Ziv) Kilisesi* kuzey cephe taçkapısında; *Albüçak (Cunik) Manastırı Kilisesi* taçkapısında; *Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi Çan Kulesinin* oturduğu paye başlıklarında³ ve Bitlis ili kapsamında *Adilcevaş Mucizeler (Arzque Sk'ants' elegorgivamk) Manastırı Kilisesi* sütun başlığında; *Hizan Papazlık Bölgesi (Köy) Kilisesi* taçkapısında tespit edilmiştir.

Taş bezemelerde mukarnasın çalışma akışında ele alınışı; manastır ve kiliselerin öncelikle il bazında merkez ilçe ve devamında diğer ilçelerin alfabetik sıralamasına göre yapılmıştır. Bu sıralama içeriğinde öncelikle ele alınacak olan manastır veya kiliselerin konumu ile tarihi bilgileri belirtilmiştir. Sonrasında araştırmanın esas konusunu teşkil eden manastır ve kilise yapılarının bünyesindeki mukarnas bezemeli taş eserlerin incelenmesine yer verilmiştir.

²Jamatun: Eski Grabar Ermenicesi'nde "jam" kilise, "tun" ev anlamını taşıyan iki ayrı kelimenin birleşmesinden oluşmakta ve terim olarak "kilise evi" anlamına gelmektedir. Ermeni manastırlarında genellikle manastır kiliselerinin batı cephelerine büyük bir salon şeklinde eklenen ve kiliselerden daha büyük meknlara sahip olan, kiliselere geçiş özelliğı gösteren, içinde din adamları, zenginler ve soylu idarecilerin mezarlarının bulunduğu, zaman zaman eğitim amaçlı kullanılan, içinde sosyal ve dini konuların tartışılıp kararların alındığı toplantılar yapılan, dini ayin ve törenlerde kiliselerde yer kalmadığı zamanlarda toplanılıp dua edilen, yarı dini yarı sivil işlevli meknlardır (Karaca, 2004: 46-51).

³ Yıldız, 2017a: 56-58, 69-73, 78,79, 102-103, 130-139, 144, 159-160, 168-170, 172, 178, 194-195.

1.1. Varagavank (Yedikilise) Manastırı: (Surb Astuacacin/Kutsal Meryem Kilisesi - Saint Georges Jamatunu)

Van ili İpekyolu ilçesi'nin 9 km güneydoğusunda yer alan Yukarı Bakraçlı Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kaynaklarda manastırla ilgili en erken tarihi veri X. yüzyılda kurulmuş olduğu üzerinedir (Thierry, 1965: 177-178; Karaca, 2004: 144-145). Farklı dönemlerde inşa edilmiş manastır yapılarından; Surb Astuacacin (Kutsal Meryem) Kilisesi'nin XI. yüzyılın başında inşa edildiği; ayrıca manastır yapılarının 1648 yılında meydana gelen bir deprem sonucu yıkıldığı ve bu depremden büyük hasar gören Surb Astuacacin (Kutsal Meryem) Kilisesinin başrahip Kirakos denetimindeki çalışmalarla 1648 yılında aslına uygun olarak yeniden inşa edildiği tarihi kaynaklarda ifade edilmektedir. Kilisenin batı cephesine eklenendirilen Saint Georges Jamatununun Katoğikos I. Philippe (1633-1655) zamanında, 1648 yılında, manastırın başrahibi Ter Kirakos denetiminde Mimar Tiratour tarafından inşa edilmiş olduğu kapı alınlığında yer alan kitabe çözümlemesinden öğrenilmektedir (Lalayan, 1911: 57-76; Thierry, 1965: 177-178; Thierry and Donabedian, 1989: 587-588; Karaca, 2004: 145,148). Aynı zamanda 1724 ve 1769 yıllarında manastır yapılarında küçük çaplı onarımların söz konusu olduğu ve sonraki zaman dilimleri içerisinde eklenen farklı işlevli yapılardan biri olan çan kulesinin XIX. yüzyılda inşa edildiği belirtilmektedir (Güzeloğlu, 1996: 48-50; Uluçam, 2000: 87; Karaca, 2004: 145-146).

Manastır yapı birimlerinden Surb Astuacacin (Kutsal Meryem) Kilisesi taçkapısı; Saint Georges Jamatunu taçkapısı ile kuzey duvar nişi, örtü sistemi-birimleri ve yıkılan revaklı bölümün geriye kalan sütun başlıklarının mukarnas bezemeleri incelenmiştir. Bunlar;

Surb Astuacacin (Kutsal Meryem) Kilisesi taçkapısı; Kilise'nin batı cephesi aynı zamanda jamatunun doğu duvarını oluşturmaktadır. Ancak bu çalışma kapsamında ele alınacak olan taçkapı, kiliseye girişi sağladığından dolayı bu başlık altında ele alınmıştır. Duvarın orta aksında yer alan taçkapı anıtsal bir görünüme sahiptir ve 1.10 m eninde ve 2.00 m yüksekliğinde bir kapı açıklığı ile kiliseye geçiş sağlanmaktadır. 3.90 x 4.16 m ölçülerinde dikdörtgen formlu sivri kemerli taçkapı, duvar yüzeyinden dışa doğru 0.10 m çıkıntı yapmaktadır.

Cepheye hareketlilik sağlayan taçkapı dıştan içe doğru ince düz- içbükey/oluk- kaval - ince düz- geniş düz- ince düz- kalın iki kaval silme ile profillendirilmiştir. Kaval silmelerin altına kademeli kaideler yerleştirilerek sütunce görüntüsü verilmiştir. Dıştaki 0.13 m genişliğindeki düz silmenin yüzeyi rumilerin çerçeve oluşturduğu palmet, içteki 0.35 m genişliğindeki geniş düz silmenin yüzeyi ise yaprak ve badem elemanlarının oluşturduğu mukarnaslarla bezenmiştir (Foto.1- Çiz.1).

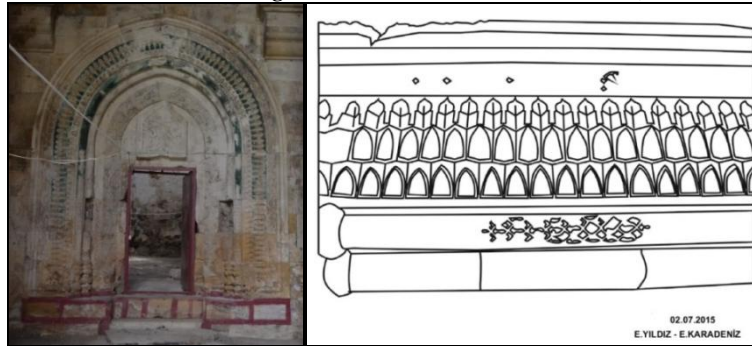
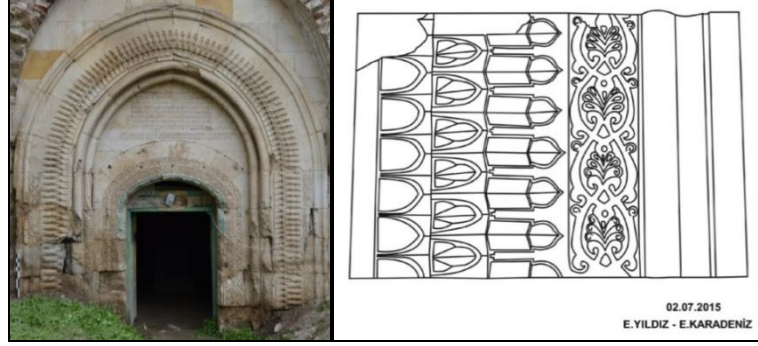

Foto.1- Çiz.1 :Varagavank (Yedikilise) Manastırı Surb Astuacacin (Kutsal Meryem) Kilisesi Taçkapısı

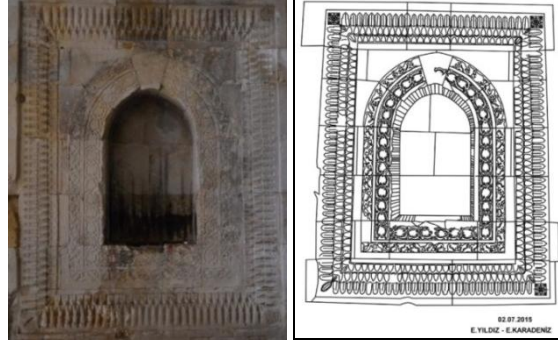
Saint Georges Jamatunu taçkapısı; Batı cephenin orta aksında yer alan taçkapı anıtsal bir görünüme sahiptir. 3.75 x 4.16 m ölçülerinde dikdörtgen formlu, sivri kemerli taçkapı duvar yüzeyinden 0.55 m çıkıntı yapmaktadır. Taçkapının ortasında 1.20 m eninde ve 2.10 m yüksekliğinde basık kemerli giriş yer almaktadır.

Foto.2- Çiz.2 : Varagavank (Yedikilise) Manastırı Saint Georges Jamatunu Taçkapısı

Cepheye hareketlilik kazandıran taçkapı dıştan içe doğru ince düz- içbükey/oluk- kaval-geniş düz- farklı genişlikte üç düz- ince düz- kalın iki kaval silme ile profillendirilmiştir. 0.13 cm genişliğindeki geniş düz silmenin yüzeyinin bir kısmı rumilerin çerçeve oluşturduğu palmet, 0.34 m genişliğindeki üç düz silmenin yüzeyi ise yaprak ve badem elemanlarının oluşturduğu mukarnaslarla bezenmiştir (Foto.2- Çiz.2).

Saint Georges Jamatunu kuzey duvar nişi; Jamatunun kuzey duvarının doğusunda yer alan niş, zeminden 1.20 m. yükseklikte açılmıştır. Dikdörtgen biçimli, daire kemerli niş 0.70 m eninde, 0.40 m derinliğindedir. Nişin etrafı içte formuna uygun şekilde, sivri kemerli iki düz silme, dışta ise ortadaki çapraz yerleştirilmiş farklı genişlikteki üç düz silme ile çepeçevre kuşatılmıştır. İçteki silmelerin yüzeyi rumilerin çerçevelediği palmet motifleriyle bezenmiş, dıştaki bordürlerin yüzeyi ise yaprak ve badem elemanlarının oluşturduğu mukarnaslarla doldurulmuştur. Bu bordürün alt batı köşesi hariç diğer köşelerine kare biçimli taşlar yerleştirilerek yüzeylerine geometrik motifler işlenmiştir (Foto.3- Çiz.3).

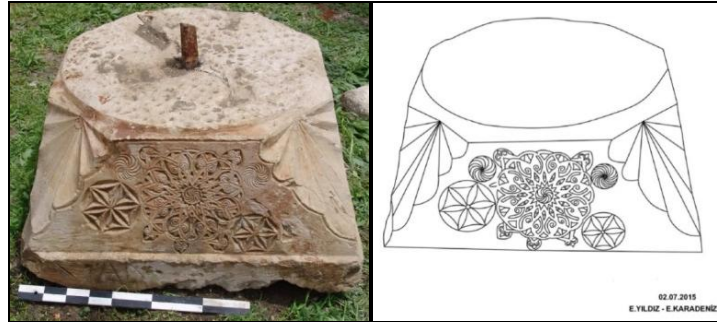
Foto.3- Çiz.3 : Varagavank (Yedikilise) Manastırı Saint Georges Jamatunu Kuzey Duvar Nişi

Saint Georges Jamatunu üst örtü sistemi/birimi; İç mekân, ortada yer alan 0.94 x 0.94 m ölçülerindeki dört adet serbest kare paye ile dokuz eşit bölüme ayrılmıştır. Bu bölümlerden 3.10 x 3.10 m ölçülerindeki merkezi kare mekânın üzerini örten pandantif geçişli, içte silindirik dışta sekizgen kasnak üzerine oturan piramidal külahlıdır. Piramidal külahlı kubbe ve kasnağı yıkılmış olan orta mekânın üst örtüsünden günümüze ise pandantifler ve kasnağın oturduğu silindirik kısım gelebilmiştir. Bu kubbe diğer kubbelere göre daha yüksek tutulmuştur. 3.20 x 3.20 m ölçülerindeki diğer sekiz bölümün üzeri, mukarnas dizileri şeklinde düzenlenmiş pandantif geçişli sekiz kubbe ile örtülmüştür. Kubbeleri oluşturan düz tuğla dizilerinin yarısından itibaren iki sıra tuğla dizisi testere dişi şeklinde örülmüştür. Mukarnaslı pandantifler ve testere dişi şeklindeki tuğla örgü kubbelere bir hareketlilik kazandırmış ve görsel anlamda zenginlik katmıştır (Foto.4- 5).

Foto.4- 5 : Varagavank (Yedikilise) Manastırı Saint Georges Jamatunu Örtü Sistemi

Yıkılan Revaklı Bölümden sütun başlığı; Jamatunun 13.70 m uzunluğunda uzunluğundaki batı cephesine XIX. yüzyıl başında 3.30 x 13.70 m ölçülerinde üzerinde çan kulesi bulunan üç bölümlü revak eklenmiştir⁴. Batı cepheyi kapatan revakın beşik tonozları 23 Ekim 2011 Van Depremi öncesi verilerden yola çıkılarak; kuzey ve güneyde duvarlara, batıda iki serbest sütuna, doğuda ise jamatuna girişi sağlayan kapının üst köşelerinde jamatunla birlikte yapılmış iki konsol üzerine atılan sivri kemerlere oturduğu izlenebilmektedir. 0.70 x 0.75 m ölçülerindeki yarım daire şeklindeki konsollar ile 0.63 m çapındaki sütunlar ve sütun başlıkları günümüzde yıkık durumda olup yapının çevre alanı kapsamında bulunmaktadır. Kalker taşından yapılmış sütun başlıkları çeşitli bezeme unsurlarını barındırmaktadır. Bunlar arasında sütun başlıklarının köşeleri istiridye formu/kanatlı bademlerin oluşturduğu mukarnaslarla bezenmiştir (Foto.6- Çiz.4).

Foto.6- Çiz.4 : Varagavank (Yedikilise) Manastırı Çan Kulesi Yıkılan Revaklı Bölümün Sütun Başlıklarından

1.2. Saint Jean (Ktouts) Manastırı: (Saint Jean Baptiste Kilisesi - Saint Jean Jamatunu)

Van ili Tuşba ilçesi'nin 24 km kuzeybatısında bulunan Dibekdüzü (Anavank) Köyü mevkiindeki Taşburun Yarımadası'nın 750 m açığında yer alan Çarpanak Adası'nın kuzeydoğusunda inşa edilmiştir. Kaynaklarda; Manastır'ın IX. yüzyılda Saint Gregoire adına yapıldığı, Manastır yapılarının 1703 yılında meydana gelen depremde büyük ölçüde zarar görmüş olduğu ve sonrasında günümüze gelebilen yazıtlar ışığında yapıların 1712-1720 yıllarında tekrardan inşa edilmiş olduğu ifade

⁴ Jamatunun batısına eklenen çan kulesinin üç bölümlü revak kısmı 23 Ekim 2011 yılında meydana gelen Van depreminde yıkılmıştır. Aynı zamanda bu depremle birlikte kilise ve jamatunun üst örtülerinde yıkılmalar, taşıyıcı kemerlerde ve blok taşlarda kaymalar olmuştur. Deprem sonrası yapıların iç mekanları Van Müzesi tarafından temizlenmiş ve manastır yapıları turizme açılmıştır.

edilmektedir⁵ (Thierry, 1975 - 76: 410-413,417; Thierry and Donabedian, 1989: 308,309,549; Uluçam, 2000: 107; Karaca, 1998: 29; Karaca, 2004: 164). Kilisenin yapımının ardından batısına XVIII. yüzyıl ortalarında jamatun ile çan kulesi inşa edilmiştir. Ayrıca 1801–1829 yılları arasında manastırın başrahibi Vardapet Karapet'in kilise ve jamatun yapılarında onarımlar gerçekleştirmiş olduğu belirtilir (Thierry, 1975-76: 413,420; Karaca, 2004: 164).

Manastır yapı birimlerinden Saint Jean Baptiste Kilisesi taçkapısı ile kubbe kasnağı konsolları, apsis yarım yuvarlağı güney duvar nişi ve Saint Jean Jamatunu taçkapısının mukarnas bezemeleri incelenmiştir. Bunlar;

Saint Jean Baptiste Kilisesi taçkapısı; Kilisenin batı cephesi aynı zamanda jamatunun doğu duvarını oluşturmaktadır. Ancak bu çalışma kapsamında ele alınacak olan taçkapı, kiliseye girişi sağladığından dolayı bu başlık altında ele alınmıştır. Duvarın orta aksında yer alan taçkapı anıtsal bir görünüme sahiptir ve 1.50 m eninde, 2.55 m yüksekliğinde basık kemerli bir kapı açıklığı ile kiliseye geçiş sağlanmaktadır.

Cepheye hareketlilik kazandıran taçkapı dıştan içe doğru ince düz- burma motifli kalın iki kaval- ince kaval- ince düz- farklı genişlikte üç düz silme ile profillendirilmiştir. Kaval silmelerin altına kademeli kaideler yerleştirilerek sütunce görüntüsü verilmiştir. Asıl kapı açıklığının konumuna göre kırkbeş derecelik bir açıyla konumlanan, farklı genişlikte üç sıra halinde ard arda gelen ve taçkapıyı çevreleyen mukarnas dizisi; yaprak, badem ve ara elemanların oluşumuyla sarkıtların teşkil edildiği bir düzenlemeye sahiptir. 0.14 x 0.23 m ölçülerinde olan sarkıtlar, asıl kapı açıklığı yüzeyinden önceki son kademelenme unsurudur (Foto.7- Çiz.5).

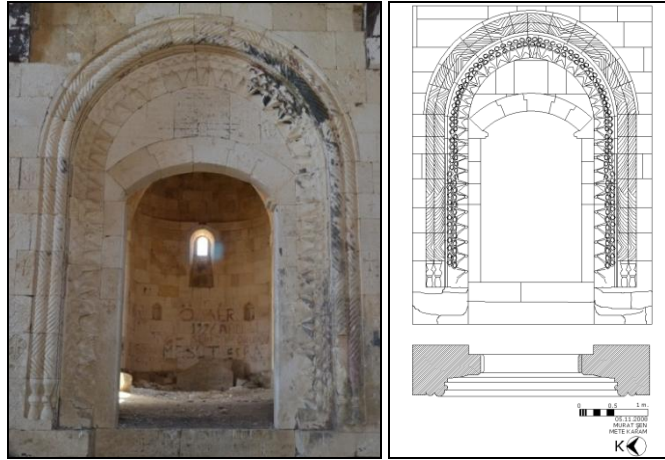

Foto.7- Çiz.5 : Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi Taçkapısı (Çiz. M. Şen)

Saint Jean Baptiste Kilisesi kubbe kasnağı konsolları; Merkezi mekanın üzeri içten kubbe dıştan pramidal külahlıdır. Kubbe içte ve dışta kasnak üzerinde yükselmektedir. Kasnak sekiz cepheli olup, cephelerin genişliği 2.00 m'dir. Cephelerin üst yarısı köşelerdeki konsollara oturtulan 2.50 m yüksekliğindeki birer sivri kör kemerlerle hareketlendirilmiştir. Bu kemerler, ana yönlerden ara yön geçiş noktalarında her biri köşelere gelecek şekilde yerleştirilen konsollara oturmaktadır. Kubbe

⁵ Kilisedeki mevcut yazıtların çözümlenmesiyle birlikte özellikle batı cephede yapıya girişi sağlayan taçkapının alınlığındaki yazıtta 1712 yılı (Thierry and Donabedian, 1989 : 308-309, 549; Karaca, 2004:164) ve doğu cephede orta pencerenin etrafındaki yazıtlarda 1713 yılı (Yıldız, 2017a: 98-101; Yıldız, 2020: 3428) belirtilen tarihi aralıkta kilise yapısının yeniden inşa sürecine ışık tutmaktadır. Ayrıca yapının bünyesindeki bezeme unsurlarından yazıtlı olanların çözümlenmesinde "1713 yılı" verileri tarihlendirmenin doğruluğunu teyit eder niteliktedir (Yıldız, 2020: 3425-3457).

kasnağı arkad kemerlerinin oturduğu konsollar 3/2 üst seviyesinde ara yönlere denk gelecek şekilde toplamda sekiz adet olup, günümüzde bunların üçü kırık durumdadır (Foto.8- Çiz.6).

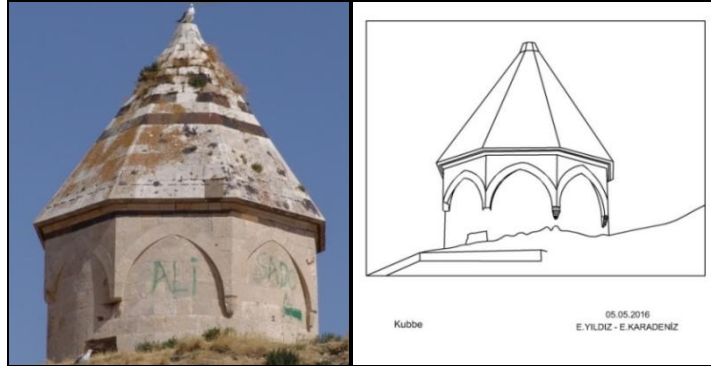

Foto.8- Çiz.6: Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi Kubbe Kasnağı

Batı – güneybatı, güney – güneydoğu konsolları ve güneydoğu – doğu, kuzeybatı – batı konsolları bezemeleri açısından benzerlik göstermektedir. Güneybatı – güney konsol bezemesi farklılık arz etmektedir. Bunların yanı sıra doğu – kuzeydoğu, kuzeydoğu – kuzey ve kuzey – kuzeybatı konsolları kırık durumda olduklarından dolayı bezeme açısından tanımlanamamaktadır. Günümüze sağlam bir şekilde gelebilmiş olan konsolların hepsinin ortak paydası mukarnas bezemeli olmasıdır. Mukarnas dizisi; yaprak, badem ve sarkıt düzenlemesine sahiptir. Bunlar: Batı – güneybatı ve güney – güneydoğu konsollarında= bir sıra mukarnas (yaprak) + düğüm motifi + üç sıra mukarnas (badem)+mukarnas (sarkıt); güneydoğu – doğu ve kuzeybatı – batı konsollarında= bir sıra mukarnas (yaprak) + zencerek motifi + üç sıra mukarnas (badem) + mukarnas (sarkıt); güneybatı – güney konsolunda= bir sıra mukarnas (yaprak) + palmet motifi + üç sıra mukarnas (badem) + mukarnas (sarkıt) motifleri ile bezelidir (Foto.9,10-Çiz.7,8). Konsol bezemelerindeki farklılık ise ilk sıra mukarnas bezemesinin ardındaki geometrik veya bitkisel kompozisyon motifli ara bezeme unsurlarıdır (Yıldız 2017b: 368-374).

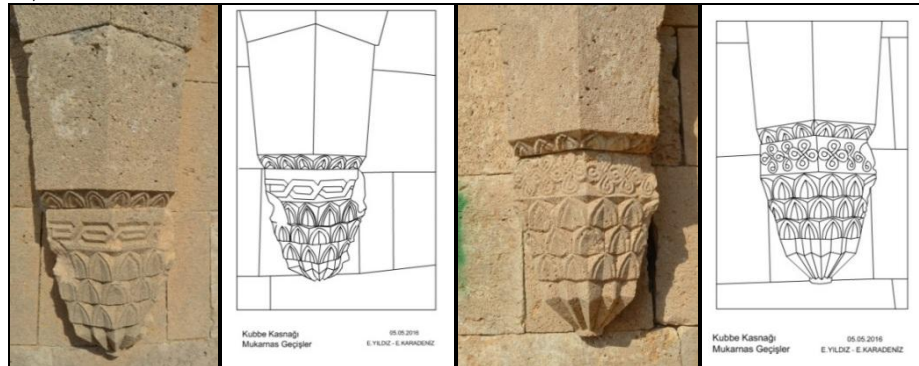
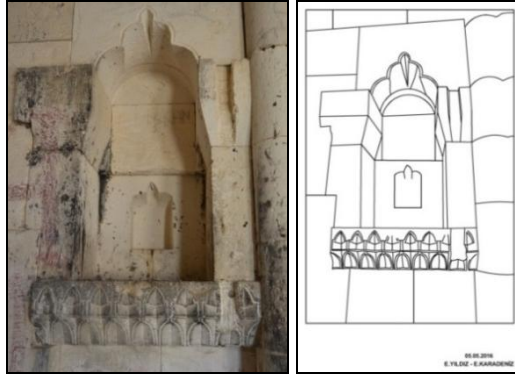

Foto.9,10 - Çiz. 7,8: Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi Kubbe Kasnağı Konsollarından

Saint Jean Baptiste Kilisesi apsis yarım yuvarlağı güney duvar nişi; Apsis yarım yuvarlağının güney ve kuzey duvarında simetrik olarak yapılmış iki adet duvar nişine yer verilmiştir. Güney duvar nişi dikdörtgen biçimli üç dilimli kemerlidir ve alttan iki sıra mukarnas dizisi ile bezenmiştir. İki sıra mukarnas dizisi; yaprak elemanlarının oluşumuyla meydana gelen bir düzenlemeye sahiptir (Foto.11-Çiz.9). Ayrıca kuzey duvar nişi de güney duvar nişi süsleme formunu tekrarlamakla birlikte, nişin

mukarnas bezemeli alt kısmı kırık durumdadır.

Foto.11- Çiz. 9: Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi Apsis Yarım Yuvarlağı Güney Duvar Nişi

Saint Jean Jamatunu taçkapısı; Batı cephenin orta aksında üzerine çan kulesi yerleştirilmiş jamatun giriş kapısı yer almaktadır. Bu noktada taçkapı ile çan kulesi birlikte jamatunun batı cephesinin merkezi konumundadır.

Foto. 12 -13 : Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Jamatunu Taçkapısı

Cephenin ortasına 1.10 m eninde ve 1.80 m yüksekliğinde açılmış olan taçkapı, beden duvarlarından dışa taşkın yapılmıştır. Taçkapıyı yüzeyden 0.95 m çıkıntı yapan kavsara kısmı sivri kemerle kuşatılmış, yüzeyi yedi sıralı mukarnasla doldurulmuştur. Kavsara planı merkezden başlayan geometrik şeklin, kenarlarda ve köşelerde usulüne uygun tamamlanmıştır. Taşların yan yüzleri birbirleriyle tam dönük şekilde işlenirken, arka yüzleri ham olarak bırakılmıştır. Taşların derinliği birbirleri üzerine yeterince binerek dengeli şekilde duracağı hacim kazandırılmıştır. 8/2= 4 kollu yıldız ile başlangıç diğer kısımlarda sistemine göre yaprak, badem ve ara elemanlarla birlikte tamamlanarak mukarnas şemasını oluşturan bir düzenlemeye sahiptir (Foto.12- 13).

1.3. Saint Georges (Lim) Manastırı: (Saint Georges Kilisesi - Jamatunu)

Van Gölü'nün doğu kıyısına yakın bir noktada bulunan Lim (Adır) Adası'nda yer almaktadır. Manastır yapılarına Van - Tuşba ilçesine bağlı Yaylıkaya Döşeme Mezrasından 20 dakikalık motor yolculuğu ile ulaşım sağlanabilmektedir. Adanın güneyine kurulmuş olan manastırın inşası ile ilgili kaynaklarda, kilisenin 1305 yılında, XIV. yüzyılda din adamı Zacharia I. tarafından gerçekleştirilmiş olduğu; 1621'de ise Mosk'lu Nerses'in öğrencileri Melkiset ve Etienne ile adaya gelerek yerleştiği ve 1626'daki ölümünden önce Saint Georges Kilisesi'ni yeniden inşa etmiş olduğu belirtilir. Ayrıca Saint Sion Şapeli'nin geçiş kapısının doğusunda yer alan yazıtlarda; jamatunun başpapaz yardımcısı Vanlı Ter Hakop tarafından 1766'da yeniden inşa edildiği yazılıdır (Thierry, 1975-76: 407; Uluçam, 2000: 117;

Karaca, 2004: 170-173).

Kiliseden günümüze gelebilen kısımları ile Saint Georges Jamatunu taçkapısı mukarnas bezemeleri incelenmiştir. Bunlar;

Kiliseye ait olan mimari taş bezemeler, (jamatunun doğu duvarının bitştirildiği noktada) *Saint Georges Kilisesi*'nin batı cephesinin kuzey köşesindeki silme kuşağında, yapının kuzeybatı köşe duvarın güney yüzeyinde, kalan tonozlu kısmın kuzey cephe üst silme kuşağında yer almaktadır (Karaca ve Yıldız, 2018: 328). Mukarnas dizisi; silme kuşaklarında tek şerit halinde ard arda, kuzeybatı köşe duvarın güney yüzeyinde ise üç sıra halinde bir düzenlemeye sahiptir (Foto.14,15,16 - Çiz.10,11,12).

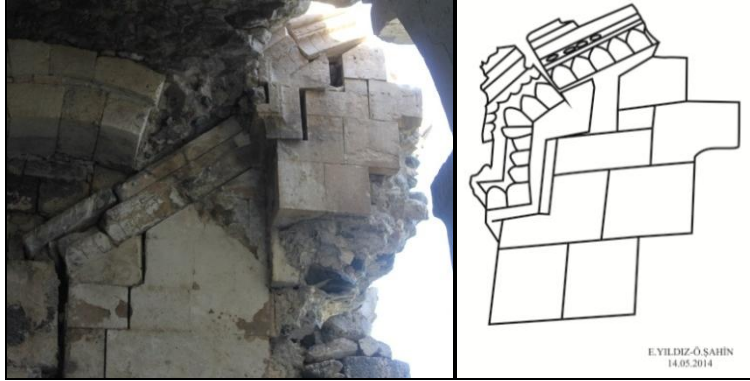

Foto.14 - Çiz.10 : Saint Georges (Lim) Manastırı Kilisesi Batı Cephe Kuzey Köşesindeki Silme Kuşağı

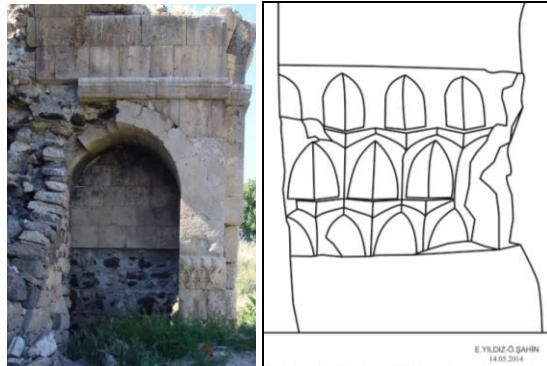

Foto. 15- Çiz.11 : Saint Georges (Lim) Manastırı Kilisesi Kuzeybatı Köşe Duvarı Güney Yüzeyi

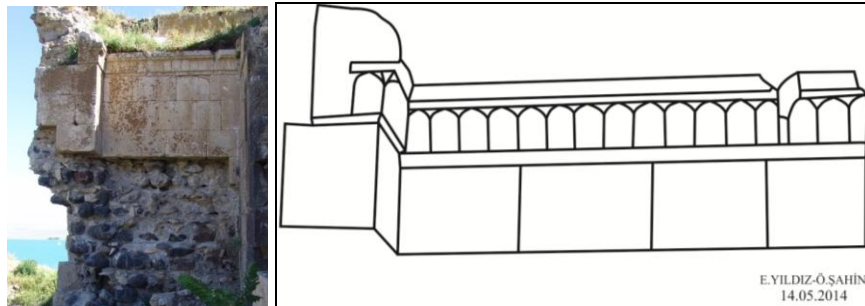

Foto. 16- Çiz.12 : Saint Georges (Lim) Manastırı Kilisesi Batı Haç Kolu Kuzey Cephe Üst Silme Kuşağı

Saint Georges (Lim) Jamatunu taçkapısı; Batı cephesi orta aksında yarısı toprağa gömülü olarak yer alan sivri kemerli taçkapısı mukarnas dizisi ile bezenmiştir.

Cepheye hareketlilik kazandıran taçkapı, mukarnas bordürleri ile kademelenmiştir. İçten dışa doğru kademelenme ilk bordürde 0.03 x 0.04 m ölçülerinde düz, orta bordürde 0.04 x 0.04 m ölçülerinde eğimli ve kavisli hücreler, son bordürde 0.03 x 0.07 m ölçülerinde badem ve devamında ara elemanların oluşumuyla sarkıtlar ile son bulan mukarnas dizisi düzenlemesine sahiptir (Foto.17- Çiz.13).

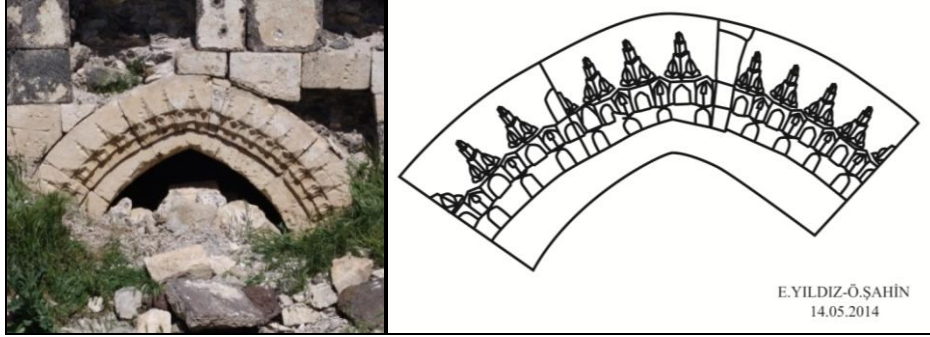

Foto. 17- Çiz. 13: Saint Georges (Lim) Manastırı Jamatunu Taçkapısı

1.4. Saint Bartholomeus (Albayrak) Manastırı: (Saint Bartholomeus/Albayrak) Jamatunu

Van ili Başkale ilçesi Albayrak Köyü'nde bulunmaktadır. Kaynaklarda manastırla ilgili en erken tarihi veri Saint Bartholomeus Kilisesinin ve jamatunun XIII. yüzyıl sonu – XIV. yüzyıl başında inşa edildiği üzerinedir. Yapıların inşa tarihine ilişkin günümüze ulaşan herhangi bir kitabe mevcut değildir. Ancak "batı cephesi taçkapısının güneyinde duvarın üst kısmında bulunan kitabeğe göre; kilise ve ona bitişik jamatunun, Katogikos Philippe'nin (1633-1655) desteği ile Vardapet Kirakos'un piskoposluğu zamanında onarım geçirdiği, aynı cephedeki başka bir kitabede ise bu onarımın 1651 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bağlı yerel beylerden Hüsrev Şerif'in yönetimi altında gerçekleştirildiği" ifade edilmektedir. Ayrıca yapı ile ilgili XVIII. (1755-60) – XIX. (1877-1878) yüzyılda meydana gelen depremler sonrasında onarımlar geçirdiği bilinmektedir (Thierry, 1969: 162-180; Karaca, 2004 : 193-194).

Manastır yapı birimlerinden Jamatun taçkapısı, batı cephe yüzeyi ve sütun başlığı mukarnas bezemeleri incelenmiştir. Bunlar;

Saint Bartholomeus (Albayrak) Jamatunu taçkapısı; Batı cephesi orta aksında yer alan taçkapı dikdörtgen bir forma sahip olup üste sivri kemerli bir alınlıkla son bulmaktadır. Bezeme açısından çeşitlilik arzeden taçkapı anıtsal bir görünüme sahiptir. Dikdörtgen kapı açıklığı üzerinde 2.90 x 2.00 m ölçülerinde yuvarlak kemerli ikinci bir alınlık vardır. Alınlık dıştan silme ve iki sıra mukarnas bordür ile çevrelenmiştir. Mukarnas bordür dizisi; badem elemanlarının oluşturduğu bir düzenlemedir (Foto.18- Çiz.14).

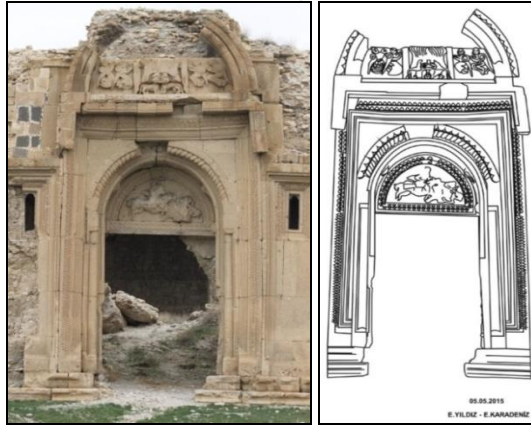

Foto. 18- Çiz.14 : Saint Bartholomeus (Albayrak) Manastırı Jamatunu Taçkapısı

Taçkapı 5.00 x 7.60 m ölçülerine sahip olup dıştan içeriye doğru duvar yüzeyine derinlik teşkil edecek şekilde otuz derecelik meyille kademelendirilmiştir. Bu kademelenme portalı üç yönde kuşatacak şekilde simetrik olarak dıştan içe doğru, 6 cm genişliğinde düz silme, 10 cm genişliğinde mukarnas bordür, 5 cm genişliğinde kaval silme ve bunun ardından devam eden 28 cm genişliğinde iki ince oluk silmeden oluşur. Mukarnas dizisi, üç yönde kapının alınlık hizasına kadar badem sonrasında ise yaprak elemanlarının oluşturduğu bir düzenlemeye sahiptir (Foto.19- Çiz.15).

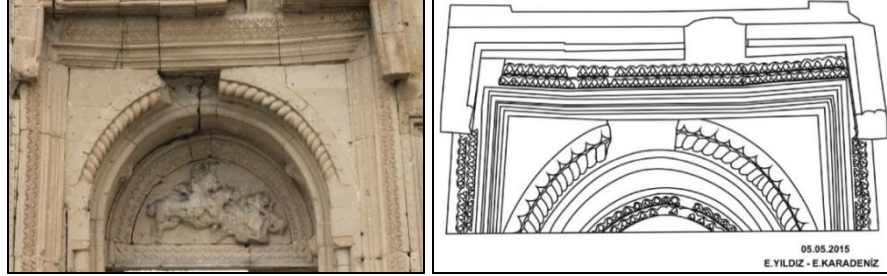

Foto. 19- Çiz. 15: Saint Bartholomeus (Albayrak) Manastırı Jamatunu Taçkapı Silme Detayı

Saint Bartholomeus (Albayrak) Jamatunu batı cephe kuzey pencere; Batı cephesi taçkapı güneyinde iki kuzeyinde üç adet olmak üzere simetrik yerleştirilmiş beş mazgal pencere bulunmaktadır. Pencereler dikey düzenlenen silmelerle birbirinden ayrılmaktadır. Dikey silmelerin eni toplamda 70 cm olup; oval, düz ve kaval silmelerden oluşur. Cephede taçkapının kuzeyindeki pencerelerden ilkinin yarısı ikinci ve üçüncünün ise tamamı yıkılmıştır. Güneydeki pencereler ise sağlam durumdadır.

Cephede taçkapının kuzey ve güneyindeki ilk pencereler; dıştan içe doğru kademelenme yapacak şekilde altı silmeyle dikdörtgen bir şekilde sınırlandırılmıştır. İlk silme kaval, ikinci ve üçüncü silme oluk, dördüncü ve beşinci mukarnas bordür, altıncı kaval silme olarak düzenlenmiştir. Mukarnas dizisini badem hücreleri oluşturmaktadır (Foto.20- Çiz.16).

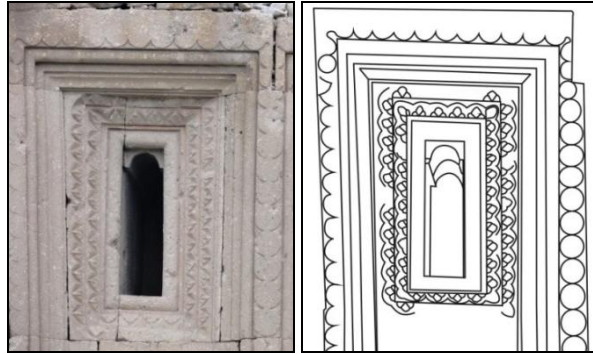

Foto. 20- Çiz. 16: Saint Bartholomeus (Albayrak) Manastırı Jamatunu Batı Cephe Kuzey Pencere Detayı

Saint Bartholomeus (Albayrak) Jamatunu batı cephe alt ve üst köşesi; Batı cephe beden duvarları 150 cm yüksekliğinde iki kademeli bir kaide üzerine oturtulmuştur. Kaide ardışık olarak yerleştirilmiş düz, oluk ve kaval silmelerden oluşmaktadır. Cephenin kuzeybatısında yer alan sütun başlığında ve kaidesinde mukarnası anımsatan uygulamalara yer verilmiştir (Foto.21- 22).

Foto. 21- 22. : Saint Bartholomeus (Albayrak) Manastırı Jamatunu Batı Cephe Alt ve Üst Köşesinden

Saint Bartholomeus (Albayrak) Jamatun sütun başlığı; Jamatunun kuzeydoğusunda ve güneydoğusunda yer alan 2.70 m çapındaki sütunların 1.30 x 1.30 m ölçülerindeki kare sütun başlıklarının köşelerini istiridye formu/kanatlı bademlerin oluşturduğu mukarnas bezemeler oluşturmaktadır (Foto.23- Çiz.17).

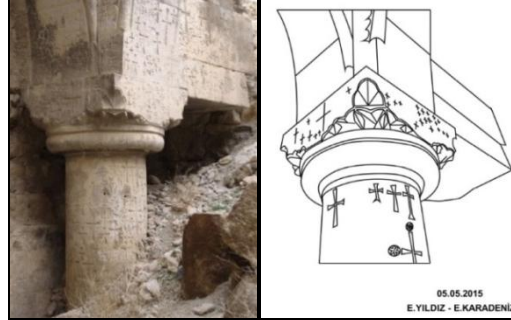

Foto.23 - Çiz.17 : Saint Bartholomeus (Albayrak) Manastırı Kilisesi Sütun ve Başlığı

1.5. Saint Ejmiacin (Soradır) Kilisesi

Van ili Başkale ilçesi'nin yaklaşık 40 km kuzeyinde bulunan Yanal (Soradır) köyü'nde yer almaktadır. Yapının, günümüze ulaşan herhangi bir kitabesi mevcut olmadığından inşa tarihi tam anlamıyla bilinmemektedir. Yapıyı tarihlemeye yönelik herhangi bir somut kaynak verinin olmaması sebebiyle de kilisenin gerek mimari gerekse bezeme özelliklerinin Vaspurakan eyaletinde inşa edilen kiliselerle birbirine olan benzerliğinden dolayı 7. yy. - 9. yy. ortası aralığında yapılmış olduğu düşünülmektedir (Thierry and Donabedian,1989: 170,577). Ayrıca günümüzde yok olmuş bir yazıta göre kilise, 1681 yılında hacı (yolcu) Saro tarafından (büyük kapı, tambur ve kubbe) restore edilmiştir (Thierry and Donabedian, 1989: 577).

Yapının üst örtüsü aydınlatma feneri köşelerindeki mukarnas bezemeler incelenmiştir.

Saint Ejmiacin (Soradır) Kilisesi örtü sistemindeki aydınlık feneri köşeleri; Sekizgen formlu aydınlatma fenerinin dört köşesi iki sıra mukarnas bezeme ile hareketlendirilmiştir (Foto.24- Çiz.18)

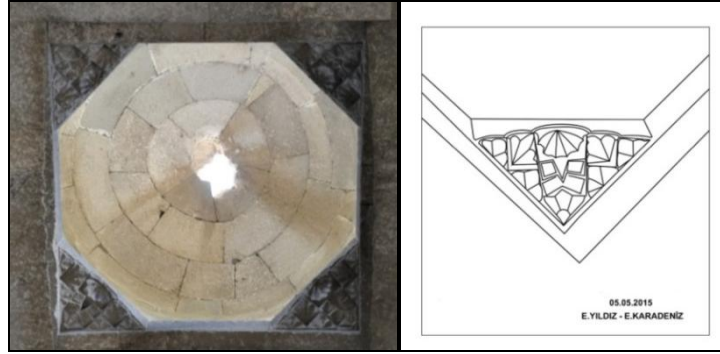

Foto. 24- Çiz.18 : Saint Ejmiacin (Soradır) Kilisesi Örtü Sistemindeki Aydınlatma Feneri

1.6. Saint Jean Baptiste (Ziv) Kilisesi

Van ili Çatak ilçesi'nin merkezinde bulunmaktadır. Yapının, günümüze ulaşan herhangi bir kitabesi mevcut olmadığından inşa tarihi tam anlamıyla bilinmemektedir. Ancak kaynaklarda, inşa tarihiyle ilgili yapının XVII. yüzyıl sonlarına işaret ettiği kabul edilmektedir (Uluçam, 2000: 170; Çohaz, 2012: 17).

Yapının kuzey cephe taçkapısı mukarnas bezemeleri incelenmiştir.

Saint Jean Baptiste (Ziv) Kilisesi taçkapısı; Kuzey cephenin batı ucuna konumlandırılan taçkapı sivri kemerlidir. Kemerlerden üstteki iki sıra içteki ise üç sıra, yaprak elemanlarının oluşturduğu mukarnas dizisiyle bezenmiştir (Foto.25). Ayrıca kuzey cephenin bir bölümü ve bahsettiğimiz giriş açıklığının büyük bir kısmı günümüzde ek mekanlarla kapatılmış durumdadır.

Foto. 25 : Saint Jean Baptiste (Ziv) Kilisesi Kuzey Cephe Taçkapısı (M. T. Çohaz)

1.7. Albıçak (Cunik) Manastırı: (Albıçak/Cunik Manastırı Kilisesi)

Van ili Çatak ilçesi merkezinin yaklaşık 17 km batısındaki Korulu (İninis) Köyü'nün Albıçak (Cunik) Mezrası'nda bulunmaktadır. Yapının, günümüze ulaşan herhangi bir kitabesi mevcut olmadığından inşa tarihi tam anlamıyla bilinmemektedir. Ancak, kilise yapısının XVI. yüzyıla işaret ederken, kilise yapısına sonradan eklendiği anlaşılan jamatunun ise bölgedeki diğer jamatunlarla karşılaştırıldığında XVII.-XVIII. yüzyıla işaret ettiği belirtilmektedir (Karaca, 2004: 203-204; Şen, 2009: 66; Çohaz, 2012: 24-25).

Manastır yapı birimlerinden kilise taçkapısı mukarnas bezemeleri incelenmiştir.

Albıçak (Cunik) Manastırı Kilisesi taçkapısı; Kilise'nin batı cephesi aynı zamanda jamatunun doğu duvarını oluşturmaktadır. Ancak bu çalışma kapsamında ele alınacak olan taçkapı, kiliseye girişi

sağladığından dolayı bu başlık altında ele alınmıştır. Duvarın orta aksında yer alan taçkapı anıtsal bir görünüme sahiptir. 3.42 x 4.98 m ölçülerindeki taçkapının ortasında basık kemerli giriş yer almaktadır.

Cepheye hareketlilik kazandıran taçkapı dıştan içe doğru mukarnas bordür ve silmelerle kademelendirilmiştir. Bu düzenleme içerisindeki kademelenme 0.21 m genişliğinde üç sıra halinde düzenlenen mukarnaslı bordür ile sağlanmıştır. Üç sıra halinde ard arda gelen ve taçkapıyı çevreleyen mukarnas dizisi, yaprak ve badem elemanlarının oluşumuyla meydana gelen bir düzenlemeye sahiptir. Mukarnas bordürünün ardından 0.06 metrelik bir girinti oluşturulmuş ve bu girintinin ardından 0.09 metrelik bir yüzey gelmiştir. Bu yüzeyin ardından silme grubu yer almaktadır. Asıl kapı açıklığı ise içeriye doğru doksan derecelik bir açı yapmakta ve 0.25 m derinlik oluşturmaktadır (Foto.26- Çiz.19).

Foto. 26- Çiz.19: Albıçak (Cunik) Manastırı Kilisesi Taçkapısı (M. Şen)

1.8. Akdamar Manastırı: (Akdamar/Kutsal Haç Kilisesi Çan Kulesi)

Van Gölü'nün güneyinde kıyından yaklaşık 4 km uzaklıkta bulunan Gevaş ilçesi sınırları kapsamında Akdamar Adası'nda yer alır. Gevaş ilçesi'nin 7 km batısında yer alan Çumar yarımadasındaki iskeleden kalkan teknelerle 15-20 dakikada adaya ulaşım sağlanabilmektedir. Akdamar Adası'ndaki Kutsal Haç Kilisesi, 908 tarihinde Vaspurakan Kralı olan I. Hacik Gagik tarafından 915-921 tarihleri arasında Mimar Manuel'e bir saray kompleksinin kilisesi olarak yaptırılmıştır. Manastırın merkez yapısı olan kilisenin etrafına farklı zaman dilimlerinde farklı işlevli yapılar eklenmiştir. Bu yapılardan biri, XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarında kilisenin güney cephesine inşa edilen çan kulesidir (Thierry and Donabedian,1989: 171-172,475-476; Öney, 1989: 3-9; Uluçam, 1996: 32-34; Karaca, 1999: 1-13; Uluçam, 2000: 90; İpşiroğlu, 2003: 21; Karaca, 2004: 210-214).

Manastır yapı birimlerinden çan kulesinin oturduğu paye başlıklarındaki mukarnas bezemeler incelenmiştir. Bunlar;

Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi güneyine eklenen Çan Kulesinin oturduğu paye başlıkları; Kutsal Haç Kilisesi güney cephesinin orta aksında yer alan ve cephede üç kademeli olarak düzenlenen çan kulesi altta dört paye üzerine oturmaktadır (Foto.27- 28). Her bir paye başlığı bezemeli olup, güneybatı paye başlığı haricinde diğer üç paye başlığı bezeme açısından birbirlerini tekrar eder niteliktedir.

Foto. 27– 28. : Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi Güney Girişi ve Çan Kulesi

Güneybatı paye başlığının dört yüzü dört sıra halinde ard arda sıralanan mukarnas dizileriyle kaplanmıştır. Mukarnas dizisi, üstten aşağı doğru ilk iki sırada yaprak, üçüncü sırada ise bir sıra yaprak bir sıra badem elemanlarından oluşan ve ardından sarkıt biçimli mukarnaslarla sonlanan bir düzenlemeye sahiptir (Foto.29- Çiz.20). Diğer üç paye başlığının dört yüzü ise üç sıra halinde ard arda sıralanan mukarnas dizisi; ilk iki sırada yaprak elemanları ile devamında sarkıt biçimli mukarnaslarla sonlanan bir düzenleme göstermektedir (Foto.30- Çiz.21).

275

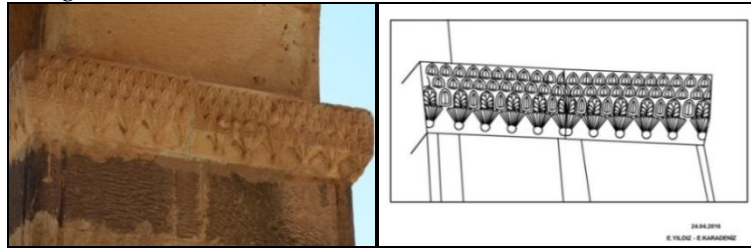

Foto.29 – Çiz.20 : Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi Çan Kulesinin Oturduğu Paye Başlığından

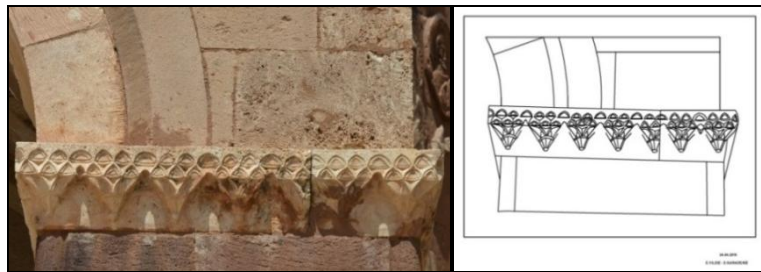

Foto.30 – Çiz.21 : Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi Çan Kulesinin Oturduğu Paye Başlığından

1.9. Adilceviz Mucizeler (Arzque Sk'ants'elegorgivank) Manastırı: (Adilceviz Mucizeler/Arzque Sk'ants'elegorgivank Manastırı Kilisesi)

Bitlis ili Adilceviz ilçesi'nin kuzeyinde Süphan Dağı'nın güneybatı eteklerinde bulunmaktadır. Adilceviz çayının sol tarafında Kef Kalesi'nin batısında yer almaktadır. Yapının, günümüze ulaşan herhangi bir kitabesi mevcut olmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. Manastırın tarihi verileriyle ilgili kaynaklardan; "ilk olarak VIII. yüzyıla tarihlendirildiği, XIII. yüzyılda harap olduğu ve XIV.

yüzyılda restorasyonlar ile yeniden inşa edilerek XV. yüzyıl itibarıyla canlılık kazandığı, XIX. yüzyıl sonlarına kadar keşiş malikânesi olarak kullanıldığı, 1895'te tahrip olduğu, XX. yüzyılın başında tekrar bir onarım geçirmiş olduğu" bilgisi edinilmektedir (Uluçam, 2002: 175; İğit ve Kulaz, 2020: 376).

Manastır yapı birimlerinden günümüze gelebilen kilise sütun başlığı mukarnas bezemeleri incelenmiştir.

Adilceviz Mucizeler (Arzgue Sk'ants'elegorgivank) Manastırı Kilisesi sütun başlığı; Kubbeyi batı yönünde destekleyen serbest iki destek sisteminden günümüze sadece kuzey sütunu gelebilmiştir. Sütun başlığının yüzeyi üç sıra halinde mukarnas dizisi ile bezenmiştir (Foto. 31).

Foto. 31: Adilceviz Mucizeler (Arzgue Sk'ants'elegorgivank) Manastırı Kilisesi Sütun ve Başlığı (İ. İğit ve M. Kulaz)

1.10. Hizan Papazlık Bölgesi (Köy) Kilisesi

Bitlis ili Hizan ilçesi Döküktaş/Veras köyünde yer almaktadır. Yapının, günümüze ulaşan herhangi bir kitabesi mevcut değildir. Yapıyı tarihlemeye yönelik kaynaklarda; kilisenin taçkapısı mermer alınlık tablasındaki kitabesine göre "Mokk'lu Hatip Karapet'in öğrencisi, vardapet Aparank'lı Siméon tarafından, 1664'te yaptırıldığı" bilgisi yer almaktadır. Ancak kitabe metninin orijinaline ulaşamamış olup, metnin çeviri bilgisi aktarılmıştır. Tarihlendirme noktasına ışık tutan bu bilginin yanı sıra kilisenin mimari özellikleri de göz önünde bulundurulduğunda ve bölge kiliseleri ile karşılaştırıldığında XVII. yüzyılın ortalarını işaret ettiği söylenebilmektedir. Bu bağlamda Papazlık Bölgesi Kilisesi'ni de XVII. yüzyıla tarihlendirmek mümkündür (Şen, 2009: 49-50).

Yapının taçkapı mukarnas bezemeleri incelenmiştir.

Hizan Papazlık Bölgesi (Köy) Kilisesi taçkapısı; Kilisenin batı cephesinin orta aksında yer alan taçkapı anıtsal bir görünüme sahiptir. 2.57 x 3.98 m ölçülerindeki dikdörtgen formlu taçkapı sivri kemerlidir.

Cepheye hareketlilik kazandıran taçkapı dıştan içe doğru mukarnas bordür ve silmelerle kademelendirilmiştir. Bu düzenleme içerisindeki kademelenme ilk olarak dikdörtgen çerçeve silmesi ile başlamış olup, ardından 0.28 m genişliğinde üç sıra halinde düzenlenen mukarnaslı bordür ile sağlanmıştır. Üç sıra halinde ard arda gelen ve taçkapıyı çevreleyen mukarnas dizisi, yaprak ve badem elemanlarının oluşumuyla meydana gelen bir düzenlemeye sahiptir. Mukarnas bordürünün ardından 0.04 metrelik bir girinti oluşturulmuş ve bu girintinin ardından silme grubu yer almaktadır. Bu silme grubunun ilki burma motifli, ikincisi aşınmış olmakla birlikte geometrik motif ile bezelidir. Bu silmeler altta kum saati motifli bir kaideye oturmakta ve alt köşe noktasında ise istiridye formlu/kanatlı badem

elemanından oluşan mukarnas düzenlemesine sahiptir. Asıl kapı açıklığı ise içeriye doğru doksan derecelik bir açığı yapmakta ve 0.25 m derinlik oluşturmaktadır (Foto.32- Çiz.22).

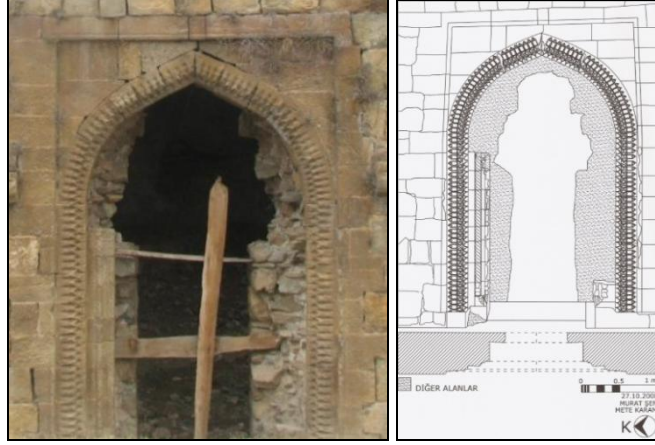

Foto. 32– Çiz.22 : Hizan Papazlık Bölgesi (Köy) Kilisesi Taçkapısı (M. Şen)

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Eski çağlardan beri yerleşim alanı seçilen Van Gölü çevresine, Ortaçağ ve sonrasında da aynı ilgi devam etmiş, yeni kentler kurulmuştur. Çeşitli kültür ve medeniyetlerin eserlerini bünyesinde barındırmaktadır. Ağırlıklı Türk-İslam devletlerinin yönetimi altındaki Ermeniler tarafından oluşturulan bu mimari eserler arasında Hıristiyan inancı çerçevesinde manastır ve kiliseler önemli bir yere sahip olmuştur. IX. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyıl başlarına kadar, Ermeni sanatı açısından önemli bir yere sahip olan bu tür yapıların inşasının kesintisiz olarak merkezden kırsala kadar devam etmiş olması ve çevre kültürlerin etkilerini barındırması varolan hoşgörü ortamının yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada; Van ve Bitlis ili kapsamında manastır ve kilise örneklerinde taçkapı, kubbe kasağı, cephe yüzeyi, örtü sistemi, niş, paye ve sütun başlıklarında mukarnas kullanımı tespit edilmiştir.

Taçkapı, örtü sistemi, paye ve sütun başlıklarındaki bezeme uygulamalarında karşımıza çıkan benzer örneklerin açıklamalarına bu başlıklar içeriğinde yer verilmiştir.

Taçkapılarda; Taçkapılarda mukarnas bordür ve kavsara bezemelerinde karşımıza çıkmaktadır.

Varagavank (Yedikilise) Manastırı Surb Astuacacin (Kutsal Meryem) Kilisesi ve Saint Georges Jamatunu ile Albiçak (Cunik) Manastırı Kilisesi, Hizan Papazlık Bölgesi (Köy) Kilisesi taçkapı mukarnas bordür bezemeleri üç sıra mukarnas dizisinin yaprak ve badem elemanlarının oluşumuyla meydana gelen bir düzenlemeye sahip olmaları açısından benzerlik göstermektedir. Bunlar arasında *Hizan Papazlık Bölgesi (Köy) Kilisesi* taçkapısı silmelerinin oturduğu kum saati motifli kaidenin alt köşelerinde istiridye formu/kanatlı badem elemanından oluşan mukarnas düzenlemesinde olmasıyla farklılık arz etmektedir (Foto.1,2,26,32 - Çiz.1,2,19,22). Ayrıca *Saint Bartholomeus (Albayrak) Manastırı Jamatun* taçkapısı mukarnas bordür dizisinin yaprak ve badem elemanlarından oluşan düzenlemede olmasıyla benzerlik gösterirken, mukarnas dizisinin iki sıra oluşu ve bu sıra düzenlemesinde taçkapının alınlık hizasına kadar badem, sonrasında yaprak elemanlarının oluşturduğu bir düzenleme göstermesiyle farklıdır (Foto.18-19 - Çiz.14-15). *Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi* ve *Saint Jean (Lim) Manastırı Saint Georges Jamatunu* taçkapısı mukarnas bordür bezemeleri üç sıra mukarnas dizisinin yaprak, badem, ara elemanlar ve sarkıtların teşkil ettiği bir düzenlemeye sahip olmaları açısından

benzerlik göstermektedir (Foto.7,17 - Çiz.5,13). İncelenen taçkapılar içerisinde kendi aralarında gerek benzerlikleri gerekse farklılıkları yansıtan örneklerin yanı sıra tamamen kendine özgü özellikleri barındıran mukarnas bezemelerine sahip taçkapı örnekleri mevcuttur. Bunlar arasında; *Saint Jean Baptiste (Ziv) Kilisesi* taçkapısı mukarnas bordür bezemelerini iki kademeli kemer düzenlemesi belirlemektedir. Bu düzenleme kapsamında üst/dış kemer yüzeyinde iki sıra, alt/iç kemer yüzeyinde üç sıra mukarnas dizisi yaprak elemanlarından oluşan bir düzenleme gösterir (Foto.25). *Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Jamatunu* taçkapısı mukarnas kavsaralı; 8/2=4 kollu yıldız ile başlangıç diğer kısımlarda sistemine göre yedi sıra yaprak, badem ve ara elemanlarla tamamlanarak mukarnas şemasını oluşturan bir düzenlemeye sahip olmasıyla farklı bir örnek sunmaktadır (Foto.12-13).

Taçkapı bezemelerinde mukarnas kullanımı açısından Ermeni mimarisinde benzer örneklerine; Norawank (Amaghu) Manastırı Surp Astvatsatsin Kilisesi (1339)'nin taçkapı alınlığını dıştan çevreleyen iki sıra mukarnaslı bordür yüzeyinde (Foto.33), Spitakawor (Spitakavor) Manastırı Kilisesi (1321)'nin taçkapı alınlığını dıştan çevreleyen üç kademeli bordür iç dolgusunda (Foto.34), Ani Surp Arakelots (Holy Apostles) Kilisesi Güney Jamatunu (XVIII. yy.)'nin taçkapısında (Foto.35-36) mukarnas kavsaralı olarak rastlanmaktadır (Nersessian, 1978: 187-190; Brentjes, Mnazakanjon and Stepanjon, 1981: 194,202). Ayrıca Ermeni mimarisindeki örnekler dışında bölgedeki Türk-İslam yapılarından Van Hüsrev Paşa Türbesi (1587) girişi (Foto.37) ve Kaya Çelebi Cami (1660) taçkapı (Foto.38) ile Bitlis Şerefiye Külliyesi (1529) taçkapı (Foto.39) ve İhlasiye (Gökmeydan) Medresesi (1589) taçkapı (Foto.40) bezemelerinin mukarnaslı olması açısından ortak özellikler yansıtmaktadır.

Kubbe kasnağında; kubbe kasnağı yüzeylerindeki kemerleri taşıyan konsolların bezemedeki ortak paydasını mukarnaslar oluşturmaktadır. Mukarnas dizilerini yaprak, badem elemanlarının ardından sarkıt düzenlemesinde mukarnas bezemelere sahiptir. Uygulama düzeninde kendi içlerindeki gruplamada benzerlik göstermelerinin yanı sıra farklılıkları da beraberinde yansıtmaktadır. Konsolların ortak mukarnas dizilimi; bir sıra mukarnas (yaprak) + bitkisel/geometrik bezeme + üç sıra mukarnas (badem) + mukarnas (sarkıt) düzenlemesinde olup, bezemedeki farklılık ise bitkisel/geometrik kompozisyonlu motiflerin (düğüm, zencerek, palmet) oluşturduğu ara bezeme unsurlarında görülmektedir (Foto.9-10 - Çiz.7-8). Bu anlamda *Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi Kubbe Kasnağı* mukarnas bezemeleriyle ünük bir örnektir.

Cepheleerde; *Saint Bartholomeus (Albayrak) Manastırı Jamatunu* batı cephesi kuzeyindeki ilk pencerenin dördüncü ve beşinci mukarnas bordür dizisi badem elemanlarından oluşan mukarnas bezemelere sahiptir. Ayrıca cephe kuzeyinde alt ve üst köşelerde mukarnas bezemeler işlenmiştir (Foto.20-22 - Çiz.16). *Saint Jean (Lim) Manastırı Saint Georges Kilisesi'*nden günümüze gelebilen mimari taş bezemelerinden; batı cephe kuzey köşesi ile batı haç kolu kuzey cephe silme kuşağında tek sıra halinde arda arda sıralanan mukarnas bezemeler, kuzeybatı köşe duvarı güney yüzeyinde üç sıra mukarnas bezemeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Foto.14-16 - Çiz.10-12).

Örtü sisteminde; İç mekan örtü sistemi kapsamında *Varagavank (Yedikilise) Manastırı Saint Georges Jamatunu* mekanını örten sekiz kubbenin pandantif geçişlerinde ve Saint Ejmiacin (Soradır) Kilisesi aydınlatma fenerinin dört köşesinde mukarnas bezeme uygulanmıştır (Foto.4,5,24 - Çiz.18). Uygulamada *Varagavank (Yedikilise) Manastırı Saint Georges Jamatunu* kubbeye geçişlerdeki pandantif mukarnas bezemeler tuğla malzemenin kullanımı farklılık göstermektedir.

Ermeni mimarisinde; Geghard Manastırı Kilisesi (1215) üst örtü birimlerinde (Foto.41) ve Areni Manastırı Kilisesi (1321) kubbeye geçiş unsurunun üstünde, kasnağın altında iki sıra mukarnas bezeme (Foto.42) karşımıza çıkmaktadır (Nersessian, 1978: 186, 194; Brentjes vd., 1981: 188,194). Ayrıca bölgede Kars Horomos Manastırı (Koşavank) Ariwc Jamatunu (XIII. yy.)'nda günümüze gelebildiği kadarıyla üst örtü biriminde (Foto.43) ve Digor Bağnayr Manastırı (Bağnayıvan) Batı Jamatunu (XVIII. yy.) kubbeye geçiş seviyelerinde (Foto. 44) mukarnas bezemeler kullanılmıştır (Karaca, 2004: 131-132, 138).

Nişlerde; İncelenen yapıların duvar yüzeylerinde yer alan nişlerin mukarnas bezemeleri; *Varagavank (Yedikilise) Manastırı Saint Georges Jamatunu* kuzey duvarın doğusunda yer alan duvar nişi dış mukarnas bordürü üç sıra ard arda sıralanan yaprak ve badem elemanlarının oluşumuyla meydana gelen mukarnas dizisi düzenlemesinde çerçeve bordür yüzeyini kuşatırken, *Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi* apsis yarım yuvarlağının güney duvar nişinin alt kısmı/tablası iki sıra yaprak elemanlarından oluşan mukarnas bezemesine sahip olmasıyla kullanımdaki farklılığı yansıtmaktadır (Foto.3,11 - Çiz.3,9).

Paye ve Sütun başlıklarında; Bu gruplama içerisinde mukarnas bezemeli paye başlığı örnekleri sadece *Akdamar Manastırı Akdamar/Kutsal Haç Kilisesi Çan Kulesinin oturduğu* paye başlıklarında görülmektedir. Dört adet payenin dört yüzeyinde mukarnas bezemelidir. Söz konusu paye başlıklarından güneybatı paye başlığı mukarnas bezemeleri oluşum düzeni açısından farklılık göstermektedir. Bu paye başlığı dört sıra ard arda sıralanan mukarnas dizileri ilk iki sırada yaprak, üçüncü sırada bir yaprak bir badem elemanlarından oluşan ve ardından sarkıt biçimli mukarnaslarla sonlanan bir düzenlemeye sahiptir (Foto.29 - Çiz.20). Diğer üç paye başlığı mukarnas bezemeleri ise üç sıra ard arda sıralanan mukarnas dizileri ilk iki sırada yaprak elemanlarından oluşan ve devamında sarkıt biçimli mukarnaslarla sonlanan bir düzenlemededir. Bu bağlamda üç paye başlığı mukarnas bezeme açısından birbirini tekrarlar niteliktedir (Foto.30 - Çiz.21). Sütun başlıklarında ise sütun başlıklarının köşelerinde istiridye formu/kanatlı bademlerin oluşturduğu mukarnas düzenlemeler açısından *Varagavank (Yedikilise) Manastırı Saint Georges Jamatunu* batı cephesine eklenen ve günümüzde yıkılmış olan revaklı bölüm sütun başlıkları ile *Saint Bartholomeus (Albayrak) Manastırı Jamatun sütun başlıkları benzerlik göstermektedir. Adilcevaz Mucizeler (Ardzque Sk'ants' elegorgivamk) Manastırı Kilisesi* sütun başlığı üç sıra mukarnas bezemeli olmasıyla form açısından farklılık oluşturmaktadır (Foto.6,23,31 - Çiz.4,17).

Ermeni mimarisinde; Haghbat (Hachpat) Manastırı St. Virgin Şapeli (XIII. yy.) ve Geghard Manastırı Kilisesi (1215) sütun başlıklarının köşe bezemelerinde (Foto.45-46) mukarnas kullanılmıştır (Brentjes vd., 1981: 158,186). Ayrıca bölgede Kars Horomos Manastırı (Koşavank) Ariwc Jamatunu (XIII. yy.) kuzeydoğu köşe duvar paye başlığı ve Ani Surp Arakelots (Holy Apostles) Kilisesi Güney Jamatunu (XVIII. yy.) sütun başlıklarının yüzeyleri (Foto. 47- 48) mukarnas bezemelidir (Karaca, 2004: 132).

Mukarnas bezemelerde farklı formların yanı sıra farklı malzemeler üzerine uygulamalar gözlemlenmiştir. Mukarnas bezemelerin oluşumunda ise farklı sıralama düzenine sahip mukarnas dizisi kompozisyonunun temelini yaprak elemanı ve yaprakların dilimlendirilmesiyle çeşitlilik arz eden istiridye formu/kanatlı badem hücresi ile diğer ara elemanlara ek olarak sarkıtların farklı formlardaki dekoratif unsurları kullanılmıştır.

Farklı zaman dilimlerinde Van Gölü Çevresi'nde inşa edilen manastır ve kiliselerin tarihi verileri dikkate alındığında; ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda bölgeye tamamen hakim olmasından sonra yeniden inşa veya gerçekleştirilen onarımlarla yenilendiklerini belirtmek mümkün olmaktadır. Ayrıca Türk-İslam Sanatı ile etkileşimi yansıtan, manastır ve kiliselerin mimari plastik bezemelerinde kullanılan mukarnasların da form gelişim çizgisi takip edildiğinde, yapıların yeniden inşa veya onarım süreci zarfında eklenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç itibariyle, bu çalışma kapsamında ele alınan söz konusu taş bezemelerde mukarnas kullanımı, yüzyıllar boyu iç içe yaşamış farklı inanca sahip toplumlar arasındaki kültürel ve sanatsal etkileşimi ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Baş, G. (2006). *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü

- Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Brentjes, B.; Mnazakanjan, S. ve Stepanjan, N. (1981). *Kunst Des Mittelalters In Armenian*, Berlin: Union Verlag.
- Çohaz, M. T. (2012). *Çatak'daki Mimari Eserler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Çoruhlu, Y. (2019). Türk Sanatı'nın Ermeni Sanatı'na Etkileri, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDA)*, 122 (243) , 313-350.
- Güzeloğlu, S. (1996). *Tanrı Haldi'nin Başkenti Van ve Çevresine Tarihi ve Arkeolojik Bir Bakış*, İstanbul: Biber Yayınevi.
- Hasol, D. (1998). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul: Yapı Merkezi Yayınları.
- İğit, İ. (2020). Bitlis'teki Hristiyan Dini Yapılara Bir Örnek (Adilcevaz Mucizeler "Arzgue Sk'ants'elegorgivank" Manastırı, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 375- 401.
- İpşiroğlu, Ş. (2003). *Ahtamar Kilisesi (Çev., A. Yalnız)*. İstanbul: Yapı Kredi yayınları.
- Karaca, Y. (1999). Taşın Dile Geldiği Yer Akdamar Adası, *Dünyada Van Dergisi*, S. XVII: 2-13.
- Karaca, Y. (2004.). *Doğu Anadolu Bölgesi Hristiyan Dini Mimarisinde Jamatun Yapıları* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Karaca, Y. ve Yıldız, E. (2018). Van Gölü Adır Adası'ndaki Lim Manastırı Plastik Süslemeleri, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (77), 323-362.
- Lalayan, E. (1911). Couvents Celebres du Vaspurakan, *Azagrakan Handes XXI*, 37-100. MANUELIAN, L. (1980). *The Monastery Of Geghard: A Study Of Armenian Architectural Sculpture In The 13th Century*, Boston University: London – England.
- Mülayim, S. (1999). *Değişimin Tanıkları. Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Nersessian, S. (1978). *Armenian Art*, London: Thames and Hadson Ltd.
- Ödekan, A. (1977). *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnaslı Portal Örtüleri*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Ödekan, A. (2007). "Kültürlerarası Etkileşim ve Mukarnas", 1. *Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu*, 25-28 Haziran, İstanbul.
- Öney, G. (1989). *Akdamar Kilisesi (Aght'amar)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (2005). *Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şen, M. (2009). *Van Gölü Havzası Hıristiyan Dini Mimarisi'nde Taçkapılar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Thierry, J.M. (1965). Notes Sur Des Monuments Armeniennes en Turquie -1964, *Revue des Etudes Armeniennes*, II, 165-184.
- Thierry, J. M. (1969). Monasteres Armeniens du Vaspurakan -III, *Revue des Etudes Armeniennes*, S.VI, 141-180.
- Thierry, J. M. (1975-1976). Monastéres Arméniens du Vaspurakan -VIII, *Revue des Etudes Armeniennes*, S. XI, 377- 421.
- Thierry, J. M. & DONABEDIAN, P. (1989). *Armenian Art*, New York: Harry N. Abrams.
- Tunçer, O. (1976). Anadolu Türk Sanatı ve Yerli Kaynaklarla İlişkiler Üzerine Bir Deneme, *Vakıflar Dergisi*, S. XI., 238-270.
- Uluçam, A. (1996). Van Gölü Adalarındaki Manastır ve Kiliseler, *Kültür ve Sanat Van Özel Sayısı*, S.32: 32-34.
- Uluçam, A. (2000). *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı - I*, Van: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Uluçam, A. (2002.). *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı - II*, Bitlis: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Uluengin, M. F. (2018.). *Mukarnas*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İktisadi İşletmesi.
- Ünal, R. H. (1982). *Osmanlı Öncesi Anadolu – Türk Mimarisinde Taçkapılar*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Yıldız, E. (2017a). *Van'daki Hıristiyan Dini Mimarisine Ait Plastik Süslemelerde Görülen Bitkisel ve Geometrik Motifler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Yıldız, E. (2017b). Van Çarpanak Adası Ktouts – Ktuc Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi Kubbe Kasnağı Plastik Süslemeleri, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.34, 361-408.
- Yıldız, E. (2020). Van Gölü Çarpanak Adası'ndaki Saint Jean Baptiste Kilisesi'nin Yazıt Çözümlenmeleri İle Birlikte Taş Bezemeleri, *History Studies*, 12 (6), 3425–3457.

EKLER

Foto. 33- 34: Norawank (Amaghu) Manastırı Surp Astvatsatsin Kilisesi ve Spitakawor (Spitakavor) Manastırı Kilisesi Taçkapı detayı (S. Nersessian; B. Brentjes vd.)

Foto. 35 - 36 : Ani Surp Arakelots (Holy Apostles) Kilisesi Güney Jamatunu Taçkapısı (Y. Karaca)

Foto. 37 - 38: Van Hüseyin Paşa Türbesi Girişi ve Kaya Çelebi Camii Taçkapısı

Foto. 39 - 40 : Bitlis Şerefiye Külliyesi ve İhlasiye (Gökmeydan) Medresesi Taçkapısı

Foto. 41 - 42: Geghard Manastırı Kilisesi üst örtüsü ve Areni Manastırı Kilisesi üst örtüye geçiş detayı (S. Nersessian)

Foto. 43 - 44 : Kars Horomos Manastırı (Koşavank) Ariwc Jamatunu ve Digor Bağnayr Manastırı (Bağnayrıvan) Batı Jamatunu üst örtüye geçiş detayı (Y. Karaca)

Foto. 45 - 46: Haghat (Hachpat) Manastırı St. Virgin Şapeli ve Geghard Manastırı Kilisesi sütun başlıkları (B. Brentjes vd.)

Foto. 47 - 48: Kars Horomos Manastırı (Koşavank) Ariwc Jamatunu ve Ani Surp Arakelots (Holy Apostles) Kilisesi Güney Jamatunu sütun başlıkları (Y. Karaca)

Abdurrahim Karakoç'un Şiirlerinde Coğrafi Ögeler*

Dr. Öğr. Üyesi Nadire Karademir

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5850-0580>

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Kahramanmaraş
- TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 17.10.2021

Kabul: 30.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Şiir
Edebiyat
Edebiyat Coğrafyası
Coğrafi Öge
Kültür

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.53869>

Öz

Edebiyat ve coğrafya, mekân-zaman ilişkileri bağlamında çerçevelenmeleri dolayısıyla aralarında etkileşim bulunan iki temel disiplindir. Edebiyat ve coğrafya tarihsel düzlemde mekânın anlamlandırılması konusunda ortak paydada buluşur. Edebiyat ve coğrafyanın bu buluşması 'edebî coğrafya' kavramsallaştırmasında karşılık bulur.

Bu araştırma Abdürrahim Karakoç'un şiirlerinde yer alan coğrafi ögelerin Coğrafya merkezli okuma yaklaşımı ile ortaya konulması amacıyla yapılmıştır. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemiyle yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak Abdürrahim Karakoç'un şiirlerinden yararlanılmıştır. Karakoç'un şiirleri üzerinden coğrafya merkezli bir okuma ile yazarın coğrafyayı hangi temel ögeler ile konu edildiğinin incelenmesi yapıp yorumlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmada şairin yaşadığı alanın fiziki ve beşeri coğrafya özelliklerini şiirlerine yansıttığı görülmüştür. Türk-İslam dünyasına yürekten sevdalı olan şair geleneksel ve modern tarzları birleştiren özgün bir üslupla halka seslenebilmiştir. Şiirlerdeki dağ, deniz, göl, akarsu, ova, bitki ve hayvanlar gibi fiziki coğrafya ögelerinin dışında; zaman, mekân, siyaset, gurbet, göç, ekonomi, dil, din, tarım, sanayi gibi beşeri coğrafya ögeleri de yer almıştır. Şair yaşadığı coğrafyayı sorgulayabilen, haksızlıklarla daima savaştan zengin bir iç dünyaya sahiptir. Dolayısıyla tabiat, aşk, gurbet konularının dışında millî duygulara hitap eden sosyal içerikli şiirler de yazmıştır. Bu şiirlerde yer alan coğrafi ögeleri kültür coğrafyası anlamında değerlendirmek mümkündür. Şair coğrafi anlamda kültürel değerlerin geleceğe aktarılması konusunda büyük ölçüde öncülük etmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karademir, N. (2021). Abdürrahim Karakoç'un Şiirlerinde Coğrafi Ögeler. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 285-300.

*Geographical Elements in Abdurrahim Karakoç's Poems**

Asst. Prof. Dr. Nadire Karademir

Kahramanmaraş Sutcu Imam University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography,
Kahramanmaraş – TURKEY

Article History

Submitted: 17.10.2021

Accepted: 30.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Poetry

Literature

Literary Geography

Geographical Element

Culture

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.53869>

Abstract

Literature and geography are two basic disciplines that interact with each other because they are framed in the context of space-time relations. Literature and geography meet on a common ground in making sense of space on the historical level. This meeting of literature and geography finds its correspondence in the conceptualization of "literary geography".

This research was carried out with the aim of revealing the geographical elements in Abdurrahim Karakoç's poems with a geography-centered reading approach. The study was conducted with content analysis method, one of the qualitative research methods. Abdurrahim Karakoç's poems were used as data collection tool. With a geography-centered reading through Karakoç's poems, it was tried to be examined and interpreted with which basic elements the author was subject to geography.

In the research, it was seen that the poet reflected the physical and human geography characteristics of the area he lived in to his poems. The poet, who is deeply in love with the Turkish-Islamic world, was able to address the public with a unique style combining traditional and modern styles. Apart from the physical geography elements such as mountain, sea, lake, stream, plain, plants and animals in poems; Human geography elements such as time, place, politics, immigration, economy, language, religion, agriculture and industry were also included. The poet has a rich inner world that can question the geography he lives in and always fights injustices. Therefore, he wrote poems with social content that appeal to national feelings besides nature, love and expatriation. It is possible to evaluate the geographical elements in these poems in terms of cultural geography. The poet has largely pioneered the transfer of cultural values to the future in the geographical sense.

GİRİŞ

Toplumların geçmişten günümüze yaşadığı kültürel öğeler önemsenme, korunma ve sonraki kuşaklara aktarılma biçimi ile farklılık gösteren önemli değerlerdir.

Kültür, herhangi bir bölgede hayatını sürdüren insanların dil, din, gelenek, görenek, yeme, içme gibi genel özelliklerinin yazılı ya da sözlü olarak derlenmesi ve nesilden nesile aktarılması (Arslanoğlu, 2000), zihnin etkili bir şekilde süreç içerisinde geliştirilmesi (Williams, 1993: 9) olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla kültür tarihi süreçte oluşan ve gelişen bir anlam sistematiği içinde toplumların geçmişten günümüze oluşturdukları birikimler toplamıdır (Parekh, 2002). Bu nedenle tabii çevrenin özellikleri kültüre yansımakla birlikte, kültür de tabii çevreyi ve toplumu etkilemekte, toplumun hayat tarzı dışındaki değer ve inançlarını da içine almaktadır (Emekli, 2006). Bu durumda kültür hem coğrafyadan etkilenmekte, hem de coğrafyayı etkilemektedir. Kültürel coğrafya ise kültür ile coğrafyayı birleştirip mekânsal çeşitlilikleri coğrafi bir yaklaşımla ortaya koyar. Bu bağlamda kültürel coğrafya din, dil, edebiyat, folklor, ekonomi, siyaset, yönetim gibi kültürel olguların mekânlar arasındaki değişimi ya da benzerliklerinin analiz edilmesidir (Arı, 2005).

Determinist coğrafyacılar kültür üzerinde doğal çevre faktörlerinin etkilerini ön plana çıkarmış, özellikle iklim ve yer şekillerinin kültürlerin üzerinde çok etkili olduğunu ifade etmiştir (Gümüşçü, 2006: 277). Fakat daha sonraki süreçte kültürel öğelerin özellikle kendileri coğrafi araştırmaların konuları olmuştur. Yine Beşeri coğrafyanın kurucusu olan Carl Ritter çevre ve insan etkileşiminde her ikisinin önemli olup, her ikisinin de eşit şekilde birbirini etkilediklerini; kültürel coğrafyanın atası olan Carl Ortwin Sauer (2005) de dünyada bir mekân içinde kültürün doğal peyzajında etkili olduğunu ve o bölgeyi kültürel peyzaj haline dönüştürdüğünü ifade etmektedir (Doğanay, 2005:1137). Sonuç olarak kültürel coğrafya doğal ve kültürel coğrafi öğelerin birbiriyle olan ilişkilerini ve etkileşimlerini araştırmaktadır.

Türkiye’de son yıllarda yapılan kültürel coğrafya ile ilgili araştırmalarda da (şiir, türkü, seyahatname vb.) coğrafyanın etkili olduğu görülmektedir (Çetin, 2015). İnsanlar roman, hikâye, şiir gibi edebi metinlerle duygu ve düşüncelerini ifade eder. Bu ifade şeklinde insanın yaşamış olduğu ortam özelliklerinin etkisi büyüktür. Çünkü herkes belli bir coğrafi ortamla ilişkilidir. Bu etkileşim edebiyat ile coğrafyayı birbirine yakınlaştırmaktadır. Dolayısıyla birçok edebi eserde coğrafyadan izleri görebilmek mümkündür (Kefeli, 2006). Şairlerin duygu ve düşüncelerini etkili bir biçimde ifade ettikleri şiirler coğrafi öğelerin fazlası ile bulunduğu edebi metin türleri arasında yer almaktadır.

Edebî eserlerde coğrafyanın etkisi çok önemlidir. Coğrafya merkezli okuma yaklaşımı metnin içindeki mekânı coğrafya olarak ele almaktadır. Dolayısıyla Edebiyat coğrafyası, metnin coğrafi içeriği, yazarın yaşadığı coğrafya ya da metnin içindeki gerçek ya da kurgulanmış mekânlara ait tasvir ya da coğrafi deneyimler ifade etmektedir (Kefeli, 2009: 428-432).

Yazarların edebî kişiliği ve tecrübesi, coğrafyanın siyasal-sosyal konumu coğrafya ve edebiyatın etkileşiminde öne çıkan öğelerdendir. Bu okuma türünde coğrafya merkeze alınır ve yazarın yaşadığı, deneyimlerde bulunduğu coğrafya ile oradaki coğrafi öğeler arasındaki etkileşim ortaya çıkarılır (Coşkun, 2010). Dolayısıyla edebiyat coğrafya içinde yaşatılır. Coğrafyanın edebiyat üzerindeki etkisi nedeniyle edebiyat araştırmalarında coğrafyaya yer verilmelidir. Çünkü coğrafyanın etkilerinden tamamen bağımsız bir edebiyat düşünülemez. Şair somut coğrafyayı soyuta dönüştürerek kurgulamaktadır. Sanatsal anlamda edebiyat coğrafyadan birçok şey almış, edebiyat da coğrafyayı özellikle şiir anlamında estetik hale getirmiştir (Aktaş, 2012:8-11). Özellikle coğrafyanın en önemli öğelerinden olan mekânlar sanatsal, sosyal, kültürel, siyasal kimliklere sahiptir. Bu kimliklerin hem imgesel, hem de simgesel içerikleri mekânlarla iletişim kuran herkesin kimliklerinin oluşmasında çok önemli rol oynamaktadır (Narlı, 2014: 32). Edebî coğrafya ve edebi kartografi edebi ve kültürel çalışmalarda mekânsal dönüşümün ardından uzay, mekân ve haritalama konularında yaratıcı yollar

bulmamıza olanak sağlamaktadır (Robert ve Tally, 2020: 27-29).

Şiirin coğrafyaya yüklediği anlam çok derinlikli ve felsefidir. Günlük hayatta karşılaşılan fiziki coğrafya ögelerindeki (dağ, akarsu, deniz vb) güzellikler görülmesine rağmen oluşturduğu duyguları ifade etmekte zorlanma yaşanabilmektedir. Ancak bu ögelerle ilgili şiirler okunduğunda duygusal anlamda hislenme ve heyecanlanma söz konusu olup fark edilmeyen güzellikler kişiyi duygulandırabilmektedir. Dolayısıyla coğrafya iskelet, şiir ise ruhtur (Aktaş, 2003: 223-228). Şiir ruhun derinliklerine zihnin taşkınlıklarına doğru ilerleyip bizdeki derinlerde yatan birçok şeyi canlandırır. Şiirde bizi bütünüyle ele geçirişinde kendi varlığımız gibi görüp, aldatıcı olmayan fenomenolojik bir taraf vardır (Bachelard, 2017: 15).

Çalışmada Abdürrahim Karakoç'un şiirlerinde coğrafyayı nasıl işlediği incelenerek coğrafi ögelerin tespit edilmesi, yorumlanması ve şiirler üzerine coğrafya merkezli bir okuma yapılması amaçlanmıştır. Abdürrahim Karakoç'un şiirleri genellikle halk edebiyatı açısından incelenmiştir. Bu çalışmada ise coğrafyacı yönü ön plana çıkarılmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda çok az çalışma yapılan bu alana katkı sağlamak ve coğrafyanın edebiyata, edebiyatın da coğrafyaya olan etkisini gösterebilmek de diğer bir amaçtır. Çünkü Abdürrahim Karakoç'un şiirlerinde yaşadığı ve gezdiği mekânın coğrafi konumu, fiziki, beşeri, ekonomik ve siyasi coğrafya yapısı yer almaktadır.

1. Abdürrahim Karakoç'un Hayat Coğrafyası

Kahramanmaraş ve çevresi çok sayıda şairin yetişmesiyle, yörenin önemli sanat ve edebiyat merkezi görünümüne kavuşmuştur. Hatta çok yakın zamanda (2020-Aralık) Kahramanmaraş ve ilçesi Göksun arasında topoğrafik şartların olumsuzluklarından dolayı ulaşımı rahatlatılabilmek için açılan tünellere yöredeki şair, ozan ve yazarların isimleri verilmiştir. Yedi güzel adamın yetiştiği bir coğrafyadır (Necip Fazıl Kısakürek, Bahaddin Karakoç, Cahit Zarifoğlu, Nuri Pakdil, Abdürrahim Karakoç, Erdem Bayazıt, Alaaddin Özdenören, Ali Akbaş, Osman Sarı ve Âşık Mahsuni...). Kahramanmaraş, hem kapalı şehir olma özelliği (Muhafazakâr Şehir Kimliği) hem de evlerdeki okuma geleneği ile önemli bir edebî muhit ve edebiyat şehridir. Şehrin geç modernleşmeyle beliren içe dönük yapısı sözlü kültürün güçlü bir biçimde devamlılığını sağlamış, böylece geleneksel edebiyatın şehirde önemli bir damar olarak sürekliliğine imkân tanımıştır (Göktürk ve Yılmaz, 2018: 33).

Abdürrahim Karakoç Türk halk şiirinin güçlü şairlerinden biridir. Kahramanmaraş'a bağlı Elbistan ilçesinin Celâ köyünde (1991'de ilçe olan Ekinözü) dünyaya gelmiştir. Hepsisi de şair olan kardeşleri Osman Naci, Ertuğrul, Nafiz ve Bahattin Karakoç'tur. Dedesi ve babası halk şairleri tarzında şiirler de yazmaktadır. Dolayısıyla şair Türk halk şiiri geleneğine sahip, sanatçının bol yetiştiği bir aile ortamında büyümüştür.

Karakoç marangozluk ve çiftçilik yapmıştır. 1958'de Ekinözü belediye başkanlığı olarak çalışmaya başlamıştır. 1982 yılında emekli olunca çocuklarının eğitim hayatı nedeniyle Ankara'ya yerleşmiştir. Politikaya atılmış, ama siyaset sahnesinden erken ayrılmıştır. Siyasal ve toplumsal bozuklukların dile getirildiği şiirlerinden dolayı birçok kez mahkemeye verilmiş, suçlamaların tamamından aklanmıştır. İlk şiirlerini ise beğenmeyip yakmıştır.

Abdürrahim Karakoç'un şiirleri ilk olarak 1950 yılında Elbistan'da çıkan Engizek gazetesinde yayımlanmıştır. Abdürrahim Karakoç çocukluk ve gençlik yıllarını Ekinözü'nde geçirmiştir. Kırsal hayatı yakından yaşamış olması nedeniyle de yöre insanlarının dönem içinde yaşamış olduğu sıkıntıları, zorlukları bizzat kendi tecrübesiyle öğrenmiştir. Şairin gençliği tek parti dönemi ve II. Dünya savaşının yaşandığı dönemlere denk gelir. Dolayısıyla Karakoç o dönemde Türkiye'de yaşanan tüm toplumsal sıkıntılara şahit olmuştur. Yaşanılanlara duyarsız kalmayıp saf/arı Türkçe ve hece vezniyle yazdığı şiirlerinde bu sorunlara çözüm önerileri getirmeye ve insanları aydınlatmaya çalışmıştır. Dolayısıyla fiziki coğrafya ögeleri de (dağ, tepe, ova, akarsu, bitkiler, hayvanlar vb) şiirlerinde

kullanmış olmasına rağmen yaşadığı dönemdeki sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel sorunlar şiirlerinde (beşeri coğrafya öğeleri) çok fazla kullanmasına sebebiyet vermiş, millî duygulara hitap eden sosyal içerikli şiirler yazmıştır. Karakoç 2012 yılında vefat etmiştir.

Avcı (2012: 93)'ya göre onun şiirleri "halk şiirinin tekrarı değil gelişerek devamı olmuştur". Halk edebiyatına yeni ifadeler ve benzetmeler getirmiştir Halkın duygularına tercüman olabilen adaletsizliği hicivleri ile anlatan güçlü bir kalem olmuştur. Milliliğin zirvesinde Anadolu'nun dağı, yaylası, ovası, akarsuyu, bitkileri hayvanları yanın da, halkın sevdalarını, çilelerini, sosyal problemlerini şiirlerine taşımıştır. Geleneksel ve modern her iki anlayışla da halka seslenebilmiştir. Dolayısıyla halkın hislerine, dertlerine, aşklarına, hasretlerine, isyanlarına ve haksızlıklarına onlarla birlikte karşı koyabildiği için bu kadar sevilmiştir.

Türk -İslam dünyasına yürekten sevdalı olan Abdürrahim Karakoç şiirlerinde gözlem ve mekân seçimine büyük önem vermiştir. Saldere (2001)'nin çalışmasında "Dosta Doğru, Beşinci Mevsim, Gökçekimi, Akıl Karaya Vurdu, Suları Islatamadım"da aşk tabiat şiirleri yoğunluktadır. Şiirlerinde toplam 584 tane tabiat isminin, 317 tane zaman isminin, 61 tane hayvan ve hayvan unsurları ile ilgili isimlerin ve 32 tane yerel mahallî ismin olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla çalışma Karakoç'un coğrafi öğeleri yoğun bir şekilde kullandığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Coğrafya tamamen inceleme ve araştırmaya dayalı mekânsal bir bilimdir. Nedensellik, dağılıp, ilgi, bağlılık ve karşılaştırma prensipleri vardır. Edebiyat incelemelerinde de özellikle mekân ve zaman anlamında coğrafya vazgeçilmez bir unsurdur. Coğrafya ilmi Doğulu ve Batılı düşünürlerin de ilgisini çekmiş ve her fırsatta önemi vurgulanmıştır. Örneğin İbn-i Haldun, *Mukaddime* adlı eserinde coğrafyaya ve coğrafyanın insan üzerindeki etkisine iklim-din ilişkisi üzerinden vurgu yapmıştır. Uygarlıkların gelişimi coğrafi yerleşimlerin avantajları ve dezavantajları medeniyetlerin dünya görüşü yaşanan coğrafya ile belirgin hale gelmektedir (Braudel, 1996: 40).

Edebiyat ve coğrafya ilişkisi yeni olmamakla birlikte 'edebiyat coğrafyası' eleştirisi uluslararası literatürde bile yeni gelişmeye başlamış bir alandır. 20. yüzyılın sonlarında "edebiyat coğrafyası" olarak bilimsel bir disiplin haline gelmiştir. Bu alanda Türkiye'de de çok az çalışma yapılmıştır. "Nesillerin Ruhu" (Kaplan, 1991) ve "Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz" (Kefeli, 2006) isimli çalışmalar edebiyat-coğrafya ilişkisine Türk edebiyatında öncülük edenler arasında yer almıştır.

Edebiyat tüm sosyal bilimlerle sıkı bir şekilde ilişkilidir (Çetişli, 2011; Önal, 2011). Çünkü edebiyatın içinde olan hikâyeler, şiirler, romanlar zaman ve mekânı kapsamaktadır. Coğrafya toprak ve iklim özellikleri, hayat şekli, dünya görüşü üzerinde etkili olmakta ve geleceği şekillendirmektedir (Kefeli, 2009). Anadolu'ya ait maddi ve manevi kültürlerin çok olması şiiri, edebî eserlerdeki mekânı coğrafya olarak ifade eden coğrafya merkezli okumaya elverişli bir duruma getirmiştir. Şairin hayatını geçirdiği hayat sahası onun fiziki mekânını oluşturmaktadır. Doğduğu yer, aile hayatı, sosyal ve kültürel durumu, gezdiği mekânlar; bunların hepsi de onun kültürüne sanatçı kişiliğine katkıda bulunmaktadır. Bunun dışında hatta şiirlerinde kullandığı tema ve motifler incelenerek şairin yaşamış olduğu coğrafyanın özellikleri dahi belirlenebilir. Dolayısıyla edebiyat coğrafyadan coğrafya da edebiyattan çok yönlü bir şekilde yararlanabilmektedir.

2. Yöntem

Araştırmada Abdürrahim Karakoç'un şiirlerindeki coğrafi öğeler ele alınmış olup, nitel çalışma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi sözel yazılı ve diğer materyallerin nesnel bir şekilde ve sistematik olarak incelenmesini sağlayan bilimsel bir yaklaşımdır (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Özellikle sosyal bilimlerde kullanılan içerik analizi benzer verileri belirli temalar ya da kavramlar dâhilinde gruplayıp sunmayı hedeflemektedir. Abdürrahim Karakoç'un şiirleri araştırılmış, şiirler hakkında yapılmış belli başlı eserler taranmış ve coğrafi öğeler açısından ele

alınmıştır. Elde edilen tüm şiirler araştırmanın verilerini oluşturmuştur. Abdürrahim Karakoç'un şiirleri dışında denemeleri, gazetelerdeki düz yazıları okunmuştur. Ayrıca hayatı, kişiliği, çocukluğunun geçtiği coğrafi mekân-zaman, yaşamış olduğu döneme ait olaylar araştırılmıştır.

3. Abdürrahim Karakoç'un Şiirlerinde Coğrafi Ögeler

Abdürrahim Karakoç edebiyat hayatında kendinden önceki edebiyatçıların geleneğinden beslenmiş ve manevi değerleri evrensel kültürle birleştirmiştir. Şiirlerinde özellikle yaşadığı ve gezdiği mekân ve zaman ögelerini okuyucuya yaşatmıştır. Dolayısıyla şair kültürel değerlerin geleceğe aktarılması konusunda öncülük etmiştir. Ayrıca coğrafi kavramlara bambaşka anlamlar yüklemiştir. Şiirlerinde insan, mekân, tabiat, sosyal, kültürel ekonomik ve siyasi olaylar arasında çok yönlü ilişkiler kurmuştur. Hatta şiiri anlatırken dahi coğrafi ögeleri kullanmıştır.

Hastaya şifadır, dermandır şiir

Şairden herkese fermanıdır şiir

Bir yerde bağ-bahçe, bir yerde ırmak

Bir yere kuş, çiçek, ormandır şiir... Karakoç, (2018n)

Bedenin coğrafya, tarihtir dünün,

Ayrı ayrı sayfa saatin, günün. Karakoç, (2018g)

3.1. Mekân ve Zaman Ögeleri

Son otuz-kırk yılda mekânsallık edebî ve kültürel çalışmalarda kilit bir kavram haline gelmiştir. Mekân ve edebiyat, tasvir ve anlatı, haritacılık ve yazma arasındaki ilişkiler hem ilginç, hem fazla, hem de karmaşıktır. Çünkü bir yeri bilmek için bir kişi onu haritalar fakat aynı zamanda onu okur ve anlatır (Robert ve Tally, 2020: 78-79). Narlı (2014: 14-15) çalışmasında insanın hayat içindeki düşünceleri ve hayalleri ile ilişkide olduğu tüm yerler düşünülüp şiir ve mekân çözümlenmeleri tasnif edilmiştir. Bunlar; kırsal yerler şehirler, oteller hapishaneler parklar sokaklar ve ülkeler gibi düzenlenmiş yerler; dağlar deniz nehir göl gibi doğal yerler, gökyüzü güneş ay yıldızlar gibi kozmik yerler; Kafdağı, Olimpos dağı gibi mitolojik yerler, ahiret, cennet-cehennem sırat köprüsü gibi var olduğuna inanılan kutsal yerler ve hayal edilen yerlerdir.

Gök mavi, dağlar ak, ovalar yeşil...

Dört mevsim bahardır güney illeri

Çiğ düşmüş çiçekte gün ışıl ışıl

Bir sarı, bir mordur güney illeri. Karakoç, (2018f)

Biz "Asr-ı Saadet" diyoruz; fakat

Kimi de "ortaçağ karanlığı." Karakoç, (2018c)

Ter kokuyordu Çukurova tarlaları

Irgat türküleri duyuluyordu uzaktan

Ekin biçiyordu yalın ayaklı köy kızları

Elleri kabarıyordu oraktan

Gökbelen dağlarına yağmur yapıyordu

Yetimler mahallesinde bir çocuk ağlıyordu. Karakoç, (2018f)

Mekân öyle bir öge durumuna bürünür ki hammaddelerden işyerlerine ve kültüre kadar sosyo-politik oyunun hiçbir malzeme ve kaynağını ortadan kaldırmadan bunları bir araya getirir (Lefebvre, 2016: 117). Özellikle edebiyatın konusu insandır. İnsanı anlamaya yönelik edebiyat da insanı anlatırken onu zaman ve mekândan soyutlamaz. Edebi eserlerde mekân-zaman olayların yaşandığı, insanların etkileşim halinde bulunduğu bir alandır. Şair insan ve mekân arasındaki etkileşimi, yaşadığı coğrafyayı, gezdiği dolıştığı illerin, ilçelerin, ülkelerin nerelerde olduğu, etrafında yer alan dağ, ova, yayla, deniz ve akarsuları belirterek bu ögelerin coğrafi konumlarını şiirlerine aksettirmiştir.

*Kan kokuyordu doğunun çimenli yaylaları
Silah sesleri geliyordu Şırnak'tan
Oğulsuz koymuşlardı ak saçlı anaları
Tütünler tedirgin olmuştu ocaktan
Cilo dağlarında Kamalaklar düşüyordu
Garipler köyünde bir gelin düşünüyordu. Karakoç, (2018f)*

(...)

*Ölçüye tartıya sığar mı zaman?
Yasar mı, ölür mü, doğar mı zaman?
Günahkâr bir ömre doğar mı zaman?
Zaman, zaman-zaman bizi sınar mı? Karakoç, (2018d)*

*İlk yağmurun galü-bela da yağdı
Bulandım, duruldum dogmadan önce. Karakoç, (2018a)*

3.2. Fiziki Coğrafya Öğeleri

Doğal çevre edebiyat eserinin ilişki kurduğu ilk çevredir. Dolayısıyla dağ, deniz, göl gibi öğeleri sanatçılar kendileri ile iletişim halinde fakat daha üstün yüce varlıklar olarak betimlemişlerdir. Aynı şekilde Türk halk şiirinin de temel çıkış noktası burasıdır. Burada aşıklar dağlara zalim diye seslenirken dahi dostlarına kahreden bir davranış sergilemektedir. Çünkü halk şairi doğal ve kozmik olana karşı çelişkili duygular taşımayıp O doğal olan içinde, doğal olanda O'nun içindedir (Narlı, 2014: 34).

Abdürrahim Karakoç da şiirlerinde tabiata ait birçok öğeden bahsetmiştir. Fakat en çok karşımıza çıkan öge “dağ” olmuştur. Türkiye ortalama yükseltisi 1132 metre olan coğrafi anlamda oldukça yüksek bir ülkedir. Dolayısıyla hem yüksek hem de dağlık arazi alanı ülke bazında oldukça fazladır. Dağlık alanlar yükseltiye bağlı olarak ovalık alanlardan daha düşük sıcaklıklara sahip olup yıl boyunca daha fazla yağış alır. Yağışın türü de daha çok kar şeklindedir. Kar örtüsü çok uzun süre yüzeyde kalır. Hatta Doğu Anadolu bölgesine doğru gidildiğinde sekiz ay kar örtüsü toprak üzerinde görülür. Topoğrafik şartların olumsuzluğuna bir de iklimin olumsuzlukları eklendiği zaman dağlık alanda yaşam gerçekten zorlaşmaktadır. Şairin de hayatının büyük bir bölümü dört bir tarafı dağlarla çevrili yüceliği, zorluğu olan dağlık bir coğrafyada geçmiştir (Nurhak Dağları, Salavan Dağı, Engizek Dağları, Koç Dağları, Berit Dağları, Binboğa Dağları). Dağlardan çokça bahsetmesi ve dağlara ayrı bir sevgi duyması bundandır. Dağların yüksek ve heybetli görüntüleri Karakoç'ta hürriyet duygusunu çağrıştırmıştır. Dağlara bazen felsefi bazen de metafizik açıdan yaklaşmaktadır. Hatta bazen dağları kişileştirip onlarla dertleşmektedir.

Dizilir yolunda göç katar katar.

Kuşların avazı gökleri tutar

Sonsuz hürriyeti cana can katar

Koç yiğit duruşlu sıra dağların. Karakoç, (2018a)

Yaşanılan yerler, şehirler, sokaklar, dağlar, ovalar yani mekânlar ile yaşanmışlıklar ve duygusal bir bağ olmazsa insanlar kendilerini yalnız hisseder. Şair bu bağlamda dağlarla şehri karşılaştırmış, insan ilişkilerinin az, dünya telaşının çok olduğu kalabalık, çarpık ve gürültülü şehir hayatında dağları çok özlediğini anlatmıştır.

Buluta sarılmış üşüyor dağlar

Her gece aklıma düşüyor dağlar

Sıkıcı şehirden çık da gel diye

Yoluma çiçekler döküyor dağlar... Karakoç, (2018c)

Maraşlı şairlerin birçoğunda olduğu gibi Karakoç'ta şehirleşmenin artmasıyla birlikte sıkılmış olduğu kent yaşamından tabiata sığınmak istemektedir. Bu duygularını da fiziki coğrafya ögeleri ile ifade etmiştir.

*Ezan sesi yükselince ovoidan
Güvercinler uyanırdı yuvadan
Seher yeli ses verince havadan
Kevenini yaktığımız dağlar oy!* Karakoç, (2018c)

Orta iklim kuşağındaki coğrafi alanlarda konveksiyonel karakterli yağmurlar bahar mevsiminde yoğun olarak görülmektedir. Şair de kırkikinci yağmurları adını verdiğimiz yağıştan bahsetmektedir.

*Nerde bizi ıslatan ilkbahar yağmurları
Nerde ırmakta yüzen kumral susamurları
Seraya, parka nisbet kızgın sac üzerinde
Nerde o çiçek açan bazlama hamurları?* Karakoç, (2018n)

Bahar mevsiminin gelmesi ve tabiatın uyanışını bu dizelerle ifade etmiştir.

*Bulutlarla dağları,
Ağaçlarla rüzgârı,
Arılarla baharı,
Sohbette görmek ne hoş...* Karakoç, (2018c)

Dağların dışında mekân olarak yaylaların, ovaların güzelliği şairin şiirlerinde yerini almıştır.

*Eğri yollar yaylaların kuşağı
Çayır çimen sevgililer döşeği
Horon teper Sürmene'nin uşağı,
Dadaşların oynadığı bar şimdi.* Karakoç, (2018f)

*Yeşertsin tohumu, eritsin karı
Rüzgârlar bahara selam götürsün
Türküler söylesin yayla suları
Turnalar dağlara selam götürsün.* Karakoç, (2018n)

*Bilmezsın ovalar nasıldır bizde
Kar ulur yollarda yoncalar dizde
Saydıklarım damla değil denizde
Hele bi ekinler ekilsin de gör.* Karakoç, (2018f)

Bir yerin akarsuyu, gölü, denizi pınarı, kaynak suları o alanın hidrografik yapısını oluşturmaktadır. Karakoç beşeri tasvirleri yaparken Türkiye'nin su potansiyelinden de bahsetmiştir.

*Sende kemâl bulmuş renk, sekil, biçim.
Yasamanın özsuuyusun bir içim.
Olanca suların sağlığı için*

Seni her gün göller, ırmaklar öpsün. Karakoç, (2018a)

Türkiye fiziki coğrafya şartları nedeniyle birçok afetin görüldüğü bir ülkedir. Şair özlemine hasretini dile getirirken afet karakteri arz eden ögeleri kullanmıştır.

*Yıldırımlar sağdım umut bahçeme,
Hasretimi yangınlarla süsledim...
Depremleri dost eğledim geceme,
Yüreğimde fırtınalar besledim...
Bekledim ki sen gelesin yanuma,
Gelmiyorsun yetti gayri canıma.* Karakoç, (2018g)

Şair halkın çektiği sıkıntıların, huzursuzlukların, çilenin ifadesini belirtmek amacıyla hayvan coğrafyası içinde yer alan yılan ve akrep ögesini kullanmıştır. Ayrıca öküz, eşek, at, güvercin gibi hayvan ögeleri de şiirlerinde yer almaktadır.

*Ekin ekim başak yılan,
Kuşandım kuşak yılan,
Yorgan akrep, döşek yılan,
Bir gün rahat yatamadım,
Suları ıslatamadım. Karakoç, (2018d)*
*Isparta'nın renk renk gül bahçesinde
Bülbüllerin neşesini gör şimdi. Karakoç, (2018f)*
*Öküzün boynuzu kulağı geçer
Kurnazın hilesi salağı geçer
Kötürüm eşeğin canı yanarsa
Safkan Arap atlı ulağı geçer. Karakoç, (2018n)*
*"İplik iplik damarlarım söküldü
Kursun yemiş güvercine döndüm oy! Karakoç, (2018a)*

3.3. Beşeri Coğrafya Ögeleri

Abdürrahim Karakoç yalnızca fiziki coğrafya ögelerini değil, beşeri, ekonomik, kültürel, tarihi ve siyasi coğrafya ögelerini de metinlerinde işlediği için coğrafya merkezli inceleme yaparken bunlar üzerinde önemle durulması gerekmektedir. Öncelikle şairin Anadolu'ya karşı duymuş olduğu sevgi ve özlem çok büyüktür. Hatta şair Anadolu ile hürriyet kavramlarını bir arada düşünmektedir. Ayrıca şehir hayatının samimiyetsizliğine dayanamadığını Anadolu'ya özlemle baktığını ifade etmektedir.

(...)
*Güzel Anadolu'nun yeşil yaylalarında
Ruhuma revnak gelir, göğe kanat açarım
Top top menekşe sarkan yalçın kayalarında
Can bulur doya doya hürriyeti seçerim... Karakoç, (2018n)*

Özellikle Anadolu'da çeşme, kültürün önemli bir yansıması olarak gösterilebilir. Şairin yaşadığı mekânda köyün çeşmesi insanların hem su ihtiyaçlarını karşıladıkları, hem de âşıkların bulunduğu, sevgilerini sembol olarak ifade ettikleri donatı alanlarından biri olmuştur.

*Âşıklar diyarı Elbistan ili
Olur bu mevsimin bağ-ı iremi
Her çeşmenin üç beş tane güzeli
Her çiçeğin arısı var şimdi. Karakoç, (2018f)*

(...)
*Maraş'ta sopayla dövdüklerimiz
Antep'ten dipçikle kovduklarımız
Urfa'dan tekmeyle savdıklarımız
Sizleri dost bildi yandı Türkiye. Karakoç, (2018g)*

Karakoç, yalnızca doğduğu coğrafyayı değil tüm Türkiye'yi tüm Anadolu'yu şiirlerinde işlemiştir.

*Durgun çayı köpüklendi Daday'ın
Palmiyeler zümrüt tacı Hatay'ın
Çukurova cennetidir bu ayın
Aydın ili efelere dar şimdi. Karakoç, (2018f)*
İstanbul son asfalt, Maraş son çamur;

Aman bizim iller, ne güzel iller.
 Urfa'mız harabe, Bursa'mız mâmur;
 Aman bizim iller, ne güzel iller.
 (...)

Aydın'da toy düğün, Erzurum yasta;
 Siirt'te bazlama, İzmit'te pasta!
 Kimimiz çakır keyf, kimimiz hasta...
 Aman bizim iller ne güzel iller. Karakoç, (2018f)
 Çıkıp baksan Çamlıca'nın başına
 İki kıta bir boğazda aşına
 Karakoç'um gel yorulma boşuna
 İstanbul'u tarif etmek zor şimdi. Karakoç, (2018f)

Şair kültür coğrafyası içerisinde yer alan yöresel halk oyunları, hatta hayatının büyük bir kısmının geçtiği Kahramanmaraş ve çevresinde kullanılan kültürel anlamdaki bazı mahalli kelime ve deyimleri de şiirlerinde kullanmıştır.

Sen bizim dağları bilmezsin gülüm
 Hele boz dumanlar çekilsin de gör
 Her haftası bayram her günü düğün
 Hele yaylalara çıkılsın da gör. Karakoç, (2018f)
 Eğri yollar yaylaların kuşağı
 Çayır çimen sevgililer döşeği
 Horon teper Sürmene'nin uşağı
 Dadaşların oynadığı bar şimdi. Karakoç, (2018f)
 Beyaz karlı, karaçamlı iri dağ
 Heybet nedir, ne değildir?

De hele.
 Geceleri yapayalnız kalınca
 Uzlet nedir, ne değildir?
 De hele. Karakoç, (2018a)

Şair tabiatı sadece manzara, hayvanların ve bitkilerin yaşam alanı olarak görmez, Tabiat onun için çok değerlidir. Çünkü adeta tabiatla yaşayan her canlı Allah'ı zikreder.

Hak mührü var ceylanların gözünde
 Hak yazılı kâinatın yüzünde
 Hak Resul-ü Muhammed (S.A.)in izinde
 Gönül Hakkı görür, görür Hu çeker. Karakoç, (2018d)

Karakoç'un şiirlerinde etkisi bulunan önemli etkenlerden biri "köy" dür. Kendisi de köyde doğmuş ve hayatının belli bir döneminde köyde yaşamış olan Karakoç köy hayatını, insanları olabildiğince incelemiş ve analiz etmiş, olaylara hiçbir zaman kayıtsız kalmamış mutlaka bir yorumda bulunmuştur.

Sen bizim köyleri görmedin ki hiç
 Yolları toz çamur evleri kerpiç
 O kirlili kabukta o en temiz iç
 Hele bir yakından bakılsın da gör. Karakoç, (2018f)
 Garibanlar gaz bulamaz,
 Karanlıkta kılar namaz.
 Gece bitmez, sabah olmaz;

Çıradan utanan benim. Karakoç, (2018f)

Abdürrahim Karakoç'un şiirlerinde belediyede memurluk yapmasının etkisi olduğu düşünülebilir. Çünkü o dönemde Anadolu halkının devlet dairelerinde yaşamış olduğu sıkıntılara şahit olmuş, haksızlığa uğrayanların hislerine tercüman olmuştur.

(...)

Memur gelir karsılsın köşeden

Zengin gelir kırılırsın neşeden.

Öte kaçma bizim garip Ese'den

Bakıp boynundaki kire Tohdur Beg.

Hemi Müslümanım, insanım hem;

Halimi arz ettim darılma emi

İçinde mangır yok, gördün kesemi;

Bir de ceplerimi ara Tohdur Beg. Karakoç, (2018f)

Söyletme be Hasan, dert kucak kucak..

Sardılar her yeri köşe ve bucak.

Yetmez mi, kemiğe dayandı bıçak.

Ayının postuna "bayrak" diyorlar. Karakoç, (2018f)

Şair yergi ve taşlama türündeki şiirleri ile o dönemin önemli edebiyat eserlerini veren şairlerdendir. Hatta halkın kültürünü etkisi altına alan Batı coğrafyasını da yaşanan toplumsal sorunların bir sorumlusu olarak göstermiştir.

Başımız ayıkamaz binlerce halttan

Örf, adet gemimiz delindi alttan

Analar Muğla'dan, Van'dan, Tokat'tan

Bebek Avrupalı, bez Avrupalı. Karakoç, (2018b)

İhlas tarlasına hıyar ektik biz

Ne çektikse büyüklerden çektik biz

Kim çevirdi yönümüzü batıya?

Hani kendimize dönecektik biz. Karakoç, (2018i)

Kara çadır is mi tutar?

Altın-gümüş pas mı tutar?

Ağlayanım anam, bacım

Elin kızı yas mı tutar? Karakoç, (2018m)

Anadolu insanının gözü, kulağı, dili olmuş yaşadığı hayatı ve dönemi yorumlayıp geleceğe ait mesajlar vermiştir.

Elimle musluğunu açtığım sular yandı

Yürüyerek içinden geçtiğim sular yandı

Boyu üç yılı asan sabır orucu tuttum

İftar vakti olan da içtiğim sular yandı. Karakoç, (2018b)

(...)

Yiğit kim? Korkak kim? Göremiyorum.

Sasırdım bir karar veremiyorum.

Neme lazım deyip duramıyorum.

Öfkeler uyku bölüyor gene. Karakoç, (2018f)

Zaman kavramını geçmiş bugün ve gelecek olarak bir bütün halinde algılamış, tarihi coğrafya öğelerine de şiirlerinde yer vermiştir.

Malazgirt göğsünde açılan kilit

*Şüphesiz Alpaslan düşer aklıma
(...)*

*Ertuğrul Bey adlı devlet banisi
Ceddîm Gazi Osman düşer aklıma.* Karakoç, (2018m)

Şair yine yaşadığı zaman içinde milli tarih unsurlarından uzaklaşmış olmasını hicveder. Hatta tarihsel unsurlarımız içerisinde çok büyük önem taşıyan Dede Korkut'a dönemin halkını şikâyet eder.

*Uyan Dedem Korkut uykudan uyan
Zahirle zamirin haline bir bak
Görsen ne Türk dersin ne de Müslüman
Tuğrul'la Timur'un haline bir bak.* Karakoç, (2018h)

Ölüm olgusundan söz ederken dahi memleketinin dağlarından Salavan Dağı ile konuşmaktadır.

*Ölüm Allah emri, ona karışmam,
Sebep senden oldun, küstüm barışmam.
Bin bir minnet etsen gelir görüşmem.
Muhannetsin boyun bükmem Salavan.* Karakoç, (2018a)

Karakoç'un şiirlerinde fiziki coğrafya öğeleri kullanılarak ölüm dünyevi dertlerden kurtulup Allah'a kavuşmanın mutluluğu olarak ifade edilmiştir.

*Gökgüvercin Hak der uçar seherde
Bahk suda Hakkı içer seherde
Kırmızı gül Hak der açar seherde
Kokusunu verir Hu çeker.* Karakoç, (2018c)

Göç ögesi beşeri coğrafyanın özellikle nüfus ve yerleşme coğrafyasının içinde yer alan bir kavramdır. Göç Anadolu'da istihdam, afetler, daha iyi yaşam şartları elde etmek, şehirlerin çekici hale gelmesi gibi nedenlerle hep yaşanmıştır. Karakoç'un şiirlerinde de yolculuk ve gurbet ögesi sıklıkla yer almaktadır. Ayrıca Dünya hayatının geçici olduğunu ölümün insanın asıl olan vatanına bir göç olduğunu ifade etmektedir.

*Hava gurbet, toprak gurbet, su gurbet.
Alev sardı beni bu gurbet;
Esas derdim; ne siladır ne gurbet.
Dost ufuklar düşünceme dar benim.* Karakoç, (2018a)

*Her yanımız gurbet... hani ya sıla
Ömür bitmez çile, ölüm fasıla
Günleri aylara, ayları yıla
Ekle babam, ekle can mı dayanır.* Karakoç, (2018g).

*Göç vakti gelince yüklenir göçler.
Gel emri olunca birleşir uçlar
Hizaya dizildi toprak altında
Büyükler küçükler toklar ve açlar.* Karakoç, (2018b)

*Hasret kaldım bahçesine, başına
Selâmım var hastasına, sağına
Alaca düştü mü Nurhak Dağı'na
Ali Göl'ün av zamanı geldi mi? Karakoç, (2018a)*

*Gidecek bu uyku, bu düş zamanı;
Diriltir ülkümüz ölmüş zamanı;
Yakındır silaya dönüş zamanı;*

Bitecek bu gurbet biz geleceğiz. Karakoç, (2018e)

Ekonomik coğrafya insanların hayatlarını kazanma ve devam ettirebilmek için ekonomik amaçlı faaliyetleri ele alıp bunların yeryüzü üzerindeki mekânsal dağılımını insan ve sosyal çevre kapsamında inceleyen bir coğrafya dalıdır (Özçağlar, 2009). Şair ekonomik coğrafyaya da şiirlerinde yer vermiştir.

Sen çamlı dağlarda ağaran başak,

Sen duru göllerin nilüferisin.

Sen engin ovada sararan başak,

Sen umut kaynağı, alın terisin. Karakoç, (2018f)

Özellikle Doğu Karadeniz bölümünde topoğrafik şartların arızalı olması eğitim değerlerinin yüksek olması nedeniyle tarım alanları oldukça azdır. Dolayısıyla bu yörelerde insanlar geçimlerini sağlayabilmek için denize yönelmiş, balıkçılık faaliyeti ile istihdam sağlamaktadır (Arınç, 2014). Denizde kıyılara ve limandan uzağa demirlemiş gemilere yük götürüp getiren, aynı zamanda balıkçılık faaliyetlerinin de yapıldığı güvertesiz, teknelere mavna adı verilmektedir. Şair bu durumu şiirinde ifade etmiştir.

Yosun kokuyordu Karadeniz'in mavnaları

Oynak havalar dökülüyordu parmaktan

Buz gibi bir soğuk biçiyordu baharı

Dal boylu gençler gidiyordu bıçaktan. Karakoç, (2018f)

Şairin sevgiliyi anlatırken de tabiatın tüm güzelliklerinden yararlanır. Sevgiliyi coğrafi öğelerle bağdaştırmıştır. Ayrıca aşkı "ilahi" ve "beşeri" boyutuyla da şiirlerinde işlemektedir. Mihriban en tanınan ve bestelenen aşk şiiridir. Hatta birçok şiiri bestelenerek birçok sanatçı tarafından da seslendirilmiştir.

Ömer ipliğinde dizilidir AŞK

Hasretli/ Ağrılı/ Sızılıdır

Okuyabilersen yerinde oku

Gönül kitabında yazılıdır AŞK. Karakoç, (2018k)

Sarı saçlarına deli gönlümü

Bağlamışlar çözülmüyor Mihriban

Ayrılıktan zor belleme ölümü

Görmeyince sezilmiyor Mihriban. Karakoç, (2018a)

İki güzel su doldurur pınarda

Pınar güzel güzel iki gönül bir

Güzel sevmek güzel amma baharda

Bahar güzel güzel iki gönül bir. Karakoç, (2018f)

Yar deyince kalem elden düşüyor,

Gözlerim görmüyor aklım şaşıyor

Lambada titreyen alev üşüyor

Aşk kâğıda yazılmıyor Mihriban. Karakoç, (2018a)

Yaratıcıya duyduğu sevgiyi ilahi aşkı ise şiirlerinde Tasavvufa has işlemektedir.

Ne saklarım ne gizlerim

Yalnızca O'nu özlerim

Tabutta bile gözlerim

Bakar gider dosta doğru. Karakoç, (2018a)

Coğrafyadan Türk İslam ideolojisini sembolleştirmek anlamında da faydalanmıştır. Gazi ve Alp tipinin bir arada olduğu, dinine ve milletine sahip olmasını istediği dönemin gençliğine duyduğu

güveni şiirlerinde ifade etmiştir.

*Yanar Bosna-Hersek, Karabağ, Keşmir
Sonra Kıbrıs, Lübnan sayamam bir
Aklıma Abhazya, Urumçi gelir
Türk birliği kurulmayı bekliyor
Ölü dünya dirilmeyi bekliyor.* Karakoç, (2018g)

Şair eskiye özlem duymakta, özellikle bayramların birlik ve beraberlik günlerinden uzaklaşmış olmasını eleştirmektedir.

*Ana bu bayram mı? Aman çok ayıp
Çocukken gördüğüm bayramlar hani?
Mübarek elleri öpüp, koklayıp
Yüzüme sürdüğüm bayramlar hani?* Karakoç, (2018d)

Şair siyasi coğrafya anlamında da şiirler yazmıştır. Kendi kültürünün mahalli renklerini taşıyan şiirleri dışında dini hassasiyetinin etkisiyle İslam ülkelerindeki insanların acılarını dile getirmiştir. Kapitalizmin kurbanı olarak gördüğü İslam coğrafyasının durumunu, zulümleri ve soykırım olaylarını topluma karşı olan sorumluluk bilinci ile şiirlerinde işlemiştir. İnanç coğrafyasını içinde milli duyguları en üst seviyede yaşamakla birlikte Türk-İslam birliği de şair için büyük önem taşımaktadır.

*Bir Çeçenya'dan, bir Filistin'den vurulurum
Onlar ayaklarından, ben yüreğenden vurulurum
Bosna'da, Doğu Türkistan'da, hem de Keşmir'de
Hasılı, her yerde her yerde ben vurulurum.* Karakoç, (2018k)

*Kapımız Azerbaycan,
Bacamız Bosna Hersek.* Karakoç, (2018g)

Karakoç, Azerbaycan'ı kapı, Bosna-Hersek'i baca olarak ifade ederken Türk-İslam dünyasını kocaman bir eve benzetmiştir. Dolayısıyla şair şiir dünyasında coğrafyayı sembolleştirmiştir. Ayrıca şairin şiirinde coğrafya, ev-yuva fikriyle bireysel, toprak vatan anlamıyla da siyasal bir imgeleme aracı olmuştur.

*Avare gezilmez bu karda, kışta...
Birliğe muhtacız içte ve dışta.* Karakoç, (2018f)

*Gerçek o ki beş kıtanın beşinde
Yurdundan sürülen benim gardaşım
Kimi dokuz, kimi doksan yaşında
Sırtından vurulan benim gardaşım.* Karakoç, (2018c)

Coğrafya bilimi içinde milli duyguları harekete geçiren mekân algısında vatan ve bayrak ögeleri çok büyük önem taşımaktadır. Şair vatan ve bayrak ögelerini uğruna can verilen, geleneklerin, kültürün hürriyetin ve bağımsızlığın kutsal simgesi olarak şiirlerinde işlemiştir.

*Ey nazlı sevgilim, ey canım benim
Güzeller güzeli vatanım benim
Cümle değerlerim yatar sinemde
Sensin en mübarek mekânım benim.* Karakoç, (2018g)

*Al bayraktır ana yurdun gelini,
Bu canı Türklüğe adadım anne.
On iki yaşında ettim yemini,
Bu canı Türklüğe adadım anne.* Karakoç, (2018f)

Türkçedeki bozulmalara değinen şair Türkçeden yana olduğunu her yeri geldiğinde dile getirmiştir:

Sekinin adı sekmendi bizim diyarda
 Ceketin adı cepkendi bizim diyarda
 Rüzgârla birlikte yağıyor ise şayet
 Yağmurun adı sepkendi bizim diyarda. Karakoç, (2018n)

SONUÇ

Abdürrahim Karakoç Türk halk şiirinin geleneğine sahip şairlerinden biridir. Şair coğrafya merkezli okuma da coğrafya biliminin incelediği dağ, deniz, göl, akarsu, ova, bitki ve hayvanlar (fiziki coğrafya ögeleri) gibi ögelerin dışında, zaman, mekân, siyaset, gurbet, göç, ekonomi, dil, din, tarım, sanayi (beşeri coğrafya ögeleri) konularını da şiirlerinde barındırmaktadır. XX. yüzyılın önemli şairleri arasında yer almaktadır.

Karakoç, yaşadığı dönemde Türkiye’de şahit olduğu toplumsal sıkıntılara duyarsız kalmayıp şiirleri ile bu sorunlara çözüm önerileri getirmeye çalışmıştır. Şair yaşadığı coğrafyayı sorgulayabilen, haksızlıklarla daima savaştan zengin bir iç dünyaya sahiptir. Karakoç, mekâna bakış algısını yalnızca fiziki coğrafya ögeleri ile kısıtlamamış; beşeri coğrafyada mekâna anlam yükleyip bunu genele yaymanın dışında sosyal ve siyasal gözlüğü ile de mekâna bakabilmiştir. Karakoç’ta coğrafya Türkiye sınırlarından Türk-İslam dünyasına uzanmaktadır. Batı coğrafyası biz-öteki kimlik kurgusu içerisinde yer almıştır. Şair tabiat unsurlarına coğrafi olarak yer verirken batı kavramına modernlik eleştirisi yapmaktadır. Şair şiirlerinde fiziki coğrafya ögelerini daha çok güzellik ve olumlu yaklaşımları aktarmada kullanırken, beşeri coğrafya ögelerini ise eleştirel yaklaşımlarda kullandığı görülmektedir.

Karakoç’un şiirlerinde geçen coğrafi ögeler elbette bu kadar sınırlı değildir. Daha birçok şiirinde yer alan coğrafi ögeleri bulup kültür coğrafyası anlamında değerlendirmek mümkündür. Şairin aşk, tabiat konularının dışında sosyal içerikli beşeri coğrafya olarak ifade edilen coğrafi ögeleri şiirlerinde daha yoğun işlediği görülmektedir. Bunun dışında literatüre katkı sağlaması bakımından şiirleri coğrafya alanının dışında sosyoloji ve siyaset alanlarında da incelenebilir. Bilimsel anlamda yapılan hem edebiyat hem de coğrafya çalışmaları bu şekilde farklı bir bakış ile daha çekici hale gelebilecektir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, H. (2003). *Çağdaş Türk Şiirinde Coğrafya*. Edirne: Yort Savul.
- Aktaş, H. (2012). Disiplinlerarası İlişkiler Bağlamında Şiir ve Coğrafya. *Studies of ottoman domain*, C. 2, S. 3, s. 1-25.
- Arı, Y. (2005). Amerikan Kültürel Coğrafyasında Peyzaj Kavramı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, C. 13, s. 311-340.
- Arınç, K. (2014). Doğal Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Akdeniz ve Karadeniz Bölgeleri, C. 1. Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık.
- Arslanoğlu, İ. (2000). Kültür ve Medeniyet Kavramları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, C. 15, s. 243-255.
- Avcı, R. (2012). Abdurrahim Karakoç. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C.1, S. 2, s. 90-102.
- Bachelard, G. (2017). *Mekânın Poetikası*. (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Çetişli, İ. (2011). *Edebiyat Sanatı Ve Bilimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Coşkun, S. (2010). Sezai Karakoç’un Şiirleri Üzerinde Edebiyat-Medeniyet-Coğrafya İlişkisi Bağlamında Bir İnceleme, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.5, S. 1, s. 843-885.
- Çetin, N. (2015). *Şiir Çözümleme Yöntemi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Doğanay, H. (2005). *Coğrafyaya Giriş*. Erzurum: Aktif Yayınevi.
- Gümüşçü, O. (2006). *Tarihi Coğrafya Kavramları; Tarihçe Kaynaklar Mekân Metod*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Emekli, G. (2006). Coğrafya Kültür Ve Turizm: Kültürel Turizm. *Ege Coğrafya Dergisi*, C. 15, s. 51-59.
- Göktürk, İ. ve Yılmaz, M. (2018). Kahramanmaraş Şehir Kimliği Üzerine Toplumsal Yapı Çözümlemesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 2, s. 34-19.
- Kaplan, M. (1991). *Nesillerin Ruhü*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karakoç, A. (2018a). *Dosta Doğru*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Karakoç, A. (2018b). *Beşinci Mevsim*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Karakoç, A. (2018c). *Gökçekimi*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Karakoç, A. (2018d). *Suları İslatamadım*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Karakoç, A. (2018e). *Kan Yazısı*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Karakoç, A. (2018f). *Vur Emri*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Karakoç, A. (2018g). *Akil Karaya Vurdu*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Karakoç, A. (2018h). *Yasaklı Rüyalar*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Karakoç, A. (2018i). *Gerdanlık 1*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Karakoç, A. (2018k). *Gerdanlık 2*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Karakoç, A. (2018m). *Parmak İzi*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Karakoç, A. (2018n). *Gerdanlık 3*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Kefeli, E. (2006). *Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz*, İstanbul: 3F Yayınevi.
- Kefeli, E. (2009). Coğrafya Merkezli Okuma. *Turkish Studies*, C. IV, S. 1, s. 423-433.
- Lefebvre, H. (2016). *Mekânın Üretimi*. (Çev. I. Ergüden). İstanbul: Sel Yayınları.
- Narlı, M. (2014). *Şiir ve Mekân, Cumhuriyet Dönemi (1920-1950) Türk Şiirinde Şiir Mekân- İlişkisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Önal, M. (2011). *Edebiyat ve İletişim*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Özçağlar, A. (2009). *Coğrafyaya Giriş*. Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.
- Williams, R. (1993). *Kültür*. (Çev. S. Aydın). Ankara: İmge Yayınevi.
- Parekh, B. (2002). *Çok Kültürlülüğü Yeniden Düşünmek*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Saldere, G. (2001). Abdürrahim Karakoç'un Lirik Şiirlerinde Kelime Dünyası, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
- Schein, R. H. (2004). Cultural Traditions, Duncan J. (Editor), *A Companion to Cultural Geography*, Blackwell Publishing U.K.
- Robert, T. ve Tally, Jr. (2020). *Mekansallık*. (Çev. E. Aras). Ankara: Hece Yayınları.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *İçerik Analizi ve Uygulama Örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayınları.

Arşiv Belgelerine Göre Keferdiz Nahiyesi (1516-1969)*

Dr. Öğr. Üyesi Osman Karlangıç

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7572-9726>

Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Batman – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 08.10.2021

Kabul: 28.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Keferdiz
Sakçagözü
Ağca Bey
İnce Bey
Kel Mustafa
Eşkialık

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52882>

Öz

Keferdiz, Yavuz Sultan Selim’in Mısır Seferi sırasında Osmanlı topraklarına katılmış, Osmanlı hâkimiyetinden sonra idari açıdan uzun yıllar Maraş’a bağlı kalmıştır. 19. yüzyılın ortalarında Halep’in Kilis Kazasına tabidir. Nahiye, Fırka-i İslahiye’nin 1865’teki ıslah hareketiyle yeni oluşturulan İzziye Kazası sınırlarına dahil edilmiş, 1866’da İslahiye Kaymakamlığı sınırları içerisine katılmıştır. İdari açıdan bağlı olduğu İslahiye, Cebeli Bereket Sancağı sınırlarına dâhil edildiğinden Keferdiz de 1933’e kadar Cebel-i Bereket’e bağlı kalmıştır. Bu bağlılık devam ederken nahiye merkezi Keferdiz’den Sakçagözü’ne taşınmış (1919); 1933’te Cebel-i Bereket Vilayeti ilga olunca da Gaziantep’e bağlanmıştır. Keferdiz adı zamanla geri plana düşerken Sakçagözü ismi ön plana çıkmaya başlamış ve 1969’da Sakçagözü Belediyesi kurulmuştur. Nahiye zaman zaman eşkıyalık olaylarına da sahne olmuştur. 1850’lerde nahiye müdürü Kel Mustafa ile Bulanık Nahiyesi müdürleri İnce ve Ağca Beyler arasında yaşanan çatışmalar Keferdiz’de yağma ve öldürmelere neden olmuş, köyler talan edilmiştir. Kel Mustafa, etrafına topladığı adamlarıyla yağma ve gasp olaylarına girişmiştir. Ancak üzerine asker sevk edilerek adamları dağıtılmıştır. Kardeşleri Ali ve Güllü beyler ise mahkum olmuşlardır. Nahiyeye bağlı köylerde hırsızlık ve gasp olayları Fırka-i İslahiye’nin gelişine kadar devam etmiştir. Sonrasında düzen tesis edilmiştir. Düzen tesis edilse de 19. yüzyıl sonlarında konargöçerler Keferdizlilerin mallarını çalmış ve ekinlerine zarar vermişlerdir. Nahiye eski alışkanlıkların etkisiyle eşkıyalık olaylarının Cumhuriyet’in ilk yıllarında da devam ettiği görülmektedir. Ayrıca Hz. Ukkâşe Türbesi’nin güvenlik ve tamiri; inşaatı yarım kalan bir iptidai mektebinin tamamlanması gibi durumlar da söz konusu olmuştur. Yine Sakçagözü’nde tarihi eser çıkartmak için kazı çalışmaları yapan uzmanlar olup bunların izin ve süre uzatma işlemleri de belgelere yansımıştır.

Atf Bilgisi / Reference Information

Karlangıç, O. (2021). Arşiv Belgelerine Göre Keferdiz Nahiyesi (1516-1969). *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 301-320.

Keferdiz Township in the According to Archive Documents (1516-1969)*

Asst. Prof. Dr. Osman Karlangıç

Batman University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Batman – TURKEY

Article History

Submitted: 08.10.2021

Accepted: 28.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Keferdiz

Sakçagözü

Ağca Bey

İnce Bey

Kel Mustafa

Banditry

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52882>**Abstract**

Keferdiz was joined the Ottoman lands during the Egyptian Campaign of Yavuz Sultan Selim, and remained administratively tied to Maraş for many years after the Ottoman rule. It was subjected to the Kilis District of Aleppo in the middle of the 19th century. The township was included within the borders of the Izziye District, which was newly created with the rehabilitation movement of the Firka-i İslahiye in 1865, and in 1866 it was included within the borders of the İslahiye District Governorship. Since İslahiye, to which it is administratively affiliated, was included within the borders of the Gibril Bay of Cebel-i Bereket, Keferdiz remained attached to Cebel-i Bereket until 1933. While this attachment continued, the town center was moved from Keferdiz to Sakçagözü (1919); When Cebel-i Bereket Province was abolished in 1933, it was attached to Gaziantep. While the name Keferdiz fell into the background over time, the name Sakçagözü started to come to the fore and Sakçagözü Municipality was established in 1969. The township had occasionally been the scene of banditry events. In the 1850s, the clashes between the district director Kel Mustafa and the directors of the Bulanik District Governors İnce and Ağca Bey caused looting and killing in Keferdiz, and the villages were plundered. Kel Mustafa engaged in looting and extortion with the men he gathered around him. However, soldiers were sent on him and his men were dispersed. His brothers Ali and Güllü were convicted. Theft and extortion in the villages of the sub-district continued until the arrival of the Firka-i İslahiye. Afterwards, order was established. Although order was established, in the late 19th century, nomads stole the property of the people of Keferdiz and damaged their crops. It is seen that banditry incidents continued in the first years of the Republic with the effect of old habits in the township. In addition, there had been developments such as the security and repair of the Hz. Ukkâşe Tomb, the completion of a primary school whose construction was unfinished. Again, in Sakçagözü, there were experts excavating historical artifacts; their permission and time extension procedures are also reflected in the documents.

GİRİŞ

Çoğulu “nevâhî” olan nahiye, lugatta “yan taraf, kenar, yan, civar, çevre, küçük yer; bölge” gibi anlamları ifade etmektedir (Devellioğlu, 1996: 798). Osmanlı yönetim sistemi içerisinde bazen bir yönetim bölümünü, bazen bir bölgeyi, bazen de coğrafi olarak küçük veya büyük çevreyi, yöreyi, semti karşılayacak şekilde kullanılmıştır (Şahin, 2006: 306-308). Gökbilgin’e göre ise nahiye, “19. asrın ikinci yarısından itibaren idari teşkilatta mülki taksimatın en küçük parçasını bildiren bir tabirdir” (Gökbilgin, 1964: 37). Tahrir defterleri incelendiğinde nahiyeler, 19. yüzyılda Osmanlı taşra sistemi içerisinde eyalet-sancak-kaza gibi yönetim birimlerinin bir alt yönetim kademesi olarak değerlendirilmemiş, “daha çok küçük ölçekli coğrafi ünitelerdeki köy ve mezraları kapsayan adli bir birim” olarak görülmüştür (Özçağlar, 2014: 286-287). Kadıların yardımcıları olan naip, kadıların kendi yargı alanlarında olup da ulaşamadıkları nahiyelere tayin edilirdi (Ortaylı, 2008: 237).

17. ve 18. yüzyıllarda tımar sisteminin geri plana düşmesiyle nahiyeler bir alt birim olarak daha görünür hale gelmiştir (Aysal ve Arslan, 2018: 246). Tanzimat sonrasında bu durum değişmiş, vilayetlerin yönetim alt birimleri liva, kaza, nahiye ve köyler olmuştur (Ortaylı, 2008: 498). Artık, Tanzimat’tan sonraki süreçte kazadan daha küçük idari birimi ifade eden bir kavramdır. Bu dönemde yapılan yeni düzenlemelerle durum daha da belirginleşmişti. 1864’te “birkaç köyün toplanmasıyla meydana gelen ve kazalara ilhak edilerek idare edilen yerler” olarak ifade edilmiştir (Aysal ve Arslan, 2018: 246). Nahiyelerle ilgili daha etraflı düzenlemeler 1871 Nizamnamesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu nizamname kaza ile köy arasında, köylerle çiftliklerin bir araya gelmesiyle meydana gelen, bir yönetim birimi kurulmasını öngörmüştü. Beş yüz kişiden fazla nüfusa sahip köy ve çiftlikler nahiye oluşturabilirdi (Çadırcı, 2008: 253). Bahsi geçen nizamname, kazanın bir alt birimi olarak nahiyenin statüsünde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Nizamnameye göre nahiyede tamamen yerel bir yönetim oluşturulması öngörülmektedir. Nahiyelerin başında bir nahiye müdürü bulunacak, bu kişi nahiye ahalisinden seçilecek ve 25 yaşından büyük olup okuryazar olacak, Osmanlı tebaası olma şartı aranacaktı. Ataması vali tarafından yapılarak Dahiliye Nezaretince de onaylanacak, siyasi ve mali alanlarda hükümeti temsil edecekti. Köyler üzerinde hiçbir denetim ve müdahale hakkı yoktu. Nizamnameye göre oluşturulan nahiye meclisleri o yerin ahalisinden seçim usulüyle belirlenecekti (Ortaylı, 2008: 432). 1876’da bir Nevâhî Nizamnamesi çıkartıldı. Nahiye müdürü ve meclisinin halk tarafından dini ve etnik temsil esasına göre seçilmesi kuralını getiren bu nizamname uygulanmamıştır (Çadırcı, 1997: 253).

1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nda “Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadî münasebet nokta-i nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara, kazalar nahiyelere münkasemdir ve nahiyeler de kasaba ve köylerden tereküp eder” ifadesiyle nahiye; vilayet, kaza, nahiye, kasaba ve köy şeklindeki taşra idari yapısı içerisinde yer almıştır (Aysal ve Arslan, 2018: 426). 1945’te Anayasa’da nahiye ismi bucak olarak değiştirilmiş ancak, nahiye olarak kullanımı da devam etmiştir (Şahin, 2006: 306-308). Keferdiz’in Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonraki durumunu ele alan bir çalışmanın tarafımızca tespit edilememiş olması bizi bu boşluğu doldurmaya yönelik çalışma yapmaya itmiştir. Bu çalışmada; Keferdiz Nahiyesinin Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde idari yapı içerisindeki durumu ve nahiyede 19. yüzyıl ortalarından Cumhuriyetin ilk yıllarına uzanan süreçte meydana gelen bir dizi asayiş problemleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Keferdiz’in Osmanlı hâkimiyetine girdiği 1516’dan Sakçagözü adıyla belediye olduğu 1969 yılına kadar uzanan süreç incelenecektir.

1. Osmanlı’dan Cumhuriyet Dönemine Uzanan Süreçte Keferdiz’de İdari Yapı

Günümüzde Sakçagözü olarak nitelendirilen ve mahalle olarak idari yapıda varlığını devam ettiren Keferdiz, halk arasında genellikle Keferdiz ismiyle anılmaktadır. Osmanlı döneminde, Keferdiz Nahiyesi olarak adlandırılan bu yerleşim birimi Gaziantep’in Nurdağı ilçesi sınırları içerisindeydi. Bahsi

geçen nahiye belgelerde genellikle “Keferdiz” diye ifade edilirken bazen de “Kefruz (ŞD, 152-63/3)” olarak yazılmaktadır. Sakçagözü ifadesi de belgelerde zaman zaman “Sakçagöz” (DH. TMİK. M. 250-3/1) olarak geçmektedir. Günümüzdeki ulaşım ağları üzerinden; bağlı bulunduğu Gaziantep’e 50, Nurdağı ilçesine 19, İslahiye’ye 41, Maraş’a 67, Kilis’e 110 km uzaklıktadır. Batısında Nurdağı, doğusunda Gaziantep, güneyinde İslahiye ve kuzeyinde Kahramanmaraş yer almaktadır.

Keferdiz Nahiyesinin üzerinde bulunduğu bölge burada bulunan küçük devletleri birbirine veya bunları daha uzaktaki ülkelere bağlayan yolların doğal güzergâhı üzerindedir. Suriye, Anadolu ve Cebel-i Bereket, Adana Ovasını birbirine bağlayan geçitlerin üzerinde yer alır. Bahsi geçen nedenle tarih öncesi dönemlerden göç olaylarına, ticari ilişkilere sahne olmuştur (Karaboran, 1985: 304). Hititlere bağlı küçük krallıklardan Samal Krallığı’nın merkezlerinden biri de Keferdiz’dir. Daha sonra bölge Asur egemenliğine girmiştir (Üngör, 2011: 139-164). İskender’in ordularıyla Pers orduları arasındaki savaşlar sonucunda Persler tutunamayarak geri çekilince İskender de Amik Ovasına inmiş ve Keferdiz’in de olduğu bölgeye hâkim olmuştur (Ahmet Cevdet Paşa, 1991: 150). Bölgeye hâkim olan Roma’nın ikiye bölünmesiyle başlayan Doğu Roma (Bizans) hâkimiyeti Müslüman Arapların bölgeye akınları sonrasında ortadan kalkmış, burada Arapların hâkimiyeti başlamıştır. Abbasiler devrinde bölgenin Türkleşmesi başlamış; 1701’den sonra Selçuklu idaresine geçen bölgenin Türkleşme süreci hızlanmıştır (Ünal, 2006: 67-102). Bir müddet Suriye Selçukluları hâkimiyeti altında kalan bölge daha sonra Türkiye Selçuklu Devleti’nin idaresi altına girmiştir (Karaboran, 1985: 312). 13-15. yüzyıllarda Şam Türkmenlerinden Bozokların siyasi faaliyetlerde buldukları ve iskân oldukları yerler arasında Maraş, Antep ve Hatay da yer alır. Bozoklar yoğun olarak Halep-Antep arasındaki Amik Ovasında bulunuyorlardı. Bahsi geçen bölge Keferdiz’i de içine alıyordu (Sümer, 1963: s.9). Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı-Memluk ilişkilerinin bozulmasıyla ortaya çıkan durumun savaşa dönüşmesiyle 1516’da Antep ve çevresi Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Ercan, 2002: 801). Keferdiz’in de bu tarihte Osmanlı hâkimiyetine girdiği düşünülebilir.

1522’de Dulkadiroğlu Ali Bey’in Ferhat Paşa’nın kıskançlığına kurban gitmesi ve katledilmesiyle Maraş bir eyalet haline getirilmişti (Gündüz, 2001: 194). Maraş’ın eyalet haline getirilmesinden bir yıl sonra Keferdiz, Maraş’a bağlı bir nahiye olarak belgelere yansımaktadır (Solak, 2002: 120). Çağırğanlı taifesinin yerleri belli olan kısmı 1526 yılında Maraş Kazasının Keferdiz Nahiyesindeydi. Nüfusları 139 hane ve 19 nefer olarak kayıtlara geçmişti. Yine aynı taifenin Şeyh Ali Oğlu cemaati 19 haneden oluşmakta ve burada bulunmaktaydı (Çalışkan, 2020: 972). 1555 tarihli Maraş Mufassal Defteri’nde Keferdiz’de Çakırlı cemaatinin yaşadığı, burayı kışlak olarak kullanıp zirai faaliyette bulunduğu bilgisi yer almaktadır. (Karaboran, 1985: 319-320). Keferdiz Nahiyesi 1563’te de Maraş’a bağlı olup 929 vergi nüfusu, 21 köy ve 26 mezrası bulunmaktadır (Çalışkan, 2020: 972).

16. yüzyıl sonlarında Keferdiz’in şenlendirilmesi çabaları göze çarpar. 1595’te Maraş Kadısı, Kemer Nahiyesinin Keferdiz denilen mahallinin geçit noktasında bulunduğunu, buradan geçen yolculara zarar verildiğini, verilen bu zararların önüne geçmek için “şenlenub mamur” olması için yapılacak sürgünlerle buralara insan yerleştirilmesini üst makamlara yazmıştı. Bahsi geçen talebe karşılık gönderilen Hatt-ı Hümayunda, gecikmeksizin bu mahalle insan yerleştirilmesine onay verilmiştir. Ferman gereğince “Haymana taifesinden” gönüllü olanlardan Keferdiz’e insanlar yerleştirilerek derbendin şenlendirilmesi emredilmiştir. Böylece Keferdiz’deki derbentlerden herhangi bir kimseye zarar ziyan verilmesi ihtimalinin ortadan kaldırılması istenmiştir. Bahsi geçen faaliyetler gerçekleştirilirken belirli bir yol tutulması, Keferdiz’i şenlendirme bahanesiyle kimseye zulüm ve düşmanlık yapılmaması, bu konuda azami hassasiyet gösterilmesi istenmiştir (A. {DVNSMHM.d.. 73-621).

Timar tevcihi ile ilgili belgelere bakarak Keferdiz Nahiyesinin 1800’lü yıllara kadar bağlı olduğu yönetim birimlerini tespit etmek mümkündür. Osmanlı arşiv belgelerine göre nahiye 1523’te ve 1563’te

Maraş'a bağlıdır (Çalışkan, 2020: 971-972). 1664'te¹, 1701'de², 1709'da³, 1744'te (AE. SMHD. I. 64-4154) ve 1756'ta Maraş'a tabidir (AE. SOSM. III. 51-3666). 1781 tarihli bir belgede Seyyid Ali'ye mülâzemet verilmesinden bahseder. Burada da Keferdiz Nahiyesinin Maraş Sancağına bağlı olduğu görülmektedir (AE. SABH. I. 211-13952). 1797'de bu bağlılık değişmez (AE. SSLM. III, 225-13146).

Keferdiz'in de içinde bulunduğu coğrafya 1831'den itibaren Mısırlı İbrahim Paşa'nın hâkimiyetinde sekiz yıl kalmıştır (Tuncel, 2002: 6). Tanzimat'ın ilk yıllarında Keferdiz'in ilişkilerinin yoğun olduğu Kilis Livası Halep'e, Maraş Livası ise Adana'ya tabidir. Bahsi geçen dönemde bazı eyaletler büyütülmüş, bazı livalar da (sancak) eyalete dönüştürülmüştür. Bunun dışında büyük değişiklikler yoktur (Karal, 2007: s.128). Dolayısıyla uzun yıllar Maraş idari yapısı içerisinde adı geçen Keferdiz'in 19. yüzyıl ortalarında (1852) Halep Eyaletinin Kilis Kazasına bağlı olduğu görülmektedir (MLV 257-72/3). 1862 tarihli bir belgede Keferdiz'in, Kilis Kazasına bağlı olduğu ve Karacalı ve Artanlı oymaklarıyla ve Antep kolu köylerinin kuralarının tamamlandığı belirtilmektedir (A) MKT.NZD. 425-6).

Antakya'dan Maraş'a uzanan güzergâhın genelinde 19. yüzyıl ortalarında sorunlar yaşandığı görülmektedir. 1861 yılında Maraş'ta genel güvenliğin her geçen gün sağlanmasıyla ziraat ve ticaretinin arttığına dair haberler İstanbul'a ulaşmaktadır. Ancak, Halep'in Kilis Kazasına bağlı ve Maraş arazisinde olan Keferdiz nahiyesine bağlı Çerçili, İnbaşı, Keller⁴, Bağçe, Hanağzı köyleri ahaliileri "fi'l-asl kuttai tarik (yol kesen, eşkıya) ve hayâdid (haydutlar) gürûhundan ve envai cinâyet ve hıyâneti irtikâb iden" eşkıyanın barınağı olan mahallerden olup eşkıyaların işledikleri cinayetlere ve hıyanetlere destek vermeleri nedeniyle sorunlu bir yer olarak görülmektedir. Asayışı sağlamak için iki kır serdari maiyetiyle birlikte buralara görevlendirilmiş ve asker istihdam edilmişti. Maraş gelirlerine dâhil olan Keferdiz aşarının toplanmasına riayet edilmemesinin hazinenin gelirlerinin azalması ve nahiyenin masraf ve zararının artması anlamına geldiği, dolayısıyla aşarın toplanması için eşkıyanın def edilmesi istenmişti. Ancak yönetim bütünlüğünün olmaması dolayısıyla istenilen başarı elde edilememiştir (MLV 608-2/2).

Bahsi geçen dönemde Keferdiz yönetim karmaşası yaşamaktaydı. Hükümet, nahiyenin vergilerini Halep'ten, aşarını Maraş'tan istiyor; güvenliği ise Kilis Kazasından soruluyordu. Yukarıda bahsedilen sorunların ortaya çıkardığı asayışsızlığın ortadan kaldırılması için Maraş mutasarrıfına ve Halep valisine gönderilen bir yazıda Keferdiz, Ekbaz, Tiyek ve Hacılar nahiyelerinin idari bağlılıklarının değiştirilmesi istekleri göze çarpmaktadır. 1861'de Keferdiz Kilis Kazası sınırları içerisindeydi. Yine Ekbaz, Tiyek ve Hacılar nahiyeleri ise Maraş sınırlarına dâhil olup Maraş'a otuz iki, Halep'e ise 12 saat mesafede olup halkı "kutta'i tarik"tir. Keferdiz'in halkı da diğerleri gibi eşkıyalık yapmaktadır. Yani Ekbaz, Tiyek ve Hacılar idari yönden Maraş'a bağlı olup neredeyse Maraş'la sınırları bulunmamaktaydı. Çünkü Keferdiz Nahiyesinin sınırları Gâvur Dağı'nın eteklerine kadar uzandığı için bahsi geçen yerlerle Maraş'ın -arazi bakımından- bağlılığını koparmaktaydı. Bu nahiyelerle Maraş'ın arasına giren Keferdiz ise Maraş arazisinde olup Kilis hükümetine bağlı idi. İdari bölünmüşlük bu sahada devlet otoritesine büyük darbe vurmaktaydı. Bahsi geçen nahiyelerden Keferdiz'in tamamıyla Maraş'a bağlanması; Ekbaz, Tiyek ve Hacılar nahiyelerinin de Halep'e bağlanması, böylece buralarda ahalinin inzibat altına alınması ve aşar bedelinin düzenli toplanması, hazinenin de bundan yarar

¹ Keferdiz Nahiyesinin Sini Mezrasında 4.500 akçe tımarın sahibi Ahmet, Boğazhisar muhafazası için gönderilen fermana uymadığından tımarı elinden alınarak Bilal'e verilmiştir. AE. SMMD. IV. 104-12086/H.30.02.1075[08.09.1664]

² Maraş Sancağına bağlı Keferdiz Nahiyesinin Venk-i Kebir Karyesi ve haricindeki 2.848 akçelik tımar Ahmet'ten alınarak Ali'ye verilmiştir. AE. SMMD. II. 42-4149/H.12.09.1112[20.02.1701]

³ Keferdiz Nahiyesinde Kelbolaş Karyesinde boşta olan 7.546 akçe üç kılıç tımar Hasan'a tevcih edilmiştir. AE. SMMD. III. 55-5540/H.28.11.1120[08.02.1709]

⁴ Bugünkü Fevzipaşa.

sağlaması söz konusuydu. Ancak Kilis Meclisi buna karşı çıkmıştı. Sorunun çözümünde Maraş mutasarrıfı ve Halep valisinin istişarelerinin önemli olduğu, bu tür şeylerin istişareler yoluyla yapılmasının daha uygun olacağı merkezden yazılmıştı. Maraş mutasarrıfın gönderdiği ve Meclis-i Vala'ya havale edilen yazıda ise bazı "erbâb-ı vukuf"un ve halkın da bu idari değişikliğe olumlu baktığı yönünde görüş bildirilmişti (A) MKT. UM 464-38).

1865'te Kilis Kazasından ayrılan idari birimlerden yeni bir kaza kurulmuştu. Kürd Dağı aşiretlerinden Okçu İzzeddinlü, Şeyhlü, Amiki aşiretleri, Gâvur Dağı'nın Keferdiz Nahiyesi ve Meydanlı'nın birleştirilmesiyle İzziye Kazası ortaya çıkmıştı. Kazaya Şehzade İzzeddin'in adına izafeten bu ad verilmişti (Yavuz, 2004: 66). Fırka-i İslahiye'nin⁵ ıslahatları başarı kazandıkça yeni yerleşim yerleri teşkil edilmekteydi. Bunlardan biri de yolların kesişme noktasında olan İslahiye'nin doğuşuydu. Kerkütlü, Hanağzı, Çerçili, Kürdbağçesi, Eğintili Nahiyeleri ve Kürd Dağı'ndan Keferdiz Nahiyesi ve bereketli Dumdum ovası birleştirilerek yeni, geniş bir kaza oluşturulmuş ve bu kazaya İslahiye adı verilmiştir. Halep'e bağlı Delikanlı ve Maraş'a bağlı Çelikanlı aşiretleri verimli ve güzel bir ova olan Dumdum ovasında iskân edilerek yerleşik hayata geçirilmiştir. Bahsi geçen aşiretlerden birçok köyler oluşturulmuş, kaza merkezinin oluşturulması işine girilmiş, Nigoli Kalesi civarında bir kasaba ve hükümet konağı inşasına başlanmıştı. Yukarıda bahsi geçen her iki aşiretin ağalarından bazıları bir miktar haneleriyle İslahiye kazasına iskân edilmişlerdir. Keferdiz hanedanından Ali Ağa da İslahiye kaza meclisinde azalığa seçilmiştir. İslahiye liva merkezi olmak üzere İzziye, Hassa ve Bulanık Kazaları buraya bağlanarak Maraş mutasarrıflığına bağlı bir kaymakamlık oluşturulmuştu. Böylece Maraş'la Kilis arasında yönetim ve arazi anlaşmazlığına konu olan sorunlar çözülmüştür. Çünkü Maraş Sancağında addedilen Hacılar, Tiyek, Ekbez nahiyeleri ve Gâvur Dağı'nın güneydoğusunda bulunan Kürt nahiyeleri aşarı Maraş mal sandığına ait olup vergileri Kilis defterlerine kayıtlıydı. Bu durum karışık bir vaziyet arz ediyordu. Kürd Dağı'ndaki ahaliyle birlikte bu nahiyeler de İslahiye'ye bağlanarak Kilis'le bağı kesilmiş ve karışıklığa son verilmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1991: 150-151). Çünkü sorun çözülmeden önce aşar meselesi nahie müdürlerinin çatışmasına, bir dizi yağma ve öldürmelere neden oluyordu. 1866 yılında devlet düzeni tesis edildikten sonra yapılan sayımda İslahiye Kaymakamlığına bağlı Keferdiz'in Müslüman nüfusu 255 hane ve 504 kişiden, gayrimüslim ahali ise 1 hanede 4 kişiden ibarettir (Yavuz, 2004: 68).

Halep'e bağlı Cebel-i Bereket, Adana Vilayetinin teşekkülüyle Payas'la birlikte Adana'ya bağlanmıştı. 1878'de sancağın yeni merkezi Yarpuz olmuştu. Bahsi geçen süreçte İslahiye'nin bu sancağa katılmasıyla Keferdiz de sancağın sınırlarına dahil olmuştu (Y. PRK. DH. 1-16). Yine 1882'de İslahiye, Cebel-i Bereket Sancağının bir kazası olduğundan Keferdiz'de Cebel-i Bereket'e bağlılığını sürdürmektedir (Talayhan, 2001: 27).

Keferdiz'in daha önce uzun yıllar Maraş'a bağlı kalmasının ve ilişkiler ağının Maraş'la daha yoğun olmasının etkisiyle sonraki dönemlerde de bu vilayete bağlanma arzusu devam etmiştir. Sadaret makamına gönderilen 1892 tarihli bir yazıda Keferdiz Nahiyesi ve köylerinin Maraş'a bağlanma arzusunu gösteren bir istek yer almaktadır. Arzularını dile getiren Keferdiz Nahiyesi köylerinin muhtarları nahiyenin "savunma ve siyâset" yönünden Maraş'la münasebetinin daha fazla olduğunu, nahiyelerinin Cebel-i Bereket Sancağından alınarak "Maraş'a ilhâk" ettirilmelerinin hukuklarının muhafazası ve muhtarlıklarının devamı için çok önemli olduğunu dile getirmişlerdir. Daha önce yine bu konuda yazdıklarını, üst makamlardan keyfiyetin Maraş mutasarrıflığına yazıldığını, Maraş mutasarrıflığının da aynı yönde görüş bildirdiğini ancak, bir netice çıkmadığını, bu nedenle tekrar müracaat ettiklerini ifade etmişlerdir. Bahsi geçen Muhtarlar Höyük, Türkan, Kartal, Sarı Kuyu, Güllü Oba, Sakçağöz, Hisar ve Ebkebüz köylerinin muhtarlarıdır (DHMKT. 1932-3).

⁵ Fırka-i İslahiye'nin faaliyetleri için bakınız. Yusuf Halaçoğlu. Fırka-i İslahiye ve Yapmış Olduğu İskan. *Tarih Dergisi*. S. 27. s.1-20.

1919 yılının Aralık ayında Keferdiz Nahiyesi müdürünün nahiyenin idari işlerini Sakçağözü mevkiinden yürüttüğü görülmektedir. 20 Aralık 1919 tarihli ve 1096 numaralı yazıya verilen cevapta buraya “hakiki müdürlük” verildiği belirtilmiştir. Böylece üst makamlara bildirilmesiyle müdürlük merkezinin Sakçağözü olması kabul edilmiştir. Yine 28 Ocak 1920 tarihli ve 21306 numaralı tezkire zeylinde “Sakçağöz mevki”nin İslahiye Kazasına bağlı Keferdiz Nahiyesinin merkezi olduğu, Nahiyeye müdürünün Sakçağözü’nde oturup görevini burada sürdürdüğü belirtilmiştir (DH. İ. 14-1).

Keferdiz Nahiyesinin tespit edebilen köy ve mezralarının isimleri, bir kısmı 17. ve 18. yüzyıllarda olmak üzere, Kösebelik (AE. SSLM. III, 225-13146), Sini (AE. SMMD. IV. 104-12086), Venk-i Kebir (AE. SMMD. II. 42-4149), Kelbolaz (AE. SMMD. III. 55-5540), Gülbulasın (AE. SMHD. I. 64-4154), Servi (AE. SMHD.I. 100-7051), Keferdiz (AE. SMHD.I. 216-17104), Dışan (AE. SOSM. III. 51-3666-0), Kızılağul (AE.SMST III./6-386-0), Ebkebüz, Höyük, Türkan, Sarı Kuyu (Sarı Kaya), Güllü Oba, Sakçağözü, Hisar (DH. MKT. 1932-3) Kocalar, Kartal, Eğmir Köse, İkizkuyusu, Katrancı Sağır, Katrancı Kebir, Kesten (MLV 753-51/3), Çerçili, İnbaşı, Keller, Bağçe ve Hanağzı (MLV, 608-2/2), Hz. Ukkâşe Türbesi etrafında ortaya çıkan Durmuşlar (BOA BEO 1651-123814/2), yine bu dini mekana yakınlığıyla manevi duyguların güçlü olduğu ve 1930’larda Bilal adlı bir şeyhin etkisinin hissedildiği Hamidiye’dir (Danacı) (Balci, 2009: 84). 1892’de Keferdiz Nahiyesi köy muhtarlarından tespit edebilenlerin isimleri ve görev yaptıkları köyler ise şöyledir: “Höyük Muhtarı Mustafa, Türkan Karyesi Muhtarı Yusuf, Kartal Karyesi Muhtarı Ali, Sarı Kuyu Karyesi Muhtarı Süleyman, Güllü Oba Karyesi Muhtarı İsmail, Sakçağözü Karyesi Muhtarı Mehmet, Hisar Karyesi Muhtarı Mehmet (DHMKT. 1932-3).

Keferdiz’in de bağlı olduğu Cebel-i Bereket ise daha önce Halep’e bağlı olarak varlığını devam ettirmiş, Adana Vilayetinin teşekkülüyle Payas’la birlikte Adana’ya bağlanmıştır. 1878’de sancağın yeni merkezi Yarpuz olmuş, II. Meşrutiyet döneminde merkez Osmaniye’ye kaydırılmış ve bu durum Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar böyle sürmüştür. Sancağın sınırlar Kuzeyde Düziçi, doğuda Bahçe, İslahiye, Kuzey doğuda Kadirli, batıda Ceyhan, güneydoğuda Erzin ilçeleriyle çevrilidir (Aysal ve Arslan, 2018: 426).

1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile sancaklar vilayete dönüştürülünce Bahçe, Dört Yol, Hassa, İslâhiye ve Ceyhan kazaları Cebel-i Bereket denilen yeni vilayetin sınırları dâhilinde kalmıştır. 20 Mayıs 1933 tarih ve 2197 sayılı “Bazı Vilâyetlerin İlgası ve Bazılarının Birleştirilmesi Hakkındaki Kanun” ile Cebel-i Bereket Vilayeti ilga edilmiş, vilayet dâhilindeki kazaların bir kısmı Adana’ya bir kısmı ise Gaziantep’e bağlanmıştır. Bu kazalardan Osmaniye, Bahçe, Ceyhan ve Dört Yol Adana Vilayeti sınırlarına dâhil olurken; İslâhiye Kazası, Gaziantep’e bağlanmış, İslahiye’ye bağlı olan Keferdiz de aynı vilayetin sınırlarına dâhil olmuştur (Aysal ve Arslan, 2018: 426).

İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra (1908) Keferdiz ismi zamanla geri plana düşerken Sakçağözü ifadesi öne çıkmaya başlamış, nahiyenin merkezi konumuna gelen Sakçağözü Köyünde belediye kurma girişimleri başarıyla neticelenmiştir. Danıştay Üçüncü Dairesi İslahiye İlçesinin Sakçağözü Bucağının Sakçağözü Köyünde belediye kurulması için gönderilen evrakı incelemiş; Sakçağözü İhtiyar Heyeti Meclisinin, köylerinde belediye kurulması hususunda “1580 Sayılı Kanununun 7469 Sayılı Kanunla değişik 7’nci maddesi hükmüne göre” mahalli mülkiye amirliğine usulü dairesince müracaat ettiği yazısı üzerine mahalli seçim kurulunca köy seçmeninin sayısı alınmıştır. Buna göre 975 seçmenden 553’ünün oylamaya katıldığı, 523’ünün evet, 28’inin hayır oyu kullandığı, 2 oyun geçersiz olduğu ifade edilmiştir. Gaziantep İl Genel Meclisinin 19.01.1968 tarihli toplantısında Sakçağözü Köyünde belediye kurulmasının yararlı görülmesi üzerine “1580 Sayılı Kanunun değişik 7. Maddesi” gereğince belediye kurulmasına karar verildiği, valiliğin de aynı yönde görüş bildirdiği görülmüştür. Devlet İstatistik Enstitüsü de 1965 yılında yapılan genel nüfus sayımında köy nüfusunu 2.413 olarak bildirmiştir.

Belediye kurulması için kanunen aranılan şartların mevcudiyetinin varlığı, belediye idaresininin

mahalli hizmetlerin yapılması ve beldenin gelişmesi yönünde daha faydalı olacağı düşünülerek Sakçağözü Köyünde belediye kurulmasına dair Danıştay 3. Dairesi'nin 1962/2 Nolu Kararı' oybirliğiyle alınmıştır. Karar İçişleri Bakanlığı tarafından 24.02.1969'da başbakanlığa sunulmuş ve 26.02.1969'da cumhurbaşkanı, başbakan ve içişleri bakanının ortak imzasıyla Sakçağözü Köyü, belediye olmuştur (BCA, 30-11-1-0/ Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, 342-08-4).

2. 19. Yüzyıl Ortalarında Keferdiz'de Asayiş Sorunları

Anadolu, 16. yüzyıl sonlarından başlayarak 17. ve 18. yüzyıllarda da devam eden bir toplumsal alt üst oluş yaşamıştır. Eşkiya baskısından yılmış olan halk, kendisi için daha güvenli gördüğü yerlere göç etmek zorunda kalmış, tarımsal üretim düşmüştür. Devlet, ortaya çıkan ağır buhranın daha da şiddetlenmesinden çekinerek yerlerini terk edenleri tekrar eski yerlerine yerleştirmek ve konargöçeri yerleşik hayata geçirmek için çabalamıştır. Ancak karışıklıkların önünü alamayınca istenilen sonuca ulaşamamıştır (Eyicil, 1997: 69). Bu buhran döneminde 1731 yılında Okçu İzzeddünlü aşiretinin yola getirilmesi için Pazarcık'ta Ahmet Paşa'nın başarısız bir girişimi olmuştu. Sonrasında Paşa, Siverek'e konuşlanarak bu aşiretin Keferdiz'i tekrar talan etmesini engellemek için tedbir almıştır. Çünkü bir yıl önce hasat döneminde nahiyenin talan edildiği görülmektedir (Öğüt ve Küçük, 2015: 60).

Devlet otoritesinin, devletin gücünün zayıflamasıyla paralel olarak, azalması birçok yerde ayanların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gâvur Dağları, İskenderun, Antakya ve Maraş'ı birbirine bağlayan caddede de durum pek farklı değildir. Bölgede ortaya çıkan otorite boşluğunu mahalli beyler, aşiret reisleri ve ağalar doldurmuşlardır. Bu sahada bulunan aşiretler 19. yüzyılın son çeyreğine kadar bağımsız hareket ediyorlar, kışlaklarıyla yaylakları arasında istedikleri gibi gidip gelebiliyorlardı (Karaboran, 1985: 327-328). Bu nedenle 19. yüzyıl ortalarında Keferdiz Nahiyesi sınırları dâhilinde ve ilişki içerisinde olduğu sahada (Gavur Dağı, İslahiye Ovası ve Kürd Dağı) aşiretlerin durumlarına bakmak gerekir. Ceyhan Nehrinden Belen Boğazı'na kadar uzanan dağ zincirine Gâvur Dağı denilmekte iken daha sonradan Cebel-i Bereket Dağı diye adlandırılmıştır. Gâvur Dağı ahalisi eskiden kalma Türklerden olup kendilerini Osmanlı olarak görmemişlerdir. Dağın doğu yönünde Keferdiz Nahiyesinin karşısında olan İlhamanlı Nahiyesine bağlı Hanağzı Köyünün yanında Gâvur Dağı'nın içine doğru girmiş olan Çerçili Nahiyesi yine onunla aynı sırada güney yönünde Kerkütlü Nahiyesi ahalisi Kürt olup Gâvur Dağı'nda bulunmaları nedeniyle Türkçe konuşmaktaydılar. İlhamanlı ve ona bağlı Eğintili Köyü, Çerçili ve Kerkütlü nahiyelerinde-bunlara kenar nahiyeleri de denir- Deli Halil'in nüfuzu geçerli olup hükümetin emri geçersizdi. Kerkütlü Nahiyesinde yer alan 80-90 hane civarındaki "İdinlü (İdilli) ve Kökülü (Köklü)" köyleri ahalisi aslen Türk olup buradaki Kürtler'den mizaç olarak etkilenmişlerdir (Ahmet Cevdet Paşa, 1991: 124-125). Belgelere göre İdillüler ve Köklülüler eşkiyalık ve yağma olaylarına karışmayıp ziraatla uğraşmakta, "ırz ve namuslarıyla kendi hallerinde" yaşamaktaydılar (Yavuz, 2004: 39).

Kenar nahiyeler de denilen İlhamanlı, Çerçili ve Kerkütlü Nahiyeleri ile Keferdiz Nahiyesi arasında geniş ve mümbit bir ova olan Dumdum Ovası bulunmaktaydı. Bahsi geçen ova Delikanlı ve Çelikanlı aşiretlerinin gezip dolaştığı sahalar olup buralarda yerleşim mevcut değildir. Çerçili ise haydut ve eşkiya yatağı olup çalınan, gasp edilen hayvan ve diğer malların getirilip satıldığı bir pazar işlevi görmüştür. Adana tarafından gasp edilen ve çalınan hayvanlar ve diğer mallar burada satılır, Kilis ve Antep taraflarına götürülürdü. Yine aynı şekilde Kilis ve Antep taraflarından aşırılan hayvanlar, diğer mallar Çerçili'de alınır ve Adana taraflarına sevk edilirdi. Kerkütlü Nahiyesine tabi Kayabaşı Köyü, Gâvur Dağı'nın sarp yerlerine çıkılan bir noktada bulunmaktaydı. Hacı Ömeroğlu Deli Halil her başı sıkıştığında buraya firar etmekteydi (Ahmet Cevdet Paşa, 1991: 125). Zorda kaldığında Kayabaşı'na firar eden tek kişi o değildi. Burası genelde her türlü suça bulaşanların firar ettiği bir köydü (MLV, 257-72/8). Çünkü bahsi geçen köyün bulunduğu yerden sonra Gâvur Dağlarının sarp

kısımları başlıyor, bir baskın anında kaçış çok daha kolay oluyordu. Köyün bu durumunu değerlendirmek isteyenlerden biri de “yaradılışı gereği eşkıyalığa yatkın” Keferdiz Nahiyesi Müdürü Kel Mustafa Ağa idi. Kayabaşı Köyüne çekilerek başına seksen-doksan kadar eşkıya toplayarak civardaki köylere zulme başlamıştı (MLV, 257-72/4).

Gâvur Dağı'nın doğusunda ona paralel uzanan dağa ise Kürd Dağı denilmektedir. Kürd Dağı ahalisi genellikle Kürtlerden oluşmakta ve Kürtçe konuşmaktaydı. Bahsi geçen dağ Kilis Kazasına bağlı olup Kilis Kasabası da bu dağın doğu yönündedir. Burası Hacı Ömeroğlu Deli Halil'in zorbalığının hüküm sürdüğü yerd. Deli Halil, Kilis'te konağı olup devlet işlerine müdahale etmekte, istediği mahpusları serbest bıraktırmaktaydı. Kilis kaymakamı ova köylerine hükmetse de bahsi geçen dağ, Deli Halil'in tasallutu altındaydı. Kilis Kasabası adeta Halep hükümeti ile Kürd Dağı'na hâkim olan Deli Halil tarafından müşterek yönetilmekteydi. Hatta Maraş yönünde bulunan Keferdiz Nahiyesi ağaları ona karşı her ne kadar serbest ve müstakil hareket ediyorlarsa da Deli Halil onlara da üstünlük sağlamıştı (Ahmet Cevdet Paşa, 1991: 124-125).

Kürd Dağı bölgesinde yaşayan Kürtler üç aşirete ayrılmışlardı: Okçu İzzeddinlü, Şıhlar ve Amîkî. Okçu İzzeddinlü aşireti diğerlerine nazaran daha fazla nüfusa sahip olup bölgeye hükmeden Deli Halil'in aşiretiydi. Bu dağın Maraş taraflarındaki Keferdiz Nahiyesi de aynı aşiretten olmakla birlikte Maraş'la ilişki içerisindeydi. Keferdiz'in ağaları Deli Halil'e muhalif olsalar da Deli Halil onları yenerek kendi hükümünü burada da icra eder olmuştu. Öteki nahiyeler ise tamamıyla onun elindeydi. Diğer taraftan Şıhlar aşireti ile Amîkî aşireti ağaları birlikte hareket etmekteydi. Özellikle Şıhlar aşireti ağası Kürd Dağı'nda “muteber bir adam” idi. Okçu İzzeddinlü aşireti ağası Osman Ağa ise zararsız olup Deli Halil'in emri dışına çıkamazdı. Osman Ağa, Deli Halil hükmü altındaki dağı terk edince Reş Ağazade'ye uyararak Fırka-i İslahiye'ye gelmiş ve bağlılığını bildirmiştir. Yine Şıhlar aşiretinin Meydanlı Nahiyesi ağası Sino, Deli Halil'e taraftar ise de onun Kayabaşı'na firarıyla Şıhlar aşireti reisi Mehmet Ağa'ya uymak zorunda kalmıştır. Bölgeyi iskân etmek için gelen Fırka-i İslahiye'nin mümkün mertebe silaha başvurmadan siyaset yoluyla Kürd Dağı'nı ele geçirdiği ve sağ tarafı açarak iki ateş arasında kalma tehlikesini bertaraf ettiği görülmektedir (Ahmet Cevdet Paşa, 1991: 144).

Bölgede asayişsizlikler hüküm sürdüğü bu dönemde Antakya-Maraş yolu üzerinde bulunan Keferdiz'de de bir dizi sorun baş göstermiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri yönetim karmaşasıdır. Vergilerin ve aşarın toplanması meselesi nedeniyle 19. yüzyıl ortalarında Kilis'e bağlı Keferdiz Nahiyesi Müdürü Köse Bekirzade (MLV 753-51/2) (Köse Bekiroğlu) (MLV 257-72/3) Kel Mustafa ile Maraş'a tabi Bulanık Nahiyesi Müdürü Abdülfettahzade (MLV 257-72/1) İnce Süleyman Bey arasında 1852 (H. 1268) yılının aşar maddesi yüzünden yağma kültürüyle de birleşen çatışmalar olmuştur. Bahsi geçen yöneticiler arasında baş gösteren olayın sonrasında Keferdiz'de yıkıma neden olan bir dizi gelişme ortaya çıkmıştır. Bu olaylarda intikam duygusuyla, bölgede var olan yağma kültürü birleşince Keferdiz Nahiyesi ve köyleri talan edilmiştir.

Çatışmanın tarafı olan İnce Bey'in müdürlüğünü yaptığı Bulanık Kazası Ceyhan Nehrinin Ulaşlı Dağlarına kadar olan bölümüdür. Kazada pek çok imar edilmiş köy bulunmakta olup Bulanık Nahiyesi Maraş Sancağına bağlıydı. Batısı Çukurova'ya güneyi Ulaşlı Dağlarına bitişik olduğundan ve güneydoğusunun bir kısmında Kürt nahiyeleri bulunduğundan güvenliği tamamen sağlanabilmiş değildi (Ahmet Cevdet Paşa, 1991: 127).

Kilis'e bağlı Keferdiz Nahiyesinin Müdürü Kel Mustafa'yla Maraş'a bağlı Bulanık Nahiyesi Müdürü İnce Bey arasında 1852'de “iltizâm mukata'at maddesinden” ortaya çıkan soğukluk ve düşmanlık üzerine beyler arasında çatışma çıkmıştı. Mülazım Kel Mustafa, 1852 yazında etrafına topladığı “avânesiyle” İnce Süleyman Bey'i ve kardeşi İbiş Ağa'yı “katil ve idam” eyleyerek etrafındakileri dağıtmış ve çatışmanın galibi olmuştu. Bulanık Nahiyesinin yeni müdürü Ağca Bey'in iddiasına göre Kel Mustafa etrafına topladığı adamlardan başka Karayığitoğlu vs. aşiret ve eşkıya

reislerini üçer beşer yüz adamıyla bir araya getirerek iki binden fazla adamı olmuştur. İnce Bey'le aynı aileden olan Ağca Bey'in kardeşi Ahmet Ağa, Bulanık Nahiyesinde vergi toplarken Kel Mustafa onun bulunduğu köyü basmış, Ağca Bey'in olduğu mahalli de basmaya niyetlenmişti. Bununla da yetinmeyerek Bulanık Nahiyesi ahalisinden olup ticaretle uğraşan Halep ve Antep'e gidip gelmekte olan tüccarların mal, hayvan ve eşyalarını gasp etmiş; yine birkaç köyü basarak hayvanlarını Kilis tarafına kaçırmıştı. Yaşananları haber alan Ağca Bey silahlanıp yanına adamlar alarak gitmiş ama çatışmada her iki taraf da etrafa dağılmıştı. Dolayısıyla o sene Kuşçu köyü ve diğer köyler ahalisinden vergiler toplanamamış, iki senelik vergi borcu ortaya çıkmış, halk vergi vermekten yüz çevirmişti (MLV 257-72/1).

Yaşanan olaydan sonra İnce Bey'in amcası ve varisi olan Ağca Bey bir arzuhal yazmış ve muhakeme edilmelerini istemiştir. Kel Mustafa'ya mahkemeye gelmesi defalarca yazılmış ancak, o mahkemeye gelmemiştir. Bu arada Kel Mustafa'nın güzel bir üslupla ikna edilerek ele geçirilmesi Kilis kaymakamına yazılmıştı. Ancak Kel Mustafa "yaradılışı gereği eşkıyalığa yatkın" olduğundan firar etmiş, Hıdır (Davar, Gâvur) Dağı kenarında her taraftan bu tür suçlara karışanların ilk fırsatta firar ettikleri eşkıya yatağı (MLV, 257-72/8) Kayabaşı Köyüne çekilmiş ve başına seksen doksan kadar eşkıya (MLV, 257-72/4) toplamış, civardaki köylere zulmetmeye başlamış, yerine müdür tayin edilen Ali Bey'i korkutarak etrafa bir takım adamlar göndererek sarkıntılık yapmaya başlamıştı. Kel Mustafa'nın bir an önce defedilmesi için bu işin çaresine bakılması Halep Meclisinden yazılmıştı. Bu asi müdürün; Köy muhtarları, mollalar, ayanlardan oluşan bir heyetle davet edilmesi, gelmeyecek olur, silaha davranırsa ""bi'l-misil" mukabele edilmesi ve ele geçirilmesi için Ağca Bey'e yardım edilmesi istenmiştir. Yardım için gerekli yerlere ve kişilere yazılması ve tembih edilmesi bildirilmiştir. (A}MKT. UM. 134-28).

Kel Mustafa görevden alınmış olduğundan belgelerde "müdür-i sabık", eşkıyalık olaylarına karıştığından "bağy ve şekâvete ibtidâr (MLV 261-26/1)" olduğu şeklinde geçmektedir. Onun "uygunsuz hareketleri" üzerine Halep'te bulunan Miralay Kadri Bey askerleriyle üzerine gönderilmiş, Kel Mustafa'nın adamları dağıtılmış, gasp ettiği mallar ve hayvanları sahiplerine geri vermesi için Reyhaniye Kaymakamı Mürselzade Ahmet Bey görevlendirilmiş (İ.DH.281-17609), miralay da tekrar Halep'e dönmüştür (Kasım 1852) (İ. DH. 281-17609/3).

Sonraki süreçte olay Kel Mustafa'nın bertaraf edilmesiyle kalmamıştı. Bulanık Nahiyesi müdürü ve akrabaları iki defa Keferdiz'i basmışlar, baskınlarda diğer aşiretlerden ve eşkıya guruplarından da destek sağlamışlardı. Yörede etkinliği olan Tecirlü aşireti, Kilis yöresindeki eşkıyalar bu baskın ağının içerisinde yer almışlardı. İnce Bey'in ölümü üzerine yerine geçen Ağca Bey ve kardeşi Ahmet Ağa bir defa; öldürülen Şekerobası beyi İnce Bey'in oğlu ile Ağca Bey'in oğlu bir defa olmak üzere Keferdiz Nahiyesi ve köylerini iki defa basmışlar ve yağmalamışlardı. Bu yağma harekâtında Tecirli aşiretinden Kadir Ağa, Camusoğlu ve Ali Ağa adlı kişiler Kilisli "haşerâtıyla" birlikte iki baskına da iştirak etmişlerdi. Keferdiz'e bağlı 11 köy ve 1.000 kişinin (MLV 753-51/2) mallarını, eşyalarını ve hayvanlarını yağmalamışlar, 20 kişiyi katletmişlerdi. Yine dört değirmen, birçok konak⁶ ve sarayı ateşe vermişler, harabeye çevirmişlerdi. 1859 yılının Ekim ayında Kilis köyleri ahalisi, Hisar, İkizkuyusu, Kenisar, Kocalar, Sakçağözü, Türkan, Kartal, Eğmir Köse, Katrancı Sağır, Katrancı Kebir, Kesten köyleri ahalisi ve bölgenin ağası konumundaki Kösebekirzadeler durumlarının "perâkende ve perişân" olduğunu, nahiyelerinin harabeye döndüğünü, vergilerini ödeyecek durumlarının olmadığını ve suçluların cezalandırılmasını isteyen bir arzuhal yazmışlardı. Köylerin zararları ve öldürülen kişiler bu

⁶ Keferdiz'de bulunan birçok konaktan Milli Mücadele Döneminde Kuva-yı Milliye kuvvetleri barınma amacıyla yararlanmışlardır. Erol Uzun, Serhat Zaman, Savaş Alanları Turizminin Bir Çekiciliği Olarak Antep Savunması Mirası: Potansiyeli ve Gaziantep Turizmi Açısından Önemi Üzerine Coğrafi Bir Değerlendirme. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. S. 9/2: 2020. s.931.

arzuhalde birlikte deftere kaydedilmiştir (MLV 753-51/2-3).

Tablo 1: Keferdiz Nahiyesinden Yağmalanan Mahsul, Hayvan, Mal ve Eşya Miktarı (MLV 753-51/2-3)⁷

KÖYLER	Yağmalanan mahsul miktarı										Yağmalanan hayvan sayısı										Yağmalanan mal ve eşyalar											
	Şeker (kiloe)	Hinta (kilo)	Şeker ve Hinta	Bulgur (kilo)	Çeltik (kantar)	Beyaz Pirinç (kantar)	Sadeyağ (kantar)	Kıranç (kilo)	Pekmez (kantar)	Asel (bal) ve kovan	Sığıran (kantar)	Öküz ve inek (adet)	Merkep (adet)	An (kovan)	Koyun, keçi ve gğlak (adet)	İnar (adet)	Katır (adet)	Bilalib (adet)	Döğek (adet)	Yorgan (adet)	Yanık (adet)	Pahas (adet)	Kilim (adet)	Çorak (adet)	Halı (adet)	Bakır (kantar)	Tiftik (adet)	Tahmaz (adet)	Çadır (adet)	Aba ve gömlek (adet)	Kozak (kantar)	Kıyaf
Keferdiz Nahiyesi	500	600	-	100	100	10	5 t.	50	15	200 Kovanın balı, 2 tulum	-	-	-	200	300	-	-	-	30	30	30	30	25	-	10	3	-	-	1 F. 1 F.	-	-	-
Sakçagözü	-	-	200	-	100	-	-	40	-	-	20	215	15	1000	2400	-	-	19	200	200	-	-	100	800	-	4	20 (çift)	-	-	20	-	-
İkizkuyusu	-	-	-	-	-	-	30	-	-	-	-	27	-	-	1560	3	6	25	88	88	25	160	180	350	-	3	-	-	-	-	-	-
Türkan	-	-	-	-	-	-	-	-	10	-	-	6	2	-	150	-	-	-	64	64	-	120	50	500	-	4	2	-	-	21 a. 31 g.	-	-
Kocalar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	36	6	-	100	-	-	-	-	45	45	-	30	10	150	-	1,5	-	-	-	-	-	-
Hisar	-	-	510	150	-	-	2,5	-	-	-	200	30	-	810	10	-	-	150	-	300	150	500	500	-	5	-	-	-	-	15 a.	-	-
Kemisar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-	-	-	30	30	30	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Katrançı Sağır	-	150	-	80	-	-	50	-	-	-	124	10	-	-	-	-	-	30	30	-	30	10	150	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Katrançı Kebir	-	-	-	-	-	-	1,5	-	-	-	170	30	-	100	5	-	-	60	20	11	40	20	150	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Höyük	200	800	-	50	-	-	-	-	-	-	-	18	-	-	-	-	-	45	45	-	50	20	200	-	1,5	-	-	-	-	-	-	-
Kesten	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	750	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sarı Kuyu (Sarı Kaya)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kartal	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	870	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	2 (çift)	-	-	-	-
Ali ve Güllü beylerden alınan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	21	-	-	-	-	-	-	-	16	16	-	-	-	-	10
Toplam	700	1050	710	380	200	10	84, 5 t.	90	25	200 kb., 2 t.	20	793	112	1200	7040	18	11	95	742	552	66	600	565	2600	10	26	48	38	2	36 a. 31 g.	20	10

Ali ve Güllü beyler yakalandığında orada bulunan 16 neferin elbiseleri ve kırk çiftin ziraat eyledikleri hasılat da yağmalanmıştı (MLV 753-51/3-2). Ayrıca Keferdiz Nahiyesinde iki yağmalama olayında 4 adet değirmen yakılarak harap edilmiş, yine birçok konak ve iki tane kara bina yakılmıştır (MLV 753-51/2-3).

Keferdiz’de yaşanan asayişsizlikler bunlarla sınırlı değildi. 1860 yılının Haziran ayında bazı başka asayiş olayları meydana gelmişti. Adana, Maraş ve Halep havalilerinde çeşitli hıyanetleri ve kötülükleri görülenlerin çaldıkları eşya, hayvan vesairelerin bölüştürücüsü olan Çerçili Köyünden Koca Bey, oğlu ve Çergü adlı eşkıyalar üç gün kadar önce etraflarına topladıkları 40 kadar atlıya reis olmuşlardı. Maraş Kasabası kır serdarından intikam almak ve eşkıyalıklarını icra etmek için Maraş toprağına doğru yola çıkmış ve Lece’de (halk arasında Leçe olarak bilinir) kır serdarına saldırmışlardı. Açıkta gerçekleştirilen bu harekete karşılık kır serdarı misliyle karşılık vermiş; Koca Bey, oğlu ve Çergü ve ayrıca üç şahıs “telef” olmuş, diğer üç şahıs ise firar etmişti. Kır serdarının ise iki nefer zaptiyesi telef olmuştu. Maraş mutasarrıflığına yazılan bir yazıda firar eden üç neferin yakalanmasının uygun olduğu, yakalanan eşkıyaların muhakemesinin yapılması ve kararın bildirilmesi istenmiştir (A)MKT.UM. 416-88).

Fırka-i İslahiye’nin bölgeye gelmesinden bir buçuk yıl kadar önce bölgenin durumunu anlatan başka belgeler de vardır. 1863 tarihli bir yazıda Maraş ileri gelenlerinin şikâyeti belgelere yansımıştır. Maraş halkının “hayâdit ve kuttai tarik” yüzünden büyük sıkıntılar çektikleri, halkın yaşadığı fenalık

⁷ Tablo 1’deki kısaltmaların açılımı şöyledir: Sadeyağ sütununda t. tuluk, asel ve kovan sütununda t. tulum, kb. kovan balı; çadır sütununda b. 7 direkli büyük çadır, k. 4 direkli küçük çadır, aba ve gömlek sütununda a. aba, g. gömlek.

ve rahatsızlıkların genellikle Bereket Dağı, özellikle de Bereket Dağı'na bağlı Keferdiz Nahiyesi idari sınırları içinde bulunan Çerçili, Keller, Bağçe, Sulumağara, Hanağzı ahalilerinden kaynaklandığı bildirilmiştir. Devlet otoritesini yok hükmüne indiren, halkın huzur ve emniyetini ortadan kaldıran bu durum padişah emrine muhalif olduğundan iyi niyetle yaklaşılarak sorunun çözülmesi istenirken; bir buçuk ay kadar önce gasp ve hırsızlık olayı meydana gelmişti. Yaşanan hırsızlık olayında on iki bargir (beygir), çeşitli eşya ve silahlar gasp edilmişti. Olayın müsebbipleri yine bu köyler ahalileriydi. Sadece bahsi geçen olay değil birçok defa eşya, hayvan ve çeşitli malların çalındığı ve gasp edildiğine dair arzuhaler üzerine bunların tekrar iadesi için gerekli çalışmanın yapılması yazılmıştı. Malları gasp edenlerin gelmesi şöyle dursun, mallar da buldurulup getirilememişti. Bunun üzerine Keferdiz Nahiyesi ihtiyar ve ileri gelenlerinden elli kadar kişi toplanarak gasp edenlerden on iki hayvan, eşya ve silahların tamamını geri almışlar, "elleriyle götürüp" hükümete teslim etmişlerdi. Keferdiz Nahiyesi ileri gelenleri çalınan malları teslim ettikten sonra sekiz gün Maraş'ta kalarak güzel sözlerle ikna edilmişler, onlar da daha önceki kusurlarının affedilmesini istemişler, bundan sonra "ırz ve edebiyetle oturup kimesneye sarkıntılık itmeyeceklerini", eğer içlerinden birinin gizli ya da açık bir şekilde hırsızlığı vuku bulursa çalınan bir kuzu yerine sahibine bir at vereceklerini belirtmişler ve sözlerinde duracaklarına dair bir de senet vermişlerdi. Hükümetten de kendilerine bir şey yapılmayacağına dair garanti verilince "ziyâdesiyle memnuniyet"le geri dönmüşlerdi (A}MKT. UM. 508-19).

Asayişsizlik her geçen gün artınca Osmanlı Devleti Fırka-i İslahiye adlı bir birlik oluşturmuş, düzenin yeniden tesisi çabasına girişmişti (1865-1866). Fırka-i İslahiye bölgede asayişli sağlarken hemen yeniden teşkilatlandırma çalışmalarına girişmişti. Keferdiz ve Kürd Dağı müstakil bir kazaya dönüştürülmüş, bu kazaya Şehzade İzzettin Efendi'nin adına izafeten İzziye adı verilmişti. Bölgede asil eşkiya Deli Halil olduğundan diğer ağaların iyi niyetleri görülerek gerek Okçu İzzeddünlü Ağası Osman Ağa ve Şihlar aşireti Reisi Mehmet Ağa oluşturulan kaza meclisi azalığına getirilmiş, Kürd Dağı'nın iskânı onlar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu dağda Hristiyan ve Yahudi yaşamadığından kaza meclisi tamamen Kürt ağalarından teşkil edilmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1991: 145).

3. Fırka-i İslahiye'nin Düzeni Tesis Etmesinden Sonraki Süreçte Yaşanan Asayiş Sorunları

Fırka-i İslahiye 1865'te düzeni sağlamış olsa da asayişin temin edildiği yörede bazı sorunlar baş göstermişti. Ahmet Cevdet Paşa Maraş valiliğine getirildiğinde asayişsizlikleri görerek hemen müdahaleyle düzeni yeniden tesis etmiştir. Maraş'ta 18 günlük ikametinden sonra tekrar İstanbul'a dönmüştür (Ahmet Cevdet Paşa, 1991, 240). Onun gidişinden on yıl kadar sonra konargöçerlerin zararları ile ilgili şikâyetler ortaya çıkmıştı. 1891 yılında Keferdiz ahalisi İslahiye Kazasında "haymenişin" olan "kaba'il ve eşâ'ir"lerin kendilerinin ekinlerine zarar verdiklerini, eşyalarını ve mallarını gasp ettiklerini, hırsızlık yaptıklarını, mahalli hükümete şikâyette bulunmalarına rağmen yaşananların önüne geçemediklerini belirtmişlerdir. Buna neden olarak da konargöçerlerin nüfuzlarıyla mahalli hükümetin yapacağı girişimleri engellemelerini göstermişlerdir. Sorunların çözümüne yönelik olarak da Cebel-i Bereket'e bağlı nahiyelerinin, daha yakın oldukları Kilis ya da Maraş kazalarından herhangi birine bağlanmasını ve buradaki konargöçerlerin uzaklaştırılmalarını önermişler, isteklerini içeren bir arzuhalini Adana Vilayetine yazmışlardı (DH. MKT. 1889-9).

Milli Mücadele Döneminde işgaller sonucu yaşanan bir dizi asayişsizlikten Keferdiz halkı da etkilenmiştir. Keferdiz ağalarının soyundan gelen küçükbaş hayvan tüccarı Güllü Beyzade Hasan Ağa, Gaziantep taraflarında 12 kişilik bir Ermeni çetesinin ölüm tehdidinde maruz kalmış; bir atı, yedi keçisi, madeni yüz on lirası, misafir olduğu evin hanımının mücevherleri, bu evin eşyaları ve Adana'da jandarma olan bir askerin oğlunun silahını almışlardı (BOA, HR. SYS, 2543-4/9-12).

Devlet düzeni 1865'te tesis edilse de Cumhuriyet'in ilanından sonra da bölgede eşkiyalık olayları devam etmişti. Daha önceki dönemde aşiretlerin, köylülerin ve eşkiyanın ilişkiler ağıyla ortaya

çıkan geniş koalisyonun yerini yine aynı geniş sahada ancak bireysel girişimler almıştır. Artık, aşiret ve köyler değil, geniş sahayı içine alan şahıs koalisyonları mevcuttur. Başka dikkat çeken nokta ise savaşlar ve Rus baskısı dolayısıyla bölgeye gelen Çerkes göçmenlerinin de bu koalisyona dâhil olmasıdır. Maraş Vilayetinde eşkıyalık yapan Candaroğlu İbrahim ihbar sonucu ele geçirilmiş ancak, baskından kurtulan bazı adamları başına bir takım “eşirra” (çok kötü insanlar) toplayarak tekrar eşkıyalık hareketlerine girişmişler, İslahiye’nin Kötü Obası Köyü civarında Atmani aşiretinden Köpük Salman’ın çadırını basmışlardı. Bu şahıslardan çete reisi Hasan, Balcı ve Kara Ali’nin arkadaşları oldukları anlaşılan Gaziantep’in Kara Dünük Köyünden Ali Oğlu Ökkeş, Ali Oğlu İsmail, İslahiye’nin Duran yaylasından Kolcu İbrahim oğlu Hasan, Ali oğlu Asaf, Pazarcık’ın Sof Alaca köyünden Vato oğlu Ahmet, Şimlik Köyünden Çerkes çocuğu Zekeriya, Kesik Dünbüllü Köyünden Reşit oğlu Mehmet namındaki yedi eşkıya ve bunlara yardım ve yataklık ettikleri sabit olan Sarı Kaya (Sarı Kuyu) köyünden Ahmet Kahyaoğullarından Şeyh Mehmet ve Şeyh Hüseyin, Duran yaylasından Seydi’nin oğlu Musto, Mehmet Ali oğlu Mamo, Pazarcık’ın Alaca Sofa Köyünden Harun oğlu Mehmet isimli beş şahsın; yine takip edilmekte olan çetenin ele geçirilemeyen bakiyelerinden “derdest” edileceklerin Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince İstiklal Mahkemesine gönderilmesi Dâhiliye Vekaletinin Umum-ı Jandarma Kumandanlığı 10197 numara ve 03.09.1925 (R. 3.9.[13]41) tarihli tezkiresi üzerine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplanan İcra Vekilleri Heyeti tarafından “tasvib ve kabul” edilmiştir (BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (BCA, 30-18-1/1).

Cumhuriyet döneminde sadece eşkıyalık olayları değil, dini tarikatların da devlet nezdinde rahatsızlık yarattığı görülmektedir. 1937 tarihli bir kararnamede 1877 tarihli Kafkas muhacirlerinden ölü Abdullah’ın oğlu 1897 doğumlu Şeyh Bilal’in, Keferdiz’e bağlı Hamidiye (Danacık) köyünde ikamet ettiği, “kendisine ilahi adam süsü vererek” propaganda yaptığı, bulunduğu yerde ve çevre köylerde etkinliğini arttırarak halkı fesada verdiği anlaşıldığından beş kişilik ailesi ile Giresun merkeze nakl ve iskan edilmiştir (Balcı, 2009: 84).

4. Keferdiz’de İktisadi Hayata Ait Bazı Veriler

Keferdiz’de 1850’lerde ziraat ve hayvancılığın yaygın olduğu görülmektedir. Zirai ürünlere bakıldığında buğday, arpa, çeltik, soğan, küncü (susam) üretimi vardır. Pekmez üretiminin varlığı etrafta üzüm bağlarının varlığına işaret etmektedir. Yine bulgur yapmak ve un öğütmek için 4 adet değirmenin varlığı tespit edilmiştir. 1855 yılındaki baskınlarda yine İkizkuyusu Köyünde Uncu Halo adlı bir şahsın öldürülmesi köyde en az bir değirmenin varlığının göstergesidir (MLV 753-51/2-3).

Keferdiz Nahiyesinde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık yapılmakta; inek, koyun ve keçi yetiştiriciliği öne çıkmaktadır. Yük hayvanı olarak eşek, katır ve bargir (beygir) kullanılmaktadır. Nahiyede arıcılık yapıldığı da görülmektedir. Sakçağözü Köyünde 1.000 ve diğer yerlerde 200 kovandan oluşan arı kolonisinin varlığı belgelere yansımıştır. Ayrıca iki tulum bal üretiminin gerçekleştirildiğini gösteren başka bir bilgi daha mevcuttur. Tespit edilebilen yük hayvanı sayısı 11 katır, 18 bargir (beygir), 112 Merkep’tir. Yine nahiyede en az 793 adet büyükbaş (inek ve öküz), 7.040 adet küçükbaş (koyun keçi ve oğlak) bulunmaktadır. Küçükbaş hayvancılık yapanların 2.000 hayvandan oluşan büyük sürülerine de rastlanmakta; yine hayvanların sütlerinden yağ üretimi yapılmaktadır. Belgelerde 83,5 kantar ve ayrıca 5 tuluk sadeyağ üretildiği tespit edilmiştir. Evlerde çok sayıda kilim, halı, palas⁸ ve çuvalın varlığı koyunyünü ve keçi kıllarından dokuma üretiminin yapıldığının göstergeleridir. Sadece 1855 yılında yapılan iki yağma hareketinde 800 palas, 565 kilim, 10 halı ve 2.600 çuvalın yağmalandığı tespit edilmiştir. Bunların yerel dokuma tezgâhlarında halkın kendi imkânlarıyla dokuduğu varsayılabilir (MLV 753-51/2-3).

⁸ Keçi kılından dokunmuş kaba kilim. <https://www.nedirnedemek.com/palas-ne-demek> (Erişim tarihi: 28.10.2021)

Keferdiz'le Gaziantep arasında ticari ilişkilere de rastlanmaktadır. 1919'da Keferdiz ileri gelenlerinden Güllü Beyzade Hasan Ağa'nın küçükbaş hayvan ticareti yaptığına dair bilgiler mevcuttur (BOA, HR. SYS, 2543-4/9-12). Hasan Ağa'nın, Güllü Bey'in soyundan gelmesi Kel Mustafa'nın da dâhil olduğu Kösebekirzadelerin bölgede devlet düzeninin tesisinden sonra ticari ilişkilere yöneldiklerine de işaret etmektedir.

1925 yılında yayınlanan bir raporda Cebel-i Bereket'in 10.000 km karelik sınırlarında nüfus azlığı gündeme gelmiştir. Kilometre kareye düşen insan sayısının azlığı endişe verici bulunmuş, nüfusa olan ihtiyaç belirtilmiştir. Yerleşik hayata geçmemiş olan aşiretlerin Keferdiz'i de içine alan bölgede iskânının çok uygun ve mümkün olduğu ifade edilmiştir. Bu iş için en uygun noktalardan biri Haruniye, diğeri ise zirai kabiliyetin yüksek olduğu İslahiye Ovası ve Keferdiz Nahiyesi idi. Buraların, çiftçilik kabiliyeti olan muhacirler için çok değerli iskân muntakaları olduğu, vilayetin 40.000-50.000 nüfusu daha kaldıracabilecek alanlara sahip bulunduğu belirtilmektedir. İslahiye, Keferdiz, Düziçi (Haruniye Nahiyesi) ovaları hem buldukları konum, hem manzaraları hem de zirai üretime uygun topraklarıyla önem arz etmekte ve dikkat çekmektedir (Aysal ve Arslan, 2018: 434-435).

5. Osmanlı Döneminde Keferdiz'de Eğitim

1911 yılında Keferdiz'de bir iptidai mektebi bulunmaktadır. Ancak bu iptidai mektebinin inşası yarım kalmış olup tamamlanması için bir dizi girişimde bulunulmuştur. Keferdiz Nahiyesinin merkezinde olduğu anlaşılan okul için başka yerler ve nahiyeye ahalisinden gelen yardımlarla inşa işine girişilmişti. İstanbul ve Keferdiz Nahiyesi ahalisinin gönderdiği yardımlar 5.000 kûsur kuruş tutmakta olup bahsi geçen meblağla inşa işine girişilmişti. Yapılacak binanın birinci katında iptidai için dört derslane, bir salon; ikinci katta rüştiye için üç derslane, bir muallim odası ve bir salon olmak üzere inşasına başlanmış ve eldeki parayla ancak birinci kat tamamlanmıştı. Yakın zamanda yağın yağmurların etkisiyle inşa halindeki iptidai binasının bazı kısımları zarar görmüştü. Hem zararın telafisi hem de ikinci katın inşasının tamamlanması için gerekli meblağ 250 liraydı. Bahar mevsiminin gelmesiyle iptidainin inşaatına başlanmak üzere yardım toplanmasına müsaade edilmesi için Keferdiz halkı talepte bulunmuştu (MF. İBT. 399-34/3).

6. Hz. Ukkâşe Türbesi

Hz. Ukkâşe Türbesi, Bereket Dağı'nda (Gâvur Dağı) bir tepe üzerinde olup bulunduğu yer Keferdiz Nahiyesi sınırlarına dâhildi. 1859'da türbenin bulunduğu mekân ve buraya ulaşımın sağlandığı yollarla ilgili sorunlar belgelere yansımıştır. "Irak ve yakın denilmeyerek" her taraftan insanlar "yardım dilemek" için buraya geliyordu. Ziyaretçiler asayiş ve barınma gibi birçok sorunla karşı karşıya kalıyorlardı. Bir de türbenin bulunduğu mahal köylerin ve hanelerin olmadığı bir yer olduğundan burada kalmak tehlikeli oluyor; gelinen mesafelerin uzaklığı dolayısıyla hemen dönüş de mümkün olmuyordu. Bunların "cihet-i emniyetleri"ni sağlamak için türbenin türbedarlığına talip olanlar vardı. Mekke-i Mükerreme ahailerinden Seyyid Muhammed Efendi bunlardan biriydi. Etrafta ona yardımcı olacak köy ve haneler olmadığından buraya on kadar hane yerleştirilmesi talep ediliyordu. Türbenin olduğu yerde cami inşası, "edâ-yı salavat-ı Cum'a ve ibâdet" edilmesi, buraya yerleşenlerin yedi sene vergi ödememeleri, bu yönde taltif edilmeleri Maraş Meclisinden merkeze yazılmıştı. Böylece türbe ziyareti sırasında ortaya çıkan sorunlar bertaraf edilmiş olacak, yolların güvenliği de sağlanacaktı (BOA, MLV. 580-17/4).

20. yüzyılın başlarında Bereket Dağı'nda türbenin bulunduğu tepede bir mescit, iki su kuyusu da bulunmaktaydı (ŞD. 152-63/1). Mescit, su kuyusu ve türbenin tamiri; türbedar ve ziyaretçilerin barınması için altı odalı bir barınma alanı inşası talebi vardı (BEO 1528-114586). Ayrıca 19. yüzyıl ortalarından itibaren yapılan girişimler sonucu Durmuşlar diye bir köy de kurulmuştu. Yine de Hz.

Ukkâşe Türbesi ve yollarının emniyetiyle ilgili problemlerin devam ettiği belgelere yansımaktadır. Türbenin ihtiyacını karşılayan su kuyularının tamire muhtaç olduğu görülmektedir. Buraya gelen ziyaretçilerin ve türbedarın barınma ihtiyacının karşılanması sorunları vardır. Yaşanan barınma sorunlarının giderilmesi için türbedar ve ziyaretçilere mahsus altı adet odanın inşası gündeme gelmiş, türbenin tamirat ve inşaatı için devletten talepte bulunulmuştur. Hazine-i Hassa Nezareti bu talebe Hz. Ukkâşe vakfı ve gelirlerine dair bir kayıt bulunamadığını belirterek türbenin masraflarının Evkâf Nezareti tarafından karşılanmasının mümkün olup olmadığını bu kuruma sormuştur. Kastedilen türbenin kayıt ve gelirlerinin olmadığı anlaşılmış ve böyle bir türbe için yeni odalar vs. ile alakalı masrafların karşılanmasının şu halde mümkün olmadığı belirtilmiştir. Yine de devlet, yardım etme arzusunda olup türbenin eklemeler yapılmaksızın tamiri için yeniden keşif yapılmasını istemiştir (BEO 1651-123814/2). Dolayısıyla yeni odalar inşa etmekten kaçınılması istenmiş, türbenin var olan haliyle tamiri konusunda yeni bir keşif yaptırılmış ve masraflar daha önce hesap edilenin neredeyse üçte bir fiyatında çıkmıştı. Bunun üzerine tamiratın yapılması için gerekli meblağın ödenmesi Evkâf Nezaretine yazılmıştı (İ.EV. 30-35/1).

Bahsi geçen zorlukların yaşanmasının en önemli nedenlerinden biri Hz. Ukkâşe Türbesi'sin 20. yüzyıl başlarında devlet nazarında türbe statüsünde görülmemesiydi. 1900 yılında burası bir vakıf olarak, türbenin hizmetini gören kişi de türbedar olarak görülmemektedir (ŞD. 152-63/1).

7. Sakçagözü'nde Kazı Çalışmalarına Dair Belgelere Yansıyanlar

Osman Hamdi Bey, 1883 yılında İslâhiye'de araştırmalar yaparken Sakçagözü'nde de bir dizi incelemelerde bulunmuştur. İnceleme sırasında Sam'al'ın 10 km kadar kuzeydoğusunda bulunan Coba Höyük tespit edilmiştir. Burada ilk kazı çalışmalarını 1907 yılında yüzeyde bulunan heykelleri gören Jon Garstang gerçekleştirmiştir. Kazılara ilk başladığı tarih 1908 yılıdır. 1908'deki kazılar kısa süreli de olsa 1911'de kazı işlemleri devam etmiştir. Yapılan kazılarda Geç Hitit dönemi heykellerine ulaşılmıştır. Çıkarılan eserler 1939'da Ankara'ya, Anadolu Medeniyetler Müzesi'ne getirilmiştir. 1949'da yeni bir kazı heyeti ikinci dönem kazılarına başlamıştır. Bu ekip John Waechter başkanlığında olup ekipte Joan du Plat Taylor ve Veronica Seton Williams bulunmaktaydı. İkinci dönem kazılarında etrafı duvarlar ile çevrilmiş bir saray yapısına da ulaşılmıştır (Üngör, 2017: 214-215).

Osmanlı arşiv belgelerinde ilk kazı çalışmalarını yapan Jon Gastrang'a kazılar yapması için izin verilmesi ve izin sürelerinin uzatılmasına dair kayıtlar vardır. İngiltere Devleti tebaasından Liverpool "Darülfünunu" (üniversitesi) hocalarından eski eserler uzmanı ve alim Mösyö Jon Gastrang'ın, İslahiye Kazasının Sakçagözü adlı mahallinde eski eserler çıkarmak için izin istediği, 1907'de yapılan bir dizi yazışma sonunda gerekli iznin verildiği görülmektedir (HR. TH.. 355-13). Onun ekibinde Almanyalı Horst, İngiliz Tabip Mösyö Artur Dikin, Rahip Lenton ve Osmanlı tebaası olup Rum cemaatinden alınan Marvovati bulunmaktaydı. Jon Gastrang, Boğazköy'de Müze-yi Hümâyun adına yapılan kazı çalışmalarını "temâşa ve tetkik itmek üzere" Ankara'ya gelmiş, buradan da Sakçagözü'ne ulaşmak için Kayseri yoluyla Adana'ya gitmesi gerekmişti. Müze-yi Hümâyun, onu itibarlı misafirlerden sayarak seyahati esnasında gerekli hürmetin gösterilmesini istemiş, bu kapsamda gerekli yazışmalar yapılmıştı. 6 Haziran 1907'de saat 10.00'da Kayseri ve Tarsus yoluyla Adana'ya ulaştığı polis idaresi tarafından haber verilmişti. Bu âlimin Halep, Antep ve Maraş'a da gideceği bildirilmişti (DH. TMIK.M.. 250-3/1).

1910 yılında Sakçagözü'nde "eser-i atıka (tarihi eser)" çıkarmak için gelen İngiltere tebaasından olup eski eserler uzmanı Mösyö "Con Garstaning" (Jon Garstang) çalışma izninin dolması nedeniyle ruhsatını yenilemek istemiş, bu talep Osmanlı yöneticileri tarafından uygun bulunmuştur. Böylece bir yıl daha tarihi eserler konusunda çalışma izni alabilmiştir (İMF. 16-7). 29 Ağustos 1911'tarihli bir belgede kendisine verilen ruhsatname gereğince "icrâ-yı tahribât eylemek üzere" birkaç güne kadar İskenderun'a gelerek oradan Sakçagözü'ne geçeceğinden seyahati esnasında gerekli tedbirlerin alınması

istenmiştir (DH. İD. 60-9/3). Bu âlimin Sakçagözü'nde 1908'den 1912 yılına kadar kazı çalışmalarında bulunduğu görülmektedir.

SONUÇ

Keferdiz Nahiyesi 1516'da Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra birkaç yüzyıl idari bakımdan Maraş'a bağlı kalmıştır. Belgelerde çoğunlukla Keferdiz bazen de Kefruz olarak geçer. Yerleşik hayata geçmeyen bazı aşiretlerin 1523'ten itibaren burada var oldukları görülmektedir. 1595'te Keferdiz denilen mahallin geçit üzerinde olması ve gelen giden yolcuların emniyetinin sağlanması için buraya iskân gerçekleştirilmesi istenmiştir. Böylece yörede asayiş sağlanmaya çalışılmıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda Keferdiz'in idari olarak Maraş'a bağlılığının devam ettiği görülmektedir. Bir süre Mısırlı İbrahim Paşa'nın hâkimiyetinde kalan nahiyeye 1852'de Halep Eyaletinin Kilis Kazasına tabi olup bu süreçte nahiyede ciddi karışıklıklar çıkmıştır. Çukurova'dan Dersim'e kadar uzanan sahada merkezi otoritenin zafiyetinden kaynaklı durum Keferdiz için de söz konusudur. Osmanlı yönetim sistemindeki bazı yanlışlıklar Keferdiz'de sorunlara yol açmıştır. Nahiyenin vergisi ve yönetiminin Halep'te olup, aşar vergisinin Maraş'tan istenmesi bu yanlış uygulamalardan biriydi. Yaşanan karmaşa nahiyeye müdürleri arasında çatışmaya neden olmuş, üstelik İskenderun ve Antakya'yı Maraş'a bağlayan güzergâhın kapanmasının en önemli nedenlerinden de birini teşkil etmiştir. Çünkü bu güzergâhta devlet otoritesinin en az hissedildiği yerler Keferdiz'e bağlı yerlerdir. Keferdiz'in bulunduğu konum - farklı bir eyalete bağlılığı dolayısıyla- Maraş'a bağlı Ekbaz, Tiyek ve Hacılar nahiyelerinin Maraş'la bağlantısını kesmekteydi. İç kesimlere kadar uzanan sınır Maraş'ı bu nahiyelerden coğrafi olarak neredeyse ayırıyordu. Sorunun çözümü, Fırka-i İslahiye'nin iskân faaliyetleriyle gerçekleştirilmiştir. İslahiye Kaymakamlığına bağlanan Keferdiz'de idari karmaşa son bulmuştur. 1878'den sonra Keferdiz Cebel-i Bereket Sancağına bağlanmıştır. Ancak nahiyenin sorunları idari yapıdaki bu değişikliklerden kaynaklı olarak zaman zaman devam etmiş, konargöçerler tarafından taciz edilmişler ve bunlardan korunmak için Maraş'a bağlanmak istemişlerdir. 1919'da nahiyenin merkezi Sakçagözü olmuştur. Keferdiz, Cumhuriyet döneminde 1933 yılına kadar Cebel-i Bereket Vilayetine bağlıdır. Ancak aynı yıl bu vilayetin ilga edilmesiyle Gaziantep'e bağlanmıştır. İkinci Meşrutiyet'ten sonra Sakçagöz ya da Sakçagözü ismi öne çıkmaya başlamış, 1969'da ise Sakçagözü adıyla belediye olmuştur.

Keferdiz, eşkiya saldırılarının veya bulunduğu yöreyle birlikte eşkiyalık olaylarının merkezinde yer almıştır. Eşkiyalık olaylarında aşiretler, eşkiya ve köylüler arasında bir koalisyonun varlığından söz edilebilir. Kel Mustafa, İnce Bey ve Ağca Bey'le yaşadığı çatışmalarda çevredeki diğer aşiretlerin e eşkiyaların da katılımı söz konusu olmuştur. Yörede yaşanan çatışmalarda taraflar diğer nahiyeye müdürlerinin de desteğini aramışlar ve onları ikna için propagandalar yapmışlardır. Yaşanalar karşısında devletin çok fazla müdahil olamaması devlet otoritesinin zafiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Gerginlikler çatışmaya dönünce Keferdiz'in toplumsal düzeni alt üst olmuştur. Köse Bekirzadelerle Abdülfettahzadeler arasında gerginlikler ve çatışmalar Keferdiz'de huzursuzluklara neden olmuştur. Üstelik Keferdiz ileri gelenlerinden Kel Mustafa'nın kardeşlerinin tutuklanması diğer bir huzursuzluk sebebi olmuştur. Yaşanan çatışmalar yağmalama ve öldürme olaylarıyla neticelenmiş nahiyeye talan edilmiştir. İntikam duygusu ve yağma kültürünün yöredeki varlığı da olayların büyümesinin nedenlerindedir. Keferdiz'e bağlı bulunan yerlerde güvenlik kuvvetlerine saldırmaktan çekinmeyen eşkiya gurupları kol gezmektedir. Keferdiz'e bağlı Çerçili Köyü eşkiyaların pazar yeridir. Farklı yerlerden çalınarak getirilen mallar ve eşyalar bulunamaması için burada değiştirilmekteydi. Köyde yerli halktan daha fazla sayıda eşkiya bulunmaktaydı. Özellikle Keferdiz'e bağlı, Keller, Hanağzı, Kürtbahçe, Çerçili taraflarında asayiş tamamen ortadan kalktığından Maraş-Antakya-İskenderun güzergâhı kapanmıştı. Keferdiz'de 1865'de Fırka-i İslahiye'nin düzeni sağlamasıyla devlet otoritesi tesis edilmiştir. Ancak 1890'larda bölgede bulunan konargöçerler Keferdizlileri rahat

bırakmamış, mallarını gasp etmeye, tarlalarına zarar vermeye başlamıştı.

İkinci Meşrutiyet'in eğitim alanındaki çalışmalarının Keferdiz'de de etkileri görülmüştür. Nahiye İstanbul ve Keferdiz'den toplanan yardımlarla bir iptidai inşaatına girişilmiş ancak, inşaatı yarım kalmıştı. Yine burada büyük sahabilardan Hz. Ukkâşe Türbesi'nin güvenliği ve tamiri ile ilgili sorunlar aşılmaya çalışılmıştır. Türbenin etrafında yeni bir köy (Durmuşlar Köyü) ortaya çıkmıştı.

Keferdiz'de 1907 yılından itibaren kazı çalışmalarıyla ilgili gelişmeler olmuş, Liverpool Üniversitesi'nden Gastring, ekibiyle birlikte 1908-1911 yılları arasında kazı çalışması yapmıştır. İkinci dönem kazı çalışmaları 1949'da başlamıştır. Bu ekip John Waechter başkanlığında çalışmalar gerçekleştirmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BOA, A. {DVNSMHHM.d.. 73-621.
BOA, AE. SABH. I. 211-13952.
BOA, AE.SMHD. I. 64-4154.
BOA, AE.SMHD.I. 100-7051.
BOA, AE.SMHD.I. 216-17104.
BOA, AE.SMMD. II. 42-4149.
BOA, AE.SMMD. III. 55-5540.
BOA, AE.SMMD. IV. 104-12086.
BOA, AE.SMST III./6-386-0.
BOA, AE.SOSM. III. 51-3666.
BOA, AE.SSLM. III, 225-13146.
BOA, A}MKT.NZD.425-6.
BOA, A}MKT UM.134-28.
BOA, A}MKT.UM.416-88.
BOA, A}MKT.UM.464-38.
BOA, A}MKT.UM.508-19.
BOA, BEO.1528-114586.
BOA, BEO.1651-123814/2.
BOA, DH.İ.14-1.
BOA, DH.İD.60-9/3.
BOA, DH.MKT.1889-9.
BOA, DH.MKT.1932-3.
BOA, DH.TMIK.M..250-3/1.
BOA, HR.SYS.2543-4/9-12.
BOA, HR.TH..355-13.
BOA, İ.DH.281-17609.
BOA, İ.DH.281-17609/3.
BOA, İ.EV.30-35/1.
BOA, İMF.16-7.
BOA, MF.İBT.399-34/3.
BOA, MKT.MHM,82-93/1.
BOA, MLV.257-72.
BOA, MLV.261-26.
BOA, MLV.600-58.

BOA, MLV.753-51.

BOA, ŞD.152/63.

BOA, ŞD.156-11.

BOA, Y.PRK.DH. 1-16.

BCA, 30-11-1-0/ Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, 342-08-4, 20.02.1969.

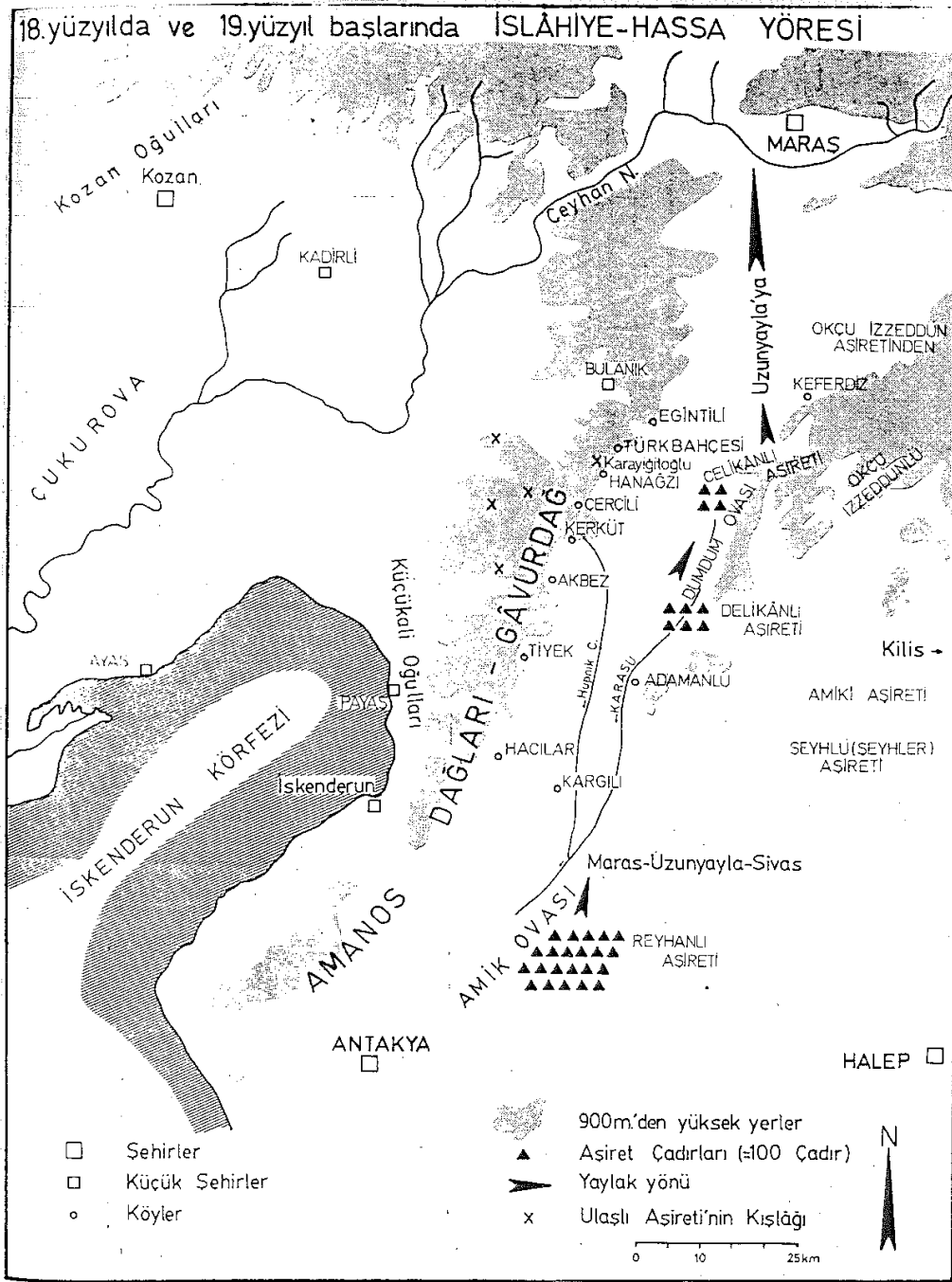
BCA, 30-18-1/1 Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 15-55-19.

Telif Eserler

- Aysal, N., L. Arslan. (Güz, 2018). Türkiye'nin Sağlık Ve Toplumsal Coğrafyası: Cebel-i Bereket. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. S. 63. 419-451.
- Balcı, S. (2009). Lozan Mübâdillerinin Giresun'a Yerleştirilmeleri ve Mübâdillerin Karşılaştıkları Sorunlar. Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sempozyumu (09-11 Ekim 2008). Ankara: Giresun Belediyesi. 76-85.
- Çadırcı, M. (1997). Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı. 2. Baskı. Ankara: TTK Yayınları.
- Çalışkan, A. (Ocak 2020). XVIII. ve XIX. Yüzyılda Maraş'ta Gayrimüslimlerin İktisadi Durumları. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C/S. 17 (2): 967-986.
- Devellioğlu, F. (1996). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. 13. Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Ercan, Y. (2002). Yavuz Sultan Selim Dönemi/Ortadoğu'da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi. Türkler Ansiklopedisi. C. 9. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 780-831.
- Eyicil, A. (1997). 1855'te Tâcirlü Aşireti'nin İsyanı. Tarih Araştırmaları Dergisi. C/S. 19 (30): 99-133.
- Gökbilgin, M. T. (1964). Nahiye. İslam Ansiklopedisi. C. 9. İstanbul: MEB Yayınları. 37-39.
- Halaçoğlu, Y. Fırka-ı İslahiye ve Yapmış Olduğu İskan. Tarih Dergisi. S. 27: 1-20.
<https://www.nedirnedemek.com/palas-ne-demek> (Erişim Tarihi: 28.10.2021)
- Karaboran, H. (1986). İslahiye ve Hassa'nın Kuruluşundan Önce Yerleşme Durumu. V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi. İstanbul: Edebiyat Fak. Basımevi. 303-329.
- Karaboran, H. (1994). Hatay-Maraş Çöküntü Hendeği Sahasında Yer Alan İslahiye ve Hassa'nın Kuruluşundan Önce Bu Yöredeki Yerleşme Durumu. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C/S. 6 (1-2): 156-174.
- Karal, E. Z. (2007) Osmanlı Tarihi. 7. Baskı. C. VI. Ankara: TTK Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi. 3. Baskı. Ankara: Cedit Neşriyat.
- Öğüt, T., N. Küçük. (Mayıs 2015). 18. Yüzyılda Kilis'te Okçu İzzeddinli Aşiretinin Vergi Direnci. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD). C/S. 7 (12): 46-73.
- Özçağlar, H. (2014). Tarihsel Süreçte Bucakların Yönetsel Bölünüş İçindeki Yeri ve Önemi. Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi VIII. Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı. 285-296.
- Solak, İ. (2002). XVI Yüzyılda Maraş ve Çevresinde Dulkadırlı Türkmenleri. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi. S.12: 109-154.
- Sümer, F.(1963). Çukur-ova Tarihine Dâir Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar). Tarih Araştırmaları Dergisi. C/S. 1(1): 1-98.
- Şahin, İ. (2006). Nahiye. TDVİA. C.32. İstanbul: TDV Yayınları. 306-308.
- Talayhan, M. A. (2001). Osmanlı Devlet Salnamelerine Göre Adana ve Konya Vilayetlerinin İdari Taksimatı 1851-1910. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tuncel, M. (2002). Kilis. TDVİA. C. 26. Ankara: TDV Yayınları. 5-8.
- Uzun, E., S. ZAMAN. (2020). Savaş Alanları Turizminin Bir Çekiciliği Olarak Antep Savunması Mirası:

- Potansiyeli Ve Gaziantep Turizmi Açısından Önemi Üzerine Coğrafi Bir Değerlendirme. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. S. 9/2: 919-940.
- Ünal, A. (2006). Hitit İmparatorluğu'nun Yıkılışından Bizans Dönemi'nin Sonuna Kadar Adana ve Çukurova Tarihi. ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Arkeoloji Özel Sayısı). C/S. 15 (3): 67-102.
- Üngör, İ. (Aralık, MMXVII). Gaziantep İli Nurdağı İlçesinde Tarihi ve Arkeolojik Çalışmalar. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi. C/S. IV (XIII): 213-263.
- Üngör, İ. (2011). İslahiye ve Çevresinde Geç Hitit Merkezleri. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. S. 8: 137-163.
- Yavuz, N. (2004). Fırka-i İslahiye. Ankara: Gündüz Yayıncılık.

EKLER: 1 (Karaboran, 1994: 173)

* Hilmi Karaboran, "Hatay-Maraş Çöküntü Hendeği"

On Sekizinci Yüzyıl Avrupası'nda Aydınlanmanın Basın Yayın Alanındaki Sansür Uygulamalarına Etkileri: Habsburg İmparatorluğu Örneği*

Arş. Gör. Zeynep Şehidoğlu

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8862-7470>

Doktora Öğrencisi / İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, İstanbul
- TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 15.09.2021

Kabul: 10.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Basın Tarihi

Aydınlanma

Sansür

Avrupa

Habsburg İmparatorluğu

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52651>

Öz

Tarih boyunca süregelen ve çokça tartışılan bir konu olarak basın yayın sansürü, demokrasiyle yönetilen ülkelerde bile hala ciddi bir problem olarak görülmektedir. Basın yayın alanındaki sansür problemini daha iyi anlamak için tarihi sürece bakmak ve analiz etmek elzemdir. Bu çalışma, Avrupa'dan neşet eden Aydınlanma'nın basın yayın sansürüne etkisini araştırmaktadır. Geniş bir araştırma evreni gerektiren bu konu zaman ve imkân kısıtları nedeniyle Habsburg İmparatorluğu örneğinde ele alınmıştır. Araştırma evreni olarak Habsburg İmparatorluğu'nun seçilmesinin nedeni, Aydınlanmacı Mutlakiyetçi yönetim biçimine sahip ve Avrupa kıtasında yüzyıllarca hüküm sürmüş köklü bir imparatorluk olmasıdır. Aydınlanma, Habsburg İmparatorluğu'nda on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından sonra etkisini göstermeye başlamıştır. Bu nedenle söz konusu dönemde hükümdar olan Maria Theresia (1740-1780) ve oğlu II. Joseph'in (1780-1790) sansür uygulamaları çalışmanın ana verilerini oluşturmaktadır. Toplanan veriler, tarihsel sosyolojide kayda değer bir kuramsal çerçeve sunan "patika bağımlılığı" (path dependency) ekolü çerçevesinde analiz edilmiştir. Sonuç olarak Habsburg İmparatorluğu'nda ülkenin kendine özgü toplumsal yapısına ve geçmiş deneyimlerine göre şekillenen bir Aydınlanma anlayışının oluştuğu ve buna bağlı olarak Aydınlanma'nın o dönemde yapılan tanımlamasıyla uyumlu olan bir özgürlük ortamının olmadığı ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar yönetim kendisini Aydınlanmacı Mutlakiyetçi olarak tanımlasa da kendilerinden önceki mutlakiyet yönetim biçiminin etkileri büyük ölçüde devam etmiştir. Basın yayın alanında eskiye göre sansür uygulamalarında iyileşmeler olmuş ve yeni düzenlemeler yapılmış olsa da bunlar dönemin basın yayın özgürlüğü ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Şehidoğlu, Z. (2021). On Sekizinci Yüzyıl Avrupası'nda Aydınlanmanın Basın Yayın Alanındaki Sansür Uygulamalarına Etkileri: Habsburg İmparatorluğu Örneği. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 321-336.

*The Effects of Enlightenment On The Practices of Censorship In The
Field of Press In Eighteenth-Century Europe: The Case of The Habsburg Empire
(1740-1790)**

Res. Asst. Zeynep Şehidoğlu

PhD Student / Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Journalism, Istanbul –
TURKEY

Article History

Submitted: 15.09.2021

Accepted: 10.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Press History

Enlightenment

Censorship

Europa

Habsburg Empire

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52651>

Abstract

Press censorship, which has been an ongoing and much discussed issue throughout the history, is still seen as a serious problem even in democratic countries. It is essential to look at and analyze the historical process in order to better understand the problem of censorship in the field of press. This study investigates the effect of the Enlightenment, which originated in Europe, on the censorship of the press. This subject, which requires a wide research universe, has been discussed in the example of the Habsburg Empire due to time and opportunity constraints. The reason why the Habsburg Empire was chosen as the research universe is that it was a deep-rooted empire that had an Enlightenment Absolutist regime and ruled the European continent for centuries. The Enlightenment began to be felt in the Habsburg Empire after the half of the eighteenth century. Maria Theresa (1740-1780), and her son Joseph II (1780-1790) ruled during this period. For this reason, the censorship practices of the two rulers constitute the main data of the study. The collected data were analyzed within the framework of the "path dependency" school, which offers a remarkable theoretical framework in historical sociology. As a result, an understanding of Enlightenment was formed in the Habsburg Empire, which was shaped according to the country's unique social structure and past experiences. Accordingly, it turns out that there was no environment of freedom that was compatible with the definition of the Enlightenment at that time. Although the regime defines itself as an Enlightenment Absolutist, the effects of the previous absolutist regime continued to a large extent. Although there have been improvements in censorship practices and new regulations in the field of press compared to the past, but these were insufficient to meet the needs of press freedom of the period.

GİRİŞ

Avrupa’da matbaanın icadı ve kullanımının yaygınlaşmasıyla bilginin daha geniş kitlelere ulaşması, bilimde ve sanatta yeniden doğuşun yaşandığı Rönesans dönemi, dinde reform hareketleri ve on sekizinci yüzyıla hâkim olan Aydınlanma düşüncesi, birçok toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasi gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Tanrı’nın adına toplumları yöneten kiliseye, batıl inançlara ve dini baskılara itiraz edilmiş; bunlar yerine ampirik ve materyalist bilginin üstünlüğüne duyulan inanç, bilimsel ve teknolojik gelişme isteğini tetiklemiştir. Aydınlanma, bütün bu gelişmelerin göbeğinde yer alan ve kıtanın büyük bir kısmını yüzyıllarca yönetmiş olan Habsburg İmparatorluğu’nda on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından sonra etkisini hissettirmeye başlamıştır. İngiliz ve Fransızların gerisinde kalsa da evrene dair üretilen bilginin, sosyal bilinç değişiminin, eğitimin ve Aydınlanma’nın aracı olarak edebiyatın, Alman gelişiminde önemi ve etkisi büyük olmuştur (Vierhaus, 1984: 86).

Bu dönemde, Habsburg İmparatorluğu’nda tahta çıkan hanedanın en etkili ve “Aydınlanmacı Mutlakiyetçi” hükümdarları olarak anılan Maria Theresia (1740-1780) ve oğlu II. Joseph (1780-1790), bir yandan Aydınlanma Dönemi entelektüel gelişiminin gerisinde kalmamaya çabalarlarken, bir yandan da Fransız Devrimi’nin (1789) ayak seslerinin işitildiği bu süreçte çeşitli alanlarda önlemler alıp reformlar yaparak; Avrupa’da merkezi bir devlet kurmaya, hanedan topraklarındaki iktidarlarını ayakta tutmaya çalışmışlardır. Bu dönemde yaygın olan Aydınlanma düşüncesinden neşet etmiş “Aydınlanmacı Mutlakiyet” olarak adlandırılan yönetim biçimi, dönem Avrupa’sındaki Habsburg İmparatorluğu, Prusya Krallığı, Fransa Krallığı gibi devletlerde farklı şekillerde tezahür etmiştir (Wilson and Reill, 2004: 3). Aydınlanmacı Mutlakiyet, tarihçiler tarafından sıkça yapılan tanıma göre, on sekizinci yüzyıl Avrupası’na özgü olan, Aydınlanma düşüncesinin siyasi ilkelerini odağına yerleştirmiş bir yönetim biçimidir (Wilson and Reill, 2004: 3). Buna göre hukuk devletine yönelik çabalar, askeri, mali ve eğitim alanlarında yapılan reformlar, Aydınlanmacı Mutlakiyet siyasetinin bir ürünü olarak gösterilmiştir (Conrad, 1961: 14). Buna göre devlet artık hükümdarın keyfilğine değil halka hizmet etmektedir. Prusya Kralı II. Friedrich’in kendisini devletin “ilk hizmetkârı” olarak tanımlaması, bu anlayışın ürünüdür (Wilson and Reill, 2004: 3)¹. Hizmetkar olma argümanı, devlet egemenliğinin tek ve mutlak taşıyıcısı olarak hükümdarın yetkilerini halkın ortak iyiliği için kullanacağı varsayımına dayanmaktadır. Bunların yanı sıra hükümdarlar, bakan veya danışman olarak eskiden olduğu gibi yönetici elit kesimden değil Aydınlanma taraftarı olan lider kişilerden atanmıştır (Wilson and Reill, 2004: 3). Maria Theresia ve II. Joseph’in güttüğü yukarıdan aşağıya doğru ilerleyen bir dönüşümü hedefleyen Aydınlanmacı Mutlakiyet siyaset biçimi, eski mutlakiyet rejiminin bir çeşit modernizasyonu, kameralizm² ve Aydınlanma düşüncesinin bir kombinasyonundan oluşmuştur (Wilson and Reill, 2004: 3). Aydınlanma düşüncesinin etkilediği diğer bir alan ise sansür uygulamalarıdır. Önceki yüzyıllarda uygulanan sansür yasaları, Maria Theresia ve II. Joseph’in iktidarları döneminde tekrar düzenlenmiştir.

Günümüz sansür uygulamalarını daha iyi anlayabilmek ve analiz edebilmek için tarihsel süreci iyi bilmek gerekliliğine dayanan bu çalışma, Aydınlanma dönemindeki Aydınlanmacı Mutlakiyetçi hükümdarlar tarafından basın yayın alanında uygulanan sansür konusuna eğilerek bu konuda veri sağlamayı ve yürütülen politikaların izlerini sürmeyi amaçlamaktadır. Geniş bir örneklem alanını içine alan bu konu zaman ve imkân kısıtı nedeniyle Habsburg İmparatorluğu örneğinde ele alınmaktadır. Toplanan veriler, tarihsel sosyolojide kayda değer bir kuramsal çerçeve sunan “patika bağımlılığı”

¹ II. Joseph de, II. Friedrich’e öykünerek kendisini Habsburg İmparatorluğu’nun ilk hizmetkârı olarak adlandırmıştır.

² Kameralizm, devlet işlerinin sistematik idaresiyle ilgilenen, devletin kuvvetini çoğaltmak için geliştirilen, tek aktör olarak devletin çıkarlarının önemsendiği devlet yönetimi bilgisi ve tekniği olarak tanımlanır (Eryılmaz, 2013: 25).

(path dependency) ekolü çerçevesinde analiz edilerek, iki hükümdarın basın yayın alanında uyguladıkları sansürün oluşum aşamaları, ülkenin geçmişinde, geçmiş hükümdarların aldıkları kararlarda ve o güne dek gelen geleneksel yönetim biçiminde aranacaktır.

1. YÖNTEM

Tarihsel sosyoloji literatüründe patika bağımlılığı (path dependency), “bugüncü” (presentist) bakışların aksine ampirizme kaymadan tarihsel süreçlerin oynadığı kurucu rolleri teorileştirmeye dayanır (Ergut, 2007: 5). Ergut, bazı olguların olgunlaşmasının çok uzun bir döneme yayıldığını, bugüne dair bir fenomenin esas nedeninin söz gelimi on sekizinci yüzyılda vuku bulmuş kritik bir moment olabileceğini belirtir (Ergut, 2007: 4-5). Dolayısıyla bugün mevcut olan bir olayı veya olguyu anlayabilmek çoğu zaman o olgunun oluşum aşamalarını bize sunan tarihi süreçlerin analizini gerektirir. Tarihsel sosyolojinin öncülerinden olan Charles Tilly, olayların nasıl gerçekleştiğinin, ne zaman ve nerede olduklarına bağlı olarak değiştiğini; bu bağlamda sosyal süreçlerin patikalara bağımlı (path-dependent) olduklarını ve bu yüzden de tarihin önemli olduğunu vurgular (Tilly, 1988: 707; 710). Kritik dönemlerde yapılan seçimlerin, girilen patikaların, sonraki dönemlerde olacak olan olayları belirlediği görüşüne dayanan patika bağımlılığı, içinde bulunulan durumun önceden-belirlenmiş bir gelişme çizgisinin doğal ve gerekli bir sonucu olmaktan ziyade yavaş, uzun ve tarihsel olarak özgün süreçlerin bir sonucu olduğunu öne sürer. Böylece bir yapının oluştuğu zaman ve mekâna bağlı olarak o yapının benzerlerinden ayrılması söz konusudur (Sztompka 1993: 209; Aktaran: Ergut 2007: 6).

Habsburg İmparatorluğu'nda söz konusu dönemdeki basın yayın alanındaki sansür uygulamaları patika bağımlılığı ekolü temel alınarak analiz edilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sansür Kavramı

Latince “censura” kelimesiyle ifade edilen “kontrol”, “değerlendirme” anlamlarına gelen sansür sözcüğü, basılı yayınların, mektupların, filmlerin ve bu gibi materyallerin genellikle devlet kurumları tarafından özellikle siyasi, hukuki, ahlaki veya dini uygunluklarının kontrolü veya bilginin kontrol edilme girişimi olarak tanımlanır (www.duden.de, 2019). Türk Dil Kurumu ise sansürü, “her türlü yayının, sinema ve tiyatro eserinin hükümetçe önceden denetlenmesi işi veya yayınının ve gösterilmesinin izne bağlı olması, sıkı denetim” olarak tanımlamıştır (www.tdk.gov.tr, 2019). Laursen, bu tanımlardan farklı olarak sansür tanımına, sözlü ifade etme biçimlerini, elektronik medyayı, sanatı ve müziği de dahil eder (Laursen, 2021).

Sue Curry Jansen, *Censorship: The Knot that Binds Knowledge and Power* isimli çalışmasında sansürü tüm sosyal olarak yapılandırılmış yasaklama ve yönergeleri kapsayacak şekilde tanımlar. Söz konusu yasa ve yönergeler, fikirlerin, bilgilerin, imajların ve diğer mesajların toplumun iletişim kanallarıyla yayılmasını önler. Bu yasaklar sosyal, ekonomik, politik, dini veya diğer otoriter sistemler tarafından güvenceye alınmış veya alınmamış olan tüm gizli veya açık yasaklama ve yönergeleri içerir (Jansen 1991: 221; Aktaran: Freshwater, 2004: 227). Freshwater ise *Towards a Redefinition of Censorship* adlı çalışmasında farklı sansür tecrübelerini kapsayan ve denetim, şartlanma ve susturmanın sosyo-tarihi özgüllüğünü yansıtan bir sansür tanımı öne sürer. Bu tanım, sansürü soyut veya yalıtılmış bir otorite tarafından yürütülen bir dizi eylemden ziyade, sansür etmenleri arasındaki ilişkilerle gerçekleşen bir süreç olarak kabul eder. Susturulmuş konuşmanın etik açıdan karmaşıklığını yansıtmak için söz konusu sansür tanımı, sansür yöntemini koruyan “ya da/veya” yerine “her ikisi/ve” sansür yöntemini kapsayıcı mantığı tarafından yönlendirilir (Freshwater, 2004: 225). Freshwater, özetle sansürün günümüzde hala geleneksel kılıfı içerisinde devlete bağlı olan baskıcı bir kurumun müdahalesi gibi görünmekte olduğunu, fakat aynı zamanda sansürün yardım kuruluşlarını ve yerel

yönetim veya kamu sübvansiyon kaynakları ve kurumsal sponsorları yönetenler tarafından alınmış kararlar ve eylemlerde de cisimleşmekte olduğunu belirtir. Freshwater, yaptığı araştırmalara göre sansür hakkındaki çıkarımların sabit olmaktan çok muvakkat; tekilden çok çoğul; evrenselden ziyade zamana ve bölgeye özgü olması gerektiği sonucuna varır. Ayrıca sansür uygulayan kurumlar ve sansürlenene bireyler arasındaki olası suç ortaklığı ilişkisine de işaret eder ve sansür suçlamalarına karşı gösterilen duyarlılığın, söz konusu durumun varlığına dair soruşturmayı engellememesi gerektiğini belirtir. Freshwater, sansürü bir süreç olarak görmek gerektiğini, bu sürecin bir ucuna öldürme veya acımasız hapsedmenin en aşırı uçlarını koyarken diğer ucuna yapısal dışlamanın karanlık eylemlerini yerleştirir (Freshwater, 2004: 242).

Sansür terimi tüm bu tanımlara ek olarak otosansüre kadar genişletilebilmektedir. Otosansür, sansüre mâruzîyetle birlikte ortaya çıkan ve zamanla insanların bilinçli veya bilinçsiz kendi kendilerini sansürlemesine sebep olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Daniel Bar Tal, bir toplumda potansiyel olarak çeşitli yapıcı ve işlevsel gelişmeleri kolaylaştırabilecek nitelikteki bilgiye ket vuran bir engel olarak oto-sansürün kişilerarası, örgütler arası ve toplum içi ortamlar da dâhil olmak üzere her sosyal alanda gerçekleşmekte olduğunu belirtir (Tal, 2017: 1-2).

Sansür tarih boyunca dini veya siyasi otoriteler tarafından tayin edilen kişiler veya komisyonlar tarafından uygulanmış; fakat aynı zamanda kanuni yetkisi olmadığı halde yasa dışı kişiler tarafından da gerçekleştirildiği gözlenmiştir (Laursen, 2021). Sansürün genel gerekçesi olarak en sık görülen sebepler arasında ifade etme biçiminin yıkıcı, sapkın, müstehcen, pornografik, saldırgan vb. içerikte olmaları gösterilmektedir. En çok sansürlenene konuların başında ise din, siyaset ve cinsellik gelmektedir (Laursen, 2021). Sansürleme, yayın öncesi lisanslama ve revizyon gibi gereklilikler şeklinde olduğu gibi, yayın sonrasında da ürünün yasaklanması, yakılması veya boykot edilmesi, para cezası, yazarın veya yayıncının ölüm cezasına çarptırılması gibi biçimlerde uygulanabilmektedir (Laursen, 2021).

Sosyolojik açıdan “toplumsal bir sistemin kendisini savunmasına hizmet eden bir işleve sahip” olarak tanımlanan sansür, her devrin iktidarınca tarih boyunca kullanılmış (Bachleitner, 2017: 22) neredeyse olağan bir araç olarak karşımızda durmaktadır. Zîra her bir yaşayan sosyal varlık, eninde sonunda, fikrî ve maddî varlığını savunmak, güvence altına almak ve geliştirmek çabası içine girer. Bu nedenle toplumsal sistemler, doğası gereği muhaliflerle savaşılmaya, zarar görmemeye ve zaman içinde olası tehlikeleri önlemeye çalışır (Otto, 1968: 71).

Tal, en liberal, demokratik veya Aydınlanma yanlısı devletlerde bile, en azından birtakım bilgi ve görüşleri resmi veya resmi olmayan şekilde sınırlamanın, diğer alanlarda olduğu gibi özellikle güvenlik alanında da gerekli olduğunu savunur; aksi takdirde toplumların sağlıklı bir şekilde işlevlerini yerine getiremeyeceklerini öne sürer. Her toplum veya grupta bilginin serbest akışı ile kısıtlanması arasında açıkça bir gerilimin görüldüğünü ve sınırlandırılmamış bir serbest bilgi akışının topluma zarar verebilme olasılığından bahseder (Tal, 2017: 3); fakat burada hassas bir dengenin kurulması gerektiği ve aşırıya giden sınırlandırılmamalardan da toplumun zarar görebileceği unutulmamalıdır.

2.2. Ergin Olmama Halinden Kurtulma: Aydınlanma

Aydınlanma felsefesi ve tarihi üzerine uzmanlaşmış olan Profesör Werner Schneiders, genel olarak bakıldığında on sekizinci yüzyıl Aydınlanma’sını, sadece düşünsel bir ilerleme değil, aynı zamanda tüm koşulların iyileştirilmesi, düşüncenin açıklığı vaadinde olan manevi ve sosyal bir reform hareketi olarak tanımlar (Schneiders, 2014: 14). Schneiders, Aydınlanma’nın açıkça gerçeği; fakat aynı zamanda özgürlüğü ve bağımsızlığı amaçladığını ifade eder. Schneiders, Aydınlanma kavramının, başlangıçta “akıl aydınlanması” (rasyonel aydınlanma kavramı) anlamında kavramların açıklığa kavuşturulması, cehaletin ve mantıksızlığın ortadan kaldırılması için rasyonel bir süreç olarak tanımlandığını; ancak aynı zamanda – ergin olmama durumundan çıkma – her türlü zincirden

kurtulma anlamında özgürleştirici bir eylem (özgürleştirici aydınlanma kavramı) olarak da tanımlandığını belirtir. Buna göre “az çok programlı bir şekilde kelimenin sistematik anlamında aydınlanmayı amaçlayan tarihsel hareket, kelimenin tarihsel anlamında Aydınlanma olarak tanımlanır ve bu sürecin önemli bir kısmı on sekizinci yüzyıla denk geldiği için bu yüzyıl “Aydınlanma Çağı” olarak adlandırılır” (Schneiders, 2014: 8).

Paul Hazard ise Aydınlanma'nın eleştirel doğasına vurgu yapar. 1700'lerde ortaya çıkan eleştiri ruhunu (“esprit de critique”), Rönesans ve Devrim arasındaki bağlantıyı kuran olarak tasvir ettiği Aydınlanma'nın tetikleyicisi olarak tanımlar. Hazard'a göre ampirik ve deneysel bilgi yöntemleri ve vahye dayanan dinlerin eleştirisi Aydınlanma'nın ivme kazanmasına neden olmuştur (Hazard 1935; Aktaran: Fillafer 2013: 42).

Aydınlanma'nın tam olarak ne olduğu ise ancak on sekizinci yüzyılın son çeyreğine doğru tartışılmaya başlanmıştır. Alman Aydınlanma Dönemi'nin Sokrates'i olarak bilinen Moses Mendelssohn ve Immanuel Kant'ın 1784 yılında Aydınlanma'yı tanımladıkları makalelerinde, kavram kargaşasına ve yanlış anlaşılmalara bir son verme çabası görülmektedir. Mendelssohn'un “Aydınlanma Nedir Sorusu Üzerine” adlı makalesi Berlinische Monatschrift'te 1784'te yayınlanmıştır. Bu metinde Mendelssohn, eğitimi (Bildung), kültür ve aydınlanma olarak ikiye ayırır. Buna göre kültür pratik olanla (el yapımı sanatlarla, iyilik, zerafet ve güzellikle), aydınlanma ise teorik olanla ilgili görünmektedir. Aydınlanma, “akla dayalı bilgi ile insanın yapısı için olan önem ve etkileri oranında insan yaşamına dair şeyler hakkında akla dayalı düşünme yeteneğiyle ilgilidir” (Mendelssohn, 2014: 13). Mendelssohn, Aydınlanma'nın kötüye kullanılmasının ahlak duygusunu zayıflatacağını, katılığa, bencilliğe, inançsızlığa ve anarşiye kadar gidebileceğini belirtir. Kültürün kötüye kullanılması ise lükse, şatafata, zayıflığa, batıl inanca ve köleliğe sebep olur. Aydınlanma ve kültürün aynı şekilde yol alması ise yozlaşmaya karşı en iyi ilaçtır (Mendelssohn, 2014: 14).

Kant, 1784 yılında Berlinische Monatschrift'te “Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt” adlı eserinde Aydınlanma'yı “insanın ergin olmama durumundan kurtulması” olarak tanımlar. Ergin olmama durumu insanın kendi aklını bir başkasının rehberliği olmaksızın kullanamayışı yani aklını kullanma kararlılığı ve cesaretini gösteremeyişidir. Kant'a göre Aydınlanma'nın parolası “Aklını kullanma cesaretini göster!” sözüdür. Kant, Aydınlanma için özgürlükten başka bir şeyin gerekmediğini, ki bu özgürlüğün de özgürlükler içinde en zararsız olanı olduğunu vurgular. Söz konusu özgürlük “Aklı her yönüyle ve her bakımdan çekinmeden halkın önünde açık olarak kullanmak özgürlüğü”dür (Kant, 1784). Kant, aydınlanmış bir çağda yaşamaktan ziyade aydınlanmaya giden bir dönemde yaşadıkları tespitinde bulunur ve daha bu konuda gidecek çok yolun olduğunu ifade eder. Ona göre insanın kendi kabahati yüzünden ergin olmayış durumundan kurtuluşunun odak noktası, din konularındır. Bilim ve sanatla ilgili konularda da yöneticilerin söz sahibi olma ve koruyuculuk yapmaları çıkarlarına ters düşecektir (Kant, 1784).³ Foucault, Kant'ın Aydınlanma üzerine yazdığı yapıtında *Was heisst Aufklärung?* diye sorduğunda “Bize ne oluyor? Şimdi ne oluyor? İçinde yaşamakta olduğumuz bu dönem ne anlama geliyor? Aydınlanma'nın bir parçası olarak biz neyiz” türünden soruları kastettiğini ve böylece felsefi düşünce alanına yeni tipte bir sorun olarak güncellik sorununu kattığını belirtir (Foucault, 2016: 162, 68). Aydınlanma, Foucault'ya göre “insanın şimdiyle ilişkisini, insanın tarihsel oluş kipini ve kendini özerk bir özne olarak kurmayı sorunsallaştıran felsefi bir sorgulamanın kök salışı”dır. Foucault, bizi Aydınlanma'ya bağlayacak şeyin doktriner unsurlar olmadığını; aksine bir tutumun,

³ Kant, Büyük Friedrich'in yönettiği Prusya Krallığı'nda yaşıyordu. Kendisi de yazar olan Büyük Friedrich'in yazar ve sanatçılara özel bir ilgisi vardı ve onları koruyordu. Kant, Aydınlanma üzerine yazdığı metninde bu hoşgörüsünden ötürü Büyük Friedrich'i “aydınlanmış, hayaletlerden korkmayan bir hükümdar” olarak tanımlayarak övmüştür. Tüm bu fikir hürriyetine karşılık Büyük Friedrich'in halkından sadece kendisine itaat etmelerini istediğini de söz konusu metninde dile getirmiştir.

(yani tarihsel varlığımızın aralıksız bir eleştirisi şeklinde nitelendirilebilecek olan) felsefi bir ethos'un sürekli olarak canlı tutulması gerektiğini vurgular (Foucault, 2016: 184). Söz konusu felsefi ethos, ilk olarak Aydınlanma'nın şantajı olarak adlandırıldığı Aydınlanma'nın taraftarı veya karşıtı olmanın reddedilmesini içerir (Foucault, 2016: 185). Foucault, Aydınlanma'yı bir dönem olarak ele alır. Bu dönem, kendi kendini adlandıran, kendi kurallarını formüle eden ve düşünce tarihinde olduğu kadar, şimdiki zamanda da kendi tarihi pozisyonunu görebilen bir dönemdir. Aynı zamanda bilgi, cahillik ve yanılısına biçimleri karşısında yapması gereken şeyleri tespit eden ve bunu ifade eden bir dönemdir (Foucault, 2016: 165-166).

3. AYDINLANMA DÖNEMİ HABSBURG İMPARATORLUĞU

Hasburg İmparatorluğu, kültürel, dilbilimsel (Çekçe, Almanca, Macarca, Hırvatça, İtalyanca) ve dinsel (Roma Katolik, Protestan, Ortodoks, Yahudi ve Müslüman) çeşitliliği barındıran bir devlet olarak (Judson, 2016: 54-55) dört yüzyıl boyunca varlığını sürdürürebilmek için belli yöntemlere başvurmak zorunda kalmıştır. 1789'da vuku bulan Fransız Devrimi'ne kadar olan süreçte yapılan isabetli askeri reformların yanı sıra, ekonomi, hukuk ve eğitim alanlarında yapılan reformların da Habsburgların varlıklarını sürdürmelerinde etkisi büyük olmuştur (Judson, 2016: 29). Reformların yanında başvurulan yöntemlerden biri de sansürdür (Reisenleitner, 2001: 147).

Habsburgların Orta Avrupa'da büyük bir güç olarak yükselmesi, Protestan reformunun hızla yayılmasıyla aynı zamana denk gelmiş, 16. yüzyılın ortasında Protestanlık yukarı ve aşağı Avusturya bölgelerine yayılmıştır (Reisenleitner, 2001: 147). Bu dönemde Habsburg hanedanından olan Avusturya Arşidükü Ferdinand'ın⁴ (Judson, 2016: 59) muhaliflere karşı birtakım fermanlar yayınladığı ve bunun da mezhep içerikli kitapların yakılmasının eşlik ettiği ölüm cezaları ve işkencelere yol açtığı kaynaklarda geçmektedir (Reisenleitner, 2001: 147). Aynı zamanda ilahiyatçıların da destek verdiği bir piskopos tarafından yönetilen Viyana Üniversitesi merkezli bir sansür mahkemesi yürürlüktedir. Mahkeme, Habsburg yönetimi ve Papa otoritesi arasındaki yakın ilişkinin açık net bir göstergesi olan Engizisyon adına da görev yapmaktadır (Reisenleitner, 2001: 147). On altıncı ve on yedinci yüzyıllar boyunca, yönetimin ve kilisenin güttüğü bir politika olarak kurulan sansür komisyonları ve yasaklı kitaplar listeleri nadiren sorgulanan uygulamalar olarak kabul edilmiştir (Wolf, 2011: 13).

On sekizinci yüzyılda sansür makamlarının en sık atıfta bulunduğu yasalar 1577'de Frankfurt'ta ilan edilen bir güvenlik kararname ve İmparator VI. Karl'ın 1715'te çıkardığı bir fermanı içeriyordu (Spalding, 1998: 6). 1577'deki kararnamenin 35. bölümünde matbaacılar, yayıncılar ve tüccarlar uyarılmaktaydı. Hükümetin ilk incelemesinden geçmemiş ve onayını almamış olan herhangi bir yazının dolaşıma girmesine izin verilirse; ağır para cezası ve mesleklerine devam etme hakkını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacaklardı (Spalding, 1998: 6). Sansür incelemesinden geçen kitaplara mutlaka matbaacının adı, basım yeri ve yazarın adı yazılmalıydı. Bunlara ek olarak İmparatorlukta bütün yetkili makamlar da uyarılmaktaydı. Buna göre evrensel Hristiyan dini ile çelişen ve huzursuzluk ve sıkıntıya neden olabilecek veya muhaliflerle alay ederek, onları kışkırtabilecek veya suistimal edilebilecek herhangi bir resme, heykele veya yazıya izin verilmemelidir; aksi durumda ele geçirilen kopyalara el konulacak; satıcılar, alıcılar ve mal sahipleri kaynakları ile ilgili soruşturulmak üzere tutuklanacak ve diğerlerine örnek olsun diye eserlerin yazarları da tutuklanacaktı (Spalding, 1998: 6). Bu konuda ihmalkâr davranan herhangi bir yönetim merci söz konusu olduğunda ise, İmparator tarafından soruşturmaya tabi tutulacak ve en yüksek yargı makamı olan *İmparatorluk Odası Mahkemesi* (Reichskammergericht) tarafından cezalandırılacaktı (Spalding, 1998: 6).

On sekizinci yüzyılda gazetelerin durumuna bakıldığında toplumun hayatında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Özellikle *Yedi Yıl Savaşları* gibi önemli olaylar, halkın politize olmasına ve gazetelerden güncel olarak bu tür haber alma isteklerinin artmasına sebep olmuştur. Gazeteler o dönemde Aydınlanma ile ilgili veya eleştiri içeren konulara yer vermekten ziyade daha çok yönetimin yaptığı sansür

⁴ 1522-1564 yılları arası Avusturya Arşidükü, 1526-1564 Bohemya ve Macaristan Kralı, 1556-1564 Kutsal Roma Cermen İmparatoru.

haberlerini duyurma işlevi görmekteydi. Bu duruma imparatorluk sarayının resmî gazetesi olan *Wienerisches Diarium*'da sıkça rastlanmaktaydı. Aydınlanma'yı sembolize eden güneş amblemine sahip olmasına rağmen gazetenin, yönetimi eleştiren herhangi bir haber yazmasına izin verilmiyor; yönetim tarafından sürekli olarak kontrol ediliyordu (Gestrich, 2000: 74).

3.1. Maria Theresia Dönemi Sansür Uygulamaları

Habsburg İmparatorluğu'nda 1740 yılında, "anaç tabiatlı ve hanedanlığın tek İmparatoriçesi, reforma açık ve dindar" olarak nitelenen Maria Theresia tahta çıkarken 23 yaşındadır. Aynı tarihlerde diğer Alman devleti Prusya Krallığı'nda ise Fransız Aydınlanması'na öykünen, filozof ve komutan, mutlak hükümdar ve reformist, *Aydınlanmacı Mutlakiyetçi* (Aufgeklärte Absolutismus)⁵ II. Friedrich (Büyük Friedrich) bulunmaktadır (Vierhaus, 1984: 43). Maria Theresia, aslında ne bir entelektüel ne de bir Aydınlanma insanıdır. Babasının geleneksel Barok dünyasını benimsemiştir; ancak ileri görüşlü bir tarafının da olduğu, kendisine aydınlardan oluşan bir danışma grubu oluşturarak (Curtis, 2013: 494-495); onlara yetkiler verdiği, sahip olduğu tüm imkanları en iyi şekilde değerlendirdiği, politik becerisiyle düşmanlarını yenilgiye uğratarak Habsburg hanedan yönetiminin temellerini yeniden şekillendirdiği ve sağlamlaştırdığı kaynaklarda geçmektedir (Curtis, 2013: 505; Conrad, 1961: 27). Lesli Bodi de, Maria Theresia'nın 1751'de yaptığı idari reformların Aydınlanmacı Mutlakiyet adı altında sürdürüldüğünü; fakat hanedanın mutlak iktidarını güvence altına alabilmesi için başlatıldığını ifade eder (Lesli Bodi 1977; Aktaran: Lepper and Steitz: 325). Curtis, Maria Theresia'nın reformları üzerinde hem yukarıdan hem halktan gelen isteklere daha duyarlı olabilecek pratik yönü olan bir arayışın yanında, Aydınlanma teorilerini de içeren birtakım etkilerin olduğunu belirtir; fakat asıl maksadı devletini ve buna bağlı olarak otoritesini sağlamlaştırma isteğidir (Curtis, 2013: 457). Yine de o dönemde yaşamış Aydınlanma yazarı ve yayıncı Johann Pezzl (1756-1823), 1740 yılından önce durumun daha kötü olduğunu, Viyana'da insanların edebiyatın ne olduğunu bile bilmediklerini, oradaki basımevlerinin basabilecekleri tek şeyin teolojiyle ilgili ve dini yücelten yayınlar olduğunu, üstüne bunları yazanların da donanımlı olmadıklarını aktarır. Maria Theresia yönetime geldiğinde ise bu durumun değiştiğini söz konusu yayınlara özel hiçbir desteğin verilmediğini, tiyatrunun reforme edildiğini, ilk Aydınlanma ruhuyla edebiyat anlayışındaki temel esasları aktarabilecek, ahlak, insan doğası, pratik yaşam felsefesi gibi konuları öğretecek süreli yayınların tekrar hayata döndürüldüğünü kaydeder (Pezzl 1786-1787; Aktaran Seidler 1992, s. 68-69). Söz konusu reformlar ve yürütülen siyaset, Habsburg topraklarında çok geniş bir grup ve sosyal aktörden gizli ve açık destek aramıştır (Judson, 2021: 29). Klingenstein, 1711 tarihine kadar vuku bulan - buna *Otuz Yıl Savaşları* (1618-48) da dahil - köylü ayaklanmaları ve soylu isyanları sonucu oluşan travmatik bir deneyimin oluştuğunu; Prusya'nın Silezya'yı fethetmesinin de (1742) bu travmatik deneyimi daha da kuvvetlendirdiğini ve bunların hanedan yöneticilerinin dini ve siyasi düşünceleri üzerinde etkili olduğunu belirtir (Klingenstein, 1993: 5).

Maria Theresia'nın radikal olarak tanımlanabilecek bazı danışmanları, din hariç tüm konularda kilise üzerinde devlet denetiminin uygulanması için kendisini ikna etmiş; zamanla çoğu Katolik düşünür, devlet yetkilisi ve emirler, uygulanan kilise politikasını desteklemiştir (Judson, 2016: 99). Önceleri Psikopos, belediye başkanı ve üniversite fakültesinin kitapların sansürlenmesinde paylaştığı yetki, 1623 yılından beri sadece üniversitenin ve buna bağlı olarak Cizvitlerin⁶ eline geçmiştir (Houben, 2015: 38; Brechka, 1970: 123-

⁵ Almanca kaynaklarda bu tabir, on sekizinci yüzyılda mutlakiyetle yönetilen ve Aydınlanma hareketlerine dahil olan ülkeler için kullanılmaktadır.

⁶ Tarihçi William McNeill, Cizvitlerin tarih sahnesine çıkışını Dünya Tarihi kitabında şöyle anlatır (McNeill, 2002, s. 407-408):

"Roma kilisesi, Protestanlığın meydan okumasına hemen tepki göstermedi. Önceleri pek çok kişi bir uzlaşmaya varılabileceğini umdu. Protestanlık akımını onun yöntemleriyle karşılayabilme yeteneğine en çok sahip olan sofu ve eğitimli Katolikler, Lütercilere karşı saldırıya geçerek Hristiyanlık dünyasında görülen bölünmenin daha derinleşmesine yol açmaktan genellikle çekindiler; fakat Protestanları silahlandıran teolojik kesinlik ardında koşma tutkusu, Katolik davasını silahlandırmak için de kullanılabilir. Aziz Ignatius Loyola (ölümü 1556) işte bunu yaptı. Luther'inki kadar ateşli bir Tanrı lütfuna erme deneyiminden sonra, Papa'nın bir eri olarak gerçeği vaaz etmeye başladı. Çok geçmeden çevresinde kendisi gibi düşünen gençlerden oluşan bir grup topladı ve sonra onları Cizvit Topluluğu olarak örgütledi. Örgüt, kısa zamanda hem Avrupa'da hem deniz aşırı ülkelerde Katolikliğin savunmasının ve yayılmasının en etkili aracı durumuna geldi."

124). Bu durum on sekizinci yüzyılın ilk on yıllarında toplum ve devlet arasında gün geçtikçe şiddeti artan bir tartışmaya neden olmuştur. Maria Theresia başa geldiğinde, halkının okuduklarından, yabancı basın aşırı eleştirel olan karalama niteliğindeki broşür selinden rahatsız olmuş; var olan sansür yasalarını yetersiz bularak bu alanda düzenlemeye gitmiştir. Bu durum üniversitelerdeki Cizvitlerin yetkisini kısıtlayarak, sansür görevini 1752’de kiliseden almasıyla sonuçlanmıştır (Brechka, 1970: 124; Judson, 2016: 99; Mutschlechner, 2021). Maria Theresia, 1760’ta merkezi olarak idare edilecek *Eğitim ve Kitap-Sansür-Saray Komisyonu* (Studien- und Bücher-Censurs-Hofkommission) kurmuş (Bachleitner, 2010; Brechka, 1970: 124; Mutschlechner, 2021) ve komisyonun başına Aşağı Avusturya Meclis Konseyi Kontu Saurau’u getirmiştir. Kendisinden kitapları çeşitli sansür birimlerine dağıtması ve siyasi karalamalar hakkında mahkemeye rapor vermesi kararlaştırılmıştır (Frimmel and Wögerbauer, 2009: 202; Brechka, 1970: 124). Cizvitler bundan böyle Felsefe ve Teoloji eserlerinin sansürlenmesinden sorumlu tutulmuş (Bachleitner, 2019; Reisenleitner, 2001: 148); kraliyet doktoru Gerhard van Swieten tıp eserlerinden, Profesör Boeck, Riegger ve Justi ise tarih ve politika üzerine yazılmış kitaplardan ve farklı dallarda uzman profesörler hukuk ve siyaset alanlarından sorumlu tutulmuştur (Brechka, 1970: 124). Daha sonra Maria Theresia, en yakın danışmanlarından biri olan Hollandalı Gerhard van Swieten’nun ricasıyla Felsefe grubu eserlerini Cizvitlerden alarak kendisine vermiştir (Bachleitner, 2019; Reisenleitner, 2001: 148; Brechka, 1970: 124).

Maria Theresia, dinî Aydınlanma’nın daima karşısında yer almış; yönetim biçimi ve özellikle kendisi hakkında eleştiri yapılmasına izin vermemiştir. Basılı materyallerin dinî içeriği hudutlarda kontrol edilmiş ve polis bu konuda geniş yetki sahibi olarak kalmaya devam etmiştir (Reisenleitner, 2001: 148). Yeni sansür düzenlemelerinden kısa bir süre sonra van Swieten, İmparatoriçeye bazı kitapların aşırı hevesli sansürcüler tarafından yasaklandığı şikayetinde bulunmuştur. Bunlardan biri Montesquieu’nun *Esprit des Lois* (Kanunların Ruhü) eseridir. İlk olarak 1748’de Cenevre’de yayınlanan eser, 1750’nin başlarında Viyana’ya ulaşır ulaşmaz yasaklanmıştır. Sansürün kaldırılması konusunda Montesquieu’nun diplomatik girişimleri de Cizvitler tarafından bertaraf edilmiş; Van Swieten’in bu duruma üç yıl süren muhalefeti sonucu, Maria Theresia 8 Mart 1753 tarihli bir fermanla sansürcüleri susturarak eserin satılmasına izin vermiştir (Brechka, 1970: 124-125).

Sansür Komisyonu toplantıları Başkan Van Swieten’in başkanlığında ayda bir yapılmıştır. Van Swieten bu yıllar boyunca kendi fikirlerini diğer sansür görevlilerinin siyasi hilelerinden korumak amacıyla onay verdiği kitapları, aldığı kararlarıyla birlikte kimsenin okuyamayacağı şekilde Latince stenografi ile yazarak *Supplementum librorum prohibitorum* adını verdiği bir liste tutmuştur (Houben, 2015: 51; Brechka, 1970: 125). Listede 595’i yasaklanmış olan 3120 eser alfabetik olarak sıralanmış ve kitaplar hakkında bibliyografik bilgiler verilmiştir (Brechka, 1970: 125). Onaylanmayan kitaplar *damnatur* (yasaklı) ibaresiyle belirtilmiştir. Listede, Leibniz, Montaigne ve Lessing kabul edilenler arasındayken, Diderot’nun *Doğanın Yorumlanmasına Dair* (1754) eseri, karışık (obscure) fakat zararsız olarak kabul edilmiştir. Hume’un *Çeşitli Konular üzerine Denemeler ve İncelemeler* (1756, Londra) yapıtı *damnatur* ibaresiyle yasaklanmıştır (Brechka, 1970: 126). Bir başka kaynakta bu dönemde yasaklanmış eserlere örnek olarak, Voltaire’in dini eleştiren çeşitli eserleri, Rousseau’nun Katolik kilisesine karşı iddialar içeren, intiharın yüceltilmesi ve zorunlu bekârlığa yönelik eleştiriler barındıran *Yeni Heloise* eseri, Diderot’nun tüm eserleri, genç bir adamın arkadaşının karısına karşı aşırı tutkusu ve intihar için hayali nedenler barındırması nedeniyle Goethe’nin *Genç Werther’in Acıları* vb. kitaplar bulunmaktadır (Bachleitner, 2019). Voltaire’in eserlerinin çeşitli yargılara ve yasaklamalara maruz kalmasına çok öfkelenildiği ve Van Swieten’den “İmparatorluk ailesinin dört iyi üyesini öldürmüş olan, Avusturya’da öğrenmenin önlenmesiyle herkesten daha fazla ilgilenen kuzey batı bataklığında doğan bir kraliyet doktoru” olarak bahsettiği kaynaklarda geçmektedir (alıntılan Brechka, 1970: 126). *L’Empire des passions* (London, 1756), William Congreves’in *Love for Love* (London, 1752), *Le Pornographe, ou Idées d’un Honnête-Homme sur un Projet de Règlement pour les Prostituées* (1769, Londra & Hague) gibi yapıtlar yasaklanırken; *The polite Ladij* veya *a course riffemale education in a series of letters* (London, 1760) gibi eserlere onay verilmiş; bilimi falıcılıkla hatta el falyıla ilişkilendiren kitaplar batıl inanç olarak görülüp yasaklanmış; Astroloji de aynı şekilde hoş karşılanmamıştır (alıntılan Brechka, 1970: 126). Klasik

Fransız edebiyatı haricindeki on yedinci ve on sekizinci yüzyıl Fransız edebiyatıyla ilgili tüm eserler sansüre tâbi tutulmuştur (Reisenleitner, 2001: 148).

Okur-yazarlık oranı oldukça düşük olmasına rağmen, Maria Theresia, 1754'te ilk kez yasaklı kitapların listesini bir katalog şeklinde yayımlatmış ve bunu gözden geçirilmiş ve yeni eklemeler yapılmış olan yeni sürümleri takip etmiştir (Bachleitner, 2019). Tarihçi Peter Gay, *Aydınlanma* adlı kitabında Habsburg hanedanlığı tarafından yönetilen geniş topraklarda uygulanan baskının komik boyutlara ulaştığından bahseder. Viyana'daki yönetimin bir *Yasaklı Kitaplar Kataloğu* (Catalogus librorum prohibitorum) yayınladığını, periyodik olarak bu katalogun güncellendiğini ve cüretkâr bazı insanların da bu Habsburg indeksini enteresan okumalar için bir rehber olarak kullandıklarını aktarır (Gay, 1967: 70). Söz konusu katalog o dönemde koleksiyonerler tarafından da en çok rağbet gören kitap olmuştur (Houben, 2015: 50). O dönemde yaşayan Alman yazar ve yayıncı Friedrich Nicolai, *Yasaklı Kitaplar Kataloğu*'nun kötü insanların kötü kitapları ve zeki insanların iyi kitapların bilgisini aldığı çok aranan bir rehber haline geldiğini kaydetmiştir (Houben, 2015: 50). Söz konusu yasaklı eserler kataloğu aynı zamanda il merkezlerinin ve en çok da kitapçıların oryantasyonuna hizmet etmiştir. Ayrıca yayınlanan el yazmalarının yanı sıra, gümrük bürolarının topladığı yabancı kitaplar da sansüre tâbi tutulmuştur (Bachleitner, 2019). Houben, o dönemde uygulanan sansürü şöyle tasvir eder: "1860'lı yıllarda yurtdışından gelen herhangi bir kitap, önce sansür komisyonu sekreterinin ofisinin bulunduğu kitap geçiş gişesinin (Büchermaut) sınırına getirilir ve sekretere teslim edilir. Kitap sahiplerinin isimleri bildirilir. Sekreter, onay verilebilir olan kitapları iade eder; yasaklı eserler listesindeki kitaplara ise el koyar; şüpheli gördüğü ya da yeni yayınlanmış kitapları ise ilgili sansür komisyon üyesine havale eder. *Viyana Sansür Komisyonu*'nun yedi üyesi sekreterle birlikte ayda bir veya birkaç kez toplanır ve incelenen kitaplar komisyona sunulur. Şüpheli pasajlar okunur ve dine, devlete, güzel ahlaka, insan sevgisine veya yüce kişilere borçlu olunan saygıya mugayir bir durum olduğu kanısına varıldığında tutanak tutarak durumu mahkemeye ve oradan da İmparatoriçeye taşırlar. İmparatoriçe ise ya komisyon kararını onaylar ve kitap yasaklı kitaplar kataloğuna eklenir veya onay verir. Houben, tüm bu prosedürlerin birkaç ay sürdüğünü ve her yeni yayının büyük bir gecikmeyle okuyucuların eline geçebildiğini yazar (Houben, 2015: 51-52). Tüm bu kısıtlamalara rağmen bu dönemde yaygın bir şekilde yasaklı eser kaçakçılık kültürü varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Sokak sokak dolaşarak kitap satma işi ise yeni fikirlerin yayılmasında çok önemli bir işleve sahip olmuş; bu sayede zamanla Viyana'da yasaklı tüm kitaplar bulunur hale gelmiştir. Böylece Viyana'da yeni üretilen bilgilerin dolaşımı sağlanarak Aydınlanma fikirlerinin tartışıldığı topluluklar baş göstermiştir (Reisenleitner, 2001: 148).

Bu dönemde Habsburg'daki Aydınlanma düşünürleri tiyatroyu yeniden tanımlamıştır. Onların görüşlerine göre tiyatro, eğitim ve ahlâkın gelişmesine hizmet etmelidir. Bu yüzden çok kaba şakalar, jestler ve doğaçlama yapılan konuşmalar; Âdem ile Havva hikâyeleri, Noel hikâyeleri gibi bilinen dini içerikli oyunlar, batıl inancı beslemesi endişesiyle yasaklanmıştır (Bachleitner, 2017: 240). Tiyatro sansürü artık sadece din ve devlete ve ahlaka yönelik konularda değil, daha geniş bir çerçevede olacak şekilde genişletilmiştir; öyle ki tiyatrodan canlı performans sergilenirken de sansür uygulanmaya başlanmıştır (Friehs, 2021). Joseph von Sonnenfels gibi eleştirmenler, tiyatroların eğitime değil, eğlenceye hizmet ettiğini, Viyana sahnelerinde İmparatorluğun herhangi bir şehrinde olduğundan daha fazla *Hanswurst* palyaçosu olduğunu ileri sürerek yönetimi eleştirmişlerdir (Friehs, 2021). Sonnenfels, Aydınlanma ruhuyla "saflaştırılmış tiyatro" kurulmasını teşvik etmiş, Hanswurst komedilerinde yerel Almanca şiveleriyle ve otoriteyle alay eden doğaçlama metinleri kınamıştır (Friehs, 2021). Maria Theresia, oyuncuların özel hayatlarıyla da ilgilenmiş ve davranışlarını ahlâksız bulduğu oyuncuları ülkeden sürgün etmiştir. Söz konusu sansür, sadece başkent Viyana'da değil, diğer tüm eyaletlerinde de uygulamaya sokulmuştur (Bachleitner, 2017: 240). Eleştirilerden etkilenen Maria Theresia, 1770'te tiyatroların daha iyi denetlenmesi için özel bir ofis kurdu (Friehs, 2021).

Maria Theresia, aynı zamanda özellikle şehvet düşkününü olarak ün yapmış soyluların özel hayatlarını takibe almak amacıyla 1751'de *İffet Komisyonu* (Chastity Commission) kurdu (Friehs, 2021). Maria Theresia'nun çıkarmış olduğu *Constitutio Criminalis Theresiana* kanununda fuhuş için ağır cezalar verilmiştir. Buna göre

fuhuş yapan erkeklere büyük miktarda para cezası ve askeri kariyerlerine son verilmesi gibi cezalar verilirken; kadınların yıllarca manastırda tutulması uygun görülmüştür (Winkler, 2021).

Maria Theresia 1774'te Aydınlanma Dönemi'nin etkisiyle 6-12 yaş arası kız ve erkek çocukları için halkın okuryazarlığını artırmak amacıyla zorunlu eğitim şartı getirmiştir (Judson, 2016: 96; Mutschlechner, 2021). Söz konusu zorunlu eğitim sisteminin getirilmesi, Habsburg İmparatorluğunu eğitim alanında en azından kâğıt üstünde Avrupa'da öne çıkmasına sebep olmuştur (Judson, 2016: 96). Maria Theresia'nın eğitim reformları yükseköğretim yerine daha çok toplumun en az aydınlanmış köylülerine yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Maria Theresia'nın hedefi, gerekli ahlaki ve iktisadi eğitimin verilerek köylülerin daha üretken ve toplum düzenine uygun üyeler olmalarını sağlamaktır. Bu nedenle söz konusu eğitim reformu, halkın din veya devlet işlerini sorgulayabilecekleri nitelikte olmaktan çok uzaktır (Judson, 2016: 96-97). Maria Theresia'ya oldukça yakın olan danışmanı Gerhard van Swieten da merkezîyetçi laik yaklaşımı benimsemesine rağmen her zaman mutlakîyetçiliğin ruhuna sadık kalmış ve sosyal hiyerarşilerin korunması gerektiği görüşünü taşımıştır. Ona göre herkes bir sosyal pozisyonda doğar ve sıradan insanların çok fazla bilgiyle kafalarının karıştırılmaması gerekir (Reisenleitner, 2001: 148).

Aydınlanma Dönemi'nin İmparatoriçesi olarak anılan ve uygulattığı sansürlerin gerçekte Aydınlanma'nın yayılmasına hizmet amacı taşıdığına öne süren Maria Theresia döneminde yasaklanan eser sayısı ise ölüm tarihi olan 1780 yılına kadar yaklaşık 4600'e ulaşmıştır (Bachleitner, 2019).

3.2. II. Joseph Dönemi ve Sansür Uygulamaları

II. Joseph, annesinin baş düşmanı olarak gördüğü bir Alman devleti olan Prusya Krallığı'nın başındaki Büyük Frederick'e karşı büyük bir saygı duymuş ve kendisini de onun gibi "devletin ilk hizmetkârı" olarak görmüştür (Gruber, 2021). Özel harcamalarında tasarruflu olması ve şaşalı Barok saray törenlerinden hoşlanmaması halkın gözünde kendisine halkına yakın bir insan imajı kazandırsa da, hiçbir zaman sosyal farklılıkların üstesinden gelmek için adımlar atmaya ya da mutlakîyet rejiminin temel ilkelerini sorgulamaya yanaşmamıştır (Gruber, 2021).

Maria Theresia'nın ölümünden sonra tahta geçen II. Joseph (1780-1790) ilk yıllarda bazı sansür uygulamalarını hafifletmiş ve birtakım reformlar yapmıştır. Annesi Maria Theresia'nın hükümdarlık yıllarına oranla çıkardığı imparatorluk kararnamele katlanarak artmış; öyle ki Maria Theresia, 1780'de Macar olmayan bölgeler için 82 kararname çıkarırken II. Joseph, bir sonraki yıl aynı bölgeler için 402 kararname yayınlamıştır. Bu kararnamelerden ilkinin amacı, sansürü uygulandığı şekliyle nihayete erdirmektir (Judson, 2016: 145). Alman yazar ve yayıncı Christoph Friedrich Nicolai 1783'te Viyana'dan şöyle bildirimde bulunur: "İyi Alman kitaplarının hepsine artık burada izin veriliyor". Bu durum, bir önceki döneme göre harika bir gelişme olarak karşılanır (Gay, 1967: 70).

II. Joseph, Aydınlanma'nın etkisiyle özellikle kiliseyle ilgili önlemler almıştır. Bunlar *Jozefinizm* (Josephinismus) kavramı ile ifade edilmiş; fakat bu akımın tam olarak ne olduğu, altında yatan hukuki ve siyasi teoriler hakkında kayda değer bir açıklama yapılmamıştır (Conrad, 1961: 27). II. Joseph, Maria Theresia'nın kurduğu sansür komisyonunu kapatmasa da komisyonun işlevini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bundan sonra yapılacak tüm akademik çalışmalar sorgusuz sualsiz yayınlanacak ve komisyon sadece yeni standartlara uymadığı tespit edilen kitapların yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verecektir (Judson, 2016: 145).

Annesi Maria Theresia'ya göre daha özgürlükçü ve yenilikçi olarak ün salan II. Joseph, 1781'de *Genişletilmiş Basın Özgürlüğü* (Erweiterte Pressefreiheit) adı altında yeni bir sansür düzenlemesi⁷ çıkarmıştır (Duchkowitsch, 2014: 165). Buna göre, hükümet makamlarına yapılan eleştirilere ilk defa bir ölçüde izin verilirken; yazarlar II. Joseph'in izlediği politikayı eleştirmek için davet edilmiş ve din adamlarının yönetimi yazılı şekilde alenen eleştirmeleri yasaklanmıştır (Judson, 2016: 146). Yine de kontrolü elden bırakmak istemeyen II. Joseph, 1785'te *Gizli Polis Teşkilatı* (Geheimpolizei) kurdurarak kendisi ve yönetimi hakkında neler konuşulduğunu öğrenmeye çalışmıştır (Duchkowitsch, 2001: 6). Genişletilmiş Basın Özgürlüğü sansür

⁷ Söz konusu düzenlemenin orijinal ismi: Grundregeln zur Bestimmung einer ordentlichen künftigen Bücher-Censur, 1781.

düzenlemesine göre öğretici içeriği olmayan, Aydınlanma'yı beslemeyen her şey sürekli takip edilmeli ve hemen yasaklanmalı, öte yandan, öğretici bilgiler, sakıncalı olmayan eserler dokunulmadan kalmalıdır (Bachleitner, 2019). Eski yasaklı eserler, bu ilkeler çerçevesinde tekrar gözden geçirilmiş ve 4701 yasaklı eser, 845'e kadar düşürülmüştür (Bachleitner, 2017: 63). Bir başka kaynakta ise yasaklı eserlerin 5000'den 900'e kadar düşürüldüğü geçer (Judson, 2016: 147). Bu dönemde eskiden "gayri ahlâki" olduğu düşünülen eserlerin üretilmesine izin verilmişse de örneğin Wolfgang Amadeus Mozart'ın *Figaro'nun Evliliği* operasının sosyal hiyerarşiye meydan okuyan imaları sebebiyle sadece imparatorluk tiyatrosunda gösterime izin çıkmış; yerel tiyatrolarda sergilenmesi yasaklanmıştır (Friebs, 2021; Reisenleitner, 2001: 148).

Bunların yanında dine dair eleştirilere izin verilmeye başlanmış; hatta gizlice teşvik edilmiş ve bu durum yüzünden Viyana Başpiskoposu Migazzi ile II. Joseph arasında uzun süren bir çatışma yaşanmıştır. Protestan içerikli yazılara da zamanla izin verilmiştir. II. Joseph kendisini, kilise ve onun emirlerinin hiçbir rol oynamadığı her şeyden önce rasyonel ilkelerle yönetilen mutlakiyetçi bir devletin yöneticisi olarak tanımlamıştır. Nitekim II. Joseph dönemi, *Jozefinizm* kavramıyla anılan, Aydınlanmacı Mutlakiyetçiliğin Avusturya'da ortaya çıkan türü olarak tanınmaya başlanmıştır. (Bachleitner, 2017: 58). Onun döneminde politika ve günlük yaşam üzerine çeşitli sorular hakkında beyanlar içeren broşürler ve bilimsel yazılarda bariz bir artış yaşanmış (alıntılayan Bachleitner, 2017: 101); saltanatının ilk on sekiz ayında ise binden fazla broşür basılmıştır (Judson, 2016: 147). Sosyal koşullar ve entelektüel iklimdeki değişiklikler II. Joseph tarafından dikkate alınmış; masonluk düşüncelerinin etkisiyle ve devam eden laikleşme sürecinin bir parçası olarak II. Joseph, kiliseyi devletin hizmetçisi yapma gayretine girişmiştir.

II. Joseph, 1781 *Tolerans Fermanı*'yla, Protestanlara ve insanların din değiştirmesine izin verirken; ateist olanların ise bu durumlarını ifade etmesine ancak sınır dışında imkân vermiştir (Reisenleitner, 2001: 148). Tüm bu gelişmelerden sonra II. Joseph'e karşı yakın çevresinden, papalık camiasından ve aristokrat tebaadan tepkiler yükselmiş; Joseph'in arkadaşı Prenses Eleonore Liechtenstein'dan bile itirazlar yükselmiştir. Prenses Eleonore, kız kardeşine yazdığı mektubunda "Artık başka bir dünyada yaşıyoruz. Her şeye tahammül etmek yeterli değil mi? Bir de tüm bunları yayınlamak zorunda mıyız?...İmparatorun bu alandaki hevesinden, yeniliğe olan sevgisinden, inatçılığından, asları amirlerine karşı kışkırtma çlgınlığından, kalbinin katılaşmasından ve nihayetinde Tanrı'nın terk etmesinden korkulmalı" cümleleriyle endişelerini ifade etmiştir (alıntılayan Judson, 2016: 147-148).

II. Joseph'in yaptığı düzenlemeler Habsburg topraklarında eğitimi diğer Alman devletlerindeki seviyeye getirmek için sürdürülen çabanın devamı olarak görülebilir. Özellikle Almanca dilinde yazılan kitapların basımı onun zamanında kayda değer şekilde artarken yasaklı eserlerin sayısı da ciddi oranda düşmüştür (Reisenleitner, 2001: 149). Tüm bu olumlu gelişmeler yaşanırken 1789 yılında Fransız Devrimi patlak vermiş; Avrupa'nın siyasal yaşamı için geri dönülemez bir yolun başlangıcı olmuştur (McNeill, 2002: 655). On sekizinci yüzyılda Fransız Hükümetinin iyice zayıflaması, ihtiyaç duyulan reformların bürokratik engellere takılması ve savaşlardan alınan ağır yenilgilerin tetiklemeyle ortaya çıkan ve gücünü yoksul kentli halktan alan Fransız Devrimi, Avrupa'da mutlakiyetle yönetilen diğer ülkelerdeki hükümdarların alarma geçmesine neden olmuştur (McNeill, 2002: 657-658). Yeni bir siyasi düzen isteğiyle ortaya çıkan ve mutlakiyet rejimlerini tehdit eden Fransız Devrimi'nden sonra II. Joseph yönetimi, Fransa'daki gelişmelerin yol açtığı tehditlere hızlı tepki göstermiş ve yönetim tekrar otoriter yapısına bürünmüştür (Reisenleitner, 2001: 149). 1 Eylül 1790 tarihinde bir kararname ile halkın huzursuzluğuna, yöneticiye karşı itaatin azalmasına, muhalif olunmasına, halka açık tartışmaların teşvikine veya kesin olan dini meselelerde şüphe oluşumuna neden olabilecek her şey sakıncalı olarak kabul edilip yasaklanmıştır. Bunun yanı sıra yurt dışından ve bilhassa Fransa'dan gelen mallarla ilgili özel bir gözcü tutulmuştur (Reisenleitner, 2001: 149). Fransız Devrimi'nin Avrupa'yı etkisi altına aldığı bu dönemde II. Joseph, liberal tutumundan vazgeçmiş ve edebi çalışmaları da eski baskı yöntemleriyle durdurmaya çalışmıştır. II. Joseph dönemindeki görece özgürlük ortamı, kendisinin ölümünden çok kısa bir süre önce böylece bitmek zorunda kalmıştır (Gay, 1967: 70).

II. Joseph'in ölümünden sonra 1790'da erkek kardeşi II. Leopold başa geldiğinde Joseph'ten geriye

kalan özgürlükleri de halkın elinden geri almış; 1789'da gerçekleşen Fransız Devrimi'nin oluşturduğu etkiyle Aydınlanma odaklı ilerleyen liberal politika dönemini sona erdirmiştir. Halkın Fransa'daki olaylar hakkında mümkün olduğunca az bilgi sahibi olması için çalışmalar başlatmış; bu dönemde en büyük darbeyi ise basın yayın faaliyetleri almıştır. Buna göre gazetelerin yayınlanan her bir nüshası için damga vergisi⁸ (Stempelsteuer) ödeme zorunluluğu getirilmiş ve böylece gazetelerin dağıtımını sınırlandırılmıştır (Bachleitner, 2017: 72). II. Joseph döneminde tanınan yönetime karşı eleştiri yapma özgürlüğü de geri alınmıştır (Bachleitner, 2019). Yasaklanmış kitaplar listesi yaklaşık olarak 1790'dan itibaren devlet dairelerine, kütüphanelere aylık olarak gönderilmeye başlanmış; sansürün şiddeti ilerleyen yıllarda daha da arttırılmıştır (Bachleitner, 2017: 72).

10 Şubat 1792 tarihli mahkeme kararı gereği, Avusturya-Bohemya Saray Mahkemesi *Öğrenim ve Sansür Komisyonu*'nu (Studien- und Zensurhofkommission) devralmış; söz konusu kararla birlikte artık sansür soruşturmalarında mesleki inceleme yapılmaması, sansür görevlilerinin kişisel olarak hazırladıkları raporlarını, nihai kararı verecek Saray Mahkemesi memuruna iletmeleri istenmiştir (Bachleitner, 2017: 94). Bunun yanında devrim yanlısı Fransız ve İtalyan göçmenler, sıkı bir takibe alınırken; 1793 Şubatı'nda çıkan mahkeme kararı gereği, Fransız Devrimini olumlayan kitapların basılması ve ithali yasaklanmıştır. *Moniteur* ve *Journal de Paris* gibi Fransız gazeteleri, sadece mahkemenin özel izniyle okunabilir hale gelmiş; *Strassburger Courier* ve *Jenaische Allgemeine Literatur* gibi gazeteler, hoş karşılanmayan politik içerikleri nedeniyle yasaklanmıştır (Bachleitner, 2017: 94). Kont Pergen'in yönetimine geçen polis merkezi ise, bilimi düzen ve sükûnete karşı tehdit olarak görmeye başlamıştır. Eş zamanlı olarak basın camiasında Leopold Alois Hoffmann liderliğinde muhafazakâr meyilli bir gazetecilik anlayışı ortaya çıkmıştır. Hoffmann, daha önce 1792 tarihinde II. Leopold adına 1793'e kadar yayın hayatını sürdüren *Wiener Zeitschrift*'in kurucusu olmuş; derginin amacı ise yönetim tarafında yer alarak iktidara karşı yapılan komploları ve her türlü yıkıcı faaliyeti açığa çıkarmak olarak belirlenmiştir (Bachleitner, 2017: 94).

22 Şubat 1795'te daha önce kısmi olarak çıkarılmış sansür yasalarının tümünün dâhil edildiği *Genel Sansür Yasası* (Generalzensurverordnung) çıkarılmıştır. Buna göre hiçbir yazılı eser izin alınmadan basılamayacak; yurtdışında basılmış hiçbir kitap da önceden onay alınmadan satılamayacaktır. Açık artırma ile satılacak kitaplar bile sansüre tâbi tutulacaktır. Basılan eserler, iki nüsha halinde sansür memuruna teslim edilecek, sansürden geçen kitaplar, basımdan sonra tekrar karşılaştırılarak kontrolü yapılacaktır. Saldırgan ve iftira niteliğinde yazılar, eskiden olduğu gibi ülke dışına gönderilmek yerine yok edilecektir. Edebiyat eserlerindeki bariz artışa karşın sansürün şiddeti de arttırılmıştır (Bachleitner: 2017: 94-95). 1798'de Habsburg İmparatorluğu'nda uygulanan sansürler konusunda gözlemciler tüm bu gelişmelerden hicivle bahsetmiştir: "İnsan korkarak görüyor ki, Viyana'daki yönetimin yasak olduğunu söylediği kitapların sayısı çok fazla. Öyle ki, yaklaşık birkaç yıla kalmaz ölçümlerle ilgili kataloglar dâhi yasaklanır" (Bachleitner: 2017: 95). Habsburg İmparatorluğu'daki sansürün ünü, ülke dışına kadar yayılırken sansürü destekleyenlerce de örnek olarak alınmıştır. Nitekim 1799'da Rus Çarı I. Paul, Habsburg İmparatorluğu'nun sansüründen geçemeyen yayınları aynı şekilde Rusya'da da yasaklamıştır (Bachleitner, 2017: 95).

SONUÇ

Bu çalışmada, Maria Theresia ve II. Joseph'in basın yayın alanındaki sansür uygulamaları kapsamında elde edilen tüm veriler, patika bağımlılığı ekolüne göre aşağıdaki şekilde analiz edilmiştir.

➤ Zamana yayılan bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilen Aydınlanma, her ülkeye ve o ülkelerin toplumsal yapılarına göre farklı şekillerde tezahür etmiştir. Habsburg İmparatorluğu'nda, Aydınlanma'nın ruhuna uyan bir özgürlük ortamı oluşmamıştır. Bunun sebebi olarak Maria Theresia'nın katı bir Katolik ve babası gibi geleneğe sadık olmasının büyük oranda etkisi olduğu görülmektedir. Maria Theresia dini Aydınlanma'nın daima karşısında yer almış ve bu da katı bir dini sansürün uygulanması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca kendisinin ve yönetiminin eleştirilmesine de izin vermemiştir. Maria

⁸ 1789'da getirilen damga vergisi 1792-1802 tarihleri arasında kaldırılır; fakat 1818'de tekrar yürürlüğe konur.

Theresia, kendisine miras olarak aktarılan devlet geleneğine bağlı kalmış, aynı yolu izlemeyi tercih etmiştir. II. Joseph ise annesi tarafından devam ettirilen devlet geleneğini tümüyle takip etmek istememiş ve bu konuda yürütülen siyaseti bazı alanlarda tersine çevirmeyi, daha seküler bir devlet anlayışı oluşturmayı amaçlamıştır. Bir ölçüde de bu döngüyü kırmıştır; fakat yine de basın yayın alanında Aydınlanma'nın özüne uygun olacak şekilde bir özgürlük alanı oluşturamamıştır.

➤ Dönem hükümdarları, her ne kadar kendilerini Aydınlanmacı Mutlakiyetçi olarak tanımlasalar da kendilerinden önceki mutlakiyet yönetim biçimini büyük ölçüde devam ettirme yolunu izlemişlerdir. Bu nedenle, yeni bir siyasi düzen arayışıyla ortaya çıkan Fransız Devrimi'ne hızlı tepki göstermişler ve basın yayın alanında verilen özgürlükleri geri almışlar; İmparatorluğun dışarıyla bağlantısını keserek eski rejimin korunması yolunu tercih etmişlerdir.

➤ Habsburg İmparatorluğu'nun geçmişinde yaşanan toprak kayıpları, veraset savaşları, köylü ayaklanmaları ve soylu isyanlarının bir sonucu olarak oluşmuş travmatik deneyim, askeri, siyasi, mali ve eğitim gibi alanlarda yapılan reformların Aydınlanma'dan çok iktidarın kuvvetlendirilmesine hizmet etmesiyle sonuçlanmıştır. Burada da yönetim, o güne kadar gelmiş olan düzenin devam ettirilmesi hatta daha da güçlendirilmesi yolunu izlemiştir.

➤ Halka verilen okuma yazma eğitimi, halkın din ve devlet işlerini, sosyal hiyerarşik düzeni gibi konuları sorgulayabilecekleri nitelikte verilmemiştir. Böylece alışılmış ve yüzyıllardır devam eden eski sosyal hiyerarşik düzenin bu alanda da korunması yoluna gidilmiştir.

➤ Maria Theresia ve oğlu II. Joseph'in Aydınlanma dönemine kadar olan tarihi süreçte uygulanan dini, siyasi, ahlaki sansür uygulamalarında birtakım değişiklikler yaptıkları; fakat esas itibarıyla süregelen sansür politikasını ana hatlarıyla devam ettirme yolunu seçtikleri görülmektedir.

➤ Habsburg halkının da civar ülkelere kıyasla daha muhafazakâr, geçmişten o günlere dek gelmiş düzene daha sadık olması da bir etken olarak karşımızda durmaktadır; çünkü bu süreçte halktan iktidara karşı kayda değer herhangi bir tepki gelmemiştir. Böylece Aydınlanma, süregelen devlet geleneğinin gölgesinde hareket eden hükümdarların izin verdiği şekilde kendine yaşama alanı bulabilmiştir.

Bu çalışma sonucunda, Habsburg İmparatorluğu'nda, on sekizinci yüzyıla dek yönetici kesim tarafından alınan kararların, izlenen siyasetin, Aydınlanma döneminde uygulanan basın yayın sansürünü belirleyen patikaları nasıl oluşturduğu görülmektedir. Sansür uygulamaları da söz konusu toplumsal yapı ve izlenen politika sonucu şekillenmiştir.

KAYNAKÇA

- Bachleitner, N. (2017). *Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848*. Viyana: Böhlau Verlag.
- Bachleitner, N. (2019). *Geschichte der literarischen Zensur*. Erişim tarihi: 9 Ekim 2019, http://complit.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/abt_complit/VOzens07.pdf
- Brechka F. T. (1970). Gerard Van Swieten and His World (1700–1772). *International Archives of the History of Ideas* (Vol. 36, pp. 123-126). The Hague: Martinus Nijhoff. doi: 10.1007/978-94-010-3223-0_5
- Conrad, H. (1961). *Rechtsstaatliche Bestrebungen im Absolutismus Preussens und Österreichs am Ende des 18. Jahrhunderts*. Arbeitsgemeinschaft Für Forschung Des Landes Nordrhein-Westfalen 95. Köln & Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Curtis, B. (2013). *The Habsburgs, The History of a Dynasty*. London & New Delhi & New York & Sydney: Bloomsbury.
- Duchkowitch, W. (2001). Gute und schlechte Erinnerungen des Herrn „Z“: Eine beschauliche Zeitreise durch die Geschichte der institutioneilen Nachrichtenvermittlung in Wien von 1621 bis 1851. *Medien & Zeit Dergisi*, C/S. 4: 4-8.
- Duchkowitsch, W. (2014). *Medien: Aufklärung - Orientierung – Missbrauch: Vom 17. Jahrhundert bis zu Fernsehen und Video*. Viyana & Berlin: Lit Verlag.
- Duden (2019). *Duden Online Wörterbuch*. Duden Verlag Bibliographisches Institut GmbH. Erişim tarihi: 02

Ocak 2019, <https://www.duden.de/node/209523/revision/209559>

- Ergut, F. (2007). Tarihsel Bilginin Özgüllükleri Zaman ve Patikaya Bağlılık. *Praxis* 17, 159–173. Erişim tarihi: 02 Mayıs 2021, <https://hdl.handle.net/11511/85838>
- Eryılmaz, B. (2013). *Temel Kavramlar*. Sözen S. (Ed.), Kamu Yönetimi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Fillafer, F. (2013). Die Aufklärung In Der Habsburgermonarchie Und Ihr Erbe: Ein Forschungsüberblick. *Zeitschrift Für Historische Forschung*, 40 (1): 35-97.
- Foucault, M. (2016). *Özne ve İktidar*. İstanbul: Ayrıntı.
- Freshwater, H. (2004). Towards a Redefinition of Censorship. Müller B. (Ed.), *Critical Studies: Censorship & Cultural Regulation in the Modern Age* (Vol. 22, pp. 225-245). Amsterdam & New York: Rodopi.
- Friebs, J. T. (2021). Woeful taste: German-language theatre in need of censorship. Erişim tarihi: 02 Ekim 2020, <https://www.habsburger.net/en/chapter/woeful-taste-german-language-theatre-need-censorship>
- Frimmel, J. and Wögerbauer, M. (2009). *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert: das Beispiel der Habsburgermonarchie*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- Gay, P. (1969). *The Enlightenment: an interpretation*. The Science of Freedom (II). New York: Alfred A. Knopf.
- Gestrich, A. (2000). Das Wienerische Diarium in der Zeit des Siebenjährigen Krieges: Ein Projektbericht. *Aufklärung*, (Vol. 12(1), pp. 73-79). Erişim tarihi: 18 Nisan 2021, <http://www.jstor.org/stable/24361453>
- Gruber, S. (2021). The useful emperor: Joseph II. Erişim tarihi: 10 Şubat 2021, <https://www.habsburger.net/en/chapter/useful-emperor-joseph-ii>
- Houben, H. H. (2015). *Polizei und Zensur, Längs- und querschnitte durch die geschichte der buch- und theaterzensur*. Kopenhagen: Saga Egmont.
- Judson, P. M. (2016). *The Habsburg Empire: New History*. Cambridge (Mass): The Belknap Press of Harvard University Press. doi: 10.31857/S013038640003819-8.
- Kant, I. (1784). Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?. *Berlinische Monatsschrift*, December, (Heft 12, 481-494). Erişim tarihi: 11 Mart 2020, https://www.deutschestextarchiv.de/book/view/kant_aufklaerung_1784?p=18
- Klingenstein, G. (1993). Modes of Religious Tolerance and Intolerance in Eighteenth-Century Habsburg Politics. *Austrian History Yearbook* (Vol. 24, pp. 1-16). doi:10.1017/S0067237800005233
- Laursen, J. C. (2020). Censorship. *New Dictionary of the History of Ideas*. Erişim tarihi: 23 Eylül 2020, <https://www.encyclopedia.com/history/dictionaries-thesauruses-pictures-and-press-releases/censorship>
- Lepper, G. und Steitz, J. (1977). Spätaufklärung: - 'Was ist Aufklärung?'. Lepper G., Steitz J., Wolfgang, B., Harlander, H. und Kiltz, E. (Ed.), *Einführung in die deutsche Literatur des 18. Jahrhunderts – 1983: Unter dem Absolutismus 1* (s. 302-325). Opladen: Westdeutscher.
- McNeill, W. (2002). *Dünya Tarihi* (Çev. A. Şenel). Ankara: İmge.
- Mendelssohn, M. (1784). Aydınlanma Nedir? Sorusu Üzerine. *Toplumbilim Dergisi*, Aydınlanma Özel Sayısı, 11 Temmuz 2000, 13-16.
- Mutschlechner, M. (2020). Maria Theresa and Her Reforms. Erişim tarihi: 25 Eylül 2020, <https://www.habsburger.net/en/chapter/maria-theresa-and-her-reforms>
- Otto, U. (1968). *Die literarische Zensur als Problem der Soziologie der Politik*. Stuttgart: Enke.
- Pierson P. (2000). Increasing returns, path dependence and the study of politics. *American Political Science Review*, 94 (2): 251–67. American Political Science Association: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.2307/2586011>
- Reisenleitner, M. (2001). Austria. Derek J. (Ed.), *Censorship, A World Encyclopedia* (Vol. 1-4, pp. 147-150). London & New York: Routledge.
- Türk Dil Kurumu (2019). Güncel Türkçe Sözlük. Erişim tarihi: 07 Eylül 2019, <http://www.sozluk.gov.tr>
- Schneiders, W. (2014). *Das Zeitalter der Aufklärung*. München: C.H. BECK-Wissen.

- Seidler, W. (1992). *Buchmarkt und Zeitschrift In Wien 1760-1785: Studie Zur Herausbildung Einer Literarischen Öffentlichkeit Im Österreich Des 18. Jahrhunderts*. Doktora Tezi, Viyana Üniversitesi, Viyana.
- Spalding, P. (1998). *Seize the Book, Jail the Autor: Johann Lorenz Schmidt and Censorship in Eighteenth-Century Germany*. West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, eBook isbn13: 9780585087955.
- Tal, D. Bar. (2017). Self-Censorship: The Conceptual Framework. D. B. Tal, R. Nets-Zehngut and K. Sharvit (Ed.), *Self-Censorship in Contexts of Conflict. Theory and Research* (1-18). Springer: eBook. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-63378-7>
- Tilly, C. (1988). Future History. *Theory and Society*, (Vol. 17(5), pp. 703-712). Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Vierhaus, R. (1984). Deutschland im Zeitalter des Absolutismus (1648-1763). *Deutsche Geschichte Band 6*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Wilson, E. J. and Reill, P. H. (2004). *Encyclopedia of the Enlightenment*. New York: Facts On File, Inc.
- Winkler, A. (2021). Maria Theresia and the moral crusade. Erişim tarihi: 01 Şubat 2021, <https://www.habsburger.net/en/chapter/maria-theresia-and-moral-crusade>
- Wolf, H. (2011). *Kontrolle des Wissens. Kirche im Spannungsfeld zwischen Forschung und Zensur*. Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte, Zensur abweichender Meinungen durch Kirche und Staat (Band 28, 11-21). Deutschland: Jan Thorbecke Verlag.

Kalkınmacı Devlet Anlayışına Bir Örnek: Güney Kore’de Sanayi ve Teknoloji Politikalarının Rolü ve Önemi*

Ömer Cihan Karabulut

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4385-0545>

Doktora Öğrencisi / Azteca Üniversitesi, MEKSİKA

Makale Geçmişi

Geliş: 28.09.2021

Kabul: 27.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Kalkınmacı Devlet

Doğu Asya

Sanayi ve Teknoloji Politikaları

Güney Kore

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52777>

Öz

Teknoloji politikaları, teknolojik ilerlemeyi sağlamak isteyen devletin ekonomiye müdahalesini içeren politikalar bütünü olarak tanımlanabilir. Bu anlamda teknoloji politikası, yatırım, eğitim, rekabet ve bölgesel gelişme politikalarıyla birlikte sanayi politikasının bir bileşenidir. Bu bileşimde üniversite, sanayi, ar-ge tabanlı bir ulusal inovasyon sisteminin kurulması ve bu sistemde devletin oynayacağı rol; uygulayacağı vergi ve teşvik paketleri, programları önem taşımaktadır. Bu noktada karşımıza kalkınmacı devlet kavramı çıkmaktadır.

Sanayi ve teknoloji politikaları denince akla ilk gelen ülkeler Doğu Asya ülkeleri olmuştur. 1960’lar ve 1980’ler den sonra iki dalga halinde bu alanda gösterdikleri gelişmeler Asya kaplanları olarak anılmalarına neden olmuştur. Bunlardan biri de Güney Kore’dir. Öyle ki, Güney Kore’nin 1960’lardan sonra göstermiş olduğu olağanüstü gelişme Asya Mucizesinden ayrı olarak Kore Mucizesi olarak kayıtlara geçmiştir.

Bu çalışmanın ana eksenini sanayi ve teknoloji politikaları bağlamında Güney Kore kalkınma deneyimi oluşturmaktadır Güney Kore’nin 1960’lardan itibaren gerçekleştirdiği sanayileşme sürecinde sanayi-teknoloji politikası entegrasyonunun önemli bir rolü vardır. Güney Kore’nin kalkınma sürecinde kalkınmacı devlet anlayışının önemli bir payı olmakla birlikte, bu anlayıştan 1990’lı yıllarda biraz da olsa uzaklaşılması ülkenin krize girmesine neden olmuş; ancak bu döneme kadar gerçekleştirdikleri olağanüstü gelişme krizi aşmalarını kolaylaştırmış ve gerçekleştirilen reformlarla birlikte ülke kalkınma tüm hızıyla devam etmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karabulut, Ö. C. (2021). Kalkınmacı Devlet Anlayışına Bir Örnek: Güney Kore’de Sanayi ve Teknoloji Politikalarının Rolü ve Önemi. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 357-350.

An Example of The Development State Approach: The Role and Importance of Industrial and Technology Policies In South Korea*

Ömer Cihan Karabaulut

PhD Student / Azteca University, MEXICAN

Article History

Submitted: 28.09.2021

Accepted: 27.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Developmental State

East Asia

Industry and Technology Politics

South Korea

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52777>

Abstract

Technology policies can be defined as a set of policies that include the intervention of the state in the economy, which wants to ensure technological progress. In this sense, technology policy is a component of industrial policy, including investment, education, competition and regional development policies. In this combination, the establishment of a university, industry, R&D based national innovation system and the role of the state in this system; The tax and incentive packages and programs it will implement are important. At this point, the concept of the developmental state emerges.

When it comes to industrial and technology policies, the first countries that come to mind are East Asian countries. The developments they showed in this field in two waves after the 1960s and 1980s caused them to be referred to as Asian tigers. One of them is South Korea. So much so that the extraordinary development of South Korea after the 1960s was recorded as the Korean Miracle, apart from the Asian Miracle.

The main axis of this study is the South Korean development experience in the context of industrial and technology policies. Integration of industry-technology policy has an important role in the industrialization process of South Korea since the 1960s. Although the developmental state understanding has an important role in the development process of South Korea, the departure from this understanding in the 1990s caused the country to enter into a crisis; however, the extraordinary development they achieved until this period made it easier for them to overcome the crisis, and the country's development continued at full speed with the reforms carried out.

GİRİŞ

Bu araştırmada Güney Kore'nin 1960'lı yıllardan günümüze göstermiş olduğu olağanüstü gelişme sanayi ve teknoloji politikaları bağlamında incelenmiştir. Bu doğrultuda üniversite-sanayi-ar-ge tabanlı ulusal inovasyon sisteminin başarısı, teşvik programları, izlenen yol haritası ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Bu çalışmada literatür taraması yapılarak kalkınmacı devlet teorisine vurgu yapılmış ve gelişmenin dayanak noktasının bu teori olduğu, literatürdeki benzer çalışmalardan farklı olarak sanayi ve teknoloji politikaları özelinde açıklanmıştır.

1. Kalkınmacı Devlet Anlayışının Temelleri

Doğu Asya ekonomilerinde devletin rolü konusunda iktisatçıların görüşleri iki ana kola ayrılmaktadır. Neoklasik iktisatçılar, devletin rolünün, ekonomik istikrarın ve hukuki/teknik altyapının sağlanması ve eğitim gibi temel hizmetlerle sınırlı kaldığını, mal ve finansal fiyatların oluşumunda devletin müdahalesinin olmadığını iddia etmiştir. Revizyonist görüşe sahip olan, Alice Amsden, Robert Wade gibi iktisatçıların temsil ettiği okul, devletin vergi ve sübvansiyonlar, ticaret kısıtlamaları ve diğer araçlarla, fiyatların oluşum sürecinde de rol oynadığını detaylı araştırmalarla ortaya koymuştur (Yülek, 1998:11). Bu yaklaşım kalkınmacı devlet teorisi olarak adlandırılmaktadır. Kalkınmacı devlet, esas itibarıyla; ulusun yatırım kaynaklarını arttırmada, bu kaynakların ülke sınırları içerisinde yatırıma yönelik üretken faaliyetlerde kullanımını garanti altına almada, yatırımları yüksek ücretin sürekli kılınacağı yüksek katma değerli endüstrilere yönlendirmede ve bu türden projeleri uluslararası rekabetin baskısına açmada devlet gücünün kullanımınıdır. Bunu takiben, kalkınmacı devlet faaliyetinin temel önerisi, piyasa mekanizmasını ortadan kaldırmak değil, girişimsel karar alma sürecini ve özel mülkiyeti koordine edici ve piyasayı geliştirici müdahalelerle onu desteklemektir (Weiss .ve. Hobson 1999: 175-176).

Kalkınmacı devlet kavramı günümüzde Güney Kore de dahil olmak üzere diğer Asya Pasifik ülkelerinin kalkınmasını açıklamaya yönelik kullanılan önemli kavramların başında gelmektedir. Güney Kore, Singapur, Tayvan ve Hong Kong gibi birinci kuşak Doğu Asya ülkeleri kalkınmacı devletin en temel aracı olan sanayi politikaları sayesinde hızla sanayileşmişler, 1960'lı yıllardaki tarıma dayalı üretim yapıları 1990'lı yıllara gelindiğinde hızla değişerek yüksek teknolojilere dayalı bir üretim yapısına dönüşmüştür (Eşiyok, 2010: 29-30).

Doğu Asya ülkelerinin gösterdiği bu harika performans ve başarının temelinde piyasayla uyumlu ve onu izleyen devletten ziyade çeşitli kurumsal düzenlemelerle piyasaya öncülük eden bir devlet vizyonuna vurgu yapılmıştır. Aslında, Revizyonistlerin kalkınmacı devlet perspektifinde görülen özel mülkiyet ve piyasaya bağlılık, devlet müdahalesiyle iç içe girmiştir. Piyasa, küçük bir siyasal elit ve ekonomi bürokrasisi tarafından yönetilirken, özel ekonomide yer alan iş dünyası ile bürokrasi eliti arasındaki ilişkiler kurumsallaştırılmıştır. Kalkınmacı devlet perspektifinin taraftarlarının (revizyonist liberallerin) üzerinde hem fikir oldukları noktaların başında, böyle bir teorik çerçevede hareket eden Doğu Asya ülkelerinin izledikleri stratejik sanayi politikası gelmiştir. Revizyonist yazarlar, böyle bir politikanın ana amacının, çeşitli teşvik sistemleri vasıtasıyla ekonominin belirli alanlarında iktisadi kalkınmaya en önemli katkıları sağlayabilecek girişimci bir sınıf meydana getirmek olduğunu söylemişlerdir. Bilinçli bir devlet müdahalesi ile anahtar sektörleri teşvik etmek ve bu seçilmiş sanayileri uluslararası arenada rekabet edebilecek bir etkinliğe zorlamak, ekonomide kaynakların tahsisi açısından hayati önemde görülmüştür. Bu şekildeki kaynak tahsisi serbest piyasa sistemi içinde olabileceğinden daha farklı bir üretim ve yatırım sistemini ortaya çıkarmıştır. Devlet müdahalesi, stratejik sektörlerde arzu edilen düzeylere ulaşmak için verilen teşviklere karşılık en verimli sonuçlar almak için firma davranışlarına belirli bir disiplini de öngörmüştür. Bu disiplin iyi performans gösterenleri ödüllendiren, kötülerini cezalandıran bir biçimde işlemiştir. İhracat

piyasalarında en iyi performans gösteren sanayiler, devletin sanayi politikaları ve finansal destek programlarından öncelikle yararlandırılmışlardır. Bu, devlet, bankalar sistemi ve endüstri arasında yakın bağlara da işaret etmiştir. Banka kapitalinin geleceği parlak sektörlerle kanalize edilerek hızlı sanayileşmenin gerçekleştirildiği bu durum, "ittifak kapitalizmi" olarak da nitelendirilmiştir. Bu yüzden bu kalkınmacı devlet görüşünü benimseyenler, Doğu Asya ülkelerinin olağanüstü başarısını açıklarken "yönetilen piyasa" teorisini benimsemişlerdir (Şen, 2005: 330-331).

Tablo 1: Doğu Asya Ülkelerinde Kalkınmada Devletin Rolü

1. Bir İş Çevresinin Yaratılması
<p>Siyasal düzenin korunması, özel mülkiyet ve piyasa ilişkilerinin gerisindeki yasal düzenin yaratılması ve korunması,   Fiziksel altyapının sağlanması   İthal ikamesi kontrollerinden sonra piyasaların liberalleşmesinin sağlanması ve kamu işletmelerinin özelleştirilmesi   Özel kaynakların kullanımının en düşük düzeye indirilmesi. Bunun için devletin küçültülmesi, gereksiz savunma harcamalarının, büyük refah programlarının ve bürokrasinin azaltılması</p>
2. Devletin Ekonomik Aktiviteleri
<p>Makroekonomik para ve maliye politikaları, yaşamsal sektörlerde finans kanalları kontrolü   Endüstriyel politika; anahtar endüstrilerin hedeflenmesi, endüstride yüksek performans standartlarının uygulanması, ekonomide temel yapısal dönüşümün gerçekleştirilmesi, ekonomik planlara uygun performans sağlanması   Ticaret politikası; ithal ikameci endüstrilerin korunması, ticari partnerlerin korumacı politikalarını değiştirmelerinin sağlanması   Çok uluslu şirketlerin düzenlenmesi; yeni sermaye girişinin düzenlenmesi, ekonominin ulusal-cılıktan uzaklaştırılmasının önlenmesi, kilit sektörlerde yabancı sermaye ve teknolojinin kanalize edilmesi   Devlet girişimciliği politikasının sürdürülmesi; kilit endüstrilerde devlet girişimciliği, yerel ve yabancı sermaye ile ortaklık.</p>
3. Devletin Sosyalleşmesi
<p>Beşerî sermaye altyapısının yeniden yapılması, yoksulluğa karşı yeniden dağıtım politikaları izlenmesi   Güvenlik ve çevrenin korunması   İşveren sınıfının ekonomik gücünden halkın korunması.</p>

Kaynak: Parasız, 2005: 166

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Asya en dinamik ekonomilerin bulunduğu yer olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1950'lerde yeniden toparlanıp eski gücüne kavuşmaya çalışan Japonya ile birlikte 1960'larda Hong Kong, Singapur, Tayvan ve Güney Kore çarpıcı bir ekonomik gelişme göstermiş, bunları ikinci dalga olarak Tayland, Endonezya, Malezya gibi yoksul Doğu Asya ekonomileri izlemiştir. Mucizeyi tanımlayan söz konusu ortak özellikler kısaca şu şekilde özetlenebilir (Öksüz, 2001: 44-46):

- Uzun süre yönetimde kalan çoğu otoriter rejimlerin sağladığı siyasi istikrar,
- İyi eğitilmiş, disiplinli ve motive olmuş çalışkan bir işgücü ve kadın iş-gücünün yüksek

katılımı,

- Eğitime verilen önem ve öncelik,
- Yöre insanının ticarete yatkınlığı, girişimcilik ruhu,
- Devletin özel sektöre destek vermesi, katalizör görevi üstlenmesi veyönlendirmesi,
- Tasarruf eğiliminin olağanüstü yüksek olması ve yatırımlara kanaliz edilmesi,
- Tarım reformunun birçok bölge ülkesinde başarılı biçimde uygulanması ve tarımın payının

azaltılması,

- Ekonomide dışa açık, rekabete dönük ve serbest bir politika izlenmesi,
- Etkin, dürüst ve pragmatik bürokrasi,
- İhracat öncelikli ve teşvikli bir sektör olarak belirlenmiş ve aynı zamanda lokomotif işlevini

üstlenmiş imalat sanayiye verilen önem,

- Serbest piyasa mekanizmasının oluşturulması çabası ve piyasaya duyulan güven,
- Küçük ve orta ölçekli aile şirketleri egemenliği,
- Japonya'nın önderliğinde ve pozitif dışsallıkla bölgenin topluca hızlı bir büyüme sürecine

girmesi,

- Bölge ülkelerinin dünya konjonktürünü iyi bir zaman diliminde yakalamaları,
- Adil gelir dağılımı ve düşük oranlı enflasyon,
- Yeni teknoloji arayışına ve kullanımına yatkınlık, araştırma geliştirme-ye verilen öncelik,
- Bölgenin yer üstü doğal kaynak zenginliği,
- Yabancı sermaye girişinin özendirilmiş olması ve bunda başarılı olunması,
- Dinsel, kültürel ve geleneksel faktörlerin olumlu katkıları.

2. Güney Kore'nin Kısa Tarihçesi, Genel Coğrafi, Ekonomik, Siyasi ve İdari Görünümü

1910 yılındaki Japon işgalinden, Japonya'nın 2. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayarak Kore Yarımadası'nı terk etmesine kadar geçen 40 yıla yakın bir zaman diliminde Kore daha çok Japonya'ya zirai ürünler ihraç eden bir ülke konumunda olmuştur. 1948 yılında yeni kurulmuş Japonya sömürgesinden kurtulan bir ülke olarak varlığını devam ettirmeye çalışırken başlayan Kore Savaşı, ülkenin zaten kötü durumda olan şartlarının savaş sürecindeki kayıplarla ve yıkımlarla daha da kötüleşmesine sebep olmuştur. Örneğin tersanelerin yüzde 80'i ve tekstil dokumacılığının yüzde 50'si savaş sırasında kaybedilmiştir. Kore Harbi, Japonlarca inşa edilen endüstriyel tesislerin yıkılmasına, Kore'nin önemli bir ihracat ortağı olan Japon pazarının istikrarsızlaşmasına, enerji kaynaklarının ve ağır sanayi tesislerinin Kore yarımadasının kuzeyinde, hafif endüstrilerin ve ziraatın ise güneyinde kalmasına sebep olmuştur. 1948 yılında Güney Kore devlet başkanı olan Syngman Rhee, serbest pazar ekonomisine inanmış ve gündeminde hızlı ekonomik kalkınma olmamıştır. Yeni kurulan devletin kurumsallaşması ve ithalatın ikamesine yönelik politikalar izlemiştir. Bu döneme ait iki önemli gelişmeden ilki, 1948-1950 yılları arasında gerçekleştirilen toprak reformu sayesinde geleneksel toplum yapısında yer alan aristokrat 'yangban' sınıfının sahip oldukları toprakların dağıtımı ve neticesinde ülkede sınıf ayrımının kalmaması, diğeri ise, Japonlar'ın sahip olduğu işletmelerin ileride ülkenin ekonomik gelişmesinde önemli roller oynayacak olan girişimci iş adamlarına dağıtılması olmuştur. 1954'ten 1959'a kadar olan süreçteki yeniden yapılandırma projelerinin %70'ten fazlası özellikle Amerika'nın büyük çoğunluğunu karşıladığı dış yardımlarla gerçekleşmiştir. Savaş sonrası dönemin en belirgin özelliği uzun vadeli ekonomik kalkınmadan ziyade harap haldeki ülkeyi yaşanabilir hale getirme gayretleri olmuştur. Özellikle kırsal kalkınma ve işsizlikle mücadele hükümetin öncelikli politikaları arasında yerini almıştır (Atay, 2012: 41).

Güney Kore'nin kuruluşundan günümüze kadar görev alan devlet başkanlarına bakıldığında ise; 1948 yılında kurulan Güney Kore'nin ilk devlet başkanı olan Syngman Rhee, 1960 yılında öğrenci hareketleri sonucunda düşürülmüş ve John Chang başkanlığa getirilmiştir. Chang hükümeti 1961 yılında gerçekleştirilen askeri darbe ile devrilmiş, iktidara gelen Park Chung Hee'nin 1979 yılında öldürülmesinden sonra 1980 Ağustos ayına kadar cumhurbaşkanlığı yapan Cho Kyuhah'ın idaresinde ülkede düzensizlik hakim

olmuştur. 18 Mayıs 1980 tarihinde ülke çapında sıkıyönetim ilan edilmiştir. 1 Eylül 1980'de Chun Doo Hwan'ın cumhurbaşkanlığına gelmesinden sonra yapılan halk oylamasıyla yeni anayasa kabul edilmiştir (Sarıay, 2006: 7).

1980'ler boyunca demokrasi yanlısı akım gelişmiş ve 1987'de yapılan bir anayasal değişiklikle doğrudan halk oyuyla başkan seçimi benimsenmiştir. Yeni anayasa uyarınca eski bir general olan Roh Tae-woo başkan seçilmiş, ama onun yönetimi boyunca kazanılan demokratik ilerlemeler 32 yıldır ilk olarak bir sivil başkanın seçilmesine olanak sağlamıştır. Uzun dönemli bir demokrasi savunucusu olan Kim Young-sam 1992 yılında iktidar partisinden başkan seçilmiştir (İçen, 2002: 19). 1992-1997 yılları arasında Kim Young-sam, 1997-2002 yılları arasında Kim Dae Jung ve 2002-2006 yılları arasında Roh Moo Hyun devlet başkanlığı görevini yürütmüş olup, sırasıyla; 2008-2013 Lee Myung Bak, 2013-2017 Park Geun Hye görev almıştır. 2017 yılında cumhurbaşkanı olan Moon Jae-in halihazırda bu görevi sürdürmektedir.

Son olarak, Güney Kore'nin genel siyasi ve idari görünümüne bakılacak olursa; Güney Kore'de kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı bir siyasi yapı söz konusudur. Güney Kore'de başkanlık sistemi hakimdir. 1972 Anayasasında yürütme görevi Ulusal Konferans tarafından beş yıl için seçilen cumhurbaşkanına verilmiştir. Yasama görevi ise Güney Kore Parlamentosu'na aittir ve 299 üyesi vardır. Başbakan daha çok meclis ve cumhurbaşkanı arasında bir köprü görevi görmektedir. Güney Kore'nin başkenti Seul'dur, 9 il ve 7 büyükşehir belediyesi mevcut olup, idari yapı bu şehirler çerçevesinde geliştirilmiştir. Bunların dışında daha küçük bir yapıya sahip, sayıları 230'u bulan belediyeler mevcuttur (Tarakçioğlu, 2011: 3).

Tablo 2: Güney Kore Ülke Profili

Resmi Adı	Kore Cumhuriyeti
Yönetim Biçimi	Cumhuriyet (Başkanlık)
Resmi Dili	Korece
Başkenti	Seul
Yüzölçümü	99.700 kilometrekare
Nüfusu (tahmini)	51,7 milyon
Okur yazar oranı	%98,3
Para Birimi	Won

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü 2020: 2.

2.1. Güney Kore'de Kalkınmacı Devlet: Sanayi ve Teknoloji Politikalarının Uygulanışı

2.1.1.1960-1980 Dönemi Sanayi ve Teknoloji Politikası Uygulamaları

1948 yılında Japonya'dan bağımsızlığını kazanan ve 1950-53 döneminde Kore Savaşı'nı geride bırakan, yoksul bir tarım ülkesiyken bugün dünyanın en gelişmiş ülkelerinden biri konumuna gelen Güney Kore'nin bu başarısında Park Chung Hee yönetiminin önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Güney Kore ekonomisi kapitalist piyasa ekonomisi olmasına rağmen 1960'lardan itibaren ülkenin kalkınmasında devletin son derece önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. Park rejimince kurulan kalkınmacı devletin üç önemli hedefi vardı. Birincisi, ekonomik gelişmenin temin edilmesiydi. İkinci amaç, ekonomik planlamaya yardımcı olacak reformların hayata geçirilmesine ilişkindi. Ekonomik gelişme için yerli ve yabancı sermayeyi içeren kritik kaynakların devlet tarafından kontrol altında tutulması ve düzenlenmesi ise benimsenen diğer önemli hedef olmuştur (Çelik, 2006: 154).

Güney Kore 1961 darbesinden sonra güçlü hükümet kontrolünü ön plana çıkararak nispeten otoriter ve askeri tarzda bir liderlik anlayışını benimsemiştir. Bu stratejinin bir uzantısı olarak 1962 yılından itibaren devlet politikalarına yön vermek üzere beş yıllık planlar yapılmaya başlanmıştır. Başbakan yardımcısının başkanlık ettiği Ekonomik Planlama Kurulu (EPK), ulusal bütçeleri hazırlayarak ve bütün ekonomik politikaları uygulayarak, beş yıllık ekonomik kalkınma planlarının yapılması ve uygulanmasından sorumlu olmuştur. Hükümetin mali işleri ve maliye politikası, hükümet bankaları, döviz işlemleri ve menkul kıymet piyasalarının kontrolü Maliye Bakanlığı'na verilmiştir. Kore Bankası Kanunu gözden geçirilmişken, sendikalar başlangıçta yasaklanmış, daha sonra sıkı hükümet denetimi altında yeni bir Koreli Sendikalar

Federasyonu kurulmasına izin verilmiştir. Bu dönemin kalkınma hedefleri açısından diğer önemli bir kurumu olan İhracatı Teşvik Konseyi'nin başlıca görevleri; ihracat stratejilerinin uygulanması, pazarlama bilgisinin geliştirilmesi ve yayılması, hükümetle özel sektör arasında iletişimin teşviki olmuştur. Bunların dışında Konsey bir taraftan iş adamlarına, çalışanlara ve halka genel bir ticari ortamın teşviki için motivasyon ve ekonomik teşvikler sağlamış, diğer taraftan da ihracat ve gümrük konusunda iş adamlarının şikayetlerini ve sıkıntılarını hızlıca çözen bir ortam yaratmıştır (Uzun, 2010: 99).

Güney Kore'nin 1960'lı yıllardan itibaren gerçekleştirdiği hızlı sanayileşme sürecinde, uygulanan aktif sanayi politikasının ve sistematik olarak yararlanılan bilim- teknoloji politikalarının etkisi yadsınamaz. Güney Kore'nin bilim- teknoloji politikaları ulusal kalkınma hedef ve stratejilerine göre farklı aşamalardan geçmiştir. Örneğin 1960'larda Güney Kore'nin karşılaştırmalı üstünlüğü kabul edilen özel firmalar hükümet tarafından desteklenmiştir. Bu yıllarda Doğrudan Yabancı Yatırımları (DYY) sınırlayan Güney Kore hükümeti, sermaye malları ithalatı gibi araçlar aracılığıyla teknoloji transferini desteklemiş ve tersine mühendislik yoluyla yabancı ürünlerin olduğu gibi taklidi dönemi tekstil, oyuncak, kontraplak gibi hafif sanayilerde ve tüketici elektroniğinde (televizyon, buzdolabı, çamaşır makinesi) başlamıştır. İthal edilen teknolojiler ise genellikle, tersine mühendislik yoluyla yaparak öğrenilmesi kolay olan ve uygunluk aşamasındaki basit teknolojiler olmuştur. Bu süreçte bilimsel ve teknolojik altyapının tesisi için Bilim ve Teknoloji Bakanlığı (MOST) ile Kore Bilim ve Teknoloji Enstitüsü (KIST) ve Kore Bilimsel ve Teknolojik Enformasyon Merkezi kurulmuştur (Çelik, 2009: 98).

1970'lerde Güney Kore ağır makine ve kimya sanayine büyük yatırımlar yapmıştır. 1973'te açıklanan Ağır Sanayi ve Kimya Sanayi Gelişme Planı, savunma ihtiyaçlarını karşılayacak ve aynı zamanda ihracatın bileşimini daha kaliteli bir hale getirecek, teknolojik bakımdan sofistike sanayileri geliştiren programın hızlandırılmasının gerekliliğini ifade etmiştir (Khwan, 1991:8). Bu plan gemi yapımı, otomotiv sanayi, çelik ve petro kimya konularında uygulanmış olup, bu sanayilerin finansmanı için önceden emek yoğun sanayilere yöneltilen devlet kaynakları nispeten sermaye yoğun kaynaklara çevrilmiştir (Ersun ve Sezer, 1991: 7). Güney Kore, kimya sanayinin gelişmesi için çoğunlukla, patentin bir parçası olarak teknik eğitim içeren anahtar teslimi tesis ithalatına dayanmıştır. Ağır makine söz konusu olduğunda dışarıdan lisanslama teknoloji edinimi için önemli bir kanal olmuştur. Hükümet, yerel sanayilerin teknolojik zayıflıklarını telafi etmek için ağır makine ve kimya alanında Kore Makine ve Metal Enstitüsü (KIMM), Elektronik ve Telekomünikasyon Araştırma Enstitüsü (ETRI), Kore Kimyasal Teknoloji Araştırma Enstitüsü (KRICT), Kore Standartlar ve Bilim Araştırma Enstitüsü (KRIS), Kore Enerji Araştırma Enstitüsü (KIER), Kore Okyanus Ar-Ge Enstitüsü (KORDI) gibi kamu tarafından fonlanan araştırma enstitüleri oluşturmuştur. Bu enstitüler, özel sektörle birlikte sınai kalkınma için teknolojik tabanın oluşturulmasında çalışmışlardır (KDI ve TTGV, 2013: 42).

1960'lar ve 1970'lerde hükümetin uyguladığı sanayi ve teşvik politikalarına göz atılacak olursa bu politikalar şu şekilde sıralanabilir (Eser, 2011: 67-68):

- 1960'lı yıllarda uygulanan politikaların sanayi açısından temel amacı ülke ihracatının arttırılmasına yönelik olmuş ve başarı kriteri olarak ihracat artışları kullanılmıştır. Bu çerçevede ihracat artışı sağlayan firmalar, gelir ve kurumlar vergisi indirimi, diğer dolaylı vergilerde indirim, çeşitli finansal destekler ve arttırılmış ithalat kotaları gibi teşvikler ile desteklenmişlerdir. Bu amacı gerçekleştiremeyen firmalar ise destekten mahrum bırakılmış ve başarılı firmalarca devralınmaları sağlanmıştır. İhracatı geliştirme politikası çerçevesinde firma bazında oldukça seçici teşvikler uygulanarak başarılı firmaların seçilmesi amaçlanmıştır. Uygulanan bu politikalar ile ihracatın 1950'li yıllardaki ortalama %3'lük artış hızı, 1960'larda yıllık ortalama %30'a, 1970'lerde % 40'a çıkmıştır.

- 1970'li yıllarda ise ihracatı geliştirme stratejisi ile bir adım daha öteye giderek ülke açısından öncelikli sanayilerin geliştirilmesi stratejisine dönüşmüştür. Demir-çelik, makine, kimya, elektronik, gemi inşa sanayileri özel önem taşıyan sektörler olarak belirlenmiş ve firmaların bu alanlarda yatırım yapması için yatırım ölçeği, yatırımların sektörel dağılımı ve yatırım yeri gibi detayları içeren planlar yapılmıştır. Bu planlar çerçevesinde belirlenen sektörlerde yatırım yapmak isteyen ve yatırımların en az %30'unu kendi öz kaynaklarından karşılayabilen firmalar çeşitli vergiler ve finansal teşviklerle desteklenmiştir. Bu dönemde

teşviklerin uygulanmasına, ihracat artışı sağlama kriterine ek olarak sektörlerde uluslararası rekabet gücüne sahip olma kriteri eklenmiştir. Yine bu dönemde de başarılı firmaların ödüllendirilmesi, başarısız olanların sistemden çıkarılması anlayışı devam etmiştir.

- 1970'lerin sektörel politikalarında görülen detaylı seçicilik ve başarıya odaklı teşvik sistemi bölgesel gelişim politikalarında da görülmüştür. Bu çerçevede gelişme kaydeden bölgeler yeni teşvikler ile desteklenmiş, yeterli gelişimi kaydedemeyen bölgeler ise bu teşviklerden yararlanamamıştır.

2.1.2. 1980 Sonrası Sanayi ve Teknoloji Politikası Uygulamaları

1980 sonrası dönemde sanayi politikasının makine ve elektrik sanayileri gibi teknoloji yoğun sanayilerin geliştirilmesi suretiyle karşılaştırmalı üstünlüğe sahip bir sanayi yapısına doğru dönüşümü ve yeni teknolojilerle beşerî sermaye gücü yetiştirilerek başta sanayi olmak üzere diğer sektörlerde de verimliliğin artırılması hedeflenmiştir. Bu dönemde bilim ve teknoloji politikalarına ağırlık verilmiş, üstün niteliklere sahip bilim adamı ve mühendis potansiyelinin geliştirilmesi, ülkenin teknolojik yeteneğini yükseltmeye yönelik ulusal ar-ge projelerinin yürürlüğe konulması ve snai teknoloji geliştirme faaliyeti ile özel sektör kuruluşlarının kendi laboratuvarlarını kurmaları desteklenmiştir (Çalışır ve Gülmez, 2010: 43).

Snai kalkınma 1980'lerde de devam ettiğinde Güney Kore sanayisinin teknolojik gereksinimleri daha gelişmiş ve karmaşık hale gelmiştir. Aynı zamanda, gelişmiş ülkeler Güney Kore'yi uluslararası pazarlarda muhtemel bir rakip olarak görmeye başlamışlar ve bu yüzden yabancı firmalar yeni teknolojileri Güney Koreli muhataplarına transfer etmekte giderek daha isteksiz davranmışlardır. Özel sektörün uluslararası teknolojik etkileşimini sağlayabilmek için hükümet 1980'lerde DYY düzenlemelerini gevşetmiş, dışarıdan lisanslamayı serbestleştirmiştir. Ancak deregülasyon ve serbestleşme DYY akışında ve dışarıdan lisanslamada ciddi artışlara neden olmamıştır. Hükümet, bu durumu kalkınmanın sürdürülebilmesi için yerli ar-ge yeteneğinin şart olduğuna yönelik bir işaret olarak görmüş, 1982'de Ulusal Ar-Ge Programı'nı başlatmış ve özel sektör ar-ge faaliyetlerini desteklemek ve kolaylaştırmak için çeşitli politika önlemleri almıştır. Özel sektör bu politikaya ar-ge'ye büyük bir yatırım yaparak cevap vermiştir. Böylece, teknoloji ithali ve ar-ge arasındaki ilişki değişmiş, teknoloji ithalatının özel sektör ar-ge'sine oranı 1981'de %40'tan 1980'lerin ortasında %20'ye ve 1990'ların başında %10'a hızla inmiştir. Bu durum Güney Kore sanayinin teknoloji edinimi için yerel ar-ge'ye döndüğünü göstermiştir (KDI ve TTGV, 2013: 42-43).

Diğer taraftan, Güney Kore'de 1986 yılında "2000 Yılı İçin Uzun Dönemli Teknoloji Tahmini" adlı bir plan yayınlanmıştır. Bu plan öncelikli alanlar olarak 25 aktiviteyi belirlemiştir. Bu aktiviteler hükümet ve iş çevrelerince seçilmiştir. 25 aktivitenin bir bölümü önde gelen sektörler, diğerleri de bu sektörlerle destek olan sektörlerdir. Birinci takım, bilgisayar programları, yarı iletkenler, telekomünikasyon cihazları, biyoloji mühendisliği ve kimyayı kapsamıştır. İkinci takım alanlar ise; proje mühendisliği, yedek parça ve malzeme, makine otomasyonu, standart ve ölçülerinden oluşmuştur (Göker, 1993: 45-46).

1990'lı yıllardan itibaren ise yeniliğe yönelik bilim ve teknoloji politikaları kapsamında teknoloji geliştirme sistemlerinin güçlendirilmesi ve ulusal enformasyon ağının dünya ile bütünleşmesinin sağlanmasına yönelik çalışmalar yürütülmüştür. 1997-2002 yıllarını kapsayan Beş Yıllık Bilim, Teknoloji ve Yenilik Planı, 1992'de başlatılan Son Derece İleri Düzeydeki Ulusal Projeler ve 1997'deki Yaratıcı Araştırma İnsiyatifi bu değişimi yansıtan önemli projelerdir (Göker ve Dizdaroğlu, 1996: 84-85). Bu nedenle 1990'lı yıllar **olduğu gibi taklitten yaratıcı taklide geçiş dönemi** olarak da isimlendirilmiştir.

1980'li ve 1990'lı yıllarda Güney Kore'de hükümetin uyguladığı sanayi ve teşvik politikaları ise şu şekilde özetlenebilir (Eser, 2011: 70):

- Gerek sektörel teşviklerin piyasa aksaklıklarına sebep olması gerek demokratikleşme çalışmalarının sonucu olarak teşvik politikalarında firma bazında sektörel seçici teşvik uygulamaları terk edilmiştir. Bunun yerine ar-ge, KOBİ, bölgesel gelişme gibi yatay alanlara yönelik teşvikler uygulanarak her ekonomik birimin teşviklerden eşit oranda yararlanması hedeflenmiştir.

- Teşvikler, sektörel değil fonksiyonel olarak uygulanmıştır. Ar-ge faaliyetlerini arttırmak için dolaylı ve doğrudan vergisel teşvikler artırılmış, işgücü eğitim programlarına önem verilmiş, teknolojik gelişmeleri desteklemek için kredi imkanları genişletilmiş ve risk sermayesi işletmeleri desteklenmiştir.

Tablo 3: Güney Kore Sanayi ve Teknoloji Politikaları

SANAYİLEŞME	BİLİM VE TEKNOLOJİ POLİTİKASI
1960'lar	1960'lar
İthal ikameci sanayilerin gelişmesi İhracata yönelik sanayiler yaygınlaştırıldı. Üretim malları sanayine destek verildi.	BT eğitimine başlandı. BT altyapısı kuruldu. Yabancı teknolojilerin ithalatı özendirildi.
1970'ler	1970'ler
Ağır metal ve kimya sanayileri yaygınlaştırıldı. Ağırlık sermaye ithalinden teknoloji ithalatına kaydırıldı. İhracata yönelik sanayilerin rekabetçiliği güçlendirildi.	Teknik eğitim yaygınlaştırıldı. İthal edilen teknolojilerin kurumsal olarak adaptasyon mekanizması iyileştirildi. Sanayi ihtiyaçlarını tatbik edebilecek araştırmalar teşvik edildi.
1980'ler	1980'ler
Sanayi yapısı daha ileri ve dengeli bir düzeye getirildi. Teknoloji yoğun sanayiler yaygınlaştırıldı İnsan kaynaklarının geliştirilmesi ve üretken sanayiler teşvik edildi.	Üst düzey mühendisler ve bilimciler yetiştirildi veya getirildi. Ulusal Ar-Ge projeleri etkinlikle gerçekleştirildi. Sanayi teknolojilerinin geliştirilmesi teşvik edildi.
1990'lar	1990'lar
Sınai yapının kendini yeni düzene uyarlaması ve teknolojik yenilikler teşvik edildi. Beşerî ve diğer kaynakların etkin kullanımı teşvik edildi. Enformasyon ağı iyileştirildi.	Ulusal Ar-Ge projeleri yeniden gözden geçirildi ve düzenlendi. Talebe yönelik teknoloji geliştirme sistemi güçlendirildi. Ar-Ge sistemleri ve enformasyon ağı uluslararasılaştırıldı. BT altyapısı yeniden kuruldu.

Kaynak: Pak ve Türkcan, 2000: 5.

Bu noktada, Güney Kore'nin 1992'de ilan ettiği Son Derece İleri Düzeydeki Ulusal Projeler'e değinmekte yarar vardır. G-7 projeleri olarak da bilinen bu projelerde amaç; Güney Kore'yi 21. yüzyıl başlarında G-7 ülkeler düzeyine ulaştırmak ve bunun için de yeni nesil ürün ve teknolojilerin geliştirilmesidir. Hükümet ve büyük Chaebol'lerin yatırımlarını birleştiren ve üniversite, sanayi ve hükümet destekli araştırma enstitülerinin koordineli çalışmasını öngören bu projeler; ileri düzeyde tümleşik yarı iletkenler, tümleşik hizmetler sayısal ağı, yüksek tanımlamalı televizyon, yeni ilaç ve yeni tarımsal ilaçlar, ileri üretim sistemleri, yeni nesil taşıtlar biyomalzemeler, çevresel teknoloji, yeni enerji kaynakları ve yeni nesil nükleer reaktörlerin geliştirilmesini amaçlamıştır. Diğer taraftan, yüksek teknoloji sanayilerin gelişiminde önemli rol oynayan Chaebol'ler yaratıcı taklit aşamasında ara teknolojilerde uzmanlaşmakla birlikte yenilikçi teknoloji geliştirmeye de başlamışlardır. Örneğin, Samsung'un Silikon Vadisi'ndeki Ar-Ge laboratuvarı 64 K DRAM 'in özümsemesinde önemli bir rol oynamış; bundan 10 ay sonra da Samsung, kendi tasarımı olan 256 K DRAM'i geliştirmiştir. Kore'nin yarı iletken sektörü firmaları, yalnızca ithal edilen teknolojileri özümsemek, uyarlamak ve geliştirmek değil, yenilik yeteneği kazanmak istedikleri için ar-ge faaliyetlerine de yatırım yapmışlardır (Çelik, 2009: 99).

Güney Kore'nin 1998 yılında yaşadığı derin finansal kriz, kalkınma sürecini kesintiye uğratmış olsa da, kısa sürede krizin etkilerini atlatan Güney Kore ekonomisi, 2000'li yılların başından itibaren bilgi toplumu olma hedefine yönelmiştir. Güney Kore'nin 2000'li yıllarda ulaşmak istediği amaç; 1999 yılında yayınlanan ve Vizyon 2025 projesi denen, Bilim ve Teknolojiyi Geliştirmeye Yönelik Uzun Vadeli Planında; 2025 yılına kadar, bilim ve teknoloji dünyasının en iyi 7. ülkesi haline gelmesi olarak belirlenmiştir. Planda, Güney Kore hükümeti bu vizyonu gerçekleştirmek için izlenilmesi gereken yol haritasını detaylı olarak ortaya koymuştur. Bu planda, Asya Pasifik bölgesinin Ar-Ge merkezi olunması, 2015 yılında ulaşılacak ara hedef olarak saptanmıştır. Bu doğrultuda lokomotif sanayilerin rekabet gücünü arttırmak ve geleceğin sanayilerinin temellerini atmak için, stratejik öneme sahip ileri teknoloji alanları, yeni biyoteknoloji ve ileri malzeme teknolojileri gibi jenerik teknolojiler, mühendislik bilimleri, uzay ve havacılık, nükleer enerji ve ileri hassasiyet teknolojileri ulusal açıdan öncelik verilecek alanlar olarak kabul edilmiştir. (Detaylı bilgi için

Tablo 4)

Tablo 4: Gelecek Vadeden Teknolojilerdeki Hedefler

Teknoloji Alanları	I. Safha (2005 yılına kadar)	II.Safha (2005-2015)	III.Safha (2015-2025)
Bilişim Teknolojileri	Bilişim ve iletişim altyapılarının kurulması ve bilişim araçlarının geliştirilmesi yoluyla bilişim sanayisini güçlendirmek.	Çeşitli ürünlerde dünya liderliğini sağlayarak ve yüksek seviyedeki teknolojileri geliştirerek küresel rekabet gücü kazanmak.	Pazarda önde gelen ürünlerin üretimini gerekli teknolojik gelişmeler ve multimedya teknolojileriyle destekleyerek küresel pazarlarda lider konumuna gelmek.
Biyoteknoloji	İşlevsel genomik araştırmaları için teknoloji geliştirmek. Biyo- medikal cihazların ülkede üretimini sağlayacak altyapıyı oluşturmak.	İşlevsel genetik teknolojilerini kullanarak, transgenik bitki ve hayvan teknolojilerinin kullanıldığı alanlar yaratmak.	İşlevsel genetik teknolojileri geliştirerek, gelişmiş ülkelerle rekabet edebilecek düzeyde biyoteknoloji yeteneği kazanmak.
Çevre Teknolojileri	İleri çevre teknolojileri ve yaşam döngü değerlendirmesinin (LCA) dikkate alındığı ürün tasarımı teknolojileri geliştirmek.	Çevrenin kirlenmesini önleyen ve çevreyi rehabilite eden teknolojiler geliştirmek.	Ozon tabakasının kontrolü, kirliliğin ülkeden ülkeye geçişinin izlenmesi gibi anahtar teknolojilerin geliştirilmesi ile çevrenin küresel korunmasına katkıda bulunmak

Enerji Teknolojileri	Enerji tasarrufu sağlayan ve enerji tüketiminde verimliliği artıran teknolojileri geliştirmek.	Alternatif enerji kaynakları ve bunların dağıtımı ile ilgili teknolojileri geliştirmek.	Yeni alternatif enerji kaynakları geliştirerek enerji sunumunda dışa bağımlılıktan kurtulmak.
Sistem Teknolojileri ve Mekatronik	Akıllı bütünsel kontrol teknolojileri gibi temel teknolojileri geliştirmeye yönelik sanayi altyapısını oluşturmak.	Elektronik sistemlerle ilgili teknolojilerdeki yeteneği artırarak rekabet gücünü kazanmak.	"tele-controlled humanoid" gibi dünya pazarlarında liderliyi yakalayacak ürünler geliştirmek.
Malzeme ve Proses Teknolojiler	Mevcut malzemelerde rekabet gücünü artırmak. Malzemelerin özellikleri ve işlenmesi ile ilgili teknolojileri geliştirmek.	Yeni teknolojik taleplere cevap verebilecek malzemeleri geliştirmek için gereken teknolojik altyapıyı oluşturmak.	Değişik alanlarda yeni teknolojiler yaratmayı mümkün kılacak, yüksek katma değerli malzemeler bulmak.

Kaynak: TÜBİTAK, 2001: 82.

2000'li yıllarda Güney Kore'de uygulanan sanayi politikasının, bilim ve teknoloji politikası ile iç içe geçtiği söylenebilir. Nitekim klasik anlamda sektör seçimi ve kapasite yatırımlarının desteklenmesi yerine, yüksek katma değer sağlayacak alt faaliyet alanlarının belirlenmesi ve bu alanlara yönelik Ar-Ge faaliyetlerinin teşviki ön plana çıkmıştır. Güney Kore'de uygulanan sanayi politikası çerçevesinde yerel firmaların teknoloji birikimlerini desteklemek üzere nitelikli işgücünün artırılması da diğer bir temel politika olmuştur. Ayrıca yerel firmaların teknolojik gelişiminde önemli rol oynayan DYY seçici olarak desteklenmiştir. Buna göre yarı iletkenler, görüntü sistemleri, bilgi ve iletişim sistemleri, otomotiv, ilaç, makine, yüksek katma değerli kimyasallar, havacılık ve turizm yabancı yatırımcıların destekleneceği alanlar olarak belirlenmiştir (Eser 2011: 71).

Son yıllarda adı sıklıkla duyulan yapay zekâ teknolojisine Güney Kore de büyük önem vermektedir. 2017 yılında yayınladığı yapay zekâ strateji belgesi bu önemi ortaya koymaktadır. Bu belge, akıllı bilgi toplumu hedefi için orta ve uzun vadeli gelişim planını içermektedir. Yapay zekâ ar-ge kapasitesini güçlendirerek ABD'ye yaklaşmak isteyen Güney Kore 2022 yılına kadar 2 milyar ABD doları yatırım yapmaya yönelik iddialı bir ulusal plan ilan etmiştir (Saran, Natarajan ve Srikumar, 2018).

2018 yılında gelişmekte olan teknolojileri araştırma ve benimseme konusunda küresel bir lider konumuna gelen Güney Kore akıllı süreçlere hazır olmada inovasyon ortamı, iş piyasası ve eğitim politikalarındaki yüksek puanlarıyla inovasyon endeksinde de üst sıralara gelmiştir (ULİSA12, 2020: 15). Kanada, Rusya, ABD ve Güney Kore'de yapay zeka laboratuvarları kuran Güney Kore'li teknoloji devi Samsung firması, 2018 yılı itibarıyla 2006'dan bu yana 3.188 yapay zeka patenti ile Güney Kore'yi küresel yapay zeka patent sıralamasında üçüncü sıraya çıkarmıştır (Saran vd., 2018: 24).

Güney Kore 2030'a kadar bazı sektörlerde yapay zekanın benimsenmesinden kaynaklanan maliyet tasarruflarını düzenleyen bir stratejiyi benimsemiştir. Bu stratejinin amaçları şöyle sıralanmaktadır (ULİSA12, 2020: 15):

- Blok zincir teknolojisi gibi güvenli ve şeffaf milli bir kamusal veri tabanı inşa etmek.
- Üniversitelerde ve araştırma laboratuvarlarında temel ve uygulamalı bilimsel araştırmaları teşvik etmek.
- Verilerin hızlı bir şekilde iletilmesine ve onlara kolay bir şekilde ulaşılmasına olanak tanımak için 5G teknolojisini de içerecek şekilde ağ altyapısını geliştirmek.
- Yapay zekâyı kamu hizmetlerine entegre etmek:
- İnovasyona elverişli bir iş ortamını sağlamak.

2019 yılının sonlarına doğru Çin'in Wuhan kentinde başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alan yeni tip Coronavirüs (Covid 19) salgınından Güney Kore de etkilenmiş olup 2020 yılında 22 yıl aradan sonra ilk kez

küçülme yaşamıştır. Salgının yaralarını çabuk saran Güney Kore New Deal 2.0 adında bir teşvik programı uygulamaya sokmuştur. Bu program dijital teknoloji ve yeşil enerji projelerine odaklanan 191 milyar dolarlık bir programı kapsamaktadır. Hem kamusal teknoloji planlaması hem de insan ve çevre boyutları ve KOBİ'leri içermesi bakımından son derece önemli olan bu program Güney Kore ekonomisini yapay zekâ, mikroçipler, batarya teknolojisi ve 6 G'de küresel liderliğe oturtmayı amaçlamaktadır. Halihazırda mikroçipte ilk beşte üç, batarya teknolojisi ve 5 G'de iki Kore firması bulunmaktadır.

Güney Kore'de ar-ge'yi teşvikle ilişkili düzenlemeler kâğıt üzerinde kalmamış; yapılan yasal düzenlemeleri eyleme dönüştürmek için gerekli para da kamu bütçesinden tahsis edilebilmiş ve ar-ge'ye ayrılan para ekonomik krizin söz konusu olduğu yıllarda bile düşürülmemiştir. Bu çerçevede kamu, bir yandan, araştırma enstitüleri kurup, özel sektör kuruluşlarının buldukları aşamada üstesinden gelemeyecekleri türden araştırmalar yapmayı fiilen üstlenirken, diğer taraftan da, sanayiye kendi sınıai araştırmalarını yapmaya yönlendirecek etkin bir destek mekanizması kurup işletebilmiştir. Bunu gerçekleştirmek için, 1971'de 27,6 milyon \$ olan kamunun ar-ge bütçesi, 1991'de 114,6 milyon \$'a; 2003'te ise, 4,465 milyar \$'a çıkarılmıştır. Bütün bu politikalar sonucunda kendi ar-ge birimlerini kuran Güney Kore sanayisi de sınıai araştırmalar yapmaya yönelmiştir. 2002 yılında, sanayinin kendi sınıai ar-ge merkezlerinin sayısı 9705'e ulaşmıştır (Göker, 2004: 165). 2011 yılı itibariyle Güney Kore'de sınıai ar-ge merkezi sayısı 23.059 olup, bu sayının %63'ü elektronik, bilişim ve makine gibi teknolojik avantaj sağlayacak konularda yoğunlaşmıştır.

Güney Kore hükümeti teknolojik ilerlemenin en önemli kaynağı olarak gördüğü teknoloji transferine çok önem vermiştir. Tüm teknoloji transferleri EPK ve Sanayi Bakanlığı tarafından izlenmiş ve teknoloji seçimi iki yolla gerçekleştirilmiştir: İlk yol olarak; EPK, seçilmesi düşünülen teknolojinin ticari açıdan uygulanabilir ve karlı olup olmadığını, maliyetini, kontrat şartlarını ve yerli sanayiye etkilerini belirlemiştir. Bu ilk durum gerçekleştiğinde, EPK söz konusu teknolojinin ihracat, ithal ikamesi, asimilasyon maliyeti ve bebek sanayiler üzerindeki uzun vadeli etkilerini değerlendirmiştir. Bütün bu şartlar karşılandığı takdirde transfer gerçekleşmiştir. Devletin bu aşamadaki rolü teknoloji transfer maliyetini düşürmüş ve ülke şartlarına en uygun teknolojilerin transferine olanak sağlamıştır. Bu teknoloji transferine örnek vermek gerekirse ilk akla gelen bugün dünya otomobil piyasasında önemli yer tutan Hyundai örneğidir. Hyundai'nin doğuşu şu şekilde gerçekleşmiştir:

"Kore Hükümeti, 1973'te, "Otomobil Sanayiinin Teşviki İçin Uzun Dönemli Plan"ı formüle ederek, mevcut 4 otomobil firmasına, parçalar halinde CKD (Completely-Knocked-Down) gelen arabaları ülkede monte etmeye son vererek, tamamen ülkede tasarlanmış "Kore malı" aile otomobili geliştirmeleri için ayrıntılı planlar hazırlamalarını istedi. Hükümetin isteği çok özeldi: Yerli model, orijinal, motor hacmi 1500 cc den daha küçük ve en az %95 yerli parça oranına sahip olmalıydı.. Üretim maliyeti 2000 USD'den az olacak bu otomobil 1975'te piyasaya sürülmeliydi. Hükümet, Kore'nin toplam üretim kapasitesininin 12.751 olduğu bir zamanda tesis kapasitesini yılda en az 50 bin ünite olarak belirlemişti.

Hyundai, 1973'te, yılda 80 bin üretim kapasiteli "Kore" otomobili için master planını hazırladı; o yıl gerçek üretimi 5.426 otomobildi., Montajdan başka oto üretimi için bir bilgileri olmayan firmanın mühendisleri için bu plan gerçek bir kriz yaratmıştı. Bir yandan, ithal ettikleri teknolojileri hızla içselleştirmeye çalışırken, diğer yandan literatürde otomobil tasarımı ve üretimi ile ilgili her türlü bilgiyi öğrenmeye çalıştılar. Tamamen bir firmaya bağlı kalmak istemeyen Hyundai 5 ülkedeki 26 firmaya çeşitli teknolojileri transfer etmek için başvurdu. Hyundai 1985'e kadar 54 lisans anlaşmasıyla tüm Kore otomobil firmalarının önünde bulunuyordu. Ama önemli olan otomobil tasarımıydı. Hyundai 5 tasarım mühendisini 1.5 yıl için, "Italdesign" firmasına gövde çizim ve stilasyonu eğitimi almaları için gönderdi; gece-gündüz en küçük ayrıntıları birbirine ekleyerek, her bilgiyi kaydederek çalışan bu teknisyenler Hyundai'nin çizim bölümünün adeta kalbini oluşturdular. Bu bilgileri birleştirip otomobil tasarlamak sanıldığı kadar basit bir iş değildir. Hataları en aza indirmek için British Leyland'dan 3 yıllık, başta eski genel müdür ve 6 uzman mühendis kiralandı. İngilizler dışında, gizlice bazı Japonlardan yararlanıldı. Sonunda, 1975'te, Kore'yi, Japonya'dan sonra Asya'nın ikinci bağımsız üreticisi yapan Hyundai'nin yerli üretim, ilk orijinal modeli "Pony" piyasaya çıktı. Bu model petrol krizinin yarattığı küçük otomobil ihtiyacından yararlanarak Ortadoğu, Avrupa

ve Asya'da 62.592 adet satmıştır. Böylece Hyundai otomobil piyasasında bir dünya markası olarak ortaya çıkmış oluyordu." (Pak ve Türkcan, 2000: 5)

Buraya kadar anlatılanlar özetlenecek olursa; Güney Kore'nin inovasyon süreci, taklit, dönüşüm ve inovasyon olmak üzere üç aşamadan geçmiştir. (Oğuztürk, Özbay ve Pehlivan, 2017). Teknoloji edinimi ve uyarlanmasıyla yetinmeyen Güney Kore, aktif öğrenme modelinin önemli bir örneğidir. Güney Kore'de bu modelde devlet aktif bir rol oynamış, teknolojik öğrenmeyi ve imalat sektöründe yerel teknolojik yetenek geliştirmeyi teşvik etmiş; stratejik sanayileri ve rekabet gücü kazandıracak anahtar teknolojileri çeşitli önlemlerle desteklemiştir. Hızlı sanayileşmesinde aktif sanayi politikasının önemli etkisi olan ülkede devletin, seçici ve fonksiyonel müdahaleleri söz konusu olmuştur. Yerli girişimleri desteklemek için yapılan doğrudan müdahaleler yanında; altyapı inşası, genel ve teknik beceri edinimini sağlamak üzere yöntemler geliştirilmiştir. Güney Kore'de teknolojik çaba, doğrudan destekler, vergi muafiyeti, teknolojik gelişme fonları, ar-ge harcamaları ve araştırma sonuçlarını ticarileştirmek için firmalara yapılan yardımlar gibi değişik yöntemlerle teşvik edilmiştir (Çelik, 2009: 100).

SONUÇ

Güney Kore'de 1960'lı yıllardan itibaren gerçekleştirilen sanayi politikalarıyla bütünleşmiş bilim ve teknoloji politikaları; bilim ve teknolojinin planlanması, bilimsel ve teknolojik altyapının oluşturulması, teknoloji transferinin merkezden denetlenmesi, DYY'ların teknoloji transfer aracı olarak kullanılmasından kaçınılması, büyük firmalara teknoloji transferi ve üretiminde ciddi rollerin verilmesi, teknoloji transferinin ileri teknoloji ile sınırlı tutularak geleneksel teknolojilerin ülke içinde geliştirilmeye çalışılması gibi ilkelere uygun şekilde yürütülmüştür. Güney Kore'de bilim ve teknoloji kurumlarında politikalar ekonominin pratik öncelikleri dikkate alınarak saptanmıştır. Güney Kore hükümeti, büyük projelerle iş birliği içinde olan yabancı firmaları yerli firmalarla iş birliğine zorlayarak teknolojik öğrenmeyi kolaylaştıran düzenlemeler yapmıştır. Teknolojik öğrenme sürecinde yabancı uzmanlardan (özellikle Japonlar) yararlanılmıştır. Güney Kore'nin ABD ve Japonya ile olan ilişkileri teknolojik gelişmeyi olumlu etkilemiştir. Özellikle iki ülke arasındaki kültürel yakınlık Japonlardan öğrenmeyi kolaylaştırmış ve bu durum Güney Kore'yi motive etmiş, batıdan alınamayan yeni teknoloji Japonlar sayesinde elde edilebilmiştir. En önemlisi ise, Güney Kore, teknolojik öğrenme sürecinin gerektirdiği deneme-yanılmalardan yılmamış ve başarı için inatla yapılması gerekenleri yapmaya çalışmıştır.

Teknolojik öğrenme sürecini başarıyla tamamlayan Güney Kore; kurmuş olduğu sağlam inovasyon sistemiyle yenilikçi teknoloji geliştirmeye başlamış ve bugün dünya teknolojisine yön veren ülkelerden biri konumuna gelmiştir. Güney Kore'nin bu sağlam sanayi ve teknolojik alt yapısında devlet- üniversite-sanayi işbirliğinin önemli bir payı olmuş ve devlet sanayileşmenin her aşamamasında gerek teşvikler gerek müdahalelerle kendini iyiden iyiye hissettirmiştir.

KAYNAKÇA

- Atay, E. (2012). Krizden İnovasyona Güney Kore Örneği. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C/S. 2(32): 239-254.
- Çalışır, M. ve Gülmez A. (2010). Teknoloji Politikası Çerçevesinde Ekonomik Gelişim: Türkiye-Güney Kore Karşılaştırması. Akademik İncelemeler Dergisi, C/S. 5(1): 23-55.
- Çelik, N. (2006). Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerde Teknolojik Gelişme ve Devletin Rolü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çelik, N. (2009) Gelişmekte Olan Ülkelerin Sanayileşme Süreçlerinde Teknolojik Öğrenme Deneyimleri: Güney Kore Örneği ve Çin'in Yetiştirme Çabaları. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. C/S. 8(28): 91-109.
- Ersun, C. ve Sezer Ö. (1991). Güney Kore İhracat Pazar Araştırması. İstanbul: İTO Yayını.
- Eser, E. (2011). Türkiye'de Uygulanan Yatırım Teşvik Sistemleri ve Mevcut Sistemin Yapısına Yönelik Öneriler, T.C Başbakanlık DPT Müsteşarlığı Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Eşiyok, B. A. (2010). Türkiye İçin Bir Kalkınma Stratejisi Çerçeve Önerisi. Kalkınma Dergisi, Sayı 56: 29-39.

- Göker, A. (1993). Serbest Pazar Ekonomisi Ülkelerinde Sanayileşme-Teknolojiye Yetişme Politikaları ve Devletin Rolü. Ankara: Makine Mühendisleri Odası Yayını.
- Göker, A. ve Dizdaroğlu N. (1996). Bilim ve Teknoloji Yönetim Sistemleri Ülke Örnekleri ve Türkiye. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Göker, A. (2004). Pazar Ekonomilerinde Bilim ve Teknoloji Politikaları ve Türkiye. Ankara: TMMOB 50. Yıl Yayınları.
- İçen, H. (2002). Kore Gerçeği. Ankara: Sevinç Yayınları.
- KDI ve TTGV. (2009). Türkiye Ulusal Teknoloji ve Yenileşim Kapasitesinin Geliştirilmesi İçin Modeller. Erişim tarihi :15 Şubat 2013, www.ttg.gov.tr/content/docs/final-reportturkey_kspweb.pdf.
- Khwan, K. (1991). Kore Ekonomisi: Geçmişteki Performansı, Halihazır Reformlar ve Gelecekteki Beklentiler. F. Nuray Altuğ (çev). İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Yazıları.
- Oğuztürk, B. S., Özbay, F., ve Pehlivan, C. (2017). Güney Kore'nin Büyüme Sürecinde İnovasyonun Rolü: Ekonometrik Bir Analiz 1984-2015. Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences, C/S. 22(4): 1203-1222.
- Öksüz, S. (2001). Doğu Asya Mucizesinin Dünü ve Krizin Bugünü Türkiye İçin Bazı Çıkarımlar. Ege Akademik Bakış Dergisi, C/S. 1(1): 39-64.
- Pak, N. K. ve Türkcan E. (2000). Türkiye- G. Kore Kalkınma ve Teknoloji Politikaları. Cumhuriyet Bilim Teknik.
- Parasız, İ. (2005). Kalkınma Ekonomisi. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Saran, S., Natarajan, N. ve Srikumar, M.. (2018). In Pursuit of Autonomy: AI and National Strategies. Observer Research Foundation. Erişim tarihi: 30 Mart 2020, https://www.orfonline.org/wpcontent/uploads/2018/11/Ai_Book.pdf
- Sarıay, M. A. İbrahim. (2006). Güney Kore Kalkınma Modeli, Güney Kore Devleti'nin Kalkınmadaki Rolü ve Örnek Bir Ülke Olarak Türkiye'ye Uygulanabilirliği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Şen, A. (2005). İktisadi Kalkınmada Devlet- Piyasa Nispi Rollerine İlişkin Tartışmalara Washington Sonrası Konsensüs Son Noktayı Koydu Mu? Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C/S. 6(2): 325-342.
- Tarakçıoğlu, B. G. (2011). Güney Kore Cumhuriyeti Ülke Raporu. Ankara. T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü. (2020). Güney Kore Ülke Profili. Erişim tarihi: 22 Eylül 2021, <https://ticaret.gov.tr/data/6080600313b876afdc17e9c9/G%C3%BCney%20Kore%20%C3%9Clike%20Profili.pdf>
- TÜBİTAK. (2001). Teknoloji Öngörüsü ve Ülke Örnekleri Çalışma Raporu. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- ULİSA12. (2020). Yapay Zeka Stratejileri ve Türkiye. Erişim tarihi: 21 Eylül 2021, <https://aybu.edu.tr/GetFile?id=d4f60a1b-fa0c-4a74-9e49-bf32e6a30f57.pdf>
- Uzun, M. A. (2010). Kore'nin Yükselişi: Kozmik Dairenin İktisadi Sırları. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Weiss, L. ve Hobson, J. M. (1999). Devletler ve Ekonomik Kalkınma. Kıvanç Dünder (çev). Ankara: Dost Kitapevi.

Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Çözüm Önerileri*

Abdurrzazzak Polat

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5960-1711>

Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Silvan Atatürk İlkokulu, Diyarbakır – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 11.11.2021

Kabul: 28.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Çocuk İstihdamı
Bölgesel Farklılıklar
Türkiye,
İstatistik
Yoksulluk

Araştırma Makalesi

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.54928>

Öz

Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunu geçmişten günümüze kadar olan güncelliğini korumaktadır. Türkiye’de Çocuk işçiliği istihdamının oranı hala yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir. Bu çalışmada amaçlanan; hala yüksek olduğu görülen Çocuk İşçiliği istihdam oranını düşürmek ve bununla ilgili gerekli çalışmalar yapmaktır. Bu sorunun çözümü için, öncelikli olarak sorunun kaynağına inmek ve buna kalıcı çözümler bulmaktır. Çocuk istihdamı ülkemizde en fazla tarım, sanayi, hizmet sektörü ve diğer kayıt dışı alanlarda olduğu görülmektedir. Bu sorunun çözümü için kapsamlı bir araştırma ve mevcut bir plan programın varlığı gerekmektedir. Tüm bu plan, program ve diğer ek çalışmalar ise makalemizin içeriğinde yerini almaktadır. Bu plan, program ve çalışmalar belli bir kronolojik sıralamaya göre sıralanmaktadır. Türkiye’de şu an mevcut istatistikler, çocuk nüfusunun % 2,5 civarı hala Çocuk İşçiliği istihdamının olduğu görülmektedir. Bu çocuk istihdamının rakamlara yansıyan boyutlarına bakıldığında, günümüz çağında azımsanmayacak rakamlar olduğu görülmektedir. Bu olumsuz tablonun değişmesi konusunda yapılacak çalışmaların başında, ilköğrenim çağındaki çocukların çalışmalarını önlemek ve buna uygun politikalar bulmak olacaktır. Bu doğrultuda yapılacak ilk iş; çocukların ailelerine ulaşmak, onlarla sağlıklı bir iletişim kurmak ve hatta onları mali açıdan destekleyecek çalışmalar yapmaktır. Ülkemizin genç bir nüfusa sahip olması, nüfus artış hızının hala yüksek oranda olması, bölgeler arası gelişmişlik düzey farklılıkları gibi durumlar sebebiyle, çocuk işçiliği oranı hala aşığıya düşmediği, hatta bu sayının daha çok artmasına sebep olmuştur. Bölgeler arasındaki gelişmişlik düzeyinin giderilmesi ile birlikte yoksul olan ailelerin refah düzeylerin yükseltilmesi gibi çalışmalar, bu sorunun çözülmesi yolunda önemli mesafeler kat edecek ve bu da çalışmamıza ışık tutacak ve aynı zamanda bize referans olacaktır.

Atf Bilgisi / Reference Information

Polat, A. (2021). Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Çözüm Önerileri. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 351-363.

*The Problem of Child Labor in Turkey and Suggestions for Solutions**

Abdurrazzak Polat

Teacher, Ministry of National Education, Silvan Ataturk Primary School, Diyarbakir – TURKEY

Article History

Submitted: 11.11.2021

Accepted: 28.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Child Employment

Regional Differences

Turkey

Statistics

Poverty

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.54928>

Abstract

The Problem of Child Labor in Turkey maintains its currency from past to present. It is seen that the rate of child labor employment in Turkey is still at high levels. The aim of this study; It is to reduce the rate of Child Labor employment, which is still high, and to carry out necessary studies regarding this. For the solution of this problem, it is primarily to go to the source of the problem and find permanent solutions to it. Child employment is mostly seen in agriculture, industry, service sector and other informal areas in our country. A comprehensive research and the existence of an existing plan program are required to solve this problem. All these plans, programs and other additional studies are included in the content of our article. These plans, programs and studies are listed in a certain chronological order. Current statistics in Turkey show that around 2.5% of the child population still employs Child Labor. Considering the dimensions of this child employment reflected in the figures, it is seen that there are substantial numbers in today's age. At the beginning of the work to be done to change this negative picture, it will be to prevent the children of primary school from working and to find appropriate policies. The first thing to be done in this direction; reaching the families of the children, establishing a healthy communication with them and even carrying out activities to support them financially. Due to the fact that our country has a young population, the population growth rate is still high, and the differences in the level of development between regions, it still has not been able to reduce the rate of child labor, and even caused this number to increase even more. Studies such as improving the level of development between regions and increasing the welfare level of poor families will go a long way in solving this problem, which will shed light on our work and will also be a reference for us.

GİRİŞ

Toplumda kritik gelişim sürecinde olan çocukların, çocukluk yıllarında yaşadıkları deneyimler, ileriki yaşamları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Çocukluk döneminde geldikleri ortam, yetişme koşulları ve aldıkları eğitimin ileriki yaşamlarını şekillendirmekte, daha sonraki yıllarda yaşam kaliteleri üzerinde olumlu ya da olumsuz izler bırakmaktadır. Bu bağlamda Çocuk İşçiliği konusu, bugüne kadar gündemdeki yerini hep korumuş olmakla birlikte eski çağlarda olduğu gibi günümüzde de dünyanın her ülkesinde güncel bir sorun olarak karşımıza çıkmakta ve hala gündemdeki yerini almaya devam etmektedir.

Çocuk İşçiliği sorunu çocukların bedensel, psikolojik ve sosyal gelişimlerini olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Özellikle sanayinin gelişmesi ile birlikte hizmet sektörünün yavaş yavaş ortaya çıkması ve tarım sektöründeki mevsimlik göçün yoğun olarak yaşanması gibi faktörler, daha küçük yaşta itibaren çocukların çalışmak zorunda kaldıkları ve eğitimlerinde de geride kaldıkları gözlemlenmektedir. Çocukların daha küçük yaşlardan itibaren bu sektörlerde çalışmaya başlamaları, eğitimlerinden geride kalmalarına yol açmakta ve bu şekilde yaklaşıldığında sadece ülkemiz için değil, aynı zamanda küresel bir sorun olarak da önemli bir kayıp oluşturduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan bakıldığında daha küçük yaşta çalışan çocukların her türlü suiistimal veya istismara açık hale geldikleri, bu konunun üstüne yeteri kadar gidilmediği ve bu durumun kamuoyunca eleştiri konusu haline geldiği de bilinmektedir.

Ülkemiz açısından ya da küresel olarak bakıldığında, Çocuk İşçiliği sorunu konusunda çözüm odaklı bir yaklaşımın henüz ortaya çıkmadığı görülmekte, bununla birlikte sorunun bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmadığı, soruna sadece geçici çözümlerle yaklaşıldığı ve dolayısıyla sorunun çözümü konusunda kalıcı sonuçlara henüz ulaşılmadığı görülmektedir. Özellikle ülkemizde bölgeler arası ekonomik uçurum ve gelişmişlik düzey farklılıkları gibi etkenler sorunun çözüm kanallarının önünü kapattığı da bilinmektedir. Bu bağlamda çalışmada amaçlanan bu sorunun bütüncül bir bakış açısıyla ele alınması, araştırılması, farklı yöntem ve metotlar kullanılarak sorunun ortadan kaldırılması hedeflenmektedir.

Çocuk İşçiliği sorunun önlenmesinin en önemli ayağını 1992 yılında kurulan Uluslararası Çalışma Örgütü olan (İLO) projesi ile 90 ülkede kabul edilen Çocuk İşçiliği Önlenmesi ve Uluslararası Programı olan (İPEC) projeleri oluşturmaktadır. Ülkemize Avrupa Birliği tarafından mali açıdan desteklediği bu projeler sorunun çözümü konusunda önemli mesafeler kat ettiği gözlemlenmekte ve bu projelerle birlikte 2006 yılında küresel çapta başlatılan "Çocuk İşçiliği İle Mücadele Etme" kampanyası da bunda etkili olmuş ve mücadeleye yeni bir boyut kazandırdığı görülmektedir.

Ülkemizde daha ilköğrenim çağındayken bazı çocukların eğitim hakkını elinden alan bu soruna, hem hukuki zeminde mücadele etmek hem de diğer farklı yollardan yapılacak çeşitli itirazlarla sorunun üstüne gidilmesi gerektiği fikri ön plana çıktığı görülmektedir. Bu doğrultuda yapılacak mücadeleler ve etkin çalışmalar soruna kalıcı ve köklü çözümler getireceği kanısı güçlü bir şekilde ortaya çıktı ve gözlemlenmektedir.

Çocuk İşçiliği sorunun başka bir boyutu da yoksulluk oluşturmakta ve yoksulluğu ortadan kaldırmadan sorunu halletmek hayalden öteye geçmeyeceği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde genç nüfus potansiyeline sahip olan ülkemizin çocukların hak ettikleri yaşama kavuşmaları için yoksulluğa çareler bulmak gerekmektedir. Yoksullukla birlikte sık sık gündeme düşen diğer önemli bir konu da ihmaller ve istismar haberlerin basında sürekli yer alması konusu olmakta ve bunun önüne mutlaka geçilmesi gerektiği düşünülmektedir. Değinilen tüm bu sorunlara karşı alınacak önlemler için Çocuk İşçiliği sorununun çözümü noktasında araştırmalar yapılmış, kapsamlı çözüm önerileri sunulmuş ve konu makalede detaylıca tartışıldığı görülmektedir.

1- ÇOCUK İŞÇİLİĞİ TARİHÇESİ

Çocuk İşçiliği konusu tarihin her döneminde gündeme gelmiş ama ilk olarak ABD’de 16.yy.’da köle ticareti adı altında çalışan çocuklar boyutunda kendini göstermiş ve sonrasında ise İngiltere’de 17.yy.’da Sanayi Devrimi’nin başlamasıyla gündemi meşgul ettiği bilinmektedir. İngiltere’de sanayi devriminin başlamasıyla birlikte fabrikalarda çalışanların yarısından fazlası kadın ve çocuk nüfusu oluşturmuş, bu fabrikalarda çalışan çocukların yaşları 6’ya kadar düşmüş ve böylece çalışma saatleri de 17 hatta 18 saate kadar çıktığı görülmektedir. Fabrikalarda çalışan yaşları küçük olan çocuklarla ilgili ilk kez 1882 yılında İngiliz Parlamentosu, çocukları koruma altına almak ve onlara güvence vermek için yasa çıkardığı ortaya çıkmaktadır (AVŞAR, 2012).

Daha sonraki dönemlerde bu konuda herhangi bir çalışmaya pek fazla rastlanılmamış, ta ki 20. yüzyıla kadar, 20. yy’da Uluslararası Çalışma Örgütü olan (İLO) kurulmasıyla birlikte bu sorun daha detaylıca ele alınmış ve çözüm konusunda önemli kararlar alındığı bilinmektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO), 12 Haziran 2002 yılında “Çocuk İşçiliği İle Mücadele Günü” olarak kabul etmiştir. Böylelikle tüm dünyada bu soruna karşı bir duyarlılık ve farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır. Zor işlerde ve çok kötü şartlarda çalışan çocukların korunması ve bu konuda toplumda bir duyarlılığın oluşması konusunda önemli bir eşik olması ile birlikte, bunun istikrarlı bir şekilde devam ettirilmemesi beklenen sonuçları meydana getirmemiştir. Her yıl 12 Haziranda ya da öncesinde çeşitli etkinlikler yapılarak Çocuk İşçiliği sorunu ile ilgili çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalar istenilen sonuçları doğurmadığı gözlemlenmektedir. Ülkemizde ise her 23 Nisan haftası itibari ile bu soruna dikkat çekilmeye çalışıldığı bilinmektedir. Hem dünyada hem de ülkemizde bu tarihler dışında bu konuda ciddi politikalar güdülmemiş, yılın kalan diğer zamanlarında ise, Çocuk İşçiliği Sorunu gündem dışına itildiği görülmektedir.

2003 yılında İş Kanununun kabul edilmesiyle birlikte çeşitli yönetmenlikler çıkarılmış, İş Kanunu özellikle 15 yaşın altındaki çocukların çalıştırılması yasaklayan uygulamalara gidildiği görülmektedir. Hava ve deniz ulaşımı sektörlerinde 50 kişiden fazla istihdamın yapıldığı ancak diğer sektörlerde özellikle tarım işletmelere uygulanmaması nedeniyle Çocuk İşçiliği tamamen ortadan kaldıramamış ve beklenen hedeflere ulaştığı sonucunu ortaya çıkarmadığı gözlemlenmektedir.

2004 yılına gelindiğinde de Çocuk İşçiliği sorunun hala devam ettiği gözlemlenmekte, bu yılda iş sağlığı güvenliğine ilişkin yönetmenliklerle çıkarılmış ve bu yasal süreçler hem gençlerin korunması, hem de Çocuk İşçiliği istihdamında iç hukuk yollarını deneyen çeşitli çalışmaların yapıldığına da şahit olunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu iç hukuk yollarla çıkarılan yönetmenliklerin amacı; çalışma koşullarının düzeltilmesi, asgari çalışma şartlarının tanımlanması ile birlikte özel sektör ve devletin görev sorumluluklarını da dile getirmek amacı taşıdığı görülmektedir.

2005 yılında ise Türkiye; Avrupa Sosyal şartının 7. Maddesini (Çocuk ve Gençlerin Korunma Hakkı) ile 17. Maddesini (Anne ve Çocukların Sosyal ve Ekonomik Hakkı) henüz kabul etmemiştir. Bu yılın Temmuz ayında Çocuğun Korunması Kanunu; problemlili ve gözaltında bulunan ve hüküm giymiş çocukların haklarını korumak için çıkarılmıştır. Aynı zamanda bu kanunların Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO) ile Uluslararası Çocuk İşçiliği Önlenme Programı olan (İPEC) ile uyumlu olmaları gerekmektedir. Aksi takdirde beklenen sonuçları doğurmayacağı da bilinmektedir. Nitekim Türkiye’nin çeşitli şehirlerinde Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumlarında kalan çocuklara yönelik kötü muameleler, bu yasaların uygulamada ne kadar yetersiz kaldığı gözler önüne sermektedir.

2006 yılında Türkiye; daha önce Avrupa Sosyal Şartına set çektiği sınırlamaları kaldırmış, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün de desteğini alarak Çocuk İşçiliği sorununu kaldırmakta gayret ettiği bilinmekte ve 2007 yılında ise; ülkemizde Çocuk İşçiliği Sorunu konusunda çalışmaların varlığı devam ettiği görülmektedir. Bu doğrultuda tarım ve sokakta çalışan çocukların hala sayıca yüksek olduğu görülse de, İlerleme Raporu’nda ilköğretime kayıtlı çocuk sayısı diğer yıllara göre gelişim gösterdiği, bu

konuda kız erkek eşitliğinin sağlandığı ve buna ilave olarak da doğumda çocukların artık kaydedildiği, bunun da raporlara yansdığı bilinmektedir.

2008 yılında, bir önceki yıl ilköğretime kayıt oranının % 90 iken, bu yıl % 97'lere çıkmıştır. Aynı yılda çocuklar arasındaki cinsiyet farklılığı da %4,5'tan %2,3'lere düşmüştür. Bunun yanında 18 yaşın altındaki çalışan herhangi bir korunma sağlanmaması yine raporlarda yazılan eksiklikler olarak düşünülmektedir. Bir sonraki yılda cinsiyet eşitsizliği %1'lere kadar düştüğü görülmektedir. Buna rağmen yoksulluk konusu nedeniyle tarımda çalışan çocukların sayısı hala artmakta olduğu görülmekte, sayının düşürülmesi konusunda kalıcı politikaların uygulanmadığı, bu soruna geçici çözümlerle üstüne gidildiği anlaşılmaktadır.

Ülkemizde Çocuk İşçiliği önleme çalışmalarına bakıldığında 2010, 2011 ve 2012 yıllarında da kayda değer bir ilerleme olmamıştır. 2011'de UNESCO, ülkemizin Çocuk İşçiliği oranını %2,6 olarak belirtmiştir. 2012'de uluslararası yükümlüklerin uygulanması için yürütülen planlama 2012 ile 2016 yılları arasında Ulusal Çocuk Hakları Stratejisinin hala uygulanmadığı görülmektedir (TAT, 2016:133).

2013 ile 2017 yılları arasında Çocuk İşçiliği sorunu ile ilgili Türkiye'de bazı kısmi yasa ve düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Bu düzenlemelerden biri olan 6640 Sayılı Yasa'da; sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinde çalışacak çocuklara çalışma izni verilmesi, yaş grupları ve faaliyet türlerine göre çalışma ve dinlenme sürelerinin tanınması, çalışma ortamı ve şartların sağlanması gerekmektedir. Bununla birlikte ücret ödenmesine ilişkin usul ve esaslar ile diğer hususların çıkarılacak yönetmelikle belirleneceği ifade edilmekte ve taslak yönetmelik hazırlanmış, ancak geçen uzun zamana rağmen hala yasalaşmadığı görülmektedir.

Ülkemizde Çocuk İşçiliği Sorunu önleme politikalarına bakıldığında yasal olarak yapılan çalışmalar teorikte kalsa da, 2017-2019 Ulusal İstihdam Stratejisi Eylem Planlarında, Çocuk İşçiliği önleme konusu kendisine yer bulduğu görülmektedir. Eylem Planı hedefleri arasında, "2023 yılında özellikle sanayide ağır ve tehlikeli işlerde, sokakta ve mevsimlik gezici geçici tarımda gerçekleşen Çocuk İşçiliği sorununun en kötü biçimleri tamamen ortadan kaldırılacağı, diğer alanlarda bunu en az % 2'nin altına düşürülmesi" hedefi yer almaktadır. Ayrıca Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı'nın etkin bir şekilde uygulanması gerektiğine dikkat çekildiği görülmektedir (ÇSGB, 2017).

Ülkemizde son olarak 2017- 2023 dönemini kapsayan Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Ulusal Programı çıkarılmış ve 2018 yılı çocuk işçilikle mücadele yılı ilan edilmiştir. Programda sokakta çalışan, küçük ve orta ölçekli işletmelerde ağır ve tehlikeli işlerde çalışan ve tarımda aile işleri dışında, ücret karşılığı gezici ve geçici tarım işlerinde çalışan çocuklar öncelikli hedef grup olarak belirlenmektedir.

2- ÇOCUK İŞÇİLİĞİ SORUNU

Türkiye'de çocuk işçiliği istihdamı sosyal, ekonomik, hızlı nüfus artışı ve kalkınmışlıkla doğru orantılı olmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO) ile Çocuk İşçiliği Önleme Uluslararası Programı (IPEC) gibi kurumların da katkılarıyla birçok alanda bu soruna çeşitli çözüm odaklı kararlar alınmaya başlandığı görülmektedir. Özellikle 2000'li yılların başından itibaren çocukların çalıştıkları tarım, sanayi ve diğer kayıt dışı hizmet kollarında çalışma koşullarının düzeltilmesi ile ilgili araştırmalar yapılmış, çocuk işçiliği ile ilgili sayıların düşüp düşmemesi ile ilgili istatistikî bilgilere de yer verildiği anlaşılmaktadır. Ancak bahsedilen veriler her ne kadar çocuk istihdamında düşüşlerin olduğunu söylese de beklenen sonuçlara henüz ulaştığını söylemek çok güç olmaktadır.

Çocuk İşçiliği konusuna istihdam açısından bakıldığında kentsel ile kırsal nüfus Çocuk İşçiliği oranı arasında istatistiksel olarak fazla bir farkın olmadığı görülmektedir. İstatistiksel olarak rakamlar farklı olsa da 2000'li yıllardan önce her iki istihdam türünde Çocuk İşçiliği oranının hala yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Bundan sonrasına gidildiğinde ise; rakamsal olarak Çocuk İşçiliği, her iki istihdam türünde de düşüş eğilimi gösterdiği anlaşılmaktadır.

Ülkemizde Çocuk İşçiliği istihdam türlerine bakıldığında, kırsalda çalışan Çocuk İşçiliği sayısı 1 milyonun üzerindeyken, bu 2000’li yıllardan sonra bu sayının 1 milyonun altına gerilediğini görebilmekteyiz. Bununla birlikte aynı şekilde kentsel çocuk istihdamında da kırsal çocuk istihdamına benzer bir oran ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Örneğin; 2000’li yıllar öncesinde kentsel çocuk istihdam rakamları 600 ve 700 bin görülürken, bu sayı 2000’li yıllardan itibaren 400 bin rakamların altına indiğini görebilmekteyiz. Burada erkek çocuk istihdamının, kız çocuk istihdamından yüksek olduğu hem kırsal kesimde gözükmekte, hem de kentsel bölgelerde aynı bilgilerin ortaya çıktığı kolaylıkla görülmektedir.

Türkiye’de Çocuk İşçiliği istihdamında iç göçlerin de etkili olduğu görülmektedir. Kırsal bölgelerde yaşayanlar yoksullukla boğuştuğu ve bu sorunlardan kurtulmak için kentsel bölgelere büyük bir göç dalgalanmalara sebep oldukları gözlemlenmektedir. Özellikle ülkemizin doğu illerinden batı illerimize doğru yoğun bir göç dalgası yaşandığı bilinmektedir. Daha iyi bir yaşam fırsatı yakalamak ve rahat bir nefes alabilmek adına aileler çocuklarını çeşitli sektörlerde çalışmalarına izin verdikleri ve buna göz yumdukları ortaya çıkmaktadır. Bu da beraberinde çeşitli olumsuzlukları getirmekte, özellikle ilköğrenim çağında okuyan 6 ile 14 yaşlarındaki çocuklardan kimisi ya okulunu bırakmakta ya da geriye kalanlar ise yarım yamalak bir şekilde okuluna devam etmek zorunda kaldıkları görülmektedir. Doğal olarak burada ailelerin gelir durumu ile eğitim düzeyleri de çocuk istihdamında önemli bir kriter oluşturduğunu söylememiz gerekmektedir. Ailelerin sosyoekonomik durumu ile eğitim düzeyleri bu sorunla ters orantılı olduğunu söylemekte sakınca görülmemektedir. Ailelerin eğitim düzeyleriyle birlikte ekonomik düzeyleri de yükseldikçe çocuk istihdamında aşamalı olarak bir düşüş eğilimin içine gireceği tahmin edilmektedir.

Ülkemizde daha sonraki yıllarda çocuk cinsiyeti istihdamında da bazı önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. 1994’ten ta 2000’li yıllara gelindiğinde erkek çocuk istihdamında 1 milyonun üstünden bir sayıdan, 1 milyonun altına gerilediğini görülebilmektedir. Aynı şekilde kız çocuk istihdamında da benzer bir durumun yaşandığına rastlanılmaktadır. Erkek ya da kız çocuk istihdamının oluşmasında, özellikle eğitim seviyesi düşük ve geleneksel toplumdan henüz kurtulamayan ailelerin sebep olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Buna mukabil çocuk haklarının korunup önemsendiği ve eğitilmiş ailelerin sayıca fazla olduğu ve bunların ön plana çıktığı bir topluma dönüştürüldüğünde bu durum doğal olarak çocuk istihdamına olumlu yansıtacağı ve çocuk istihdamında düşüşler olacağı sonucu ortaya çıkacağı düşünülmektedir (Erbay, 2013:157-158).

Ülkemizde Çocuk İşçiliği istihdamında 2006’lı yıllara gelindiğinde gözle görülür bir azalmanın olduğu gözlenmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden bir tanesi de İlköğretimin sekiz yıla çıkarılması sebep olarak gösterilmektedir. İlköğretimin sekiz yıla çıkarılması ilköğrenim çağındaki çocuk istihdamının düşmesine neden olduğu görülmektedir.

Çalışma yaşamı çocuk üzerinde sosyal, ruhsal, fiziksel ve ahlaki yönden olumsuz sonuçlar yaratılmaktadır. Bunlardan en somutu ise; fiziksel yönden gelişen etkiler olmaktadır. Çocukların en ağır fiziksel işlerde çalışmaları, onların bedensel olarak yıpranmalarına hatta onların üstünde kalıcı biyolojik gelişmenin geriletmesine neden olmaktadır. Böylelikle çocukların olumsuz koşullar altında çalışmaları onların psikolojik olarak gelişimleri üzerinde de olumsuz sonuçlar doğurduğu ortaya çıkmaktadır (Tekin, 2010).

Yukarıda sayılan tüm bu başlıkların yanında bu sorun için belki de en önemli konu başlıklarının başında yer alabileceği konu, yoksulluk konusu sayılmaktadır. Çocuk işçiliği üzerine yapılan araştırmalar ve yürütülen çalışmalar sonucunda Çocuk İşçiliğinin ana nedeninin yoksulluk olarak gösterilmektedir. Kırsaldan kentlere yoğun göçün yaşanmasının yanında ailelerin yeterli bütçeye sahip olamaması ve bu doğrultuda ekonomik güçlükler yaşamaları gibi etkenler, ailelerin çocuklarını okuldan alarak, çalışma hayatına itmelerine neden olmaktadır. Ekonomik nedenlerden dolayı, özellikle

okul masraflarının yüksek boyutlara çıkması ve bunun karşılanmasında ailelerin maddi olarak yetersiz kalması veya çocuğun işten alınması nedeniyle uğrayacağı gelir kaybı gibi sebeplerden ötürü, çocukların okuldan ayrılmasında en önemli neden olduğu görülmektedir. Böylelikle bu tür olumsuzluklar, Çocuk İşçiliği istihdamının düşürülmesi aşağıya çekilmesinde engel teşkil ettiği düşünülmektedir.

Yoksulluğun altında ise, işsizlik, bozuk gelir dağılımı, ekonomik kriz, ülke kaynaklarının verimli kullanılamaması, hızlı nüfus artışı, göç, plansız şehirleşme, kayıt dışı ekonomi gibi birçok nedenler bulunduğu görülmektedir (Günöz, 2007:6).

Çocuk İşçiliği istihdamın oluşmasının başka bir boyutunu kayıt dışı ekonominin ortaya çıkarması olmaktadır. Kayıt dışı ekonomik istihdam şekliyle mücadele edilmesi gerekmekte ve bu soruna kalıcı çözümler bulmak gerekmektedir. Kayıt dışı ekonominin varlığı, Çocuk İşçiliği sorununu daha çetrefilli bir hale getirdiği gözlemlenmektedir. Kayıt dışı ekonomi, ekonomiyi düzenleyen yasalara ve yönetmeliklere aykırı olarak gerçekleştirilen belgeye bağlanmamış faturasız satışlar, sigortasız işçi çalıştırılması vb. ekonomik işlemler olarak tanımlanmaktadır. Vergi kaçakçılığında sigortasız çalışmaya, kaçakçılıktan tefeciliğe, işportacılıktan fason üretime geniş faaliyetleri kapsayan kayıt dışı ekonomi, resmi (kayıtlı) ekonomiye paralel olarak "ikinci" bir ekonomi oluşturmaktadır. Basit Parasal Oran Yöntemine göre; 2001 yılında, Türkiye'de kayıt dışı GSMH, kayıtlı GSMH'nin % 66,2'sine ulaşmaktadır. 1968-2001 yılları arasındaki genel oran ise % 45,0'dır. 2006 yılı Hane halkı İşgücü Anketi sonuçlarına göre; toplam istihdamın % 48,5'i kayıt dışı görülmektedir (10 milyon 827 bin kişi). Görüldüğü üzere, Türkiye'de hem parasal sektörde hem de işgücü piyasasında kayıt dışılık oranları yüksek seviyelerde seyretmektedir. Kayıt dışı ekonominin büyümesi, resmi istatistiklerin yanlış çıkmasına, kaynakların verimsiz alanlara kaymasına, kamu gelirlerinin azalmasına ve Çocuk İşçiliğinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü; IV. Genel Kurul Çalışma Raporu, Ankara 2007, s.19. 12 Ilgın, Yılmaz; "Kayıt dışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye'de Durum").

3- ÇOCUK İŞÇİLİĞİ İLE İLGİLİ İSTATİSTİKİ VERİLER

Türkiye'de sanayi sektöründe çalışan çocuk işçisi oranı %24' tür. Hizmet sektöründe dünyada bu oran %33 iken, Türkiye'de ise bu oran %31 olduğu görülmektedir. Tarımda ise bu oran dünyada %60 civarındayken, Türkiye'de ise bu oran %45 civarlarda seyretmektedir.

Şekil-1: 5-17 Yaş Grubunda Sektörlere Göre Türkiye' de Çocuk İşçiliği

Kaynak: TUIK-Haber Bülteni / Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları-2012(Erişim: 04.05.2017).

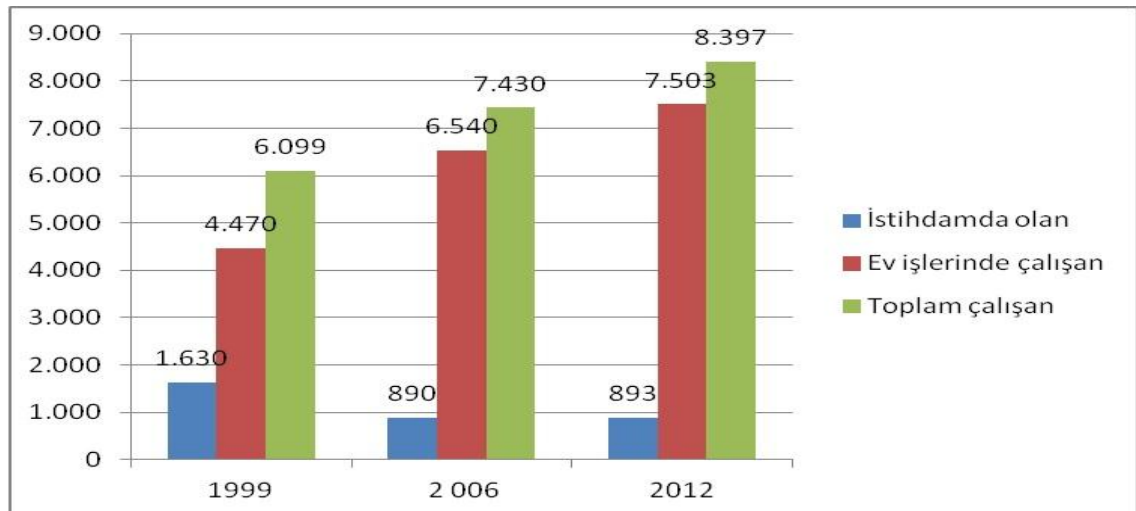
Türkiye, çocuk ve gençlerin belli bir yaştan önce istihdam edilmelerini önlemek ve çalışan çocukların çalışma şartlarını iyileştirmek amacıyla ILO’nun çocuk işçiliğini engellenmesi ile alakalı olarak 138 ve 192 sayılı sözleşmelerini kabul ettiği görülmektedir. Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin en kötü biçimleri; sokakta çalışma, küçük ve orta ölçekli işletmelerde ağır ve tehlikeli işlerde çalışma, aile işleri dışında, ücret karşılığı gezici ve geçici tarım işlerinde çalışma olarak ortaya çıkmaktadır (Aydın, 2004).

Ülkemizde 1999 ile 2006 yılları arasında istihdam edilen çocuk sayısı 2 milyon 270 binden, 890 binin altına düştüğü görülmektedir. Daha önce 1994 ile 1999 yılları arasında istihdamdan çekilen çocuk işçi sayısı yıllık ortalamada 128 bin iken, bu oran 1999 ile 2006 yılları arasında yıllık ortalama 74 bin olarak gerçekleşmektedir. 2006 ile 2012 yılları arasında ise Çocuk İşçiliği oranının aşağıya doğru azalma eğiliminde olduğu ortaya çıkmakta, ancak tarım kesimindeki artışla birlikte çocuk işçi sayısı oranı tekrardan yukarı doğru bir ivme yakaladığı görülmektedir. Böylelikle 2012 yılında çocuk işçi sayısı tekrardan 893 binlere çıkarak belli bir yükselişe geçtiği sonucu ortaya çıktığı gözlemlenmektedir.

TÜİK Çocuk işgücü istatistiklerine göre ev işleri, hane halkı fertleri tarafından kendi evlerinde gerçekleştirilen ve ekonomik faaliyet tanımının dışında kalan faaliyetler olmaktadır. Bu faaliyetler, hane halkı fertleri tarafından (çocuklar da dâhil olmak üzere) ücretsiz olarak gerçekleştirilen evle ilgili işleri kapsamaktadır. Hane halkı için alışveriş yapma, yemek pişirme, çamaşır yıkama, ütü yapma, küçük kardeşlere veya hanede bulunan hasta fertlere bakma, evi temizleme, hanede bulunan eşyaları onarma vb. faaliyetler bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Bu tanımda yer alan faaliyetler arasında yer alan çocuk, yaşlı ve hasta bakım hizmetleri ile diğer faaliyetlerin aynı zamanda kadınları çalışma hayatının dışında tutan işler olduğu bilinmektedir. Devletin gereken nitelikli, yaygın ve ücretsiz bakım hizmetlerini satılmaması Türkiye’de kadınlar için işgücüne katılım oranlarının dünyanın en alt sıralarında yer almasına neden olmaktadır. Dünya Bankası veri tabanına göre Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı % 28,1 ile 183 ülke arasında 169. sıradadır. Söz konusu değer dünya ortalaması için % 51,17’dir (WB, 2013). 2006 yılı ile 2012 yılları arasında işgücüne katılım oranı kadınlarda 6 puanlık bir artış kaydetmiştir (TÜİK 2013b). Bu artışın yarısını Lise altı eğitim düzeyine sahip olan kadınlar oluşturmuştur. Bu durum kriz dönemlerinde kadınların ucuz ve esnek bir işgücü olarak çalışma hayatına daha fazla katıldığı görülmektedir. Bu durum kadınların üzerindeki ev içi işlerin çocukların üzerine kalması bağlamında yorumlanabilmektedir.

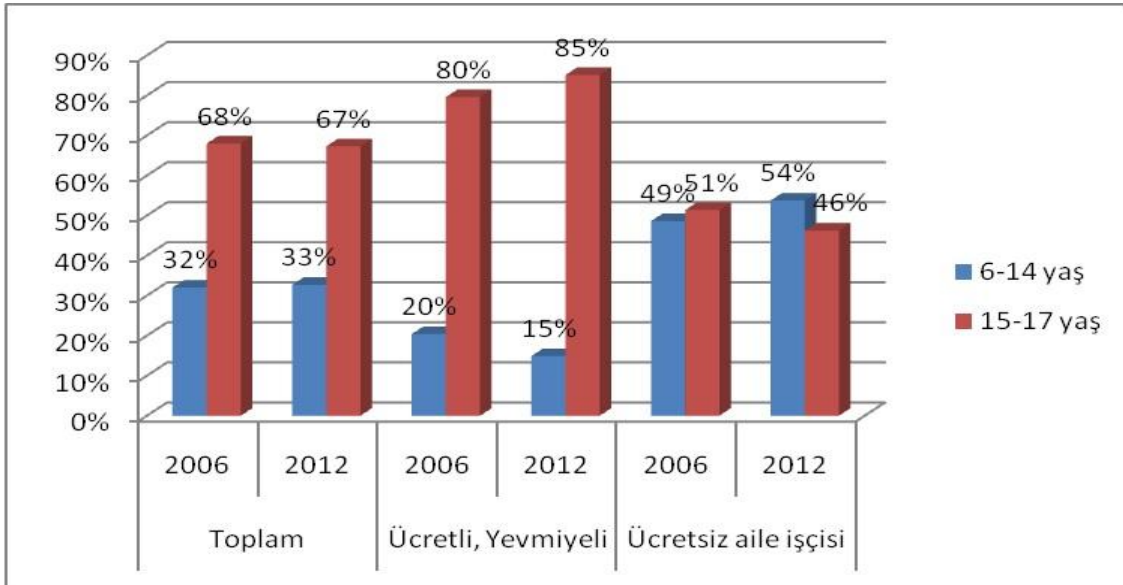
Grafik-1: İstihdamda Olan, Evde Çalışan, Toplam Çalışan Çocukların Yıllara Göre Sayısı (‘000)

Kaynak: TÜİK Çocuk İşgücü İstatistikleri

Grafiğe baktığımızda istihdam içinde değerlendirilmeyen ev işlerinde çalışan çocukların sayısı 1999 yılında 4 milyon 447 bin iken, 2006 yılında bu sayı 6 milyon 540 bine ulaşmıştır. 2012 yılı için ise bu rakam yaklaşık 1 milyon kişi artarak 7 milyon 503 bine yükselmiştir. Böylelikle 5-17 yaş arası toplam çalışan çocukların (istihdama katılan ve ev içinde çalışan) sayısı 8 milyon 397 bine ulaşmıştır. Toplamda çalışan çocukların tüm çocuklara oranı 1999'dan bu yana % 41'den % 56'ya çıkmıştır.

Grafik-2: İşteki Duruma ve Yaş Grubuna Göre Çocuk İşçilerin Oranı

Kaynak: TÜİK Çocuk İşgücü İstatistikleri

Grafik 2'ye bakıldığında hem 6-14 yaş grubundaki çocukların, hem de 15-17 yaş grubundaki çocukların 2006'dan 2012'ye kadarki süreç içerisinde ücretli, yevmiyeli ve ücretsiz aile işçisi gibi çalışma şekli durumlarıyla ilgili olarak bize dalgalı bir sonuç tablosunu ortaya çıkarmaktadır.

2006 ile 2012 yıllarına bakıldığında 6-14 yaş grubundaki ücretli-yevmiyeli çalışma şekli olarak çocukların sayısında belli bir düşüş görülürken, bunun aksine 15-17 yaş grubundaki çocuklarda ücretli-yevmiyeli çalışma istatistiğinde ise bir yükselişten bahsedildiği gözlemlendiği görülmektedir.

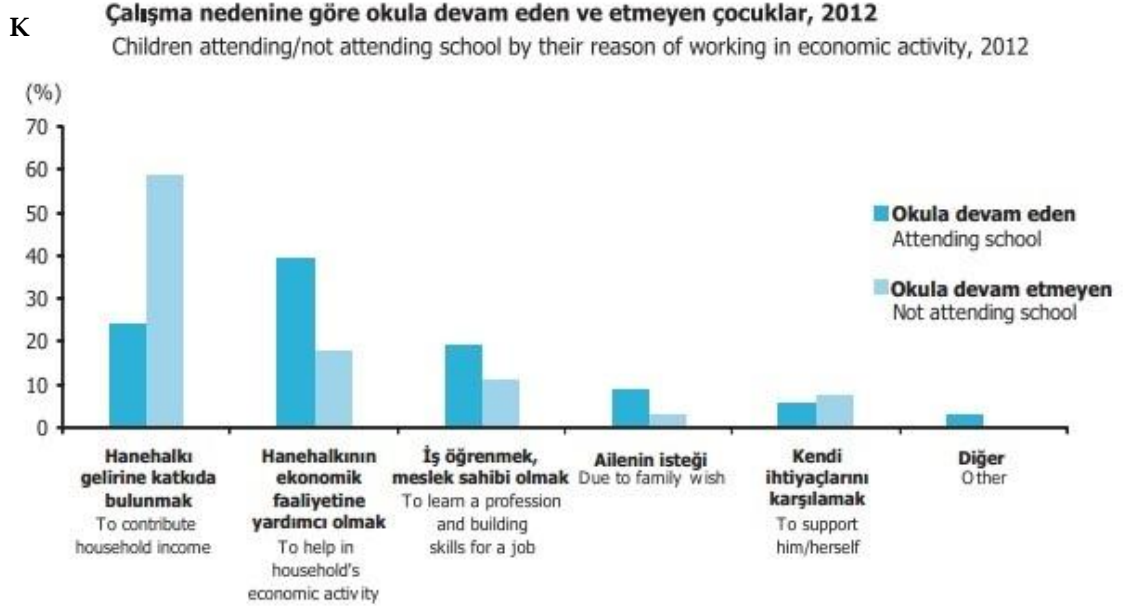
Yukardaki bilgiler doğrultusunda aynı yıllar içerisindeki istatistik bilgileri ışığında bakıldığında ücretsiz aile işçisi çalışma şeklinde durumun tam tersi olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

Grafik 2'deki genel istatistik bilgileri ise bize mevcut şartların dalgalı bir durumunu ortaya çıkarmaktadır. Aynı yıllar (2006 ile 2012) sürecinde 6-14 yaş grubundaki çocuklarda çocuk işgücünün % 1'lik gibi artışın olduğu, 15-17 yaş grubundaki çocuklarda ise çocuk işgücünde bunun tam tersi olarak %1'lik bir düşüşün yaşandığı sonucu ortaya çıktığı görülmektedir.

Grafik 2'deki ücretsiz aile işçisi istatistiğinde 2006'dan 2012'ye gelindiğinde 6-14 yaş grubundaki çocuklarda % 5'lik bir artışın olduğu ortaya çıkmakta ve aynı yıllar içerisinde, 15-17 yaş grubundaki çocukların ücretsiz aile işçisi istihdamında ise % 5'lik gibi düşüş eğiliminde olduğu bilgisi karşımıza çıkmaktadır.

Ülkemizde bahsedilen tüm bu bilgiler ve açıklamalar ışığında rakamsal verilerden de anlaşılacağı gibi Çocuk İşçiliği sayısında, dalgalı bir eğilimin yaşandığı açık olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Grafik-3: Çalışma Nedenine Göre Okula Devam Eden ve Etmeyen Çocuklar, 2012

Kaynak: TÜİK 2013, sayfa: 21

Grafik 3 tablosu ile ilgili olarak en çarpıcı sonuç şöyle olmaktadır: Çocukların okulu bırakmaların en önemli sebebi olarak aile gelirine katkıda bulunmak istemeleri sonucu şeklinde olmakta ve buna mukabil olarak kendi ihtiyaçlarını kazanmak için okula gidenlerin sayısı da % 10'un altında seyrettiği görülmektedir.

4- ÇOCUK İŞÇİLİĞİ SORUNUNA ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Başta küresel boyutta olmak üzere ülkemiz açısından da bakıldığında Çocuk İşçiliği sorununun önleme konusunda bazı kurum ve kuruluşların varlığından bahsedilebilmektedir. Bu kuruluşların en önemli olanları ise; Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO) ile Uluslararası Çocuk İşçiliği Önleme Programı (IPEC) ve UNİCEF gibi uluslararası kuruluşlar olmaktadır. Bunlar bir dizi önlemler almış ve çeşitli yasal düzenlemelere gittiği görülmektedir. Örneğin; Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO) endüstri sektöründe 14 yaşın altındaki çocukların çalışmalarını yasaklamaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO) yaptığı sözleşmelere dayanarak, UNICEF; 18 yaşının altındakilerin çocuk sayılması gerektiğini söylemektedir. UNICEF, ise bu çocukların her türlü sömürüden korunması gerektiğinin altını çizmiş bulunmaktadır. Bunlarla birlikte başka bir Uluslararası kuruluş olan, Çocuk İşçiliği Sorunu Önleme Programı (IPEC) gibi önemli bir kuruluşun da bazı faaliyetler gerçekleştirdiği görülmektedir. IPEC, Çocuk İşçiliği sorununu ortadan kaldırmak adına yaptığı faaliyetleri kısa, orta ve uzun vadeye yayarak halletmek istemektedir. Uzun vadedeki plan ve programa bakıldığında Çocuk İşçiliği sorununu ortadan kaldırmak, kısa ve orta vadedeki plan ve program ise, çocukların korunması, çalışma

koşullarının iyileştirilmesi ve çok kötü koşullarda çalışanların ise çocuk işçiliklerine son vermek şeklinde olduğu görülmektedir. IPEC, ayrıca 2007 yılında önemli bir gelişmeden söz ederek, işveren ile sivil toplum örgütleri arasında etkin bir çalışmanın varlığının öneminden bahsetmekte ve bunun da çalışma koşullarının iyileştirilmesi konusunda katkı sağlayacağı ifade etmektedir.

Türkiye’de Çocuk İşçiliği sorununun kısa ve orta vadede azaltılması, uzun vadede ise bu sorununun ortadan kaldırılmasını hedefleyen çalışmalar sonucunda, son yıllarda Çocuk İşçiliği istihdamında önemli bir düşüşün yaşandığı görülmektedir. 1994 yılında yaklaşık 1 milyon çocuk ekonomik faaliyete katılırken, sonraki yıllarda bu rakam düştüğü ve nitekim 1999 yılında yarım milyonun altına gerilediği gözlemlenmektedir. Böylelikle bu rakamlarda son beş yıl içinde yüzde elli oranında bir azalmanın olduğu gözlemlenmektedir. Bu rakamların azalmasında, 1997 yılında zorunlu eğitimin beş yıldan 6-14 yaş grubunu kapsayacak şekilde sekiz yıla çıkarılması etkili olduğu görülmektedir. Bununla birlikte on yıl içinde IPEC deneyimlerine dayalı olarak gerçekleştirilen önemli faaliyetler sonucu vatandaşların daha da bilinçlendiği durumu da gözlemlendiği görülmektedir. Fakat tüm gelişmelerin ışığında, çocuk istihdamı açısından ülkemizde her ne kadar başarılı çalışmalar gerçekleştirildiği olsa da Çocuk İşçiliği probleminin hala etkin olarak varlığını sürdürdüğü bilinmektedir.

Ülkemizde çocuk işgücü istatistikleri (TÜİK) tarafından gerçekleştirilmiş olup sınırlı sayıda hane halkı (28.978) araştırma kapsamına alındığı görülmektedir. Ancak çok sayıda çocuk; “Çocuk İşçiliğinin en kötü biçimleri” olarak tanınan ayakkabıcılık, oto tamirciliği, mobilya sanayi, kaportacılık gibi iş kollarında çalışmaya devam ettikleri gözlemlenmektedir. Bu ağır işler çocukların ruh ve beden sağlığını tehlikeye sokarak, çocukların geleceklerini kaybetmelerine neden olmaktadır.

Diğer taraftan ülkemizde istatistiklere yansımaya ve sayıları tahmini rakamlarla ifade edilen sokakta çalışan çocuklar ve sokak çocukları, TÜİK tarafından gerçekleştirilen çocuk işgücü anketlerine yansımamaktadır. Fakat İstanbul, Diyarbakır, Adana, İzmir, Ankara, Bursa ve Gaziantep’in sokakta çalışan çocukların çoğunlukta olduğu iller olarak bilinmektedir. “Beş Yıllık Kalkınma Planlarında” bu konulara yer ayrıldığı dikkati çekmektedir. Buna ilave olarak “Sekiz yıllık Kalkınma Planlarında” sokakta yaşayan çocuklar ile sokakta çocuk işçisi olarak çalışan çocukların korunmaları gerektiği, hepsinin okula devamı sağlanmaları gerekmektedir. Özellikle mesleki eğitim gibi alanlara yönlendirmeleri gerektiği gibi kararların alınması oldukça önemli olduğu görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çocuk hakları ve buna bağlı olarak gelişen çocuk emeğinin sömürülmesi, Çocuk İşçiliği ile mücadele, küresel çapta gündeme gelmesi ancak 20. yüzyılın sonlarına doğru ve özellikle de 21. yüzyılın başlarından itibaren gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Birleşmiş Milletler Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) önderliğinde başlatılan çalışmalar ışığında öncelikle Çocuk İşçiliğinin nedenleri araştırılmış ve Çocuk İşçiliğinin büyük ölçüde yoksulluktan kaynaklanan ana nedenlere dayandırıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu da bize kesin olmamakla birlikte şöyle bir tespit ya da tabloyu önümüze çıkarmaktadır. Dünyada yoksulluk ortadan kaldırılmadıkça Çocuk İşçiliği son bulmayacaktır fikri güçlü bir şekilde hala karşımıza çıktığı görülmektedir.

Bu doğrultuda Birleşmiş Milletler Uluslararası Çalışma Örgütü, Çocuk İşçiliğinin kabul edilemez bazı biçimlerinin olduğu ve bunlarla acilen mücadele edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Sadece İLO değil, Uluslararası başka bir kurum olan, Çocuk İşçiliği Önleme Programı IPEC de bu konuda katkıları çok önemli boyutta olduğu ortaya çıkmaktadır. Bugün dünyada Çocuk İşçiliği ile ilgili mücadelenin tamamına yakını hemen hemen bu iki Uluslararası kuruluş olan İLO ile IPEC programları kapsamında yapılmaktadır. Programı benimseyen ülkelere gelindiğinde tamamının az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler olduğu görülmektedir.

Çocuk İşçiliği sorunu gelişmekte olan tüm ülkelerde olduğu gibi, ülkemiz için de önem taşıyan bir konu olmaktadır. Türkiye’de çocuklar, işgücü piyasasının çeşitli alanlarında çok küçük yaşlardan itibaren çalışmaya başladıkları gözlemlenmekte ve bu sorun gelişmekte olan ülkemizin için de temel sorunlardan bir tanesi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılması bu temel sorunların aşılması ile mümkün olabilmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan ülkemizde; her ne kadar hızlı azalsa da yaşanan hızlı nüfus artışı, çeşitli nedenlerle kırdan kente olan yoğun göç, yoksulluk ve gelir dağılımındaki adaletsizlikler, bölgeler arasındaki gelişmişlik farkları, eğitim imkanlarına ulaşmada yaşanan sıkıntılar ve eğitimin maliyeti, yüksek seviyelerdeki işsizlik oranları, ailelerin çocuklarını bir üretim aracı olarak görmeleri, işverenlerin küresel rekabette avantaj sağlamak için ucuz işgücü olarak gördükleri çocukları çalıştırmayı tercih etmeleri, hızlı ve çarpık kentleşme, mevzuat eksiklikleri ve etkin denetimin yapılamaması gibi nedenlerle, çocuklar çok küçük yaşlardan itibaren çalışmaya başladıkları görülmektedir.

Türkiye’de, Çocuk İşçiliğinin önlenmesine yönelik çeşitli politikalar üretilmekte ve buna bağlı olarak bazı plan ve programların uygulamalarına yer verildiği görülmektedir. Bu kapsamda, özellikle ILO/IPEC gibi Uluslararası kuruluşların programı büyük önem arz etmektedir. ILO tarafından, 1992 yılında başlatılan IPEC Programına katılan ilk altı ülkeden biri Türkiye olmaktadır. IPEC’in uzun vadeli hedefi, Çocuk İşçiliğine son verilmesi, kısa ve orta vadeli hedefi ise çocukların korunması ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi olmaktadır. IPEC’in bu kapsamda temel stratejisi, hükümetin çocuk işçiliğiyle mücadeledeki politik istek ve kararlılıklarını; işçi, işveren ve sivil toplum örgütleriyle işbirliği içerisinde en üst düzeye çıkarmasına katkıda bulunmak hedeflenmektedir. Türkiye’de, 1992-2001 döneminde IPEC programı çerçevesinde birçok kamu kurum ve kuruluşu, işçi-işveren kuruluşları ve sivil toplum kuruluşları tarafından Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışan Çocuklar Bölümü’nün koordinasyonunda 101 proje yürütülmektedir. Buna bağlı olarak ülkemizde, Çocuk İşçiliğinin önlenmesi konusunda birçok kamu ve kurum kuruluşu ile sivil toplum kuruluşları aktif olarak faaliyet göstermektedir.

Ülkemizde çok sayıda yasal düzenleme, eylem planı ve stratejik planın varlığına, ulusal ve uluslararası kuruluşlarca desteklenen çok sayıda projenin uygulanmasına karşın, bugüne dek Çocuk İşçiliği ile ilgili mücadele politikaları, yeterince etkili sonuçlar verdiği söylemek güç olmaktadır. Türkiye, halen Çocuk İşçiliği sorunu olan bir ülke olma konumunda olduğu durumu devam ettirmektedir. Ne var ki çalışan çocukların ülke genelindeki resmi ve güncel istatistiki verileri hala bilinmemektedir. Oysaki çalışan çocukların yaşa, bölgeye, sektöre dayalı ayrıntılı verilerine sahip olmak ve bunu yıldan yıla izlemek, uzun vadeli bir mücadele politikasının üretimi için son derece önemli olmaktadır. IPEC projesi kapsamında önemli adımlar atılmış ve çalışan çocuk sayısında düşüşler yaşandığı, ancak proje bittikten sonra ise mücadele aynı kararlılık ve koordinasyon içinde sürdürülemediği ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak artan işsizlik, eğitim giderlerindeki artış, pek çok yoksul hanede çocukların eğitimlerine yatırım yapmak yerine onları istihdama yönlendirmenin tercih edilmesine yol açtığı görülmektedir.

Çocuk İşçiliğiyle mücadele politika süreç analizinin ortaya koyduğu gibi, bu konuda çok sayıda yasa, belge ve kurulun varlığı, önemli olmakla birlikte yeterli olmamaktadır. Çocuk İşçiliğinde kalıcı bir mücadele için tarımda çalışmanın engellenmesi, kayıt dışılıkla ve işsizlikle mücadele edilmesi, kadın istihdamının artırılması, sosyal koruma sisteminin güçlendirilmesi, yoksulluğun önlenmesi, parasız, evrensel ve eşitlikçi bir eğitim sisteminin oluşturulması, eğitim istihdam ilişkisinin güçlendirilmesi, denetim sisteminin kuvvetlendirilmesi ve toplumsal farkındalığın artırılması gerekmektedir. Çünkü Çocuk İşçiliği, çok katmanlı bir sorun olmakta ve diğer politika alanlarındaki mücadele kazanılmadıkça, yoksulluk önlenmedikçe sürekli ve kalıcı bir başarı elde etmek mümkün

görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- Avcı, İ. A.; Yıldırım, Ö. Ö.; Eren, D. Ç. ve Gürkan, S. (2021). The Impact of Gender Awareness Training on Gender Role Attitudes of Working Women. *Ankara Medical Journal*, 21(1), 163-175.
- Avşar, Z. ve Ögütoğulları, E. (2012). Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği Mücadele Stratejileri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(1), 9-40.
- Aydın, İ. (2018). Türkiye’de Çocuk İstismarı ve Çocuk İşçiliği. *İş ve Hayat*, 4(7), 65-81.
- Damlanur, T. A. T. (2016). Avrupa Birliği Aday Ülkelerinde Çocuk İşçiliği: Çocuk İşçiliğini Önleme Politikaları Önerileri. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 107-148.
- Dur, A. İ. B. ve Öztürk., M. (2017). Türkiye’de ve Dünyada Çocuk İşçiliği ve Mücadele Politikaları: Sdü Myo Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 613-635.
- Erbay, E. (2013). Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Büyük Resmi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(1), 157-168.
- Göcen, C. E. (2018). Türkiye’de Kadının İşgücüne Katılmadaki Yeri ve Uluslararası İstihdam Çabaları. *Econder International Academic Journal*, 2(2), 313-333.
- Günöz, M. (2007). Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Çözüm Önerileri, (Uzmanlık Tezi), Ankara: TC Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Erol, H. (2017). Türkiye’de ve Sendikalaşma Yolunda Ekonometrik Bir Analiz. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 116-127.
- Herbst, C. M. ve Tekin, E. (2010). Çocuk Bakımı Sübvansiyonları ve Çocuk Gelişimi. *Eğitim Ekonomisi İncelemesi*, 29(4), 618-638.
- Kayhan, N. (2012). Çocuk İşçiliği, IPEC Deneyimi Işığında Sanayide Çalışan Çocukların Sorunları. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 187-200.
- Mahiroğulları, A. (2017). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Önlemeye Yönelik Stratejiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 547-565.
- Şenel, D. ve Kumaş, H. (2019). Kendi Hesabına Çalışanların Kayıt Dışı İstihdama Bakışı. *Sgd-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(2), 361-388.
- Tor, H. (2010). Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Boyutları. *Zeitschrift Für Die Welt Der Türken/Journal of World of Turks*, 2(2), 25-42.

Çek Çingenerinin Mitleri*1

Nina Pavelcik ve Jiri Pavelcik

Dr. Öğr. Üyesi Gülşah Halıcı²

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0315-0488>

Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yozgat – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 26.10.2021

Kabul: 29.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Avrupa Çingeneri

Çingenerin Kökeni

Hastalığın Etiyolojisi

Çingene Mitolojisi

Kozmogoni

Çeviri Makale

* “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.53977>

Öz

Bu makalede, Rudolf Daniel'in el yazmasında olan iki Çingene miti tanıtılmakta ve tasvir edilmektedir. Çingenerin sözlü geleneklerinde uzun zamandır korunmuş olan kayıtlı en eski Çingene geleneklerinin bazıları için bu iki mit önemlidir. Bu ve bunun gibi mitleri oluşturan bireysel unsurların temelinde yazarlar, Çingene göçlerinin yer ve zamanının daha net sonuca bağlanmasına karar verilebileceğini önerir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Halıcı, G. (2021). Çek Çingenerinin Mitleri. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 365-372.

¹ Asian Folklore Studies, Volume 60, 2001: 21-30.

² Çevirmen.

*Myths of the Czech Gypsies **

Nina Pavelcik and Jiri Pavelcik

Asst. Prof. Dr. Gulsah Halici

Yozgat Bozok University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Yozgat – TURKEY

Article History

Submitted: 26.10.2021

Accepted: 29.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

European Gypsies

Origin of Gypsies

Etiology of Disease

Gypsy Mythology

Cosmogony

Abstract

In this article two Gypsy myths that are recorded in a manuscript by Rudolf Daniel are introduced and described. These two myths are significant because they indicate that some of the oldest Gypsy traditions on record were long preserved in the Gypsies' oral traditions. On the basis of the individual elements that make up these myths and others like them, the authors suggest that a more exact determination of the location and time of the Gypsy migrations can be determined.

Translation Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.53977>

Uzmanların büyük bir kısmı Çingenerin birkaç büyük dalgalarla göç etmeye zorlandıkları yer olan merkez Hindistan kökenli olduğu görüşündedirler. Bu uzmanlar şu anki Avrupa Çingene topluluklarındaki başlıca etnik alt kimlikleri oluşturan antropolojik, dil, bilimsel ve sosyokültürel farklılıkların kökenini bulmak için Çingenerin Hindistan'daki eski yerleşim yerlerini incelemektedir. Avrupa'ya varışlarından sonra çoğu Çingenerler münzevi, kabile toplulukları şeklinde çevrenin büyük kısmından kendilerini soyutlayarak yaşamışlardır. Uzun bir süre, onlar geleneksel yaşam tarzlarını, yaşamlarıyla ilgili dinsel törenleri, kökenleri, hayat tarzlarını anlatan mitleri sürdürmüşlerdir. Bu geleneklere sadık kalmak tüm etnik grubun yanında bireysel topluluklarda hayatta kalmalarını sağlamıştır. Yüzyıl boyunca, sanayi toplumunun ve Avrupa'nın komünist kesimlerindeki siyasal gelişmelerin etkisi altında hızlı bir yıkım başlamış ve Çingenerler etnik kültürel özelliklerini, geleneksel alışkanlıklarını ve zengin söz sanatlarını kaybetmişlerdir. Bu yıkım yerleşik Çingenerlerin büyük çoğunluğu arasında ciddi manada kalıcı olmuştur.

Çingene toplumu arasındaki alt grupların bireysel gelenek kültürleri sözlü gelenek aracılığıyla devam ettirilmiştir. Bu geleneğin bazıları 19. yy boyunca çoktan kaydedilmiş ve yayımlanmıştır ancak sadece birkaç yıldır etnolojistler bu geleneğin yapılarındaki çeşitlilik üzerinde daha derin inceleme yapmaya başlamışlardır. İleride kaynağı uzmanlar tarafından bilinmeyen bir metinde bu geleneğin bir unsuru tanıtılacaktır. Moravya'da kendi halkı hakkında yazan ilk akademik Çingene olan Rudolf Daniel tarafından yazılan belge güvenilir ve olağandışıdır. Housle a Kun (kemancı ve at) başlığı altında bir parça şiir içeren metinde, Rudolf Daniel gelecek nesillere bilgi verebilmek amacıyla tarihi, gelenekleri ve atalarının, akrabalarının hayat biçimlerini ayrıntılarıyla anlatmıştır. Daniel'in metin için kullandığı kaynaklar onun kişisel deneyimleri, akrabalarının ve arkadaşlarının öyküleri ve onun yazdığı dönemde geçerli olan yayımlanmış eserlerdir (Circa,1955). Diğer unsurlar arasında, Daniel 20. yüzyılın ikinci yarısında birçok Çek ve Slovenyalı Çingenerin unuttuğu çok eski destanları yazmıştır. Romanyalıları inceleyen uzmanlar için, Daniel'in çalışmasının bu kısmı oldukça ilginçtir çünkü metin belgelerde kaydedilmiş ve analiz edilmiş Çingenerlerin eski sözlü geleneklerini içerir. Bu sözlü gelenekler aslında uzun zamandır insanların zihninde korunmuş ve uzmanların büyük çoğunluğunun şimdiye kadar tahmin ettiği alandan daha geniş alanlarda hayatta kalmayı başarabilmiştir.

İlk Mit

Daniel'in eserinde bulunan birçok öykülerin dışında, özellikle iki tanesi dikkatimizi çekmektedir. Onlardan bir tanesi bizleri, bu geleneğe göre, Anne Dünya (Mother Earth) ve Baba Gökyüzü (Father Earth) sakin ve sorunsuz evliliklerinin olduğu zamana götürmektedir. Adları Güneş, Ay, Ateş, Rüzgâr ve Yağmur olan beş tane kral oğulları vardır. Çocuklar hala küçük olmalarına rağmen, onlar ailelerinin mutluluğunun ürünüdür. Onlar iyi huylu ve sevimli çocuklardı. Ancak büyümeye başladıklarında birbirleriyle kavga etmeye de başlamışlardı. Aileleri kardeşlerin birbirlerine karşı zarar verici kavgalarını engellemek için oğullarını aralarına yatırıp, birbirine o kadar sıkı sıkıya sokulmuşlardır ki arada kavga edecek bir boşluk dahi kalmamıştır.

Ancak bu taktik bile işe yaramamıştı. Genç krallar hala kavga ediyorlar ve kavga etmek için neden arıyorlardı. Ailelerin arasındaki boşluk o kadar dar ve sıkıydı ki oğlanlar nefessiz kalıp ölmekten korkuyorlardı. Yine nefret dolu bir kavga sırasında, oğlanlar anne ve babasını ayırıp dünyaya kaçmaya karar verdiler. Eğer ailelerine saldırmakla başarılı olup kaçabilirlerse, kendilerine yeni bir ev ve her birinin kendi hükümdarlıklarını kurabilecek oldukça uzak bir yere kaçmayı planlıyorlardı.

Dünya anneye, Gökyüzü babayı birbirinden ayırmak için ilk saldırıyı kral Ay başlattı. Ancak bu planı gerçekleştirebilecek kadar güçlü olmadığından başarısız oldu. İkinci saldırı kral Yağmur tarafından babasına karşı gerçekleşti. Ancak o da, kral Ateş de başarısız oldu. Hatta Güneş kralın gücü bile ailesini ayırmayı başaramadı, sadece aralarının açılmasını sağladı. Ancak Rüzgâr anne babasının

kıpırdadığı anı yakalayarak bütün gücünü kullanıp kendisini Anne Dünya'ya karşı şiddetle çarpıp, Baba Gökyüzü'nün ayrılmasını sağladı. Böylece, dünya ve gökyüzü sonsuza dek ayrılmış oldu. Gökyüzü dünyaya doğru genişledi ve çocukları serbest kaldı.

Ancak genç kralların doğuştan gelen huysuzlukları yüzünden onlar hala tatmin olamamışlardı. Dünyaya artık gitmeyi istemiyorlardı. Bundan dolayı kim annesiyle kim babasıyla kalacak diye tartışmaya başladılar. Bu tartışma Anne Dünya tarafından sonuçlandırıldı. "Kral Güneş, Ay ve Rüzgâr annenize, bana saldırdınız. Bunun için siz benden uzak durun. Siz ikiniz, Kral Yağmur ve Ateş, bana acı yaşatmadığınız için benimle kalabilirsiniz" dedi. Bu mitin türünü korumak için, hikâye burada Anne Dünya ve Baba Gökyüzü'nün beş oğlunun sürekli kavga etmeleriyle sona ermektedir.

Birçok ulusun evrenin yaradılışıyla ilgili mitleri ve geleneksel öyküleri, üreme ile ilgili çift kutuplulukları temel elementi oluşturmaktadır. Ancak bizler henüz bu hikâyeler arasında doğrudan bir bağlantı bulamadık. Örneğin; eski Yunan mitinde, Dünya Anne (Gaea), Gökyüzü Uranos tarafından hamile kalmış ve bu birleşiminden tanrılar dünyaya meydana gelmiştir. Eski Mısır'da gökyüzü ve dünyanın tam tersi bir yolla mitin özünü oluşturduğunu biliyoruz; kadın element(tanrıça Nut) gökyüzünü, erkek element (Nut'un erkek kardeşi Geb) dünyayı temsil eder. İkisi zorla birbirinden ayrılmıştır ancak temsilleri olan hava tanrısı Shov onların babasıdır.

Daniel, ayrıca daha detaylı ve farklı mitlerin sonlarını sunmaktadır. Çingenelerin diğer geleneksel hikâyeleri is dağlarla ilgilidir. Mitin evreninin yaradılışıyla ilgili ilk kısmının aksine, bu ikinci kısım dağlarla ilgili hikâyeyi içerir. Bu bölümde anneleri çok seven lanetlenmiş oğullar annelerinden ayrılmak istemezler ve hiçbiri sonsuza kadar onu kırmak istemezler. Ancak aileleri çok acımasızdır. Baba Gökyüzü; Güneşi, Ayı, Rüzgârı uzağında taşımaya karar verir. Oğullar bütün güçleriyle annelerine yapışarak tepki verirler. Tırnaklarını annelerinin kıyafetine geçirirler ancak babaları onları uzaklara alıp götürmek için çekip aldığı zaman annelerinin kıyafeti parçalanır. Annelerinin kıyafetinden ellerine düşen parçalar, küçük ve büyük dağları oluşturur. Rüzgâr parçaları taşımaya çalışır ancak çok yorgun olduğundan, parçaların Dünya Annenin üzerine hatıra olarak düşmesine izin verir. İşte bu dünyadaki büyük dağların meydana gelişi. Dünya anne kötü evlatlarına merhamet ettiği için, yere düşen kıyafet parçalarını çocuklarına olabildiğine yakın olmak için bırakır. Babalarının yanında kalmaktan bıktıkları zaman çocuklarının bu dağların tepelerinde kendilerine barınak olarak kaleler inşa etmelerini sağlar. Daniel'e göre, Çingeneler dağları mutlu yer olarak saygı duydular ve bu hislerini şarkılarda ve yazabildiği kadar dualarda ifade ettiler; lanetlerini sıkça "mutlu dağı" şeytanların yeri olarak belirtirler (Örneğin; belki de şeytan seni mutlu dağlarda öldürür," "belki de köpekler kalbini mutlu dağda yer").

Sırp Çingeneler, bu mitin daha ileri bir uyarlamasını sakladı. Onların uyarlamasına göre, dünya öküzün (gökyüzünü temsil eden kozmik bir hayvan) başını arada sırada sallayarak ve depremler oluşturduğu boynuzları arasında yer alır. Prag'daki Orientalni AV CR enstitüsünde Jan Filipisky , Hindistan'daki Gond ve Bhil ve Hintli "Çingeneler" arasında aynı miti kaydetti.

İkinci Mit

Rudolf Daniel'in bir koleksiyonundan ikinci mit hastalıklara sebep olan bir anlatıdır. Daniel muhtemelen yazılı bir kaynaktan ya da daha muhtemel şey ise H. Von Wlislöcki (1892) eserinden bu uzun mitin özünü buldu. Daniel'in bireysel şeytanlara atfettiği isimlerin, on dokuzuncu yüzyılın sonunda sadece Türk ve Sırp Çingenelerin bildiği terminolojinin H.Berger'e göre olan isimlerle uyumlu olmaması göze çarpar. Yine de Daniel orta Avrupa Çingenelerinin bu miti bildiğini (hatta yarattığını) belirtir ve şeytanların adlarını kendi ülkesinde daha sık karşılaştığı biçimde kendine göre sunar. Bu mitin maddelerinin aynı zamanda Slovak Çingenelerinde de bulunduğu vurgulanmalıdır.

Anlatı, dağlarda yaşayan Kral Haze'nin kızları olan Keshali perilerinin (Flipsky'a göre Kesali)

kraliçesi olan Kraliçe Ana'yı anlatır. Onlardan üç tanesi kraliçeyi her sabah ziyaret ederdi ve her biri sol elinden bir damla kanı kraliçeye verirdi. Bu kraliçeyi canlı tutan tek yiyecekti. Kraliçe hayatta olduğu sürece, Keshali perileri lanete uğrayıp çirkin şeytanlara dönüşen bir grup insan olan Locolicler (Filipsky'a göre "Loholici") tarafından saldırıya uğrayıp yenilmeyecekti. Bu uzun zaman önce Kraliçe Ana ve Locolics Kralı tarafından bir antlaşmayla kararlaştırılmıştı.

Hikâye işte, yüzyıllar önce, Kraliçe Ana dünyadaki en güzel ve en çok arzulanan kadın olduğu zamanlarda başlar. O zaman, Locolics Kralı ona âşık oldu ama kraliçe ondan hoşlanmadı ve onunla evlenme teklifini reddetti. Reddetmesinden sonra kaçırılmaktan korktu ve bu yüzden siyah bir taş kaleyi ele geçirdi. Kral sinirlendi ve kafası tutkulu aşkıyla dolup taşı.

Sinirlendiğinde o ve onun korumaları masum Keshali perilerine saldırdı ve onları yemeye başladı. Mutsuz Ana, reddetmenin etkisini gördüğünde kaleyi terk etti ve kralla evlenmeyi kabul etti. Sevgiden yoksun bir evlilik olduğu için, bu birleşmeden hepsi yaramaz şeytan dokuz çocuk dünyaya geldi. Evlilikte bir çocuk olduktan sonra, daha yaramaz olan onun daha büyük kardeşleriyle karşılaştırıldı. Dokuzuncu şeytan doğduğunda, o kadar korkunç bakıyordu ki babası bile şok oldu. Bu dokuzuncu çocuk doğana kadar, Lacolics kralı yaşadığı bu deneyiminden en sonunda evliliğinin bir geleceği olmadığını en sonunda anladı. Bu yüzden Ana'yı serbest bıraktı ve ikili, kraliçenin ölümüne kadar geçerli olan bir boşanma antlaşması imzaladı. Antlaşma her Keshali perisinin 999 yaşına geldikten sonra Lacolics'e verileceğini söyleyen cümleyi içeriyordu.

Daniel'in uyarılmasına göre, "Ana" kelimesinin kökü, "geçmek" ya da "getirmek" anlamına gelen *ana*'dır. Bu kelimeyle, Ana dağlarda yalnız yürüyenleri çağırır ve onlar kelimeyi duyduğunda, bir kurbağa, bir tahtakurusu ya da başka bir hayvan tutmak ve en yakın çalığa atmak zorundadırlar. Eğer bunu yapmazlarsa, kraliçenin onlara atacağı taşın çarpma tehlikesiyle karşı karşıya kalmamak için çok hızlı bir şekilde kaçmalılar. İnsanoğlu için en büyük tehlike Ana'nın çocuklarıdır. Maalesef, onlar dünyada kaldılar ve hastalıklara sebep olan şeytanlar oldular. Büyüdükçe, kendi aralarında çiftleştiler ve gelecek nesillerin ebeveynleri ve büyükleri oldular. Genelde, onların Kraliçe Ana'ya ve Lacolics kralına olan yakınlık dereceleri onları ne kadar ölümcül hastalıklara sebep olacaklarını belirler.

Şeytanların en yaşlısı Ana'nın oğlu Melalo'dur ("Kirli Olan"). Birçok fizik ve fiziksel bozukluklara sebep olur. İki başlı küçük gri bir kuş görünüşüne sahiptir. İçine girdiği kişiyi bir hiddete, zarar vermeye ve acımadan katil olmaya sürükler. Daniel, 1950'lilerde onun yerinde insanların zorba ya da acımasız kişiye gönderme olarak hala "*You hin jimutr Melaskero*" (O Melalo'nun damadıdır) dediğini bu metinde ifade eder.

Melalo'nun karısı, kız kardeşi Ana'nın ikinci çocuğu, Lili'dir (Daniel'e göre onun adı Lilyi ve denizkızı şeklinde). Bir kadın başlı balık şekline sahip ve öksürük, grip ve dizanteriyle sonuçlanacak sümüklü zarların iltihabına sebep olurlar.

Üçüncü çocuğu Tucalo ("Şişman olan" ; Filipsky' e göre Thulo diye de söylenir). Omurgalarla kaplı bir top şeklindedir ve saldırıları, özellikle de bağırsaklarda, çok büyük ağrıya neden olur. Herhangi birisinden çok hamile kadınlara saldırmaktan hoşlanır. Karısı, kız kardeşi, Ana'nın dördüncü çocuğu Tearidyidir ("Ateşli Olan" ; Filipsky'a göre Tharidi olarak da söylenir).

ÇEK ÇİNGENELERİNİN MİTLERİ

Tablo 1 : Kraliçe Ana'nın Çocukları

Ad	Bütün çocukların sırası	Oğullar	Kızlar	İlişki
Melalo	1	1	1	çift
Lily	2			
Tculo	3	2	2	çift
Tcaridyı	4			
Shulalyi	5	3	3	çift
Bitoso	6			
Lolmistro	7	4	4	çift
Minceskre	8			
Poreskoro	9			

Uzun saçlı bir kurttur ve sadece kadınlara saldırır. Zamanla saçını kaybederek ve bu yüzden ateşe ve iltihaba sebep olarak kadınların damarlarına ve atardamarlarına doğru hareket eder. Çocuğun doğumundan sonra saldırıları en acılı olanlarıdır. Bu akraba ile zina kabilinden çiftlere ve çocukların yaydığı tüm hastalıklar kadın hastalıklarıdır.

Ana'nın kızlarının üçüncüsü Shulalyi'dir (Silali, "Soğuk Olan"). Annesi ondan nefret ederdi çünkü o normal bir şekilde doğmadı, annesinin ağzından dışarı dünyaya geldi. Beyaz fare şeklindedir ve her çeşit ateş ve rıgora sebep olur. Daniel'e göre, bu tip hastalıklar farenin kurutulmuş ciğerlerinden ve midelerinden yapılmış ve ateş suyunda (alkol) sıvılaştırılmış bir tozla tedavi edilir. Buna halkın ne kadar çok inandığını kanıtlamak için Daniel, Banska Bystrica'da (merkez Slovakya) geçtiği iddia edilen bir hikâyeden bahseder.

İki Çingene, hizmetlerini sunmak için bir eczaneye girdiler ve orda eczacının muhtemelen deneylerinde kullanmaya niyetlendiği beyaz bir fareyi beslediği kafesi gördüler. Ziyaretçilerden birisi kafesi tuttu ve kafesi bir kuyuya attıkları şehrin sonuna kadar kafesle beraber kaçtılar. Polis onları hırsızlık için sorguladığında, onlar eczacının alenen girilebilir bir yerde bu tip tehlikeli şeytanları beslemesinden dolayı cezalandırılması gerektiğini söylediler.

Shulalyi'nin kocası Bitoso ("Bağlayıcı olan"), Ana'nın üçüncü oğlu ve altıncı çocuğudur. O, insan vücudunda hızla yayılan ve endişe, sıkıntı ve karın ağrısı gibi banal duygulara sebep olan küçük çok başlı bir kurttur. Fakat yavruları daha kötüdür. Onlar, diş ağrılarına, bacak kasılmalarına ve kulak çınlamasına sebep olurlar.

Dördüncü oğlanın ismi onun oluşumuna tekabül eder. Daniel'in metninde adı Lolmistro ("Kırmızı Fare"; Filipisky'e göre ise adı Lolimiso)'dur. Bu fare bir kişinin vücudunda gece gezer ve Gypsiesler arasında çok yaygın olan ürtikerler ve ülserler gibi çeşitli hastalıklara sebep olur. Onun karısı Ana'nın sekizinci çocuğu Minceskre'dir (Minceskre Filipisky'e göre ; "Erkek Genitallerinden Ortaya Çıkan Kişi"dir). Gypsiesler, onu vücudun üzerinde sürünen ve vücuda yıkıcı çalışmasının izlerini bırakan kıllı bir böcek olarak canlandırırılar. O, frengileri de kapsayan bütün zühtrevi hastalıklara sebep olur. Daniel, eski insanları hala bu musibeti tedavi etmek için bazı işlemler hatırladığını söylüyor. Bir hasta gübrenin içinde yakıldı ve ateş suyu ile "sulandı". Bu şiddet içerici metot anında böceği yok etti ve hastalık çoktan onun ikinci aşamasında olsaydı, ülserler gözden kaybolurdu.

Ana'nın en genç çocuğu Poreskoro ("Kuyruklu Olan")'dur. O, dört tane köpek başına ve dört tane kedi başına sahiptir; vücudu bir kuşunki gibidir ve kuyruğu da bir yılan benzer. O, Ana'nın

çocukları arasında en müfrit olanıdır çünkü o her iki cinsiyetin de özelliğini taşıyan bir yaratıktır. O, kendi neslinden olanlarla birlikte yerin derinliklerinde yaşar ve ara sıra yer yüzeyine çıkar. Fakat o ne zaman yeryüzüne çıksa, “mutlaka korkunç bir olay olur”, çünkü o yıkıma ve kargaşaya sebep olur. O, veba, kolera ve çiçek hastalığının yaratıcısıdır.

Gözlemleri Sonuçlandırma

Ormanlarda ve dağlarda yaşayan, Kral Haze'nin kızları, Keshali perileri, mitlerde ve güney Rusya'dan, Ukrayna'dan, Transilvanya'dan ve Tuna Nehri'nin daha alçaklardaki ülkelerinden gelen Gypsieslerin hikâyelerinde rol alırlar. İsimleri, onların uzun ipek saçlarından gelir (Keshali terimi “ipek” anlamına gelen Sanskrit kes ile “saç” anlamına gelen kesa'dan gelir). Önceden de bahsettiğimiz gibi, on dokuzuncu yüzyılın sonunda bilginler, bu şeytanların isimlerinin sadece Türkiye'den ve Sırbistan'dan gelen Gypsiesler arasında anlatılan mitlerde bulunabildiğini belirtti. Fakat Daniel ve diğer yazarlar tarafından kaydedilen mitler, bu isimlerin yirminci yüzyılda bile Moravian ve Slovakian Gypsiesleri arasındaki mitlerde de bulunduğunu kanıtladı. Bu bizi bu mitlerin ortak kaynağının bahsedilen yerel geleneklerden daha eski oldukları konusunda düşündürdü.

Çek Indologistlerine göre, mevcut edebiyatta Hint mitolojisinden gelen bu mitle ilgili hiç doğrudan paralellikler bulunamadı. Fakat, uzmanlar, Gypsylerin çeşitli göç akıntılarının İran boyunca geçtiği ve Hindistan'dan çıktıktan sonra onların Avrupa yolu üzerindeki Kafkas Dağları civarında kuzey ya da güney rotası aldıkları kanısına vardılar. Tarihçilerin tahminlerine göre, İran'da orijinal isimleri Domos ya da Lomos altında 600 hatta 800 yıl kalmış olabilirler. Ulusların efsaneleriyle Gypsieslerin geleneklerinin onların Avrupa'ya olan seyahatinde karşılaşmış olabilecekleri konusunda olası bir bağlantı öne süren ikinci mitin metninde bazı belirtiler bulunmaktadır. Örneğin; Lili ya da Lilyi ismi bize Babilli-Sümerli erkek şeytan Lilit'i, Sümerli Lillake'yi ve Adem'in doğruluğu şüpheli olan ilk karısı Lilith'i hatırlatır. Bütün bu isimler, geceleyin bebek cinayetlerini kapsayan sayısız hastalık ve ölüme sebep olduğu söylenen şeytani düşmanları işaret eder. Benzer şekilde, tanrıça Lamastu Asus'un Tharidisine tekabül edebilirdi. Gypsy şeytanı gibi, bu tanrıça doğal olmayan bir şekle sahipti; bir kurdun ya da aslanın başına, belden aşağısı bir kadın vücuduna benziyormuş gibi hayal edilirdi ve belinden yukarı şeklinin bir kartal yavrusunununkine benzer olduğu söylenirdi. Şimdiki Avrupa Roman edebiyatındaki araştırmacılar, eksik kalmış tarihi kayıtları ve Gypsy dillerinin gelişme çalışmalarını kullanarak, bir etnik grup olarak Gypsieslerin köklerini ve onların göç dalgalarının izlemiş olabileceği yolları araştırıyorlar. Onlar, Gypsy toplumlarının geleneksel alışkanlıklarına ve sosyokültürel sistemlerine büyük önem veriyorlar ve bunları Hindistan'ın geçmişteki ve şu andaki nüfusunun yaşam şekilleriyle karşılaştırıyorlar (Fraser, 1993; Hübschmannová, 1998 bkz.). On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından beri Avrupa'da bir Gypsy sözlü halk sanatı toplama geleneği olmasına rağmen, bu zamana kadar Gypsy yerlileriyle onların göçleri esnasında karşılaştıkları ulusların efsanelerini karşılaştıran geniş çaplı bir araştırma yapılmadı.

Bu kısa makalede göstermeye çalıştığım kadarıyla, Daniel'in el yazması kitabının Gypsieslerin eski mit şekilleriyle ilgilenen bölümü, Gypsieslerin tarihinin bir bölümünde birlikte yaşadığı Asya uluslarının mitleriyle karşılaştırma yapmak için konular sunmasının yanı sıra yansıtılması için de ilginç örnekler sunar. Sözlü geleneğin en eski bölümlerine ait olan mitlerin bireysel elemanlarının daha geniş çaplı çalışmaları (diğer bilimsel sonuçların yanı sıra) Gypsieslerin göç yerleri ve zamanlarına daha kesin karar kılma konusunda katkı sağlayabilir. Asya mitolojisi uzmanlarının şu anda merkez Avrupa'da yaşayan Gypsieslerin mitlerinin ilk örneklerini ve benzerlerini araştırırken bize yok gösterecek daha fazla muhtemel bağlantılar bulabileceğini farz ediyoruz. Rudolf Daniel'in bu makalede tanıtılan el yazması kitabı ve bahsettiği bilgilerin içeriklerinin bazıları şüphesiz gelecek çalışmalarda kullanılacak. Onun kitabı ve içindeki bilgi, çağdaş Avrupa Gypsy nüfusunun kökeni ve göç sebepleri hakkındaki detayları aydınlatmada bize yardım edebilecek kanıtları araştırmada dayanışma içinde olan bilimsel

toplumlar arasında bir merak oluşturacak.

NOTLAR

1. Daniel'in kitabının bir çevirisini önermeyiz, fakat bu makalenin amacıyla bağlantılı olduğunu farz ettiğimiz bu bölümleri başka kelimelerle izah edebiliriz. Aslında, kitabın tam bir çevirisinin neredeyse imkânsız olduğuna inanıyoruz. Daniel ara sözlerde kendini gösterir ve İngilizceye çevrildiğinde anlamının zor olacağına dikkat çeker. Daniel'in mevcut edebiyatı ne kadar çok bildiği de fazla açık değildir.

2. O bir boğa olmalı, bir öküz değil.

3. Bu gerçeğe dikkatimizi çektiği için Jan Filipisky'e teşekkürü borç biliyoruz.

4. "Melalo" isminin "Kirli Olan" anlamına geldiği fikri doğu Slovakya Gypsieslerinin onu Bizuzo, "temiz olamayan" olarak çağırması gerçeğiyle desteklenir (Lacková: 1997 bkz.).

KAYNAKÇA

Berger, H. (1984). *Mythologie der Zigeuner*. In *Wörterbuch der Mythologie*, 1 Abt., Band V, Hrsg. Hans Wilhelm Haussig, 775-823. Stuttgart: Klett-Cotta

Daniel, R. (?). *Housle a kůň (Violin and Horse)*. Manuscript, Collection of the Authors.

Fraser, A. (1993). *The Gypsies*. Oxford: Blackwell.

Hübschmannová, M. (1998). *Šaj Pes Dovakeras – Můžeme se Domluvit (We can Make Ourselves Understood)*. Olomouc: PU.

Lacková, E. (1997). *Narodila jsem se Pod šťastnou Hevezdou (I Was Born Under the Happy Star)*. Praha: Triáda.

Schott, A. ve A. (1845). *Walachische Märchen*. Stuttgart.

Wislocki, H. V. (1892). *Aus dem Inneren Leben der Zigeuner*. Berlin.